

Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МІЩАНИН ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 94(477.87): «1944-1950»:323.2

ДИСЕРТАЦІЯ

РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАКАРПАТТЯ 1944-1950 рр.

07.00.01 – історія України
03 Гуманітарні науки (032 – Історія та археологія)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.В. Міщанин

Науковий консультант: Офіцинський Роман Андрійович, доктор історичних наук, професор

Ужгород – 2019

АНОТАЦІЯ

Міщанин В.В. Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України» (032 – Історія та археологія). – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України, Ужгород, 2019.

Вступ радянських військ на Закарпаття восени 1944 р. мав амбівалентні історичні наслідки. Паралельно із ліквідацією угорської окупаційної влади і витісненням чехословацької адміністрації починаються масштабні трансформації різнопланового значення, котрі торкнулися всіх без винятку сторін державно-політичного життя і визначили спрямованість суспільних процесів у регіоні майже на півстоліття.

Специфіка військово-політичної та політико-правової ситуації в Центральній-Східній Європі була така, що керівна верхівка СРСР змогла перекроїти тут післявоєнну політичну карту. Емігрантський уряд Чехословаччини в Лондоні, що перебував у союзних взаєминах з Радянським Союзом, виходив з аксіоматичного положення про відновлення домюнхенських кордонів після завершення війни. Радянське військово-політичне керівництво вдалося до зовнішньополітичного маневру шляхом створення сателітного перехідного квазідержавного утворення – Закарпатської України. Керівництво СРСР цілковито скористалося прагненням закарпатських українців жити в єдиній Українській державі.

За участі місцевих комуністів і радянофілів, в умовах присутності підрозділів Червоної армії, за підтримки каральних органів СРСР в найкоротші терміни голосами 663 делегатів на Першому з'їзді народних комітетів Закарпатської України в Мукачеві 26 листопада 1944 р. ухвалено рішення про вихід краю зі складу Чехословаччини і возз'єднання з Українською РСР. Це стало вагомим аргументом для радянської дипломатії у

переговорах з Чехословаччиною, що завершилися підписанням 29 червня 1945 р. в Москві Договору про возз'єднання Закарпатської України з УРСР. Восени цього ж року парламенти обох країн ратифікували цей договір. 22 січня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР створено Закарпатську область.

Швидкоплинна процедура возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною одразу ж супроводжувалася стартом радянзації, тобто всебічного і всеохопного переформатування різних сфер суспільного життя за канонічними взірцями соціалістичної модернізації, хоча й адаптованими до місцевих умов.

Радянizaційні заходи, їхній суперечливий зміст, форми реалізації та глибинні наслідки привертають особливу увагу сучасних дослідників. Цей інтерес зумовлений як науково-пізнавальними, так і практичними мотивами. Охопивши життя принаймні двох поколінь краян, радянизація серйозно позначилася на соціальних, етнокультурних, ментально-психологічних характеристиках регіональної спільноти, господарських структурах і відносинах власності, вкоренилася у колективній та індивідуальній пам'яті, утруднюючи і уповільнюючи цивілізаційні перетворення в сучасній Україні.

Комуністичними ідеологами і радянськими науковцями радянизація краю та весь радянський період його історії подавалися виключно в апологетичній площині переломних і вікопомних прогресивних зрушень, грандіозних соціалістичних здобутків у сферах економіки, культури, освіти, охорони здоров'я тощо. Поза увагою залишалися злочини тоталітаризму, зокрема національні чистки, депортації угорського і німецького населення, репресії проти діячів Карпатської України, переслідування громадських і політичних активістів чехословацької доби (1920–1930-х рр.), викорінення «антирадянщини», цькування інтелігенції, нав'язування «соціалістичного реалізму», тотальний контроль за настроями викладачів, студентів, вчителів, учнів тощо. Нищення радянською державою греко-католицької церкви трактувалось як добровільне її возз'єднання з православ'ям. У виключно

негативному плані висвітлювався український національно-визвольний рух – боротьба ОУН та УПА.

Щодо з'ясування проблематики соціалістичної модернізації окремих країн і регіонів склалася значна різнопланова дослідницька традиція. Нами зроблено спробу виявити спільне й особливе у радянзації західних регіонів СРСР і країн ЦСЄ напередодні та після Другої світової війни. Водночас пропонована дисертація є першою в сучасній українській історіографії узагальнюючою працею, де здійснено комплексне конкретно-історичне і порівняльне вивчення радянзації Закарпаття у контексті повоєнної політики СРСР.

Уведено до наукового обігу велике число раніше неопублікованих історичних джерел – документів із регіонального (Державний архів Закарпатської області) і загальнодержавних (ЦДАГО України, ЦДАВО України) архівосховищ. Залучені усні джерела для встановлення регіональної специфіки історичної пам'яті щодо радянзації краю.

Розроблено й обґрунтовано періодизацію процесу радянзації Закарпаття, що пройшла у два етапи: превентивна (у часі Закарпатської України 1944-1945 рр.) і тотальна (в умовах Закарпатської області у складі УРСР 1946-1950 рр.). Превентивна радянзація здійснювалася в межах маріонеткової квазідержави. З утворенням Закарпатської області тут прискорено утвердилися економічна і політична системи, властиві для тоталітарного СРСР. На основі теоретичних розробок перехідних періодів і системних суспільних змін, пов'язаних із соціалістичною модернізацією, нами проаналізована діяльність Народної Ради Закарпатської України й Комуністичної партії Закарпатської України 1944-1945 рр., центральних і регіональних державних і партійних органів СРСР та УРСР 1946-1950 рр. Запропонована періодизація історії радянзації краю відобразила дві невід'ємні ланки одного змістово-подійного ланцюга.

У дисертації реконструйовано превентивну радянзацію в Закарпатській Україні, що включила націоналізацію промисловості та банків,

відбудову народного господарства і підготовку до індустріалізації, проведення популістської земельної реформи, грошова, національна, релігійна, культурна уніфікація відповідно до тоталітарних стандартів. Засобами агітації та пропаганди, зокрема через повністю підконтрольну місцеву пресу, нав'язувалися «правильні думки» про переваги соціалізму, непереможну могутність СРСР, геніальність вождів В. Леніна та Й. Сталіна, безальтернативне майбуття нового суспільного ладу.

Із появою Закарпатської області та запровадженням радянського законодавства процес імплементації одержавленої моделі економіки і конструктів тоталітарної політичної системи завершується форсованими темпами протягом п'ятирічки. У дисертаційній роботі розкрито об'єктивні та суб'єктивні чинники радянзації краю, детально охарактеризовано форми і механізми її реалізації. Насамперед вирішували нагальні політичні завдання. Йшлося про експорт адміністративно-командної системи монопартійного управління за тоталітарним радянським взірцем, зокрема, прискорене формування суворо централізованої вертикалі партійних комітетів та органів виконавчої влади. Саме тому в Закарпатську область спрямували значну кількість партійних, радянських, господарських кадрів. Із метою безповоротного утвердження радянської владної моделі протягом 1946-1947 рр. масштабно проведено виборчі кампанії союзного, республіканського і місцевого рівнів. У дисертації також з'ясовується місце і роль цензури, пропаганди й агітації під час становлення в регіоні радянського ладу.

Демонстрація разючих переваг соціалістичного способу господарювання закладена в ідеологічно-інформаційне осердя здійснюваної за радянським взірцем індустріалізації. Активно проводилася вона передусім у традиційних для Закарпаття галузях – лісовій та харчовій. За офіційною статистикою протягом повоєнної п'ятирічки відновлено і побудовано понад 300 підприємств. У трудових колективах запровадили традиційні для СРСР позаекономічні методи стимулювання праці: соціалістичне змагання, рух

стахановців, вручення перехідних червоних прапорів, прославлення на дошках пошани тощо.

За апробованим раніше радянським сценарієм проведено у краї колективізацію сільського господарства. На той момент Радянський Союз здобув солідний досвід її проведення: наприкінці 1920-х і на початку 1930-х рр. в Українській Соціалістичній Радянській Республіці та інших регіонах; у 1939-1941 рр. на приєднаних територіях Західної України, Північної Буковини, Північної та Південної Бессарабії, Західної Білорусі, Естонії, Латвії, Литви, Молдови. Повсюдно форми і методи її проведення були однотипними. За два роки суцільної колективізації в Закарпатській області створили понад півтисячі колгоспів. Із 1950 р. закарпатські аграрії покірно і в унісон включилися у загальносоюзну кампанію з укрупнення колгоспів.

У дисертаційному дослідженні звернуто окрему увагу на культурні перетворення в регіоні як інтегральний елемент утвердження соціалістичного ладу. Поширення масової радянської культури відбувалось через специфічну кадрову політику, мережу профільних закладів і колективів художньої самодіяльності. Освітні новації розглядаються як в інституційному і функціональному аспектах, так і через призму масованої ідеологізації повсякдення. Ці нововведення були значно амбівалентнішими, аніж соціально-економічні перетворення. Важливий вплив на суспільну думку краю і за кордоном справили запровадження безкоштовного всеохопного навчання рідною мовою, відкриття закладів вищої освіти – училищ, технікумів, університету. Одночасно викладачі та студенти, вчителі та учні постійно служили ресурсною основою агітаційно-пропагандистських заходів, перебували під жорстким моніторингом на предмет політичної лояльності тощо. Під цілковитим ідеологічним контролем перебувала вся крайова інтелігенція. Здійснювався морально-психологічний тиск на письменників, художників, цензурувалися репертуари театрів, музичних колективів тощо. Скрупульозно відстежується дотримання всіма творчими працівниками панівного методу соціалістичного реалізму.

В умовах радянізації національна політика на Закарпатті відображала загальні закономірності – репресивно-депортаційні, характерні для СРСР доби класичного тоталітаризму. Регіональна специфіка ведення національної політики впливала з наявної соціально-демографічної ситуації. Наприкінці 1944 р. розпочалися виселення угорців і німців, яких тодішнє керівництво СРСР трактувало представниками «ворожих націй». Відповідно до радянсько-чехословацьких угод протягом 1945-1947 рр. відбулася оптація, зокрема переселення частини закарпатців у Чехословаччину. Відтак посилюються асиміляційні процеси у краї, передусім розпочинається його русифікація, що примітна не стільки кількісними показниками станом на початок 1950-х рр., скільки негативними наслідками у перспективі. Тисячі молодих закарпатців у директивному порядку направили в школи фабрично-заводського навчання – як дешеву робочу силу для індустрії Донбасу. Сільських мешканців, колгоспників та одноосібників, спонукали і стимулювали до масового переселення у південні області УРСР. На тлі істотно чисельнішого припливу мігрантів з інших регіонів УРСР і СРСР це вело до помітної зміни етнічної структури населення Закарпаття.

Запроваджена у краї модель державно-церковних відносин була схожою на вже вироблену на землях Західної України. У досліджений період відбувся перехід православних громад від підпорядкування Сербському патріархату до Московського. Місцевий клір через інститут уповноваженого у справах Російської православної церкви опинився під цілковитим контролем тоталітарної держави. У 1947 р. радянські спецслужби організували вбивство непокірного греко-католицького єпископа Т. Ромжу. Саму ж греко-католицьку церкву радянська влада у 1949 р. ліквідувала, подавши як возз'єднання з православною. Протестантські парафії теж потрапили під жорсткий державний контроль.

У дисертації здійснено реконструкцію національно-визвольних, антирадянських та антиколгоспних настроїв населення краю. Автор дослідження доводить, що на Закарпатті діяльність ОУН і УПА набула

досить значного поширення. Їхні осередки доволі активно діяли переважно у гірських і передгірських округах. Наприкінці 1940-х рр. каральні органи радянської влади, задіявши серйозні ресурси, придушили національний рух опору. Принагідно органи державної безпеки СРСР викрили на Закарпатті майже три десятки антирадянських молодіжних організацій, учасники яких були засуджені на тривалі терміни ув'язнення. «Злочинний» характер подібних діянь визначався переважно такими ознаками: антирадянські та антиколгоспні висловлювання, складання і поширення листівок.

Відзначимо, що феномен радянізації Закарпаття у 1944-1950 рр. добре зберігся в історичній пам'яті місцевих жителів як переломна і трагічна сторінка минулого.

Результати, матеріали і висновки цього дисертаційного дослідження дозволяють комплексно підійти до розв'язання низки злободенних проблем регіональної історії. Водночас їх можна використати в навчальному процесі при викладанні курсу новітньої історії України, всесвітньої історії новітнього часу, тематичних спецкурсів з українознавства та історичного краєзнавства у закладах вищої освіти, підготовці підручників і навчальних посібників.

Ключові слова: радянізація, соціалістична модернізація, Закарпатська Україна, Закарпатська область, СРСР, УРСР, радянська влада, ідеологія, комуністична партія, Народна Рада Закарпатської України, Червона армія, державна безпека, репресії, колективізація.

SUMMARY

Mishchanyn V. Sovietization of Transcarpathia of 1944-1950 years. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the Doctor of History degree by specialty 07.00.01 «History of Ukraine» (032 – History and Archeology).– State Higher Educational Institution «Uzhgorod National University» of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Uzhgorod, 2019.

The introduction of Soviet troops in Transcarpathia in the autumn of 1944 had ambivalent historical consequences. Along with the elimination of the Hungarian occupation authorities and the suppression of the Czechoslovak administration, large-scale transformations of diverse significance began, which touched all sides of the state-political life and determined the direction of social processes in the region for almost half a century.

The specificity of the military-political, political and legal situation in Central and South Europe was such that the ruling elite of the USSR was able to reorganize the post-war political map here. The emigrant Czechoslovak government in London, which was in union with the Soviet Union, proceeded from the axiomatic position on the restoration of the Dominican borders at the end of the war. The Soviet military-political leadership succeeded in foreign-policy maneuver by creating a satellite transitional quasi-state formation – Transcarpathian Ukraine. The leadership of the USSR fully exploited the desire of Transcarpathian Ukrainians to live in a single Ukrainian state.

With the participation of local Communists and Soviet troops, in the presence of the Red Army units, with the support of the punitive bodies of the USSR, at the earliest possible time, 663 delegates at the First Congress of the People's Committees of Transcarpathian Ukraine in Mukachevo on November 26, 1944, decided to leave the country from the Czechoslovakia and Reunification with the Ukrainian SSR. This was a significant argument for Soviet diplomacy in the negotiations with Czechoslovakia, which ended with the signing on June 29, 1945 in Moscow of the Treaty on the reunification of Transcarpathian Ukraine from the Ukrainian SSR. In autumn of this year, the parliaments of both countries ratified the treaty on January 22, 1946 by the decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR, the Transcarpathian region was created.

The fast-paced procedure for the reunification of Transcarpathian Ukraine with Soviet Ukraine was immediately accompanied by the start of Sovietization, that is, a comprehensive reformatting of various spheres of public life under canonical models of socialist modernization, although adapted to local conditions.

The Sovietization measures, their controversial content, forms of implementation, and the deep consequences are of particular interest to contemporary researchers. This interest is caused both by scientific and cognitive, and practical motives. Having seized the lives of at least two generations of residents of the region, Sovietization seriously affected the social, ethno-cultural, mental-psychological characteristics of the regional community, economic structures and property relations, rooted in collective and individual memory, hampering and slowing down civilization transformations in modern Ukraine.

Communist ideologues and Soviet scholars presented the Sovietization of the region and the whole Soviet period of its history exclusively in the apologetic plane of the turning-pitch and progressive advances, grand socialist achievements in the spheres of economy, culture, education, health, etc. Apart from the attention paid to the crimes of totalitarianism, in particular national cleansing, the deportation of the Hungarian and German populations, repressions against the Carpathian Ukraine, the persecution of civil and political activists of the Czechoslovak era (1920-1930's), the elimination of «anti-Soviet», the persecution of the intelligentsia, the imposition of «socialist realism», total control over the mood of teachers, students, teachers, students and others. The loss of the Soviet state of the Greek Catholic Church was interpreted as a voluntary reunion with Orthodoxy. The Ukrainian national liberation movement-the struggle between the OUN and the UPA - was highlighted in an extremely negative plane.

As for the clarification of the problems of socialist modernization of individual countries and regions, there has been a significant diverse research tradition. We made an attempt to find a common and special in the Sovietization of the western regions of the USSR and the CEE countries on the eve and after the Second World War. At the same time, the proposed dissertation is the first in modern Ukrainian historiography a generalizing work, where a comprehensive concrete historical and comparative study of the Sovietization of Transcarpathia in the context of the post-war policy of the USSR was carried out.

A large number of previously unpublished historical sources – documents from the regional (State Archives of the Transcarpathian Region) and the state-owned (Central State Archives of Civil Aviation of Ukraine, Central State Archives of Civil Aviation of Ukraine) archival storage were introduced into the scientific circulation. Oral sources are involved to establish the regional specificity of historical memory regarding Sovietization of the region.

The periodization of the process of Sovietization of Transcarpathia, which took place in two stages: preventive (in the times of Transcarpathian Ukraine 1944-1945 biennium) and total (in the conditions of the Transcarpathian region within the USSR in 1946-1950) was developed and substantiated. Preventive Sovietization was carried out within the limits of the puppet quasi state. With the formation of the Transcarpathian region, the economic and political systems peculiar to the totalitarian USSR were rapidly asserted. On the basis of theoretical developments of transitional periods and systemic social changes connected with socialist modernization, we analyzed the activity of the People's Council of Transcarpathian Ukraine and the Communist Party of Transcarpathian Ukraine from 1944-1945, the central and regional state and party organs of the USSR and the USSR from 1946-1950. The proposed periodization of the history of Sovietization of the region reflected two inalienable links of one content-event chain.

The thesis reconstructed the preventive Sovietization in Transcarpathian Ukraine, which included the nationalization of industry and banks, the restoration of the national economy and preparation for industrialization, the conduct of populist land reform, monetary, national, religious, cultural unification in accordance with totalitarian standards. The means of agitation and propaganda, in particular through the fully controlled local press, imposed «correct ideas» on the benefits of socialism, the invincible power of the USSR, the genius of the leaders of Lenin and Stalin, and the alternative future of the new social system.

With the advent of Transcarpathian region and the introduction of Soviet legislation, the process of implementation of the state-owned model of economy

and constructs of the totalitarian political system is completed at an accelerated pace during the five-year period. In the dissertation the objective and subjective factors of Sovietization of the region are revealed, the forms and mechanisms of its realization are described in detail. First of all, they resolved urgent political tasks. It was about the export of the administrative-command system of monopoly management under the totalitarian Soviet model, in particular, the accelerated formation of a strictly centralized vertical of party committees and executive authorities. That is why a large number of party, Soviet, and economic personnel have been sent to the Transcarpathian region. For the purpose of irreversible approval of the Soviet power model during the 1946-1947 bienniums, election campaigns of the Union, Republican and local levels were held. The dissertation also reveals the place and role of censorship, propaganda and agitation in the formation of the Soviet system in the region.

The demonstration of the striking advantages of the socialist mode of management lies in the ideological and informational core of the industrialization under the Soviet model. It was actively pursued primarily in the traditional branches of the Transcarpathia – forest food. According to official statistics during the post-war five-year plan, more than 300 enterprises were restored and built. In the labor collectives, the traditional non-economic methods of stimulating labor were introduced for the USSR: socialist competition, the movement of Stakhanovites, the handing over of transitional flags, the glorification on boards of honor, and others like that.

According to the previously approved Soviet scenario, the collectivization of agriculture in the region was carried out. At that time, the Soviet Union gained a solid experience of its holding: at the end of the 1920s in the early 1930's in the Ukrainian Socialist Soviet Republic and other regions; in 1939-1941 in the adjoining territories of Western Ukraine, Northern Bukovina, Northern and Southern Bessarabia, Western Belorussia, Estonia, Latvia, Lithuania, Moldova. Everywhere the forms and methods of its conduct were the same type. For two years of solid collectivization in the Transcarpathian region has created over a half

of the collective farms. Since 1950, Transcarpathian agrarians have been submissively and unanimously involved in the all-union campaign for the consolidation of collective farms.

In the dissertation research special attention is paid to cultural transformations in the region as an integral element of the establishment of the socialist system. The spread of mass Soviet culture took place through a specific personnel policy, a network of specialized institutions and amateur art groups. Educational innovations are viewed both in institutional and functional aspects, and through the prism of massive ideology of everyday life. These innovations were much more ambitious than socio-economic transformations. An important influence on the public opinion of the region and abroad was made by the introduction of free comprehensive teaching in their native language, the opening of institutions of higher education – schools, technical schools, and universities. At the same time, teachers and students constantly served as a resource base for propaganda campaigns were vigilantly monitored for political loyalty, etc. Under the full ideological control were the regional intellectuals. Moral and psychological pressure was put on writers, artists, censored repertoires of theaters, musical collectives and others like that. The observance of all the creative workers of the dominant method of socialist realism is scrupulously monitored.

In the conditions of Sovietization, the national policy in Transcarpathia reflected the general laws – repressive-deportation, characteristic of the Soviet Union era of classical totalitarianism. The regional specificity of the conduct of national policy stemmed from the existing socio-demographic situation. At the end of 1944, the Hungarians and Germans were evicted, which the leadership of the USSR treated as representatives of «enemy nations». In accordance with the Soviet-Czechoslovak agreements during the 1945-1947 bienniums, an option was made, in particular the relocation of part of Transcarpathians to Czechoslovakia. As a result, the assimilation processes in the province are intensified, and, first of all, its Russification begins, which is remarkable not only by the quantitative indicators as of the beginning of the 1950's, but also by the negative consequences

in the long run. Thousands of young Transcarpathians were directed principally to the schools of factory training – as cheap labor for the Donbas industry. Rural residents, collective farmers and single farmers, encouraged and stimulated mass resettlement in the southern regions of the Ukrainian SSR. On the background of a significantly larger influx of migrants from other regions of the USSR and the USSR, this led to a marked change in the ethnic structure of the population of Transcarpathia.

Introduced in the region model of the state-church relations was similar to that which was produced in Western Ukraine. In the investigated period there was a transition of Orthodoxy from the jurisdiction of the Serbian Patriarchate to Moscow. Local clergy through the institution of the Commissioner for the Russian Orthodox Church was under the full control of a totalitarian state. In 1947, the Soviet secret services organized the murder of the disobedient Greek-Catholic bishop T. Romzhu. In 1949, the Soviet Greek-Catholic Church itself was liquidated by submitting a reunion with the Orthodox Church. Protestant parishes also fell under tight state control.

In the thesis there was carried out the reconstruction of the national liberation, anti-Soviet and anti-colonial sentiments of the population. The author of the research proves that in Transcarpathian region, the OUN and UPA activities were quite widespread. Their centers acted mainly in mountainous and pre-mountain districts. At the end of the 1940s, the punitive organs of the Soviet government, with the help of serious resources, suppressed the national resistance movement. According to the USSR state security bodies, nearly three dozen anti-Soviet youth organizations were convicted in Transcarpathia, whose participants were sentenced to lengthy detention. The «criminal» nature of such acts was determined by such features of the composition: anti-Soviet and anti-kolkhoz sentiment, statements, compilation and distribution of leaflets.

It should be noted that the phenomenon of Sovietization of Transcarpathia in 1944-1950 was well preserved in the historical memory of local residents as a turning point and a tragic page of the past.

The results, materials and conclusions of this thesis allow solving a number of the topical problems of regional history by a complex approach. At the same time, they can be used in the educational process while teaching the course of modern history of Ukraine, the world-wide history of modern times, thematic special courses on Ukrainian studies and historical studies in higher education institutions, textbooks and manuals.

Key words: Sovietization, socialist modernization, Transcarpathian Ukraine, Transcarpathian region, USSR, Soviet power, ideology, Communist Party, People's Council of Transcarpathian Ukraine, Red Army, state security, repressions, collectivization.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія

1. Міщанин В.В. Радянська Закарпаття 1944-1950 рр.: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 644 с. (51,9 д.а.).

Публікації у фахових виданнях

1. Міщанин В. Взаємовідносини окружних народних комітетів Закарпаття з військовими частинами Червоної армії в 1944-1950 рр. (на прикладі Волівського округу) // Carpatica-Karpatika. Ужгород, 2003. Вип. 22. Проблеми історії політології, етнології та літературознавства. С. 69-76.
2. Міщанин В. Колективізація на Закарпатті. Нові документи // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. Вип. 17. С.14-23.
3. Міщанин В. Документи Державного архіву Закарпатської області про аграрну політику на Закарпатті в 1944-1950 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету

- ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. Вип. 3. С. 337-341.
4. Міщанин В. Особливості економічного розвитку Міжгірщини в 1946-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. Вип. 20. С. 58-60.
 5. Міщанин В. Боротьба ОУН-УПА на Закарпатті проти політики колективізації в другій половині 1940-х років // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2008. Вип. 21. С. 43-46.
 6. Міщанин В. Закарпатська молодь у школах ФЗН: навчання чи змушена міграція? // Інтелігенція і влада. Серія: Історія: громадсько-політ. наук. збірник. Одеса: Астропринт, 2009. Вип. 15. С. 155-161.
 7. Міщанин В. Функціонування Ужгородського університету в умовах посиленого ідеологічного контролю КПРС у перші роки Радянської влади на Закарпатті (1946-1950 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 26. С. 47-55.
 8. Міщанин В. Індустріалізація як один із складових факторів радянзації Закарпаття в 1944-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 28. С. 38-50.
 9. Міщанин В. Втрачені документи Державного архіву Закарпатської області з питання радянзації Закарпаття 1946-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 29. С. 182-187.
 10. Міщанин В. Діяльність крайової «Надзвичайної комісії для розслідування та встановлення злочинів і збитків, спричинених угорсько-німецькими фашистськими загарбниками та території Закарпатської України» (1944-1946 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 2 (33). С. 55-60.

11. Міщанин В. Вибори до місцевих Рад в Закарпатській області УРСР 21 грудня 1947 р. – остаточна легітимізація радянської влади // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2015. Вип. 1. (Ч. 1.) С. 73-78.
12. Міщанин В. Перші радянські вибори на Закарпатті в республіканський парламент (9 лютого 1947 р.): аналіз, хід та результати // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць. Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2015. №2 (40), листопад 2015. С. 54-62.
13. Міщанин В. «Всенародні» свята Народної Ради Закарпатської України (1944-1945 рр.) як елемент радянзації Закарпаття // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Історичні науки. Всесвітня історія. Історія України. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. №8 (297) грудень 2015. С. 122-129.
14. Міщанин В. Освітня реформа Закарпатської України (1944-1946 рр.): перехід на радянські стандарти // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2015. Вип. 1 (34). С. 52-59.
15. Міщанин В. Військово-політична ситуація на Закарпатті восени 1944 р. // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2016. №1 (41), червень 2016. С. 34-40.
16. Міщанин В. Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України: нові підходи // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2016. №2 (42), листопад 2016. С. 54-60.
17. Міщанин В. Дискусійні проблеми історії Закарпаття 1944-1950 рр. у

- розрізі усної історії (за матеріалами етнографічної практики студентів історичного факультету УжНУ 2015 р.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 2 (35). С. 89-98.
18. Міщанин В. «Визволення», «возз'єднання» і «радянська» Закарпаття в 1944-1950 рр. // Література та культура Полісся. Вип. 83. Серія «Історичні науки». Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. № 2. С. 66-81.
 19. Міщанин В. Радянсько-чехословацький договір про Закарпаття від 29 червня 1945 р. та його вплив на історичну долю краю // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2017. Вип. 1(36). С. 32-38.
 20. Міщанин В. Комуністи – (не) більшовики: про переведення членів Комуністичної партії Закарпатської України до складу ВКП(б) // Література і культура Полісся. Збірник наукових праць. Випуск 90. Серія «Історичні науки». № 9. Ніжин, 2018. С. 77-94.
 21. Міщанин В. Радянські освітні перетворення в Закарпатській області 1946-1950 рр.: ідеологічний аспект // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2018. Вип. 1 (38). С. 34-42.
 22. Гордійчук С., Міщанин В. Антирадянські настрої населення Закарпаття в часи «сталінщини» 1944-1953 рр. // Інтелігенція і влада. Серія: історія. Одеса: Астропринт, 2015. Вип. 32. С. 142-174.
 23. Гордійчук С., Міщанин В. Діяльність антирадянських молодіжних організацій на Закарпатті (1946-1956 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 1. (Ч. 1). С. 75-83.
 24. Данилець Ю., Міщанин В. Становище православної церкви в період Закарпатської України (листопад 1944 – січень 1946 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во

УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 27. С. 180-189.

25. Данилець Ю., Міщанин В. Православна церква на Закарпатті в часи «сталінщини» (1946-1953 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. Вип. 1 (30). С. 46-56.
26. Данилюк Д., Міщанин В. Возз'єднання Закарпаття з Українською РСР в оцінці вітчизняної історіографії (1945-2013) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. Вип. 2 (31). С. 167-176.
27. Данилюк Д., Міщанин В. Джерела про радянізацію Закарпаття (1944-1950 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 1 (32). С. 157-165.
28. Жулканич Н., Міщанин В. Перші «радянські» вибори на Закарпатті (вибори до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р.) // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки: зб. наукових праць. К., 2015. Випуск 13. С. 52-60.

Публікації у закордонних виданнях

1. Міщанин В. Документи Державного архіву Закарпатської області про аграрну політику на Закарпатті в 1944-1950 роках // Русин. Международный исторический журнал. Кишинев, 2008. № 3-4 (13-14). С. 84-95. URL: http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1231&article_id=20981.
2. Міщанин В. Закарпатська молодь в школах ФЗН: навчання чи змушена міграція? // Русин. Кишинев, 2008. № 3-4 (13-14). С. 124-128. URL: http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1231&article_id=20984.
3. Міщанин В. Нові документи про колективізацію на Закарпатті 1946-1950 рр. // Русин. Кишинев, 2009. № 2 (16). С. 144-154. URL: http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1227&article_id=20887.
4. Міщанин В. Радянізація Закарпаття у другій половині 1940-х рр. // Русин.

- Кишинев, 2010. № 1 (19). С. 32-43. URL:
http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1224&article_id=20771.
5. Міщанин В. «Ждановщина» на Закарпатті // Русин. Кишинев, 2011. № 2 (24). С. 70-86. URL:
http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1222&article_id=20699
 (Scopus).
 6. Міщанин В. Втрачені документи Державного архіву Закарпатської області з питання радянзації Закарпаття 1946-1950 рр. // Русин. Кишинев, 2011. № 4 (26). С. 85-95. URL:
http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1113&article_id=20572
 (Scopus).
 7. Міщанин В. Промисловий розвиток Закарпаття 1944-1950 рр.: перехід на соціалістичну економіку // Русин. Кишинев, 2012. № 4 (30). С. 109-130. URL:
http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1115&article_id=35640
 (Scopus. DOI: 10. 17223/18572685/30/11).
 8. Мищанин В. Интернирование и депортации закарпатских венгров в условиях становления советской власти (1944-1945 гг.) // Вестник Томского государственного университета. История. 2017. № 46. С. 47-53. URL:
http://journals.tsu.ru/history/&journal_page=archive&id=1564&article_id=34812
 (Web of Science. DOI:10.17223/19988613/46/6).
 9. Данилець Ю., Міщанин В. Православна церква на Закарпатті в умовах становлення радянської влади (1944-1950 рр.) // Русин. Кишинев, 2013. №4 (34). С. 88-112. URL:
http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1108&article_id=34128
 (Scopus. DOI: 17223/18572685/34/8).

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Міщанин В. Політика Народної ради Закарпатської України у сфері

- аграрних відносин // Возз'єднання Закарпаття з Україною (матеріали наукової конференції, присвяченої 60-ти річчю возз'єднання Закарпаття з Україною, Ужгород, 29 червня 2005 р.). Ужгород: Говерла, 2006. С. 131-145.
2. Міщанин В. Проблеми трудової міграції на Закарпатті у другій половині 1940-х рр. // Матеріали за IV міжнародна научна практична конференція «Научно пространство на Европа – 2008» 15-30 Април 2008 година. Филологични науки. История. София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2008. Том 17. С.23-26.
 3. Міщанин В. Колективізація, як один із головних чинників радянзації Закарпаття в 1944-1950 рр. // Июнь 1940-го. Бессарабия и Северная Буковина в составе СССР: Материалы международной научно-практической конференции. М.: издатель Степаненко, 2010. С. 263-273.
 4. Міщанин В. Земельне питання в діяльності Народної Ради Закарпатської України (листопад 1944 р. – січень 1946 р.) // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 року). Ужгород: Вид-во «TIMPANI», 2010. С. 132-143.
 5. Міщанин В. Колективізація сільського господарства в румунських селах Рахівського і Тячівського округів у другій половині 40-х років ХХ ст. / Colectivizarea in satele romanesti din raioanele Teseu si Rahiv in cea de a doua jumătate a anilor '40 // Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність»; 30 червня – 1 липня 2009 р., м. Сату-Маре (Румунія). Ужгород – Сату-Маре, 2011. С. 187-206.
 6. Мищанин В. Аграрная политика в Закарпатье в 1944-1950 гг. // История и археология восточноевропейской деревни / Материалы I Международной конференции «Проблемы аграрной истории и археологии Восточной

- Європы»; 22-23 сентября 2011 г., с. Кокино, Брянская государственная сельскохозяйственная академия (Росія). Брянск, 2011. С. 116-122.
7. Міщанин В. Роль радіо і преси у пропаганді радянської влади на Закарпатті у 1944-1950 рр. // Україна: культурно-ціннісні виклики. Матеріали круглого столу 13 червня 2012 р.. Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. С. 33-39.
 8. Міщанин В. Становлення вищої та середньої спеціальної освіти на Закарпатті у 1945-1950 рр. / За матеріалами міжнародного науково-практичного семінару «Освіта в умовах формування суспільства знань» 22-27 липня 2013 р., Сімферополь, Крим, Україна // Таврійський економічний журнал, 2013. № 3. С. 75-78.
 9. Мищанин В. Миграционные процессы в советском Закарпатье во второй половине 1940-х гг. // История и археология восточноевропейской деревни. Материалы II Международной научной конференции «Проблемы аграрной истории и археологии Восточной Европы»; 26-27 сентября 2013 г. Брянск: Издательство Брянской ГСХА, 2013. Вып. 2. С. 81-88.
 10. Міщанин В. Діяльність сільських народних комітетів Закарпатської України 1944-1945 років: на прикладі румунського села Середнє Водяне Рахівського округу // Al V-lea simpozion «Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate». V симпозіум «Румунсько-українські відносини: Історія та сучасність». Сату Маре: Editura Muzeului Sătmărean, 2015. С. 118-135.
 11. Міщанин В. Творення «радянської» культури на Закарпатті в 1946-1950 рр. // Історія України: сучасні виклики: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. С. 105-123. URL:
http://academia.in.ua/sites/default/files/document/2015/konferenc_istor_ukr_2015.pdf.
 12. Міщанин В. Возз'єднавчі процеси українців Мараморощини в контексті

возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР 1944-1945 років // Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність. Satu Mare, 26-28 februarie. Satu Mare – Cluj Napoca, 2016. С 173-188.

13. Міщанин В. Радянізація і репресії на Закарпатті 1944-1950 pp. // Биківнянська трагедія в контексті злочинів тоталітарного режиму (до 15-річчя заснування Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»): Збірник статей за матеріалами науково-практичної конференції, м. Київ, 8 грудня 2016 р. К., 2017. С. 149-162.
14. Міщанин В. Доповідні записки уповноваженого ради в справах релігійних культів Петра Лінтура про релігійну політику на Закарпатті (1945-1946 pp.) // Pravoslávie a súčasnosť X. Zborník príspevkov z X. vedeckej konferencie študentov, absolventov a mladých vedeckých pracovníkov Prešov, 27. marec 2018. S. 40-48. URL: http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kocvar8/subor/05_Miscanin.pdf.
15. Міщанин В. Репресії як механізм становлення радянської влади на Закарпатті (1944 – початок 1950-х років) // Масавыя рэпрэсіі ў СССР у гістарычных даследаваннях і калектыўнай памяці: навуковы зборнік. Мінск: Зміцер Колас, 2018. С. 243-260.
16. Міщанин В. Атеїстична пропаганда на Закарпатті в 1950-х роках // «Biblia a współczesność» – teologiczne, kanoniczne, socjalne i społeczne przesłanie Biblii dla współczesności – III. rocznik. Krynica, 2018. С. 162-188.
17. Міщанин В. Становлення та утвердження комуністичного режиму в Румунії у висвітленні закарпатської періодики // Румунсько-українські відносини: історія та сучасність. Сату-Маре – Бухарест, 2018. С. 191-205.
18. Міщанин В. «Статьи и стихи националистического характера»: аналіз кримінальної справи Андрія Патруса-Карпатського // Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року). Ужгород: вид-во ПП «АУТДОР-

ШАРК», 2019. С. 300-313.

19. Міщанин В., Місюк М. Трансформація системи освіти в період Закарпатської України 1944-1950 рр. // Розум в ХІХ столітті. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 20 червня 2012 р. Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. С. 25-32.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Міщанин В. Ідеологічне втручання комуністичної партії в діяльність творчої інтелігенції Закарпаття (1946-1950 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 25. С. 105-110.
2. Міщанин В. Втручання цензури в діяльність редакцій газет, бібліотек та книготоргівлі на Закарпатті в 1944-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 27. С. 166-172.
3. Міщанин В. Документи Державного архіву Закарпатської області про релігійну політику радянської влади (1944-1950 рр.) // Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна). Ужгород: Карпати, 2014. № 3. С. 216-237.
4. Міщанин В. Перші «радянські» закони Народної Ради Закарпатської України (1944-1945 рр.) // Тисячоліття – Millennia : Науковий щорічник. Ужгород: Гражда, 2014. Випуск 1. С. 43-58.
5. Міщанин В. Кордони й адміністративний поділ Закарпатської України (1944-1945) // Тисячоліття – Millennia : Науковий щорічник. 2014 рік. Ужгород: Гражда, 2015. Випуск 2. С. 34-49.
6. Міщанин В. Антирелігійна і атеїстична пропаганда на Закарпатті в постсталінське десятиліття // Наукові записки БІНДЦ ім. архімандрита Василя (Проніна). Ужгород: Карпати, 2015. № 4. С. 339-361.
7. Міщанин В. Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр. в документах центральних державних архівів України // Тисячоліття – Millennia :

- Науковий щорічник. 2016 рік. Ужгород: Гражда, 2016. Вип. 3. С. 18-33.
8. Міщанин В. Радянізація регіонів і країн: загальне й особливе // Тисячоліття – Millennia : Науковий щорічник. Випуск 4. 2017 рік / Гол. ред. Р. Офіцинський. Ужгород: РІК-У, 2017. С. 97-107.
 9. Міщанин В. Ужгород радянський // Експерсії Ужгородом: навчальний посібник з історичного експурсознавства. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. С. 74-81.
 10. Міщанин В. Становлення радянської культурної мережі в Закарпатській області у повоєнні роки. URL: <http://uamoderna.com/md/mishchanyn-sovietization-of-zakarpattia>.
 11. Міщанин В. Висвітлення питань релігії і церкви в комуністичній пресі Закарпаття 1944 – початку 1950-х рр. // Наукові записки БІНДЦ ім. архім. Василя (Проніна). Ужгород: Карпати, 2018. №5. С. 177-184.
 12. Міщанин В. До питання про діяльність УПА на Закарпатті // Актуальні проблеми політичної науки. Випуск третій. Ужгород, 2018. С. 198-204.
 13. Данилець Ю., Міщанин В. Мукачівський Свято-Миколаївський монастир в 1948-1991 рр.: соціально-економічний розвиток // Наукові записки БІНДЦ ім. архімандрита Василя (Проніна). Ужгород: Карпати, 2013. № 2. С. 78-85.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	28
ВСТУП.....	32
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ПРОБЛЕМИ...	46
1.1. Характеристика джерел з історії радянзації Закарпаття.....	46
1.2. Радянські перетворення 1944-1950 рр. на Закарпатті в історіографії.....	65
1.3. Методологія дослідження.....	82
1.4. Радянська регіоналізація і країн: загальне й особливе.....	95
Висновки до розділу 1.....	110
Список використаних джерел до розділу 1.....	113
РОЗДІЛ 2. ПРЕВЕНТИВНА РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ.....	170
2.1. Етапи процесу возз'єднання з Україною.....	170
2.2. Запровадження радянської системи влади.....	200
2.3. Формування основ етатистської економічної моделі.....	212
2.4. Освітні трансформації	226
2.5. Масові репресії.....	235
Висновки до розділу 2	245
Список використаних джерел до розділу 2.....	249
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 1946-1950 рр.....	274
3.1. Адміністративні та ідеологічні заходи.....	274
3.2. Виборчі кампанії 1946 і 1947 рр.	288
3.3. Регіональна кадрова політика.....	319
3.4. Спротив радянзації.....	349
Висновки до розділу 3.....	378
Список використаних джерел до розділу 3.....	383

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ НА ЗАКАРПАТТІ (1946-1950).....	402
4.1. Соціалістична індустріалізація.....	402
4.2. Суцільна колективізація.....	413
4.3. Соціально-демографічні зміни.....	431
Висновки до розділу 4.....	446
Список використаних джерел до розділу 4.....	450
РОЗДІЛ 5. «КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ» ТА ВСТАНОВЛЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ІДЕОЛОГІЧНОГО ДИКТАТУ НА ЗАКАРПАТТІ (1946-1950).....	462
5.1. Освітня реформа.....	462
5.2. Становлення мережі «соціалістичної культури».....	480
5.3. Ідеологічний контроль за інтелігенцією.....	497
5.4. Державно-церковні відносини.....	508
Висновки до розділу 5.....	526
Список використаних джерел до розділу 5.....	532
ВИСНОВКИ.....	544
ДОДАТКИ.....	558

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

агітбригада – агітаційна бригада

агітколектив – агітаційний колектив

агітпункт – агітаційний пункт

АН СРСР – Академія наук СРСР

АН УРСР – Академія наук УРСР

АУСБУ ЗО – Архів управління Служби безпеки України у Закарпатській області

виконком – виконавчий комітет

військкомат – військовий комісаріат

ВКП(б) – Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків)

ВЛКСМ – Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді

ВРЄХБ – Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів

ВТТ – виправно-трудові табори

ГКЦ – Греко-католицька церква

гольд (міра площі) – назва походить від угор. терміна «hold», означав земельну ділянку, розміром 0,57 га.

ДАЗО – Державний архів Закарпатської області

держапарат – державний апарат

Держпозика – державна позика

Дніпрогес – Дніпровська гідроелектростанція

ЄХБ – Євангельські християни баптисти

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗОКМ ім. Т. Легоцького – Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького

ЗУ – Закарпатська Україна

ИТЛ (аббревіатура від «Исправительно-трудовой лагерь» (рос.)) – виправно-трудовий табір (ВТТ)

колгосп – колективне господарство

компартія – комуністична партія

комсорг – комсомольський організатор

КП – комуністична партія

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

КПЗУ – Комуністична партія Закарпатської України

КР – карний розшук

культпроп – відділ культури і пропаганди

лікнеп – ліквідація неписьменності

ЛКСМУ – Ленінська Комуністична Спілка Молоді України

МВС – Міністерство внутрішніх справ (Министерство внутренних дел)
[СРСР]

МДБ – Міністерство державної безпеки (Министерство государственной
безопасности) [СРСР]

медпункт – медичний пункт

міськком – міський комітет

місьрада – міська рада

МК – міський комітет

МТС – машинно-тракторна станція

Наркомат – Народний комісаріат

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ (Народный комиссариат
внутренних дел) [СРСР]

НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки (Народный комиссариат
государственной безопасности) [СРСР]

НРЗУ – Народна Рада Закарпатської України

обком – обласний комітет

облвиконком – обласний виконавчий комітет

ОК – окружний комітет

окр. – округ

окрвиконком – окружний виконавчий комітет

ОНК – окружний народний комітет

оргбюро – організаційне бюро

оргвідділ – організаційний відділ
оргкомітет – організаційний комітет
ОУН – Організація українських націоналістів
партактив – партійний актив
парткабінет – партійний кабінет
партконференція – партійна конференція
парторгани – партійні органи
парторганізація – партійна організація
партосвіта – партійна освіта
партосередок – партійний осередок
партшкола – партійна школа
педрада – педагогічна рада
політбюро – політичне бюро
політвідділ – політичний відділ
політгурток – політичний гурток
політпросвіта – політична просвіта
політуправління – політичне управління
політшкола – політична школа
пропгрупа – пропагандистська група
профорг – професійний організатор
профспілка – професійна спілка
радгосп – радянське господарство
райком – районний комітет
РКЦ – Римо-католицька церква
РМ – Рада Міністрів
РНК – Рада Народних Комісарів
робітком – робітничий комітет
РПЦ – Російська православна церква
СБ – Служба безпеки
сільгоспартіль – сільськогосподарська артіль

сільрада – сільська рада

СМЕРШ (аббревіатура початкових букв гасла: «Смерть шпионам!» (рос.)) –
відділ контррозвідки народного комісаріату оборони [СРСР]

СНК – сільський народний комітет

СОВНАРКОМ (аббревіатура: «Совет народных комиссаров» (рос.)) – Рада
народних комісарів

соцзмагання – соціалістичне змагання

соцзобов'язання – соціалістичні зобов'язання

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ТАСС (аббревіатура: «Телеграфное агентство Советского Союза» (рос.). –
Телеграфне агентство Радянського Союзу)

тов. – товариш (більшовицько-комуністичне звернення)

трудодень – трудовий день

УК (рос.), КК (укр.) – карний кодекс

УНО – Українське національне об'єднання

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФЗН – фабрично-заводське навчання

фінвідділ – фінансовий відділ

ЦВК – Центральний Виконавчий Комітет

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та
управління України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань
України

ЦК ВКП(б) – Центральний Комітет Всесоюзної Комуністичної партії
(більшовиків)

ЦК КП(б)У – Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків)
України

ЦСЄ – Центрально-Східна Європа

ЧА – Червона Армія

ВСТУП

У 1944-1950 рр. Закарпаття, подібно величезному регіону Центрально-Східної Європи, пережило знакові, зламні події. У нашому випадку це возз'єднання з Україною у тодішньому форматі радянської квазідержавності у складі СРСР; насадження етатистської моделі господарювання, заснованої на одержавленні власності й командному управлінні; пролетаризацію і маргіналізацію населення; «тоталітарний транзит» з неодмінними його атрибутами – однопартійністю та політичними репресіями. Таким чином, радянізація Закарпаття докорінно змінила суспільну реальність у всіх її зрізах та проявах: господарському житті, соціальній стратифікації, соціально-правовому становищі прошарків та інститутів суспільства, локальній моделі політичної системи і навіть в ментальній сфері. Розвиток індустрії здійснювався шляхом нещадного визиску населення. Робітники не могли й подумати про якісь акції протесту, спрямовані на поліпшення становища, як це було за часів Чехословаччини. Селянство було відлучене від землі як основного засобу аграрного виробництва і фактично закріпачене по вже апробованій колгоспно-радгоспній моделі. Помітні зрушення в освіті й охороні здоров'я, позитивні самі по собі, використовувались як рекламна ширма, котра приховувала реалії тоталітарного режиму. Це робило зазначені досягнення амбівалентними по своїй суті. Так, медична допомога стала доступною, було відкрито Ужгородський університет, відбувалась досить галаслива кампанія подолання неписьменності. Але заклади освіти виховували людину на специфічних засадах «гвинтика» системи, в умовах котрої альтернативне бачення реалій прирівнювалось до злочину. Підносячи атеїзм як свою світоглядну основу, радянська держава підім'яла всі конфесії краю, а греко-католицьку церкву ліквідувала.

Актуальність дослідження обумовлена низкою чинників. По-перше, існуючі уявлення про події першого повоєнного десятиліття у краї мають самий загальний характер і в суспільній свідомості, і в науковому дискурсі.

Протягом нетривалого періоду Закарпаття пережило два радикальних перевороти. Спочатку – превентивну радянізацію 1944-1945 рр., яка здійснювалася Народною Радою Закарпатської України за участю радянських спеціалістів та за спиранням на «допомогу» Червоної армії у разі чого. Згодом, у 1946-1950-х рр., пройшла тотальна довершена радянізація краю вже як адміністративно-територіальної одиниці – Закарпатської області у складі УРСР. Перетворення 1944-1945 рр., здійснювані маріонетковою владою Закарпатської України – квазідержавницької формації, наділеної певними ознаками суверенітету, мали в основі індивідуалізований сценарій з помітною локальною інституційною та функціональною специфікою. Це виражало об’єктивні можливості певної свободи маневру місцевої влади до того моменту, поки доля краю не була вирішена через укладення міжнародно-правових актів між СРСР та Чехословаччиною. Після 29 червня 1945 р. та утворення Закарпатської області УРСР самостійні кроки місцевих органів влади повністю виключалися, хоч специфічність місцевих умов втілення політичних рішень нікуди не поділася. Об’єктивні відмінності цих двох періодів радянізації до кінця ще не прояснені. В науці відсутня визнана і несуперечлива пояснювальна модель. По-друге, наукове прочитання та інтерпретація змісту і сенсів перетворень на Закарпатті 1944-1950 рр., відштовхуючись від досягнутого на даний момент теоретичного досвіду у цій сфері досліджень із застосуванням міждисциплінарного підходу має, на нашу думку, сприяти дерадянізації історичної свідомості певних верств сучасної України, котрі жалкують за «розвинутим соціалізмом» часів Л. Брежнєва, відсуваючи у тінь жахіття сталінського тоталітаризму. По-третє, радянізація Закарпаття пройшла найпізніше з-поміж інших регіонів, ба, навіть порівняно з рештою західних областей України. Специфіка господарського укладу та соціальної структури краю була настільки виразною, що канонічні рецепти соціалістичних перетворень корегувалися й адаптувалися до неї. Тому релікти радянщини у краї вже в часи незалежності, на відміну від східних регіонів України, були найменш виразними. Це звертає нас до необхідності

вдаватися до конкретики аналізу соціалістичної модернізації на Закарпатті, котра відбувалась нелінійно, мала помітну регіональну специфіку при збереженні аксіоматичних підвалин «побудови соціалізму», як-от: індустріалізація, колективізація, культурна революція.

Під терміном «радянізація» розуміємо феномен запровадження специфічного соціалістичного ладу (з тоталітарним політичним режимом в осерді, з відповідним способом життя, суспільною свідомістю, ідеологічними засадами, системою бюрократично-централістського управління, одержавленою економікою, особливою соціальною структурою) в конкретному історико-географічному регіоні. Неодмінними атрибутами радянської, способами її матеріалізації були застосування масового терору, псевдodemократичні інструменти реалізації владних функцій та монопартійний диктат. Після Другої світової війни «радянлізувалися» під диригуванням Москви не тільки західні регіони України, але й загарбані та включені до складу СРСР країни Балтії, а також країни Центрально-Східної Європи зі східною частиною Німеччини включно. У вузькому функціональному тлумаченні радянська передбачала проведення класичної тріади соціалістичних перетворень: індустріалізації, колективізації, культурної революції.

Ведучи мову про застосування на Закарпатті вже апробованих раніше моделей і способів радянської маємо на увазі не стільки первинний класичний алгоритм соціалістичної модернізації кінця 1920-1930-х рр., скільки модель, адаптовану до особливостей регіонів і країн, включених до складу Радянського Союзу після відомого поділу Центрально-Східної Європи за радянсько-німецьким Пактом 23 серпня 1939 р. Добре відомо, що існували дві хвилі радянської західноукраїнських земель. Перша радянська на акція була перервана нападом Німеччини на СРСР в 1941 р., а друга припала на повоєнне п'ятиліття. Початкові радянські заходи включали стандартний набір соціально-економічних перетворень: конфіскацію поміщицьких земель із частковим розподілом між нужденними селянами,

націоналізацію промисловості, торгівлі, банків, встановлення 8-годинного робочого дня, доступність медичних послуг, подолання безробіття, використання української мови в освіті і офіційному діловодстві. Але в краї своя специфіка існувала вже апіорі. На початку радянської Закарпаття було націоналізовано майно «угорсько-німецьких окупантів», а німецьке населення підлягало депортації, проведеній настільки «успішно», що від доволі колись чисельної німецької етнічної громади нині маємо лише залишкові показники. Ставлення до угорців було опосередковане фактором включення самої Угорщини до радянської сфери впливу і процесами оптації населення. Але «побудова соціалізму» була неможлива без експорту кадрів, на котрі нова влада могла би опертися і застосувати у якості інструменту для здійснення потрібних змін. Край наводнили «перевірені кадри» зі Східної України і Росії, що в якості управлінців різних щаблів стали провідниками тоталітарних новацій в кожному населеному пункті та трудовому колективі. Проте протягом наступних двох поколінь комуністам не вдалося цілком змінити місцеву ментальність – приватновласницьку, індивідуалістську, традиціоналістську. Хоча, забігаючи уперед, скориставшись століттями виробленою конформістською моделлю поведінки, радянська влада в цілому достатньо успішно, як і в інших випадках, змогла наwerbувати собі союзників та ініціативних виконавців із числа місцевого населення. Тому питома вага «місцевих» у партійному, радянському, управлінському апараті була помітною з самого початку, у подальшому поступово зростаючи.

У дослідженні цієї теми не можемо обійти увагою засади історичної політики сучасної України, зокрема положення Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р., у котрому особлива увага приділяється так званим місцям пам'яті (за термінологією П'єра Нора), де виразною є присутність визначених історичних контекстів. Тому сучасна Українська держава встановила порядок ліквідації символів комуністичного тоталітарного

режиму. У Закарпатській області під остаточну декомунізацію потрапили близько 560 топонімічних об'єктів, переважно вулиць, оскільки пам'ятники комуністичним діячам демонтували значно раніше, зокрема останній – у 2014 р. у с. Ганичі Тячівського району.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Пропоноване дослідження виконано в рамках наукової проблематики, котру розробляла кафедра історії України Ужгородського національного університету. Воно є результатом розробки одного з аспектів комплексної кафедральної теми «Суспільно-політичний розвиток українських земель у ІХ-XXІ ст.», номер державної реєстрації 0115U004631.

Головна мета дослідження – розкрити об'єктивні та суб'єктивні чинники формування, механізми реалізації, історичні наслідки радянізації Закарпаття протягом 1944-1950 рр.

Для досягнення загальної мети у нашому дисертаційному проекті сформульовано і вирішено ряд конкретних **наукових завдань**:

- ✓ встановити ступінь дослідженості проблеми, представити концептуальні пояснювальні моделі радянізації Закарпаття 1944-1950 рр.;
- ✓ увести до наукового обігу нові джерела з проблеми радянізації краю, зокрема архівні документи;
- ✓ встановити співвідношення, сутнісне наповнення і обґрунтувати доцільність застосування понять «визволення», «возз'єднання», «радянізація», у чому в науковій літературі та історичній публіцистиці має місце помітний різнобій;
- ✓ представити суспільно-політичні та соціально-економічні обставини, котрі склалися восени 1944 р. як об'єктивна передумова виникнення квазідержавного феномену Закарпатської України та як мотивація прийняття політичних та управлінських рішень у цей час;
- ✓ простежити вплив зовнішньополітичних факторів на мінливий перебіг ситуації в Закарпатській Україні до і після укладення радянсько-чехословацького договору 29 червня 1945 р.;

- ✓ показати результати і охарактеризувати наслідки соціально-економічної політики, передусім земельної реформи 1944-1945 рр.;
- ✓ дослідити культурні, освітні, національні, релігійні ініціативи влади Закарпатської України;
- ✓ прослідкувати політичні зміни в умовах тотальної радянзації Закарпатської області протягом 1946-1950 рр.: адміністративні та ідеологічні заходи, підбір і розстановку кадрів, організацію та проведення виборчих кампаній;
- ✓ простежити вплив центральних партійних і державних органів СРСР та УРСР на суспільні зміни у Закарпатській області;
- ✓ з'ясувати позицію місцевої партійної та управлінської еліти щодо курсу на радянзацію краю;
- ✓ визначити роль колективізації як найважливіший фактор кардинальної зміни суспільних відносин на Закарпатті;
- ✓ виявити регіональні варіанти втілення програми «культурної революції» у тодішньому форматі «ждановщини»;
- ✓ відобразити соціальну динаміку державно-церковних та міжконфесійних відносин та релігійну ситуацію на Закарпатті 1946- 1950 рр.;
- ✓ узагальнити чисельні факти про прояви спротиву радянзації Закарпаття у формах національно-визвольного руху, антирадянських виступів, зокрема опору примусовій колективізації;
- ✓ використати методику аналізу і критики джерел усної історії для створення повноцінної картини радянзації Закарпаття;
- ✓ встановити спільне та особливе в радянзації Закарпаття, в інших західних регіонах СРСР і країнах Центрально-Східної Європи;
- ✓ обґрунтувати теоретичне і прикладне значення студій над радянзацією Закарпаття.

Об'єктом наукового дослідження є політичні, соціально-економічні процеси та зміни в культурній та духовній царині в історико-географічному регіоні Закарпаття у переломний період 1944-1950 рр.

Предмет дослідження – напрямки, складові, механізми, наслідки превентивної та тотальної радянзації Закарпаття, а також відповідна стратегія і тактика державної та партійної влади СРСР та УРСР.

Хронологічні межі дисертаційної роботи охоплюють період від жовтня 1944 р., коли Закарпаття було очищено від угорських і німецьких загарбників, і до грудня 1950 р., коли установчий період радянського ладу в краї добіг кінця і було проведено вибори до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР, місцевих рад; економіку краю інтегровано в народногосподарський комплекс СРСР; вихолощено права і свободи громадян, у т.ч. оголошено поза законом греко-католицьку конфесію. Виклад підпорядковуватиметься хронології двох хвиль радянзації Закарпаття: превентивної (1944-1945) та тотальної (1946-1950).

Географічні межі дослідження охоплюють територію Закарпатської області Української РСР відповідно до адміністративно-територіального поділу дослідженого періоду.

Головними **методологічними** принципами дисертаційного дослідження є наукова об'єктивність, історизм, історичний плюралізм, поєднання цивілізаційного і стадіального підходів до вивчення процесу радянзації Закарпаття 1944-1950 рр.

Вивчення суспільно-політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх і релігійних перетворень на Закарпатті 1944-1950 рр. здійснене на визначених світоглядних засадах. По-перше, переосмислено зміст та історичні наслідки «ленінського плану будівництва соціалізму», що, попри стрімкі зміни кількісних показників у промисловості та сільському господарстві, соціальній структурі та інфраструктурі призвів до деградації краю внаслідок знищення інституту приватної власності, пролетаризації селянства, ментально-ціннісних деформацій. По-друге, заперечено як пізнавально нікчемний підхід у вигляді «зміни полярності», коли історична оцінка механічно змінюється з «плюса» на «мінус», тобто з позитивної трактовки на негативізацію. По-третє, повоєнну історію Закарпаття вельми

складно висвітлити під кутом зору історичного фаталізму, в закритому безальтернативному контексті невідворотності та закономірності тоталітарних перетворень. Адже ж опісля 1991 р. історичний досвід міжвоєнного періоду здобув величезний інтерес і сформовано чіткий суспільний запит на його дослідження і врахування. Одночасно дослідження процесів радянзації Закарпаття варто творити на засадах інтелектуальної свободи, що властива співтовариству професійних істориків як етична константа.

Методи дослідження органічно пов'язані з розумінням мети, об'єктом, предметом і пізнавальними завданнями нашої роботи. Багатогранність проблеми, котра відбиває багатоаспектність суспільно-історичного буття, зумовила необхідність міждисциплінарного підходу, з використанням дослідницького інструментарію не тільки окремих дисциплінарних зрізів гуманітаристики, як то історії, культурології, релігієзнавства, етнології, але й суспільних наук – політології, економіки, права, державознавства і теорії управління, статистики.

Наше дослідження має системний і комплексний характер, поєднує загальнонаукові методи (структурно-функціональний, структурно-системний аналізу і синтезу, опису та узагальнення) з прикладними методиками вивчення політичної, соціальної, економічної історії. Застосовано також наступні спеціальні науково-історичні методи:

- ✓ історико-порівняльний – для компаративного аналізу процесів радянзації різних сфер суспільного життя на Закарпатті з аналогічними процесами соціалістичної модернізації в Західній Україні, Білорусі, Прибалтиці, державах Центрально-Східної Європи;

- ✓ історико-генетичний – для встановлення історичної обумовленості еволюції державних форм в регіоні – насамперед виникнення напівавтономного квазідержавного утворення Закарпатської України як перехідного феномену на шляху до унітарної держави з тоталітарним політичним режимом, що в перші повоєнні роки було безальтернативним

результатом відповідних політичних процесів;

✓ історико-типологічний – для виявлення взаємозв'язку загальних і регіональних чинників радянзації Закарпаття, спільного й відмінного по відношенню до інших об'єктів порівняння.

✓ історико-системний метод – для забезпечення структурної цілісності дослідження процесу радянзації Закарпаття та отримання обґрунтованих узагальнень і висновків з врахуванням фактору цілісності суспільної системи.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у наступному:

- *вперше в сучасній українській історіографії:*
 - ✓ проведено комплексне вивчення етапів процесу радянзації Закарпаття у контексті повоєнної політики СРСР на основі теорії перехідних періодів і системних суспільних змін з раціональним поєднанням конкретизації та узагальнення;
 - ✓ відображено унікальні історичні особливості превентивної радянзації у квазідержавному утворенні – Закарпатській Україні через призму підготовчих та адаптаційних процедур щодо входження до складу УРСР;
 - ✓ простежено відлуння процесів радянзації в історичній пам'яті мешканців краю, котра для науки являє собою поважне джерело інформації – так звану усну історію;
 - ✓ введено до наукового обігу нові джерела з фондів центральних і регіональних архівів України, опрацьовано документи різної географічної локалізації – державного, регіонального, і навіть локального рівнів – округів, населених пунктів, підприємств та організацій;
- *вдосконалено:*
 - ✓ пояснення об'єктивних та суб'єктивних чинників радянзації краю та деталізовано характеристику форм і механізмів її реалізації;

- ✓ розуміння пріоритетів у процесі утвердження радянської влади в Закарпатській області: формування місцевої виконавчої вертикалі з включенням до єдиної системи владних органів усього Союзу РСР, організація і проведення виборів союзного і місцевого рівнів;
- ✓ існуючих пояснювальних моделей аграрних перетворень, зокрема, встановлено генетичний зв'язок зрушень у закарпатському селі протягом 1944-1950 рр., а саме реформування відносин в аграрному виробництві у контексті земельної реформи Народної Ради Закарпатської України та суцільної колективізації сільського господарства Закарпатської області у добу тотальної радянзації;
- ✓ характеристику процесу поширення радянської масової культури через специфічну кадрову політику, мережу профільних закладів культури, колективи художньої самодіяльності та інші інституції;
- ✓ реконструкцію подій національно-визвольної боротьби, а також картину антирадянських та антиколгоспних настроїв населення, відбиту у пам'яті та архівних джерелах;
- *знайшли подальший розвиток:*
 - ✓ об'єктивний аналіз діяльності Народної Ради Закарпатської України й Комуністичної партії Закарпатської України в 1944-1945 рр., політики центральних і регіональних державних і партійних органів СРСР та УРСР у краї протягом 1946-1950 рр.;
 - ✓ з'ясування ролі цензури, пропаганди і агітації та інших інструментів ідеологічної політики у становленні й утвердженні радянського ладу, передусім – в аспекті формування світогляду, відповідного новим суспільним реаліям;
 - ✓ дослідження амбівалентних результатів освітніх новацій – безкоштовного всеохопного навчання рідною мовою, відкриття університету, що здійснювалось на тлі ідеологізації

повсякденного життя, залучення педагогів до агітаційно-пропагандистських заходів тощо;

- ✓ висвітлено джерелознавчі аспекти вивчення репресивних заходів у регіоні за національною ознакою – депортації німецького та угорського населення каральними органами СРСР;
- ✓ характеристика специфіки державно-церковних відносин, зокрема – перехід православ'я від юрисдикції Сербського патріархату до Московського, ліквідація греко-католицької церкви, методи церковно-релігійної політики в полі конфесійному суспільному середовищі Закарпаття;
- ✓ критичний аналіз праць українських і зарубіжних вчених з проблем радянзації Закарпаття.

Практичне значення дослідження. Результати, матеріали і висновки студіювання теми дозволяють комплексно підійти до розв'язання низки проблем регіональної історії, зокрема щодо соціально-економічних перетворень у закарпатському селі 1944-1950 рр., переформатування соціальної стратифікації та структури соціальних зв'язків, церковно-релігійної політики, наслідки котрої довелося долати вже після здобуття незалежності, вектору змін в культурному житті та ментальній сфері суспільства. Їх можна використати в навчальному процесі при викладанні курсу історії України, всесвітньої історії, спецкурсів з українознавства та історичного краєзнавства у вищих та загальноосвітніх навчальних закладах, підготовці підручників і навчальних посібників.

Положення дисертації та фактичний матеріал пройшли апробацію під час викладання автором спецкурсу «Аграрна політика на Закарпатті 1944-1950 рр.» (2008-2012 рр.) та дисципліні за вибором студентів «Перша і друга радянська західноукраїнських земель» (2013-2018 рр.) в магістратурі за спеціальністю «Середня освіта (Історія)» Ужгородського національного університету.

Достовірність отриманих результатів забезпечуються поглибленим вивченням історіографії теми, неупередженим аналізом широкого кола джерел, застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, які відповідають меті, предмету та завданням дисертації.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею. Результати і основні положення, що виносяться на захист і становлять наукову новизну роботи, отримані здобувачем особисто. Переважна більшість наукових публікацій автора з теми дисертації підготовлені одноосібно. 10 публікацій написані у співавторстві (співавтори: С. Гордійчук, Д. Данилюк, Ю. Данилець, Н. Жулканич, М. Місюк). У них половина роботи зі збору й аналізу матеріалу, написання тексту та обґрунтування висновків належить здобувачу.

Апробація теми. Основні положення і висновки виконаної роботи відображені у виступах на наукових конференціях, у т.ч. на: науковій конференції, присвяченій 60-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною (Ужгород, 29 червня 2006 р.); IV міжнародній науково-практичній конференції «Научно пространство на Европа – 2008» (Софія, 15-30 квітня 2008 р.); міжнародній науковій конференції «Румунсько-українські відносини; історія та сучасність» (Сату-Маре, 30 червня – 1 липня 2009 р.); всеукраїнській науковій конференції до 65-ї річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною «Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку» (Ужгород, 24 червня 2010 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції до 650-річчя заснування Мукачівського монастиря «Мукачівський Свято-Миколаївський монастир на Чернечій горі: історія та сьогодення» (Мукачево, 11 вересня 2010 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Июнь 1940-го: Бессарабия и Северная Буковина в составе СССР» (Тирасполь, 24-27 червня 2010 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Архімандрит Василій (Пронін): наукова спадщина і духовний внесок у розвиток релігійної думки на Закарпатті» (Мукачево, 10 вересня 2011 р.); міжнародній конференції «Проблемы аграрной истории и

археологии Восточной Европы» (Брянськ, 22-23 вересня 2011 р.); V-му симпозіумі «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність» (Сату-Маре, 3-5 листопада 2011 р.); круглому столі «Україна: культурно-ціннісні виклики (Сімферополь, 13 червня 2012 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Розум в XIX столітті» (Сімферополь, 20 червня 2012 р.); міжнародному науково-практичному семінарі «Освіта в умовах формування суспільства знань» (Сімферополь, 22-27 липня 2013 р.); II міжнародній конференції «Проблемы аграрной истории и археологии Восточной Европы» (Брянськ, 26-27 вересня 2013 р.); всеукраїнській науковій конференції «Історія України: сучасні виклики» (Тернопіль, 15 квітня 2015 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Реалії та перспективи розвитку післядипломної педагогічної освіти України» (Ужгород, 29-30 жовтня 2015 р.); міжнародній науковій конференції до 1000-ліття давньоруського чернецтва на Афоні «Малий Афон» – монастирі та чернецтво на Закарпатті: традиції і сучасність» (Мукачево, 3-4 жовтня 2015 р.); VII-му симпозіумі «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність» (Сату-Маре, 26-27 лютого 2016 р.); міжнародній науковій конференції «Крах Радянської імперії: анатомія катастрофи (Соціалістичний табір, СРСР та пострадянський простір у другій половині XX – на початку XXI ст.)» (Ніжин, 21-22 квітня 2016 р.); міжнародній науковій конференції «Соціальні катастрофи першої половини XX століття в Україні та світі: історичний контекст та демографічні наслідки» (Київ, 18-20 жовтня 2016 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Биківнянська трагедія в контексті злочинів тоталітарного режиму» (до 15-річчя заснування Національного історико-меморіального Заповідника «Биківнянські могили») (Київ, 8 грудня 2016 р.); науково-практичній конференції «Феномен тоталітаризму, його прояви та шляхи подолання» (Одеса, 19-22 квітня 2017 р.); міжнародній науковій конференції «Життя та благословенні труди преподобного Олексія (Кабалюка)» (Мукачево, 4-5 жовтня 2017 р.); VIII-му міжнародному симпозіумі «Румунсько-українські відносини: історія та

сучасність) (Тишнад, 26-28 жовтня 2017 р.); міжнародній науковій конференції «Масавья рэпрэсіі ў СССР у гістарычных даследаваннях і калектыўнай памяці» (Мінськ, 17-18 листопада 2017); наукових конференціях професорсько-викладацького складу УжНУ 2004-2018 рр.; Х-й міжнародній науковій конференції «Pravoslávie a súčasnosť» (Пряшів, 27 березня 2018); міжнародній науковій конференції «Ctvrtstoletí spolu. Československo a Podkarpatska Rus» (Прага, 28-29 березня 2018 р.); міжнародній науковій конференції «Утворення першої Чехословацької республіки та її вплив на долю народів Центрально-Східної Європи» (Ужгород, 18 жовтня 2018 р.); III-й міжнародній науковій конференції «Biblia a współczesność – teologiczne, kanoniczne, socjalne i społeczne przesłanie Biblii dla współczesności» (Криница, 27 листопада 2018 р.); IX-му міжнародному симпозиумі «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність (Сату-Маре, 8-10 березня 2019 р.); міжнародній науковій конференції присвяченої 80-річчю проголошення Карпатської України (Ужгород, 14-15 березня 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 1 монографії, 69 науковій статті (10 у співавторстві), з яких 28 статей опубліковані у фахових спеціалізованих наукових виданнях, 5 у виданнях які входять до міжнародних наукометричних баз Scopus (4) та Web of Science (1).

Робота виконувалася в ДВНЗ «Ужгородський національний університет», обговорена і рекомендована до захисту на засіданні кафедри історії України.

Структура роботи побудована на основі проблемно-хронологічного принципу і складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 606 сторінок, з них обсяг основного тексту – 399 сторінок.

Розділ 1. ДЖЕРЕЛА, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ПРОБЛЕМИ

1.1. Характеристика джерел з історії радянізації Закарпаття

Найбільший репрезентативний масив матеріалів з історії певного регіону України, безперечно, знаходиться у місцевих державних архівах. У нашому випадку це фонди Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) (м. Ужгород, вул. Минайська, 14а; пл. Народна, 4; пл. Ш. Петефі, 29). Вони охоплюють документи органів влади, установ, підприємств, партійних організацій, закладів освіти, культури, охорони здоров'я, творчих і професійних спілок. Ними здебільшого й обмежуються історики, досліджуючи складний перебіг подій історію Закарпаття другої половини ХХ ст. Серед сучасних дослідників, які аналізували комплекс відповідних джерел у фондах ДАЗО, наведемо передусім Д. Данилюка [1; 2]. Вивчення теми радянізації Закарпаття зумовлювало звернення спеціальної уваги на її джерелознавчі аспекти, що зумовило підготовку нами окремих розвідок щодо цього питання [3; 4; 5; 6]. Тривалий час був заборонений доступ до архівних матеріалів, які докорінно змінювали уявлення про радянську історію краю. Розсекречення окремих фондів дало можливість об'єктивно оцінити форми і методи діяльності тоталітарного режиму. До речі, ця проблема стала предметом окремого джерелознавчого дослідження у нашому власному авторстві [7].

Полегшує дослідницьку роботу довідково-інформаційний ресурс. У 2004 р. вийшов у світ «Перелік фондів Державного архіву Закарпатської області» українською і румунською мовами. Йдеться про період від XIV ст. до 1945 р. [8]. У 2014 р. вийшов «Анотований перелік описів фондів угорського походження Берегівського підрозділу Державного архіву Закарпатської області до 1918/1919 рр. та за 1938-1944/1945 рр.» [9]. Однак про фонди радянського періоду від 1946 р. подібних вкрай необхідних для дослідників видань нема. Значна їх частина донедавна перебувала в режимі

обмеженого доступу під грифами «таємно», «дуже таємно», «у читальний зал не видавати». На нашу думку, доцільним було би видати перелік усіх фондів радянського періоду і розмістити його на офіційному сайті архіву. Варто оцифрувати хоча б матеріали фонду П-1 «Закарпатський обком комуністичної партії України».

Зрозуміло, що студіювання процесу становлення радянської моделі владних відносин та соціалістичного господарського механізму на Закарпатті у 1944-1950 рр., не може бути здійсненим без опрацювання принаймні наступних чотирьох фондів ДАЗО: Р-14 «Президія Народної Ради Закарпатської України»; П-1 «Закарпатський обком комуністичної партії України»; П-4 «Центральний комітет Комуністичної партії Закарпатської України (ЦК КПЗУ)» (255 справ) та Р-195 «Виконавчий комітет Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих». В них зберігаються сотні документів різних видів стосовно радянзації Закарпаття: розпорядження, директиви, постанови, звернення, накази, інструкції партійних і радянських органів 1944-1950 рр.

Зазвичай в тематичних історичних працях щодо соціалістичної модернізації Закарпаття цими документальними підбірками і вичерпується архівно-джерельна база. Поза увагою залишається масив матеріалів з інших фондів ДАЗО. Значна їх частина зовсім не опрацьована вченими і раніше не була введена до наукового обігу. Необхідно підкреслити, що у ДАЗО зберігається понад 1600 фондів під позначкою «П» (партійні) – документи компартійних і комсомольських організацій від регіонального до первинного рівня. Як засвідчують реєстраційні записи в архівних справах ДАЗО, вони раніше майже не використовувалися.

Поза увагою істориків, зокрема, залишаються документи більшості фондів обласних органів виконавчої влади. Для прикладу, при висвітленні аграрної політики дослідники тільки частково використовували матеріали з фонду Р-179 «Обласне управління сільського господарства». Це при тому, що у ньому ми знаходимо документи першорозрядного значення: плани, довідки

про розвиток сільського господарства області, хід колективізації, укрупнення колгоспів [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18]. У цьому фонді в окремий опис «1а» виділено матеріали, які раніше знаходилися на спеціальному режимі зберігання. Значна частина цих документів стосуються військово-оборонних питань [19; 20; 21; 22; 23; 24; 25].

У цілому недослідженим залишається важливий матеріал з історії вирішення аграрного питання у Закарпатській області в повоєнні роки, що міститься у фонді Р-329 «Відділ землеустрою Закарпатського обласного управління сільського господарства (1946-1955 рр.)». Особливий інтерес для висвітлення нашої теми являють щорічні звіти про розподіл землі за категоріями угідь і землекористувачів за 1946-1950 рр., зокрема у розрізі деяких округів (районів), дані про одноосібні господарства, примусову ліквідацію поміщицьких (куркульських) господарств і хутірських поселень [26; 27; 28; 29; 30]. Чимало документів свідчать про чисельні антиколгоспні протести у різних формах. Селяни писали скарги про незаконне їх обезземелення, непомірні розміри хлібозаготівель, жорстку податкову політику тощо. Масовими антиколгоспними виступами примітний 1948 р.

Нині розсекречено доповідну записку голови облвиконкому І. Туряниці та секретаря обкому І. Компанця секретарю ЦК КП(б)У Л. Мельникову від 4 лютого 1950 р. «Про стан і дальший розвиток сільського господарства в гірських селах Закарпатської області» [31, арк. 35-44]. Керівники області наважилися переконати вище керівництво в недоцільності організації колгоспів у гірській місцевості. Цей важливий документ у 2009 р. нами було опубліковано [4, с. 147-154]. Економічні розрахунки низької ефективності гірських колективних господарств зробили спеціалісти сільського господарства для республіканського профільного міністерства [32; 33; 34; 35; 36]. За змістом, висновками і пропозиціями ця інформація була близькою до листа-звернення Закарпатського обкому до ЦК КП(б)У [37]. У відповідь вони отримали наказ завершити колективізацію в 1950 р.

Важливим джерелом є матеріали фонду Р-195 «Виконком обласної

Ради депутатів трудящих» – 5927 справ, які висвітлюють діяльність окремих його управлінь: місцевої промисловості (1617 справ), капітального будівництва (2488 справ), виробництва продтоварів (167 справ) тощо. Багато матеріалів дозволяють охарактеризувати роботу місцевої влади – сільських, селищних, міських, районних рад і виконкомів. Вони зосереджені у 508 фондах – 90618 одиниць збереження.

У фонді 2558 «Служба безпеки України по Закарпатській області» є 13904 справи, а у фонді 1723 «Прокуратура Закарпатської області» – 368 справ. Це справи щодо політичних репресій (1944-1960), репатріації (1946-1950) і переселення (1949-1954). Тільки в останні роки вони стали джерелом для досліджень радянзації та періоду тоталітаризму. Нині частину фонду 2558 перебуває у складі Галузевого архіву Управління Служби безпеки в Закарпатській області, а це близько 140 кримінальних справ. У фонді Р-1545 «Відділ переселення облвиконкому (1949-1954)» знаходяться матеріали про виселення до Сибіру, примушування до вступу в комсомол, відправку до шкіл фабрично-заводського навчання.

Характеристика джерел стосовно радянзації Закарпаття була б неповною, якби ми не проаналізували документи про релігійну ситуацію. Хоча офіційно церква в Радянському Союзі була відокремлена від держави, проте добре відомо, що тоталітарна держава активно втручалася у внутрішнє церковне життя. Вже в період Закарпатської України, в листопаді 1944 р., розпочався процес переходу православної церкви під юрисдикцію Російської православної церкви. Дослідники констатують, що Мукачівсько-Пряшівська єпархія протягом року змінила своє підпорядкування – вийшла з-під юрисдикції Сербської православної церкви і влилася до Російської православної церкви (РПЦ) [38, с. 181-182]. У 1949 р. комуністична влада ліквідувала греко-католицьку церкву.

У ДАЗО зберігаються матеріали про репресії стосовно греко-католицької церкви, ченців, священиків різних конфесій, організацію так званого атеїстичного виховання. Вони згруповані у двох фондах: Р-544

«Уповноважений ради в справах руської православної церкви» (опис № 2, 1946-1956 pp.), Р-1490 «Уповноважений у справах релігійних культів» (опис №1, 1946-1956 pp., опис 4д (додатковий), 1945-1991 pp.). У фонді Р-544 містяться доповідні записки Уповноваженого у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області, інструктивні листи Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР та УРСР Уповноваженому в Закарпатській області, листування між Уповноваженим та вищими інстанціями, рішення Закарпатського облвиконкому щодо релігійних питань, скарги православних вірників і духовництва тощо.

Важливою для нашого дослідження є справа «Доповідні записки уповноваженого в справах руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області» [39]. У ній зафіксовані порушення законодавства щодо гарантування свободи совісті представниками влади в селах Горінчево, Нересниця, Старе Давидково, Негрово, Данилово, Липча, Велятино та ін. Інформативною також є «Доповідна записка завідуючого управлінням у справах релігійних культів» П. Лінтура від 25 лютого 1946 р., документ без назви за підписом П. Лінтура від 23 березня того ж року з критикою греко-католицької церкви, узагальнююча доповідна записка «Становище церков у Закарпатській області» за травень 1946 р. Останній документ складається із кількох частин: «Успішний розвиток руху з переходу в православ'я після визволення», «Причини, які заважають цьому руху», «Земельні відносини», «Наше заключення».

На прикладі справи №6 «Інструктивні листи Уповноваженого Ради у справах руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР і по Українській РСР Уповноваженим ради на місцях для керівництва» можна прослідкувати вертикаль управління і контроль за релігійною ситуацією. Зазвичай ця вертикаль виглядала так: Рада у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР ↔ Уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР ↔ Уповноважений Ради у справах РПЦ по Закарпатській області. Але траплялися винятки. У листі від 14 серпня 1948 р. Рада у справах РПЦ при

Раді Міністрів СРСР безпосередньо звернулася до Уповноваженого в Закарпатській області з повідомленням про згоду на передачу в користування православним вірянам приміщень греко-католицьких церков в 14 населених пунктах краю – селах Підвиноградово, Арданово, Воловець, Руська Мокра, Дубове, Ганичі, Тячів, Колочава, Негровець, Тересва, Росішка, Страбичово, містах Мукачеві і Виноградіві [40, арк. 23]. Цей лист ілюструє той факт, що на місцевому рівні такі справи не вирішувалися, а кінцеві рішення приймалися у Москві.

Із союзної столиці надходили відповідні інструкції республіканській та обласній владі. «Рада рекомендує Вам в майбутньому утриматися від передачі приміщень уніатських церков в Закарпатській області до отримання Вами від Ради додаткових вказівок, пов'язаних з розглядом плану заходів з возз'єднання уніатської церкви з православною» [41, арк. 4], – йдеться в листі члена Ради у справах РПЦ І. Іванова до Уповноважених у справах РПЦ в Києві П. Ходченка та Ужгороді І. Ромера. 27 квітня 1948 р. Закарпатський облвиконком передавав серійним рішенням приміщення греко-католицької церкви вірникам, що стали православними. Окремо сформовані матеріали стосовно «возз'єднання» церков [42]. Це тристорінкове звернення архієпископа Львівського і Тернопільського та Мукачівсько-Ужгородського Макарія (Оксіюка) до священнослужителів і вірників Закарпаття, списки «возз'єднаних» священиків, доповідь архієпископа Макарія московському патріарху Алексію І (Симанському) про «возз'єднання греко-католиків Закарпаття з Російською Православною Церквою» від 30 серпня 1949 р. та ін.

У цілому документи про церковно-релігійну політику радянської влади на Закарпатті протягом 1946-1950 рр., вміщені у фонді Р-1490, оп. 1 можна згрупувати наступним чином [43, с. 218-219]:

- циркулярні та інструктивні листи Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР та Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР [44; 45; 46; 47; 48];

- вказівки Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при

Раді Міністрів УРСР і звіти Уповноваженого в Закарпатській області [49; 50];

— переписка Уповноваженого у справах релігійних культів по Закарпатській області з Радою у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР, Радою у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР, місцевими органами влади, священнослужителями. Вона стосувалася в основному двох питань: перереєстрації громад і взяття місцевою владою на баланс церковних приміщень [51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58].

В цей період під прискіпливу увагу радянської влади потрапляє греко-католицька церква. Підтверджують це справи фонду Р-1490, де знаходиться листування відділу у справах культу з правлінням Мукачівської греко-католицької єпархії за 1946-1948 рр. [59; 60; 61], списки її священників [62], взаємини між державними органами, греко-католиками і православними з приводу церковних приміщень [63; 64]. Це добре ілюструють нам ті численні скарги, які направляли вірники обох церков до органів місцевої влади, а також скарги на порушення з боку самої влади [65; 66; 67; 68; 69]. Ряд документів стосуються діяльності громад юдеїв [70; 71; 72; 73], римо-католиків [74; 75; 76; 77], реформатів [78; 79; 80; 81], «релігійних сект» [82; 83; 84; 85]. Окремо зібрані дані про греко-католицькі та православні монастирі [86; 87; 88], списки священників різних конфесій [75; 90], щодо діяльності храмів [91; 92], переписка Уповноваженого відділу зі священниками і громадами про передачу метричних книг органам РАЦСу [93; 94].

Вагомі матеріали стосовно суперечливих процесів у культурному житті Закарпаття, в тому числі й радянізаційних перетворень зібрані у фондах ДАЗО Р-165 «Обласний відділ народної освіти (1945-1991)» і Р-545 «Ужгородський державний університет (1945-1987)». В останньому є документи за 1945-1950 рр. про започаткування вишу [95; 96; 97; 98], плани його роботи, звіти, кадрові накази [99; 100; 101; 102; 103; 104], навчально-виховну, ідейно-політичну, культурно-масову роботу [105; 106], звіти окремих кафедр і факультетів, стенограми лекцій [107; 108; 109]. Частина

цих матеріалів про університет опубліковані в тематичному збірнику [110].

Понад 50 справ стосовно розвитку культури за період 1946-1950 рр. зберігається у фонді Р-842 – Управління культури виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів. Матеріали фонду дозволяють прослідкувати політику радянського уряду в цій тонкій сфері [111, с. 105-106]. Тут містяться накази вищестоящих органів [112], внутрішні накази по відділу культури [113; 114; 115; 116; 117], місячні, квартальні, піврічні та річні плани [118; 119; 120; 121; 122; 123; 124], різноманітні звіти [125; 126; 127; 128; 129; 130; 131; 132; 133], довідки, інформації та доповідні записки про роботу культурно-просвітніх закладів області [134; 135; 136; 137; 138; 139; 140; 141; 142], акти обстеження культосвітніх закладів [143; 144; 145; 146], матеріали про умови, хід і результати соціалістичного змагання [147; 148] тощо.

Заслужовують на увагу матеріали Закарпатського обкому профспілок та галузевих професійних спілок за 1946-1985 рр. (фонд Р-1025), обласного комітету по фізкультурі та спорту 1945-1978 рр. (фонд Р-1211). Зауважимо, що переважна більшість документів таких установ дублювалася партійними органами, про що свідчить фонд П-1.

Важливим джерелом для об'єктивного висвітлення процесу радянзації є крайова періодика. Шпальти обласних газет були заповнені матеріалами про боротьбу з «буржуазним націоналізмом» в усіх ракурсах. Хто не поділяв тези і постулати офіційної ідеології і прагнув мати свою думку, піддавався переслідуванню. Починаючи з 1946 р., газети виходили вже українською – обласна «Закарпатська правда» і 13 окружних, російською – обласна «Закарпатская Украина» (згодом «Советское Закарпатье»), угорською – обласна «Карпат Ігоз Со». Угорською дублювалися також обласна молодіжна газета «Молодь Закарпаття» і дві окружні, ужгородська і берегівська. Всього в області видавали у цей час 16 газет загальним тиражем 67500 прим. [149, с. 47].

Велемовно відбили дух свого часу назви окружних газет 1946 р., що

були органами окружних комітетів КП(б)У: «За нове життя» (Іршавського); «Колгоспне життя» (Ужгородського); «Ленінська правда» (Рахівського); «Ленінський шлях» (Свалявського); «Перемога» (Перечинського); «Прапор перемоги» (Мукачівського); «Радянська Верховина» (Воловецького); «Соціалістична праця» (Берегівського); «Сталінський прапор» (Севлюського); «Сталінське слово» (Хустського); «Сталінським шляхом» (Великобerezнянського), «Червона трибуна» (Тячівського), «Червона зоря» (Волівського). Матеріали, які в них друкувалися, носили ідеологічний характер та проходили серйозну цензуру. ЗМІ являли собою важливий інструмент ідеологічно-пропагандистської роботи. Тільки у серпні-жовтні 1946 р. «Закарпатська Україна» помістила 20 статей на допомогу пропагандистам і агітаторам.

Слід зазначити, що тільки на основі всебічного вивчення всіх джерел, або якомога ширшого їх кола можна подати об'єктивну картину радянзації Закарпаття. Проте матеріали ДАЗО не дають можливості цілісно і всеохопно відтворити різні аспекти проблеми. У загальнодержавних архівосховищах України – Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО) і Центральному архіві вищих органів влади та управління (ЦДАВО), у котрих зібрано значний масив матеріалів про радянзацію Закарпаття. Ці документи компенсують відомості, що з різних причин відсутні у Державному архіві Закарпатської області. Причин декілька. По-перше, діловодство, особливо протягом 1944-1946 рр., велося недостатньо системно і якісно, хоча й Народна Рада Закарпатської України (далі – НРЗУ) прагнула його покращити і перевести на засади уніфікації. По-друге, деякі матеріали пересилалися до Києва чи Москви без збереження копій на місцях. По-третє, фонди ДАЗО пережили, як мінімум, три чистки – на початку 1970-х [150; 151], у 1990-му [152] та 1991-му [153; 154; 155; 156] рр. і значна кількість документів, зокрема тих, які стосувалися збройної боротьби ОУН-УПА, чи ще якихось «слизьких» в ідеологічному відношенні проблем були знищені [157].

Цей об'єктивно виниклий вакуум якраз і є можливим заповнити

матеріалами зазначених центральних державних архівів України – ЦДАГО та ЦДАВО. Цінними для дослідників є матеріали раніше засекреченого першого фонду (Центральний комітет Комуністичної партії України) ЦДАГО України, що стали доступними лише на початку 1990-х рр. Важливі дані про те, яким чином відбувалося становлення радянської влади на Закарпатті охоплюють різноманітні аспекти проблеми, такі, як кадрова політика, агітаційно-пропагандистські заходи, діяльність суду і прокуратури, робота серед жінок, промислові зрушення, зміни в сільському господарстві. Документи з колективізації значно урізноманітнюють розуміння аграрної проблематики краю: нарощення мережі колгоспів, економічні результати їхньої діяльності, міграція трудових ресурсів тощо.

Але проаналізуємо архівні фонди більш докладно. Матеріали ЦДАГО України з питань радянізації Закарпаття містяться, зокрема, в описі 16 «Протоколи засідань політбюро, оргбюро і секретаріату ЦК КПУ та матеріали до них. «Окрема папка». 1923-1987 рр.». Тут подається офіційна позиція центральної республіканської влади у політичній, господарській та культурно-освітній сферах, що важлива для відтворення історії Закарпаття повоєнного періоду [158; 159; 160; 161].

Нами також проаналізовано документальні матеріали загального відділу (особливого сектора), що проіснував у структурі ЦК з 1934-го до серпня 1966 р. Післявоєнний період у межах наших хронологічних рамок представлено документами загального (опис 30) та таємного (опис 23) діловодства. Вони стосуються різних напрямків організаційно-партійної та ідеологічної роботи, функціонування органів державної влади та управління, питань народного господарства. Значна кількість документів, охоплених описом 23, стосується діяльності Народної Ради Закарпатської України. Серед них можна виділити друковані російсько- та україномовні копії Маніфесту I з'їзду народних комітетів Закарпатської України [162; 163], об'ємну історико-географічну довідку [164], документи з політико-економічними характеристиками Закарпатської України [165; 166; 167;

168; 169].

Частина документів стосується процесів щодо політико-інтеграційних заходів у краї 1944-1946 рр. Це декілька справ із листами мешканців Закарпаття до керівників СРСР Й. Сталіна та УРСР М. Хрущова про возз'єднання з Україною [170; 171; 172; 173; 174]. Зустрічаємо і документи про заходи у цьому відношенні, що здійснювалися в інших областях Української РСР [175, арк. 3-5, 10-11]. Про це свідчать різні інформаційні матеріали до вищого керівництва республіки про проведення у районах прилеглій Львівської області мітингів, присвячених возз'єднанню Закарпатської України з Українською РСР. Подібні мітинги комуністи організували також у Харкові, Донецьку, Одесі, Кам'янці-Подільському.

В описі 23 знаходяться також документи, які до 1992 р. були на особливому режимі зберігання, а значна кількість із них мала гриф «Цілковито секретно». Це переважно матеріали про відстеження органами державної безпеки політичних настроїв місцевого населення стосовно возз'єднання [176; 177; 178; 179], його реакцію на вагомні політичні заходи, приміром, вибори до Верховної Ради СРСР [180; 181]. Тут же містяться документи, датовані 1945 р. щодо дій політичного керівництва УРСР, спрямованих на поступову превентивну радянізацію краю в умовах НРЗУ – відрядження партійних, радянських і господарських кадрів [182], організацію відвідань закарпатцями підприємств, колгоспів і навчальних закладів УРСР.

Значна документальний сегмент цього опису стосується діяльності комуністів краю в перше п'ятиліття після створення Закарпатської області (1946-1950 рр.). Тут ми знаходимо справи про постановку ідеологічної роботи, партійне будівництво тощо [183; 184; 185; 186; 187; 188; 189; 190]. У цей період тривав процес переведення членів Комуністичної партії Закарпатської України до членського складу ВКП(б), про що свідчить відповідна інформація [191; 192]. Вказувалося й на недоліки у партійному будівництві краю [193; 194; 195]. Важливим є масив документів про підпільну діяльність ОУН-УПА на Закарпатті [196; 197], інформація про яку

майже відсутня у ДАЗО. Це можна сказати й про наявні в цьому описі компрометуючі матеріали на окремих партійних керівників обласного і районного рівнів, характеристики-«об'єктивки» на очільників силових структур [198; 199; 200]. Там само знаходимо також матеріали про роботу комуністів серед різних груп населення, зокрема жінок, з метою активного їх залучення до побудови «нового життя» [201; 202].

Слід наголосити на інформаційній цінності матеріалів, які надіслані Закарпатським обкомом КП(б)У для узгодження і звітування до центральних партійних інстанцій – плани, звіти, інформаційні довідки секретарів обкому, окружкомів і міськкомів, довідки оргінструкторського відділу про кадрову розстановку комуністів, звіти про роботу відділу пропаганди й агітації, інформаційні бюлетені про проведення звітно-виборчих зборів і конференцій в округах і містах [203; 204; 205]. В окрему архівну справу виділено постанову і довідку Закарпатського обкому КП(б)У про антипартійний виступ та поведінку члена ВКП(б) П. Лінтура на загальних зборах в м. Ужгород [206], що толерував письменників-новаторів із самостійною творчою позицією, таких як Ф. Потушняк.

Утруднює пошук дослідниками необхідних матеріалів спосіб каталогізації опису фонду 23 за 1948-1950 рр. Справи тут сформовані за проблемним принципом і географічно стосуються всієї території України. Щоби знайти якісь матеріали по конкретній області, потрібно переглядати увесь величезний масив. Для прикладу, наведемо назви кількох справ: «Питання віросповідання. Церкви і молитовні будинки» [207; 208], «Антирелігійна пропаганда» [209; 210], «Питання літератури й мистецтва» [211], «Документи антирадянської пропаганди» [212].

Цікавий для дослідників радянської опис 70 цього ж фонду, у котрому охоплені документи відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ за 1940-1967 рр., що займався ідеологічними питаннями. До його відання належали засоби масової інформації, суспільно-політичні журнали, видавництва, творчі спілки. Працівники відділу контролювали втілення ідеологічних настанов

підлеглими партійними і державними установами й організаціями, брали участь у підготовці та виконанні постанов ЦК та уряду з питань науки, культури, освіти. На Закарпатті цей відділ займався організацією партійних кабінетів ще в період Закарпатської України, партійним навчанням і підготовкою політичних кадрів, пропагандистською та організаційно-масовою діяльністю, роботою з інтелігенцією, точніше – «проробкою» останньої [213; 214; 215].

Під безпосереднім контролем відділу пропаганди й агітації перебував і створений у липні 1945 р. Ужгородський університет [216; 217; 218], середній спеціальний заклад мистецького спрямування – Ужгородське художнє училище [219]. Викладачі університету залучалися комуністичними ідеологами місцевого рівня для проведення пропагандистських акцій в річищі встановлення тотального контролю над суспільною свідомістю. Прикладом можемо назвати знайдену серед справ цього відділу працю «на злобу дня» у авторстві завідувача кафедри загальної історії І. Коломійця «З історії церковної унії» [220] (105 стор.), що написана 11 жовтня 1947 р. і де автор різко висловлювався проти греко-католицької конфесії. Цей агітаційний опус вийшов з друку якраз саме під час здійснення заходів по ліквідації греко-католицької церкви на Закарпатті. 27 жовтня 1947 р., як відомо, було здійснено замах на єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Т. Ромжу, який помер за кілька днів, 1 листопада. Звісно, прямо поєднувати ці дві події ми не можемо, але незаперечним є факт щільного агітаційно-пропагандистського супроводу процесу ліквідації греко-католицької церкви, до чого залучалися перевірені кадри.

Цей же опис містить постанову комітету у справах культурно-освітніх закладів про перепідготовку культосвітніх працівників, звіти, проекти постанов ЦК КП(б)У про партійно-просвітню та лекційну роботу, звіти, листи до ЦК КП(б)У з питань роботи культурно-просвітніх закладів, редакцій газет і видавництв [221; 222; 223; 224; 225]. Як бачимо, працівники відділу швидко встановили в області цілковитий ідеологічний контроль як

інтегральну складову тотального диктату правлячої компартійної верхівки.

Для прискореного поширення радянського способу життя на західні області України керівництво СРСР створило в Києві спеціальну управлінську інституцію – відділ по західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях. Згідно постанові ЦК ВКП (б) від 4 грудня 1945 р. він складався із шести секторів, які займалися: кадрами, пропагандою і агітацією, судом і прокуратурою, промисловістю і транспортом, сільським господарством, роботою серед жінок. Документи цього відділу потрапили до окремого 75-го опису. Серед справ, які заслуговують на окрему згадку, наведемо доповідні записки ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) про Комуністичну партію Закарпатської України, доповідь секретаря Тячівського окружкому про ситуацію в окрузі. Тут також міститься інформація про культурно-просвітницьку роботу. Частина справ стосується кадрової політики, зокрема у 1946 р. гострої актуальності набуло питання відбору кадрів у партійні, радянські та господарські органи з місцевого населення [226; 227; 228; 229; 230; 231].

Значна кількість справ цього опису стосується колективізації [232; 233; 234; 235; 236; 237]. Ще у 1945 р. КПЗУ складає перші відомості про площу рільної землі та її розподіл за округами, наділення нею безземельних і малоземельних. За 1946 р. – рік початку колективізації на Закарпатті – маємо значно більше архівних справ. Мова йде про довідки Закарпатського обкому КП(б)У та бригади міністерства землеробства УРСР з питань розвитку сільського господарства Закарпатської області, звіт Закарпатського облплану про заходи з розвитку народного господарства, довідки міністерства землеробства УРСР, адресовані ЦК КП(б)У про земельні відносини в межах Закарпатської області до возз'єднання з Україною, інформація про господарські підсумки 1946 р. в колгоспах Закарпатської області. Тут же міститься листування відділу з ЦК КП(б)У про організаційно-господарський стан колгоспів, поземельних товариств, організацію машинно-тракторних станцій, звіт із виконання рішень уряду про надання допомоги західним областям УРСР із відновлення сільського господарства тощо.

Суттєво доповнити картину подій колективізації на Закарпатті допоможуть матеріали опису 80 з документами сільськогосподарського відділу [238; 239; 240; 241; 242; 243; 244]. Значна кількість документів дає змогу глибоко зрозуміти процеси і явища, пов'язані з колективізацією: кількісні та якісні показники колгоспів, протирічливий перебіг колгоспного будівництва, відбитий у повідомленнях про порушення статуту сільськогосподарської артілі, хід хлібозаготівельної кампанії, переселення закарпатців до інших регіонів, зокрема до південних областей України, відправку молоді на навчання на короткотермінові курси, у школи фабрично-заводського навчання, дані про одноосібників та про хутори тощо.

Матеріали ЦДАВО України є не менш істотними для вивчення колективізації Закарпаття. Нами проаналізовано фонд 27 «Міністерство сільського господарства УРСР» [245; 246; 247; 248; 249; 250; 251; 252; 253], де наявні річні виробничі звіти щодо Закарпатської області, звіти про розподіл земель за категоріями угідь, інформаційні довідки про хід сільськогосподарських робіт, локалізацію та функціонування машинно-тракторних станцій, доповідні записки про виробничі екскурсії закарпатців у колгоспи Ізмаїльської області, інформаційні звіти про хід колективізації, кадрові та планові питання, аспекти соціалістичного змагання, інформація про стан і умови землекористування в області тощо.

У ЦДАВО України нами опрацьовано також фонд 4648 «Рада в справах релігії при Міністерстві у справах міграції і національностей України та її попередники (об'єднаний фонд)». Ідеться про два описи: 1 – уповноважений Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР; 2 – уповноважений Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР. Справи першого опису можна умовно поділити на: розпорядчі документи управлінського характеру (союзного, республіканського, обласного рівнів) для уповноважених на місцях [254; 255; 256; 257; 258; 259], статистичні дані стосовно діючих православних храмів, монастирів і духовенства в Українській РСР [260; 261; 262], матеріали про

православну церкву на Закарпатті [263; 264; 265].

У другому опису зібрані матеріали щодо неправославних громад. На працівників Ради у справах релігійних культів у другій половині 1940-х рр. покладалися надзвичайно складні завдання всіляко сприяти комуністичним ідеологам у справі ліквідації греко-католицької церкви, котра була найвпливовішою на західноукраїнських землях. Опис містить циркулярно-інструктивні листи Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР уповноваженим на місцях [266; 267], доповідні записки і довідки уповноваженого Ради Міністрів СРСР по Українській РСР у вищі партійні і радянські органи про релігійну ситуацію [268; 269], листування з Радою у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР стосовно зняття з реєстрації релігійних громад і закриття молитовних будинків в Українській РСР [270; 271; 272; 273], в т. ч. у Закарпатській області [274; 275; 276], скарги вірників на дії влади [277; 278]. Аналіз матеріалів опису дозволяє зробити висновки, що ліквідація греко-католицької церкви на Закарпатті була спланована і координувалася виключно з Москви, а республіканські й обласні органи служили знаряддям цього. Республіканське керівництво у важливих питаннях намагалося зняти із себе відповідальність за втілення якихось «неправильних» рішень.

Певна частина документів щодо радянзації Закарпаття була опублікована. Специфіка часу наклала на ці публікації ідеологічний відбиток, котрий очевидний вже починаючи з назв відповідних документальних збірок. У таких виданнях, як збірка «Про Закарпатську Україну» (1946 р.) та «Возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі (1939-1949 рр.)» (1949 р.) вміщені матеріали скликання та роботи Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України й укладення Договору між СРСР і Чехословаччиною про возз'єднання Закарпатської України з УРСР [279; 280]. До збірки 1948 р. під назвою «З тобою навіки» [281], крім зазначених документів, увійшли художні твори П. Тичини, М. Бажана, Ю. Яновського, Ю. Смолича та інших українських радянських літераторів з

теми возз'єднання та її глорифікації. Ряд статистичних видань відображали соціально-економічне становище краю, повідомляли про природні та людські ресурси, параметри культурного розвитку Закарпатської області [282; 283; 284; 285; 286; 287; 288]. Цифрові дані мали переконати читача у постійному зростанні промислового і сільськогосподарського виробництва, поліпшенні добробуту населення. Проте реальний стан виглядав інакше.

У 1965 р. було реалізовано масштабний як на ті часи проект шеститомного видання документів і матеріалів «Шляхом Жовтня». У шостому томі вміщено документи Народної Ради Закарпатської України, ЦК КПЗУ, кореспонденції, повідомлення з комуністичної преси і офіційного «Вісника Народної Ради Закарпатської України» тощо [289]. Суттєвим у цьому контексті є збірник «Возз'єднання» 2000 року видання, де опубліковано 116 документів (більшість уперше) [290].

Процес радянзації економіки відтворено у збірнику документів і матеріалів «Радянське Закарпаття», що вийшов у 1985 р. [291]. Тут опубліковано 86 документів з ДАЗО й архіву Закарпатського обкому КПУ. Акцент було зроблено на утвердженні командно-адміністративної системи господарства, колективізації, впродовж 1946-1958 рр., що видавалося за безсумнівний здобуток. Уваги заслуговують документи щодо перетворень у галузях освіти й охорони здоров'я тощо.

Нещодавно побачив світ збірник документів про радянську колективізацію краю [292]. У ньому подано документи ДАЗО, архівів управлінь СБУ і МВС України в Закарпатській області, прокуратури Закарпатської області, Закарпатського апеляційного суду. Вони, зокрема, відображають колективні виступи проти організації колгоспів і масові арешти та репресії проти непокірних селян.

Опублікована також невелика частина матеріалів ДАЗО про релігійну політику в краї періоду Закарпатської України [38], поступове нищення греко-католицької церкви [293; 294]. Оприлюднено окремі документи ЦДАГО України стосовно ліквідації греко-католицької церкви на Закарпатті

[295]. Важливі документи з даної проблеми знаходяться в архівах Києва і Москви. Невелика частина з них опублікована в книзі І. Біласа [296].

Тисячі закарпатців були засуджені тоталітарним режимом за політичними мотивами і депортовані на Північ РРФСР, до Сибіру та Середньої Азії. Численні документи про їхню трагічну долю опубліковані у двох книгах у складі великого загальнодержавного археографічного проекту. Нашого краю стосується відповідне видання «Реабілітовані історією. Закарпатська область» [297; 298]. У ньому вміщені протоколи допитів, обвинувальні акти, вироки. Доповнює картину політичних репресій радянської влади проти краян понад 700-сторінковий збірник документів «Посилення політичних репресій проти мешканців Закарпаття на завершальному етапі його радянізації. 1947-1953 рр.» [299].

У капітальній збірці «Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр.» [300] вперше систематизовано документи органів державної безпеки, внутрішніх справ, командування 4-го Українського фронту – укази, постанови, накази, розпорядження, протоколи, звіти тощо. Вони стосувалися ізоляції та виселення майже 30 тис. угорців і німців у віддалені місцевості Радянського Союзу. У перші роки радянської влади на Закарпатті було репресовано 175 священників греко-католицької конфесії. Серед репресованих виявилися і 27 делегатів Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України [301].

Ми також особисто долучаємося до публікації документів з метою хоча б часткового заповнення чисельних лакун джерельної бази з проблем радянізації Закарпаття [302, с. 505-638]. До нашої монографії, котра нещодавно вийшла з друку, додаються 35 документів головним чином із фондів ДАЗО, ГА УСБУ ЗО та ЦДАГО України, 32 з яких публікуються вперше.

Конкретно-історичного палітра ніколи не буває повною без залучення джерел мемуарного характеру і період радянізації Закарпаття не є винятком. По хронології найпершими були спогади, котрі відбивали військово-

історичну проблематику. У книзі-антології «Добровольці» 1971 р. вміщено спогади закарпатців, які служили в Червоній армії та в чехословацькому війську в роки Другої світової війни [303]. Загалом це видання мало на меті «спростовувати» «вигадки буржуазних істориків» про «примусовий набір молоді до Червоної Армії». Помітною суб'єктивністю, як і будь-які мемуари, відзначаються і спогади безпосередніх очевидців та учасників подій періоду Закарпатської України: щоденник командувача звільненої чехословацької території Антоніна Гасала-Ніжборського [304], матеріали делегата з'їзду Ф. Сабова [305], мемуари місцевих комуністів І. Ваша [306] та Ю. Ільницького [307], спогади комуністичного лідера М. Хрущова, котрий був членом Військради 4-го Українського фронту, котрий вів бойові дії на території Закарпаття [308].

Із здобуттям незалежності України стало можливим опублікувати спогади засуджених незгідних із політикою компартії та радянською владою у краї. Такі матеріали публікувалися у періодичній пресі та окремих брошурах. Це зокрема спогади засуджених І. Коршинського [309], В. Караташа [310], Ю. Керекеша [311] та багатьох інших, в яких описується перебування політичних в'язнів в таборах ГУЛАГу, життя після відбуття покарання.

Окремим видом джерел виділяємо усноісторичні дослідження зібрані студентами істориками в рамках проходження етнографічної практики. Із 2015 р. вона відбувається у формі експедицій. Нами запропоновано питальник із 36 питань для дослідження історії перших радянських років. Щороку за питальником працювало по кілька студентів етнографічної експедиції. В 2015 році студенти провели опитування східного регіону Закарпатської області. Респондентами стали жителі семи сіл Ужгородського району, що розташовуються неподалік від обласного центру – Ужгорода (Оноківці, Дравці, Оріховиця, Яроч, Кам'яниця, Гута, Невицьке та село Ворочово Перечинського району) [312]. У 2016 р. опитування охопило західну частину Закарпатської області, Рахівський район (сс. Кобилецька

Поляна, Косівська Поляна, Луг, Ділове, Великий Бичків, Росішка, Водиця, Верхнє Водяне, Костилівка, та вибірковими – Круглий, Хмелів, Плаюц, Середнє Водяне, Біла Церква, а також с. Чорний Потік Тячівського району) [313, с. 3-4], а в 2017 р. в смт. Ясіня, сс. Білин, Богдан, Лазещина (присілки Плитоватий, Репегів, Студене). У 2018 р. базою етнографічної практики стало с. Онок на Виноградівщині. Здійснені опитування опубліковані у студентських збірниках [314; 315; 316; 317; 318] і вже послужили джерельною базою для написання наукових статей [319; 320] та параграфу авторської монографії [302, с. 383-397]. Сподіваємось подібні дослідження триватимуть і надалі, що дасть можливість доволі об'єктивно відтворити процеси радянзації Закарпаття.

Відзначимо, що інформанти памятають ключові теми воєнної та повоєнної історії краю такі як діяльність партизан, «визволення» села та «прихід руських», набори «добровольців» у Червону армію, кадрову політику комуністів, перші радянські вибори, земельну реформу та проведення суцільної колективізації та радянських методів організації праці (соцзмагання та «назначених» передовиків), релігійної політики. У народній пам'яті також збереглися й відомості про переслідування новою комуністичною владою всіх незадоволених нею.

Слід зазначити, що тільки на основі всебічного вивчення всіх зауважених джерел можна подати об'єктивну картину радянзації Закарпаття.

1.2. Радянські перетворення 1944-1950 рр. на Закарпатті в історіографії

Для нашого регіону події, котрі складають предмет нашого дослідження, мають особливе переломне значення, перехід від однієї якості суспільного розвитку, до іншої. Навіть у дефінітивному відношенні вони не мають загальновизнаного визначника, котрий залишається дискусійним питанням, відбиваючи різні образи сприйняття і моделі трактувань. З одного боку для закарпатців – це возз'єднання краю з Україною у тодішньому

радянському форматі її державності у складі СРСР, що привертало увагу дослідників уже в перші післявоєнні роки. Але разом з цим на терени Закарпаття було експортовано тоталітарний лад сталінського взірця, що робить оцінки історії першого повоєнного п'ятиріччя амбівалентними і неоднозначними. Такими ж були і самі історичні події у всій їхній складності і суперечливості. З того часу з'явилася велика кількість літератури, яка потребує відповідного аналізу. Позитивним явищем стала поява досліджень історіографічного характеру [321]. Проте нема узагальнюючої історіографічної праці, котрі би містила відповідні сучасному рівневі науки рефлексії щодо досягнень і недоліків української радянської історичної науки у її студіях з питань возз'єднання українських етнічних земель, включаючи й Закарпаття у складі Радянської України.

По великому рахунку, існує й відчутна потреба розважливої й аргументованої оцінки здобутків та провалів української радянської історіографії як такої. У цьому відношенні з'явилися перші узагальнюючі розвідки різного рівня рефлексії: канадського історика українського походження С. Єкельчика [322], історика і публіциста А. Портнова [323], К. Кондратюка та О. Сухого [324], Г. Касьянова [325].

Період радянзації Закарпаття у перше повоєнне п'ятиріччя викликає нині неоднозначні судження в українській історіографії. Це цілком окрема, чітко окреслена у просторі і часі проблема, котра має свою дослідницьку традицію. У цілому узагальнюючі й тематичні праці можна умовно поділити на дві групи за хронологічним критерієм:

- 1) дослідження радянських істориків;
- 2) дослідження українських істориків після здобуття незалежності України.

Перші дослідження подій радянзації краю було опубліковано вже у 1950-х рр. Це, зокрема, праця Ф. Шевченка, що у форматі публіцистичного нарису висвітлила етапи історичного розвитку Закарпаття і події самого акту возз'єднання [326]. Окремі аспекти політичної історії краю у переломні 1944-

1945 рр. розглядали Б. Співак, В. Хайнас, Д. Супрун, І. Король [327; 328; 329; 330]. Для них було принциповим наголосити на винятковій ролі комуністів у реалізації віковичної мрії населення Закарпаття про возз'єднання. Разом з тим радянські дослідники гостро критично ставилися до українського національного руху, що відповідало ідеологічному запитові тих часів.

Місія Червоної армії на Закарпатті показана українськими радянськими істориками винятково лише позитивно, зокрема, переможний хід воєнних дій та допомога у відновленні народного господарства краю [331; 332; 333; 334; 335; 336; 337; 338]. Увага концентрувалася на декількох тематичних блоках: діяльність комуністичних партійних організацій та народних комітетів; обставини скликання і проведення I-го з'їзду народних комітетів Закарпатської України і прийняття Маніфесту про возз'єднання; підписання договору між СРСР і Чехословаччиною про Закарпатську Україну та його наслідки.

Роль народних комітетів у радянській країні уперше представив І. Євсєєв у спеціальній монографії з цього питання [339]. Він показав динаміку процесу створення цих органів місцевого самоврядування і державної влади після вступу на територію Закарпаття Червоної армії, достатньо повно висвітлив їх участь у формуванні нової соціально-економічної і політичної системи. Його презумпція полягала у тому, що народні комітети являли собою демократично сформовані органи державної влади, націлені на здійснення соціальних перетворень в інтересах широких мас населення. Утім, сценарії цих перетворень писалися не в Ужгороді, а значно далі. Відповідно, ступінь суверенності дій народних комітетів істориком значно перебільшена, так само, як і реалізація демократичних принципів під час їхнього формування мала формальний, а не дійсний характер. Дискусійним є також висновок автора про те, що на Закарпатті одночасно відбулися дві революції: народно-демократична і соціалістична. Учений тим самим ототожнив тодішні політичні сценарії у країнах так званої народної демократії у зоні післявоєнного впливу СРСР у ЦСЄ та на

Закарпатті.

Утворення Комуністичної партії Закарпатської України, а також її діяльність щодо трансформації політико-правового статусу краю і моделі соціально-економічних відносин висвітлені як у колективних синтетичних працях [340; 341; 342; 343], так і в окремих статтях [344; 345; 346]. У них містяться вірні констатації про те, що протягом певного періоду у краї спостерігалось радянсько-чехословацьке двовладдя, хоча беззаперечно домінувала тоді Народна Рада за підтримки радянських військ.

Знаменною подією в крайовій історії став І-ий з'їзд народних комітетів Закарпатської України, який одностайно висловився за возз'єднання з УРСР у складі СРСР. Першими кроками у її студіюванні дослідниками були фактографічні розвідки та просопографічні зацікавлення: встановлення кількості делегатів, їх *curriculum vitae*, зокрема, соціальний статус і національне походження, опис атмосфери проведення з'їзду і схвалених рішень. Оригінал списку делегатів не зберігся, і потрібно було провести пошукову роботу з виявлення персоналій делегатів, які ухвалили історичне рішення. Найкраще з цим завданням впорався М. Троян. Копітка робота дослідника завершилась упорядкуванням зведених даних, котрі були опубліковані спочатку в 1974 р. в «Українському історичному журналі», а через п'ять років й у книзі «Того дня зійшло сонце возз'єднання» [347; 348]. У ній М. Троян у дусі «критики буржуазних фальсифікацій», що було надзвичайно властивим передмовам до монографічних праць радянських часів, розвінчує спроби применшити значення рішень І-го з'їзду народних комітетів і результатів перетворень в господарстві і культурі Закарпаття за роки нової влади, котрі, зрозуміло, повинні були висвітлюватися суто у мажорному бравурному стилі. Але не варто применшувати й позитивні моменти пошукової роботи, проведеної цим дослідником, зокрема й щодо з'ясування персонального складу делегатів з'їзду народних комітетів Закарпатської України. З 663 осіб було 178 робітників, 258 селян, 172 представники інтелігенції, 55 торговців і ремісників. М. Троян склав

також і список запрошених гостей з'їзду, який вперше побачив читача у збірнику архівних документів і матеріалів «Возз'єднання» (2000) [290, с. 280-303]. А ще за чотири роки вийшов довідник, що включав біографії делегатів [349].

Важливою є також джерелознавча оцінка дослідниками «Маніфесту про возз'єднання» Закарпаття з Україною. Побутовали припущення, що документ мав московське «авторство» і був перекладений українською мовою у Києві, однак переконливих прямих підтверджень цьому нема. Як повідомив учасник роботи з'їзду, американський історик В. Маркус, «радянські представники, воєнні, або політичні, офіційно не брали участі у з'їзді, але вони керували машиною, стоячи за кулісами» [350, с. 47]. Звичайно, з'їзд пройшов за умов, коли на Закарпатті квартирували підрозділи Червоної армії, але говорити про їх вирішальний вплив на формування суспільних настроїв на користь прийнятих доленосних для закарпатців рішень про возз'єднання складно. Вони ухвалювались з волі більшості населення. Хоч справедливості заради зазначимо, що навряд чи могли мати місце альтернативні концепції майбутнього Закарпаття. А в українській радянській історіографії, у свою чергу, навряд чи можливим був би виклад, відмінний від того, котрий був директивно закріплений узгіднено з ідеологічними параметрами історичних інтерпретацій. Тому висновок про масову, мало чи не одностайну підтримку рішень I-го з'їзду народних комітетів домінує в наукових працях радянської доби, проходячи через них, якщо можна так висловитися, червоною ниткою. Так, соціально-економічні та правові основи возз'єднання Закарпаття з Україною обґрунтовано у колективній монографії [351]. Хід роботи з'їзду та історичне значення його рішень розкриті також у статтях В. Палька, П. Сірка, Б. Співака [352-354]. Дослідники наголосили, що під Маніфестом про возз'єднання підписалося понад 250 тис. осіб, або більшість дорослого населення краю. А ось конкретні історичні обставини, в котрих відбувався цей збір підписів повинен бути предметом уваги вже сучасних дослідників, над котрими в

меншій мірі тяжіють ідеологічні мотивації.

Важливою темою у дослідженнях стала діяльність Народної Ради Закарпатської України, що була створена 26 листопада 1944 р. на Першому з'їзді народних комітетів [355; 356; 357]. У працях відповідного тематичного спрямування показано злам «буржуазного» і створення нового державного апарату, за радянським взірцем. Звісно, що усе це представлялося як історично закономірна перемога соціалістичного ладу в краї.

Недослідженими радянською історіографією залишалися питання проведення перших радянських виборів на Закарпатті. Комуністичні агітатори та пропагандисти оперували, зазвичай, лише виборчими відсотками, які здобув «блок комуністів і безпартійних».

Сучасні дослідники теж не оминають специфічний період Закарпатської України [358], виносячи його розгляд на ширше тло експорту сталінського варіанту соціалізму до країн ЦСЄ, зокрема й до Чехословацької республіки, котра увійшла до радянської сфери впливу в повоєнній Європі. Важливе місце вони відводять дослідженню дискусійних питань «визволення та возз'єднання» [359], переговорам між СРСР та ЧСР та сучасним оцінкам радянсько-чехословацького договору 29 червня 1945 р. [360; 361; 362]. Серед праць, котрі містять концептуальні положення та оцінки слід назвати книжку М. Болдижара і О. Гріна про державно-правовий статус Закарпатської України [363]. Історіографічних аспектів теми торкнулися І. Вовканич [364], Т. Безега. Остання дотримується традиційної позиції, що «дослідження різноманітних аспектів Закарпатської України перетворилося на актуальну проблему не тільки крайової, але й вітчизняної історичної науки» [365, с. 11]. Примітними і пізнавальними є історіографічні статті І. Мищака [366; 367], Д. Данилюка [368; 369] та В. Міщанина. Нині дослідники різного фахового спрямування – історики [370; 371; 372; 373; 374] та політологи [375; 376] – також по-новому підійшли до аналізу та висвітлення питань, пов'язаних з формуванням соціалістичної політичної системи, до ролі цензури [377], ідеологічного впливу [378; 379] в становленні та укріпленні радянської влади

на Закарпатті.

Радянська історіографія повсякчас нав'язувала ідеологічно заангажовані тези про піклування Комуністичної партії та уряду СРСР, величезну допомогу Закарпаттю з боку трудящих союзних республік у подоланні відсталості краю та перетворенню його на квітучий регіон з розвинутою промисловістю, сільським господарством, передовою культурою. Значна увага вчених приділялася традиційній соціально-економічній проблематиці: перетворенням у промисловості та сільському господарстві [380; 381; 382]. Відомо, що Народна Рада не одразу приступила до націоналізації дрібної та середньої промисловості, оскільки «комуністи врахували можливість залучення до відбудови промислових підприємств приватного капіталу» [289, с. 11]. Для відновлення народного господарства Закарпаття потрібні були значні зусилля. Деякі автори значно перебільшували темпи промислового розвитку. Причому важко сказати, на які дані вони при цьому посилалися. Так, І. Євсєєв вважав, що на 1 квітня 1945 р. в «Закарпатській Україні уже працювало понад 250 великих і середніх підприємств» [339, с. 87]. Ф. Чернявський, посилаючись на матеріали фонду Народної Ради, зауважив, що на 30 травня 1945 р. (тобто через 2 місяці) діяли лише 174 підприємства, у т.ч. 141 державне і 17 кооперативних [345, с. 281-306]. Обсяг випуску промислової продукції краю досяг 78% довоєнного рівня. Утім, зважаючи на низький рівень індустріалізації регіону, котра штучно гальмувалась у силу певних обставин ще й чехословацькою владою, вважати цей критерій якимось значним досягненням важко що тепер, на нинішньому рівні обізнаності, так і в радянські часи. Бо зазначені дані не становили якогось особливого секрету.

На висвітлення теми соціалістичних перетворень на Закарпатті впливала політична кон'юнктура. Про здобутки області в індустріальній сфері, що відповідало соціально-економічній політиці владного центру в регіоні, часто писали партійні функціонери, в тому числі й перші секретарі обкому КПУ Ю. Ільницький та Г. Бандровський, що надавали проблематиці

виразного ідеологічного забарвлення [383; 384; 385]. Серед продуктивних дослідників з числа фахових науковців, які безпосередньо вивчали і популяризували означену тему, слід назвати М. Арсентьева [386; 387], І. Гранчака [388], К. Куценка [389], І. Шершуна, В. Мельника [390-391]. Соціалістичні перетворення у промисловості зайняли чільне місце у колективних виданнях з історії Закарпаття радянського періоду [342; 392; 393; 394]. В узагальнюючих працях окремий аспект проблеми становила висвітлення допомоги союзних республік у ліквідації економічної відсталості краю. Тобто, радянізаційні перетворення у відносинах власності і в господарському механізмі подавалися саме як «допомога», хоча й остання у різних формах так само мала місце. Саме в такому спрямуванні матеріал подається у статті К. Куценка [395].

Серед сучасних істориків, які збалансовано й об'єктивно підійшли до інтерпретації подієвого контексту повоєнної індустріалізації, можна виділити І. Гранчака [396], М. Макару [397], Р. Офіцинського [398]. Причому роботи І. Гранчака і Р. Офіцинського охопили індустріальний розвиток краю всього радянського періоду. Повоєнний період ними подається переважно в історико-порівняльному сенсі співставно з іншими часовими проміжками.

Соціалістичні перетворення в закарпатському селі у радянських істориків викликали ще більший інтерес. Принаймні він був не меншим від уваги до питань індустріалізації. Але переважно аграрний характер економіки Закарпаття створював ширший пізнавальний простір суто в силу цих об'єктивних обставин. Ми можемо виділити три етапи історіографічного процесу радянської доби в освоєнні аграрної проблематики: з 1946 р. до середини 1950-х рр.; з середини 1950-х до середини 1960-х рр.; з середини 1960-х до 1990-х рр.

До першого етапу відносять літературу, яка виходила майже синхронно до подій. Розраховувати на серйозну джерельну базу цих досліджень не варто. Статті й брошури про становище в сільському господарстві та про його перспективи були позначені яскравим публіцистичним забарвленням.

Зверталася увага на ударну і самовіддану працю селян у колгоспах, на переведення закарпатського села на «соціалістичні рейки». Характерною є поява брошур про передовиків агровиробництва Закарпаття, які ділились своїм досвідом, зокрема Героїв соціалістичної праці П. Пенчева, Г. Ладані, М. Алечко, адже ж цілком на нових засадах творився культ людини «нової епохи» [399; 400; 401; 402]. Також видавалися брошури з історії окремих колгоспів [403; 404]. У них описувались труднощі, з якими зіткнулись ініціативні групи при організації колективних господарств: малоземелля, опір куркулів. Акценти робилися на допомозі держави при організації сільськогосподарської артілі. Так, Герой соціалістичної праці, голова колгоспу ім. В. Леніна Мукачівського району Ю. Рубіш писав: «У перші ж дні ми зіткнулись з ворожими діями сільських куркулів. Вони намагались помішати виділенню земельного масиву, підбиваючи на це інших селян. Але провокація не вдалась [404, с. 9]. Такі колгоспні історії з'являлись повсякчас і в наступні роки [405; 406]. Вони написані в порівняльному плані: які труднощі були в перші роки існування колгоспу і які успіхи здобув колгосп на поточний момент. Класовий підхід і антикуркульський пафос були неодмінними ціннісними атрибутами цих праць.

З пропагандистською метою було також видано збірник статей і нарисів «Колгоспне Закарпаття». У ньому, зокрема, йшлося: «У надзвичайно короткі строки закарпатське село піднялось на нечувану височінь. Соціалістичні перетворення, що відбулися у сільському господарстві області, докорінно змінили обличчя села» [407, с. 4]. Це справді так. Але про те, якою ціною це далось, стали писати значно пізніше. Кілька статей було присвячено «організаційно-господарському зміцненню колгоспів», показувалась «сила соціалістичного змагання», роль колгоспів та їхніх самовідданих трударів «в боротьбі за високий урожай». В інших давались рекомендації з вирощування трав, пшениці, ячменю, кукурудзи, винограду, тютюну, чаю. Приділялась увага тваринництву, зокрема вівчарству.

У 1950-х рр. з'являються і перші дисертаційні роботи, зокрема

кандидатська П. Костриби [408]. Це було одне з перших комплексних досліджень перетворень у закарпатському селі в післявоєнний період, хоча й написано воно відповідно до вимог того часу. Земельну реформу автор розглядає як необхідну передумову переходу сільського господарства на «соціалістичний шлях», котрий був представлений, зрозуміло, як абсолютно безальтернативний. Вступ до колгоспів «великими групами, цілими селами і навіть округами» П. Костриба трактує як результат впливу очевидних господарських успіхів новостворених колгоспів, як і успіхів соціалістичного будівництва в цілому. Відзначається, що «в результаті прийняття ряду заходів вплив куркульства та їх спільників на трудове селянство в корені був підірваний». Щоправда, не уточнено, яких саме заходів, хоча нині це цілком зрозуміло – репресивних і фіскальних.

Ряд праць окремо присвячені проведенню земельної реформи у перші повоєнні місяці ще за часів Народної Ради [346; 409; 410]. Крім розподілу земель, автори приділили увагу вирівнюванню демографічних диспропорцій, зокрема переселенню горян у низинні села, матеріальній допомозі сільському населенню тощо. Такий аспект проблеми, як початок руйнування традиційного господарського укладу сільського населення не йшлося взагалі, хоча мешканців гірських районів це стосувалось у першу чергу.

Після XX з'їзду КПРС у зв'язку із критикою сталінських політичних порядків із самих високих трибун та відносною свободою часів «відлиги» дещо збільшуються можливості для поглибленого дослідження складних процесів, що проходили у повоєнному селі. Цей етап характеризується розширенням джерельної бази. Серед вагомих праць виділяється брошура Ф. Дейнеко [411]. Автор підкреслив відсталість сільського господарства краю до возз'єднання з Україною та «величезні зрушення за роки Радянської влади». Він вважав, що у вигідності колективних форм господарювання закарпатці переконалися досить швидко, завдячуючи і «хорошому прикладі східних областей УРСР», турботі обкому і окружкомів партії. Це вже була відверта спроба видати бажане за дійсне.

Окремі дослідники зазначили вплив природно-географічних факторів у розвитку сільського господарства краю [412]. Ясна річ, у науковців, більшістю, переважав і переважає інтерес до суспільно-політичних чинників радянських аграрних новацій. Тому прагматичні судження В. Анучіна відзначені помітною оригінальністю, коли він веде мову про те, що «земельна реформа, почата в 1945 р., повністю завершилась лише в 1947 році» [413, с. 198, 252-253], розтягнувшись, таким чином, доволі значно у часі для територіально невеликого регіону. На вказаний рік в області вже існувало 13 колгоспів. При створенні колгоспів у гірських районах дослідник націлював на визначення їх пріоритетною галуззю виробництва гірсько-пасовищного тваринництва. Із цим погоджувалися інші автори. Проте їх думка не була врахована на практиці.

На цьому етапі активно вивчали і питання повоєнних соціальних і культурних змін у закарпатському селі [414; 415]. Зокрема, коментували динаміку роздрібних цін на продовольчі і промислові товари, вимушено визнавали невисоку оплату праці в колгоспах.

Узагальнюючий характер щодо соціалістичних перетворень в закарпатському селі протягом 1944-1950 рр. є стаття К. Куценка [416, с. 306-330]. Вона базується на великій кількості документів місцевих архівів (державного й партійного) й архіву Міністерства сільського господарства УРСР. На думку автора, «успішному здійсненню» на Закарпатті колективізації сприяло кілька обставин: 1) створення державою машинно-тракторних станцій як головної ланки новітньої матеріально-технічної бази колгоспного руху; 2) використання партійними і радянськими органами «величезного досвіду» колгоспного будівництва в СРСР; 3) організація Центральним Комітетом КП(б)У і Радою Міністрів УРСР екскурсій-поїздок селян-одноосібників в колгоспи східних областей України; 4) постійна допомога робітників і колгоспників всіх радянських республік. Подібні думку зустрічаємо в інших наукових публікаціях [417]. Кожне з цих положень з позицій сучасного рівня нашої обізнаності про реалії тих часів

може бути піддане аргументованій критиці і спростоване, хоча важко заперечити той факт, що суттєве осучаснення матеріально-технічної бази аграрного виробництва сприяло його прогресу. Але він мав обмежений характер.

Стаття С. Міщенка хронологічно доведена до 1960 р. і містить відомості про перші роки колективізації [418]. Автор розповів про забезпечення «молодої області» сільськогосподарськими кадрами, пропагування партійними організаціями і місцевими органами влади «переваг колгоспного ладу над індивідуальним господарюванням», зокрема посередництвом екскурсій закарпатських селян у колгоспи східних областей України. Щодо досвіду колгоспного будівництва в СРСР. Слід зазначити, що за його втіленням у життя партійними і радянськими органами Закарпаття суворо слідкував ЦК КП(б)У.

Із середини 1960-х рр. починається черговий етап в історіографії колективізації. Він характеризується залученням нових джерел та акцентом на загальному й особливому в колективізації краю. Щораз виходить низка загальних робіт із політичної та економічної історії України і СРСР, де відображені й аграрна проблематика Закарпаття. У них вказувалось на позитивне значення повоєнної земельної реформи у краї (розподіл землі серед безземельних і малоземельних). Зазначалося, що аграрна реформа на Закарпатті проводилася в два етапи: 1) ліквідація великого поміщицького землеволодіння і розподіл земель серед селянства; 2) націоналізація землі за декретом НРЗУ від 15 грудня 1945 року. Причому перехід від першого до другого етапу «вимагав поступовості й обережності» [419, с. 122].

Радянські вчені вважали, що саме завдяки земельній реформі було обмежено «куркульство як клас». Відтак державні органи «на 50% збільшили куркульським господарствам норми поставок сільськогосподарської продукції, на 1-3 місяці скоротили граничні строки здачі її» [420, с. 288]. Під податковим тиском селянство змирилося з суцільною колективізацією. Проте вражаючих успіхів не було, оскільки «приділяючи основну увагу всебічному

розвитку важкої індустрії, країна не мала ще достатніх ресурсів для значного підвищення матеріальної заінтересованості колгоспів і колгоспників» [421, с. 237]. Ці ж дослідники вказали на централізовану систему планування, що призводила до ігнорування кліматичних умов і неврахування можливостей колгоспів. Хоч вказана зміна акцентів ще не мала занадто принципового характеру, але вона таки позначала більшу обережність у поводженні з фактологічно-подієвим матеріалом і почала демонструвати, що радянська сільськогосподарська система все ж не являла собою переможного маршу і наразалася на об'єктивні труднощі у проведенні аграрних перетворень.

Цікавим є такий коментар: «Незважаючи на певні успіхи в розвитку сільськогосподарства, на Закарпатті, особливо в гірських районах, ще були колгоспи економічно слабкі. Радянський уряд пішов їм назустріч. Гірські і передгірські колгоспи були звільнені на кілька років від поставок зерна і картоплі, знижено на 50% норми поставок сіна, м'яса, молока та списано недоїмки минулих років і різні позики» [340, с. 65]. Тобто колективні господарства Закарпаття, передовсім у гірських місцевостях з самого початку фактично знаходилися на державному дотуванні.

Особливістю цього етапу історіографічного процесу стало проведення наукових форумів з нагоди знаменних комуністичних дат. Треба виділити ряд наукових статей [382; 422]. У них автори значну увагу приділяють процесу колективізації, яку бачать безальтернативною – «єдино правильним шляхом піднесення добробуту й культури селян». За словами радянських істориків, «в боротьбі з класовим ворогом ще більш міцніла дружба трударів різних національностей нашої області» [423, с. 7].

В 1979 р. у м. Вільнюс відбулася наукова конференція з проблем колективізації західних регіонів СРСР. У виступах і дискусіях історики піднімали різноманітні питання, пов'язані із Закарпаттям. Йшлося про допомогу Червоної армії місцевому населенню, роль земельних громад у підготовці до створення колективних господарств, кадрову політику на селі,

МТС, фактори інтенсифікації сільського господарства, динаміку кількості колгоспів та їх укрупнення [424].

Те, що колективізація не проходила гладко пояснювали інтригами класових та політичних ворогів. Звинувачувались у цьому куркулі та українські буржуазні націоналісти, які «вели ворожу брехливу агітацію, підпалювали громадські будівлі і господарства колгоспників, здійснювали терористичні акти проти партійних і радянських працівників, колгоспних активістів» [422, с. 358]. Конкретно мовилося про «Визвольний Комітет Підкарпатської Русі», який мав на меті сформувати «сейм і уряд із числа християнсько-землеробської партії» і «створення демократичної держави». Стверджувалося про те, що «процесу колективізації робили опір українські, угорські та інші націоналістичні елементи» [425, с. 152-153]. Водночас досліджували роль в успіху колгоспного будівництва таких структур, як Компартія, жіночі організації, комсомол [426; 427; 428].

У радянський час дослідженням історії церкви займалися виключно під кутом антирелігійної агітації та пропаганди. Особливо це стосувалося істориків греко-католицької церкви. Зокрема, до тих, хто проводив ворожу антирадянську та антиколгоспну агітацію на Закарпатті в перші повоєнні роки, відносили 331 греко-католицьку, 55 римо-католицьких, 210 православних, 91 реформаторську, 69 баптистських, 28 адвентистських, 46 єговістських і 20 єврейських общин [429, с. 153-154]. З цього випливає той парадоксальний висновок, що всі конфесії були налаштовані проти тоталітарного режиму. Утім, за кордоном у різний час з'явилися ґрунтовні дослідження з історії забороненої в СРСР церкви. Проте радянська цензура не допускала подібного виду видання до читачів у СРСР. Нині деякі з цих праць виставлено у вільному доступі в Інтернеті [430; 431; 432]. Після падіння тоталітарного режиму в Україні з'явилися об'єктивні дослідження конфесійної історії Закарпаття, наповненої непростими, а інколи й трагічними сторінками [433].

Значний внесок у дослідження релігійних змін на Закарпатті 1944-

1950 рр. зробили дослідники історії церкви а також науковці Ужгородського університету. На межі 1990-х – 2000-х рр. з'явилися публікації з історії православної та греко-католицької церков, про життя і діяльність знищеного радянською владою єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Т. Ромжі [434; 435; 436; 437; 438; 439]. Становище церков та їхні взаємини з владою Закарпатської України стало окремою темою досліджень багатьох сучасних учених [38; 440; 441; 442; 443]. Водночас посилювався науковий інтерес до історії римо-католицьких і протестантських громад на Закарпатті післявоєнного десятиліття [444; 445]. У контексті нашого дослідження слід відзначити монографію Л. Капітан, яка в одному з підрозділів відобразила пропагандистське забезпечення ліквідації ГКЦ на Закарпатті [446, с. 362-388]. Також вийшли друком окремі видання про репресованих радянською владою греко-католицьких і православних священників [447; 448].

Релігію в СРСР мала замінити радянська культура. Саме на культуру покладалася вагома ідеологічна складова, спрямована на творення «єдиного радянського народу», «нового типу людини» тощо. Під ці завдання були вироблені й принципи новітнього творчого методу – методу «соціалістичного реалізму», який вимагав «відображати дійсність у її революційному розвитку», тобто не показувати її такою, якою вона є насправді, а такою, якою її хочуть бачити комуністичні ідеологи [449, с. 377]. У подібному руслі написані роботи Г. Ілющенко [450], М. Макари [451]. Практично усі без винятку радянські дослідники не відходили від вказаних алгоритмів, що робить їхні праці доволі одноманітними, ніби клонованими у засновках, судженнях та оцінках. Особливо це стосується видань соціологічного спрямування [452; 453; 454; 455]. Хоча й у цій сфері не обходилося без позитивів, особливо у разі чіткого визначення предметної сфери тої, чи іншої наукової розвідки. Перетворенням у галузях освіти, культури, охорони здоров'я присвячені дослідження низки вчених [456; 457; 458; 459; 460]. Серед найбільш солідних за обсягом та системою аргументації робіт слід назвати книжку професора В. Гомонная [461].

Лише сучасні дослідники, маючи можливість безперешкодно працювати в архівах і висловлювати свої думки без надмірних ідеологічних обмежень, по-новому підійшли до висвітлення культурних змін на Закарпатті перших повоєнних років. Результати їхньої роботи представлені та здійснені в академічних [462] і монографічних виданнях [446; 463], параграфах та розділах колективних монографій [464; 465; 466; 467; 468; 469], посібниках [470], наукових публікаціях [471; 472], захистах кандидатських [473] та докторських дисертацій [474]. Проте тема і надалі залишається актуальною, а чимало її аспектів недостатньо розробленими.

Новими підходами відзначаються і сучасні дослідження становлення радянської системи освіти у краї. Серед авторів, які займалися дослідженням цієї теми, слід назвати М. Кляп [475; 476; 477], Т. Кучера [478], В. Міщанина [479; 480; 481; 482], В. Химинця, П. Стрічака, Б. Качура, М.Талапканича [483] та інших.

Із здобуттям Україною незалежності починається якісно новий етап у дослідженні проблем радянзації Закарпаття. Українські вчені подолали стереотипи минулого, накопичили й осмислили джерела, сформували нові методологічні підходи.

По-перше, різнопланового характеру набули краєзнавчі дослідження. Перші повоєнні роки всебічно розглядаються на всіх рівнях – від регіонального до місцевого, локального. Крім узагальнюючих видань, побачили читача ряд ґрунтовних книг з історії окремих поселень. Найбільший інтерес викликають історичні розвідки про села Великі Лучки, Нижнє Селище, Велятино, Дубриничі, Синевирська Поляна та ін., у котрих розкрито їх минуле у зламні 1944-1950 рр., наведено багатий фактичний матеріал про руйнування традиційного укладу життя [484; 485; 486; 487; 488]. Зрозуміло, що не варто переоцінювати теоретичну значимість вказаних публікацій, які мають науково-популярний характер.

По-друге, повоєнна історія Закарпаття стала предметом дослідження не тільки українських, а й зарубіжних вчених – зі Словаччини, Чехії, Росії,

США, інших країн [489; 490; 491; 492]. З одного боку, це суттєво збагатило джерельну базу й урізноманітнило методологію, а з іншого – дозволило закарпатським історикам вийти за рамки провінційного регіоналізму, розглянути історію краю в контексті європейських і світових цивілізаційних і суспільно-політичних процесів. З'явилися спільні дослідження українських і зарубіжних вчених [493]. Також привертає увагу ґрунтовних стаття С. Віднянського [494] щодо радянізації краю, що опублікована у Польщі.

По-третє, історичні студії над проблематикою повоєнного Закарпаття як стикового регіону спонукають до вивчення процесів експорту радянської суспільно-економічної моделі до ЦСЄ загалом. Упродовж останніх десятиліть українська історіографія збагатилася у цьому відношенні солідними дослідженнями [495]. Було захищено ряд дисертацій, в яких у зовнішньому та етнополітичному плані розглядалися аспекти повоєнної історії Закарпаття [496; 497]. Окремо увагу приділено і післявоєнному Закарпаттю в контексті міждержавних відносин [498]. Слід таки завжди пам'ятати, що Закарпаття знаходиться у географічному центрі Європи і його ізоляція навіть за радянських часів мала відносний характер.

По-четверте, у сусідніх із Закарпаттям регіонах України більш інтенсивно вивчали всі аспекти радянізації [499; 500]. Про це свідчить, зокрема, низка захищених дисертацій з повоєнної історії Галичини та Буковини [501; 502; 503; 504; 505]. Особливістю цих робіт є своєрідний завужений суто на регіональних аспектах підхід до проблематики усупереч назвам досліджень. Задеклароване вивчення повоєнних процесів радянізації всіх західних областей України насправді охоплює не усі області, залишаючи за дужками Закарпаття.

По-п'яте, сучасна практика декомунізації спричинила появу теоретичних і прикладних досліджень з проблематики новітньої історії як України в цілому, так і Закарпаття зокрема [446].

По-шосте, принципове значення мають нові підходи до формулювання дефініцій, на яких базується і наше бачення радянізації Закарпаття. Було

проведено ряд наукових конференцій та видано чимало наукових видань, на котрих відбувалось за декларування та апробація нових підходів, котрі дедалі впевненіше входять в науковий обіг і практику викладання історії [506; 507; 508; 509].

Підсумуємо стан дослідження історії Закарпаття 1944-1950 років. В умовах тоталітарного режиму дослідники керувались класовими позиціями та стояли на ідеологічному ґрунті, «запрограмованого» комуністичними пропагандистсько-агітаційними структурами. Можливості якогось альтернативного розуміння і тлумачення періоду радянзації краю були вельми обмеженими. Над істориками довлів як внутрішній цензор, так і різні контролюючі структури, котрі не припускали занадто великої свободи інтерпретацій. Варто лише згадати, яким ретельним «проробкам» піддавалися вчені з дорадянським науково-педагогічним стажем, такі, як Ф. Потушняк, М. Лелекач тощо. Це призводило до репродукції в історичних дослідженнях певного набору смислових та стилістичних штампів, як то вип'ячування ролі крайової комуністичної організації в розвитку краю, представлення українського національно-визвольного руху в кривому дзеркалі. Відзначаючи промислові й аграрні успіхи Закарпатської області, дослідники замовчували масові репресії, негативні наслідки зламу традиційного для краю господарського укладу та суспільної структури. Тобто про об'єктивні комплексні дослідження не йшлося.

Тема радянзації Закарпаття стала особливо актуальною в роки незалежної України, котру обтяжував тоталітарний спадок.

1.3. Методологія дослідження

На формування підходів історіографії сучасної України вже тривалий час у тій, чи іншій мірі впливають концепції західних учених. З іншого боку, навіть на підручковому рівні утвердилося уже давно використовуване на Заході тлумачення повоєнних процесів на західноукраїнських землях як саме цілеспрямованої «радянзації» [510]. Але цей термін має обмежене

використання у зарубіжній історіографії, хоча й заперечити доцільність його застосування навряд чи є потреба. Навіть цей момент дефінітивного слововживання показує: говорити про те, що сучасна українська історіографія із зазначеної проблеми – повоєнної радянської Закарпаття – має визначену методологічну базу, ще зарано. Тому зрозумілим є своєрідний методологічний еклектизм, котрий проявляється у спеціальних публікаціях щодо розвитку Закарпаття в 1944-1950 рр. Ним позначене, наприклад, доволі ґрунтовне дослідження М. Макари [511], третій том колективних «Нарисів історії Закарпаття» [149; 370; 512], тематичні підрозділи синтетичного видання «Закарпаття 1919-2009 років» [374; 513; 514]. Мусимо зазначити, що підведення під конкретно-історичні студії сучасного методологічного базису вже давно на часі, оскільки встановлення фактів і навіть їх розташування у певній системі причинно-наслідкових зв'язків хоч і є можливим і потрібним. Але обмеження суто цим одним пізнавальним підходом неопозитивістського штибу вже давно себе вичерпало.

Очевидним і незаперечним є те епістемне положення, що всі події в минулому розгорталися в умовах визначеного часу і простору, за участю певного кола осіб та структур. Зазначені сутнісні властивості історичних дій і подій сповнюють їх часово-просторовою конкретикою, відбивають або їхню відповідність певним загальним тенденціям, демонструють повторюваність за схожих обставин, або можуть надати їм унікальності. Відповідно, задіяння територіального виміру є умовою наукового опису та інтерпретації історичних процесів з точки зору компаративу, що створює можливість виділення загального, особливого, одиничного. Це дає можливість оптимально розв'язати пізнавальну дилему у дихотомії фактописання на позитивістський манір і соціальної закономірності, даючи змогу знайти між цими полюсами «золоту середину» у форматі певної моделі непротирічливого історичного пояснення, котре піддається верифікації на предмет логічності, доказовості та відповідності істині.

Тому поняття історичного простору – одне з ключових в історичній

науці, а його окреслення, конкретизація є необхідною умовою побудови наукової концепції у відповідності з бажаним ступенем узагальнення. Під історичним простором розуміється сукупність економічних, природно-географічних, суспільно-культурних і політичних процесів, які відбуваються на певній території у визначений відрізок історичного часу [515]. Тим самим географічний простір в його онтологічному розумінні перетворюється в історичний, а окреслення територіальних рамок набуває специфічних сенсів, обумовлених олюдненістю, соціалізацією простору.

Цілком очевидно, що історичний простір нестабільний. На одній і тій самій території протягом століть можуть еволюціонувати та змінюватися абсолютно різні державні форми, культурно-цивілізаційні утворення, відбуватися міграції етносів, спонтанні, чи штучно обумовлені. Іноді держава «переміщається» по карті, і її сучасні кордони вже не збігатимуться з місцем її первісної локалізації. Історичний простір також сакралізується і набуває тісного пов'язання з національними та імперськими ідеологемами, міфами про історичну прабатьківщину, про «споконвічні території», про «законні територіальні претензії», «наші землі» тощо. У всіх народів побутують подібні міфологеми як щодо себе, так і щодо інших. Частково вони ґрунтуються на історичних реаліях, прецедентах, частково являють собою ідеальні, або навіть ідеологічні конструкти. Такі історичні та соціокультурні уявлення відносяться вже до сфери ментальної географії, котра часто-густо стає спонуканням до значимих політичних дій [515].

У нашому випадку, якщо конкретизувати ці просторові теоретичні засновки нашого дослідження, ми відзначимо, що регіон Закарпаття є достатньо чітко визначеним у системі географічних координат завдяки природним контурам та ареалу розселення етносів.

Слід звернути увагу на традиційне переважання звуженого регіонального підходу до вивчення істориками теми радянської Закарпаття, що є властивим для крайової історіографії. Подібне мало місце досить тривалий час. Звідси впливає очевидна провінційність, схильність до

наукової самоізоляції та штучного акцентування регіональної специфіки, в тому числі й не без ідейно-політичних конотацій моменту (наприклад, прорусинського спрямування), оскільки історичні процеси в краї у повоєнний час «випадають» із загального українського контексту. Таким чином, втрачається масштаб історичного світобачення, котрий звужується суто до локального. Але не варто нехтувати методикою компаративного аналізу повоєнних змін на Закарпатті із процесами подібних же перетворень того часу не тільки у західних областях України, але й у сусідніх країнах ЦСЄ – Чехословаччині, Угорщині, Румунії, Польщі, країнах Балтії. Вважаємо, що вихід за вузькі регіональні межі є необхідною умовою панорамного бачення й розуміння, оскільки він дозволяє більш ґрунтовно висвітлити суть і наслідки радянзації Закарпаття з позицій виокремлення загального й особливого.

Попри все, у пізнавальному відношенні слід пройти між Сциллою теоретичного, структурно-системного узагальнення і Харібдою надмірної часово-просторової конкретизації. На цей пізнавальний феномен звернула увагу британський наукознавець Гіларі Патнем. Вона вела мову про те, що істина не може бути просто раціональною прийнятністю з якоїсь однієї фундаментальної причини. Як в нашому випадку, припустимо, радянська, тоталітарний транзит охопили усі країни та регіони, котрі потрапили у сферу впливу СРСР на завершальному етапі Другої світової війни. Істина є певною ідеалізацією цієї прийнятності, чимось на взірець ідеальних умов. Але якщо зійти з рівня узагальнення до конкретики, то ми одразу ж бачимо національні та регіональні варіанти радянзації, створення тотального контролю комуністичної верхівки над суспільством. У кожному випадку мова йде про темпи і міру відповідності ідеальній моделі. Тобто, раціональна прийнятність, за Г. Патнем, перетворюється у справу міри [516, с. 66-67].

Відповідно, принциповим є те, що не варто уникати просторової конкретизації фокусу розгляду дослідницької проблеми тоталітарного транзиту узгіднено зі специфікою регіону Закарпаття. Принциповою

особливістю і минулого, і сьогодення краю є його поліетнічність, полікультурність, поліконфесійність. Тому, приміром, С. Макарчук пише про українське Закарпаття не як етнографічно однорідний район, а як про ареал, край, на порівняно невеликій території якого спостерігаються різноманітні етнографічні особливості й етнічні традиційно-побутові реалії та культурні взаємовпливи, зумовлені об'єктивними природними, багатовіковими політичними й економічними умовами його історичного буття. Багатовікове співіснування і взаємодія українців-закарпатців з представниками різних національних меншин істотно позначилися у різних зрізах матеріальної та духовної культури місцевого населення. Водночас у цьому складному комплексі культурних перехрещень, нашарувань і впливів чітко простежується субстрат етнокультурної єдності та спільності закарпатських українців (або, як вони називали себе ще в недавньому минулому, – русинів) з основним материком українського народу [517]. Це і становить специфіку Закарпаття.

Продуктивним з пізнавальної точки зору і, як на диво, не вельми вже й поширеним в українській історіографії є епістемологічний підхід, котрий зреалізував у своєму узагальнюючому виданні з історії України відомий канадський вчений українського походження П.Р. Магочі. Мова йде про історико-географічну об'єктність його дослідження, у котрому він розгортає не тільки і не стільки історію українського етносу, скільки історію народів, котрі населяли територію сучасної України, котра формувалася і структурувалася протягом століть [518, с. 18-19]. Адже ж не лише досвід найвпливовішої у світовій історіографії XX ст. французької школи «Анналів», але й американської гуманітаристики та суспільствознавства демонструють успішність подібного географічного виміру, котрий генерує нові моделі наукового бачення і сприяє формуванню положень та висновків концептуального характеру. З цього ми робимо попередній висновок, що П.Р. Магочі застосовував до історії України ті епістемологічні підходи, котрі давно і продуктивно використовуються в історіографії.

Для нас так само не складає сумнівів, що загальна історична тенденція, властива для усієї Східної Європи першого повоєнного п'ятиріччя полягала у формуванні уподібненої радянській моделі одержавленої економіки, тоталітарно-вождистської політичної системи та особливої тоталітарної ментальності. Але в кожному окремому випадку мали місце як прояви загальної тенденції, так і маса конкретних, обумовлених умовами певної країни/регіону особливостей. Їхнє з'ясування як щодо Закарпаття і складає в загальному розумінні наше дослідницьке завдання.

При цьому доцільно використовувати чіткий понятійно-категоріальний апарат. Зокрема, адекватному розкриттю теми сприяло б уточнення понять «радянська», «тоталітаризм» та системний аналіз історичних процесів на основі цих дефініцій, або ж їхніх модифікацій. За слушним зауваженням Енн Епплбом, дехто з дослідників сприймав термін «тоталітаризм» як грубий, неточний і відкрито ідеологізований. Але небагато хто погоджувався з тим, що тоталітарні режими здатні забезпечити повноцінне функціонування держави [519, с. 14].

Класичними вважаються студії щодо феномену тоталітаризму та його системного та історичного розуміння, котра у свій час представила в ряді блискучих робіт Ханна Арендт. По-перше, вона поставила на один щабель два варіанти тоталітаризму, котрі насправді є різними сторонами однієї медалі: націонал-соціалістський та інтернаціонал-більшовистський. По-друге, Х. Арендт, проаналізувавши джерела тоталітаризму, правомірно поставила питання про конкретно-історичну частку відповідальності різних складників суспільства, метаморфози принципу класовості й партійності, специфічну роль бюрократії та партійної еліти. Нарешті, на що звертається чомусь менше уваги, дослідниця представила динамічну модель формування тоталітарних суспільств. «Правила гри» були відомими. Але такі утвердження тоталітаризму після тимчасового його послаблення в Радянському Союзі під час війни – це був процес, а не момент. Більшовизація сателітів почалася з тактики народного фронту і сором'язливої

парламентської системи. Хоча встановлення однопартійних диктатур відбулося достатньо швидко. Причому особливу роль у цьому відіграли не місцеві комуністи, а агенти Москви [520, с. 26-27]. Про це у багатьох місцях відзначає Е. Епплбом. Зазначене міркування ми верифікуємо і в докладенні до радянзації Закарпаття.

До речі, комуністичну партократію оцінюють і вивчають як суспільно-політичну верству як в конкретно-історичному, так і в суспільствознавчому сенсі з точки зору елітології. Блискучий французький антрополог Жорж Баландьє відзначає, що поняття посади або обов'язку з титулом доповнює поняття рангу і верстви, або стану. Воно демонструє політичну владу та її власну ієрархію по відношенню до соціальної стратифікації [521, с. 91]. Що й говорити, але своєрідна кастова замкненість компартійної еліти та її репродукування на недемократичних засадах кооптації, або ж безальтернативних «виборів» стали наочним втіленням тоталітарної диктаторсько-вождистської моделі партійно-політичної системи, котра є родовою ознакою спільнот інколи до модерних, або ж таких де засади демократії є слабко вкоріненими та нестійкими. Ці міркування можуть бути прямо співвіднесені з регіональним історичним досвідом.

Закладаючи теоретико-методологічні підвалини нашого дисертаційного доробку, не можемо не скористатися досвідом, накопиченим в суспільствознавстві, зокрема у дослідженні проблем модернізації політичних та соціальних систем. Соціалістичний суспільний проект потрактовується в літературі в якості альтернативного проекту, котрий протиставлявся майже беззастережно домінуючій західній ліберальній моделі модернізації протягом більшої частини минулого століття. Цей проект являв собою відчайдушну спробу досягти кількісних економічних показників держав модерності. Соціалістичні варіанти модернізації, що практикувалися протягом XX в. в різних країнах світу, перш за все в СРСР, якщо вести мову про своєрідну еталонну модель, були, незважаючи на всі ідеологічні розбіжності, лише одним з відгалужень загального модернізаційного процесу, адаптаційною

реакцією незахідних суспільств. Не випадково, що поза традиційним ареалом західної модерності був сприйнятий саме соціалістичний варіант модернізації, оскільки саме він корелював з колективістською ментальністю незахідних суспільств. Наскільки соціалізм близький колективізму Азії, настільки ж він є далеким індивідуалістичній євроатлантичній цивілізації, де його шанси дуже малі [522, с. 33-34]. Як на нашу думку, це твердження достатньо переконливо пояснює не тільки швидкий крах тоталітаризму в країнах ЦСЄ після 1989 рр. Він може застосовуватись також у якості аргументу щодо доведення чужорідності соціалістичної модернізації для країн та суспільств ЦСЄ, котрі з часів своєї суверенізації, починаючи з останньої третини ХІХ ст. виразно тяжіли до ліберально-демократичного варіанту модернізації. Але внаслідок їхньої системної відсталості і тривалої відірваності від Заходу континенту цей варіант втілювався не одразу ж, нелінійно і мав досить виразні варіанти свого втілення: від демократичної Чехословаччини, до напівавторитарної Угорщини та Польщі.

Розглядаючи предметність будь-якої історико-політичної проблеми в її теоретико-методологічному та дослідно-емпіричному сенсах, будь-який дослідник неминуче виходить на категорії, поняття, політичні тенденції і закономірності, які в системі і окремо складають інструментальний базис, який є не просто необхідним, але головне – дозволяє доказово вирішити те чи інше питання і навіть гіпотетично його висловити. Цілокупні дефініції, котрі охоплюють системну єдність складових компонентів, елементів, аспектів і сторін, протиріч і труднощів, причин і наслідків відіграють у пізнавальному відношенні особливу роль. і т. п.

Мова йде про взаємопов'язані дефініції транзиту, трансформації. У німецькому суспільствознавстві традиційне для американської політичної науки поняття «транзиту» було модифіковане посередництвом більш нейтрального в аксіологічному відношенні концептуальним поняттям «трансформації». Трансформація може бути наслідком транзиту, як у нашому випадку тоталітарного, а транзит трансформативним, котрим він був у

випадках перенесення досвіду модернізації, зокрема соціалістичної. Трансформація являє собою динамічний процес модернізаційних змін різноманітних і багаторівневих зв'язків між колективними та індивідуальними суб'єктами в політичній системі суспільства, її інститутах, видах і формах діяльності. У понятті «трансформація» на базі його концептуальності більш адекватно описується спонтанність і слабка керованість процесів суспільних змін, оскільки акцентується залежність суспільно-політичних зрушень не тільки від дій правлячої еліти, а й масових верств суспільства [523]. Ці характеристики поняття «трансформація» цілком можуть бути взяті за основу розгляду даної проблеми.

Нарешті мусимо висловитися щодо соціально-економічного детермінізму, котрий тривалий час позначав історичні розвідки щодо радянської Закарпаття. Історична наука незалежної України лише критично і досить обмеженим чином може покладатися на результати і положення досліджень попереднього радянського періоду. Це жодним чином не є нігілістським запереченням чималого наукового здобутку попереднього етапу вивчення проблеми. І не вина окремих учених, що вони примушені були творити тільки за існуючими жорсткими ідеологічними нормами. Роботи, які б хоч найменше суперечили «партійності» і «класовості», не мали шансу побачити світ у радянській Україні. Разом з тим, постійне «коригування» реального історичного процесу за спрощеною марксистською методологією, у т. ч. щодо пояснення причин, перебігу, суті, наслідків радянської Закарпаття за наперед заданим «алгоритмом», призвело до тривалого закріплення фальшивих штампів і стереотипів. Навіть нині багатьом ученим важко відмовитися від «протореного» колись шляху марксистської історіографії.

Проблематику радянської Закарпаття сучасні науковці розглядають в кількох аспектах. По-перше, за інерцією мислення в якості основного розглядається питання, пов'язане з колективізацією краю, адже Закарпаття навіть за чехословацької доби зберігало чимало ознак домодерного рівня

розвитку. Досі аграрний та інші зрізи регіональної історії вивчаються через призму однієї з трьох складових «ленінського плану будівництва соціалізму» – індустріалізація, колективізація, культурна революція. Принагідно зауважимо, що повоєнні аграрні перетворення на Закарпатті не вичерпувалися тотально-примусовим згоном селян до колгоспів. Ключовими факторами деградації села стали знищення інституту приватної власності, насамперед на землю, ліквідація дрібного товарного виробництва і регіонального аграрного ринку, нівелювання соціальної структури села на колгоспних принципах російсько-азійської общини, пролетаризація селянства і зміна його ціннісних орієнтацій з орієнтацією на місто і «робітництва горде ім'я», творення маргінальних груп маятникових працівників, які регулярно доїжджали на роботу в місто і повертались у село. До слова, нині відбулося своєрідне повернення до трудової закордонної еміграції, що було властивим для початку ХХ ст.

По-друге, виходу сучасних досліджень з проблем радянської Закарпаття за схоластичні рамки тоталітарної ідеології зашкодив розповсюджений метод, який можна умовно назвати «зміною полярності». Нерідко той самий фактологічно-подієвий матеріал, раніше поданий у позитивному світлі, історики-кон'юнктуристи після 1991 р. тлумачили негативно і навпаки. Тобто історична оцінка впливала з механічної зміни «плюса» на «мінус», а «мінуса» на «плюс». Проте така зміна «полярного» підходу не впливала на об'єкт і предмет дослідження, котрі залишалися в раніше зафіксованих марксизмом ідеологічних межах.

По-третє, історія повоєнних змін на Закарпатті в кращих традиціях тоталітаризму залишалася безальтернативною, герметично «закритою». Мовляв, події відбулися – і крапка, іншого варіанту розвитку історичного процесу і не могло бути. Це відбиток мислення, характерного для ортодоксальної марксистсько-ленінської школи історичного фаталізму. Адже виходить, що у перші роки після завершення Другої світової війни на Закарпатті не існували альтернативні концепції суспільних перетворень та їх

соціальні носії. А як пояснити ідеологічний плюралізм і багатопартійність в краї 1920-1930-х років? Хіба не були в довоєнні роки характерними для закарпатського села традиційні та новітні форми кооперування виробничої та підприємницької діяльності? Яким чином у дорадянський час майже безконфліктно в краї співіснували етнічні спільноти і конфесії без зовнішньої опіки? Хіба з краю не походили чи у краї не працювали шановані в освітніх, наукових або мистецьких колах Європи постаті?

Розглядаючи радянізацію в безальтернативному контексті, такий дослідник служить апологетом не наукової, а чисто ідеологічної концепції про незворотність і закономірність як колективізації, так й інших соцмодернізаційних перетворень. До цього нерідко схиляються не тільки деякі сучасні історики, але й представники інших суспільних наук. Водночас в умовах інтелектуальної свободи, на якій зводиться будівля сучасної історичної науки в Україні – у вільній країні, не можна заперечувати права будь-якого дослідника радянських перетворень на Закарпатті на власну, причому не обов'язково обумовлену загальноприйнятим думку, без «внутрішнього цензора» та інших евристичних та пізнавальних обмежень. У конкуренції ідей та підходів до проблеми і полягає суть наукового плюралізму як важливої методологічної засади. Проте методологічні стереотипи тоталітарного минулого не можуть визначати парадигму, що пропонується сучасному і грядущому поколінням.

Критичний погляд на повоєнну політику радянської влади впродовж 1950-1980-х рр. відверто висловлювали лише історики з когорти української еміграції, котра облаштувалася у Західній Європі та Північній Америці. Показовими в першу чергу є наукові здобутки закарпатців, які втекли від тоталітаризму в країни Заходу. У 1956 р. на історії Закарпатської України концептуально зупинився В. Маркусь, виходець із закарпатського села Бедевля на Тячівщині, у своїй франкомовній монографії, що вперше була опублікована у Бельгії та перевидана українською мовою в Києві 1993 року. Не заперечуючи позитивних наслідків деяких повоєнних соціально-економічних і культурно-освітніх перетворень, учений вказав на їхню хибну і

безперспективну політичну спрямованість [350]. Вхідження Закарпаття до України, він називає не возз'єднанням, а приєднанням. Бо це робилося комуністичною владою насильницькими методами.

Як впливає з «Енциклопедії українознавства» (друкувалася впродовж 1955-1984 рр. у Канаді, перевидана в Україні в 1990-ті рр.) [524; 525], зарубіжні вчені у методологічному сенсі не уявляють радянізацію Закарпаття без колективізації, без закріпачення в колгоспах селян. При цьому пропонується робити акцент на порівняльній оцінці економічних показників розвитку сільського господарства краю у довоєнні та повоєнні роки, а також з іншими подібними регіонами країн ринкової економіки. Тобто варто застосувати два виміри – діахронічний та синхронічний.

На жаль, дуже бракує спеціальних методологічних робіт із проблем радянізації не тільки Закарпаття, але й інших регіонів колишнього СРСР [526]. Цю лакуну вітчизняні історики пробують заповнити запозиченнями від істориків з української діаспори. Зокрема, на важливі судження з погляду висвітлення історичного тла і джерел радянізації Закарпаття наштовхують науково-мемуарні розвідки безпосередніх учасників переломних подій у краї [527; 528]. Вони зміщують наголос з ідеологічних трафаретів на історію повсякдення, стратегію та тактику виживання населення в умовах державно-правових трансформацій, тобто, на пізнавальні підходи, котрі властиві західній історіографії і котрі доцільно імплементувати у вітчизняні дослідницькі практики.

Появі методологічних новацій сприяє низка публікацій з радянської історії Закарпаття, що побачила світ в Україні впродовж останнього десятиліття. Їх варто розділити на декілька груп. По-перше, це загальні дослідження з історії у всеукраїнському і регіональному вимірах, де проблеми повоєнної радянізації розглядаються у руслі стислої оцінки історичного процесу в рамках етатистської парадигми (закономірностей українського державотворення). По-друге, вийшли спеціальні роботи з історії радянізації, в т. ч. Закарпаття. Всі ці праці професійних істориків логічно

доповнюються новими опублікованими документами, значну масу серед яких складають архівні, закриті раніше для доступу вчених і громадськості.

Перша група опублікованих робіт має власний внутрішній поділ. В його основі не показник узагальненого (синтезуючого) або регіонального підходу, а принцип історичного плюралізму. З одного боку, це наукові публікації державницького спрямування, що закладають світоглядні підвалини новітньої української історіографії і розкривають насамперед спільне в історичній еволюції різних територіальних спільнот української нації [529]. З іншого – історичні роботи з акцентом на регіональну специфіку [530], котрі служать беззаперечною протигагою квазінауковим публікаціям дезінтеграційного спрямування, тобто обґрунтуванням російської великодержавної тези про те, що Україна – держава, що не відбулася. Звичайно, що без почуття любові до «малої батьківщини» і локал-патріотизму неможливе переконання в належності до своєї нації та держави.

Ми є прибічниками методології, яка поєднує цивілізаційний і стадіальний підхід у вивченні радянської регіону. Вона передбачає застосування методів синтезу історичного і логічного, забезпечує конкретно-історичний характер дослідження в реальних часових (1944-1950 рр.) та просторових рамках із застосуванням порівняння Закарпаття з іншими регіонами України, передусім – західними областями, республіками СРСР, країнами Центрально-Східної Європи. Теоретичні узагальнення проблематики неможливі без системного підходу, структурно-функціонального і структурно-системного аналізу. Розкриття історичного взаємозв'язку процесів і вузлових питань проблеми неможливе без спеціальних наукових методів: історико-генетичного – для верифікації історичних джерел щодо радянської Закарпатської України; історико-порівняльного – для творення компаративної моделі радянської Закарпаття та інших регіонів України, а також Білорусі, Балтії, держав Центрально-Східної Європи; історико-типологічного – для встановлення взаємозв'язку загальнодержавних і регіональних тенденцій політики радянської; історико-

системного – для забезпечення цілісності дослідження та отримання обґрунтованих узагальнень і висновків.

Разом з тим, багатогранність досліджуваної проблеми зумовлює необхідність міждисциплінарного підходу, з використанням інструментарію історії, економіки, права, статистики, політології, державознавства, етнології, культурології.

1.4. Радянізація регіонів і країн: загальне й особливе

Чисельні напрацювання по комплексній проблемі формування комуністичного суспільного ладу у країнах ЦСЄ, а також щодо радянізації регіонів, включених у період 1939-1945 рр. до складу СРСР виконувалися на різних рівнях узагальнення: від реконструкції подій до пояснювальних моделей, від встановлення окремих фактів до вироблення сучасних епістемологічних підходів. Мова йде вже про тисячі публікацій. Лоцією у цьому морі інформації є знакові узагальнюючі дослідження, в тому числі ті, котрі підсумовують досягнутий на певний момент рівень наукової розробки проблеми.

У цьому відношенні помітно виділяється вже згадувана нами нещодавно видана наукова розвідка американського аналітика і публіцистки Енн Епплбом. Це дослідження є показовим з кількох причин. Панорамна картина «експорту комунізму» до країн Центральної Європи, котра імпліцитно включає конкретизовані на рівні фактів деталі, одночасно вибудована у системному вигляді. Показаний процес деконструкції попередньої моделі суспільного ладу у всій повноті його складових і побудови нового, експортованого зі Сходу, зі сталінського СРСР. В багатьох моментах наголошується, що СРСР та комуністичні режими країн ЦСЄ запозичили окремі методи управлінських суспільних практик від режиму нацистського (наприклад, використовували «за призначенням» колишні концтабори), або принаймні, ці практики нічим не відрізнялись. По-друге, Е. Епплбом довела, що імплементація тоталітарно-комуністичного режиму та

формування одержавленої економіки у країнах, котрі були сателітами СРСР, відбувалось не одразу, займало певний час, вимагало застосування певного алгоритму «почерговості» заходів соцмодернізації тощо. Скажімо, певний час комуністи змушені були додержувати якихось «правил гри» за умовної демократії кількох перших повоєнних років і конкурувати, причому невдало, з іншими політичними партіями на провальних для них виборах. Чимось подібним у нашому випадку, щоправда без елементу багатопартійності, але з певним флером демократії був час владарювання Народної Ради Закарпатської України. І лише завершення цього перехідного періоду означало утвердження жорсткої репресивної моделі тоталітаризму за взірцем сталінського СРСР. Її нетривале існування на рубежі 1940-1950-х рр. Е. Епплбом правомірно називає «піком сталінізму». І по-третє, дослідниця фактично створила матрицю, керуючись котрою можна широко застосовувати порівняльні підходи, формувати компаративні моделі пояснення, розглядаючи проблему радянзації в тому числі у регіональному розрізі, що, власне, і складає нашу головну мету.

Радянська – це насильні перетворення в умовах територіальної експансії тоталітарного СРСР, що включали становлення однопартійної влади, націоналізацію об'єктів приватної власності, індустріалізацію, колективізацію, масові репресії [531]. Сучасна західна наука збагатила цю схему з кількох компонентів ще багатьма суттєвими елементами. Зокрема, Е. Епплбом окремо виділила створення засад тоталітарної ідеології та механізмів її поширення, усунення конкуренції з боку таких вагомих соціальних інститутів, як церква та інші релігійні організації, самодіяльні громадські організації, котрі є системоутворюючим складником громадянського суспільства, формування типу особистості, відповідної параметрам тоталітаризму тощо. Щоправда, про тоталітарну особистість вела мову вже Х. Арендт.

Для формування пояснювальної моделі, придатної для історичного компаративу, ми повинні зважити на події, що мали місце у західних регіонах та республіках СРСР, починаючи ще з 1939 р., зокрема на радянську

проведену в регіонах, приєднаних до СРСР у 1939-1940 і 1945 рр.: в інших областях України, Західній Білорусі, республіках Балтії, Бессарабії. Перша радянська у зазначених регіонах, здійснена протягом 1939-1941 рр. і яку перервав напад Німеччини на Радянський Союз, була безпосередньо спричинена зміною геополітичної ситуації в Європі після укладення радянсько-німецького Пакту про ненапад 23 серпня 1939 р. та Договору про дружбу і кордони від 28 вересня 1939 р., а також таємних протоколів до них. Із просуванням Червоної армії у 1944 р. на захід у цих регіонах розпочинається «друга радянська» [532], або «рерадянська» [533]. Одночасно готувався ґрунт для експорту комунізму до Центральної та Південно-Східної Європи. Це загальний часово-подієвий алгоритм поширення радянської моделі політичної та соціально-економічної системи на терени, на котрих Радянський Союз здобував домінуючий вплив, або які були безпосередньо включені до його складу.

Перша радянська західноукраїнських земель стартувала майже негайно після завершення «визвольного походу» Червоної армії, ще до їх офіційного входження до складу СРСР. Практично те ж саме ми спостерігаємо і у випадку Закарпаття. Спочатку встановлювався військовий контроль над регіоном. Для придушення опору населення розгортався апарат НКВС, чисельність якого визначалась залежно від важливості населеного пункту [534]. Повсюдно формували органи так званої «народної влади»: у містах, повітах, волостях, селах. Зазвичай їх очолювали комуністи, відряджені ЦК КП(б)У. Ініціювало створення органів місцевої влади командування Червоної армії. 3 жовтня 1939 р. військова рада Українського фронту створила в колишніх воєводствах тимчасові обласні управлінські структури з центрами у Львові, Станіславі, Тернополі, Луцьку. Під контролем Червоної армії відбулися й псевдовибори до Народних Зборів Західної України. 27 жовтня 1939 р. ці збори просили Верховну Раду СРСР «включити Західну Україну до складу УРСР з тим, щоб з'єднати український народ в єдиній державі». 1 листопада 1939 р. позачергова сесія Верховної Ради СРСР

ухвалила Закон «Про включення Західної України до складу СРСР з возз'єднанням її з Українською РСР» [535], а 15 листопада позачергова сесія Верховної Ради УРСР ухвалила Закон «Про прийняття Західної України до складу УРСР» [536]. Упродовж майже двох місяців було здійснено анексію на підставі «історичного возз'єднання» і «народного волевиявлення». Та й нині при дослідженні цих подій вживаються терміни «возз'єднання», «з'єднання», «злука», «входження», «включення», «прилучення», «приєднання» тощо, що залежить від суспільно-політичних поглядів авторів [537]. Тракткування цих подій має амбівалентний характер, адже ж возз'єднання українських етнічних територій було здійснене засобами порушення міжнародних договорів в результаті змови двох агресорів і розпалювання Другої світової війни.

Невдовзі було змінено адміністративно-територіальний поділ. Замість воєводств і повітів вводилися області та райони. 4 грудня 1939 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР утворювалися 6 областей: Волинська, Дрогобицька, Львівська, Рівненська, Станіславська, Тернопільська, а 17 січня 1940 р. – 119 сільських і 78 міських районів, 5020 сільських і селищних рад [538, с. 17-22]. Керівництво СРСР намагалося легітимізувати свою владу на приєднаних землях якнайшвидшим включенням до загальносоюзної політичної системи. 24 березня 1940 р. тут пройшли чергові вибори до Верховної Ради СРСР та УРСР, 15 грудня 1940 р. – до місцевих рад. Звісно, вони були безальтернативними. Відтак почалося здійснення радикальних змін суспільно-політичного, соціально-економічного, національно-культурного і релігійного характеру.

На початковому етапі радянізація мала певну підтримку місцевого населення, особливо у питанні українізації. Але здійснення суцільної колективізації, масових репресій та депортації заможних селян, інтелігенції, членів політичних партій і громадських організацій швидко підірвали довіру до нової влади. Хоч до початку радянсько-німецької війни у 1941 р. просунутись занадто далеко у цьому відношенні ще не вдалося, але і за цей час

радянський режим швидко набув іміджу одіозного, деспотичного і репресивного в очах населення.

Сучасні дослідники підсумовують студіювання першої радянізації Західної України у форматі такої трьохетапної моделі [539]: перший етап – 17 вересня – 10 грудня 1939 р. (формування тимчасових органів влади під контролем Червоної армії); другий – 10 грудня 1939 р. – 3 лютого 1940 р. (перехід функцій тимчасових органів до структур радянської влади на місцях); третій – лютий 1940 р. – червень 1941 р. (розбудова партійних, радянських, господарських структур). Як бачимо, до 3 лютого 1940 р., тобто, протягом 4,5 місяців від вступу Червоної армії на західноукраїнські землі, відбулася «легітимізація» радянської влади.

Ще швидшими темпами СРСР провів акцію приєднання Бессарабії і Буковини, анексованих Румунією після завершення Першої світової війни ще в листопаді 1918 р. 28 червня 1940 р. Червона армія вийшла на нові кордони з Румунією, що так само було предметом попередньої домовленості з нацистською Німеччиною щодо поділу сфер впливу у ЦСЄ. На військове управління покладалося завдання забезпечити становлення і функціонування радянських органів влади [540, с. 401-411]. 2 липня 1940 р. частину цих територій включили до складу УРСР, окрім тих, котрі утворили Молдавську РСР. 10 серпня 1940 р. було сформовано Чернівецьку й Аккерманську області.

У межах Західної України, Бессарабії та Північної Буковини загалом було утворено 8 нових областей. Населення України збільшилося на 8,8 млн. осіб і на середину 1941 р. становило 41,7 млн. осіб, а її територія розширилася до 565 тис. кв. км. Ця експансія СРСР ґрунтувалася на принципах «експорту революції» [541] – ідеї, відомій ще з перших доктринальних зовнішньополітичних декларацій радянської влади 1917-1920 рр.

Радянізація західноукраїнських земель супроводжувалася кадровими мобілізаціями (переважно комуністів і комсомольців) з інших регіонів СРСР

для роботи в партійних, радянських, комсомольських, господарських і каральних органах. Рішеннями Політбюро ЦК КП(б)У від 20 і 29 грудня 1939 р., 15 січня 1940 р. в західні області України відрядили 700 співробітників НКВС, 1534 осіб для радянських органів, 265 судово-прокурорських працівників. До червня 1941 р. сюди прибуло майже 10 тис. осіб для роботи секретарями райкомів партії, керівниками виконкомів рад, підприємств, фінансових закладів, торгівлі, каральних органів, редакторами газет, викладачами. У цілому після приєднання Західної України сюди прибуло на роботу 86 тис. носіїв радянського способу життя [542, с. 147]. На відміну від УСРР 1920-х рр. українізація тут проводилась без коренізації! Місцеві українці не допускалися до реальної влади і перебували під наглядом і підозрою, що складає принципову відмінність цієї ситуації від тої, що мала місце у 1920-х рр.

Радянізація країн Балтії, котрі теж складають важливий сенс для порівнянь, теж мала два етапи – до Другої світової війни та після неї. Пакт Молотова-Ріббентропа став «другим раундом» Мюнхенської змови 1938 р. і визначив долю Прибалтики [543, с. 6]. Спроба СРСР навесні 1940 р. повалити «буржуазний лад» у Литві, Латвії та Естонії через активізацію місцевих комуністів провалилася. Перемоги Німеччини на Західному фронті в травні-червні 1940 р. спонукали СРСР до проникнення у балтійські країни через механізми договорів про взаємодопомогу, нав'язані у вересні-жовтні 1939 р., котрі зафіксували радянську «сферу інтересів» у цьому регіоні [544, с. 92]. Для розправи над «Балтійською Антантою» СРСР вдався до провокацій та ультиматумів. Уряди Латвії, Литви та Естонії під жорстким тиском змушені були капітулювати.

Приєднання країн Балтії і проведення там перших заходів «перетворень» стали генеральною репетицією поширення впливу комунізму в ЦСЄ. Процес їхнього поглинання відбувався форсованими темпами, де ми бачимо кілька послідовних фаз: 1) формування прорадянських «народних урядів»; 2) проведення дискримінаційних парламентських виборів; 3) проголошення лояльними парламентами радянської влади з подальшим

приєднанням до СРСР. Ці заходи відбулися з 14 червня до 5 серпня 1940 р., тобто менш як за 2 місяці. 16 червня 1940 р. радянські війська оволоділи Литвою. 17 червня 1940 р. Червона армія перейшла кордон Естонії, у великих населених пунктах розмістилися радянські гарнізони [545, с. 67]. Така ж доля спіткала Латвію. У Прибалтику прибули радянські емісари, в руках яких концентрувалася вся влада: А. Жданов – до Естонії, А. Вишинський – у Латвію, В. Деканозов – у Литву. Спочатку були сформували лояльні до СРСР уряди, куди увійшли представники інтелігенції, що повинно було мати чималий пропагандистський ефект. Парламенти обирались недемократичним шляхом: виборці отримували відмітку в паспорті, а бюлетень кидали в урну під наглядом членів виборчкомів. На виборах 14 липня 1940 р. у балтійських державах перемогу одержали прокомуністичні Блоки (Союзи) трудового народу – єдині, допущені до виборів. За офіційними даними, в Естонії явка складала 84,1%, а за Союз трудового народу проголосувало 92,8% голосів. У Литві явка – 95,51%, із них 99,19% проголосувало за Союз трудового народу. У Латвії явка – 94,8%, за Блок трудового народу – 97,8% голосів. 21 липня 1940 р. нові парламенти попрохали прийняти їхні країни до складу СРСР. Верховна Рада СРСР ці прохання задовольнила 3-5 серпня 1940 р. Невдовзі після «виборів» почалися депортації «ворожих елементів» до віддалених куточків СРСР. Цим поняттям охоплювались усі, хто хоча б потенційно міг скласти загрозу новому режиму. У трактуванні подій 1940 р., доби Другої світової війни та післявоєнного періоду у країнах Балтії практично за безспірну прийнято тезу про подвійну радянську та нацистську окупацію [546, с. 226-227].

На першому етапі «освоєння» Прибалтики радянське керівництво визнавало особливості регіону. Спочатку проголосили відмову від форсованої колективізації, твердили про збереження індивідуального селянського господарства і приватного підприємництва, вели діалог з місцевою інтелігенцією, зберегли на керівних посадах в органах влади місцевих представників. Діяли спеціальні бюро ЦК ВКП(б) по Литві, Латвії та Естонії,

які мали посередницькі функції між республіканським керівництвом і Москвою. Так тривало недовго. Введення на цій території Кримінального кодексу СРСР й ухвалення постанови Ради народних комісарів СРСР «Про висилку з Прибалтійських республік, Західної України, Західної Білорусії і Молдавії соціально ворожих елементів» від 14 травня 1941 р. дали старт депортаціям місцевого населення.

Ці депортації розпочались не одночасно: на Західній Україні – 22 травня, в Молдові, Чернівецькій та Ізмаїльській областях УРСР – 13 червня, в Литві, Латвії та Естонії – 14 червня, в Західній Білорусі – 20 червня 1941 р. В Естонії депортували близько 10 тис., з Литви – 17,5 тис., з Латвії – 16,1 тис. осіб. Із західних областей України вивезли 11 тис. осіб, з Білорусі – 24,2 тис. [547]. Радянський Союз вдався до етнічних чисток. Такими були чотири хвилі загальносоюзних депортації 1941 рр.

На західноукраїнських землях масові виселення тривали відбувалися протягом 1939-1940 рр. Дослідники виділяють, дві хвилі: виселення осадників (січень-лютий 1940 р.) та сімей репресованих (березень-квітень 1940 р.) [499, с. 142-156]. Загалом від жовтня-листопада 1939 р. по липень 1941 р. із Західної України на схід СРСР було переселено близько 1 млн осіб. З усієї кількості депортованих 50% становили поляки, 30% – євреї, 20% – українці [548, с. 279]. Німецьке населення західноукраїнських земель виїхало до Німеччини.

Процес перервала війна. Політичні репресії та депортації населення у Прибалтиці продовжилися після приходу Червоної армії в середині 1944 р. Тільки в Латвії до кінця 1945 р. заарештували понад 18 тис. осіб [549, с. 74]. У 1949 р. пройшла ще одна хвиля депортацій жителів Прибалтійських республік у Сибір – операція «Прибой», в ході якої виселено було близько 100 тис. осіб [550].

Друге встановлення радянської влади на Західній Україні мало специфіку. Її основним завданням у регіоні стало придушення національно-визвольного руху. Решта завдань (відбудова господарства, колективізація,

налагодження культурно-побутової, освітньої, медичної сфер) були похідними. Червона армія стала опорою комуністичного режиму. На вересневому пленумі ЦК КП(б)У 1946 р. вказувалося, що в західних областях на 16129 посадах номенклатури обкомів КП(б)У було лише 2097 працівників з місцевого населення, тобто 13,9%. У Станіславській області їх кількість становила 7,6%, Волинській – 10,8%, Львівській – 12,1%, Ровенській – 12,6%. Це підтвердження дискримінаційної кадрової політики [551, с. 67], основи котрої були закладені ще в 1939-1941 рр. Закарпатська область, до речі, перебувала у «привілейованому» становищі. На 1 січня 1947 р. на посадах номенклатури обкому КП(б)У працювало 1263 осіб, із них 507 місцевих (40,1%) [553, арк. 7].

Від 1944 р. поновилися депортації, особливо сімей учасників визвольних змагань. Упродовж 1944-1952 рр. у західних областях України було піддано репресіям 500 тис. осіб, у т. ч. вбито 153 тис. і вислано за межі України 203 тис. Серед депортованих – «учасники банд націоналістичного підпілля», «бандпосібники» – 182,5 тис. осіб, куркулі – 12,1 тис., єговісти – 9 тис. Найбільше було насильницьки вивезено населення з Львівської області 43 тис. осіб, Станіславської – 40,7 тис., Дрогобицької – 35,6 тис., Тернопільської – 32 тис., Рівненської – 26,1 тис., Волинської – 22 тис., Чернівецької – 4,3 тис. осіб [548, с. 284]. Остання цифра невелика, проте у 1940-1953 рр. загалом у Чернівецькій області радянською владою засуджено з політичних мотивів і виселено 22 тис. осіб, з них українців майже 13 тисяч [554, с. 108].

Після Другої світової війни країни Центрально-Східної та Південно-Східної Європи так само потрапили до сфери впливу СРСР. Радянський Союз розглядав воєнну перемогу як тріумф соціалістичного ладу і мав на меті закріпити її шляхом поширення соціалізму радянського типу в контексті переможної ходи світової комуністичної революції. Й. Сталін у 1944 р. запровадив поняття «народної демократії» на противагу західній. Поняття «народ» і «трудолюбці», котрі включали найманих робітників, пролетаризованих

селян, частину інтелігенції, що сприйняла комуністичну ідеологію, вважалися тотожними цілям побудови соціалістичного ладу. Решта – аристократія, підприємці, дрібні та середні власники, господарі-селяни, вільнодумна інтелігенція – підлягали експропріації та ліквідації.

Початком повзучої радянзації країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи послужив вступ Червоної армії на їхню територію у ході завершального етапу Другої світової війни. Народні фронти певний час слугували комуністам декоративним фасадом для імітації демократії та багатопартійності. Головною опорою тоталітарної влади стали репресивні органи. Активна ж фаза радянзації припадає на період від виборювання комуністами влади в цих країнах і до середини 1950-х рр. Формування блоку сателітів СРСР в регіоні ЦСЄ і зовнішнє управління ними з Москви разом з тим провадилося із поважанням їхнього суверенітету, принаймні з погляду ззовні. Натомість у радянізованих країнах Європи система прихованого управління з боку Радянського Союзу уособлювалася тут інститутом радників. Але це не робило її менш ефективною, бо без керівних вказівок з Москви комуністичні лідери країн ЦСЄ неспроможні були приймати жодного більш-менш принципового рішення, якщо б навіть і прагнули цього.

У Москві розглядали повоєнні перетворення у країнах Центрально-Східної Європи як революції, що мали два етапи: народно-демократичний та соціалістичний. За ліворадикальним сценарієм відбулася націоналізація банків, шахт, рудників, фабрик, заводів, транспорту, середніх і дрібних підприємств. Влітку 1947 р. Радянський Союз змусив Польщу і Чехословаччину, інші підконтрольні країни відмовитися від економічної допомоги США за планом Маршала, запропонувавши навзаєм поставки сировини і продовольства. Щоби не допустити в майбутньому зовнішньополітичної переорієнтації цих країн, СРСР сприяв остаточному встановленню монопольної влади комуністичними партіями. Це було наречене «мирним переростанням національно-демократичної революції в соціалістичну». Ніде до влади комуністи не прийшли чесним

парламентським шляхом через перемогу на виборах. Насильство скрізь супроводжувало становлення тоталітаризму: у Чехословаччині – комуністичний переворот 1948 р.; в Угорщині – усунення керівників впливих опозиційних партій (Партії дрібних сільських господарів і Соціал-демократичної партії); у Румунії – терор проти Націонал-цараністської та Націонал-ліберальної партій; у Польщі – репресії проти Селянської партії Станіслава Миколайчика та ін. Знищення економічної свободи відбувалось паралельно згортанню політичної свободи. Зникали власники, ліквідовувалися політичні партії – конкуренти комуністів. Новий режим означав нічим не обмежену владу лідерів комуністичних партій, котра на практиці перетворювалась у криваву тиранію.

Ідея «народної демократії» – суспільного устрою, що поєднувала в собі принципи соціальної справедливості, парламентської демократії та свободи особистості, спочатку розглядалась багатьма як «третій шлях», альтернатива американізованому капіталізму і тоталітарному соціалізму. У 1946 р. в документах КПРС було введено в обіг концепцію «демократії нового типу», що передбачала «побудову демократичного соціалізму» з врахуванням національної специфіки у звільнених від нацизму країнах. Але, як показав подальший досвід, соцмодернізація здійснювалася за умов всеохопного переходу до тоталітаризму. Абсолютний пріоритет розподільно-зрівняльних відносин над усіма іншими відбувався в умовах утвердження високоцентралізованої економіки. Навіть відносно розвинена Чехословаччина, точніше її чеські і моравські землі, за вірним спостереженням Н. Коровіциної, були втягнені у процес пролетаризації населення, котрий нагадував першу фазу індустріалізації [555, с. 40]. А так звана «народна демократія» стала не демократією, як форма політичного режиму, а усього лише фіговим листком тоталітаризму.

Населення Закарпаття вперше зустрілось із представниками радянської спільноти у вересні-жовтні 1944 р. Червона армія здобула край до 28 жовтня 1944 р. Ініціатором возз'єднання з Радянською Україною став

представницький орган Закарпатської України – з'їзд Народних комітетів, що відбувся 26 листопада 1944 р. в м. Мукачеві [359, с. 71]. Підготовка і проведення цих заходів, котрі легітимізували новий порядок речей, як і у випадку республік Балтії, чи Західної України, відбувалися під безпосереднім наглядом військового командування. У нашому випадку – 4-го Українського фронту, а конкретно – члена Військради фронту генерал-полковника одіозного Л. Мехліса і начальника політвідділу 18-ої армії полковника Л. Брежнєва.

На Закарпатті виділяється превентивна радянська періоду НРЗУ (1944-1945) ще до підписання Договору про Закарпатську Україну 29 червня 1945 р. і до складу УРСР [494; 556]. Вона мала два етапи: до і після підписання Договору про Закарпатську Україну 29 червня 1945 р. На першому етапі (жовтень 1944 – червень 1945) діяло перехідне квазідержавне утворення Закарпатська Україна під повним контролем Червоної армії. Другий етап (липень 1945 – січень 1946) став часом інтеграції краю до УРСР.

Класична радянська в умовах Закарпатської області тривала ще п'ять років (1946-1950). Відзначимо її головні моменти: 1) запровадження радянського законодавства (із 25 січня 1946 р.); 2) проходила паралельно і в унісон з другою радянською західноукраїнських, західнобілоруських і прибалтійських земель; 3) соціалістичні перетворення (індустріалізація, колективізація, виконання плану Четвертої п'ятирічки); 4) поширення на Закарпаття загальносоюзної політичної системи через вибори до союзного і республіканського парламентів й у місцеві ради; 5) ідеологічний контроль («ждановщина»); 6) ліквідація греко-католицької церкви. Наприкінці 1950 р. радянський лад у краї цілковито встановився.

Після вступу Червоної армії на Закарпаття, подібно як у всіх вищеперелічених випадках, відбулись етнічні чистки. У даному випадку, репресій зазнало німецьке й угорське населення. Акція розпочалась у грудні 1944 р. і завершилась у березні 1946 р. Із Закарпаття на Донбас та в Сибір було депортовано 2,7 тис. німців, від 25 до 30 тис. угорців [557, с. 7, 21].

Одним з кардинальних заходів соцмодернізації є аграрна реформа і зміна відносин власності на селі. Це є дуже важливий момент для вибудування компаративу радянізації. Аграрні реформи на Закарпатті, в інших приєднаних до СРСР західних регіонах та у країнах ЦСЄ є подібними лише в окремих моментах, і суттєво відрізняються в інших. Конкретизуємо це положення.

Аграрна реформа на приєднаних землях мало чим відрізнялася від здійснюваної більшовиками в СРСР наприкінці 1920-х рр. Спочатку відбувся перерозподіл земель, конфіскованих у великих землевласників, в інтересах найбільшнього селянства. Згодом провели суцільну колективізацію, що знищила господаря на селі. Головні її моменти – агітація і пропаганда колгоспного ладу, збільшення норм хлібозаготівель, податковий тиск на селян-одноосібників, прямі репресії проти «куркулів».

Колективізація західноукраїнського села пройшла у три етапи. На першому закладались соціально-політичні передумови колективізації, виникали окремі колгоспи (1940-1941 та 1944-1946); на другому – суцільна колективізація (1947-1948), третій – утвердження колгоспного ладу (1949-1952) [558, с. 127-133]. Протягом 1944-1946 рр. партійно-радянське керівництво не могло ставити питання суцільної колективізації. Дії УПА унеможливили створення колгоспів. Не вдалося навіть відновити кількість колгоспів, які існували до війни (254 колгоспи, що становили 0,8% селянських дворів) [559, с. 77]. До того ж голод 1946-1947 рр. на сході та півдні України і поява голодуючих на західноукраїнських землях послужили найкращими «агітаторами» проти колгоспного ладу.

Курс на суцільну колективізацію був визначений четвертим п'ятирічним планом, схваленим Верховною Радою СРСР 18 травня 1946 р. До 1948 р. було знищено більшість загонів УПА і мережу ОУН, зріс податковий тиск на одноосібників. Ці заходи стали рушіями колективізації. У кінці 1948 р. більше половини селян Західної України вимушено вступили до колгоспів. «Корінним поворотом» у справі колективізації став 1949 рік. До колгоспів вступило селянських господарств: в Ізмаїльській області – 91%, Волинській – 80%,

Дрогобицькій – 79%, Чернівецькій – 81%, Закарпатській – 46%, Тернопільській – 34%, Львівській – 34%, Ровенській – 25%, Станіславській – 17%. Невеликий відсоток у половині названих областей пояснювався нестачею радянських кадрів [560, с. 126].

У балтійських республіках з кінця липня 1940 р. розпочали аграрну реформу – до 25 вересня наділили землею безземельних і тих, хто мав менше 10 га, за рахунок «надлишків» у куркулів. Масової колективізації не проводилося, а створений 25 вересня 1940 р. перший колгосп в Естонії був радше винятком. Представники радянської влади пообіцяли насильно не створювати колгоспи. Право одноосібно займатися сільським господарством закріпили в Конституції Радянської Литви. У протоколі Політбюро ЦК ВКП(б) 21 травня 1947 р. вказано, що колгоспи в Литві, Латвії та Естонії слід організовувати добровільно.

Перший колгосп у Литві з'явився лише у 1947 р. Щоправда із запланованих 34 колгоспів заснували тільки 14. Саме в 1947 р. Москва вирішила, що період стриманої радянізації завершився і можна переходити до активних дій: морального та економічного тиску, розкуркулення, депортацій. На 1 січня 1949 р. в Литві вже нараховувалося 614 колгоспів. Об'єднали вони лише 4% селянських господарств. Кампанія розкуркулення в Литві розпочалась у вересні-грудні 1947 року. Критерії «куркульського» господарства були нечіткими – використання найманої праці, що трактувалось довільно. Тому в список куркулів потрапляли всі незадоволені колективізацією.

Відомими є спроби обласного на Закарпатті та республіканського у Литві керівництва переконати вищих можновладців в економічній недоцільності колективізації [561, с. 83]. Лист голови облвиконкому Івана Туряниці від 4 лютого 1950 р. з пропозицією не здійснювати колективізацію в гірських округах залишився без відповіді. На клопотання Антанаса Снечкуса на початку 1948 р. відповів секретар ЦК ВКП (б) Г. Маленков, що «постанови ЦК не обговорюються, а виконуються» [562]. Подібні прохання звучали і від першого

секретаря Компартії Естонії Ніколи Каротамма, який відстоював «ленінсько-сталінські принципи добровільності».

У 1949 р. «великий перелом» відбувся і в Прибалтиці. Кількість колгоспів у Литві зросла у 10 разів (6 тис. колгоспів). Як результат – різке падіння урожайності зернових: із 15 ц з гектара в 1949 р. до 3 ц у 1953 р. Колективізація в Латвії викликала збройний спротив селян і масові репресії проти них [563].

А ось у країнах ЦСЄ спостерігається різнобій тенденцій, хоч спільним для них є експропріація великої земельної власності. Але кооперування сільського господарства, тим більше примусове, спостерігалось далеко не усюди. Найкращі показники колективізації були у Болгарії, де у 1952 р. кооперативи охоплювали 60% угідь, а на кінець 1957 р. – понад 80%. В інших країнах ці показники відрізнялись вельми суттєво. На 1955 р. у Чехословаччині та Угорщині кооперативам належало 32% оброблюваної землі, Румунії – 26%, Албанії – 13%. Найменший відсоток колективних господарств був у Польщі – на 1954 р. всього 7% селян спільно господарювали. Соціалістична модернізація Чехословаччини загалом звелася до тиражування радянської моделі соціально-економічного розвитку – індустріалізація, колективізація та планова економіка: у 1947 р. запроваджено дворічний план, у жовтні 1948 р. – п'ятирічний [564, с. 167-169].

Зауважена радянська політика в регіонах і країнах служила відображенням геополітичних планів СРСР за присутності Червоної армії з акцентом на силові методи. У Москві практикували квазідержавні утворення на зразок Закарпатської України. Процес радянської політики подавався як визвольний та історично закономірний. Для регіонів, що включалися до складу СРСР, передбачалася цілковита інтеграція в тоталітарну систему. У країнах сфери впливу СРСР встановлювалася однопартійна або квазібагатопартійна системи з керівною роллю комуністів. Під масові репресії потрапили діячі попередніх режимів і політичних партій. Економічні зміни відбувались за традиційною радянською схемою (націоналізація, індустріалізація, колективізація).

Придушення активного спротиву населення означало завершення радянзації. Причому керівництво соціалістичних країн було обмеженим в ухваленні самостійних рішень.

Висновки до розділу 1

Узагальнюючи огляд джерельної бази дослідження проблеми радянзації краю, відзначимо, що фонди Державного архіву Закарпатської області, центральних державних архівів містять великий масив інформації, котра очікує на свого дослідника. В Україні документів опубліковано незрівнянно менше, аніж у країнах ЦСЄ, чи навіть в Росії, де ряд видавництв «спеціалізуються» на виданні документальних підбірок з історії радянського періоду. Тому системне вивчення навіть такого обмеженого відрізка часу, як 1944-1950 рр. вимагає копіткого архівного пошуку, що і було нашим головним завданням на початковому етапі студіювання проблеми. Але потреба активізації публікаторської діяльності щодо радянзації Закарпаття відчувається вельми гостро, причому не тільки в науковому сенсі, але й у плані історичної політики та історичної дидактики, формування адекватного сприйняття і розуміння важливих подій переломних післявоєнних часів.

Встановлюючи рівень наукової розробки проблеми, мусимо констатувати, що наявність великої кількості різнорідних по тематиці та обсягам публікацій не означає, що глибина розробки різних аспектів радянзації краю дуже посунулась уперед. Не заперечуючи цілковито цінності напрацювань радянських часів, відзначимо, що усі вони практично без винятку просякнуті духом свого часу. Передусім – ідеологічністю, а нерідко – банальною догматикою, коли факти підганялись під готові схеми. Однозначно, що більшість розробок можуть мати вельми обмежене використання за сучасних умов. Утім, об'єктивно склалося так, що в останні 20 років історики частіше зверталися до досвіду міжвоєнного періоду, коли Закарпаття, перебуваючи у складі Чехословаччини, здійснило цивілізаційний перехід і почало призвичаюватись до засад демократії та центральноєвропейської

ідентичності. Якщо й бралися до уваги окремі аспекти та сторони історичної дійсності перших повоєнних часів, то, переважно, у форматі розробок з обмеженим предметом інтересу. У той самий час, коли в інших національних історіографія вже давно перейшли до системних узагальнюючих досліджень. Публіцистично-аматорські роботи, написані не на основі перевірених матеріалів та верифікованих фактів, а радше на основі емоцій та уривкових даних наразі ще залишаються в українському інформаційному просторі достатньо поширеними. То фахова наука повинна братися за актуальні проблеми, як то радянська Закарпаття, не дивлячись на її складність і протирічивість дискурсивних підходів.

Але слід назвати й окремі чинники, котрі полегшують реалізацію цього завдання. Ми не претендуємо на створення цілковито нових теоретичних моделей та епістемологічних підходів. Станом на сьогодні існуючі узагальнюючі роботи, як то вищеназвані праці Н. Коровіциної, Е. Епплбом створюють пізнавальну матрицю, застосування котрої, зрозуміло зі спиранням на встановлені факти у всій їхній конкретиці, дають змогу не тільки відтворити події і процеси радянської Закарпаття, але й кваліфікувати їх з огляду на компаратив, типологізацію, узагальнення.

Зауважена в останній частині розділу радянська окремих регіонів і країн ЦСЄ послужила відображенням геополітичних планів СРСР та їхньої реалізації за присутності Червоної армії з акцентом на силові методи. Процес радянської подавався як визвольний та історично закономірний. Для регіонів, що включалися до складу СРСР, передбачалася цілковита інтеграція в тоталітарну систему. У країнах сфери впливу СРСР встановлювалася однопартійна система. Збереження багатопартійності було позірним і служило лише ширмою для прикриття справжньої керівної ролі комуністів, позиції котрих нічим не відрізнялися від випадків закріплення формальної однопартійності. Під масові репресії потрапили діячі попередніх режимів і політичних партій. Економічні зміни відбувались за традиційною радянською схемою (націоналізація, індустріалізація, колективізація).

Придушення активного спротиву населення означало завершення радянізації. Причому керівництво соціалістичних країн було обмеженим в ухваленні самостійних рішень.

Випадок із Закарпаттям може вважатися специфічним і відмінним від інших. Більш ніде не мали місця квазідержавні утворення на зразок Закарпатської України. Щоправда, сценарій «народного волевиявлення» з метою «возз'єднати Закарпатську Україну з своєю великою матір'ю Радянською Україною» восени 1944 р. використовувався і до війни на новоприєднаних до СРСР територіях, і після війни у країнах ЦСЄ. Мріонеткова ерзац-держава Закарпатська Україна (1944-1946) складала примітну відмінність, бо ще попереду було врегулювання проблеми на міжнародно-правовому рівні. Одночасно велися переговори між СРСР і Чехословаччиною, еміграційний уряд котрої у Лондоні визнавався союзниками як законний представник інтересів країни. Результатом переговорів стало підписання у Москві 29 червня 1945 р. Договору про Закарпатську Україну. 22 листопада 1945 р. його ратифікували тимчасові Національні Збори ЧСР, а 27 листопада – Президія Верховної Ради СРСР. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 р. у складі УРСР була створена Закарпатська область. Із 25 січня 1946 р. у Закарпатській області запроваджувалося законодавство УРСР.

Присутність Червоної армії забезпечила форсований початок радянізації краю, що де-юре ще належав Чехословаччині. Закарпаття стало своєрідним форпостом комуністичного впливу на весь центральноєвропейський регіон. Це, зокрема, виявилось у подіях революції 1956 р. в Угорщині та під час Празької весни 1968 р.

Порівнюючи радянізацію в регіонах, приєднаних до СРСР протягом 1939-1940 рр., «експорт комунізму» до країн ЦСЄ в післявоєнний період із випадком радянізації Закарпаття, відзначимо, що і формат соцмодернізації, і її темпи та реалізація в нашому краї мали специфічний характер. Висловлюючи цю гіпотезу, котру ми намагатимемося довести у змісті

основної частини роботи, відзначимо наступне. Щось було спільним з іншими випадками, скажімо, поширення норм і параметрів тоталітарної політичної системи з її репресивними методами управління і депортаційними практиками. Але попри все, на Закарпатті залишилась чисельна угорська та румунська меншини, багатоконфесійність, сформована за часів Чехословаччини верства інтелігенції тощо. Соціально-економічні заходи соцмодернізації, як то зміни у відносинах власності, одержавлення економіки, аграрна реформа, так само мали місце як спільна для усіх тенденція. Але темпи цих перетворень та їхній формат таки зумовлювалися місцевими особливостями. Не кажучи вже про зрушення у сферах соціокультурної інфраструктури, управлінської вертикалі, де місцеві кадри відігравали більш помітну роль, аніж у сусідніх областях, релігійному житті, політико-ідеологічних практиках тощо.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Данилюк Д. Характеристика джерельної бази історичних досліджень // Нариси історії Закарпаття. В 3-х томах. Т.ІІІ. (1946-1991). Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. С. 13-19.
2. Данилюк Д., Міщанин В. Джерела про радянізацію Закарпаття (1944-1950 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2014. Вип. 1. С. 157-165.
3. Міщанин В. Документи Державного архіву Закарпатської області про аграрну політику на Закарпатті в 1944-1950 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2008. С. 337-340.
4. Міщанин В. Нові документи про колективізацію на Закарпатті 1946-1950 рр. // Русин. 2009. №2. С. 144-154.
5. Міщанин В. Втрачені документи Державного архіву Закарпатської області з питання радянізації Закарпаття 1946-1950 рр. // Русин. 2011. №4. С. 85-95.

6. Міщанин В. Радянiзацiя Закарпаття 1944-1950 рр. в документах центральних державних архiвiв України // Тисячолiття – Millennia. Ужгород: Гражда, 2016. С. 18-33.
7. Міщанин В. Документи Державного архiву Закарпатської облaстi про аграрну полiтику на Закарпаттi в 1944-1950 роках // Русин. Международный исторический журнал. Кишинев. 2008. № 3-4 (13-14). С. 84-95.
8. Перелiк фондiв Державного архiву Закарпатської облaстi. Ужгород – Сату Маре, 2004. 186 с.
9. Анотований перелiк описiв фондiв угорського походження Берегiвського пiдроздiлу Державного архiву Закарпатської облaстi до 1918/1919 рр. та за 1938-1944/1945 рр. / Укл. М. Мiсюк, О.Куташi. Будапешт, 2014. 353 с.
10. Производственно-финансовые планы МТС области на 1946 г. // ДАЗО. Ф.Р-179: Обласне управлiння сiльського господарства. Оп.1. Спр.33. 122 арк.
11. Решения областного исполнительного комитета о плане восстановления и развития сельского хозяйства и других отраслей народного хозяйства области за 1947 г. (25.04.1947-23.12.1947) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.51. 29 арк.
12. План восстановления и развития сельского хозяйства области, утверждённый постановлением Совета Министров УССР (20.03.1947) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.52. 7 арк.
13. Доклад о путях развития сельского хозяйства в горных округах области в связи с разрешением вопроса коллективизации (1947) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.57. 20 арк.
14. Справка и сведения о количестве и росте колхозов за 1946-1948 гг. экономические данные по ним и учет использованных земель по округам области (01.09.1948-22.11.1948) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.198. 5 арк.
15. Отчеты и информации о ходе коллективизации колхозов и экономические данные в разрезе округов за 1948 год. Т.I. (28.01.1948-30.08.1948) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.203. 145 арк.

16. Отчеты и информации о ходе коллективизации колхозов и экономические данные в разрезе округов за 1948 год. Т. II. (01.09.1948-12.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.204. 55 арк.
17. Документы (протоколы, справки, акты и другие) о проверке хозяйственной деятельности и ходе укрупнения колхозов по области за 1950 год (15.04.1950-10.06.1951) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.583. 206 арк.
18. Список колхозов области по округам на 1 октября 1950 года с учетом всего населения, скота, животных, дворов и земель (01.10.1950) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.588. 17 арк.
19. Переписка с исполнительным комитетом областного Совета депутатов трудящихся с воинскими частями о выделении участков, сельскохозяйственных угодий, бывших монастырских земель в г. Мукачеве для спецнадобности, о проверке лошадей на сап и другим сельскохозяйственным вопросам (25.01.1946-24.10.1946) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1«а». Спр.1. 18 арк.
20. Документы (постановления, решения, карты, планы-схемы и переписка) о выделении земель по округам области под военные полигоны, лагеря и стрельбища и другие военные цели (13.03.1946-21.12.1946) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1«а». Спр.4. 52 арк.
21. Переписка с Министерством сельского хозяйства УССР, исполкомом областного Совета депутатов трудящихся и другими об отводе лесной площади и о передаче земельных участков для аэродромов, пограничных станций, лагерей, стрельбищ, авиаполигонов и объектов радиосамолетовождения (07.01.1947-29.12.1947) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1«а». Спр.6. 39 арк.
22. Переписка с Министерством сельского хозяйства УССР, с Управлением землеустройства и севооборотов по отводу земель под аэродромы и авиаполигоны (09.01.1948-29.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1«а». Спр.10. 149 арк.

23. Переписка с Советом Министров УССР, Министерством связи УССР, исполнительным комитетом областного Совета депутатов трудящихся и с другими о выделении земель воинским частям под строительство аэродромов, спецучастков и других воинских целей (01.01.1949-01.12.1949) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1«а». Спр.15. 12 арк.
24. Документы (приказы, отчеты, планы, переписка и др.) о развитии сельского хозяйства и животноводства в округах, о передаче лошадей в фонд «Л.С.А.» и о выделении земель под аэродромы. Т.Ш. (24.10.1949-28.12.1949) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1«а». Спр.30. 84 арк.
25. Приказы областного управления сельского хозяйства по административно-хозяйственным и оборонным вопросам за 1950 год (10.01.1950- 13.12.1950) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1«а». Спр.32. 54 арк.
26. Сведения крестьянских хозяйств по размерам пахотной земли за 1946 год (1946) // ДАЗО. Ф.Р-329: Отдел землеустройства Закарпатского областного управления сельского хозяйства. Оп.1. Спр.5. 11 арк.
27. Списки помещичьих хозяйств в Закарпатской области за 1947 год // ДАЗО. Ф.Р-329. Оп.1. Спр.34. 6 арк.
28. Списки колхозов по Закарпатской области за 1950 год // ДАЗО. Ф.Р-329. Оп.1. Спр.131. 19 арк.
29. Сводные ведомости единичных дворов и хуторов по Закарпатской области за 1950 год // ДАЗО. Ф.Р-329. Оп.1. Спр.132. 400 арк.
30. Документы о сселении хуторских хозяйств с общественной земли колхозов (постановления, планы, ведомости и др.) за 1950 год // ДАЗО. Ф.Р-329. Оп.1. Спр.133. 229 арк.
31. Информации, докладные записки обкома партии ЦК КП(б)У по вопросам коллективизации сельского хозяйства. Т.1 (04.01.1950-28.07.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.1276. 170 арк.
32. Сводные экономические показатели 12-ти горных колхозов для разработки мероприятий по развитию сельского хозяйства по округам области на 1950-1955 гг. // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.631. 34 арк.

33. Перечень экономических показателей горных колхозов для разработки мероприятий по развитию сельского хозяйства в колхозах Великоберезнянского, Воловецкого и Воловского округов области на 1950-1955 гг. // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.632. 104 арк.
34. Перечень экономических показателей горных колхозов для разработки мероприятий по развитию сельского хозяйства в колхозах Иршавского, Мукачевского и Перечинского округов области на 1950-1955 гг. // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.633. 105 арк.
35. Перечень экономических показателей горных колхозов для разработки мероприятий по развитию сельского хозяйства в колхозах Свалявского, Севлюшского и Раховского округов области на 1950-1955 гг. // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.634. 104 арк.
36. Перечень экономических показателей горных колхозов для разработки мероприятий по развитию сельского хозяйства в колхозах Тячевского, Ужгородского и Хустского округов области на 1950-1955 гг. // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.635. 104 арк.
37. Информация Министерству сельского хозяйства УССР о состоянии и дальнейшем развитии сельского хозяйства в горных колхозах области (04.02.1950 г.) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр.680. 16 арк.
38. Данилець Ю., Міщанин В. Становище православної церкви в період Закарпатської України (листопад 1944 – січень 1946 р.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, 2011. Вип. 27. С.180-189.
39. Докладные записки Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР по Закарпатской области о положении православной церкви по Закарпатской области (25.02.1946-30.05.1946) // ДАЗО. Ф.Р-544: Уполномоченный Совета по делам русской православной церкви. Оп.2: (1946-1956). Спр.1. 9 арк.
40. Инструктивные письма по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР и при Совете Министров СССР по Украинской

ССР уполномоченным Совета на местах для руководства (15.01.1948-10.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-544. Оп.2. Спр.6. 31 арк.

41. Переписка Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви по Закарпатской области с председателем Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР и Уполномоченным Совета по Украинской ССР по вопросам относящимся к православной церкви (07.01.1948-02.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-544. Оп.2. Спр.9. 24 арк.

42. Материалы о проведении религиозного праздника 28 августа 1949 года на Чернечей горе (Речи, доклады и записки) (18.08.1949-31.08.1949) // ДАЗО. Ф.Р-544. Оп.2. Спр.14. 21 арк.

43. Міщанин В. Документи Державного Архіву Закарпатської області про релігійну політику радянської влади (1944-1950 рр.) // Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна) № 3. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2014. С. 216-237.

44. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР (11.11.1946-19.12.1946) // ДАЗО. Ф.Р-1490: Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Закарпатской области. Оп.1: (1946-1956). Спр.1. 8 арк.

45. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР (12.06.1947-11.12.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.13. 20 арк.

46. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УРСР (10.03.1948-30.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.25. 22 арк.

47. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УРСР (20.01.1949-28.11.1949) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.38. 62 арк.
48. Циркулярные и инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УРСР (03.01.1950-19.12.1950) / ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.43. 49 арк.
49. Указания Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по отчетности Уполномоченного Совета по Закарпатской области (16.01.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.2. 3 арк.
50. Указания Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по отчетности Уполномоченного Совета по Закарпатской области (05.08.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.14. 2 арк.
51. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о регистрации религиозных общин (05.04.1947-22.09.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.15. 22 арк.
52. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами о взятии на коммунальный баланс церковных зданий (18.02.1947-24.12.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.16. 24 арк.
53. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о регистрации религиозных общин (13.03.1948-26.10.1948) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.27. 25 арк.
54. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по Украинской ССР, местными советскими органами о взятии на

коммунальный баланс церковных зданий (29.01.1948-03.11.1948) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.28. 44 арк.

55. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о регистрации религиозных общин (06.01.1949-26.12.1949) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.39. 46 арк.

56. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами о взятии на баланс церковных зданий (04.01.1949-28.11.1949) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.40. 35 арк.

57. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР о снятии с регистрации распавшихся религиозных общин (30.06.1950-30.12.1950) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.44. 23 арк.

58. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами о взятии на коммунальный баланс церковных зданий (24.04.1950-20.12.1950) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.45. 33 арк.

59. Переписка с правлением греко-католической епархии о деятельности религиозных общин / списки преподавателей и слушателей Ужгородской греко-католической богословской семинарии (14.01.1946-28.11.1946.) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.3. 22 арк.

60. Переписка с правлением Мукачевской униатской греко-католической епархии о деятельности религиозных общин (03.01.1947-22.11.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.17. 22 арк.

61. Переписка з правлінням Мукачівської греко-католицької єпархії про діяльність релігійних общин (25.01.1948-31.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.29. 16 арк.

62. Списки священнослужителей и религиозных общин греко-католической церкви (16.12.1946) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.6. 7 арк.
63. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по УССР, местными советскими органами о взятии на коммунальный баланс церковных зданий (18.02.1947-24.12.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.16. 24 арк.
64. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по Украинской ССР, местными советскими органами о взятии на коммунальный баланс церковных зданий (29.01.1948-03.11.1948) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.28. 44 арк.
65. Жалобы греко-католических верующих о передаче их церковей православным, на действия местных властей и др. и переписка об их рассмотрении (22.04.1946-25.12.1946) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.12. 46 арк.
66. Жалобы и заявления служителей культа на действия местных властей, на неправильное обложение налогами и др. и переписка об их рассмотрении (02.02.1947-06.12.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.24. 60 арк.
67. Жалобы греко-католических верующих о передаче их церковей православным и переписка об их рассмотрении (29.01.1948-17.11.1948) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.36. 32 арк.
68. Жалобы и заявления верующих и служителей культа на действия местных властей, на неправильное обложение налогами и др. и переписка об их рассмотрении (07.04.1948-22.11.1948) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.37. 50 арк.
69. Жалобы и заявления верующих и служителей культа на действия местных властей, на неправильное обложение налогами и др. и переписка об их рассмотрении (02.01.1949-27.12.1949) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.42. 33 арк.

70. Переписка с местными советскими органами о деятельности иудейских религиозных общин (28.02.1946-31.12.1946) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.5. 24 арк.
71. Ведомости о наличии молитвенных домов /синагог/ еврейских религиозных общин и переписка с окружными исполнительными комитетами о проведении их учета. (10.02.1947-08.05.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.21. 29 арк.
72. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами о деятельности иудейских религиозных общин (29.04.1948-04.09.1948) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.32. 6 арк.
73. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности иудейских религиозных общин (06.01.1950-29.12.1950) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.48. 10 арк.
74. Списки священнослужителей и религиозных общин римо-католической церкви (02.09.1945-13.12.1946) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.8. 9 арк.
75. Списки священнослужителей римо-католической церкви (08.07.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.19. 4 арк.
76. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных общин римо-католической церкви (28.06.1948-31.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.31. 12 арк.
77. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и служителями культа о деятельности религиозных общин римо-католической церкви (02.01.1950-11.11.1950) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.47. 30 арк.
78. Списки священнослужителей и религиозных общин реформатской церкви (06.04.1946-06.11.1946) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.9. 14 арк.

79. Материалы о деятельности религиозных общин реформатской церкви / циркуляры, докладные записки, протоколы общин / Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР (18.01.1947-07.08.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.18. 37 арк.
80. Списки священнослужителей и религиозных общин реформатской церкви (1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.30. 11 арк.
81. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, Уполномоченным Совета по делам религиозных культов по Украинской ССР, местными советскими органами и служителями культов о деятельности религиозных общин реформатской церкви (06.02.1950-29.12.1950) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.46. 15 арк.
82. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР о деятельности религиозных сект (30.01.1947-25.07.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.20. 8 арк.
83. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами о деятельности религиозных сект (10.06.1948-28.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.33. 7 арк.
84. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами о деятельности религиозных сект (06.01.1949-09.12.1949) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.41. 29 арк.
85. Переписка с Уполномоченным Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР, местными советскими органами и священнослужителями о деятельности религиозных сект (01.02.1950-29.12.1950) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.49. 34 арк.
86. Списки монастырей, монахов и монашек и переписка по их проведению учета (20.06.1946-9.10.1946) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.7. 5 арк.

87. Списки монахов и ведомости об имущественном положении монастырей (21.01.1947-20.02.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.22. 6 арк.
88. Списки монастырей, монахов и монашек и переписка по проведению учета (26.03.1948-06.08.1948) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.34. 9 арк.
89. Списки религиозных обществ и священнослужителей по Свалявскому округу (14.03.1946) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.10. 3 арк.
90. Списки священнослужителей и религиозных общин реформатской церкви (1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.30. 11 арк.
91. Справки, выданные священнослужителям на предмет отправления религиозных обрядов, прописки и др. (09.01.1950-01.09.1950) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.50. 12 арк.
92. Статистические сводки о действующих церквях, молитвенных зданиях, духовенстве за 1950 г. // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.51. 2 арк.
93. Переписка со священнослужителями о передаче метрических книг органам ЗАГСа (10.02.1948-18.10.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.23. 11 арк.
94. Переписка со священнослужителями о передаче метрических книг органам ЗАГСа (26.06.1948-17.07.1948) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр.35. 4 арк.
95. Постанова Секретаріату ЦК КПЗУ та Народної Ради Закарпатської України (20.07.1945) // ДАЗО. Ф.Р-545: Ужгородський державний університет. Оп.1. Спр.1. 2 арк.
96. Постанова Ради Народних комісарів і ЦК КП(б)У накази Міністерства Вищої освіти СРСР, управління в справах школи при РНК УРСР про відкриття університету (18.10.1945-29.10.1945) // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.2. 7 арк.
97. Документи про передачу університету в ведення Міністерства вищої освіти СРСР (акти, протоколи, положення) (18.06.1946-07.08.1946) // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.3. 26 арк.

98. Постанови та рішення Закарпатської обласної та Ужгородської міської Ради депутатів трудящих про передачу земельних ділянок Ужгородському університету (13.02.1946-19.10.1946) // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.20. 8 арк.
99. План роботи університету на 1945-1946 н.р. // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.4. 4 арк.
100. Навчальні плани та програми на 1945-1946 н.р. // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.5. 56 арк.
101. Положення про курсові іспити та заліки у вищих учбових закладах (04.01.1946) // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.6. 1 арк.
102. Штатний формуляр професорсько-викладацького складу на 1946-1947 навчальний рік // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.46. 13 арк.
103. Документи про роботу з кадрами (звіт, інформації, листування) (10.07.1947-03.12.1947) // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.88. 55 арк.
104. Рапорти, заяви, службові записки деканів про хід навчально-виховного процесу та виконання педагогічної загрузки за 1946-1947 н.р. // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.31. 60 арк.
105. Листування з Міністерством Вищої освіти СРСР Управлінням у справах Вищої школи УРСР по питаннях навчально-виховної роботи, ідейно-політичного виховання, видатних дат святкування (06.01.1948-21.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.112. 39 арк.
106. Документы о политико-воспитательной и культурно-массовой работе (планы, отчеты и другая переписка) за 1949-1950 учебный год (22.11.1949-01.11.1950) // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.152. 144 арк.
107. План та звіти про роботу кафедри марксизму-ленінізму та іноземних мов за 1945-1946 н.р. // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.16. 13 арк.
108. Плани роботи та звіти (історичного) факультету та кафедр за 1946-1947 н.р. // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.49. 17 арк.
109. Стенограми лекцій викладачів університету та рецензії на них Т. П. (28.05.1948-31.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.107. 237 арк.

110. Сторінки історії Ужгородського національного університету / Укл. Н. Жулканич. Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2005. 219 с.
111. 243. Міщанин В. Творення «радянської» культури на Закарпатті в 1946-1950 рр. // Історія України: сучасні виклики: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. С.105-123. URL: http://academia.in.ua/sites/default/files/document/2015/konferenc_istor_ukr_2015.pdf. (дата звернення: 16.08.2018).
112. Приказы по комитету в делах культурно-просветительных учреждений про СНК УССР (06.02.1946-28.12.1946) // ДАЗО. Ф. Р-842: Управління культури виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів. Оп.1. 1946-1990 рр. Спр.1. 15 арк.
113. Приказы по отделу по основной деятельности (17.04.1946-26.12.1946) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.2. 27 арк.
114. Приказы по отделу по основной деятельности (31.01.1947-31.12.1947) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.10. 38 арк.
115. Приказы отдела по основной деятельности на 1948 год (05.01.1948-30.12.1948) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.21. 117 арк.
116. Приказы отдела по основной деятельности на 1949 год (12.01.1949-28.12.1948) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.32. 105 арк.
117. Приказы по отделу по основной деятельности за 1950 год (06.01.1950-17.12.1950) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.32. 83 арк.
118. Месячные и квартальные планы областного и окружных отделов культурно-просветительной работы на 1946 год (01.08.1946-02.12.1946) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.3. 13 арк.
119. Квартальные планы отдела и подведомственных учреждений на 1947 год (28.03.1947) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.11. 27 арк.
120. План работы отдела на 1948 год (1948) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.22. 30 арк.

121. Квартальные планы работы областного отдела культурно-просветительных работ на 1949 год (1949) // ДАЗО. Ф. Р- 842. Оп.1. Спр.33. 17 арк.
122. Планы работы областного отдела на 1950 год (12.01.1949-28.12.1948) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.43. 31 арк.
123. Годовые отчеты окружных отделов культурно-просветительной работы за 1946 год (15.12.1946-08.01.1947) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.6. 80 арк.
124. Годовой бухгалтерский отчет областного отдела культурно-просветительной работы за 1946 год (10.01.1947-15.01.1947) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.8. 8 арк.
125. Отчеты отдела о работе культурно-просветительных учреждений области за 1947 год (1947) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.15. 117 арк.
126. Отчет о работе с кадрами за 1947 год (1947) // ДАЗО. Ф. Р- 842. Оп.1. Спр.16. 15 арк.
127. Отчеты о работе окружных и городских отделов культурно-просветительной работы за 1947 год (1947) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.17. 106 арк.
128. Годовой отчет областного отдела культурно- просветительной работы за 1948 год (05.01.1949-07.01.1949) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.28. 86 арк.
129. Годовой отчет окружных отделов за 1948 год (20.12.1948-10.01.1949) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.29. 113 арк.
130. Годовой отчет областного отдела культурно- просветительной работы за 1949 год (15.01.1950-20.01.1950) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.38. 45 арк.
131. Годовой отчет окружных отделов за 1949 год (1949) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.39. 236 арк.
132. Годовые отчеты окружных отделов за 1950 год. Т. I. (1950) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.48. 124 арк.
133. Годовые отчеты окружных отделов за 1950 год. Т. II. (1950) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.49. 144 арк.

134. Справки, информации, докладные записки о работе культурно-просветительных учреждений области (18.03.1946-21.12.1946) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.4. 43 арк.
135. Информации и докладные записки о работе культурно-просветительных учреждений области (20.03.1947- 30.10.1947) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.13. 87 арк.
136. Информации, докладные записки о работе культурно-просветительных учреждений области. Т. I. (24.01.1948-23.06.1948) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.25. 109 арк.
137. Информации, докладные записки о работе культурно-просветительных учреждений области. Т. II. (02.07.1948-14.12.1948) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.26. 126 арк.
138. Информации о работе культурно-просветительных учреждений области за 1949 год (17.02.1949-29.12.1949) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.35. 84 арк.
139. Докладные записки и справки о работе культурно-просветительных учреждений области (17.03.1949-17.11.1949) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.36. 65 арк.
140. Информации о работе культурно-просветительных учреждений области (21.02.1950-15.11.1950) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.45. 85 арк.
141. Справки о работе культурно-просветительных учреждений области (22.05.1950-15.10.1950) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.46. 90 арк.
142. Докладные записки о работе культурно-просветительных учреждений области (07.04.1950-16.10.1950) // ДАЗО. Ф. Р- 842. Оп.1. Спр.47. 49 арк.
143. Акты обследования работы районных домов культуры, библиотек, сельских клубов (10.01.1946-14.12.1946) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.5. 109 арк.
144. Акт обследования работ культурно-просветительных учреждений области (02.01.1947-24.09.1947) // ДАЗО. Ф. Р- 842. Оп.1. Спр.14. 75 арк.

145. Акты обследования работ культурно-просветительных учреждений области за 1948 год (02.01.1948-10.12.1948) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.27. 135 арк.
146. Акты обследования работ культурно-просветительных учреждений области (20.01.1949-25.03.1949) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.37. 12 арк.
147. Условия социалистического соревнования культурно-просветительных учреждений области на 1946 год (22.06.1946) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.9. 2 арк.
148. Документы о социалистическом обязательстве культурно-просветительных учреждений Иршавского округа (17.04.1947-24.04.1947) // ДАЗО. Ф. Р-842. Оп.1. Спр.20. 6 арк.
149. Макара М. Утверждения радянського ладу // Нариси історії Закарпаття. В 3-х томах. Т.ІІІ. (1946-1991). Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. С.43-57.
150. Протокол №5 заседания экспертно-проверочной комиссии с приложениями (отборочные списки и др.) (13.11.1970-25.11.1970) // ДАЗО. Ф.П-3223: Партійний архів Закарпатського обкому партії України. Оп.1: 1949-1991 роки. Спр.167. 159 арк.
151. Докладная записка секретариата обкома партии об уничтожении дел по приему в кандидаты партии. Акты на уничтоженные кандидатские дела (02.02.1975-12.02.1975) // ДАЗО. Ф.П-3223. Оп.1. Спр.240. 27 арк.
152. Протоколы №13-14 экспертно-проверочной комиссии партийного архива, отборочные списки №№145-148 / 2-е экз. / (05.04.1990-11.10.1990) // ДАЗО. Ф.П-3223. Оп.1. Спр.475. 69 арк.
153. Протокол №15 экспертно-проверочной комиссии партийного архива, отборочные списки №№149, акты (20.06.1991-05.07.1991) // ДАЗО. Ф.П-3223. Оп.1. Спр.489. 18 арк.
154. Протокол №16 экспертно-проверочной комиссии партийного архива, отборочные списки №№150-161, акты (28.06.1991-12.07.1991) // ДАЗО. Ф.П-3223. Оп.1. Спр.490. 132 арк.

155. Протокол №17 експертно-перевірочної комісії партійного архіву, відбірочні списки №№162-170, акти (12.06.1991-14.08.1991) // ДАЗО. Ф.П-3223. Оп.1. Спр.491. 154 арк.
156. Протокол №18 експертно-перевірочної комісії партійного архіву, відбірочні списки №№171-184, акти (15.08.1991-22.08.1991) // ДАЗО. Ф.П-3223. Оп.1. Спр.492. 45 арк.
157. Міщанин В. Втрачені документи Державного архіву Закарпатської області з питання радянзації Закарпаття 1946-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2012. Вип. 29. С.182-187.
158. Постанови Політбюро ЦК КП(б)У про командування делегації молоді України на міжнародну конференцію молоді в Лондоні; плани заготівлі олійних культур із врожаю 1945 р.; використання обладнання, завезеного з Румунії та Німеччини на підприємства Наркомхарчопрому УРСР; розміщення прикордонних військ НКВС Українського округу; плани здачі, використання, поставок картоплі та овочів урожаю 1945 р. до Червоної армії, НКО СРСР, НКВМФ та НКВС СРСР; затвердження пільг на зернопоставки, наданих колгоспам УРСР, що прийняли переселенців із Польщі; направлення у закордонне відрядження працівників Наркомату закордонних справ УРСР; відкриття державного університету в м. Ужгороді; додаткові засоби боротьби з українськими націоналістами в західних областях та матеріали до них. «Окрема папка» (18.09.1945-25.11.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.16. Спр.59. 131+1 арк.
159. Матеріали до постанови Політбюро ЦК КП(б)У №132 п.1-3 про покращення політичної та господарської роботи у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Рівненській, Волинській, Чернігівській, Ізмаїльській та Закарпатській областях УРСР. Схема постанови, проекти постанов та супровідні листи, зауваження, пропозиції до них («Окрема папка») (26.04.1947- 27.05.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.16. Спр.64. 86 арк.
160. Матеріали до постанови Політбюро ЦК КП(б)У №132 п.1-3 про покращення політичної та господарської роботи у Львівській, Станіславській,

Дрогобицькій, Тернопільській, Рівненській, Волинській, Чернігівській, Ізмаїльській та Закарпатській областях УРСР. Проект постанови, супровідні листи до нього та проект додатків («Окрема папка») (18.06.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.16. Спр.65. 225 арк.

161. Матеріали до постанови Політбюро ЦК КП(б)У №132 п.1-3 про покращення політичної та господарської роботи у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Рівненській, Волинській, Чернігівській, Ізмаїльській та Закарпатській областях УРСР: питання сільського господарства, промисловості та освіти західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей УРСР («Окрема папка») (08.05.1947-06.07.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.16. Спр.66. 191 арк.

162. Манифест первого съезда народных комитетов Закарпатской Украины с Советской Украиной (28.11.1944) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.788. 27 арк.

163. Маніфест Першого з'їзду НКЗУ про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.1. Спр.1423. Арк.1-5.

164. Справка о Закарпатской Украине историко-географическая (07.07.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1906. 34 арк.

165. Краткая политико-экономическая характеристика Закарпатской Украины (10.11.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1902. 114 арк.

166. Экономический обзор Закарпатской Украины (Май 1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1903. 75 арк.

167. Карта к экономическому обзору Закарпатской Украины (1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1904. 7 арк.

168. 27. Справочник Закарпатской Украины (1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1905. 123 арк.

169. Справки, характеристика и переписка о политическом и экономическом состоянии Западной Украины (14.05.1945-13.06.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1907. 189 арк.

170. Телеграммы и письма на имя товарища Сталина, тов. Хрущева, обращение граждан Западной Украины по вопросу воссоединения с Советской Украиной (15.11.1944-30.12.1944) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.786. 191 арк.
171. Письма трудящихся Закарпатской Украины, товарищу Сталину о воссоединении Закарпатской Украины с Советской Украиной (23.10.1944-27.12.1944) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.787. 288 арк.
172. Письмо Н.С.Хрущеву, принято на заседании ЦК КПЗУ, народных и партийных комитетов города Ужгорода по случаю освобождения Закарпатской Украины от немецко-фашистских захватчиков (27.10.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1494. 4 арк.
173. Приветственные письма от делегатов 1-го съезда Союза молодежи Закарпатской Украины на имя Никиты Сергеевича Хрущева (1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1496. 3 арк.
174. Обращение первого Конгресса педагогов, конференции женщин, телеграммы на имя товарища Сталина о воссоединении Закарпатской Украины в международной игре и выписки из нее» (28.12.1945-30.12.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1610. 156 арк.
175. Информация о проведении митингов в районах Львовской области по случаю воссоединения Закарпатской Украины Украинской ССР. Докладная записка о пребывании делегации Закарпатской Украины в Киеве (23.05.1945-06.12.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1611. 26 арк.
176. Спецсообщения, информации о реагировании населения Закарпатской Украины в связи с воссоединением с Советской Украиной (30.06.1945-20.07.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1625. 14 арк.
177. Докладные записки, справки о состоянии освобожденных районов, политическом настроении и реагировании населения западных областей на обращение Украинского правительства и ЦК КП(б)У (19.01.1944-29.12.1944) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.889. 99 арк.

178. Информации, спецсообщения, о реагировании населения Украины на подписание договора СССР с Чехословацкой республикой о Закарпатской Украине (10.03.1945-14.08.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1626. 12 арк.
179. Спецсообщение о реагировании населения Закарпатской Украины в связи с ратификацией Временным Национальным Собранием Чехословакии Советско-Чехословацкого договора о Закарпатской Украине (30.11.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1627. 5 арк.
180. Специальные сообщения о политических настроениях населения Украинской Советской Социалистической Украиной в связи с выборами в Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик (29.11.1945-22.12.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1424. 22 арк.
181. Докладные записки, информации о ходе подготовки к выборам в Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик, по областям Украины (01.12.1945-31.12.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1425. 445 арк.
182. Справки об укомплектировании руководящими работниками областных, городских и районных, партийных, советских и хозяйственных организаций Закарпатской области, Украинской Советской Социалистической Республики (19.03.1945-18.12.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.1428. 17 арк.
183. Информационные о состоянии партийно-политической, культурно-просветительной и идеологической работы в западных областях Украины (30.03.1946-02.11.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2770. 22 арк.
184. Постановление бюро Закарпатского обкома КП(б)У о состоянии партийного образования, массово-политической работы, о проведении собрания партийного актива в Закарпатской области (31.05.1946-15.10.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2707. 36 арк.
185. Информации, справки о партийных организаций работой местных Советов Закарпатской области (31.07.1946-25.12.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2714. 26 арк.

186. Списки номенклатурных работников ЦК КП(б)У, секретарей первичных парторганизаций железнодорожного транспорта и партийных работников, командированных на работу в Закарпатскую область (26.02.1946-17.07.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2720. 51 арк.

187. Информационные бюллетени о проведении отчетно-выборных собраний и конференции в округах и городах Закарпатской области (22.07.1946-31.12.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2723. 10 арк.

188. Информационные о состоянии партийно-политической, культурно-просветительной и идеологической работы в западных областях Украины (30.03.1946-02.11.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2770. 22 арк.

189. Отчеты, информации, докладные записки, справки о работе среди женщин по Волынской, Дрогобычской, Закарпатской, Измаильской, Львовской, Ровенской, Станиславской, Тернопольской и Черновицкой областях (11.07.1946-23.12.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2771. 357 арк.

190. Отчеты, докладные записки, справки обкомов КП(б)У в ЦК КП(б)У о работе среди женщин и об укомплектировании руководящими работниками партийных, советских и хозяйственных организаций западных, Измаильской и Закарпатской областей (07.01.1947-30.12.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4581. 297 арк.

191. Информационные бюллетени о ходе рассмотрения дел по выдаче партийных документов, фактах притупления политической бдительности в сохранении партийных документов и некоторых моментах из практики работы местных партийных организаций в Закарпатской области (03.01.1946-25.07.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2695. 29 арк.

192. Информационный бюллетень по вопросам: Первой городской партийной конференции в городе Ужгороде, ходе выдачи партийных документов, совещания председателей сельсоветов в Закарпатской области (05.08.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2713. 9 арк.

193. Докладные записки Управления по проверке партийных органов ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У, секретаря обкома КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У,

т. Кагановичу Л.М., «О некоторых недостатках в работе Закарпатского обкома КП(б)У по обмену партийных документов бывшим членам компартии Закарпатской области (05.06.1947-01.07.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4079. 13 арк.

194. Доклады ответработников Оргинструкторского отдела ЦК КП(б)У о положении дел и недостатках в работе Волынского, Дрогобычского, Закарпатского, Измаильского, Львовского, Ровенского, Станиславского, Тернопольского и Черновицкого обкомов ЦК КП(б)У (13.03.1947-14.03.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4205. 63 арк.

195. Информация заместителя начальника Управления по проверке партийных органов ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У, тов. Кагановичу Л.М. о недостатках в организации агитационно-пропагандистской работы по выборам в местные Советы в Львовской, Закарпатской и Станиславской областях (16.12.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4331. 6 арк.

196. Информации, справки, переписка о ходе борьбы с украинско-немецкими националистами в Закарпатской области УССР (04.01.1946-18.11.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2958. 128 арк.

197. Переписка обкома КП(б)У с отделениями ЦК КП(б)У о ходе борьбы с остатками банд украинско-немецких националистов и о получении нового оружия для истребительных батальонов Закарпатской области (04.05.1947-02.12.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4971. 18 арк.

198. Компрометирующий материал на секретаря Хустского окружкома КП(б)У Закарпатской области Гаджега (15.01.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4108. 2 арк.

199. Компрометирующий материал на второго секретаря Закарпатского обкома КП(б)У т. Пинчука Г.П. (07.05.1947-31.12.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4156. 22 арк.

200. Характеристика секретаря обкома КП(б)У на члена ВКП(б) заместителя начальника Управления милиции МВД Закарпатской области —

тов. Науменка Г.В. (17.09.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4413. 2 арк.

201. Отчеты, информации, докладные записки, справки о работе среди женщин по Волынской, Дрогобычской, Закарпатской, Измаильской, Львовской, Ровенской, Станиславской, Тернопольской и Черновицкой областях (11.07.1946- 23.12.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2771. 357 арк.

202. Отчеты, докладные записки, справки обкомов КП(б)У в ЦК КП(б)У о работе среди женщин и об укомплектировании руководящими работниками партийных, советских и хозяйственных организаций западных, Измаильской и Закарпатской областей (07.01.1947-30.12.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4581. 297 арк.

203. Планы, отчеты, информации секретарей обкома, окружкомов и горкомов КП(б)У Закарпатской области за 1946-1947 гг., присланные в ЦК КП(б)У (02.03.1947-10.11.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4232. 341 арк.

204. Отчеты о работе отдела пропаганды и агитации Закарпатского обкома КП(б)У за 1946 г. и три квартала 1947 года, присланные в Управление пропаганды и агитации ЦК КП(б)У (04.01.1947-06.10.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4541. 48 арк.

205. Информационные бюллетени о проведении отчетно-выборных собраний и конференции в округах и городах Закарпатской области (22.07.1946-31.12.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.2723. 10 арк.

206. Постановление и справка Закарпатского обкома КП(б)У об антипартийном выступлении и поведении члена ВКП(б) Линтура П.В. на общем собрании гор. Ужгорода (15.08.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4141. 8 арк.

207. Вопросы вероисповедания. Церкви и молитвенные дома (09.02.1948-22.12.1948) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.5069. 408 арк.

208. Вопросы вероисповедания. Церкви и молитвенные дома (07.01.1949-31.12.1949) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.5667. 417 арк.

209. Антирелигиозная пропаганда (22.10.1948-19.04.1948) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.5070. 19 арк.
210. Антирелигиозная пропаганда (факты совершения религиозных обрядов) (05.1949) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.5668. 9 арк.
211. Вопросы литературы и искусства. Т.1. (23.11.1948) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.5071. 416 арк.
212. Документы антисоветской пропаганды (26.03.1948-10.09.1948) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.5074. 107 арк.
213. Решения ЦК КП(б)У об организации партийных кабинетов в Закарпатской Украине, переписка с высшей школой парт. Организаторов при ЦК ВКП(б) по вопросу выставок о борьбе украинского народа против немецких захватчиков (22.03.1945-10.06.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.298. 13 арк.
214. Докладные записки, справки о состоянии партийной учебы, пропагандистской и организационно-массовой работы в Закарпатской области (Апрель 1946 – 26.02.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.455. 82 арк.
215. Справки пропгруппы ЦК КП(б)У о проведении в Закарпатской области городских и окружных семинаров интеллигенции по темам марксистско-ленинской философии (1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.938. 13 арк.
216. Справка сектора пропаганды и агитации ЦК КП(б)У о причинах освобождения ректора Ужгородского университета от занимаемой должности и план научно-исследовательских работ университета на 1949-1950 учебный год (06.06.1949-1950) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.1815. 10 арк.
217. Докладная записка отдела секретарю ЦК КП(б)У об экскурсии студентов и профессорско-преподавательского состава вузов западных и Закарпатской областей УССР (1950) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.1952. 8 арк.
218. Справка Ужгородского госуниверситета о состоянии идейно-политической и воспитательной работы и профессорско-преподавательского состава (Май 1950) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.1957. 8 арк.

219. Справки о работе Ужгородского художественного и Артемовского музыкального училищ. Характеристики работникам искусства (17.04.1946-26.12.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.575. 33 арк.
220. Работа зав. кафедрой общей истории Ужгородского университета Коломиец И.Г. «Из истории церковной унии» (11.10.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.808. 105 арк.
221. Постановление Комитета по делам культурно-просветительных учреждений о состоянии переподготовки культпросветработников западных, Измаильской и Закарпатской областей на 15-дневном семинаре (06.12.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.1147. 4 арк.
222. Отчеты, справки и информации обкомов КП(б)У в ЦК КП(б)У о работе сети партийного просвещения, отчет о работе отдела пропаганды и агитации Закарпатского обкома КП(б)У (11.04.1947-08.07.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.1034. 386 арк.
223. Проекты постановлений ЦК КП(б)У, отчеты, докладные записки, информации, справки отдела обкомов КП(б)У о состоянии парт. просвещения и лекционной работы в Закарпатской, Камянец-Подольской, Киевской, Кировоградской, Львовской, Одесской, Станиславской, Сумской, Тернопольской, Черновицкой областях Украины (03.01.1949 – декабрь 1949) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.1690. 337 арк.
224. Проекты постановлений ЦК КП(б)У, отчеты, докладные записки, информации, справки отдела обкомов КП(б)У о состоянии парт. просвещения и лекционной работы в Закарпатской, Камянец-Подольской, Киевской, Кировоградской, Львовской, Одесской, Станиславской, Сумской, Тернопольской, Черновицкой областях Украины (03.01.1949 – декабрь 1949) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.1690. 337 арк.
225. Письмо в ЦК КП(б)У, проекты постановления ЦК КП(б)У, стенограмма совещания, справка и переписка с обкомами КП(б)У по вопросам работы редакций газет и издательств в западных областях Украины (21.03.1949-декабрь 1949) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр.1764. 60 арк.

226. Докладные записки ЦК КП(б)У ЦК ВКП(б) о Коммунистической партии Закарпатской Украины Т.І. (08.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр.27. 30 арк.
227. Докладные записки ЦК КП(б)У ЦК ВКП(б) о Коммунистической партии Закарпатской Украины Т.ІІ. (08.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр.28. 14 арк.
228. Доклад секретаря Тячевского окружного комитета Коммунистической партии Закарпатской Украины о колхозном, политико-экономическом, культурном, социальном состоянии округа (05.07.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр.30. 14 арк.
229. Отчет о культурно-просветительной работе Закарпатской области (27 сентября 1945 г.) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр.38. 28 арк.
230. Справки инструкторов ЦК КП(б)У и статистические данные о выдвижении партийных, советских и хозяйственных органов из местного Населения в западных и Закарпатской областях (01.03.1946-14.03.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр.64. 244 арк.
231. Справки инструкторов ЦК КП(б)У и материалы сельсоветов о подборе, выдвижении и воспитании кадров из местного населения. По западным областям (10.05.1946-04.07.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр.67. 140 арк.
232. Статистические данные ЦК Коммунистической партии Закарпатской Украины о количестве земли по округам и общая ведомость о наделении земель безземельных и малоземельных крестьянских хозяйств (27.06.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр.37. 29 арк.
233. Справки Закарпатского Обкома КП(б)У и бригады Министерства земледелия УССР по вопросам развития сельского хозяйства Закарпатской области (20.08.1946-23.12.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр.156. 27 арк.

234. Отчет Закарпатского облплана о мероприятиях по развитию народного хозяйства Закарпатской области (16.06.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр.141. 8 арк.
235. Справки Министерства земледелия УССР в ЦК КП(б)У о земельных отношениях на территории Закарпатской области до воссоединения с Украиной (7 сентября 1946 г.) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр.157. 5 арк.
236. Информация о результатах хозяйственного 1946 года в колхозах Закарпатской области (02.06.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр.218. 92 арк.
237. Отчет по выполнению решений Правительства об оказании помощи западным областям УССР в первом полугодии (январь-июнь 1946 г.) по восстановлению сельского хозяйства (30.08.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр.106. 15 арк.
238. Справки о росте колхозов в Закарпатской области в первой половине 1949 года (01.01.1949-26.06.1949) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.80. Спр.805. 374 арк.
239. Устав сельхозартели, организации новых колхозов. Организационное и хозяйственное укрепление колхозов. Указы (01.10.1949-31.12. 1949 г.) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.80. Спр.807. 275 арк.
240. Информации и докладные записки обкомов и райкомов КП(б)У по вопросу организационно-хозяйственного укрепления колхозов, ликвидации нарушений Устава сельхозартели (01.01.1950-31.05.1950) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.80. Спр.874. 316 арк.
241. Информации и справки обкомов КП(б)У и Министерства сельского хозяйства УССР по вопросу организационно-хозяйственного укрепления колхозов и ликвидации нарушений Устава сельхозартели (27.05.1950-20.08.1950) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.80. Спр.875. 409 арк.
242. Справки о потребности подготовки на кратковременных курсах и семинарах при МТС недостающих механизаторских кадров для МТС

Западных, Измаильской и Закарпатской областей (07.11.1949) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.80. Спр.801. 78 арк.

243. Информации о переселении колхозников и единоличных крестьян в колхозы и совхозы южных областей Украинской ССР (август-октябрь 1949) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.80. Спр.806. 75 арк.

244. Сведения о количестве хуторов и сел по областях Украинской ССР с разбивкой на группы по числу дворов на 1.09.1950 г. // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.80. Спр.876. 286 арк.

245. Годовые производственные отчеты западных областей за 1946 год (01.01.1947) // ЦДАВО України. Ф.27: Міністерство сільського господарства УРСР. Оп.17. Спр.3404. 98 арк.

246. Разовый отчет о распределении земли по угодьям и землепользователям на 1 ноября 1949 года (31.12.1949) // ЦДАВО України. Ф.27. Оп.17. Спр.3672. 46 арк.

247. Информации по Закарпатской области о ходе сельскохозяйственных работ за 1947 год (22.02.1947-10.11.1947) // ЦДАВО України. Ф.27. Оп.17. Спр.6603. 74 арк.

248. Список административных районов и районов деятельности МТС с указанием землеустроенности колхозов по Закарпатской области на 1 января 1951 года // ЦДАВО України. Ф.27. Оп.17. Спр.3760. 41 арк.

249. Докладные записки об организации и проведении экскурсий колхозников и крестьян-единоличников западных, Измаильской и Закарпатской областей в колхозы, совхозы и промышленные предприятия восточных областей УССР (ноябрь 1948) // ЦДАВО України. Ф.27. Оп.17. Спр.6613. 153 арк.

250. Інформації про хід колективізації по Закарпатській області за 1948 рік (01.01.1949) // ЦДАВО України. Ф.27. Оп.17. Спр.6633. 68 арк.

251. Інформації про хід колективізації по Закарпатській області за 1949 рік (01.01.1949) // ЦДАВО України. Ф.27. Оп.17. Спр.6673. 152 арк.

252. Оперативные сведения о кадрах работников оргколхозных отделов, инструкторских групп облсельхозуправлений (январь-октябрь 1949) // ЦДАВО України. Ф.27. Оп.17. Спр.12395. 27 арк.
253. Переписка по вопросам производственного планирования в колхозах (январь-октябрь 1949) // ЦДАВО України. Ф.27. Оп.17. Спр.12396. 158 арк.
254. Материалы о выполнении передовиками сельского хозяйства социалистических обязательств (07.03.1950-02.08.1950) // ЦДАВО України. Ф.27. Оп.17. Спр.12397. 140 арк.
255. Циркулярные инструктивные письма Совета по делам русской православной церкви при Совете Народных Комиссаров СССР Уполномоченным Совета на местах за 1945 год // ЦДАВО України. Ф.4648: Рада в справах релігії при Міністерстві у справах міграції і національностей України та її попередники (об'єднаний фонд) . Оп.1: Уповноважений Ради в справах руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР (1944-1965 рр.). Спр.8. Т.1. 18 арк.
256. Циркулярные инструктивные письма Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СНК УССР областным Уполномоченным за 1945 год (08.03.1945-17.08.1945) // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.1. Спр.8. Т.2. 7 арк.
257. Документы об изъятии помещений монастырей православной церкви / заключения, докладные записки, переписка за 1946 год // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.1. Спр.18. 72 арк.
258. Циркулярные инструктивные письма Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР Уполномоченным Совета на местах за 1949 год // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.1. Спр.41. 14 арк.
259. Циркулярные инструктивные письма Совета по делам русской православной церкви, при Совете Министров СССР Уполномоченным Совета на местах за 1950 год (04.01.1950-28.02.1950) // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.1. Спр.51. 4 арк.

260. Сведение о наличии монастырей и списки монахов и монахинь по Украинской ССР за 1944 год // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.1 Спр.1. 233 арк.
261. Списки действующих православных церквей и духовенства на территории Украинской ССР по состоянию на 1 ноября 1944 года // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.1. Спр.2. Т.І. 203 арк.
262. Списки действующих православных церквей и духовенства на территории Украинской ССР по состоянию на 1 ноября 1944 года // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.1. Спр.3. Т.ІІ. 233 арк.
263. Документы на снятие с регистрации религиозных обществ и закрытие молитвенных домов / решения исполкомов, местных Советов, заключение уполномоченных, выписки из протоколов, заседаний Совета / по Винницкой, Ворошиловоградской, Волынской, Днепропетровской, Запорожской, Закарпатской, Измаильской и Киевской областей за 1948 год. Т.І. // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.1. Спр.33. Т.1. 358 арк.
264. Документы на снятие с регистрации религиозных обществ и закрытие молитвенных домов / решения исполкомов, местных Советов, заключения уполномоченных, выписки из протоколов заседания Совета по Закарпатской, Измаильской, Киевской, Камянец-Подольской и Кировоградской областям. Т.ІІІ. 1949 год // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.1. Спр.44. 260 арк.
265. Документы на снятие с регистрации религиозных обществ и закрытие молитвенных домов / решения исполкомов, местных Советов, заключения уполномоченных, выписки из протоколов заседания Совета по Дрогобычской, Житомирской, Запорожской, Закарпатской и Измаильской областям. Т.ІІІ. 1950 год // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.1. Спр.55. 279 арк.
266. Циркулярные-инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР Уполномоченным Совета на местах за 1946 год (22.01.1946-31.12.1946) // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2: Уповноважений Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР (1944-1965 pp.). Спр.11. 21 арк.

267. Циркулярные-инструктивные письма Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР Уполномоченным Совета на местах за 1947 год (23.01.1947-31.12.1947) // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2. Спр.26. 21 арк.
268. Докладные записки областных Уполномоченных Совета о религиозной обстановке, процессах и явлениях, происходящих в религиозных организациях по областям Украинской ССР за 1947 год // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2. Спр.30. 28 арк.
269. Информационные докладные записки и справки Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Украинской ССР, представленные в высшие правительственные и партийные органы республики, о религиозной обстановке, о процессах и явлениях, происходящих в религиозных организациях за 1948 год (30.01.1948-28.12.1948) // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2. Спр.45. 34 арк.
270. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных обществ и закрытия молитвенных домов по областях Украинской ССР за 1946 год (28.01.1946-16.12.1946) // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2. Спр.11. 86 арк.
271. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных обществ и закрытия молитвенных домов по областях Украинской ССР за 1947 год (03.01.1947-31.12.1947) // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2. Спр.28. 179 арк.
272. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных общин и закрытия молитвенных домов по областям Украинской ССР за 1948 год. Т. I. (03.01.1948-30.06.1948) // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2. Спр.43. 193 арк.
273. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных общин и закрытия молитвенных домов по областям Украинской ССР за 1948 год. Т. II. (01.07.1948-30.12.1948) // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2. Спр.44. 154 арк.

274. Переписка с Уполномоченным Совета по областям Украинской ССР по вопросам снятия с регистрации религиозных обществ и закрытия молитвенных домов за 1948 год. Т. I. / от буквы «В» до «И» // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2. Спр.49. 205 арк.
275. Переписка с Уполномоченным Совета по Запорожской, Закарпатской, Измаильской и Киевской областей Украинской ССР по вопросам снятия с регистрации религиозных обществ и закрытия молитвенных домов за 1949 год. Т. II. // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2. Спр.71. 226 арк.
276. Документы на снятие с регистрации религиозных обществ и закрытия молитвенных домов / решения исполкомов, местных советов, заключение Уполномоченного Совета / по областям Украинской ССР / от буквы «В» до «И» / за 1950 год. Т. I. // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2. Спр.89. 135 арк.
277. Заявления и жалобы верующих об открытии церквей и молитвенных домов по областям Украинской ССР за 1949 год // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2. Спр.75. 146 арк.
278. Заявления и жалобы верующих об открытии церквей и молитвенных домов по областям Украинской ССР за 1950 год // ЦДАВО України. Ф.4648. Оп.2. Спр.94. 63 арк.
279. Про Закарпатську Україну. К., 1945. 46 с.
280. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі (1939-1949 рр.). К., 1949. 212 с.
281. З тобою навіки. К., 1948. 156 с.
282. Народне господарство Закарпатської області / Відп. В. Стригін. Ужгород, 1957. 168 с.
283. Радянське Закарпаття / Відп. ред. В. Повх. Ужгород, 1957. 220 с.
284. Орденоносне Закарпаття в цифрах і фактах: наочний посібник на допомогу пропагандисту і агітатору. Ужгород: Закарпат. обл. книж.-газ. вид-во, 1961. 45 с.
285. Народне господарство Радянського Закарпаття. Ужгород, 1969. 192 с.

286. Народне господарство Закарпатської області / Кер. М. Лакида. Ужгород, 1975. 170 с.
287. Радянське Закарпаття в цифрах. Короткий статистичний довідник. Ужгород, 1980. 129 с.
288. Народне господарство Закарпатської області. Статистичний збірник / Ред. Л.І. Середа. Ужгород: Карпати, 1987. 224 с.
289. Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною. Т. VI (VIII.1944 – I.1946 рр.). Ужгород, 1965. 443 с.
290. Возз'єднання: Збірник архівних документів та матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) / Упор., передмова та покажчики О.Д. Довганича, А.М. Шекети, М.В. Делегана; ред.колегія В.І. Балога, І.В. Іванчо, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. Друге видання. Ужгород: Закарпаття, 2000. 344 с., іл.
291. Радянське Закарпаття. 1946-1958 / Гол. редкол. М. Семенюк. Ужгород, 1985. 184 с.
292. Колективізація в Закарпатті: політичні та адміністративні заходи примусового впливу на селян. 1944-1955 / Упоряд. О.Корсун. Ужгород: Карпати, 2014. 800 с.
293. Висіцька Т. Християнство на Закарпатті: документальне дослідження становлення та розвитку (XIV-XXI ст.). Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2012. 676 с.
294. Кічера В. Листи Єпископа Теодора (Ромжі) до Уповноваженого Ради в справах культів при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області за 1947 р. // Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Історико-релігійні студії. 2013. Вип.2. С. 107-117.
295. Ліквідація греко-католицької церкви на Закарпатті: документи і матеріали (жовтень 1947 – січень 1948 рр.) / Підг. Т. Сергієнко // Carpathica-Carpatika. Ужгород, 2006. Вип.35. С. 203-231.

296. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: У 2-х кн. Кн. 2. Київ, 1994. 688 с.
297. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Закарпатська область. У двох книгах. Книга перша. Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2003. 788 с.
298. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Реабілітовані історією. Закарпатська область. У двох книгах. Книга друга. Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2004. 800 с.
299. Посилення політичних репресій проти мешканців Закарпаття на завершальному етапі його радянізації. 1947-1953 рр. // Збірник архівних документів і матеріалів / Упор. О. Корсун. Ужгород: Карпати, 2016. 744 с.
300. Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. // Збірник архівних документів і матеріалів / Упор. О. Корсун. Ужгород: Карпати, 2012. 780 с.
301. Навічно в пам'яті історії / Упор. О. Довганич. Ужгород, 2004. 367 с.
302. Міщанин В. Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр. Ужгород: РІК-У, 2018. 644 с.
303. Добровольці. Ужгород, 1971. 144 с.
304. Поп І. Визволені і визволителі // Карпатський край. 1992. № 38. С.11-14.
305. Сабов Ф. Ми обирали своє майбутнє. Ужгород: Закарпаття, 2002. 88 с.
306. Ваш І. Дорога до мети. Ужгород: Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво, 1963. 308 с.
307. Ільницький Ю. Спомини: із прожитого і пережитого. Ужгород: Мистецька лінія, 2007. 256 с.
308. 1991 р, липень. – Із спогадів М.С.Хрущова про Закарпатську Україну // С. 274-278.
309. Лист 7. – 23.10.01. // Коршинський І. Ю. Сторінки життя: Мої гулагівські, лікарські, депутатські та громадські університети у спогадах, роздумах, бувальщинах, листах та публікаціях / Передмова О. Довганича. Ужгород, 2010. С. 158-163.
310. Караташ В., Тракслер П. Прометеї Заполяр'я. Ужгород, 2001. 124 с.

311. Керекеш Ю. За «зраду» батьківщини і антирадянщину його прирекли до 25 років ув'язнення // Фест. 1999. 16-22 грудня. С. 14-15.
312. Етніка Карпат: Науковий щорічник / Шеф-ред. Р. Офіцинський; Ред. кол.: Васянович О.О. та ін. Ужгород, 2016. Вип. 1. 144 с.
313. Етніка Карпат. Науковий щорічник: ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд. : В.В.Коцан, П.Ю.Леньо. Ужгород, 2017. Вип. 2. 184 с.
314. Гаєвой М. Вступ Червоної армії у пониззя р. Уж // Етніка Карпат. Вип.1. С. 82-86.
315. Леньо В. Радянізація села Невицьке Ужгородського району // Етніка Карпат. Вип.1. С.100-102.
316. Орос О. Прихід Червоної Армії та радянізація Рахівщини // Етніка Карпат. Вип.2. С. 147-149.
317. Жовчак О. Релігійне життя с. Костилівка радянського часу // Етніка Карпат. Вип.2. С. 149-150.
318. Гулан С. Конфесійна ситуація на Рахівщині під час утвердження радянської влади С. 169-174.
319. Леньо П. Специфіка побутування державних і церковних свят у житті українців Закарпаття в радянський період // Матеріали до української етнології. 2015. № 14 (17). С. 122-129.
320. Міщанин В. Дискусійні проблеми історії Закарпаття 1944-1950 рр. у розрізі усної історії (за матеріалами етнографічної практики студентів історичного факультету УжНУ 2015 р.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 2(35). С. 89-98.
321. Данилюк Д. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917-1985). Львів: Вища школа, 1987. 130 с.
322. Скульчик С. Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. К.: Критика, 2008. 303 с.
323. Портнов А. Андрей Портнов. Упражнения с историей по-украински. М.: ОГИ; Полит.ру; Мемориал, 2010. 224 с.

324. Кондратюк К.К., Сухий О.М. Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914-2009 рр.). Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 261 с.
325. Касьянов Г. Past continuous: Історична політика 1980-х – 2000-х: Україна та сусіди. К.: Антропос-Логос-Фільм, 2018. 415 с.
326. Шевченко Ф. Боротьба за радянську владу на Закарпатській Україні. К., 1950. 93 с.
327. Співак Б. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 роках. Львів, 1963. 380 с.
328. Хайнас В. Здійснення мрії. 1938-1945 рр. Ужгород, 1963. 98 с.
329. Супрун Д. Споконвічна мрія збулася: Комуністи Закарпаття на чолі боротьби трудящих за возз'єднання з Рад. Україною та здійснення соц. перетворень в обл.. К., 1969. 176 с.
330. Король І. Переможна сила братерства. 1917-1945. Львів, 1979. 126 с.
331. Бойко М. Освобождение Закарпаття Советской Армией и деятельность Народной Рады Закарпатской Украины // Учен. зап. Харьк. ун-та, 1957. Т.88. С. 371-383.
332. Жученко І. Визволення Закарпаття (вересень – листопад 1944 р.) // УІЖ. 1969. №10. С. 33-38.
333. Жученко І. Допомога партизанів і населення Закарпаття Червоній Армії // УІЖ. 1976. №10. С. 52-58.
334. Жученко І., Куценко К. Східно-Карпатська операція – завершальний етап визволення українських земель від фашистських загарбників // УІЖ. 1979. №10. С. 54-63.
335. Куценко К. Визволення Закарпатської України Радянською Армією (вересень – жовтень 1944 р.) // УІЖ. 1970. №6. С. 12-17.
336. Куценко К., Сабінін А. Визволення Закарпаття Червоною Армією – інтернаціональний подвиг народів СРСР // Комуністична партія – натхненник і організатор перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. – К., 1975. С. 95-101.

337. Ткачова Л. Допомога воїнів Червоної Армії трудящим Закарпаття (жовтень 1944-1945 рр.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття: Матеріали наук. сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соц. революції, 29 черв. – 2 липня 1967 р. Ужгород: Карпати. 1970. С. 263-269.
338. Троян М., Хайнас В. Двадцятиріччя визволення Закарпаття Радянською Армією // Тези доп. та повідомл. до наук. конф., присвяч. 20-річчю визволення Закарпаття Рад. Армією. Ужгород, 1964. С. 3-29.
339. Евсеев И. Народные комитеты Закарпатской Украины – органы государственной власти (1944-1945 гг.). М., 1954. 148 с.
340. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Закарпатська область. К.: Голов. ред. УРЕ; АН УРСР, 1969. 786 с.
341. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Т.І (1918-1945 рр.). Ужгород: Карпати, 1968. 336 с.
342. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Ужгород, 1980. 317 с.
343. История городов и сел Украинской ССР: Закарпатская область. Киев, 1982. 611 с.
344. Хайнас В. Комуністична партія Закарпатської України в боротьбі за відбудову і соціалістичні перетворення народного господарства (жовтень 1944 – червень 1945 рр.) // Доп. та повідомл. Ужгород. ун-ту. Сер. іст.-філол., 1957. №1. С. 3-6.
345. Чернявський Ф. Соціалістичні перетворення в промисловості Закарпаття в 1944-1945 рр. // Наук. зап. Ужгород. ун-ту, 1957. Т.29. С. 281-306.
346. Яремчук В. Встановлення народної влади на Закарпатті і створення передумов для соціалістичного перетворення сільського господарства (жовтень 1944 – червень 1945 рр.) // Наук. зап. Ужгород. ун-ту, 1959. Т.39. С. 18-38.
347. Троян М. До 30-річчя І з'їзду Народних комітетів Закарпатської України // УІЖ. 1974. №11. С. 118-122.

348. Троян М. Того дня зійшло сонце возз'єднання. Ужгород, 1979. 135 с.
349. Навічно в пам'яті історії. Біографічний довідник делегатів першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України / Упор. О. Довганич. Ужгород, 2004. 367 с.
350. Маркус В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944-1945 / Пер. з франц. К.: Інтел, 1993. 111 с.
351. Кульчицький В., Настюк М., Ткач А., Ганчин В., Гураль П. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (соціально-політичні і правові основи). Львів, 1985. 168 с.
352. Пальок В. Про I з'їзд Народних комітетів Закарпатської України (1944) // УІЖ. 1965. №6. С. 58-62.
353. Сірко П. До питання про історичне значення I з'їзду Народних комітетів Закарпатської України // Тези доп. Ужгород. ун-ту до наук. конф., присв. 20-річчю возз'єднання Закарпаття з Рад. Україною і 20-річчю заснування ун-ту. Ужгород, 1965. С. 48-54.
354. Співак Б. 25-річчя Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України // УІЖ. 1969. №11. С. 121-122.
355. Сірко П. Перші декрети Народної Ради Закарпатської України // Тези доп. Ужгород. ун-ту, каф. історії КППС. Ужгород, 1966. С. 87-91.
356. Маріаш І. Роль перших декретів Народної Ради Закарпатської України // Радянське право. 1967. №10. С. 34-40.
357. Кульчицький В. Законодавча діяльність Народної Ради Закарпатської України // Проблеми правознавства. 1971. Вип. 20. С. 56-64.
358. Віднянський С. Народна рада Закарпатської України // Енциклопедія історії України. Т. 7. Мл-О. К.: Наукова думка, 2010. С. 178-179.
359. Міщанин В. «Визволення», «возз'єднання» і «радянізація» Закарпаття в 1944-1950 рр. // Література та культура Полісся. Вип. 83. Серія «Історичні науки». № 2. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 66-81.
360. Міщанин В. Радянсько-чехословацький договір про Закарпаття від 29 червня 1945 р. та його вплив на історичну долю краю // Науковий вісник

- Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. Вип. 1(36). С. 32-38.
361. Шніцер І. Проблема Підкарпатської Русі (Закарпаття) у відносинах Чехословаччини і Радянського Союзу в 1943-1945 роках // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку: Матер. всеукр. наук. конф., присв. 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Ужгород, 2010. С. 70-77.
362. Шніцер І. Ставлення чеських і словацьких політиків до возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною // Возз'єднання Закарпатської України з Україною. Матеріали наукової конференції, присвяченої 60-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною. Ужгород, 2006. С. 116-121.
363. Болдижар М., Грін О. Закарпатська Україна: державно-правовий статус і діяльність (кінець 1944 – початок 1946 рр.). Ужгород, 1999. 104 с.
364. Вовканич І. Возз'єднання Закарпаття з Україною: особливості дискусії в історіографії 90-х років // Carpatica-Карпатика. Актуальні проблеми вітчизняної і зарубіжної історії та культури. Ужгород: Два кольори, 2001. Вип. 8. С. 85-97.
365. Безега Т. Закарпатська Україна: історіографія питання // Грані. 2012. №12 (92). грудень. С. 8-13.
366. Мищак І. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: сучасна історіографія // Історіографічні дослідження в Україні. 2010. Вип.20. С.455-474.
367. Мищак І. Інкорпорація та радянізація західноукраїнських земель (1939 – початок 1950-х рр.): Історіографія: К.: Ін-т законодавства Верх. Ради України, 2010. 509 с.
368. Данилюк Д. Історіографія Закарпаття за період 1946-1990 років // Нариси історії Закарпаття. Том III. С. 19-34.
369. Данилюк Д., Міщанин В. Возз'єднання Закарпаття з Українською РСР в оцінці вітчизняної історіографії (1945-2013) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2013. Вип.2. С. 167-176.

370. Макара М. Формування органів влади на місцях. Вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР // Нариси історії Закарпаття. Том III... С. 35-43.
371. Жулканич Н., Міщанин В. Перші «радянські» вибори на Закарпатті (вибори до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р.) // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 6. Історичні науки: зб. наукових праць. Випуск 13. К., 2015. С. 52-60.
372. Міщанин В. Вибори до місцевих Рад в Закарпатській області УРСР 21 грудня 1947 р. – остаточна легітимізація радянської влади // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За аг. ред. проф. І.С.Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 1. С. 73-78.
373. Міщанин В. Перші радянські вибори на Закарпатті в республіканський парламент (9 лютого 1947 р.): аналіз, хід та результати // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць / за ред. М.М. Шитюка. №2 (40), листопад 2015. Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2015. С.54-62.
374. Офіцинський Р. Фіктивні вибори // Закарпаття 1919-2009 років...С. 254-255.
375. Остапець Ю., Токар М. Виборчий процес у радянський період // Закарпаття через призму політичних виборів. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. С. 108-118.
376. Токар М. До оцінки виборчих процесів у повоєнному Закарпатті // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку... С. 121-126.
377. Міщанин В. Втручання цензури в діяльність редакцій газет, бібліотек та книготоргівлі на Закарпатті в 1944-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 27. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла» 2012. С. 166-172.
378. Міщанин В. Ідеологічне втручання комуністичної партії в діяльність творчої інтелігенції Закарпаття (1946-1950 рр.) // Науковий вісник

- Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 25. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла» 2011. С. 105-110.
379. Міщанин В. «Ждановщина» на Закарпатті // Русин. Международный исторический журнал. Кишинев. 2011. № 2 (24). С. 70-86.
380. Чернявський Ф. Аграрні перетворення на Закарпатській Україні в 1944-1945 рр. // Доп. та повідом. Ужгород. ун-ту. Сер. іст.-філол. 1957. №1. С. 11-14.
381. Горленко М. Ликвидация экономической и культурной отсталости Закарпатской Украины // Учен. зап. Моск. пед. ин-та им. В.Ленина. 1958. Т.127. Вып.1. С. 81-109.
382. Ілько В. Аграрні перетворення в закарпатському селі // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років Радянської влади: матеріали респ. наук. конф., присвяч. 25-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (1945-1970). Ужгород: Карпати, 1970. С. 27-39.
383. Ільницький Ю. 20 радянських років. – Ужгород, 1965. 91 с.
384. Ільницький Ю. Віхи звитяжного поступу. Ужгород: Карпати, 1975. 143 с.
385. Бандровський Г. На магістралі звершень. Ужгород, 1986. 144 с.
386. Арсентьев М. До питання розвитку соціалістичної промисловості Закарпаття за 20 років (1946-1965 рр.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття... С. 307-318.
387. Арсентьев М., Зілгалов В., Галда П. Розвиток промисловості Радянського Закарпаття // Закарпаття: минуле і сучасне. Ужгород, 1986. С. 124-136.
388. Гранчак І. Закарпаття в сім'ї народів СРСР. К., 1985. 47 с.
389. Куценко К. Братня допомога народів СРСР у відбудові і розвитку промисловості Закарпатської області // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття... С. 283-293.
390. Шершун І. Розквіт Закарпаття за роки радянської влади // УІЖ. 1980. С. 47-54.

391. Шершун І., Мельник В. До питання про соціально-економічні перетворення в Закарпатті (листопад 1944 – грудень 1945 рр.) // Закарпатська Україна. Осінь 1944 року. Ужгород, 1995. С. 63-68.
392. Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття. Ужгород, 1973. 288 с.
393. Розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів. Львів, 1985. 147 с.
394. Украинские Карпаты. История. К., 1989. 264 с.
395. Куценко К. Економічна допомога радянського народу трудящим Закарпатської України (жовтень 1944 – червень 1945 рр.) // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років Радянської влади. С. 15-22.
396. Гранчак І. Розвиток промисловості у Закарпатті: здобутки та упущення (1946-1990) // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІІ. Ужгород, 2003. С. 73-115.
397. Макара М. Відбудова і перетворення в галузі промисловості // Нариси історії Закарпаття. В 3-х томах. Т.ІІ (1918-1945) / Ред. кол.: І. Гранчак, Е. Балагурі, В. Ілько, І. Поп: історія. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 619-625.
398. Офіцинський Р. Індустріалізація та урбанізація. 1944-1991 // Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура. Ужгород, 2010. С. 300-316.
399. Алечко М. Моя праця на колгоспній фермі. Ужгород, 1955. 36 с.
400. Ладані Г. За високі врожаї кукурудзи і соняшнику. Ужгород, 1954. 30 с.
401. Пенчев П. Як я добився високого врожаю кукурудзи. Ужгород, 1948. 36 с.
402. Пітра Ю. В майбутнє віримо, майбутнє творимо. Ужгород: Карпати, 1984. 128 с.
403. Коровський В. Росте й міцніє наш колгосп. Ужгород, 1954. 70 с.
404. Рубиш Ю. Сила дружби. Ужгород, 1955. 48 с.
405. Білинець П. Ордена Трудового Червоного Прапора колгосп «За нове життя». Ужгород, 1973. 176 с.
406. Ковач Ю. Приборжавські будні. Ужгород, 1969. 68 с.
407. Колгоспне Закарпаття. Збірник статей і нарисів. Ужгород, 1952. 217 с.

408. Кострыба П. Социалистическое преобразование и развитие сельского хозяйства в Закарпатской области (1945-1954 гг.): автореф. дис.... канд. ист. наук. К., 1955. 22 с.
409. Бойко М. Освобождение Закарпатья Советской армией и деятельность Народной Ради Закарпатской Украины // Ученые записки Харьковского гос.ун-та. 1957. Т.88. С. 367-392.
410. Хайнас В. Встановлення радянської влади на Закарпатті і перші кроки її соціально- економічних та політичних перетворень (жовтень 1944-1945 рр.) // Наукові записки УжДУ. 1961. Т.XLIV. – С. 12-35.
411. Дейнеко Ф. Великі перетворення. Розвиток сільського господарства Закарпаття за роки Радянської влади. Ужгород, 1958. 64 с.
412. Козловська Л. Розвиток народного господарства Закарпатської області за роки Радянської влади. Львів, 1959. 167 с.
413. Анучин В. География Советского Закарпатья. Москва: Государственное издание географической литературы, 1956. 296 с.
414. Куценко К. Культурне будівництво на Закарпатті за роки Радянської влади (1945-1958) // Наукові записки УжДУ. 1959. Т.XXXIX. С.39-53.
415. Луценко О., Арсентьев В. Зростання добробуту і культурного рівня трудящих Закарпатської області за роки Радянської влади // Наукові записки УжДУ. 1961. Т.XLIV С.170-194.
416. Куценко К. Братня допомога народів Радянського Союзу в соціалістичній перебудові сільського господарства Закарпатської області (1945-1950 рр.) // Наукові записки УжДУ. 1957. Т.XXIX. С. 306-330.
417. Варецький В. Розквітає економіка і культура Радянського Закарпаття // Економіка Радянської України. 1965. №6. С. 9-14.
418. Міщенко С.Розквітає колгоспне Закарпаття // Великі перетворення. Ужгород, 1961. С.46-78.
419. История крестьянства СССР. История советского крестьянства: В 5 т. Т.4. Крестьянство в годы упрочнения и развития социалистического общества 1945 – конец 50-х годов. Москва: Наука, 1988. 395 с.

420. Історія народного господарства Української РСР: У 3-х т., 4-х кн. Т-III Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938-1980 pp.) кн. I. Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938-1960 pp.). К.: Наук.думка, 1985. 463 с.
421. Розвиток народного господарства Української РСР. 1917-1967: В 2-х т. К.: Наук. думка, 1967. Т.2. Завершення будівництва соціалізму і перехід до комунізму (1938-1967 pp.). 499 с.
422. Міщенко С., Шеневідько А. Розвиток сільського господарства Закарпаття за роки Радянської влади // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття... С. 346-367.
423. Шманько Г. Возз'єднання і розквіт Закарпаття у сім'ї радянських народів-братів // Возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі – торжество ленінської національної політики КПРС: Матеріали респ. наук.-теорет. конф., присвяч. 30-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною Ужгород, 1976. С. 3-8.
424. Кульчицкий В. Победа колхозного строя в Закарпатской области Украинской ССР // Тридцать лет по социалистическому пути: Тезисы докл. и сообщ. Всесоюз. науч. конф., посвященной проблемам коллективизации сельского хозяйства Прибалтики, западных областей Украины, Белорусии й Молдавии. ч.1: Предпосылки и процесс коллективизации. Вильнюс, 1979. С. 101-107.
425. Макара Н. Коллективизация и борьба против националистической идеологии в Закарпатье // Тридцать лет по социалистическому пути.. С. 150-155.
426. Бахматова Л.М. Деятельность Компартии Украины по вовлечению женщин-крестьянок западных областей в социалистическом переустройстве сельского хозяйства // Тридцать лет по социалистическому пути... С. 155-158.
427. Бахматова Л. Діяльність Закарпатської партійної організації по політичному вихованню жінок-селянок (1945-1950 pp.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття... С. 434-445.

428. Сегеда Т. Роль комсомола в коллективизации сельского хозяйства // Тридцать лет по социалистическому пути... С. 146-150.
429. Правду не здолати. Трудящі західних областей УРСР в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів у роки соціалістичних перетворень. Львів: Каменяр, 1974. 278 с.
430. Пекар А. Владика-мученик Теодор Юрій Ромжа (1911-1947). Нью-Йорк, 1962. – 64 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11715/file.pdf>. (дата звернення: 16.08.2018).
431. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття . Т.І.: Єпархічне оформлення. Рим, 1967. 241 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2092/file.pdf>. (дата звернення: 16.08.2018).
432. Пекар А. ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття [у 2-х т.]. Т. 2: Внутрішня структура. Рим-Львів: Місіонер, 1997. 492 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/religiya/6601-pekar-v-narisi-istoriyi-tserkvi-zakarpattya-t-2/>. (дата звернення: 16.08.2018).
433. Пащенко В. Ліквідація греко-католицької церкви в Закарпатті мовою фактів // Філософські обрії. 2002. №7. С.223-244.
434. Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть. Львів, 2001. 244 с.
435. Пушкаш Л. Житіє Блаженного Теодора Ромжі. Ужгород, 2013. 223 с.
436. Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті в умовах радянської влади (1945-1961 pp.) // *Cirkev v okovach totalitneho rezimu*. Presov, 2010. S. 439-449.
437. Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих: Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття із Радянською Україною. Ужгород, 2007. 107 с.
438. Пагіря О. Ліквідація Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у 1945-1949 pp. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=338>. (дата звернення: 16.08.2018).

439. Дмитрук В. Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті (друга половина 1940-х рр.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. 2010. Вип.36. С.283-293.
440. Палінчак М. Державно-церковні відносини в Закарпатській Україні // Закарпатська Україна. Осінь 1944 року. Ужгород, 1995. С.79-82.
441. Макара М. Питання релігійної політики в діяльності Народної Ради Закарпатської України // Ужгородській унії 350 років. Ужгород, 1997. С.127-130.
442. Фенич В. Греко-католики, православні і влада на Закарпатті (осінь 1944 – зима 1946 рр.) // Carpatica-Карпатика. Ужгород, 2006. Вип.35. С.232-246.
443. Данилець Ю. Православна церква в умовах першого року радянської влади на Закарпатті (1944-1945 рр.) // Русин. 2010. № 1. С.44-50.
444. Лешко О. Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946-1949 рр. // Carpatica-Карпатика. Ужгород, 2002. Вип.20. С.105-114.
445. Капітан Л. Антирелігійний курс влади щодо римо-католицької церкви у Закарпатті (1945-1955 рр.) // УІЖ. 2013. №5. С.157-168.
446. Капітан Л. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянзації краю, 1944-1964 рр. Київ: Варта, 2013. 582 с.
447. Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород, 1999. 412 с.
448. Сповідники та подвижники Православної Церкви на Закарпатті в ХХ ст. Мукачево, 2011. 584 с.
449. Габорець В. Передумови культурного відродження // Нариси історії Закарпаття. Т. III (1946-1991)... С.377-381.
450. Ілющенко Г. Формування нової людини в період будівництва комунізму // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття... С. 384-394.
451. Макара М. Діяльність партійних організацій Закарпаття по інтернаціональному вихованню трудящих в період соціалістичного будівництва // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття... С. 406-419.

452. Шульга І. Розвиток культури Радянського Закарпаття // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття...С. 463-477.
453. Керечанин В. Роль культурно-освітніх установ Закарпатської області в комуністичному вихованні трудящих Закарпаття // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття... С. 478-489.
454. Попович А. Роль радянського кіномистецтва в політичному виховання трудящих Закарпаття // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття...С. 490-494.
455. Лісовий П. Вплив ідей Жовтня на розвиток прогресивної літератури Закарпаття в 20-х – першій половині 40-х рр. // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття... С. 503-522.
456. Пінчук Г. Возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській державі і завдання інтелігенції. Ужгород, 1946. 27 с.
457. Ігнат А. Світло Жовтня. Ужгород, 1957. 53 с.
458. Чернявський Ф. Організація і розвиток народної освіти на Закарпатті з 1944-1945 рр. // Наук. зап. УжДУ. 1957. Т.27. С. 39-56.
459. Решетар В. Культурні перетворення на Закарпатті за роки Радянської влади. Ужгород, 1953. 27 с.
460. Микуланинець С. На варті здоров'я трудящих Закарпаття. Ужгород, 1959. 40 с.
461. Гомоннай В. Народна освіта Радянського Закарпаття. Київ-Ужгород, 1988. 168 с.
462. Закарпаття в етнополітичному вимірі. К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 682 с.
463. Малець О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. ХХ ст.. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2004. 188 с.
464. Габорець В. Закарпатська художня школа // Нариси історії Закарпаття. Том III... С. 414-451.
465. Габорець В. Клубно-бібліотечні установи. Кінофікація. Видавнича справа // Нариси історії Закарпаття. Том III...С. 451-468.

466. Габорець В. Музейні заклади. Пам'ятки історії та культури // Нариси історії Закарпаття. Том III...С. 468-485.
467. Габорець В. Музичне мистецтво // Нариси історії Закарпаття. Том III...С. 381-401.
468. Габорець В. Театральне життя // Нариси історії Закарпаття. Том III...С. 401-414.
469. Офіцинський Р. Література, мистецтво, спорт // Закарпаття 1919-2009 років... С. 367-383.
470. Задорожний В., Кундрат Ю. Курс історії української культури (IX – початок ХХІ ст.): Навчальний посібник для студентів-україністів. Ужгород: Гражда, 2009. 432 с.
471. Міщанин В. Творення «радянської» культури на Закарпатті в 1946-1950 рр. // Історія України: сучасні виклики: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – С.105-123. URL: http://academia.in.ua/sites/default/files/document/2015/konferenc_istor_ukr_2015.pdf. (дата звернення: 14.08.2018).
472. Міщанин В. Становлення радянської культурної мережі в Закарпатській області у повоєнні роки URL: <http://uamoderna.com/md/mishchanyn-sovietization-of-zakarpattia> (дата звернення: 15.06.1018).
473. Малець О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / НАН України. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича. Ін-т народознав. Львів, 2003. 20 с.
474. Капітан Л.І. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянзації краю, 1944- 1964 рр.: автореф. дис... док. іст. наук: 07.00.01 / НАН України. Ін-т історії України НАН України. Київ, 2013. 40 с.
475. Кляп М. Загальноосвітня школа // Нариси історії Закарпаття. Том III... С.341-354.
476. Кляп М. Питання освіти та діяльності народних комітетів Закарпатської України // Науковий вісник УжНУ. Серія історія. 2002. №6. С. 162-171.

477. Кляп М. Характеристика умов розвитку освіти та науки // Нариси історії Закарпаття. Т. III.... С. 340-341.
478. Кучер Т. Діяльність Народної Ради Закарпатської України у галузі освіти // Науковий вісник УжНУ. Серія історія. 2002. №7. С. 75-78.
479. Міщанин В. Становлення вищої та середньої спеціальної освіти на Закарпатті у 1945-1950 рр.: За матеріалами міжнародного науково-практичного семінару «Освіта в умовах формування суспільства знань» 22-27 липня 2013 р., Сімферополь, Крим, Україна // Таврійський економічний журнал. Головн. ред. Хрієнко П.А. № 3. 2013. С. 75-78.
480. Міщанин В. Функціонування Ужгородського університету в умовах посиленого ідеологічного контролю КППС у перші роки Радянської влади на Закарпатті (1946-1950 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 26. С. 47-55.
481. Міщанин В. Освітня реформа Закарпатської України (1944-1946 рр.): перехід на радянські стандарти // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 1(34). С. 52-59.
482. Міщанин В., Місюк М. Трансформація системи освіти в період Закарпатської України 1944-1950 рр. // Розум в XIX столітті: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 20 червня 2012 р. / Відп. ред. В.І. Тарасов. Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. С. 25-32.
483. Химинець В., Стрічак П., Качур Б., Талапканич М. Освіта Закарпаття. Ужгород: Карпати, 2009. 462 с.
484. Рубіш Ф., В.Рубіш-Чучвар. Великі Лучки. Ужгород, 1999. 551 с.
485. Довганич О., Пригара М. Нижнє Селище. Ужгород: Видавництво В.Падяка, 2001. 300 с.
486. Висіцька Т. Велятино. Історико-етнографічний нарис. Ужгород: Закарпаття, 2000. 436 с.

487. Ганич Й., Мацо В., Шейко Ю. Дубриничі. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2000. 136 с.
488. Бембило М., Підберецький М. Синевирська Поляна. Ужгород: ТІМРАНІ, 2012. 195 с.
489. Марьина В. К событиям в Подкарпатской Руси 1944-1945 гг. // Новая и новейшая история. 2002. №3. С. 130-142.
490. Марьина В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939-1945 гг. Документальный очерк. Москва: Новый хронограф, 2003. 304 с.
491. Švorc P: Zakletá zem: Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha : Lidové noviny, 2007. 320 s.
492. Rychlík Jan, Rychlíková Magdaléna. Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918-1946. Vyšehrad, 2016. 47. s.
493. Vidňanský S., Gajdoš M. Niektoré osobnosti nastolenia totalitného režimu v Zakarpatskej Ukrajině // Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945-1953. Bratislava, 1995. S. 80-87.
494. Віднянський С. Народна рада Закарпатської України як інструмент приєднання Закарпаття до СРСР та радянзації краю // Národné rady v regióne Karpát na sklonku druhej svetovej vojny. Krakov, 2013. С. 37-52.
495. Вовканич І.І. Чехословаччина в 1945-1948 рр.: нарис історії перехідного періоду. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2000. 352 с.
496. Горват Л. Соціально-економічний і політичний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918-1945 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук. К., 1999. 17 с.
497. Марина В. Румуни Закарпаття: проблеми історії та етнокультурного розвитку: автореф. дис... канд. іст. наук. Ужгород, 1995. 24 с.
498. Худіш П. Закарпаття в контексті чехословацько-радянських відносин (1944-1948): автореф. дис... канд. іст. наук. Ужгород, 2016. 20 с.

499. Баран В., Токарський В. Україна: західні землі: 1939-1941 рр. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 448 с.
500. Баран В., Токарський В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939-1941 рр. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. 456 с.
501. Докаш О. Політико-культурна трансформація західних областей України в контексті утвердження ідеології радянського тоталітаризму (1930-1950-ті роки): автореф. дис.... д-ра політ. наук : 23.00.03; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2017. 36 с.
502. Когут П. Запровадження колгоспної системи в західних областях України (1944-1953 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук. Львів, 2000. 25 с.
503. Концур-Карабінович Н. Львівський собор 1946 р. в антиунійній політиці радянського тоталітарного режиму: автореф. дис... канд. іст. наук. Івано-Франківськ, 2010. 22 с.
504. Сайфуліна Ю. Встановлення і розбудова радянського державного режиму в Північній Буковині в 1940-1947 рр.: історико-правове дослідження: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Л., 2009. 20 с.
505. Ткачук В. Соціально-політичні процеси на західноукраїнських землях в перше повоєнне десятиріччя (1944-1954 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук. Львів, 2000. 18 с.
506. Закарпатська Україна. Осінь 1944 року: Матер. наук. конфер., присв. 50-річчю визволення Закарпаття та 50-річчю першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. Ужгород, 1995. 138 с.
507. Возз'єднання: Матер. міжнар. наук. конфер., присв. 55-річчю возз'єднання Закарпатської України з Україною. Ужгород, 2001. 180 с.
508. Возз'єднання Закарпаття з Україною: Матер. наук. конф., присв. 60-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною. Ужгород, 2006. 198 с.

509. Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку: Матер. всеукр. наук. конф., присв. 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Ужгород, 2010. 167 с.
510. Політична історія України / За ред. В.Танцюри. К., 2001. 488 с.
511. Макара М. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). Ужгород, 1995. 108 с.
512. Макара М. Ідеологічні та адміністративні заходи // Нариси історії Закарпаття. Т. III (1946-1991)... С. 58-73.
513. Офіцинський Р. Загальна характеристика радянського періоду в історії Закарпаття // Закарпаття 1919-2009 років... С.252-253.
514. Офіцинський Р. Номенклатура // Закарпаття 1919-2009 років... С. 255-257.
515. Филюшкин А.И. Теория и методология истории. – Б.М.: Studme.org., 2017. URL: https://studme.org/77619/istoriya/istoricheskoe_prostranstvo#521 (дата звернення: 07.11.2018).
516. Патнем Г. Розум, істина й історія: пер. з англ. К.: Альтернативи, 2003. 231 с.
517. Макаrchук С.А. Етнографія України. Навч. посібник. – Львів: Світ, 2004. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/part5/502.htm (дата звернення: 07.11.2018).
518. Магочій П.Р. Історія України. К.: Критика, 2007. 639 с.
519. Епплбом Е. Залізна завіса. Приборкання Східної Європи 1944-1956. Пер. з англ. І.В. Гарнік. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 622 с.
520. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. Пер. з англ. К.: Дух і літера, 2002. 539 с.
521. Баландье Ж. Политическая антропология. Пер. с франц. Е.А. Самарской. М.: Научный мир, 2001. 264 с.
522. Гавров С.Н. Модернизация России. Постимперский транзит. Пред. Л.С. Перепелкин. [E-Book]. Lincoln: University of Nebraska, 2009. С. 33-34.

URL:

https:

//books.google.com.ua/books?id=3yFE1Y5YmWEC&pg=PA34&lpg=PA34&dq=%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9+%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B7%D0%B8%D1%82&source=bl&ots=cr3gIXHJZn&sig=kx4eestXWH3tNnIBPJа-

FSC1gwc&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwj2ped1qzeAhXEkCwKHSImAdsQ6AEwCHoECAMQAQ#v=onepage&q=%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B7%D0%B8%D1%82&f=false (дата звернення: 07.11.2018).

523. Працко Г.С., Шпак Г.Ю. Политические транзиты и трансформации // Философия права. 2013. № 5(60). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskie-tranzity-i-transformatsii> (дата звернення: 07.11.2018).

524. Encyclopedia of Ukraine. Vol.1. Toronto, 1987. 952 p.

525. Encyclopedia of Ukraine. Vol.5. Toronto, 1993. 886 p.

526. Протьюко Т.С. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917-1941 гг.). Минск: Тессей, 2002. 688 с.

527. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. Ужгород, 1996. 399 с.

528. Шандор В. Спомини. Т.ІІ. Карпатська Україна (1939-1945). Ужгород, 2000. 245 с.

529. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ ст. К., 1996. 360 с.

530. Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Ліра, 2010. 716 с.

531. Бек К. Відновлення сталінської системи в повоєнній УРСР // УІЖ. 2012. № 4. С. 127-139.

532. Шумські Ян. Саветызацыя Заходняй Беларусі (1944-1953 г.). Прапаганда і адукацыя на службе ідэалогіі. 2-е выд. Смаленск: Інбелкульт, 2014. 326 с.

533. Кантор Ю. Ресоветизация Прибалтики: национальные кадры и национальный вопрос (1944-1953 гг.) // Советские нации и национальная политика в 1920-1950-е годы. К., 2013. С. 373-385.
534. Андрухів О. Історико-правова характеристика «першої радянзації» західноукраїнських земель (1939-1941 рр.) // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького. 2015. № 11. С. 45-51.
535. Закон про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і з'єднання її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою (1 листопада 1939 р.) URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1103/17/> (дата звернення: 09.11.2018).
536. Закон про прийняття Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки (15 листопада 1939 р.). URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1104/17/> (дата звернення: 09.11.2018).
537. Гуменюк Т. І. Проблема «возз'єднання» Західної України з Українською РСР у сучасній історіографії // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник наукових праць. К., 2004. Т. 26. С. 41-53.
538. Шабельніков В. Впровадження адміністративно-територіальної політики УРСР на новоприєднаних західних землях (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Історичні і політологічні дослідження. 2011. Т. 47-48. № 1-2. С. 17-22.
539. Левицька О. Методи радянзації Західної України. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=35387 (дата звернення: 15.11.2018).
540. Холодницький В. Становлення радянських адміністративних органів влади на території Північної Буковини та Північної Бессарабії // Українська історична наука на порозі XXI ст. Чернівці, 2001. С. 401-411.
541. Докаш О. Реалізація стратегічних політичних інтересів сталінського тоталітарного режиму як рушійної сили утвердження радянської політичної системи у Західній Україні та Північній Буковині на початковому етапі

- Другої світової війни // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2015. Вип. 27. С. 15-21.
542. Шайкан В. Ідеологічний аспект радянзації західноукраїнських земель у 1939-1940 рр. // Вісник Академії праці і соціальних відносин федерації профспілок України. 2010. № 4. С. 147-152.
543. Кантор Ю. Прибалтика: война без правил (1939-1945). СПб.: Звезда, 2011. 336 с.
544. Зубкова Е. Прибалтика и Кремль. М.: РОССПЭН, 2008. 351 с.
545. Патенко А. К вопросу о советизации Прибалтики в 1940-1941 гг. // Вестник Новгородского государственного университета. 2006. № 39. С. 67-69.
546. Eidintas A., Bumblauskas A., Kulakauskas A., Tamošaitis M. The History of Lithuania. Revised Second Edition. Vilnius: Publishing House «Eugrimas», 2015. 327 p.
547. Гурьянов А. Масштабы депортации населения в глубь СССР в мае-июне 1941 г. URL: http://memo.ru/history/polacy/G_2.htm. (дата звернення 15.11.2018).
548. Патер І. Репресії та депортації населення Західної України у 1940-х роках // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки. 2013. Вип. 11. С.279-290.
549. Ноллендорфс В. Латвия под властью Советского Союза и национал-социалистической Германии 1940-1991. Рига, 2010. 140 с.
550. Волчек Д. 60-летие операции «Прибой». URL: <http://www.svoboda.org/a/1563837.html>. (дата звернення 15.11.2018).
551. Стародубець Г. Місцеві кадри в управлінських структурах західних областей України в 1944-1946 рр. // Гілея. 2011. Вип. 45. С.62-69.
553. Отчет о работе отдела кадров Закарпатского обкома КП(б)У за 1946 год // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.128. 64 арк.
554. Мусієнко І. Етнічний склад репресованих на Північній Буковині в 1940-50-х рр. // Матеріали до української етнології. 2007. Вип. 6. С.103-109.

555. Коровицина Н.В. Агония соцмодернизации. Судьба двух поколений двух европейских наций. М.: Наука, 1993. 176 с.
556. Офіцинський Р. Превентивна радянська Закарпатської України (осінь 1944 р. – весна 1945 р.) // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. (Ужгород, 24 червня 2010 року). Ужгород, 2010. С.107-115.
557. Корсун О. Від упорядника // Закарпатські угорці і німці... С. 7-25.
558. Сеньків М. Західноукраїнське село: етапи та методи колективізації 1944-1952 рр. // Галичина. 2003. № 9. С. 127-133.
559. Когут П. Колективізація в західноукраїнському селі. Львів, 2000. 80 с.
560. Вітенко М. Завершальний етап та основні наслідки колективізації на території західних областей УРСР (1948-1953 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2013. Вип. 23-24. С. 125-130.
561. Міщанин В. Аграрна політика на Закарпатті 1944-1950 рр. Ужгород, 2000. 138 с.
562. Рудокас Й. Как в сегодняшней Литве на вчерашние колхозы смотрят. URL: <http://www.obzor.lt/news/n5573.html> (дата звернення: 15.11.2018).
563. Инакомыслие в Латвии URL: <http://www.memo.ru/history/diss/books/ALEXEEWA/Chapter5.htm>. (дата звернення: 15.11.2018).
564. Свеженцева О. Особливості соціалізації чехословацької економіки наприкінці 40-х на початку 50-х рр. XX ст. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія. Ужгород, 2011. Вип. 26. С. 167-173.

РОЗДІЛ 2. ПРЕВЕНТИВНА РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

2.1. Етапи процесу возз'єднання з Україною

Возз'єднання Закарпаття з Україною юридично оформлено 29 червня 1945 р. у Москві договором між Радянським Союзом і Чехословаччиною. Тоді переважна частина українських етнічних територій опинилася в одній державі. Термін «возз'єднання» зазначений у згаданому договорі, а в строкатій науковій та популярній літературі використовуються також терміни «включення», «приєднання», «прилучення» [1, с. 67] тощо.

Слід розрізняти поняття «возз'єднання» як волевиявлення населення жити в Українській державі та «возз'єднання» як інструмент радянської [2, с. 34]. Як відзначив доктор історичних наук В. Худанич, під час Другої світової війни на Закарпатті паралельно діяли два рухи: національно-визвольний та комуністичний, що прагнули возз'єднання краю з Україною [3, с. 17-18]. Одні боролися за незалежну Українську державу, а інші бажали Радянської України. Представники національного руху теж як делегати Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України схвалили історичні рішення. Серед них було чимало прибічників Карпатської України, що проголосила незалежність 15 березня 1939 року. Саме ж возз'єднання пройшло за радянським сценарієм після очищення Червоною армією Закарпаття від угорських і німецьких військ восени 1944 року.

Для уникнення непорозумінь стосовно терміну «визволення» Закарпаття від фашистських загарбників» в подальшому користуватимемось терміном запропонованим Українським інститутом національної пам'яті «вигнання нацистських окупантів із України» (Закарпаття), адже «термін «визволення» передбачає волю, свободу, а у 1944 році Україна не стала вільною. Із вигнанням нацистських окупантів Україна не отримала волі, тільки опинилася під іншим пануванням, результатом якого стали масові репресії та депортації, зокрема сотень тисяч українців, поляків та цілого кримськотатарського народу» [4]. Виключенням не стало й Закарпаття.

Вигнання угорсько-німецьких окупантів сталося в ході Східно-Карпатської стратегічної наступальної операції силами 4-го Українського фронту – 18-ї армії та 17-го гвардійського корпусу. Командував фронтом генерал-полковник Іван Петров (з 26 жовтня 1944 р. – генерал армії). Довелося подолати гірські перевали, «лінію Арпада» – глибоко ешелоновану (до 60 км), добре обладнану систему оборони. «Лінія Арпада» складалась із окремих вузлів оборони на можливих напрямках наступу радянських військ – Ясінянському, Ужоцькому, Мукачівському, Хустському.

Початок наступу через карпатські перевали прискорила сприятлива ситуація на фронтах. У ході Львівсько-Сандомирської операції (19 липня – 29 серпня 1944 р.) війська 1-го Українського фронту значно посунулися вздовж північних схилів Карпат. На 5 вересня 1944 р. війська 2-го Українського фронту вийшли на румунсько-югославський кордон, війська 3-го Українського фронту у взаємодії з Чорноморським флотом підійшли до румунсько-болгарського кордону. Німецько-угорське угруповання на Закарпатті опинилося під загрозою оточення.

Бойові дії в Східних Карпатах складались з двох операцій: Карпатсько-Дуклянської та Карпатсько-Ужгородської, що проведені з 8 вересня до 28 жовтня 1944 р. У *Карпатсько-Дуклянській* операції взяли участь війська 1-го Українського фронту, а в *Карпатсько-Ужгородській* – 4-го Українського фронту. У Східно-Карпатській операції виділяють три етапи: 8-14 вересня – прорив першої лінії оборони німецько-угорських військ у передгір'ях; 15-30 вересня – вихід до Головного Карпатського хребта; 1-28 жовтня – перехід хребта, південних схилів і вихід до долин річок Віслока і Ондава [5, с. 20].

Карпатсько-Ужгородська операція проводилась 4-м Українським фронтом в унісон наступу 2-го Українського фронту на Дебрецен. Сучасні історики вважають Дебреценський напрямок головним, бо очікуваних результатів Карпатсько-Дуклянська операція не дала. Тому вони пропонують повернутися до назви, яка вживалась у радянській воєнно-історичній літературі 1950-1960-х рр. – Дебреценсько-Ужгородська наступальна

операція [6, с. 37-42].

У межах сучасної Закарпатської області в основному воювала 1-а угорська армія (командувач – генерал-полковник Б. Міклош). Три її піхотні дивізії були висунуті практично на лінію колишнього державного кордону. 16 жовтня 1944 р. генерал-полковник Бела Міклош, разом зі своїм начальником штабу, близько 10 тис. солдат і офіцерів перейшли на радянську сторону. Але генерал-полковник Г. Гайнріці змінив командний склад і відновив боєздатність 1-ї угорської армії.

«Цими та дотичними обставинами пояснюється двотижнєве затишшя на закарпатській ділянці Східного фронту Другої світової війни. Справа в тому, що невдовзі після капітуляції сусідньої Румунії (12 вересня 1944 року) регент Угорщини Міклош Горті 28 вересня 1944 року таємно відправив делегацію на чолі з начальником жандармерії генерал-лейтенантом Габором Фараго у Москву на переговори про капітуляцію. Вони продовжувалися до 11 жовтня. В угорські та радянські війська надійшла відповідна вказівка. Сам же регент М. Горті 15 жовтня по радіо оголосив про перемир'я. Проте 16 жовтня у Будапешті відбувся державний переворот під проводом ультрарадикала Ференца Салаші, котрий не сприйняв мирного сценарію. Міклоша Горті усунули з посади...» [7, с. 248], – так відобразив тогочасні події Р.Офіцинський.

Після цього 4-й Український фронт перейшов у наступ на деморалізованого противника. Прорив 2-го Українського фронту в напрямку Дебрецена загрожував німецько-угорській групі оточенням. Гітлерівське командування розпочало з 15 жовтня відведення військ із Закарпаття. Це прискорило наступ 4-го Українського фронту. 16 жовтня 1944 р. взято Рахів, 24 – Хуст і Сваляву, 26 – Мукачево, 27 – Ужгород. 28 жовтня 1944 р. завершено Східно-Карпатську операцію.

У радянській політиці пам'яті існували в різний час різні дати відзначення остаточної дати «визволення території України від німецько-фашистських загарбників»: 8 жовтня, 14 жовтня, 26, 27, 28 жовтня 1944 р.

Зокрема, 8 жовтня Червона армія зайняла останній населений пункт УРСР у довоєн- них кордонах – с. Лавочне Сколівського району тоді Дрогобицької області. Через тиждень, 14 жовтня, радянська Україна вперше відзначила вигнання загарбників на урочистому зібранні партійно-радянської номенклатури у Києві. Після зайняття Ужгорода 27 жовтня 1944 р. Й. Сталін оголосив, що війська 4-го Українського фронту оволоділи головним містом Закарпатської України. 26 жовтня радянські війська увійшли у м. Мукачево, а 28 жовтня захопили станцію Чоп. В обидвох випадках теж відзначили «доленосний день визволення».

Однак бойові дії у межах Закарпаття тривали ще протягом місяця й остаточно Чоп було взято тільки 23 листопада 1944 року. Деякі ж населені пункти здобуто пізніше: 25 листопада – Соломоново; 26 листопада – Струмківка, Цеглівка, 28 листопада – Прикордонне, Тарнівці. Професор Р. Офіцинський з цього приводу висловився наступним чином: «Не про «День визволення» Закарпаття мова, а про точку тоталітарного відліку крайової історії. Тоталітаризм приніс усій Україні декілька демографічних катастроф і нав'язав цивілізаційне відставання, котре досі дається взнаки. Святкувати щось із тоталітаризмом пов'язане є некоректним щодо пам'яті мільйонів його безневинних жертв» [8, с. 7]. До речі, першу річницю «визволення» краю керівництво Народної Ради Закарпатської України святкувало 27 жовтня, тобто у день здобуття Ужгорода [9, арк. 1-4].

За директивними вказівками Кремля 4-й Український фронт одночасно сприяв радянізації регіону для подальшого приєднання до СРСР. Міфологема «визволення» цілеспрямовано нав'язувалася в контексті глобального міфу про «Велику Вітчизняну війну». Це мало за мету легітимізацію радянського режиму у суспільстві та творення штучної спільноти «радянський народ». Не випадково після вступу Червоної армії на Закарпаття змінилася політична термінологія: якщо в середині жовтня 1944 р. у зведеннях Радянського Інформбюро та інших документах про Закарпаття говорилося як про «територію Чехословаччини», то наприкінці того ж місяця вже йшлося про

«Закарпатську Україну на території Чехословаччини» [10, с. 576].

Спочатку провідні закарпатські комуністи в еміграції та вдома – І. Туряниця, І. Ваш, І. Петрушак, С. Борканюк та ін. – висловлювалися за приналежність Закарпаття до Чехословаччини. Зокрема, І.Туряниця, голова Народної Ради Закарпатської України, а перед тим офіцер політвідділу чехословацької бригади в СРСР, не раз говорив про це на мітингах і писав у газетах [11, с. 42]. Але з нагоди 27-ої річниці Жовтневої революції в СРСР на Закарпатті з ініціативи комуністів на зборах і мітингах уже лунали заклики до здійснення «споконвічних мрій карпато-українців про возз'єднання з Україною». Досить швидко пройшла підміна понять. Рішення Всеукраїнського з'їзду в Хусті 21 січня 1919 р. про возз'єднання з Українською Народною Республікою комуністи стали тлумачити як прагнення до возз'єднання з радянською Україною. Прикметно, що відповідна пропагандистська кампанія проводилась у національно-патріотичному дусі.

На чисельних зібраннях, організованих комуністами у населених пунктах Закарпаття, висловлювалась думка про необхідність покінчити з іноземним пануванням і приєднатися до «великої України». На середину листопада 1944 р. ця вимога відобразилася в постановах, резолюціях, петиціях, листах, проханнях різних форумів громадян на ім'я керівників УРСР і СРСР [12; 13], у газетних публікаціях, усних виступах тощо. Рупором цієї кампанії стала газета «Закарпатська правда», яка видавалася місцевими комуністами у співробітництві із політвідділом 4-го Українського фронту, а згодом стала офіційним друкованим органом Комуністичної партії Закарпатської України. Допомогали їй нашвидкуруч створені газети «Закарпатська Україна» і «Молодь Закарпаття». На їхніх шпальтах публікували вимоги мешканців краю возз'єднатися з «Радянською Україною». «Ми хочемо, щоб наш селянин був господарем своєї землі, щоб наші фабрики і заводи, які завжди були в чужих руках, працювали на користь нашого народу, щоб наша молодь і здібна інтелігенція з користю працювали на ниві

розвитку нашої національної культури і освіти нашого підростаючого покоління... Всього цього ми можемо досягнути тільки при одній умові: коли Закарпатська Україна увійде до вільної і щасливої сім'ї народів Радянського Союзу» [14], – йшлося у резолюції зборів громадян Мукачева 12 листопада 1944 р.

На Закарпатті, що перебувало під контролем радянських військ, створювалися органи місцевого самоврядування. Вони спочатку мали різні назви – народні ради (Рахів, Іршава), міські управи (Ужгород, Мукачево), а згодом утвердилася єдина назва – народні комітети. Деякі з них виникли ще під час угорської окупації в зонах дії партизанських загонів і з'єднань, інші – з приходом радянських військ.

Як впливає з інформації 4-го Українського фронту від 10 липня 1945 р. про події на Закарпатті, виникнення цих місцевих органів самоврядування тільки в деякій мірі було результатом народної ініціативи. Перші народні комітети не стільки обирались, скільки призначались командирами військових частин, які оволоділи тим чи іншим населеним пунктом. Зазвичай після короткої бесіди командири дивізій, полків, батальйонів призначали 5-7 осіб у тимчасовий народний комітет. Одночасно селяни підказували кандидатури, мали право відхилити небажану кандидатуру, хоча таких випадків було небагато [10, с. 578]. У перші народні комітети увійшли вчителі, священики, інші впливові особи, зокрема підпільники і партизани. Разом з новоствореними органами влади у містах і селах з дозволу військового командування діяв старий чиновницький апарат для вирішення поточних проблем життя краю. У деяких селах уповноважені чехословацького уряду спробували ввести до народних комітетів своїх прихильників. Але це не мало успіху. Комітети або їх члени, що виступали проти руху за возз'єднання і проти виходу із складу Чехословаччини, були ізольовані органами безпеки, укомплектовані радянськими інструкторами [15, с. 13].

На першому етапі (жовтень 1944 р.) у Рахівському, Тячівському,

Хустському, Волівському, Севлюському округах народні комітети опиралися на підтримку населення і Червоної армії, взаємодіяли з військовою комендатурою і цивільними органами чехословацького уряду. Але вже на початку листопада 1944 р. в них узяли верх прорадянські елементи. Наприкінці листопада 1944 р. практично всі народні комітети в краї знаходились під неформальним контролем радянської військової адміністрації. Очолювали їх зазвичай комуністи і некомуністи, що мало «імітувати «загальнонародно-демократичний характер нових органів влади» [16, с. 269-270].

До перших народних комітетів входили прихильники різних політичних партій, які діяли на Закарпатті в 1920-1930-х рр.: соціал-демократи, християнські демократи, автономісти та ін. Проте їхня діяльність невдовзі припинилась. У ході виборів до сільських, міських, окружних народних комітетів за обставин, що склалися з приходом радянських військ, населення надавало перевагу комуністам – єдиним, що тоді легально діяли. Нерідко народні комітети змінювали свій склад завдяки старанням радянських офіцерів і без згоди місцевих жителів.

У процесі створення і діяльності народних комітетів виникли суперечності, породжені питанням про майбутню приналежність Закарпаття. Якщо чехословацька адміністрація Ф. Немеца прагнула відновити демократичну систему управління, то народні комітети при сприянні радянського командування насаджували тоталітарні порядки. Саме радянські офіцери визначали політичне обличчя Закарпаття в кінці 1944 року.

Для відновлення чехословацького державного управління в другій половині жовтня 1944 р. на Закарпаття направлено групу із 34 офіцерів й унтер-офіцерів чехословацького війська генерала Л. Свободи. Їх завдання – проведення мобілізації, допомога в створенні народних комітетів (І. Ваш, І. Андрійцьо, М. Мацканюк, Ю. Млавець, І. Ледней, П. Попович та І. Туряниця, член урядової місії). Проте по приїзді вони разом з працівниками редакції «Голос Закарпаття» С. Борканюк, М. Климпотюком,

С. Вайсом, П. Варгою, В. Нямецюком, що прибули з Москви, розгорнули пропагандистську й організаційно-практичну роботу за возз'єднання з УРСР [10, с. 580].

Перший субрегіональний орган місцевого самоврядування створений 22 жовтня 1944 р. у Рахові – окружна народна рада. Вона видала циркуляр про порядок обрання сільських органів влади. На першому ж засіданні було обрано склад народної ради, створено відділи: адміністративний, податковий, шкільний, судовий, поштових справ, міліції, охорони здоров'я, торгівлі та харчування. Як бачимо, місцеві народні комітети головним чином опікувалися локальними справами. Наприклад, народний комітет с. Шаланки (нині Виноградівський район) складався з 8 осіб: голова, заступник, касир, відповідальний за продовольче постачання нужденних, відповідальний за догляд над сільськими й урбаріальними лісами, завідуючий господарством (він же польовий староста), секретар комітету. Цей орган займався розподілом продовольчої допомоги, палива, землі, допомогою сім'ям добровольців, заготівлею продукції (м'яса, зерна) для Червоної армії, турбувався про облаштування переселенців з гірських сіл, впорядкуванням сільського пасовища, оранкою і засівом всієї землі, запуском млина, лісопильного і спиртового заводів, обмолотом збіжжя й команиці (конюшини), забезпеченням громадського порядку (до утворення окружного відділу міліції), встановленням телефонного зв'язку з окружним центром, клопотаннями перед військовими і цивільними властями про звільнення з таборів односельчан та ін. [15, с. 15].

Однак народні комітети реалізовували і низку політичних завдань, які продукувала Народна Рада Закарпатської України. Так, її декрет №4 називався «Про усунення мадярських і німецьких написів зі всіх публічних місць» [17]. Згідно з ним, усі назви на угорській та німецькій мовах замінили на українські та російські (у тексті документу – руські). Рахівський окружний комітет скерував з цього приводу до Середньої Апші (румунськомовне село) лист, в якому йшлося: «Переведення цього розпорядження сконтролюйте.

Оскільки нема власника зобов'язаного на усунення написів, написи має усунути СНК» [18, с. 122]. Сільські народні комітети мали зібрати у населення атрибутику угорської державності, зокрема прапори, або хоча б їх зелену смужку. У згаданій Середній Апші в листопаді 1944 р. у мешканців і греко-католицької церкви конфіскували 5 таких символів.

Подібне зроблено на першому засіданні Берегівського окружного народного комітету (більшість в окрузі складали угорці) 20 листопада 1944 року. Серед інших питань ухвалено резолюцію про введення української мови «у всіх комітетах і урядах». Зовсім по-радянськи виглядало заочне обрання жителями с. Іза Хустського округу на установчих зборах 31 жовтня 1944 р. головою СНК молодого поета Дмитра Вакарова, який так і не повернувся з угорської в'язниці. На час його відсутності збори призначили тимчасового голову Ф. Сабова. Ужгородська міська управа 5 листопада 1944 р. поспішила ввести у місті московський час, а з нагоди Жовтневої революції зобов'язала вивісити радянські прапори. У деяких міських і сільських народних комітетах, промислових підприємствах, адміністративних установах, правоохоронних органах діловодство почали вести російською мовою [10, с. 581]. Мукачівський міський народний комітет 12 листопада 1944 р. розглянув такі питання: про заборону діяльності всіх фашистських організацій, партій, спілок, товариств, поширення і збереження їх літератури, конфіскацію їх видавництв, друкарні та іншого майна, про відміну закону про обмеження в політичних, економічних правах єврейського населення тощо [15, с. 16].

З'ясовуючи зміст діяльності народних комітетів, слід зауважити, що деякі дослідники характеризують їх як «перехідний ступінь до встановлення диктатури пролетаріату, радянської влади» [19, с. 61]. Для інших ці комітети, що діяли під керівництвом комуністичних організацій, уже «виконували функції органів диктатури пролетаріату», оскільки ставили своїм завданням «ліквідацію приватної власності на засоби виробництва і експлуатації людини людиною, здійснювали перехід від капіталізму до соціалізму»

[20, с. 71, 87]. Очевидець й учасник подій, доктор історичних наук, професор М. Троян стверджував, що перед цими структурами влади як «органами диктатури пролетаріату» стояли важливі політичні та економічні завдання: націоналізація промислових підприємств і банків, конфіскація поміщицьких і церковних земель, відбудова народного господарства, допомога Радянській Армії в розгромі нацизму [21, с. 32-33]. На думку інших дослідників, народні комітети з листопада 1944-го до кінця 1945 р. були взірцем «народної демократії», в якій «змішалися колишні інституції та стара буржуазна система з новими радянськими установами» [11, с. 50].

Як бачимо, початком процесу повномасштабної радянзації стала національно-патріотична кампанія возз'єднання Закарпатської України з УРСР. Цей сценарій реалізовувався після завершення Східно-Карпатської операції, коли в жовтні-листопаді 1944 р. Закарпаття опанували радянські війська і з участю радянських військовослужбовців створювали органи місцевого самоврядування. Їх діяльність відразу спрямували на забезпечення народної ініціативи щодо зміни державно-правового статусу краю за московським планом. Цьому слугували весь спектр методів: диктат радянського військового командування, зачистка контррозвідкою «Смерш» «ворогів народу», переслідування угорського і німецького населення тощо. СРСР скористався сповна сприятливою суспільною кон'юнктурою і слабкістю в краї позицій чехословацького уряду, що повертався з еміграції.

Розгортання руху за возз'єднання Закарпаття з УРСР у складі СРСР відбулося в умовах присутності військ Червоної армії. У резолюції 1-ої конференції Комуністичної партії Закарпатської України від 19 листопада 1944 р. зафіксовано чітку і однозначну позицію: «Віднині ми не є малим народом, який потребує чужої опіки. Ми є складовою частиною великого українського народу» [22, с. 62]. Треба сказати, що ідея єдності українського народу в програмі місцевих комуністів звучала і впродовж 1930-х рр., тобто у чехословацький період.

Політична криза і поетапний розпад Чехословаччини у 1938-1939 рр.

внесли свої корективи в існування багатопартійності на Закарпатті. Комуністи перейшли в підпілля. У роки угорської окупації Закарпаття багато членів Компартії взяло участь у партизанському русі. Після здобуття Закарпаття Червоною армією відбулася крайова партійна конференція, що 19 листопада 1944 р. за активної участі радянських політпрацівників проголосила створення Комуністичної партії Закарпатської України, яка очолила процес возз'єднання з УРСР. У містах і селах виникли партійні осередки, а в першій половині листопада 1944 р. сформувалися окружні та міські партійні комітети.

Головним завданням комуністів у цей час стало просування якомога більше своїх представників у новостворені органи влади – народні комітети. Представництво у народних комітетах встановлювалося в залежності від кількості мешканців населеного пункту – від 9 до 36 членів. У містах від 36 до 42, в окружних комітетах – від 18 до 36. Але в Ужгороді народний комітет налічував 55 чоловік, у Мукачеві – 43. Так, 22 жовтня 1944 р. на установчих зборах Рахівської окружної народної ради обранням обрали виконком у складі 7 осіб: голова Штефанець, секретар І. Лукач, заступники голови А. Білусяк (Ясіня), М. Гайналь (Великий Бичків), члени С. Бойко (Рахів), М. Скерчук (Рахів), М. Цуперяк (Ясіня). Накреслено наступний алгоритм дій: «В сільській раді має бути заступлена відповідним чином комуністична партія, а також по можливості кожна частина села..., строго уложується всім місцевим сільським радам аби воєнним властям всьому бути на помочі..., а організація міліції в цілому окрузі буде проведено у всіх селах на один взір в порозумінні з місцевими воєнними командами» [23, арк. 1]. У прикінцевому положенні «Правильника Окружної Народної Ради в Рахові» зазначено, що її діяльність має служити інтересам перемоги Червоної армії та її союзників.

29 жовтня 1944 р. створено окружний комітет у Тячеві. На установчих зборах були присутні представники радянського (І. Ковальчук) і чехословацького (І. Ваш, Ю. Рошко) війська. На установчих зборах окружного народного комітету у Хусті 15 листопада 1944 р. схвалено

звернення до Сталіна: «Населення Хустського округу, як і весь народ Закарпатської України, переживає радісні, щасливі дні свого визволення від німецько-фашистських загарбників. Наш народ тепер живе одним бажанням – якнайшвидше здійснити свою мрію про приєднання до Радянської України... Просимо допомогу нашому народу здійснити його прагнення жити в одній державі з нашими українськими братами» [24].

26 жовтня 1944 р., в день здобуття міста, у Мукачеві створено тимчасову міську управу. 12 листопада її було перейменовано у народний комітет. 16 листопада він був переобраний заново. Лише 20 листопада відбулося його перше засідання, де схвалено постанову про нову місцеву владу [23, арк. 5]. Як справедливо зазначили дослідники, формування народних комітетів не мало нічого спільного з класичною демократичною процедурою (англосаксонського чи швейцарського зразка). Це було нереально з огляду на принциповий антидемократизм сталінського режиму [24].

13 листопада 1944 р. ініціативна група в Мукачеві обрала організаційний комітет, якому доручалося скликати першу конференцію комуністів Закарпаття. Конференція розпочала свою роботу 19 листопада в приміщенні Мукачівського міського театру. Комуністичні організації міст і сіл краю представляли 294 делегати. За соціальним станом – 50% селян, 35% робітників, 15% представників інтелігенції. У роботі конференції взяли участь 124 запрошені – представники партизанських з'єднань, Червоної армії, ЦК КП(б)У [25, с. 584].

На конференції утворено Комуністичну партію Закарпатської України (КПЗУ). Тут же було обрано Центральний комітет КПЗУ, до якого увійшло 23 комуністи: С. Борканюк, С. Вайс, І. Ваш, М. Гандера, І. Желізко, І. Керча, М. Климпотюк, І. Ледней, І. Ловга, М. Мацканюк, І. Раточка, Д. Тарахонич, В. Теслович, О. Тимко, М. Черничко, І. Шпилюк та ін. Пізніше до ЦК кооптували представника Києва А. Андрійка (Чеканюка). Першим секретарем ЦК КПЗУ обрано І. Туряницю, другим секретарем –

Д. Тарахонича, секретарями – С.Вайса та І. Леднея [15, с. 21].

Проте головним питанням стало возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. У доповідях (С. Вайс, І. Керча, І. Туряниця) і виступах делегатів (І. Ледней, В. Русин, І. Желізко, М. Мацканюк, В. Палаташ) підкреслювалось історичне значення звільнення з-під окупації Закарпаття Червоною армією, відображалася вимога трудящих негайно здійснити віковічну мрію про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.

У резолюції про чергові завдання партійних організацій ставилася вимога перед комуністами очолити рух народних мас за возз'єднання і змінити вектор розвитку краю. Це передбачало: ліквідацію поміщицького землеволодіння, передачу землі безплатно безземельним і малоземельним селянам, скасування встановленої за часів окупації системи податків, націоналізацію банків, заводів, фабрик і передачу їх у власність народу. Безперечно, ці рішення викликали широку підтримку серед населення і підняли авторитет єдиної політичної партії [15, с. 20-21]. Підтримки здобули й інші соціальні та національні прокламації комуністів: добитися поліпшення матеріального становища населення, встановлення на підприємствах восьмигодинного робочого дня, забезпечення роботою всіх трудящих, відкриття шкіл і безплатне навчання всіх дітей рідною мовою.

У вітальному листі до ЦК ВКП(б) делегати конференції 19 листопада 1944 р. заявили про своє непохитне прагнення повернутися «в лоно своєї Батьківщини – Радянської України» [26, с. 67]. Таким чином, на своїй першій конференції КПЗУ поставила однозначну вимогу: «усунути історичну несправедливість і возз'єднати Закарпатську Україну з Радянською Україною» [27, с. 62-66].

Вирішення питання возз'єднання покладалося на загальний представницький орган Закарпатської України – з'їзд народних комітетів. Ще 8 листопада 1944 р. міська управа Ужгорода звернулася з листом до Мукачівського і Хустського окружних народних комітетів з ініціативою створити оргкомітет з підготовки і скликання з'їзду. Пропозиція отримала

схвальну підтримку. Організаційний комітет створено 19 листопада 1944 р. в Мукачеві, коли проходила конференція комуністів. Тут же визначилися з місцем і датою проведення з'їзду – м. Мукачево, 26 листопада 1944 року. Чітко визначеного представництва делегатів від міст і сіл на цей з'їзд не було: по 1-2 осіб від малих сіл, до 3-4 і більше від великих.

Підготовка з'їзду проходила в умовах, коли край був ще зоною воєнних дій. Зацікавленою стороною в цьому процесі виступило командування 4-го Українського фронту, а безпосередньо курували член Ради фронту генерал-полковник Л. Мехліс і начальник політвідділу 18-ої армії полковник Л. Брежнев [15, с. 29]. Формально Закарпаття після вступу радянських військ було розділено на дві зони – радянську і чехословацьку, що унеможливило контроль над ситуацією в краї з боку чехословацької адміністрації. Ці дві зони існували тільки «на папері», натомість весь край був зоною радянського управління, оскільки поняття «пасмо воєнних операцій» мало відмінні трактовки у чехословацької та радянської сторін. Для СРСР це поняття включало і тил, для Чехословаччини – тільки зону безпосереднього ведення бойових дій [28, с. 11]. Навіть січні 1945 р. зафіксоване силове протистояння між представниками чехословацької адміністрації та радянськими військовими [29].

На міських і сільських мітингах обирали представників на цей форум. На з'їзд прибули 663 делегати. Вважалося, що 1 делегат мав представляти 1000 жителів Закарпатської України. За соціальним складом – 258 селян, 178 робітників, 172 представники інтелігенції, 55 ремісників і торгівців. 243 були членами Комуністичної партії, або 36,6% [30, с. 245]. Серед делегатів з'їзду були представники різних національностей: українці, угорці, росіяни, румуни, словаки, німці, євреї. Делегатами з'їзду стали 15 жінок.

У Державному архіві Закарпатської області міститься понад 500-сторінкова справа в якій зберігаються списки і мандати делегатів I з'їзду народних комітетів. З часу оголошення і до проведення з'їзду пройшло лише тиждень, тому бачимо певну поспішність у виготовленні і завіренні мандатів.

Так, «мандатні свідоцтва» представників м. Берегово завірені печатками «Берегівської комуністичної партії» («Beregszász komonists part») [31, арк. 1-3, 7-9, 13-14], делегатів від Берегівської округи – «Магістратом в Берегові» («Magistrát města Beregsazu») [30, арк. 5-6, 10-12, 16], деякі – старими сільськими печатками [31, арк. 15] або простими підписами сільських урядовців [31, арк. 4]. До Мукачева з окремих, навіть віддалених, сіл делегати прибували пішки, на підводах чи велосипедах. Частина делегатів прибула в Мукачево на потягах і військових автомашинах.

Число запрошених гостей сягнуло 126 осіб. Серед них – 7 командирів й учасників партизанських з'єднань – В. Русин, О. Тканко, Д. Урста, І. Прищепа, Ю. Туряниця, Г. Ревес, І. Фабриці, окремі представники різних прошарків населення – М. Троян, П. Попович, І. Сільцер, Н. Хімінець та ін. У роботі з'їзду взяли участь представники командування Червоної армії на чолі з начальником 7-го відділу політичного управління 4-го Українського фронту полковником С. Тюльпановим і начальником політвідділу 18-ої армії полковником Л. Брежнєвим. До речі, 2 листопада 1944 р. Л. Брежнєву було присвоєне військове звання генерал-майор. Крім того, в залі засідання було десятки співробітників НКВС, які долучилися до організації з'їзду.

Вранці 26 листопада 1944 р. розпочалася реєстрація делегатів у фойє кінотеатру «Зірка», який пізніше отримав назву «Перемога». Поряд знаходилося приміщення, де розташувався штаб Народної дружини Закарпатської України, яка охороняла роботу з'їзду. Цю почесну місію доручили старшокласникам гімназій, учительської семінарії та торговельної академії, які були дружинниками. О 14 годині розпочав свою роботу Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України. Відкрив з'їзд голова Мукачівського народного комітету М. Драгула [21, с. 55]. На з'їзді прозвучали доповіді П. Сиви «Визволення Закарпатської України від німецько-мадярських окупантів», І. Туряниці «Про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» та «Про наділення селян, робітників і службовців землею та лісом». Було обрано Народну Раду

Закарпатської України. Про ідею возз'єднання говорила низка делегатів: О. Тимко, Ф. Повхан, В. Фушич, П. Чизмар, Г. Турянця, М. Кухар, М. Будаї, В. Половка та ін.

Делегат-комуніст з Волового (нині Міжгір'я) Д.Тарахонич зачитав текст Маніфесту про возз'єднання, зокрема з такими словами: «Настав радісний історичний день для Закарпатської України. За допомогою героїчної Червоної Армії скинуто німецько-мадярське іго. Покладено кінець багатовіковому пануванню мадяр і всіх чужоземців на ісконних українських землях Закарпатської України... Вся історія Закарпатської України говорить, що наш народ позбавлений національної незалежності, перебуваючи віками в рабстві, загине, коли залишиться в межах чужої держави. Або возз'єднання з Радянською Україною і національне відродження, або гніт, безправ'я і поступове вимирання народу Закарпатської України» [32, с. 2].

В одноголосно схваленому з'їздом рішенні йшлося: «1. Возз'єднати Закарпатську Україну з своєю великою матір'ю Радянською Україною і вийти зі складу Чехословаччини. 2. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну Раду Союзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. 3. Обрати Народну Раду Закарпатської України як єдину центральну владу, діючу з волі народу на території Закарпатської України. 4. Уповноважити і зобов'язали Народну Раду Закарпатської України здійснити рішення з'їзду про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» [33, арк. 1].

У ДАЗО зберігається проект Маніфесту про возз'єднання. Судячи зі стилістичних правок, зроблених у ньому, можемо припустити, що писався він російськомовною особою. Про це свідчить вживання термінів «Австро-Венгрії» (виправлено на «Австро-Угорщини»), «венгерського рабства» (виправлено «мадярського рабства»), «венгерським фашистам» (виправлено «мадярським фашистам»), «німецько-венгерським імперіалістам» (виправлено «німецько-мадярським імперіалістам»), «Тур'я Пасеки»

(виправлено «Тур'я Пасіці») [34, арк. 2-3]. У «чистовому» варіанті Маніфесту подеколи проскакують русизми: «ісконних українських землях», «розвал доскутної Австро-Угорської монархії», «спроби народу добитись своєї національної незалежності нещадно подавлялись» [33, арк. 4]. Як вважають дослідники, це може свідчити про те, що писався маніфест безпосередньо в Москві, десь у кабінетах ЦК ВКП(б), і був надісланий до Києва для перекладу на українську мову. Цієї думки притримується доктор історичних наук І. Поп, який в архівах Москви виявив примірник маніфесту російською мовою [35, с. 70]. На жаль, оригіналу маніфесту в архівах України не виявлено, а в архівах України [36] та Праги [37] зберігаються тільки різні за своїм змістом і редакцією копії цього документу.

Маніфест про возз'єднання є безперечно найважливішим документом в усій подальшій історії краю. На думку доктора історичних наук І. Гранчака: «Автори документу – переконані українофіли, які добре знали історію України й Росії, проросійську і проукраїнську орієнтацію слов'янського населення Закарпаття» [38, с. 597-598]. Аналізуючи зміст документу він припустив, що авторство маніфесту належить не уроженцю Закарпаття, а вченому чи ідеологічному працівникові з Києва чи Москви. Із текстом знайомилися попередньо Л.Брежнєв, Л. Мехліс і М. Хрущов, який очолював КП(б)У.

Можемо погодитися з твердженням, що тодішнє народне прагнення збіглося з імперськими зовнішньо-політичними устремліннями СРСР [25, с. 586]. Місцеві комуністи в день проведення з'їду ще сподівалися, що возз'єднавшись з УРСР, Закарпатська Україна отримає автономію. Про це свідчить підготовлений для схвалення з'їздом «Тимчасовий конституційний закон Закарпатської України» [39, арк. 1-2], який так і залишився без розгляду. Були відхилені також пропозиції декількох окружних делегацій, що схвально ставилися до возз'єднання, але пропонували провести плебісцит з цього приводу. Комуністи бажали здійснити возз'єднання в найкоротші терміни і без можливих ризиків.

Відразу ж після з'їзду в краї розгорнулася роз'яснювальна кампанія. 29 листопада 1944 р. Народна Рада Закарпатської України видала спеціальне розпорядження. В ньому йшлося: «1. У всіх урядових приміщеннях Закарпатської України (канцеляріях Народних комітетів, урядів всіх ресортів, урядів державних і приватних підприємств і установ, шкільних приміщеннях і т. п.) має бути на найкраще виднім місці вивішений Маніфест І З'їзду делегатів Народних Комітетів Закарпатської України. 2. Вивішений Маніфест має бути прикрашений рамками або іншим достойним способом (вишивками, орнаментами і т. п.). 3. Маніфест має бути вивішений аж до відкликання» [40, с. 7].

Одночасно розпочали збір підписів під текстом маніфесту. На велелюдних зібраннях мешканці краю схвалювали рішення з'їзду. Ось як відбулося підписання маніфесту в с. Кам'яниця Ужгородського округу. 28 листопада 1944 р. тут відбулися загальні збори селян, які заслухали маніфест і постанову про наділення селян, робітників і службовців землею і лісом. Делегат з'їзду М. Угрин усе це вельми пафосно й прикрашено описав у газеті «Закарпатська правда»: «Селяни села Кам'яниці просять уряд Радянської України не залишити нас напризволяще, прийняти Закарпатську Україну до складу Радянської України, щоб ми і нащадки наші могли жити вільно, заможно і щасливо» [30, с. 249].

Нерідко комуністи спекулювали на цій темі, наприклад, прив'язали питання про возз'єднання з вирішенням земельного питання. Мовляв, не підпишете маніфест на землю не сподівайтесь. А проведення земельної реформи на Закарпатті, де більшість складали селяни, які страждали від безземелля і малоземелля, мало ключове значення. Однак через кілька років аграрна реформа на Закарпатті була здійснена у більшовицькому варіанті – у вигляді суцільної колективізації.

Протягом кількох місяців маніфест підписало близько 250 тис. осіб, тобто майже все доросле населення краю. Хоча рух за возз'єднання був інспірований Москвою, проте отримав масову підтримку. Це засвідчив

чехословацький міністр Ф. Немец, який аж ніяк не був прихильником возз'єднавчої акції. У телеграмі від 29 грудня 1944 р. він повідомив президента і уряд Чехословаччини: «Рух на Підкарпатській Україні за відрив від республіки і приєднання до Радянського Союзу у нинішній його фазі потрібно рахувати рухом народним і стихійним» [41, с. 132]. І ніби підсумовуючи весь історичний шлях, пройдений закарпатцями, він заключив: «Право розв'язання питання про державну приналежність українського народу дане його історичним розвитком».

На кінець грудня 1944 року «закарпатська тема» з'являється і на сторінках світової преси. Витік інформації зі сторони Радянського Союзу мав на меті тиск на чехословацький уряд. Сталіну потрібно було залучитися підтримкою Е. Бенеша на міжнародній арені у питанні приєднання до СРСР Східної Галичини. Без цього регіону в складі СРСР приєднання Закарпатської України не мало сенсу. Найбільшого резонансу «закарпатська проблематика» набуває в англomовній пресі (The New York Times, The Economist, Daily Herald, The Times та ін.). Реакція на приєднання Закарпаття до СРСР часто залежала від політичної позиції того чи іншого видання. Найактивніший період дискусій у міжнародних засобах масової інформації спостерігався у перші дві декади січня 1945 року. Німецька, чеська та словацька періодика робили акцент на «анексії Закарпаття комуністичною навалою». Після Ялтинської конференції 4-11 лютого 1945 р., де було визнано польсько-радянський кордон зі Східною Галичиною в складі УРСР, питання приєднання Закарпаття все рідше почало з'являтися на сторінках світової преси [42, с. 271-276].

На порядку денному постало питання юридичного оформлення положень маніфесту. Отож, у Москві 29 червня 1945 р. укладено Договір між СРСР і ЧСР про Закарпатську Україну. Стаття 1 гласила: «Закарпатська Україна... возз'єднується в згоді з бажанням, виявленим населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін, з своєю споконвічною батьківщиною – Україною і

включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» [43, с. 200]. Ця подія з обох сторін була оцінена як історична і справедлива. Укладення договору позитивно сприйняли і керівні кола післявоєнної Угорщини.

Грунтовну оцінку Акту возз'єднання дала газета «Радянська Україна» від 30 червня 1945 р.: «І дарма, що населення це було відрізане від основної маси українського народу високими горами, бар'єрами штучно проведених державних кордонів, дарма, що воно було оточене з усіх боків сильними ворогами – воно стало на шлях мужньої боротьби. І у цій боротьбі знайшло свій порятунок. Воно зберегло себе, як частину українського народу. Воно зберегло свою мову. Воно зберегло свої традиції. Воно зберегло свою волю до повернення в рідну сім'ю. Його підтримувала в цій боротьбі тверда віра в те, що брати на сході пам'ятають про нього, прийдуть до нього на допомогу» [44, с. 211]. 22 листопада 1945 р. договір ратифікували Національні збори ЧСР, а 27 листопада – Президія Верховної Ради СРСР. 22 січня 1946 р. у складі УРСР була створена Закарпатська область.

Свідок подій, пізніше американський вчений В. Маркус, оцінюючи акт возз'єднання, зазначив: «...в 1945 році ми нарешті об'єдналися, увійшли до однієї держави, зміст і форму якої ми не любили, але дочекалися нарешті, того, що всі були під однією стріхою, в одному отчому домі» [45, с. 109-110]. Втім, констатував один з кращих знавців новітньої історії Закарпаття А. Пушкеш, «противники історичного акта про возз'єднання ще й сьогодні намагаються знайти які-небудь аргументи або лазівки (здебільшого «юридичного» характеру), які, на їх думку, підтвердили б тезу про «неправомочність» включення Закарпатської України до складу УРСР» [46, с. 440]. Ці дві цитати засадничого характеру якнайкраще підсумовують ключові аспекти історичного феномену – найвизначнішої події в усій історії Закарпаття.

Згідно із Сен-Жерменським мирним договором 10 вересня 1919 р., Закарпаття («Підкарпатська Русь») визначалося як автономна одиниця

Чехословацької Республіки. Відповідно до Тріанонського мирного договору 4 червня 1920 р. Угорщина відмовилася від Підкарпатської Русі на користь Чехословаччини. Проте остання надала Підкарпатській Русі автономію лише у жовтні 1938 року. У Мюнхені 29-30 вересня 1938 р. Гітлер добився розчленування Чехословаччини. У цих умовах 6 жовтня Словаччина отримала автономію, а 8 жовтня – Підкарпатська Русь. Рішенням Першого Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. значна її частина з містами Ужгород, Мукачево і Берегово були передані Угорщині. 14-18 березня 1939 р. Угорщина провела окупацію Карпатської України – автономії, що проголосила незалежність.

У період Другої світової війни Закарпаття стає предметом складних зовнішньополітичних комбінацій. Ні уряд Чехословаччини в еміграції, ні керівництво СРСР не мали чіткої уяви відносно долі Закарпаття. Їх позиції залежали від подій на фронтах Другої світової війни [47]. 8 травня 1944 р. у Лондоні підписано угоду між Чехословаччиною і Радянським Союзом про майбутні взаємини сторін на визволеній території Чехословаччини. Передбачалось, що вся повнота влади належатиме чехословацькому урядовому уповноваженому, який мав створити за чехословацькими законами адміністрацію і відновити чехословацькі військові сили [48, с. 26-28]. Проте восени 1944 р., коли Закарпаття було здобуто, СРСР почав в односторонньому порядку відходити від попередніх домовленостей. Москва взялася за посилення свого впливу в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Й. Сталін використав для цього Закарпаття, де значна частина населення бажала приєднатися до УРСР.

На Закарпатті паралельно проходили два кардинально різні процеси. З одного боку – формування нових органів влади – народних комітетів і рух за возз'єднання з Україною, а з іншого – становлення нової чехословацької адміністрації, адже Закарпаття юридично належало до Чехословаччини. 28 жовтня 1944 р. на Закарпаття прибув уповноважений уряду Чехословаччини Ф. Немец. В «Оголошенні правительственного делегата про

тимчасове ведення справ на визволеній території Чехословацької республіки» йшлося про відновлення в краї чехословацької влади на чолі з урядовим делегатом на перехідний період – до завершення війни [49]. Головними своїми завданнями Ф.Немец бачив здійснення внутрішньої політики посередництвом народних рад, мобілізацію до чехословацького війська, співпрацю з радянським військовим командуванням, очищення краю від «ворожих елементів народу й держави». Передбачалося введення в обіг чехословацької грошової одиниці.

Радянське командування передало у відання Ф. Немеца лише південно-східну частину краю – Рахівський, Тячівський, Хустський, Волівський, Севлюський округи – з центром у м. Хуст. Решту регіону оголошено прифронтовою територією, де управляло радянське командування з участю народних комітетів. Представники чехословацької адміністрації не мали права без дозволу радянських військових перетинати демаркаційну лінію і перебувати в зоні оперативних дій Червоної армії. Хоча радянські війська пішли далі на захід, проте ця лінія залишалася попередньою. А крім адміністрації урядового делегата, в зоні на схід від демаркаційної лінії діяли радянські військові комендатури. Територія, підпорядкована Ф. Немецу, виявилася «зоною двовладдя», що призводило до конфліктів [47, с. 59-60]. На розпорядження Ф. Немеца радянські представники вживали контрзаходи.

Відразу ж після прибуття урядової делегації Ф. Немец порушив питання про постачання населення продовольством. У доповідній записці голові уряду З. Фірлінгеру він просив направити в Тячів 300 т кукурудзи або пшениці, вагони та інші транспортні засоби. Про це ж попросило Москву і керівництво Чехословаччини з Лондона. СРСР вирішив це наступним чином: виділив для Закарпатської України 250 тис. Пудів хліба, а командування 4-го Українського фронту організувало його доставку на автомашинах у міста і села [47, с. 63].

Каменем спотикання у відносинах між чехословацькою адміністрацією та командуванням Червоної армії на Закарпатті стала мобілізація, що мала

відбуватися виключно до чехословацької армії. Це підтверджує «Інструкція військовим комендантам на визволеній від німецьких окупантів території Чехословаччини» начальника штабу 4-го Українського фронту генерал-лейтенанта Корженевича від 28 жовтня 1944 р. [50, с. 34-36]. Проведення мобілізації покладалось на частину делегації на чолі з генералом А. Гасалом.

29 жовтня 1944 р. Чехословацький воєнний комендант у Рахові Антон Івашкович звернувся до «Всіх сільських рад Рахівського округу» з вимогою негайно скласти точні списки всіх військовозобов'язаних і добровольців: чехів, словаків, українців, представників національних меншин, а також створити міліцію з осіб не молодших 40 років на чолі з комендантом – колишнім чехословацьким підофіцером, що міг бути і молодшим 40 років [51, арк. 1].

30 жовтня 1944 р. Ф. Немец доручив усім місцевим радам протягом 24 годин скласти списки військовозобов'язаних. У місцеві органи влади мали з'явитися колишні вояки чехословацької армії, чехословацькі громадяни, які служили в угорській армії, колишні працівники чехословацької поліції, жандармерії, фінансової служби віком до 60 років [51, арк. 2].

11 листопада 1944 р. урядовий делегат видав «Мобілізаційне оголошення». Протягом 24 годин кожний мобілізований повинен був прибути у визначений народний комітет з документами, харчами на три дні, ложкою, мискою, рушником, ковдрою, туалетними належностями і в якісному взутті, якщо хотів його мати «замість державної обуві» [51, арк. 5]. Всіх, хто не з'явиться до мобілізаційних пунктів, мали притягти до відповідальності за чехословацьким законодавством.

Однак ще 5 листопада Ф.Немеца повідомили, що поблизу Хуста вивішені оголошення про набір добровольців до Червоної армії. У своєму зверненні до командувача 4-го Українського фронту генерала І. Петрова Ф. Немец нагадав, що у відповідності до чехословацьких законів дозвіл на вступ у іноземну армію може дати лише президент. І. Петров відповів, що оголошення радянських військових комендантів вивішені у відповідності до

його наказу, бо місцеве населення виявило бажання служити у Червоній армії. Й окремо зауважив, що свого часу радянське керівництво дозволило вступити в чехословацьку військову частину в СРСР українцям і волинським чехам, радянським громадянам, а тепер в якості «послуги за послугу» чехословацьке керівництво повинно дозволити набір в Червону армію на Закарпатті [47, с. 63].

У чехословацьку армію з 8 листопада 1944-го до 15 лютого 1945 р. призвали 6 750 закарпатців, зокрема 15 офіцерів [52, с. 611-612]. Паралельно командування 4-го Українського фронту набирало добровольців до Червоної армії. До цієї агітації активно долучилися політвідділи. Із звіту гвардії майора Бондаренка, одного з агітаторів, довідуємось, що до с. Бобовище на Мукачівщині він прибув увечері 2 листопада. Наступного дня майор провів у селі мітинг 85 громадян призовного віку. Зголосилося 49 добровольців [53, с. 37-38]. Відтак Бондаренко радив своєму начальству виділяти агітатору не менше двох днів для роботи в одному селі.

На початку листопада 1944 р. штаб 4-го Українського фронту розгорнув на Закарпатті 25 пересувних пунктів із набору добровольців. У Червону армію брали осіб віком від 18 до 40 років. Відділ комплектування і формування штабу фронту підібрав для цього 50 досвідчених офіцерів на чолі груп, які складалися з командира, його заступника, 8-10 солдат. Основною формою їх роботи були виступи на численних зборах. Нерідко з ними виступали і представники Народної Ради Закарпатської України, що 17 грудня 1944 р. звернулася до населення краю із закликом вступати до Червоної армії [54, с. 124]. В цих умовах протистояти радянській мобілізації представники чехословацького уряду були не в змозі [55].

Переговори про припинення мобілізації до Червоної армії велися на найвищому рівні. Спочатку спостерігався спонтанний вступ у ряди армії-визволительки, а потім ейфорія спала. На межі 1944-1945 рр. на Закарпатті діяло 520 пунктів набору добровольців, які охопили 640 населених пунктів. До радянського війська мобілізували 15-16 тис. осіб [47, с. 69]. Водночас

радянське командування заважало набирати таких же добровольців до чехословацьких частин. У таких умовах робота чехословацької адміністрації була неможливою. Ф. Немец 8 грудня 1944 р. виїхав у Москву, а генерал А. Гасал перемістив свій штаб у Східну Словаччину.

Відкликанню урядової делегації передувало звернення НРЗУ до президента Чехословацької Республіки Е.Бенеша в Лондон від 5 грудня 1944 року. Посилаючись на «Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід Закарпатської України зі складу Чехословацької Республіки», НРЗУ вимагала від Е. Бенеша дати вказівку урядовій делегації негайно залишити Закарпатську Україну [56, арк. 1-2]. 15 грудня 1944 р. НРЗУ також видає спеціальний декрет «Про припинення мобілізації в Чехословацьку армію та підтримку вербовки добровольців в Червону армію».

На той момент представник чехословацького уряду не мав нормальних умов для діяльності, знаходився під контролем радянського командування. Його контакти з урядом у Лондоні здійснювалися через Москву. Всі звіти Немеца передавалися через радянських представників, які не погодилися навіть на встановлення у Хусті радіопередавача. За час роботи делегації в Закарпатській Україні направлено кілька циркулярів місцевим органам, скликано збори представників окружних народних комітетів, видано декілька номерів газети «Урядовий вісник» на українській та чеській мовах. Ф. Немец усього один раз з'явився на публіці, коли виступав на народних зборах у Хусті з нагоди чехословацького національного свята Свободи [11, с. 39-40].

Місія урядової делегації на чолі з Ф.Немецом, не маючи серйозних важелів впливу на настрої місцевого населення, була провалена. Подальшу долю Закарпаття вирішили тривалі переговори між Чехословаччиною і СРСР. Е. Бенеш на початку 1945 р. заявив, що найважливіші справи Чехословаччини вирішуватися не в Лондоні чи Парижі, а в Москві [57, с. 608].

У листі Й. Сталіна до Е. Бенеша від 23 січня 1945 р. наголошувалося, що СРСР не мав права забороняти населенню Закарпаття виявляти свою

національну волю [58]. Бенеш погодився на двосторонній формат врегулювання проблеми, але «після закінчення війни з Німеччиною, тобто як тільки буде забезпечено відновлення наших домюнхенських відносин» [59, с. 159]. Розпочалася підготовка до проведення радянсько-чехословацьких переговорів про Закарпатську Україну. Делегація на чолі з Е. Бенешем прибула в Москву. 21 березня 1945 р. питання про Закарпаття розглядалося на засіданні з участю В. Молотова, глави радянського дипломатичного відомства. Е. Бенеш спробував перенести розгляд питання на мирну конференцію. В. Молотов наполягав на переговорах між СРСР і Чехословаччиною. Е. Бенеш погодився.

У Кошицькій урядовій програмі 5 квітня 1945 р. зазначили, що питання про Закарпаття буде вирішене «згідно волевиявлення його населення шляхом переговорів між СРСР і Чехословаччиною» [60, с. 235]. Про конкретний термін укладання договору не йшлося, але СРСР наполягав на прискоренні його розгляду. Після 10-денних переговорів у Москві укладено договір між СРСР і Чехословаччиною про Закарпатську Україну. Напередодні відбулася зустріч Й.Сталіна з прем'єр-міністром Чехословаччини З. Фірлінгером і заступником міністра закордонних справ В.Клементісом. Й. Сталін, розуміючи, що гостям нікуди відступати, запитав З. Фірлінгера, чи зручно зараз чехословацькому уряду підписувати договір [61, с. 206]. Фірлінгер відповів, що сам вніс пропозицію про його підписання.

Цілком слушно доктор історичних наук С. Федака виділив кілька моментів: 1) радянсько-чехословацький договір про Закарпаття міг бути підписаним лише між завершенням війни у Європі і вступом СРСР у війну на Далекому Сході (8 травня – 8 серпня 1945 р.). До оволодіння радянськими військами всієї Чехії, не могло бути й мови про це. Жертви радянських військ у Чехії стали своєрідною платою за трансфер Закарпаття; 2) СРСР мусів забезпечити нейтралітет союзників у закарпатському питанні. США були зацікавлені у початку бойових дій між Радянською і Квантунською арміями. Радянські жертви у Китаї – додаткова плата за входження Закарпаття до

складу України; 3) Сталін прагнув вирішити закарпатське питання до Потсдамської конференції (17 липня – 2 серпня 1945 р.), аби воно не стало додатковим козирем англійської та американської сторін. Не випадково підписання радянсько-чехословацького договору відбулося після Установчої конференції ООН у Сан-Франциско 26 червня 1945 р. [62].

Чехословацько-радянський договір про Закарпатську Україну укладено у Москві 29 червня 1945 року. Від СРСР його підписав В. Молотов, від Чехословацької Республіки – З. Фірлінгер і В. Клементіс. Й. Сталін взяв участь у цій церемонії. Обидва уряди продемонстрували зневагу до УРСР і Закарпатської України, не запросивши їхніх представників ні на переговори, ні на підписання договору.

У першій же статті Договору, зазначалось: «Закарпатська Україна (що носить, згідно з Чехословацькою Конституцією, назву Підкарпатська Русь), яка на підставі Договору від 10 вересня 1919 р., укладеного в Сен-Жермені ан Ле, увійшла як автономна одиниця в межі Чехословацької Республіки, возз'єднується в згоді з бажанням, виявленим населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін з своєю споконвічною батьківщиною – Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» [63, с. 200]. Обумовлювалися кордони між СРСР і ЧСР, що з внесеними змінами пролягли по лінії кордону між Словаччиною і Закарпатською Україною станом на 29 вересня 1938 року. У протоколі до договору вказувалося, що уточнення кордонів на місцевості мала здійснити демаркаційна комісія, а до 1 січня 1946 р. планували провести оптацію населення.

Мешканцям Закарпаття чеської та словацької національності надавалося право на отримання чехословацького громадянства. Цим правом скористалися всі, хто не хотів радянського режиму – особливо закарпатці, що служили в чехословацькій армії, частина інтелігенції та молоді. Водночас українці і росіяни, які проживали в Чехословаччині, могли переселитися в УРСР. Оптація здійснювалась не цивільними установами, а радянськими

військовими комендатурами в Ужгороді та Празі. Вона визначалась постановами РНК СРСР від 30 грудня 1945 р. та РНК УРСР від 29 січня 1946 року. Близько 10 тис. українців з Чехословаччини обрали місцем проживання СРСР, стільки ж мешканців краю – Чехословаччину [11, с. 75]. На жаль, жодна з сторін статистичних даних про оптацію не оприлюднювала.

В Закарпатській Україні відбулись святкові заходи приурочені підписанню договору. У різних областях УРСР були проведені мітинги щодо возз'єднання із Закарпатською Україною. Лише у Львівській області в них взяло участь понад 20 тис. осіб [64, арк. 5]. Подібні мітинги пройшли в Харкові, Сталіно (Донецьку), Одесі, Кам'янці-Подільському, Чернігові [65, арк. 1-3]. Секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма прозвітував у ЦК КП(б)У: «Продовжуємо роз'яснювати населенню договір про возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР» [65, арк. 6].

З інформації Одеського обкому КП(б)У довідуємось, що з цього приводу на мітингах у м. Одеса були присутні понад 29 тис. осіб, а «на підприємствах, в закладах проведено 1100 мітингів з охопленням понад 40 000 робітників, службовців, осіб, що навчаються» [65, арк. 4]. В інформації Тернопільського КП(б)У відзначено вислів селянина с. Кутець Копичинського району Н. Біцького: «Возз'єднання українського народу в одну Радянську державу відбулося завдяки допомоги партії, Уряду, і нашого старшого брата Великого російського народу» [65, арк. 5].

Чекісти зафіксували і критичні вислови, зокрема інспектора Запорізького відділу народної освіти Тиська: «Радий, що брати увійшли в склад одної сім'ї, але вони увійшли тому, що не знають наших труднощів як в економічному, так і в моральному відношенні. Зараз вони у всьому будуть відчувати залежність від маленьких і великих начальників та всі негаразди, які у нас наявні» [65, арк. 10]. «Відчуваю як жителі Закарпатської України возрадуються, коли їм запропонують вступити до колгоспу» [65, арк. 10], – сказала бібліотекар Запорізького педінституту Ражновська. «Більшовики влаштували чергову комедію волевиявлення народу. Попередньо були

проведені вибори народних комітетів, нібито виражаючих волю закарпатських українців, а потім здійснивши тиск на Бенеша, який вимушений був дати згоду на возз'єднання, – говорив житель Вінниці А. Островський. – Бідні закарпатські українці скоро відчують принади радянської влади» [65, арк. 11-12].

Відомо також про політичні заяви прогностичного характеру. Так, жителька м. Ново-Українки Кіровоградської області Н. Товмаченко прогнозувала: «Закарпатська Україна приєднається до УРСР за рішенням конференції в Сан-Франциско. Тепер Україна буде самостійною державою незалежною від Радянського Союзу. Колгоспи розпустять і знову будуть одноосібні господарства – так продиктували Радянському Союзу Англія і Америка» [65, арк. 11]. На жаль, невідома подальша доля цих вільнодумців. Можна тільки здогадуватись, що трапилося з цими людьми в умовах класичного тоталітаризму.

У спецповідомленні від 4 липня 1945 р. про громадську думку Закарпатської України на акт возз'єднання вказувалось, що населення «в більшості зустріло з великим піднесенням і задоволенням» [65, арк. 7]. Але разом з тим народний комісар державної безпеки УРСР С. Савченко подав негативні висловлювання жителів. Так, учитель народної школи Ужгорода Захар Релін заявив: «Не може закарпатський народ жити з більшовиками. В найближчий час повинні відбутися зміни і ми будемо в складі Чехословаччини».

Навіть керівник канцелярії Народної Ради Тудовшій вважав: «Якщо територія Закарпатської України відійде до СРСР, я виїду закордон. Народна Рада буде змінена і вона не усвідомлює і не знає, яку здійснює дурницю в зв'язку з возз'єднанням із СРСР». «Я не дуже вірю чуткам, чехи не повинні допустити возз'єднання, – висловився референт при уповноваженому з промислу і торгівлі Менчікс. – Якщо ж воно звершиться, я виїду в Словаччину. Після приходу Радянської влади почнуться переслідування» [65, арк. 9].

Ряд незадоволених приходом радянської влади сподівалися на «общий протест проти ратифікації договору» [66, арк. 3], а хтось: «Англія не допустить, щоб Закарпатська Україна була Радянською» [66, арк. 4]. Дехто боявся, що «нас усіх місцевих мадяр вивезуть в Росію, а сюди прийдуть росіяни». Житель Ужгорода Валюга висловився: «Життя в Закарпатській Україні настає погане. Якщо ми зараз щось отримуємо по карточках, то згодом і цього не дістанемо. Руські бідні, у них самих їсти нічого» [66, арк. 4].

22 листопада 1945 р. радянсько-чехословацький Договір про Закарпатську Україну був ратифікований тимчасовими Національними зборами ЧСР, а 27 листопада – Президією Верховної Ради СРСР. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся у Празі. Партійні чиновники ретельно відслідковували відповідні настрої населення. Наприклад, у ЦДАГО України міститься інформація ЦК КПЗУ про святкування на Закарпатській Україні першої річниці «утворення народної влади» і ратифікації радянсько-чехословацького договору, спецповідомлення народного комісара державної безпеки УРСР у зв'язку з цим [66, арк. 5].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 р. в складі Української РСР створено Закарпатську область [67, с. 389-390], до якої увійшли міста Ужгород і Мукачево, 13 округів (від 1953 р. – райони): Берегівський, Великобerezнянський, Воловецький, Волівський (Міжгірський), Іршавський, Мукачівський, Перечинський, Рахівський, Свалявський, Севлюський (Виноградівський), Тячівський, Ужгородський, Хустський. 24 січня 1946 р. Президія Верховної Ради УРСР схвалила указ, яким постановила ввести з 25 січня 1946 р. в межах Закарпатської області законодавство Української Радянської Соціалістичної Республіки [68, с. 390].

Договір про Закарпатську Україну 29 червня 1945 р. радянська історіографія подавала виключно як такий, що поклав край історичній несправедливості, відкрив шлях до національного, економічного і соціального відродження, став яскравою демонстрацією дружби

слов'янських народів і братерського радянсько-чехословацького співробітництва [21, с. 89]. Насправді це возз'єднання стало зручним пропагандистським прикриттям тоталітарного поневолення Закарпаття.

2.2. Запровадження радянської системи влади

Із перших днів своєї діяльності Народна Рада Закарпатської України демонструвала Москві свою цілковиту покору. Про це може свідчити введення «московського часу». 29 листопада 1944 р. НРЗУ видає декрет №5 «Про зміну числення часу». У ньому йшлося, що «днем 1 грудня 1944 року міняється числення часу зі середньоевропейського на московський» [69]. Спеціальне розпорядження пояснювало, як втілити положення декрету: «Місцеві Народні комітети мають негайно бубнованням або іншим відповідним способом повідомити своїх громадян, що днем 1 грудня 1944 р. о годині 1.00 міняється числення часу в такий спосіб, що в цей час буде година 3.00.

1. Наслідком цієї зміни, урядові години у всіх урядах всіх ресортів в цілій Закарпатській Україні є від 10.00 до 14.00 та від 16.00 до 20.00, а прийомні години для сторін від 12.00 до 14.00.

2. Наука в школах відбувається від 10.00 до 14.00 респ. до 15.00 а по обіді до 19.00 респ. до 20.00.

3. Ведучі урядів і поодиноких шкіл можуть однак урядові години пристосовувати і до місцевих обставин» [70].

Перехід на московський час населення краю не сприйняло. Свідченням цьому є справа, виявлена нами в Державному архіві Закарпатської області – «Циркуляри і листування з сільськими комітетами, про зміну середньоевропейського часу на московський час» [71, арк. 1-21]. 6 лютого 1945 р., це більше ніж два місяці з часу прийняття декрету, окружний народний комітет у Рахові направив всім сільським комітетам листа про необхідність переходу на московський час, оскільки це рішення ще не виконано. Сільські народні комітети змушені були відзвітувати з цього

приводу до 15 лютого 1945 року. Зазвичай селом ходила спеціально уповноважена людина і, ударяючи по бубну, голосно повідомляла новину. У с. Требушани 18 лютого 1945 р. зібрали і мітинг [71, арк. 12]. Рахівський ОНК це питання поставив на особливий контроль і продатував звіти кожного СНК [71, арк. 21].

Декретом від 12 січня 1945 р. «Про Народний Гімн Закарпатської України» Народна Рада затвердила своїм державним символом гімн СРСР [72, арк. 7]. Друкований орган Народної ради Закарпатської України тут же опублікував його україномовні та російськомовні варіанти [73].

Цього ж дня було затверджено державний прапор Закарпатської України, який складався з червоного полотнища із зображенням на верхньому його куті, при деревці, золотистого серпа і молота, а над ними червоної, із золотистою крайкою, п'ятикінечної зірки, з проведеним золотистою барвою написом «Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» [74]. Співвідношення ширини до довжини прапора складало 1:2.

Орган ЦК КПЗУ «Закарпатська правда» націлив, як тлумачити державні символи Закарпатської України: «Слова накреслені на червоному тлі прапора йдуть з глибини сотень тисяч сердець, в них висловлені найпалкіші і найзаповітніші стремління нашого народу: Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною... Віднині на наших вулицях і площах, в школах, клубах і театрах, на засіданнях і демонстраціях урочисто і грізно лунатимуть звуки гімну Закарпатської України Гімну Радянського Союзу... Один гімн звучить урочисто і святково по той і по цей бік Карпат, один прапор переможно майорить над його схилами» [75].

Члени Народної Ради, окружних і місцевих народних комітетів, державні службовці, службовці державних підприємств окремим декретом НРЗУ зобов'язувалися скласти присягу такого змісту: «Я, громадянин Закарпатської України, урочисто присягаюся на вірність моїй Батьківщині,

Народній Раді Закарпатської України і маніфесту I-го з'їзду Народної Ради Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід зі складу Чехословаччини... Я присягаюся не шкодувати своїх сил, а коли потрібно буде і самого життя, відстоювати інтереси народу і своєї Батьківщини в ім'я возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, як складової частини Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [76].

Вельми показовий декрет «Про усунення мадярських і німецьких надписів зі всіх публічних місць». Їх мали «замінити надписами на українській, або на українській і руській мовах» [77]. Пропонувалися нові назви. Так, Рахівський окружний народний комітет 5-6 грудня 1944 р. зобов'язав місцеві народні комітети: «Назви вулиць треба перемінити: напр., улица Червоної Армії, ул. Сталіна, ул. Ворошилова, ул. Шевченка і т.п. Жиймо духом сучасного вимогання, ословлюймо один другого: товариш – товаришка, бо цей вислів є нам ближчий, миліший, чим слово «пан»» [78, арк. 110]. Задля пропаганди радянського способу життя КПЗУ створила при первинних парторганізаціях агітколективи, займається поширенням радянської періодики [79, арк. 2].

14 березня 1945 р. НРЗУ розпочала кампанію з перейменування населених пунктів, вулиць, площ. Окружні і міські народні комітети отримали вказівки називати вулиці в честь «Народних Мучеників та Народних Героїв, які загинули за народну справу» [80]. Всі ці заходи проводились «під лозунгами боротьби і праці за возз'єднання З.У. з Радянською Україною, всілякої допомоги Червоної Армії» [81, арк. 15].

У Закарпатську Україну відразу ж імпортували радянські свята. 23 лютого 1945 р. відзначили 27-му річницю Червоної армії. Управлінню в справах освіти доручили «докладно приготувати програму торжества» [82, арк. 1]. Те ж стосувалося й відзначення Міжнародного жіночого дня 8 березня, підготовкою і організацією якого займалася особисто секретар КПЗУ Сирена Борканюк. Міжнародне свято трудящих запровадили

спеціальною постановою НРЗУ від 20 квітня 1945 р. «Про проголошення народним святом 1 травня» [83]. 25 квітня 1945 р. з приводу святкування 1 травня НРЗУ видало інструкцію: обов'язкова присутність службовців, прикрашення приміщень гаслами, прапорами і портретами Сталіна, Леніна, Хрущова тощо. Регламентувалися написи на транспарантах і плакатах – 52 позиції. Серед них: «Хай живе велика партія більшовиків, яка веде нас до перемоги!», «Хай живе свобода і незалежність нашої славної Радянської Батьківщини!», «Нашому Військово-Морському флоту – слава!» (хоча Закарпатська Україна не була морською державою), «Хай живе наш друг і вчитель рідний батько Сталін!». В переліку присутні також декілька російськомовних гасел: «Раз война оказалась неизбежной – все для войны, и малейшая распушенность и не достаток энергии должны быть караемы по закону военного времени / Ленин», «Мы должны организовать беспощадную борьбу с всякими дезорганизаторами тыла / Сталин» [82, арк. 7, 15-16].

Указом Президії Верховної Ради СРСР от 8 травня 1945 р. в Радянському Союзі вперше 9 травня проголошувалося «днем всенародного торжества – Святом Перемоги». Проте у Закарпатській Україні його помпезно відзначили не тоді, а після підписання радянсько-чехословацького договору – урочистою ходою 20 липня 1945 р., що було оголошено святковим неробочим днем. Біля головної адміністративної будівлі в Ужгороді сформували коло- ну за таким принципом: «1) Голова та всі члени НРЗУ. Перед ними йдуть службовці, що несуть прапори. 2) Президіальний відділ, всі управління та планово-економічне бюро, далі ресорти: 3) безпеки та внутрішніх справ, 4) комунального господарства, 5) фінансів, 6) землеробства, 7) лісового господарства, 8) промислу, торгівлі, заготівлі і постачання, 9) освіти, 10) комунікації, 11) охорони народного здоров'я, 12) соціальної опіки, 13) рахунковий відділ» [84, арк. 1-2]. Чітко розподілялися обов'язки. Прапори доручили нести планово-економічному бюро, транспарант «Народна Рада Закарпатської України» і «портрет тов. Леніна» – відділу комунального господарства, «портрет тов. Сталіна» довірили

фінансовому відділу, «портрет тов. Хрущова» – відділу землеробства, «Образ Серпа і Молота» – відділу лісового господарства. По транспаранту з комуністичними гаслами несли відділи землеробства, освіти, охорони здоров'я, соціальної опіки.

Закарпатська Україна долучилася до відзначення ще одного дня перемоги – Акта про капітуляцію Японії, а фактично завершення Другої світової війни. 3 вересня 1945 р. було оголошено святковим неробочим днем [82, арк. 17]. Відтак було вшановано першу річницю «визволення» краю зусиллями відділу культурно-освітньої роботи НРЗУ. Працівники культосвітніх установ мали провести доповіді, лекції, бесіди «про героїчну Червону Армію, про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, про те, що дала народна влада робітникам, селянам і трудовій інтелігенції нашого краю» [85, арк. 1-2]. День звільнення призначили на 26 жовтня, коли радянські війська вступили в Ужгород у 1944 році. Запланували виступи драматичних, співочих, музичних, літературних та інших гуртків, кращих з яких відібрали для поїздки в Київ.

25 жовтня для старшокласників провели урочисті вечори, а 26 жовтня для дітей молодшого шкільного віку влаштували дитячі ранки, на яких проводились бесіди про «доленосне визволення» краю і досягнення за рік. Матеріали до бесід надали окружні комітети КПЗУ. Шкільні приміщення оформили плакатами, гаслами, портретами вождів. Учні старших класів узяли участь в демонстраціях і мітингах. У цей день дали 50% скидку на дитячі кіносеанси у містах. Цікавий факт: на прикрашання будівлі НРЗУ витратили 400 пенге, на виготовлення транспарантів пішло 100 м червоної тканини, 10 кг цвяхів і 5 кг дроту, художники оформили транспаранти.

Святковий обід у будівлі НРЗУ був розрахований на 200 осіб [82, арк. 4]. Він обійшовся у 131 066,2 пенге [86, арк. 12-12 зв. 15, 25]. До прикладу, місячна зарплата Мукачівського міського народного комітету з відділами, в яких працювало 92 особи, становила 12 138 пенге [87, арк. 3]. Зберігся «Розрахунок витрат банкету» від 27 жовтня 1945 року. Отже, це 700 л пива –

2 554,5 пенге; 207 л вина – 18 216 пенге; 300 л вина – 29 190 пенге; 100 кг хліба, 300 кг яблук у 6 кошиках 3 000 пенге; торти на 25 тарілках – 100 пенге; ½ кг петрушки – 90 пенге; 20 штук паприки – 200 пенге; 15 л молока – 60 пенге; 1 л вина – 96 пенге; 60 кг винограду – 1 800 пенге; різні продукти – 740 пенге; 5 кг каштанів – 1 000 пенге; 11, 80 кави – 168 пенге; 60 л горілки – 16 687 пенге; 60 л горілки 8 000 пенге; 10 букетів квітів – 500 пенге; 20 кг цукерок – 620 пенге; 6 кг хрину – 600 пенге; 50 кг борошна – 439 пенге; 60 кг м'яса – 8 280 пенге; 400 кг картоплі, 100 кг овочів і 800 яєць – 1 673, 50 пенге; інгредієнти для випікання тортів – 11 381,3 пенге; розбитий посуд – 3 100 пенге; транспортування м'яса – 300 пенге; музика – 10 000 пенге; обслуговування 12 офіціантів – 1 560 пенге; порізка 2 м³ дров – 1 057 пенге; приготування страв – 1 200 пенге; прання скатертин – 3 000 пенге; продукти з кухні – 6 853, 9 пенге; обслуговування – 2 500 пенге; квіти – 700 пенге.

Примітне святкування 28-ої річниці Жовтневої революції. Якщо рік тому керівництво НРЗУ обмежалося переважно інформаційною кампанією, то тепер удалися до розмаху в цілком радянському стилі. 6 листопада 1945 р. у міському театрі Ужгорода відбулися святкові збори. 7-8 листопада стали вихідними днями. 7 листопада 1945 р. відбувся мітинг в Ужгороді, причому службовців категорично попередили, що «нікому не можна давати відпустку чи звільнення від участі в святкуванні» [82, арк. 22]. Подібне бачимо в окружних центрах і селах тої пори. Приміром, у с. Великий Бичків учні середньої школи у святковому концерті виконали 2 пісні про «Великий Жовтень», а 3 – про Сталіна [82, арк. 28]. Закарпатські комуністи організували кілька вірнопідданих листів від простолюду до Й. Сталіна і М. Хрущова [88, арк. 255].

5 грудня 1945 р. теж було оголошено вихідним днем у зв'язку із святкуванням «Сталінської Конституції». Сценарій типовий – урочисті збори, мітинги, «украшення будинку НРЗУ» різними лозунгами і транспарантами [82, арк. 30]. Як свідчить рахунок, робота 4 художників протягом 2 днів «за виготовлення 20 м лозунгів на день 5.XII. Сталінської

Конституції» була оцінена у 850 радянських карбованців [89, арк. 22].

Недешево обійшлися портрети керівників СРСР та УРСР. Так, 20 вересня 1945 р. типографії Лама в Ужгороді виплачено 10 748,8 крон (4 873,35 пенге). Портрети радянських діячів державним коштом купували і раніше. 5 липня 1945 р. НРЗУ перерахувало видавництву при уповноваженому в справах освіти 10 000 крон за 250 портретів Сталіна і 2 104 крон за 80 портретів Хрущова [89, арк. 5]. Цікаво, якщо один портрет Сталіна коштував 40 крон, то Хрущова значно дешевше – тільки 26,3 крони.

Особлива увага зверталася на впровадження радянської версії свята Нового року. Під Новий 1945 рік закарпатські газети вийшли у червоних кольорах. На першій сторінці був напис «З Новим роком, з новим щастям, дорогі друзі наші!». Наголошено, що «Завтра 1 січня – новий, 1945 рік». Опублікувала газета «Новорічне привітання Народної Ради». У ньому йшлося: «Минулий 1944 рік ввійшов в історії Закарпатської України, як рік її визволення спід іноземного гніту. Прикладемо всіх зусиль до того, щоб наступаючий 1945 рік залишився в нашій історії, як рік возз'єднання з братнім по крові і духу великим українським народом» [90].

Новорічні свята 1946 р. відзначено в руслі радянської традиції. В умовах Закарпаття вперше влаштували новорічні ялинки провести у школах, на підприємствах, в установах, театрах, клубах, на головній площі окружних міст. «Ялинки мусять бути добре художньо оздоблені. Діти повинні одержати новорічні подарунки» [91, арк. 1], – розпорядився 14 грудня 1945 р. І. Туряниця як секретар ЦК КПЗУ. Для цього створили спеціальні комісії з представників Компартії, Спілки молоді Закарпатської України, кооперації, профспілок, підприємств.

Наступного дня, 15 грудня 1945 р., НРЗУ видала постанову «Про організування Новорічних ялинок, роздачі дитячих подарунків та установлення цін на ялинки» [91, арк. 2]. Лісоуправління зобов'язали надати міським відділам торгівлі 5 тис. ялинок, зокрема, Ужгородському і Мукачівському – по 1 500, Хустському і Берегівському – по 700,

Севлюському – 600. Ціни були такими: на ялину до 1 м – 5 карбованців, до 2 м – 8, до 3 м – 10, до 4 м – 18, вище 4 м – 25. Для дітей виділили 10 тис. подарунків: Ужгород (3600), Мукачево (3500), Хуст і Берегово (по 1000), Севлюш (900). Один подарунок – 150 г цукерок, 200 г горіхів, 400 г яблук.

З'явився і жанр новорічних поздоровлень. Керівників НРЗУ і КПЗУ І. Туряницю і Г. Пінчука привітали командир корпусу генерал-лейтенант М. Гаген і начальник політвідділу полковник Ф. Монастирський. Військові побажали «успіхів в організації і укріпленні радянської влади, у відновленні і розвитку промисловості, сільського господарства, культури і ще більшого підйому матеріально-побутового рівня трудящих Закарпатської України» [92, арк. 1].

Одночасно змінювалося ставлення НРЗУ до релігійних свят. 5 січня 1945 р. вийшло спеціальне роз'яснення «Урядування під час гр. кат. свят». У ньому йшлося про роботу відділів: «В суботу дня 6-го до 15 години, в неділю дня 7-го і в понеділок дня 8-го ц. м. вся праця відпочиває» [93, арк. 1]. Подібне роз'яснення стосувалося великодніх свят 1945 р.: «1. У п'ятницю дня 4-го травня працюємо до 14 год. за московським часом, а по обіді є вільно. 2. У суботу є нормальний працівний день. 3. В неділю та понеділок дня 6-7 травня є Свято Великдень, в ці дні не працюємо, однак начальники ресортів зобов'язані зарядити інспекційну службу. 4. Вівторок дня 8 травня є нормальним працівним днем» [93, арк. 2]. Вихідним днем було оголошено і 28 серпня 1945 р. – Свято Успення Пресвятої Богородиці [93, арк. 3].

Ситуація змінилася наприкінці 1945 р., коли почали обмежувати права римо-католиків. Одразу попередили тих, хто бажав відзначити Різдво у робочі за радянським законодавством дні 25 і 26 грудня, що стягнуть з їх зарплати відповідну суму [93, арк. 6]. Аналогічне рішення стосувалося греко-католиків і православних у зв'язку із святкуванням Різдва у січні 1946 року [93, арк. 7]. В подальші роки радянська влада «послідовно проводила політику коригування історичної пам'яті місцевого населення. Для цих цілей було залучено значний інструментарій, де важливу роль відігравала політика

комемо­рації, яка полягала в пере­йменуванні вулиць, появі та «канонізації» нових героїв. З'явилися також свята, що були покли­кані ідеологічно зафіксувати нову історичну реальність і радянський лад» [94, с. 122].

За радянським взірцем утворювалися судові та правоохоронні органи, військові формування. Так, 18 грудня 1944 р. створено добровільні народні дружини, метою яких було «зі зброєю в руках захищати населення Закарпатської України від зазіхань зовнішніх і внутрішніх ворогів» [95]. Їх організацією займався Герой Радянського Союзу О. Тканко. Завданням кожного окружного народного комітету стало в стислі терміни набрати добровольців і віднайти найліпші приміщення для штабу народної дружини. Народна дружина кожного округу укомплектовувалась 12 кулеметами, 24 автоматами, 19 гвинтівками, 6 пістолетами [96, арк. 2]. Кожен дружинник присягав на вірність Батьківщині, НРЗУ і Маніфесту I з'їзду Народних комітетів Закарпатської України, мав носити відзнаку на грудях із надписом «Народний дружинник». На лівому рукаві кітеля робилася синя нашивка з червоною окантовкою довжиною 9 см і шириною 3,5 см, на якій надшивалися червоні смужки відповідно до звання [97, арк. 1-3]. Подбав О. Тканко про матеріальне забезпечення керівного складу народної дружини – Центрального Штабу: по 10 комплектів постільної білизни, костюмів і шинелей, 360 «сутодач» продуктів на місяць на 3-4 особи [98, арк. 1-3].

18 грудня 1944 р. утворено Спеціальний суд «для боротьби з ворогами нашого народу». Крім справ керівників органів окупаційних урядів, службовців угорської поліції і жандармерії, осіб, які в період окупації чинили насильства над мирним населенням, до компетенції цього суду належав розгляд справ на осіб, які «саботують питання Народної Ради Закарпатської України, та які проводять агітацію і пропаганду, скеровану проти нашої визвольницької – Червоної Армії» [99, с. 15-16]. Спеціальний суд мав право застосувати тюремне ув'язнення терміном до 10 років або розстріл з конфіскацією майна.

12 січня 1945 р. НРЗУ видала декрет «Про утворення органів прокуратури Закарпатської України» [100]. «В зв'язку з тим, що Народна

Рада постановила організувати державний державно-прокурорський апарат на основі радянського законодавства, просимо надати допомогу в присилці довідкової літератури, виходячи з розрахунку 4-5 довідників на кожну округу» [101, арк. 4], – просив голова НРЗУ І. Туряниця голову РНК УРСР М. Хрущова. Відтак через три дні, 15 січня, побачили світ декрети «Про організацію судових органів Закарпатської України» [102] та «Про організацію роботи народної адвокатури» [103]. Вони теж засвідчили процес інкорпорації Закарпатської України до СРСР, тобто початок радянзації краю [104, с. 7]. 26 березня 1945 р. «для боротьби як з внутрішніми, так і зовнішніми ворогами народу Закарпатської України» створили управління внутрішніх справ Закарпатської України шляхом об'єднання народної міліції і народної дружини [105, арк. 3].

Проте реальні владні повноваження належали не декларованим органам (Народній Раді і народним комітетам), а радянському військовому і державному керівництву, що опиралось на місцевих комуністів та їх партійні організації [106, с. 6]. НРЗУ постійно консультувалася з радянським керівництвом. Так, декрет «Про організацію державно-адміністративного правління Закарпатської України» [107] ухвалили аж 9 лютого, а опублікували 15 лютого 1945 року. У первісному варіанті декрет мав набути чинності за 15 днів з його оголошення [108, арк. 3, 54], а в опублікованому – з моменту його оголошення. Чому ж прискорили втілення цього декрету? НРЗУ вже ухвалила декрети стосовно функціонування правоохоронних, судових органів, а з документом про функціонування держави вийшла затримка через втручання консультантів. Один з них діяв під псевдо Карпатський.

Робочий варіант документа піддався не тільки стилістичній та редакційній правкам, а й політико-ідеологічній. Наприклад, у переліку адміністративних округів Закарпатської України спочатку було перераховано: Берегово, Великий Березний, Волове, Іршава, Мукачево, Перечин, Рахів, Свалява, Севлюш (нині Виноградів), Собранці (нині у

Словаччині), Тячів, Ужгород, Хуст. Після врахування вказівок «тов. Карпатського» Собранці викреслили, а додали Мараморош-Сігет (нині Сігетул-Мармацією в Румунії) [108, с. 22]. Ймовіріше, радянське керівництво не хотіло посилювати напруженість у стосунках із керівництвом Чехословаччини. А питання приналежності Мараморош-Сігета ще не було вирішено, тому його віднесли до Закарпатської України [109; 109].

НРЗУ концентрувала як законодавчу, так і виконавчу владу. Відстоюючи входження краю до Радянського Союзу, керівництво НРЗУ не бачило необхідності проводити вибори. Виконавчими органами державної влади на місцях були окружні, міські, сільські народні комітети.

Виконавча влада Закарпатської України складалась із 12 ресорт (відділів): Президія Народної Ради; внутрішніх справ і державної безпеки; комунального господарства; фінансів; землеробства; лісового господарства; промислу, торгівлі, заготовок і постачання; юстиції; освіти; комунікації; охорони народного здоров'я; соціальної опіки [106, с. 23-24]. Зауважимо, що серед них відсутній відділ, який би представляв інтереси НРЗУ у зовнішніх відносинах. Не було й натяку на здійснення зовнішньої політики при перерахуванні повноважень Народної Ради Закарпатської України.

Державною мовою Закарпатської України була українська з приміткою «при повній рівноправності мови російської», а мови національних меншин проголошувалися допоміжними у місцях їх компактного проживання. «Право бути вибраним має кожний громадянин Закарпатської України, мешканець даного округу, без різниці роду, який довершив 21 рік життя» [107, с. 24, 27], – йдеться в декреті «Про організацію державного адміністративного управління Закарпатської України». У тодішній Конституції УРСР таким правом наділялися особи значно молодші – які досягли 18 років.

10 травня 1945 р. затвердили штати президії, відділів, управлінь НРЗУ – загалом 631 одиницю [111, арк.45]: «президіальний» відділ – 47 осіб; планово-економічне бюро – 19; управління в справах мистецтв – 4; управління в справах культів – 4; управління в справах фізкультури і спорту –

4; управління в справах цензури – 18; відділів-ресортів землеробства – 57; комунального господарства – 43; фінансів – 15; бюджетного – 58; промислу – 36; торгівлі і заготівлі – 46; лісового господарства – 45; юстиції – 29; освіти – 36; охорони здоров'я – 30; комунікацій – 30; соціальної опіки – 44. Штати відділів внутрішніх справ і державної безпеки затвердили окремо в режимі секретності. У червні 1945 р. штат НРЗУ зріс до 795 службовців [112, арк. 5-34].

Положення від 10 травня 1945 р. «Про структуру і штати Народної Ради Закарпатської України» регламентувало чисельність працівників президії Народної Ради – 15 осіб: голова НРЗУ – 1; заступники голови НРЗУ – 2; секретар президії НРЗУ, він же завідувач загальним сектором – 1; завідувач юридичною частиною – 1; референт голови НРЗУ – 1; особисті секретарі голови НРЗУ і його заступників – 3; канцелярські працівники – книга вхідних і вихідних паперів, експедиція, архів – 4; машиністки – 2 [111, арк. 47]. По суті бачимо структуру звичайного радянського облвиконкому.

Після підписання договору про возз'єднання краю з УРСР проходить партійна уніфікація. 5 липня 1945 р. із Москви поступила вказівка організувати партійні кабінети при Ужгородському і Мукачівському міськкомах та при всіх 13 окружках партії. Для них виділили 85 екземплярів художньої, історичної, спеціальної літератури, 1000 екз. двотомника Леніна, 1000 екз. двотомника Маркса-Енгельса. 2000 екз. «Короткого курсу історії ВКП(б)», 1000 комплектів бібліотек «Правди». Окремо у третьому кварталі 1945 р. надали для Закарпатської України дві обласні бібліотеки із загальною кількістю 15000 книг, у т.ч. одна дитяча – 5000 книг, дві міські бібліотеки по 3000 книг, 13 районних бібліотек по 15000 книг. Крім того, до кінця 1945 р. поставили 18 радіовузлів потужністю по 100 ватт, 3 радіовузли потужністю 1500 ватт, 10000 репродукторів і 60 вуличних динаміків, 10 стаціонарних кіноапаратів, 15 кінопересувних установок і 10 електродвигунів [113, арк. 12-13]. Агітація і пропаганда всього радянського запрацювала на повну потужність.

Паралельно провели «більшовизацію» КПЗУ. На травень 1945 р. Комуністична партія Закарпатської України нараховувала 3 115 комуністів, із них 925 прийняли із грудня 1944 по 10 травня 1945 р. За національним складом: 2 665 українців, 279 угорців, 71 єврей, 100 словаків. За соціальним складом: 2 106 робітників, 781 селянин, 228 службовців. Діяло 258 партійних організацій. Для них випросили у М. Хрущова 10 тис. прим. статуту і програми ВКП(б), 4 тис. прим. книги «Короткий курс історії ВКП(б)», 200 прим. тритомника «Партійне будівництво», хоча б один комплект журналів «Партійне будівництво» за 1944-1945 рр. [114, арк. 9-10] Голова НРЗУ І.Турияниця просив надіслати й 1000 примірників центральних газет, 3000 примірників республіканських, 100 примірників центральних і республіканських журналів, 10 кінопересувних установок і радянських фільмів до них, 10 радіотрансляційних вузлів і 2-3 механіків для їхнього обслуговування, групу лекторів, пропагандистів і газетних працівників у кількості 15 осіб [101, арк. 3].

Таким чином, декрети, постанови і розпорядження Народної ради Закарпатської України переконливо засвідчують, що в 1944-1945 рр. у політичній, ідеологічній, соціально-економічній та правовій сферах краю проводиться повзуча радянська організація. На це чітко вказували декрети про встановлення «московського часу» і державних символів Закарпатської України, відзначення «всенародних» радянських свят.

2.3. Формування основ етатистської економічної моделі

Перед народними комітетами Закарпатської України, що виникли в листопаді 1944 р., постали важливі соціально-економічні завдання з відбудови зруйнованого війною народного господарства. Адже були демонтовані, виведені чи висаджені в повітря промислові підприємства, виведений за межі краю рухомий склад залізниць – паровози й вагони, зірвані всі тунелі й залізничні мости, станційне господарство, вокзали, вивезені запаси ділової деревини, виведені з ладу деревообробні об'єкти. Ішлося про

загальні збитки на майже 3,8 млрд. довоєнних радянських карбованців [115, с. 388]. За даними «Обласної Надзвичайної комісії по обліку шкоди розслідуванню і встановленню злочинів, заподіяних німецько-мадярськими окупантами за час окупації Закарпатської України» були повністю або частково знищені 85 підприємств. Тільки в лісовій промисловості спалено і зруйновано 24 лісопильні і деревообробні заводи. Великої шкоди завдано залізничному транспорту: зруйновано 232 км залізничного полотна, 103 мости протяжністю 5 872 погонні метри.

Окупанти повністю вивезли устаткування фабрики гнутих меблів в Ужгороді, депо в Чопі, сірникову фабрику в с. Чинадієво і т.д. [116].

Комуністична партія Закарпатської України націлила нову владу на популістські кроки – негайну конфіскацію поміщицьких, банківських земель і безоплатну їх передачу у власність безземельним і малоземельним селянам через народні комітети [117]. У 1944-1945 рр. було розпочато ліквідацію приватної власності провідних галузей промисловості і проведення націоналізації хімічних, лісохімічних, деревообробних, металообробних та інших підприємств.

Початком націоналізації можна вважати декрет Народної Ради від 5 грудня 1944 р. про перехід прав власності на державне майно Чехословацької республіки та Угорського королівства до Закарпатської України. Йшлося про все рухоме і нерухоме майно, угіддя, помістя, ліси, підприємства, заводи, фабрики і копальні [118, с. 91]. Ухвалено ряд інших декретів: «Про націоналізацію спиртних заводів, палінчарень і всіх підприємств по виробництву алкогольних напоїв», «Про націоналізацію пивоварного заводу графа Шенборн-Бухгейма, акційної спілки в Підгорянах» (5 грудня 1944 р.), «Про націоналізацію публічних електростанцій на території Закарпатської України» (9 грудня 1944 р.), «Про націоналізацію всіх акційних банків та філій та заложення «Народного Банку Закарпатської України»» (21 грудня 1944 р.) [119-122].

На початку 1945 р. націоналізовано лісопромислову фірму «Латориця»,

акційну спілку в Мукачеві, конфісковано хімічні заводи в Перечині («Бантлін»), Сваляві («Сольва»), Великім Бичкові («Клотільда»), заводи Південно-Карпатської нафтоочисної і торгівельної акційної спілки в Мукачеві [123-125]. Фактично вся промисловість була націоналізована: всього за одними даними – 253 промислові підприємства [126, арк. 100], за іншими, щоправда до кінця 1945 р. – 276, а також залізничний транспорт [127, с. 66].

За офіційною статистикою, виробництво промислової продукції в краї на кінець 1945 р. досягло довоєнного рівня. 174 підприємства випустили майже на 20 млн. крб. продукції – лісоматеріалів, меблів, хімікатів, металовиробів, продовольства і тощо. На кінець 1945 р. діяли 14 лісопильних і деревообробних заводів, 3 лісохімічні заводи, 4 ливарні і металообробні заводи, 6 електростанцій, 5 промислових артілей, 13 промкомбінатів, 7 харчокомбінатів, вугільні шахти, Солотвинський солерудник тощо. Загалом промисловість Закарпатської України станом на 20 жовтня 1945 р. об'єднувала 135 підприємств, де працювали 4 839 осіб [128, арк. 41].

Ліси тоді займали 607 200 га, або 48,3% площі краю. Лісовим господарством управляли 4 дирекції: Ужгородська, Мукачівська, Рахівська, Буштинська. Лісові ресурси Закарпатської України використовували різні галузі промисловості – меблева, лісопереробна, хімічна. У середньому в рік перероблялося близько 1 млн. кубометрів лісу. У лісовій і лісопереробній галузях у жовтні 1945 р. працювало 9 452 працівники [129, арк. 4-5]. Для пришвидшення темпів лісорозробок Народний комісарат лісової промисловості УРСР надав Народній Раді Закарпатської України 2 тис. пил, 3 тис. сокир, 2 тис. терпугів, 200 пар спецвзуття, 200 пар валянок і 300 комплектів спецодягу [130, арк. 1].

Ще до приходу радянської влади в Закарпаття виноробство займало чільне місце в експорті. Випускали столові марочні вина із сорту винограду «Леанка», а сорти «Фурмін» та «Липовина» давали високоякісні виноматеріали для виготовлення цінного десертного вина типу «Токай» [131,

арк. 39]. Декретом від 5 грудня 1944 р. всі виноробні заводи націоналізували з усім устаткуванням.

26 липня 1945 р. утворено при відділі харчової промисловості Народної Ради Закарпатської України «Закарпатспиртрест» – трест спиртової та горілчаної промисловості Закарпатської України із дислокацією у м. Мукачево в будинку колишнього власника Мукачівського ректифікаційного заводу Вайса [132, арк. 1; 133, арк. 3]. На кінець 1945 р. тресту підпорядкували 15 спиртових і ректифікаційних заводів, 8 з яких були зруйновані [133, арк. 1]. Декретом від 9 січня 1945 р. було націоналізовано все виробництво спирту [134, арк. 5]. Народна Рада вирішила добудувати до Мукачівського спиртового заводу й завод з виробництва дріжджів. Для цього викликали технолога-конструктора Мікша Тіле з м. Будафок, що поблизу Будапешта (Угорщина) [135, арк. 2].

Для переходу на планову економіку, яка існувала в СРСР, при НРЗУ було утворено планово-економічне бюро. Вимагалось скласти плани виробництва, зарплатних витрат, забезпечення сировиною, капітального будівництва та ремонту, розвитку окремих галузей, відбудови на квартал тощо. Виконання запланованого у другому кварталі 1945 р. опинилося на межі зриву. Так, для побутових потреб населення Закарпатської України працювали тільки заводи Фрідешові та у Лисичові. Завод у Кобилецькій Полянці зайняла військова частина, що спожила весь запас сировини (вугілля, коксу, заліза, чавуну тощо) і реалізувала готову продукцію (мотики, чекани, лопати, ремені і т.д.) на суму 500 тис. пенге. Через те завод опинився на межі банкрутства, бо не міг виплатити зарплату робітникам [128, арк. 10].

У 1944 р. при уряді УРСР було створено Раду допомоги західним областям, а в 1945 р. у ЦК КП (б) України – відділ західних областей УРСР. Вони власне здійснювали керівництво народним господарством Закарпатської України [136]. У січні 1945 р. голова НРЗУ І. Туряниця звернувся до голови РНК УРСР М. Хрущова з проханням надіслати групу консультантів для допомоги в організації торгівлі, кооперації, банків, ощадних кас, а також по

1 людині на округ «в якості радників в райкомах партії та Окружних народних комітетах» [101, арк. 4].

Для зміцнення економічних зв'язків Закарпатської України з УРСР укладали договори на розробку і вивіз із краю лісу, деревного спирту, вина, меблів, оцтової есенції, солі, синтетичного пального. У першій половині 1945 р. з Києва прибула спеціальна група працівників наркоматів для вирішення першочергових економічних завдань (керівник І. Ящук). Ця група схвально відгукнулася про націоналізацію та введення радянської валюти. До першочергових завдань київські фахівці відносили поширення податкової та фінансової системи СРСР. Вони негайно вимагали направити в Закарпатську Україну досвідчених планово-фінансових і рахункових працівників на час організації господарства і управління для: «а) проведення ретельної інвентаризації промислових підприємств, комунального господарства, соціально-культурних закладів і організацій, складання балансів підприємств і господарств; б) налагодження організації виробництва, праці і зарплати, ... прирівняну до існуючої в СРСР; в) складання народногосподарських планів на III квартал і 2-е півріччя 1945 р. по всім галузям виробництва з розробкою проектіровок по виробництву, по праці, капітальному будівництву і відновлювальним роботам і по матеріально-технічному постачанню» [137, арк. 5].

На межі III і IV кварталів 1945 р. промисловість Закарпатської України нараховувала 135 підприємств із 4 839 робітниками і службовцями. Найбільша кількість підприємств припадала на харчову промисловість – 86 (1 750 робітників), зокрема працювали 54 млини. До крупних підприємств належали Ужгородський спиртзавод, Мукачівська тютюнова фабрика, Солотвинський солерудник [127, арк. 41]. Наприклад, сигарети «Верховина» Мукачівської тютюнової фабрики ім. Сталіна користувались великим попитом. У Мукачеві запланували будівництво цукрового заводу [138, арк. 6; 139, с. 44]. На кінець 1945 р. запустили 3 маслозаводи і 6 м'ясокомбінатів. Діяли 3 елеватори: Ужгородський – ємкістю 1 600 т, Мукачівський – 1 800 т,

Батівський – 1 600 т [140, арк. 21].

У легкій промисловості працювало 14 підприємств із 900 робітниками. Наприкінці 1945 р. із 3 невеликих підприємств із переробки шкіри створили 2 великі. На взуттєвих підприємствах працювало 357 осіб. Уведено в дію Хустську фетро-фільцеву фабрику. На швейних підприємствах кількість робітників склала 161 чол. Нарощували потужності Мукачівська трикотажна фабрика та Іршавська текстильна фабрика [128, арк. 42].

На третьому місці за потужностями перебувала промисловість будівельних матеріалів, яка об'єднувала 9 цегельно-черепичних заводів. Окрім цього, діяв 1 вапняковий завод і 6 каменоломень. На цих заводах за один квартал виробляли 9,6 млн. штук цегли, 3,5 млн. штук черепиці, 500 т вапна [128, арк. 43]. На 4 металообробних підприємствах (Фрідешово, Лисичево, Кобилецька Поляна, Козара в Ужгороді) трудилися 255 робітників і 14 службовців. Вони виготовляли цвяхи, печі, лопати, сокири тощо. Наприклад, у III кварталі 1945 р. випустили продукції на суму майже 2,4 млн. пенге [128, арк. 14, 44].

Постановою Народної Ради Закарпатської України від 6 серпня 1945 р. утворено «Закарпатмісцевугілля» (госпрозрахункову вугільну контору з видобутку вугілля в Ужгороді) і три шахтоуправління: Ужгородське, Іршавське, Вишківське [141, арк. 1, 5]. До «Закарпатмісцевугілля» входили 6 шахт, розділені на два шахтоуправління – Ільницьке (Ільницькі шахти №1 і №2, Кременна №3, шахта №4 у с. Раковець) і Вишківське (шахти Згерельт №5 і Шаян №6) [128, арк. 44]. Загальна кількість працюючих – 180 осіб. До них потрібно було прокласти 13 км вузькоколіїних і 10,5 км шосейних шляхів за рахунок «Закарпатмісцевугілля» [141, арк. 6].

У краї радянська влада вирішила освоїти поклади бурого вугілля на базі Ільницького, Березинського і Затисянського родовищ. Для цього провели геологорозвідувальні роботи. У травні 1945 р. 4 геологи під керівництвом професора, доктора геолого-мінералогічних наук І. Жуковського прибули в Іршавський і Тячівський округи [142, арк. 1]. Вони скористалися геологічною

картою Чехословацької республіки масштабу 1:750000, яку склав професор Карлового університету Вольдріх. Але карта виявилася неточною. Важливим джерелом стали розмови з місцевим населенням. Експедиція тривала 12 днів – з 25 травня до 5 червня 1945 року [143, арк. 4]. У вересні 1945 р. геологи відправились в Угорщину і Чехословаччину для пошуків матеріалів щодо корисних копалин у межах Закарпатської України. Керівники НРЗУ І. Туряниця і С. Вайс звернулися до професора Чапика з Університету м. Брно, щоби той надав матеріали про вугільні родовища в Ільніці та Вишкові [144, арк. 7].

Нафтопереробна промисловість краю була представлена двома заводами – в Мукачеві та Чопі, де працювали 73 робітники [145, арк. 1].

У торгівлі певний час дозволялось працювати приватникам. На травень 1945 р. в приватних руках знаходилося 1394 змішані (продовольчі і промтоварні) магазини, 169 корчм і готелів, 78 ресторанів. На облік перебувало 1310 «безхозних» магазинів (скоріше за все репресованих угорською владою євреїв). На базі існуючих раніше «Кооперативних дружеств» було створено 5 міських кооперативів (Ужгород, Мукачево, Берегово, Севлюш, Хуст). Діяли 184 споживчі товариства (при угорському режимі їх було 200), де налічили 27,6 тис. пайовиків. Вони мали свою мережу із 300 магазинів промислових і продовольчих товарів. Із введенням карткової системи на хліб запрацювали 40 спеціалізованих хлібних магазинів [140, арк. 22-23].

НРЗУ 23 березня 1945 р. ввела карткову систему постачання населення хлібом. Встановлювалися добові норми на хліб і борошно: для працівників важкої фізичної праці – 600 г хліба і 50 г борошна, для працівників легкої фізичної праці – відповідно 500 г і 50 г, для службовців – 400 г і 5 г, для незабезпеченого населення – 300 г і 5 г [140, арк. 24-25].

Певний час НРЗУ толерувала приватну ініціативу. Це нагадує непівські заходи радянської влади. Втім, перевага надавалася кооперації. Кооперативна спілка мала 3 їдальні і 1 ресторан в Ужгороді, 3 їдальні в Мукачеві, по

їдальні в Іршаві та Хусті. Їй у 1945 р. передали конфіскованих і трофейних товарів на 5,6 млн. пенге, а від уряду УРСР: цукру – 206 т, оселедців – 100 т, мила господарського – 203 т, бавовняних виробів – 1 вагон, взуття – 3 вагони, гасу – 300 т, сірників – 1 тис. ящиків, ікри – 3 т, мила туалетного – 1 т [140, арк. 23].

Держава регулювала закупівельні і роздрібні ціни на сільськогосподарську продукцію. Так, 100 кг озимої пшениці коштувало 40 пенге (1 крб. дорівнював 2,5 пенге), 100 кг жита – 37 пенге, 100 кг ячменю – 36 пенге, 100 кгк вівса – 40 пенге, 1 кг м'яса в живій вазі (в залежності від сорту) – від 1,8 до 2,1 пенге, 1 л молока (у різних районах) коштував в середньому 46 філерів (100 філерів – 1 пенге), 1 кг масла – від 9,2 до 10,2 пенга, 1 кг сиру – 1,65 пенге на селі, 1,85 пенге в місті [140, арк. 19-20].

Після підписання договору про возз'єднання Закарпаття з УРСР поступово впроваджується радянське фінансово-економічне законодавство, управлінська система, а в край прибувають радянські спеціалісти і консультанти, надсилаються радянські нормативні акти для ознайомлення та використання тощо [146-151]. Щонайважливіше – вводиться радянська грошова одиниця – рубль (карбованець). У «Спецповідомленні про реагування населення Закарпатської України на введення радянської валюти» народного комісара державної безпеки УРСР С. Савченка від 30 листопада 1945 р. дізнаємося, що цей крок НРЗУ викликав негативні відгуки. Незадоволення викликала обмінна операція. Так, службовець Ужгородської поліклініки Марі заявила: «Мені обміняли тільки 750 пенгів, а в мене залишилось 1300 пенгів, які я чесною працею заробила. Виходить, що мої гроші пропали даром». Лісовий сторож с. Дравці Ужгородського округу І. Томчанов сказав: «Селяни в селах не хочуть обмінювати пенге на радянські рублі, так як рублі не кращі пенгів, причому пенги знову будуть в обігу. Всі продукти селяни продають тільки на крони, надіючись на те, що вони завжди можуть бути використані». Екс-власник корчми в Ужгороді І. Белан вважав: «Народна Рада видала постанову про вилучення пенгів із обігу і видачі на

здані гроші суму не перебільшуючи 300 рублів с тою метою, щоб ліквідувати приватну власність» [152, арк. 16-18].

До возз'єднання з Україною Закарпаття було типовим аграрно-сировинним регіоном. Валова продукція промисловості в 1937 р. становила лише 2,2%. Понад 80% населення було зайнято в сільському господарстві, а 10% – у промисловості. Угорський окупаційний режим відродив на Закарпатті велике поміщицьке землеволодіння, у т.ч. шляхом повернення аристократам маєтків, якими вони володіли ще до Першої світової війни.

Аграрна політика Народної Ради Закарпатської України була близькою до дій режимів «народної демократії» у Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Румунії. Земельна реформа пройшла за аналогічною схемою. Спочатку були конфісковані землі зрадників, колаборантів та розподілені між безземельними і малоземельними селянами. Потім ліквідували поміщицьке, церковне та інше велике землеволодіння. Відтак влада почала наступ на заможного селянина. Податковим тиском і прямими репресіями підірвали позиції середнього селянства. Ця політика призвела не стільки до розкуркулення, як до розсереднячення [153, арк. 151], проте підготувала підґрунтя для швидкого проведення колективізації. Збереження приватної власності у «народно-демократичних» країнах, навпаки, зумовило поступовий характер введення господарського кооперування на селі.

Перший етап аграрної політики у краї 1944-1945 рр. не мав ультра-радикального більшовицького характеру. Він здійснювався за поміркованим, близьким до сусідніх країн «народної демократії» варіантом. Лише 15 грудня 1945 р. земля була проголошена «загальнонародною власністю» за радянським взірцем. Саме цього дня КПЗУ стала обласною організацією в складі КП(б)У. Навряд чи це просто збіг.

Приблизно 80% площі краю займають гірські хребти й передгір'я Карпат і лише 20% – Закарпатська низовина. Орні землі і городи складали 19,7%, сади і ягідники – 1%, сіножаті – понад 12%, пасовища – до 14%, ліси – до 48%, інші – 5,3% [154, с. 53]. Отже, сільськогосподарських угідь (орні

землі, сіножаті, вигони і пасовища, сади і виноградники) було лише 41,6%, тобто менше половини земельної площі Закарпаття.

Шкода, завдана окупантами сільському господарству краю, становила понад 4 млрд. пенге. Посівні площі скоротилися на 18,3 тис. га, поголів'я великої рогатої худоби – на 13,8%, коней – на 45,8% [155, с. 350]. Було знищено лісові масиви і фруктові сади, які належали державним підприємствам, установам, громадським організаціям, зокрема вирубано 30,6 тис. га лісу.

Радянські дослідники описали «братню» допомогу СРСР, зокрема для весняної сівби 1945 р. на Закарпатті завезли 37600 ц жита, кукурудзи та ін. Цю допомогу одержали 59 673 селянські господарства. Окремо, завезено 96 тис. ц зерна, з яких 32 тис. ц безкоштовно [156, с. 29]. Їх отримали в основному сім'ї добровольців Червоної армії, партизанів і сільської бідноти. Для населення гірських районів допомога надходила з низовинних. З ініціативи голови Мукачівського окружного народного комітету І. Леднея у Мукачівському окрузі закупили за заниженими цінами 880 ц зерна і відправили горянам [157].

Радянські військові підрозділи, що дислокувалися в Закарпатській Україні, передали бідняцьким господарствам 698 коней та 360 корів. Військові безпосередньо допомагали провести весняно-польові роботи в Мукачівському та інших округах. Щоправда і місцева влада та населення мали надавати необхідну допомогу військовим частинам. Про це свідчать не чисельні документи, що зберігаються в ДАЗО.

Командування 4-го Українського фронту з трофейних складів виділило 250 тис. пудів хлібного зерна, яке родини радянських добровольців і партизанів отримали безкоштовно, інші – за зниженими цінами [158]. Якщо припустити, що це зерно однаково розподілено між усіма мешканцями краю (у 1947 р. – 792 тис. осіб), то кожен отримав по 5 кг.

Необхідно було знешкодити поля від вибухівки, яка залишилася після боїв. Тільки в Ужгородському окрузі мінні поля зайняли 3 707 кадастральних

угрів орної землі. Було розміновано 123 ділянки, знешкоджено 47,3 тис. мін різних систем, очищено від вибухівки 126 населених пунктів [159, с. 19].

Весняну сівбу 1945 р. провели своєчасно. У Сєвлюському, Берегівському, Мукачівському, Ужгородському і Тячівському округах були створені машинно-прокатні станції. Засіяли 170 742 га, або 120% посівного плану [160, с. 36]. Масові поставки продовольчого зерна, посівного матеріалу, продовольства тісно прив'язували аграрний комплекс краю до планово-директивної економіки СРСР. Відповідно створювалися передумови для насадження радянської моделі аграрно-виробничих відносин.

Земельні громади в Закарпатській Україні з'явилися восени 1944 р. і були визнані прогресивним явищем пленумом ЦК КПЗУ 25 березня 1945 року. Земля знаходилася у приватній власності селян, але оброблялася спільно. Таке кооперування могло стати основою для розвитку селянсько-фермерських господарств [161, с. 72]. У березні 1945 р. Раднарком УРСР затвердив «Примірний Статут земельної громади», що став нормативним актом на території де-юре іншої держави. Закарпаття ще знаходилося у складі Чехословаччини. Створення земельних громад було в основному завершено на кінець 1946 року. На цей час в Закарпатській області діяло 630 громад, які охопили 109 тис. селянських господарств [162, с. 164].

Земельні громади створювали на добровільних засадах супруги, тобто товариства селян, які об'єднували працю, робочу худобу і реманент сільгоспробіт. Однак принцип добровільності був досить відносний. Влада часто «підганяла». У звіті про виконання народногосподарського плану 1946 р. зазначено, що планом передбачили зареєструвати в окружних виконкомах статути 662 громад, а зареєстрували – 516. У Рахівському окрузі з 25 організованих земельних громад жодна не зареєструвала статут [163, арк. 1].

На установчій конференції Комуністичної партії Закарпатської України 19 листопада 1944 р. було піднято питання земельної реформи на конфіскаційній основі – за рахунок греко-католицької церкви, великих землевласників, прибічників гортистського режиму. Цими землями

планували безкоштовно наділити безземельних і малоземельних через народні комітети [164, с. 63-64]. За даними статистики на одну людину в Закарпатській Україні припадало 0,4 га орних земель [165, арк. 2].

З'їзд Народних комітетів Закарпатської України в Мукачеві 26 листопада 1944 р. Обговорив й схвалив постанову «Про наділ селян, робітників і службовців Закарпатської України землею і лісом», згідно з якою в подальшому: 1) конфіскували землі і помістя поміщиків і ворогів народу, які втекли; 2) передали безкоштовно через народні комітети конфісковані землі в особисту власність безземельних і малоземельних селян; 3) виділили безкоштовно в розпорядження міських і сільських народних комітетів лісові ділянки для заготівлі дров і будівельних матеріалів [166, с. 81-82].

На основі цієї постанови селянам передано 52 737 га землі, кількість малоземельних господарств скоротилася до 2,9% [167, с. 20]. Велике землеволодіння перестало існувати. Це було важливим кроком у проведенні реформи. Змінюється структура землекористування. Наприклад, у 1937 р. 10 тис. дрібних селянських господарств мали 285 тис. га землі, а 708 великих – 771 тис. га, тобто у 2,7 разу більше. Бідняцькі господарства становили 45% від загальної кількості господарств і володіли лише 4% орної землі, 23 тис. селянських дворів майже зовсім не мали землі [168, с. 50]. На початок проведення земельної реформи поміщикам, церкві, монастирям належало 59,5% земельних угідь, заможним селянам – 19,8%, середнякам – 16,9%, малоземельним селянам – 3,8% [169, с. 8].

Декретом від 29 листопада 1944 р. «Про наділ землею безземельних і малоземельних селян, робітників і службовців Закарпатської України» проголошувалося, що наділ землі робітникам і службовцям не може перевищувати 1 тис. кв. м. Для забезпечення правильного розподілу конфіскованої землі за рішенням ЦК КПЗУ від 27 лютого 1945 р. окружками партії провезли спеціальні наради секретарів сільських партійних організацій і голів сільських Народних комітетів. Після цього по всіх селах були створені земельні комісії [160, с. 26]. Ці комісії контролювали розподіл землі,

допомагати їм народні дружини, створені на основі декрету НРЗУ від 18 грудня 1944 року. 28 лютого 1945 р. Народна Рада Закарпатської України ухвалила постанову про порядок розподілу земель на підставі декрету від 29 листопада 1944 року. Заборонялось передавати в оренду чи продавати землю тим, хто її одержав. Розподілу підлягали орні землі, луки, пасовища, сади до одного гольда (0,57 га) і виноградники до 10 гольдів. Всі наділені землею були зобов'язані працювати на ній особисто, тобто заборонялося використовувати найману працю. Зверталась увага на те, щоб кращою землею наділили родини добровольців Червоної армії та партизанів. У низинних селах мали братись на облік залишені житлові будинки і закріплена за ними земля, щоб сюди переселити безземельних селян з гірської місцевості.

Взимку 1945 р. у низинні округи Закарпатської України було переселено 667 бідняцьких родин. Так, з Волівського, Тячівського, Хустського округів переселилось на Севлющину 180 сімей, із Перечинського і Великобerezнянського округів – на Ужгородщину 113 сімей, з села Волового (тоді окружний центр) і Тячівського округу на Берегівщину – 379 сімей, із Свалявщини до Мукачівського округу – 96 сімей. Всього до липня 1945 р. переселилося 1472 сім'ї [170, с. 375].

Коли виявилося, що конфіскованої землі не вистачає для всіх малоземельних і безземельних, переглянули максимальні норми землекористування. 19 березня 1945 р. встановили такі норми: в Ужгородському, Мукачівському, Берегівському, Севлюському, Іршавському, Тячівському округах – 40 гольдів (22 га) на господарство, у Перечинському, Великобerezнянському, Свалявському, Хустському, Волівському, Рахівському – 50 гольдів (28 га) [171, с. 199-200]. У грудні 1946 р. їх ще раз переглянули: 6 га для низовинних сіл, а для верховинських – 8 га орної землі.

Найбільша кількість земель на Закарпатті належала фірмі «Латориця». Наприклад, в с. Нижній Коропець Мукачівського округу «Латориці» належало 1000 кадастральних гольдів лісу, в селі Дерцені цього ж округу –

4738 кадастральних гольдів орної землі, в той час, як у селян в користуванні було 1958 кадастральних гольдів. Народна Рада Закарпатської України декретом від 12 січня 1945 р. націоналізувала фірму «Латориця».

На підставі першого декрету НРЗУ було конфісковано 40 700 га землі, а за рахунок зниження норм землекористування вивільнено ще понад 17 718 га. До квітня 1945 р. Народні комітети конфіскували і розподілили 23 350 га землі, яку одержали 29 080 дворів безземельних і малоземельних селян, а 1 600 га передали переселенцям з Верховини [172, с. 214].

До кінця липня 1945 р. землею було наділено 42 685 дворів, які нараховували 196 767 осіб. А за увесь час з першого періоду земельної реформи із 145 196 господарств краю землю одержали 54 663 господарства, або 37,5%. Їм передано 52 737 га, у т.ч. 35 019 га поміщицьких земель. В середньому по Закарпатській Україні на одне господарство припадало близько одного гектара земельних угідь.

Завершальним актом земельної реформи став декрет НРЗУ від 15 грудня 1945 р., в якому запроваджувалися «радянські закони про націоналізацію землі». Оголошувалося, що вся земля з її надрами, водами, лісами є власністю державною, тобто «всенародним добром». Президії НРЗУ доручено негайно передати селянам землі «у безстрокове і безкоштовне користування». Цим же актом попередні декрети і постанови Народної Ради Закарпатської України про конфіскацію та націоналізацію землі вважалися «за такі, що відповідають своїм змістом декрету» від 15 грудня 1945 р. [173, с. 378-379].

Станом на кінець 1946 р. на Закарпатті основна маса селянських господарств (94,2%) мали в користуванні не більше 5 га землі. Середня забезпеченість землею на двір складала 1,7 га. При цьому треба відзначити, що на один селянський двір припадало в середньому 0,22 голови коней, 1,8 голови великої рогатої худоби, 0,4 голови свиней, 1,2 голови овець, а в цілому – 3,6 голови худоби [161, с. 73].

Отже, серед головних завдань НРЗУ стала відбудова зруйнованих

війною підприємств і налагодження промислового виробництва за радянським взірцем. Були націоналізовані заводи, фабрики, транспорт, засоби зв'язку. Відтак на порядок денний були поставлені питання про реконструкцію існуючих до возз'єднання промислових підприємств і введення в дію нових. Згідно із задумом, це мало б показати переваги соціалізму, який практикували в СРСР. Земельна реформа, по суті, не дійшла до свого логічного завершення. Вона була поглинута новим процесом – колективізацією. Передача землі в приватну власність селянам стала тимчасовою. На перехідному етапі значна роль відводилася земельним громадам, а першим кроком до наступного етапу – колективізації – став декрет 15 грудня 1945 р. про націоналізацію землі.

2.4. Освітні трансформації

Уже на I конференції Комуністична партія Закарпатської України зобов'язала всіх своїх членів допомагати народним комітетам «відкривати школи, керуючись принципом обов'язкового безплатного навчання всіх дітей рідною їм мовою», а також «негайно приступити до поновлення організацій трудящої молоді, що примикають до компартії і під її керівництвом ведуть роботу серед робітничої, селянської та учнівської молоді» [164, с. 65].

При НРЗУ створено відділ освіти, до якого разом з окружними підрозділами входив 41 посадовець [174, арк. 6]. Його очолив І. Керча. В округах працювали інспектори, які відповідали за стан шкільництва й умови праці вчителів [175, с. 2]. До складу окружних відділів входило по 5 осіб: завідувач, інспектор політосвітніх установ, референт, керівник канцелярії, помічник.

Наприкінці 1944 р. – на початку 1945 р. у більшості шкіл краю розпочалися заняття. Під шкільні приміщення додатково виділяли 360 кращих будинків, які належали заможним людям і церкві [176, с. 36].

2 грудня 1944 р. уповноважений НРЗУ у справах освіти І. Керча видав розпорядження про початок навчання в школах Закарпатської України [177].

Протягом 14 днів окружні інспектори надіслали НРЗУ списки всіх учителів. На початку 1945 р. діяли 173 початкові і 7 горожанських шкіл. Наприкінці 1944/1945 н.р. функціонувало вже 530 шкіл (500 початкових, 25 горожанських, 5 гімназій). У них навчалось 100 тис. учнів [178, с. 152-153].

НРЗУ ухвалила ряд освітніх декретів, постанов і розпоряджень. Так, 5 грудня 1944 р. вийшов декрет «Про створення Педагогічної Комісії Закарпатської України» і два розпорядження «Про початок навчання в школах Закарпатської України», «Про відремонтування шкільних будинків і забезпечення шкіл паливом», 20 квітня 1945 р. – декрет «Про здержавлення шкіл», і 3 липня 1945 р. – постанова «Про реформу системи освіти на Закарпатській Україні».

Істотною проблемою була недостатня кількість учителів. Чистку педагогів провели радянські каральні органи. Наведемо звернення керівника відділу освіти І. Керчі (надруковане російською мовою, а написане скоріше за все російськомовними співробітниками державної безпеки) за № 56.692 V/1945 від 20 квітня 1945 р., адресоване шкільним інспекторам і дирекції середніх шкіл. У ньому йшлося: «Стало відомим, що нерідкі випадки, коли педради і учні окремих шкіл, бажаючи допомогти затриманим військовими чи цивільними властями вчителям, подають вказаним властям письмові заяви про їх благонадійність та прохання про їх визволення. З державної і виховної точки зору такий підхід до справи потрібно визнати абсолютно неправильним, бо він підриває авторитет тих органів, які повинні слідкувати за порядком в країні, безпекою громадян, і применшує до них довіру... Тому наказую всім управам шкіл, педагогам і учням в майбутньому утриматися від проявів всяких симпатій і антипатій до затриманих владою педагогів чи учнів за винятком тих випадків, коли органами влади були би на це викликані. Недотримання цього розпорядження буде розглядатися як саботаж проти народної влади і суворо каратися» [179, арк. 1].

Спочатку виловлювали вчителів угорських і німецьких шкіл, які були

пов'язані з угорськими властями або були наставниками (інколи вимушено) профашистської молодіжної організації «Левенте», потім і українських [180]. 11 вересня 1945 р., після однієї із поїздок в округи заступник голови НРЗУ, уповноважений НРЗУ у справах релігій П. Лінтур звертався до керівника відділу у справах освіти: «В наш час проводиться шалена агітація серед народу проти декретів НРЗУ, проти Уповноважених, навіть проти нашої держави. Є випадки коли інтелігенція, зокрема вчителі займаються цією справою, таємно сіють розбрат у народі, заявляючи, що слухати Народну Раду та їх представників не потрібно, «бо це так не залишиться, прийдуть сюди чехи чи мадяри»» [181, арк. 1]. Наводилися імена вчителів – Юрій Палюх (Старе Давидкове), Петро Ковачек, Петро Орос (Салдобош), Георгій Попович, Юлій Балог, Стефан Поп, Юрій Ферцак, «вчительки Сікорова і Коворданьї» (Білки), «вчителька Матуш» (Липецька Поляна). П. Лінтур пропонував їх «моментально замінити» за «шкідливу діяльність». Точну кількість репресованих педагогів досі не встановлено.

Це призвело до того, що учителів бракувало. Лише в Рахівському і Тячівському округах не вистачало близько 400 учителів [176, с. 36]. 5-6 грудня 1944 р. голова Рахівського ОНК, колишній учитель І. Ткач висловив пропозицію до НРЗУ запросити учителів із Радянського Союзу (Радянської України) [78, с. 105].

Упровадження радянської системи і запрошення вчителів зі Східної України уявлялося тоді кращим виходом із важкого становища [182, с. 164]. Проте частина новоприбулих педагогів мали низький фаховий рівень і протиставляла себе політично ненадійним місцевим кадрам.

НРЗУ жорстко опікало вчительські кадри, особливо місцеві. У розпорядженні від 23 березня 1945 р. уповноважений у справах освіти НРЗУ наказав окружним шкільним інспекторам:

«1. Спрямувати свою роботу на те, щоби у всіх підвідомствених їм школах, в рамках політзанять педагоги навчали своїх вихованців національним прінціпам Леніна-Сталіна, які вважали правильне розв'язання

національного питання однією з вирішальних передумов успішного здійснення соціалістичної революції і створення могутньої Радянської держави, побудованої на дружбі народів.

2. Путем висвітлювання прикладів бойових і трудових подвигів радянського народу виховувати шкільну молодь в дусі палкого і животворного радянського патріотизму, сила якого, – як говорив товариш Сталін, – що він мав своєю основою не расові або національні забобони, а глибоку відданість і вірність народу, своїй Радянській Батьківщині, братську співдружність трудящих усіх націй нашої країни.

3. На прикладах історії боротьби нашого народу з чужоземними загарбниками виховувати шкільну молодь на непримириму боротьбу проти всяких проявів фашистської антинародної націоналістичної ідеології, проти проявів звірячого націоналізму всіх мастей, який приводить до розриву дружби між народами.

4. Викривати тих, з рядів педагогів, які своєю діяльністю стараються розірвати братерську дружбу між українським та російським народами» [183, арк. 1].

Нестача вчителів змусила НРЗУ 6 жовтня 1945 р. дозволити працевлаштування студентів четвертих курсів Ужгородської та Мукачівської учительських семінарій [184, с. 76].

Згідно з постановою НРЗУ «Про поліпшення матеріальних умов вчителів верховинських районів та сіл, віддалених від комунікаційних центрів Закарпатської України», платили вчителям на 200 пенге більше в місяць від нормальних ставок. Норми постачання на особу були такі: 700 г хліба на день, 1,5 кг борошна на місяць, 4,4 кг м'яса і риби на місяць, по 1 кг жирів, цукру, солі на місяць тощо [185, арк. 2-3]. Голів окружних та міських народних комітетів зобов'язали до 1 листопада 1945 р. створити нормальні умови для вчителів, забезпечивши їх квартирами, паливом на зимовий період [186, арк. 2]. Але матеріальне становище учительства залишалося важким. У 1946 р. 100 вчителів із східних областей України не мали взуття взагалі

[187, арк. 8]. Значна частина з них повернулася додому.

Приїжджі вчителі знаходилися під пильним контролем органів державної безпеки, їхня переписка з родичами і знайомими активно вивчалася. 19 серпня 1945 р. начальник управління держбезпеки полковник Чередниченко повідомив І. Туряницю, що при обробці кореспонденції Ужгородським пунктом цензури Закарпатської України за період з 25 серпня до 10 вересня виявили ряд листів, в яких ці учителі жалілися на відсутність підручників і програм у школах. Тому вони викладали за газетними статтями і на основі власного досвіду [188, арк. 1].

Наприкінці 1945 р. школи в основному були забезпечені вчителями. В загальноосвітніх школах їх працювало 2500. З них у початкових – 2200, у горожанських – 250, у гімназіях – 90. Проте бракувало підручників, навчального приладдя, системи підвищення кваліфікації, методичного забезпечення [189, с. 84].

Одночасно здійснювався поступовий перехід на радянську систему навчання. На початку 1945 р. відділ в справах освіти НРЗУ затвердив нові навчальні плани. Значні зміни у навчальних програм були спрямовані як на підвищення якості навчання і знань учнів, так і на прищеплення комуністичних ідей. Відповідно до «Вказівок про запровадження навчальних планів і програм шкіл УРСР у школах Закарпатської України», розроблених народним комісаріатом освіти УРСР, у 1945/1946 навчальному році вводився новий навчальний план, зокрема запроваджено викладання української та російської мови і літератури, історії, географії, конституції СРСР, військово-фізичної підготовки [176, с. 37-38]. Керівництво 4-го Українського фронту надало українські та російські книжки, педагогічні посібники.

Свою роль у переході на радянські стандарти відіграв перший конгрес (з'їзд) учителів області, який відбувся в м. Мукачево 23-24 грудня 1944 року. В його роботі взяли участь понад 500 делегатів, освітян краю. Конгрес розглянув питання «Про чергові завдання педагогів Закарпаття». Серед 7 головних завдань чотири мали політичний характер: «1. Виховати

підростаюче покоління за принципами радянської педагогіки. 2. Прищепити учням почуття любові до радянської Батьківщини.... 6. Ізолювати з педагогічного середовища всіх малодушних, які зрадили народ і його інтереси і служили антинародній справі окупантів. 7. Вести непримиренну боротьбу проти всіляких проявів фашистської антинародної націоналістичної ідеології, проти проявів націоналізму всіх відтінків» [190]. На конгресі вирішили створити профспілкову організацію вчителів.

Конгрес обрав делегатів у складі 13 вчителів для поїздки в Київ і Москву для ознайомлення з роботою радянських навчальних закладів, методикою навчання учнів, досвідом роботи відомих радянських педагогів. Про важливість цієї та подібних екскурсій свідчить «Доповідна записка про перебування делегації Закарпатської України в Києві» [191, арк. 12-19], адресована М. Хрущову. 8-24 січня 1945 р. у столиці України перебувала делегація на чолі з І. Керчею у складі 11 вчителів і 15 представників Спілки молоді Закарпатської України [192]. Її супроводжували представники політуправління 4-го Українського фронту. На вокзалі делегацію зустріли представники народного комісаріату освіти УРСР та ЦК ЛКСМУ.

Спеціальна комісія, створена спеціально для прийому делегації, мала «допомогти розібратися посланцям вчителів і молоді Закарпатської України» в політичному, господарському, суспільному і культурному житті Києва. Протягом 16 днів делегація познайомилась з роботою вишів, шкіл, дошкільних закладів, дитячих будинків, палацу піонерів, життям колгоспної і робітничої молоді, відвідала низку музеїв, театрів, кіностудію. Гостей вразило свято новорічної ялинки в середній школі №6 м. Києва активністю дітей та вдалим виконанням ними пісень, танців, спортивних вправ. У ремісничому училищі №6 пройшов спеціальний мітинг, на якому учні розповіли про те, як «разом з отриманням виробничих кваліфікацій, дістають освіту, ростуть в культурному відношенні, організовуючи в часи відпочинку художню самодіяльність, відвідуючи театри, кіно, музеї, виставки, лекції, доповіді і т.п.» [191, арк. 13-14]. Гості отримали подарунки, які власноруч

підготували учні училища.

На заводі «Ленінська Кузня» закарпатці в цехах розмовляли з робітниками і бригадами молодіжних бригад. А на мітингу, який відбувся в обідню перерву, в заводському клубі представники заводу подарували закарпатській делегації портрет Й. Сталіна. Перебування делегації на заводі зняли на кінохроніку. Ознайомлення з роботою колгоспу «Більшовик», що у с. Шпільки Києво-Святошинського району, відбулось на квартирі одного із колгоспників [191, арк. 16].

Всього делегація переглянула 10 спектаклів і 3 кінокартини, а у Київській кіностудії – серію журналів кінохроніки «Радянська Україна». Ця кіностудія зняла сюжет про перебування закарпатської делегації в столиці України. У редакції газети «Радянська Україна» відбулась зустріч з працівниками газет «Радянська Україна», «Київська правда», «Молодь України», «Сталінське плем'я», «Зірка», «Юний лєнінець», журналістами, письменниками, що завершилася концертом.

20 січня 1945 р. закарпатську делегацію прийняв народний комісар освіти П. Тичина. У цей же день делегація зустрілась із відповідальними працівниками ЦК ЛКСМУ, секретарями Київського обкому і міськкому ЛКСМУ, отримала бібліотечки художньої та комсомольської літератури. 21 січня 1945 р. делегація була на засіданні до 21-х роковин смерті В. Леніна.

У день від'їзду, 24 січня 1945 р., закарпатців прийняв секретар ЦК КП(б) У з пропаганди і агітації К. Литвин. Йому делегати передали два листи на ім'я М. Хрущова: від Спілки молоді Закарпатської України і від конгресу вчителів з проханням про возз'єднання. Завершилось перебування делегації в Києві прощальним банкетом і врученням подарунків. Провели делегацію партійне і радянське керівництво республіки і Києва.

У ході перебування закарпатської делегації в Києві «Закарпатська правда» передрукувала повідомлення РАТАУ «Делегація трудящих Закарпатської України в Києві» [192], а після повернення делегації в обласній комсомольській газеті «Молодь Закарпаття» з'явилася розлога

пропагандистська стаття В. Хайнаса «Київ – наша гордість» [193].

У відповідь влітку 1945 р. Закарпаття відвідали вчені та педагоги України, які в рамках перепідготовки вчителів читали лекції, вели практичні заняття, виступали на конференціях [178, с. 159].

Радянські стандарти в освіті впроваджував декрет НРЗУ від 20 квітня 1945 р. «Про здержавлення шкіл». Всі приватні школи, крім богословської семінарії, ставали державними. Усі педагоги, за виключенням вчителів богословських шкіл, отримали статус держслужбовця [194, арк. 2, 8]. У період Закарпатської України діяло близько 30 горожанських шкіл. Разом з ними запрацювали школи нового типу – десятирічки. Наказом уповноваженого НРЗУ у справах освіти І.Г. Керчі від 20 липня 1945 р. «Про реформу системи освіти на Закарпатській Україні» навчальні заклади краю перейменовувались за радянськими стандартами: народні школи, горожанські школи та гімназії в початкові школи з чотирилітнім курсом навчання, неповні середні школи з семилітнім курсом навчання, повні середні школи з десятилітнім курсом навчання [195, арк. 11]. Початкові школи відкривалися в селах для не менше 20 дітей шкільного віку. В Ужгороді, Мукачеві, Хусті створено повні середні школи з українською та російською мовою навчання.

У травні 1945 р. постановою НРЗУ створили центральний методичний комітет, окружні методичні кабінети, які сприяли становленню радянської системи освіти [196, арк. 3]. У першому півріччі 1945 р. з їхньою участю проведені наради-семінари для керівників шкіл та вчителів початкових і старших класів усіх округів, показові заняття та уроки для вчителів. Водночас пройшли наради-семінари для інспекторів окружних відділів освіти. У крайовій періодиці з'явилася значна кількість статей про переваги радянської освітньої системи та її втілення в краї: «Система виховання в СРСР», «Шкільне виховання – на рівень нашої великої епохи», «Центральний методичний кабінет в Ужгороді», «До праці, товариші вчителі, до творчої праці» [197; 198; 199; 200] тощо.

У липні 1945 р. постановою НРЗУ реорганізовано систему народної освіти на радянський лад. У липні-серпні 1945 р. 1 тис. учителів пройшла двомісячні курси з перепідготовки для переходу на радянські навчальні плани. Ці курси провели фахівці з наркомату освіти УРСР [201, арк. 6]. На початку 1945 р. у школи завезли понад 90 тис. радянських підручників, а протягом першої половини року ще 373 тисячі. Але їх було замало, тому наркомат освіти УРСР перед початком 1945/1946 навчального року розробив дворічні перехідні програми. Труднощі виникли при цензурі навчальної літератури угорською мовою. 10 січня 1946 р. така комісія з 8 осіб запрацювала.

У 1945/1946 навчальному році на Закарпатській Україні було створено 559 початкових, 182 семирічні і 17 середніх шкіл. Мовою навчання стала рідна українська мова і мови національних меншин. У доповідній записці «Про роботу шкіл Закарпатської області в 1945/1946 н.р.» вказувалося на ряд недоліків системи навчання: 1) у деяких школах вчителі вели уроки на діалекті; 2) місцеві педагоги виконують релігійні обряди, залежно від віросповідання; 3) ускладнили роботу вчителів їх бідність, поширеність інфекційних хвороб, розкиданість навчальних закладів на великій відстані один від одного; 4) багато педагогів не лояльні до радянської влади; 5) слабка забезпеченість шкільних бібліотек літературою про радянський спосіб життя [201, арк. 6-8].

На Великдень 1945 р. не працювали не тільки окружні та міські відділи народної освіти, але й апарат обласного управління освіти із завідувачем І. Керчою [202, арк. 1-2]. У липні 1946 р. відзначалось: «Місцеві педагоги глибоко релігійні, їх психологія наскрізь просякнута католицизмом. Лише незначна їх частина лояльно відноситься до релігії. Інші ж відкрито виконують всі релігійні обряди. Вплив церкви на населення великий. Це відбивається на навчанні та вихованні. Матеріалістичне пояснення явищ природи і суспільства, матеріалістичний світогляд часто подаються учням обережно, невпевнено» [201, арк. 8]. Натомість учням влада нав'язувала нову

віру – комуністичну.

У цей період виникли перші піонерські організації. Із статті «У піонерів Севлющини» довідуємось, що в цьому окрузі до новоствореної піонерської організації вступило понад 200 школярів [203].

Можемо констатувати, що в умовах Закарпатської України протягом 1944-1945 рр. сталися значні зрушення у освітній сфері. Виконано головні завдання – налагодження роботи шкіл, забезпечення їх кадрами. Проведено перевірку на політичну благонадійність місцевих кадрів, у край прибули на роботу сотні вчителів з усієї України. Одночасно вчителі краю під виглядом різноманітних екскурсій переймали досвід в інших регіонах Радянської України. У Закарпатській Україні частково перейшли на радянські освітні стандарти (затверджено перехідні навчальні плани і програми) для виховання нової «радянської людини».

2.5. Масові репресії

Очищення Закарпаття від окупантів у жовтні-листопаді 1944 р. українцями краю сприймалося прихильно, місцями навіть з ентузіазмом. Перший публічний виступ з побажанням возз'єднання пролунав після концерту професійних українських артистів 3 листопада 1944 р. в Мукачівському театрі. На мітингу після концерту молодий вчитель Г. Мозер висловив побажання містян об'єднатися з українцями «по той бік Карпат». 7 листопада 1944 р. в м. Мукачево на мітингу з нагоди 27-ої річниці «Великого Жовтня» відкрито лунали заклики до возз'єднання. Збори громадян у Мукачеві 12 листопада 1944 р. [204, с. 50], Ужгороді та Хусті 15 листопада 1944 р. [205, с. 53; 206, с. 53] теж висловлювалися за возз'єднання з Україною [207, с. 51-52; 208, с. 54].

З утворенням 19 листопада 1944 р. Комуністичної партії Закарпатської України розгорнулася широка пропагандистська кампанія. На газетних шпальтах зарясніли гасла: «Хай живе наша матір-батьківщина Україна, якої ми плоть і кров», «Україно, рідна мати, прийми твоїх дітей», «Прагнемо жити

в одній державі з нашими українськими братами», «Назавжди возз'єднаймося з матір'ю – Україною» і т. ін. 26 листопада 1944 р. в м. Мукачево проведено І з'їзд народних комітетів. Серед делегатів було 5 колишніх учасників Всекарпатського з'їзду в м. Хуст 21 січня 1919 р., що ухвалив рішення про возз'єднання Закарпаття з Українською Народною Республікою.

Органи «СМЕРШ» у Закарпатській Україні на середину 1945 р. сформували списки «антирадянських контрреволюційних елементів»: угорських терористів (345 осіб), членів «Карпатської Січі» (38 осіб), таємних агентів угорської поліції (21 особа), членів Руської національно-автономної партії (79 осіб), службовців поліції Карпатської України (262 особи), членів партії УНО (88 осіб), службовців жандармерії (154 особи) [209, с. 513-527].

Починаючи з листопада 1944 р., угорці та німці Закарпаття зазнали репресій за етнічною ознакою, що тривали протягом цілого післявоєнного десятиліття, аж до 1955 р. Чимало закарпатських німців восени 1944 р. виїхало у Німеччину (2 346 осіб). Найбільші втрати понесли села Усть-Чорна – 400 осіб, Німецька Мокра – 330, Верхній Коропець – 183, Софіївка – 181. Багато з них загинуло в дорозі [210, с. 285].

24 листопада 1944 р. Управління фронтових військ НКВС підготувало проект постанови про виселення з території Закарпатської України «всіх осіб німецької національності віком від 16 до 50 років, чоловіків і жінок, у спеціальні табори» як таких, що «всі вони вороже налаштовані до Червоної Армії і займаються шпигунсько-розвідувальною роботою». Він послужив основою постанови Народної Ради Закарпатської України про конфіскацію майна виселених німців для «роздачі бідноті безоплатно» і «використання для громадських потреб» [211, с. 162].

Акція з «обліку» німецького населення одночасно проводилась у Румунії, Югославії, Угорщині, Болгарії, Чехословаччині. Вона стала першим кроком до депортаційних операцій за національною ознакою і мала на меті забезпечення робочою силою трудомісткі галузі радянської промисловості.

Відповідно до постанови Державного Комітету Оборони СРСР від

16 грудня 1944 р., командувачі 2-го, 3-го і 4-го Українських фронтів були зобов'язані мобілізувати й інтернувати на територіях вказаних країн працездатних німців-чоловіків віком від 17 до 45 років і жінок – від 18 до 30 років для їх відправки у трудові табори.

У листі голови Народної Ради Закарпатської України Івана Туряниці від 22 грудня 1944 р. ставилася вимога: «Мобілізації підлягають німці без огляду на державну приналежність, віроісповідання та соціальний стан, а то: 1. чоловіки 17-45 літ. 2. жінки 18-30 літ» [212, с. 58]. Мобілізовані мали з'явитися на реєстрацію в спеціально призначені місцевими чи окружними народними комітетами пункти із 22 по 25 грудня. Зауважувалося, що хто не з'явиться на реєстрацію чи збірний пункт буде заарештований і засуджений військовим судом.

Частина німецького населення, особливо з Мукачівського і Свалявського округів, ухилилось від мобілізації, зокрема записалася добровольцями у чехословацьку армію [213, с. 192]. 6 січня 1945 р. для виявлення і затримання осіб німецької національності затверджено план проведення з 7 по 15 січня 1945 року облав [214, с. 193-194]. Із Закарпаття тоді депортували лише 215 осіб – 49 чоловіків і 166 жінок. А загальна кількість інтернованих німців в країнах Східної Європи, для порівняння, на 19 січня 1945 р. становила 135 тис. 860 осіб. 7 січня 1945 р. із залізничної станції Воловець всіх 215 закарпатських німців відправлено потягом у тиллові райони СРСР, зокрема у робітничий батальйон на коксохімічний комбінат міста Нова Горлівка (Донбас) [215, с. 17-18].

Друга хвиля депортації німецького населення розпочалася в останні дні Закарпатської України, безпосередньо перед утворенням Закарпатської області. 15 січня 1946 р. народний комісаріат внутрішніх справ СРСР видав розпорядження про примусове виселення тих, які «найбільш себе скомпрометували в період німецько-угорської окупації, в тому числі: пособники німецької націоналістичної організації «Фольксбунд», члени сімей есесівців, сім'ї, що тікали разом з відступаючими фашистськими військами в

Німеччину, а потім повернулися в місця попереднього свого проживання [216, с. 50]. Впродовж 1946 р. відповідними органами в Закарпатській області таких було виявлено 2670 закарпатських німців (700 сімей), яких вивезли в Сибір, головним чином в Тюменську область на лісорозробки.

Указом президії Верховної Ради СРСР від 28 листопада 1949 р. спецпоселенцям заборонялося повертатись у рідні місця. Порушення каралося двадцятьма роками каторжних робіт. Дозвіл на повернення було отримано тільки 13 грудня 1955 р. вийшов новий указ Президії Верховної Ради СРСР «Про зняття обмежень у правовому становищі німців та членів їх сімей, що перебували на спецпоселенні», який дозволив їм повертатись до рідних місць. Колишні спецпоселенці сім'ями і поодиночки почали повертатись додому. Однак місцеві власті, спираючись на другий пункт названої постанови, не повертали їм конфіскованого майна, не хотіли їх приписувати в рідних населених пунктах і т.п. Окрім того колишні спецпоселенці перебували під постійним наглядом органів державної безпеки. Тому певна частина з них у паспортах записувалась українцями, словаками, угорцями. Лише в 1974 р. німцям СРСР, в тому числі й України, був наданий офіційний дозвіл на безперешкодне повернення до рідних місць [217, с. 15]. Депортаційні акції мали адміністративний, тобто позасудовий характер.

У більшості угорських населених пунктів репресії розпочались у середині листопада 1944 року. 15-17 листопада по селах оголошувався наказ командування, що кожний чоловік віком 18-50 років повинен з'явитися на місце збору. Усіх зібраних спочатку відпустили додому, наказавши знову прийти 18 листопада, маючи при собі харчі й одяг на три дні. Після другої явки, 19 листопада, чоловіків пішки перегнали в Сваляву, де в таборі вони пробули майже 2 місяці. Частину 21 січня 1945 р. в залізничних вагонах переправили в Самбір. Іншу частину – в табори Турки і Стрия, а звідти повезли вглиб Радянського Союзу. Наприклад, із Мужієва забрано 234 чоловіків, Бадалова – 143, Жнятина – 71. У відправлених на адресу угорського міністра закордонних справ листах зазначається: родичі

репресованих були впевнені, що їхніх батьків, чоловіків, синів радянські представники підозрювали у причетності до партизанського руху, а тому і репресували. Із числа репресованих жоден «навіть подумки не був партизаном і утримувався від будь-яких ворожих дій», – писали зі Жнятина [218, с. 288].

У деяких округах Закарпаття органи місцевої влади самовільно вдалися до арештів осіб угорської та німецької національностей як «підозрілих і шкідливих для українського та руського народів», або «накладали контрибуцію» на угорські й німецькі родини «як ворогів народу» тощо [219].

«У Вишкові 27 листопада 1944 року майже усіх угорських чоловіків віком 18-50 років повезли в російські табори. Від виконання повинностей угорці Вишкова ніколи не відмовлялись, тому і зараз з'явилися на місце збору. Вдома репресованих чоловіків у дуже складних умовах, сподіваючись на швидке побачення, заміщають слабкі жінки та діти. Але з того часу, як кілька звільнених, схожих швидше на живих трупів, принесли звістку з табірних списків – тихе сподівання змінилось в пекуче занепокоєння і відчай. Кілька 45-50-річних чоловіків повернулись занедбанними, в жалюгідному одязі, з таким станом здоров'я, то зараз усі вони лежать хворі і може вже ніколи не стануть здоровими. Якщо вони протягом семи тижнів у Росії настільки знівечились, що могло трапитись із тими, хто знаходиться там уже три місяці без одягу, нормального людського харчування, обігріву, медикаментів та лікаря?» – писали в розпачі «матері, батьки, дружини, брати, сестри, наречені, вдови і сироти» в листі від 28 лютого 1945 р. до угорського прем'єр-міністра Б. Міклоша [218, с. 289]. У кінці листопада 1944 р. депортації проводились в Ужгороді та його околицях. Старости сіл Вешковец (потім перейшло до Чехословаччини) і Палло (Павлово) звернулися з листом до Будапештської комісії союзників із перемир'я і клопотали про звільнення депортованих. Із двох сіл депортовано 44 особи.

Загалом у радянські табори відправили майже 25 тис. закарпатських угорців-чоловіків віком від 18 до 50 років. При цьому зовсім не враховували

те, що значна частина репресованих ніколи не служили в угорській армії, котра у Другій світовій війні вела бойові дії проти збройних сил СРСР. Про кількість загиблих у таборах даних нема, проте відомо, що з 600 тис. депортованих із території Угорщини третина на рідну землю не повернулась. Якщо припустити, що пропорція втрат серед депортованих із Закарпаття така ж, тоді число загиблих у радянських таборах закарпатських угорців становить близько 10 тис. осіб [218, с. 290].

Одночасно НРЗУ врегулював державно-церковні відносини. 5 квітня 1945 р. ухвалено постанову «Про вільну зміну релігії», згідно з якою «кожному повнолітньому громадянину Закарпатської України надавалося право вільно змінити свою релігію або вийти з числа віруючих зовсім і залишитися без віросповідання» [220]. У с. Середня Апша Рахівського округу народний комітет навіть надрукував спеціальні бланки, в які записували особові дані бажуючого змінити релігію [221, арк. 2-3]. Більшість записів, що стосувалися переходу із греко-католицької до православної церкви.

Названа постанова, декрети «Про користування церковним майном» і «Про здержавлення школи» від 20 квітня 1945 р. були спрямовані передусім проти греко-католицької церкви, що тоді домінувала в краї. Значний вплив на фінансове становище церкви, особливо греко-католицької, мав декрети «Про скасування патронатних обов'язків» і «Про утворення Управління в справах культів» від 20 квітня 1945 р. Уповноваженим у справах культів було призначено Петра Лінтура.

31 березня 1945 р. Народною Радою ухвалено декрет «Про родину і одруження». За радянським взірцем створювався спеціальний орган, який фіксував: народження, одруження, смерть. Законним визнавався тільки цивільний шлюб, хоча не виключалося, що «релігійний обряд одруження може бути переведений після реєстрації одруження в органах запису актів громадянського стану (ЗАГС)» [222]. 23 квітня 1945 р. НРЗУ видала постанову «Про похорони та користування кладовищами». Вказувалося, що представники церковної громади можуть відмовити в похованні померлого,

який не був їх вірником, тільки в тих випадках, коли в селі знаходиться сільське кладовище, або кладовище тої церкви, до якої належав померлий [223].

25 липня 1945 р. вийшла постанова «Про відміну вживання назви «греко-восточний» і затвердження правильної назви «православний» та про дійсність заяв про зміну релігії, поданих за чехословацького та мадярського режиму». Ці питання безпосередньо здійснювалися і контролювалися окружними і сільськими народними комітетами. Так, у матеріалах сільського народного комітету с. Середня Апша знаходимо постанову від 25 липня 1945 р. з детальними поясненнями щодо її впровадження [221, арк. 7].

Розпочався процес входження православної церкви під юрисдикцію Російської православної церкви. 18 листопада 1944 р. у м. Хуст відбулися збори православного духовенства, на яких вирішили звернутися до собору Сербської православної церкви про згоду на перехід Мукачівсько-Пряшівської єпархії до складу РПЦ [224, с. 191]. 7-13 грудня 1944 р. представники закарпатського духовенства з цією метою перебували в Москві. 11 грудня делегацію прийняв голова Ради у справах РПЦ при уряді СРСР Георгій Карпов. Й. Сталін остаточно розв'язав це питання. 17 березня 1945 р. він підписав «Інструкцію №54», в якій, зокрема, передбачалося «оформити приєднання до Московської патріархії Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії (Закарпатська Україна), згідно з виявленим із їхнього боку бажанням і згодою синоду СПЦ (в юрисдикції якої дотепер перебуває Мукачівсько-Пряшівська єпархія)» [224, с. 195].

6-8 вересня 1945 р. на засіданні синоду СПЦ вирішили передати Мукачівсько-Пряшівську єпархію під юрисдикцію РПЦ. 24 жовтня 1945 р. патріарх Алексій I (Симанський) призначив архімандрита Нестора (Сидорука) адміністратором православної Мукачівсько-Пряшівської єпархії. Православне духовенство, на відміну від греко-католицького, активно відстоювало радянську владу. У доповіді політуправління 4-го Українського фронту вказувалося: «Священики православної церкви Мукачева, Севлюша,

Волового та інших міст були учасниками першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України, прийняли саму активну участь в роботі з'їзду. Після закриття з'їзду православні священники роз'їхались по селах, виступали на зборах зі звітами, розповідали про рішення з'їзду і проводили збір підписів під Маніфестом» [225, с. 230]. Секретар єпархіального управління протоієрей Іван Кополович став членом НРЗУ й очолював «комісію по розслідуванню звірств збитків вчинених німецько-угорськими окупантами». Тому «максимальне послаблення впливу греко-католицької церкви і масовий перехід в православ'я є цілком посильним завданням, що в значній мірі посилює би і Народну Раду, а згодом радянську владу в Закарпатській Україні» [225, с. 231].

Натомість греко-католицька церква на чолі з єпископом Теодором (Ромжею) зайняла нейтральну позицію. Одна з перших офіційних зустрічей керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії з новою владою відбулася 7 листопада 1944 р. під час урочистостей з нагоди чергової річниці Жовтневої революції. Після цього в місцевій та київській пресі з'явилася стаття «Греко-католицький єпископ просить генералісимуса Сталіна, щоб приєднав Закарпаття до Радянської України». Єпископ пробував спростувати цю інформацію, проте йому дали зрозуміти, що саме так він мав виступити. Натомість починаються арешти окремих греко-католицьких священників [226, с. 284].

Скориставшись підтримкою нової влади православними у грудні 1944 – січні 1945 рр. було захоплено близько півсотні церков від греко- католицьких громад і відібрані будинки (фари) [227, с. 87-90]. Внаслідок цілеспрямованої політики місцевої влади наприкінці 1945 р. до православної єпархії влилося понад 60 греко-католицьких громад [228, с. 225].

Ситуація із захопленням храмів набула великого резонансу. «Уніати і православні межі собою ведуть роздори і перебирають один від другого церковні маєтки» [229, арк. 7], – вказувалось у протоколі засідання голів сільських народних комітетів та сільських секретарів Мукачівського округу

від 26 січня 1945 року. Збори прийняли рішення не допускати майнових конфліктів між представниками різних релігійних культів.

Спостерігався також добровільний перехід до православної церкви. Так, 29 грудня 1944 р. до окружного народного комітету в Хусті надійшли звернення про перехід у православ'я від жителів Велятина Г. Іліяша і З. Буреха. Названі особи висловили бажання покинути іудейське віросповідання і змінити свої прізвища [230, арк. 4-6].

Про наміри влади свідчать доповідні записки П. Лінтура «Опасность роста католической агитации в Закарпатской Украине» (26 вересня 1945 р.), «Положение церквей в Закарпатской области» (травень 1946 р.). У першому документі йдеться про нібито антинародну діяльність греко-католицьких вірників у селах. У Стеблівці, наприклад, група греко-католиків силою відібрала від православного священика ключі від церкви, у Богдані православному священику кинуто у будинок гранату [231, арк. 1-2]. П. Лінтур наголошував, що голови окружних народних комітетів у Хусті (Сикура), в Мукачеві (Ледней), в Рахові (Штефанець) негативно ставляться до православних і підпільно підтримують греко-католиків.

В іншому документі П. Лінтур вказує, що перехід у православ'я на Закарпатті призупинився. Причиною цього він вважав саботаж державних органів [232, арк. 3-4]. Наприклад, у с. Горінчево Хустського району в жовтні 1945 р. місцевий народний комітет примусово відібрав приходський будинок від православного священика, хоча школа і сільська рада були забезпечені приміщеннями. У січні 1946 р. за рішенням сільського народного комітету православний священик знову залишив церковний будинок, який передали працівникам лісового управління.

П. Лінтур стверджував, щоб відновити перехід у православ'я, необхідно вжити надзвичайні заходи: «Негайно вилучити від уніатської церкви церковні землі і розподілити їх між населенням, щоб цим кроком підірвати її господарську базу; вжити різких заходів проти деяких партійних керівників та працівників комітетів, які проводять злочинну діяльність; вжити рішучі

заходи проти греко-католицької єпархії і уніатського духовенства, яка продовжує проводити підливну роботу, спрямовану проти Радянської держави, заборонити агітацію проти православної церкви» [232, арк. 8].

У доповідній записці секретарю ЦК КП(б)У Д. Коротченку від 31 травня 1946 р. описано церковні землі Закарпаття: греко-католицька церква мала 6 285 га орної землі, 318 га городів, 30 га садів і виноградів, 3 886 пасовищ; римо-католицька церква – 1 765 га орної землі, 48 га городів, 14 га садів і виноградів, 336 пасовищ; реформатська церква – 2 004 га орної землі, 42 га городів, 8 га садів і виноградів, 625 пасовищ. Всього – 15 365 га землі [233, арк. 4-5]. Ліквідовуючи церковне землеволодіння, влада вирішувала два питання радянзації краю – ліквідація греко-католицької церкви і проведення суцільної колективізації.

Нам відомі документи про фінансову підтримку «народною владою» православної церкви. 25 січня 1945 р. управління Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії звернулося до НРЗУ з проханням надати православному духовенству позачергову грошову допомогу в розмірі 42,5 тис. пенге [234, арк. 3]. 16 березня 1945 р. НРЗУ виділила єпархіальному управлінню православної церкви грошову субвенцію 35 тис. пенге.

Втручання владних структур у церковні справи в цей період не дали бажаних для них результатів. І хоча відбувалася негласна підтримка православних парафій місцевими партійними і радянськими органами – динаміка явно не задовольняла партійне чиновництво. На думку окремих дослідників, у жовтні 1944 р. на Закарпатті налічувалося 88 православних парафій і 463 греко-католицькі, то в другій половині 1946 р. вже відповідно – 152 і 399. [226, с. 285; 235, с. 185]. За даними архівних документів на 1936 р. нараховувалося 127 православних парафій, то на IV квартал 1946 р. – 152 [236, арк. 1]. Кількість греко-католицьких церков із 1 вересня 1944 р. до 1 січня 1946 р. скоротилась із 477 до 331 і на протязі 1946-1947 років не мінялась [237, арк. 7].

Проте радянська влада періоду Закарпатської України не наважилася

ліквідувати греко-католицьку церкви, як це було зроблено на інших західноукраїнських землях. Особливості тривалий час ізолюваного від України регіону затримали реалізацію цього плану на три роки. На відміну від Галичини, загарбання якої Кремль уважав «поверненням» належних до Радянського Союзу територій, Закарпаття перед війною перебувало у складі Чехословаччини [238, с. 187].

Висновки до розділу 2

Вигнання угорських та німецьких окупантів із території Закарпаття силами формувань 4-го Українського фронту – 18-ї армії та 17-го гвардійського корпусу – завершилося наприкінці жовтня 1944 р. в результаті Східно-Карпатської стратегічної наступальної операції. Як і у всіх інших випадках і до того часу, і опісля, визвольні акції радянських військ на завершальному етапі Другої світової війни, супроводжувались встановленням владних режимів перехідного типу під контролем військово-окупаційної адміністрації. Перевага при цьому віддавалася не просто комуністичним, або прокомуністичним політичним силам, а насамперед тим, хто пройшов вишкіл в СРСР. Цей перехід до довершених форм тоталітарного правління міг мати ту, чи іншу тривалість – від кількох місяців, до кількох років. Але перебудова суспільних відносин, владних інститутів, форм економічного та культурного життя всюди мала один і той самий фініш.

У випадку із Закарпаттям мала місце принципова особливість. Радянський Союз визнавав емігрантський уряд Чехословаччини в Лондоні і підтримував з ним зв'язки. Евентуально чехословацька держава по завершенню війни мала би бути відновлена у своїх домюнхенських кордонах. Спочатку чехословацька адміністрація, скеровувана з Лондона, дійсно намагалася відновити свою юрисдикцію на Закарпатті. Для цього сюди прибув уповноважений емігрантського уряду Ф. Немец. Проте реанімувати чехословацькі владні структури у краї йому не вдалося з-за блокування його діяльності військовою адміністрацією Червоної армії. Поступово влада за її сприяння переходить до

новостворених народних комітетів, координуючим органом яких стала Народна Ради Закарпатської України. Якщо перші народні комітети формувались за спонтанною народною ініціативою, то вже наприкінці листопада 1944 р. майже всі вони перебували під неформальним контролем радянської військової адміністрації. Тому більшість у них становили комуністи або їхні прихильники. Тим паче, що діяльність комуністів не була у краї чимось новим та екстраординарним ще з часів міжвоєнного періоду.

На Першому з'їзді народних комітетів Закарпатської України 26 листопада 1944 р. було прийнято рішення про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Це стало вагомим аргументом у перемовинах СРСР із керівництвом Чехословаччини, складовою частиною якої юридично було Закарпаття. В результаті тривалих переговорів радянської і чехословацької дипломатії Договір про Закарпатську Україну було підписано 29 червня 1945 р. в Москві, навіть без формальної участі представників від УРСР і Закарпатської України. Обидві сторони ратифікували цей договір у листопаді 1945 р.: 22 листопада – Тимчасові Національні збори ЧСР, а 27 листопада – Президія Верховної Ради СРСР. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся у Празі. Таким чином, возз'єднання Закарпаття з УРСР відбулося згідно існуючих міжнародно-правових норм та процедур, хоча, зрозуміло, Прага йшла на цю територіальну поступку не цілком добровільно.

З перших днів свого існування НРЗУ навіть зовні виказує свою цілковиту прихильність до СРСР. Про це свідчить низка декретів НРЗУ – про введення московського часу на території краю, про народний гімн Закарпатської України, яким став гімн СРСР, державним прапором Закарпатської України стало червоне полотнище із зображенням на верхньому його куті золотистого серпа і молота, а над ними червоної, із золотистою крайкою, п'ятикінечної зірки та написом золотистою барвою «Хай живе возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною». Текст присяги службовців Закарпатської України також містив слова про цілковиту відданість СРСР. Як на наш погляд, подібні «дрібниці» яскраво

відбивали справжню ступінь «суверенітету» цього державного утворення.

Відразу ж у всіх публічних місцях було знято угорські й німецькі позначення, які замінили написами на українській, або на українській і російській мовах. На радянський лад перейменовувалися населені пункти, вулиці та площі. У вжиток запроваджувалося звертання «товариш». У Закарпатську Україну імпортувалися радянські свята – річниці Червоної армії, 8 Березня, 1 Травня, «Сталінської Конституції», святкування Нового року. Натомість відзначення релігійних свят поступово витискалися на задній план.

За радянським взірцем створювалися й органи управління, правоохоронної системи та судівництва, адвокатура, громадські формування по охороні правопорядку типу народних дружин тощо. Та все ж реальні повноваження, попри всі візуальні ефекти та декларації, належали не «місцевим» квазісуверенним владним органам – Народній Раді і народним комітетам, а радянському військовому і державному керівництву, що спиралось на місцевих комуністів та їх партійні організації. В цей час розпочинається й «більшовизація» закарпатських комуністів, коли членів Комуністичної партії Закарпатської України приймають у лави ВКП(б).

В економіці так само починається впровадження радянських новацій. Комуністи вдало зіграли на настроях населення із земельного питання здійснивши аграрну реформу. Відбувається конфіскація поміщицьких, церковних, заставлених у банках земель та їх безоплатна передача у власність безземельним і малоземельним селянам через народні комітети. Землю отримали всі знедолені країни. Земельні громади, як варіант селянського кооперування могли стати основою для розвитку селянсько-фермерських господарств. Проте подальший курс, що і слід було очікувати, повернув до суцільної колективізації. Початком до цього став декрет НРЗУ від 15 грудня 1945 р. про націоналізацію землі.

Розпочинається одержавлення приватної власності у провідних галузях промисловості та націоналізація крупних підприємств, банків, закладів

інфраструктури. Разом з тим, головним своїм завданням нова влада ставила відновлення діяльності знищених війною промислових підприємств, продемонструвавши це як братню допомогу народів СРСР, що мало засвідчити могутність останнього. Зміцнюються економічні зв'язки Закарпатської України з УРСР, а також поширюється чинність радянського законодавства, котре регулювало відносини у сферах промислового виробництва та бюджетно-фінансових відносин і, одночасно впроваджується нова грошова одиниця – рубль (карбованець). У край прибувають «спеціалісти» і «консультанти» «для вирішення першочергових економічних завдань». Ці відбудовчі заходи, зрозуміло, мали свій позитивний ефект, що неможливо заперечити. Але зміна відносин власності у промисловій сфері зменшувала, а то й зводила нанівець цей позитив, оскільки управління промисловими об'єктами, і налагодження на них виробництва часто-густо здійснювалося особами з недостатньою компетенцією.

Значні зрушення сталися й у освітній сфері. Владі вдалося налагодити роботу шкіл, забезпечити їх кадрами, оскільки у край прибули на роботу сотні педагогічних працівників з усієї України. Паралельно було проведено перевірку на політичну благонадійність місцевих педагогів. Вчителі краю, у свою чергу, у форматі різноманітних екскурсій переймали досвід в інших регіонах Радянської України. У Закарпатській Україні поступово переходять на радянські освітні стандарти у цілях виховання нової «радянської людини», для чого були затверджені перехідні навчальні плани і програми.

Можемо констатувати, що політичні репресії – переслідування новою владою мешканців Закарпатської України за політичними критеріями вже з листопада 1944 р. доповнюється також етнічним критерієм, що так само було властиво для історичних реалій цього часу у всьому регіоні ЦСЄ. Угорське та німецьке населення краю зазнавало утисків, переслідувань, інтернувань та депортацій. Протягом 1944-1946 рр. із Закарпаття було виселено майже 3 тисячі німців і близько 25-30 тисяч угорців.

Не зважаючи на те, що відповідно до радянського законодавства,

церква була відмежована від держави, а школа від церкви, НРЗУ активно втручається у церковні справи. Про це свідчить низка декретів – «Про користування церковним майном» і «Про здержавлення школи», «Про скасування патронатних обов'язків» і «Про утворення Управління в справах культів», «Про родину і одруження». Саме в цей час відбулося входження регіональних структур православної церкви під юрисдикцію Російської православної церкви. Започатковуються передумови до ліквідації греко-католицької церкви.

Таким чином, діяльність перехідних структур влади Закарпатської України, котра з самого початку розглядалась як тимчасова, самим активним чином готувала здійснення доконаних заходів радянської за канонічними нормативами соціалізації.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Міщанин В. В. «Визволення», «возз'єднання» і «радянська» Закарпаття в 1944-1950 рр. // Література та культура Полісся. Вип. 83. Серія «Історичні науки». № 2. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 66-81.
2. Міщанин В. Військово-політична ситуація на Закарпатті восени 1944 р. // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць / за ред. М.М. Шитюка. №1 (41), червень 2016. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2016. С. 34-40.
3. Худанич В. Возз'єднання Закарпаття з Україною і сучасність // Возз'єднання. Матеріали наукової конференції, присвяченої 55-річчю возз'єднання Закарпатської України з Україною / Укладач: В.І. Худанич. Ужгород: Мистецька лінія, 2001. С. 16-26.
4. Методичні матеріали Українського інституту національної пам'яті до 70-ї річниці вигнання нацистських окупантів з України. URL: <http://www.memory.gov.ua/news/metodichni-materiali-ukrainskogo-institutu->

natsionalnoi-pam-yati-do-70-i-richnitsi-vignannya-na (дата звернення: 21.08.2018).

5. Репін І. Східно-Карпатська операція та приєднання Закарпаття до СРСР (вересень 1944 р. – червень 1945 р.): автореф. дис... канд. іст. наук: 20.02.22 / І.В. Репін; Нац. ун-т «Львів. політехніка». Л., 2007. 20 с.
6. Лисенко О., Грицюк В. Дебреценсько-Ужгородська (Східно-Карпатська) стратегічна наступальна операція 1944 року // Карпатський край. 2012. №2. С.37-42.
7. Офіцинський Р. «Ахіллесова п'ята». 1-а угорська армія // Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко. Ужгород: Ліра, 2010. С. 248-249.
8. Офіцинський Р. «Сонце довгожданої волі». Коли ж День визволення і Закарпаття, і всієї України? Та чи визволення? // Тисячоліття – Millennia. Вип.1. Ужгород: Гражда, 2014. С.5-13.
9. Письмо Н.С.Хрущеву, прийнято на засіданні ЦК КПЗУ, народних і партійних комітетів міста Ужгорода по случаю звільнення Закарпатської України від німецько-фашистських загарбників (27.10.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1494. 4 арк.
10. Макара М., Довганич О. Утворення народних комітетів. Наростання руху за возз'єднання з Україною // Нариси історії Закарпаття (1918-1945 рр.). Ужгород, 1995. Т.2. С. 576-583.
11. Маркус В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944-1945 / Пер. з франц. К.: Інтел, 1993. 111 с.
12. Телеграмми и письма на имя товарища Сталина, тов. Хрущева, обращение граждан Западной Украины по вопросу воссоединения с Советской Украиной (15.11.1944-30.12.1944) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 786. 191 арк.
13. Письма трудящихся Закарпатской Украины, товарищу Сталину о воссоединении Закарпатской Украины с Советской Украиной (23.10.1944-27.12.1944) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 787. 288 арк.

14. Закарпатська правда. 1944. 13 листопада. С. 1.
15. Макара М. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). Ужгород: Патент, 1995. 108 с.
16. Поп І. Народные комитеты // Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, 2001. С.269-270.
17. Декрет чис. 4. про усунення мадярських і німецьких написів зі всіх публічних місць // Вісник НРЗУ. 1944. 30 листопада. С.4.
18. Міщанин В. Діяльність сільських народних комітетів Закарпатської України 1944-1945 років: на прикладі румунського села Середнє Водяне Рахівського округу // V Симпозіум «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність». Сату Марє: Editura Muzeului Sătmărean, 2015. С. 118-135.
19. Евсеев И. Народные комитеты Закарпатской Украины органы государственной власти (1944-1945) / И. Евсеев. Москва, 1954. С.61.
20. Хайнас В. Здійснення мрії. З історії Закарпатської Комуністичної організації 1938-1945 років. Ужгород: Закарпат. обл. книжк.-газ. вид-во, 1963. 99 с.
21. Троян М. Того дня зійшло сонце возз'єднання. Ужгород, 1979. 135 с.
22. 19 листопада 1944 р. – Резолюція першої конференції КПЗУ про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною // Возз'єднання: Збірник архівних документів та матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) / Упор., передмова та покажчики О.Д. Довганича, А.М. Шекети, М.В. Делегана; ред.колегія В.І. Балога, І.В. Іванчо, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. Друге видання. Ужгород: Закарпаття, 2000. Ужгород, 2000. С.60-62.
23. Постанови Народного комітету м. Мукачева та Рахівської округової Народної Ради про організацію виконавчих органів народної влади. У додатку є статuti округових та сільських Народних Рад (23.10.1944-20.11.1944) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 2. 5 арк.
24. Федака С. Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України URL: novezakarpatyia.com/uk/post/8168/ (дата звернення 05.11.2015).

25. Макара М. Активізація діяльності комуністичних організацій. Утворення КПЗУ // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ (1918-1945). Ужгород: Закарпаття, 1995. С.583-592.
26. 19 листопада 1944 р. – Лист від 1-ї конференції КПЗУ Центральному Комітетові Комуністичної партії Радянського Союзу про прагнення трудящих Закарпаття возз'єднатися з Радянською Україною // Шляхом Жовтня. Т. VI С.66-67.
27. 19 листопада 1944 р. – Резолюція першої конференції КПЗУ про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною // Шляхом Жовтня. Т. VI. С.60-62.
28. Худіш П. Закарпаття в контексті чехословацько-радянських відносин (1944-1948): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Ужгород, 2016. 20 с.
29. Chust, vládní delegat. Zpráva konsist. rady Hály od 19.1.1945 // Národní archiv České Republiky v Praze F. 1419. Archiv Huberta Ripky. ka. 194. sign. 1-52-1-3. Podkarpatská Rus. Vnitřní situace, 1945.
30. Курило В., Панчук М., Троян М. В авангарді боротьби за возз'єднання. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1985. 295 с.
31. Списки і мандати делегатів I з'їзду Народних комітетів у м. Мукачеві (18.11.1944-26.11.1944) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 9. 528 арк.
32. Маніфест Першого З'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною // Вісник Народної Ради Закарпатської України. 1944. 30 листопада. С.2.
33. Маніфест I з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (плакат) (26.11.1944) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 11. 4 арк.
34. Проект Маніфесту I з'їзду Народних Комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (26.11.1944) //

35. Поп І. Режисери і статисти. «Возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною в дзеркалі московських документів 1944-1948 рр. // Карпатський край. 1995. № 1-4. С. 68-72.
36. Маніфест Першого з'їзду НКЗУ про воззєднання Закарпатської України з Радянською Україною // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.1. Спр.1423. Арк.1-5.
37. Manifest Prvního Sjezdu Národních Výborů Zakarpatské Ukrajiny pro spojení ze Sovětskou Ukrajinou // NA ČR. Fond č. 1419. Archiv Huberta Ripky. ka. 194.sign. 1-5-3-1ar2. Osobní složky.
38. Гранчак І. Підготовка і проведення з'їзду Народних комітетів. Маніфест про возз'єднання як історичний документ // Нариси історії Закарпаття. Том II (1918-1945)... С.597-598.
39. Тимчасовий конституційний закон Закарпатської України, складений членами НРЗУ (не завірений) // (26.11.1944) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 12. 2 арк.
40. Розпорядження чис. 3. про вивішення Маніфесту І. З'їзду делегатів Народних Комітетів Закарпатської України у всіх урядових приміщеннях // Вісник НРЗУ. 1944. 30 листопада. С.7.
41. 1944 р., грудня 29. – Телеграма уповноваженого чехословацького уряду на визволеній території Чехословацької республіки президенту і уряду Чехословацької республіки // Возз'єднання: Збірник архівних документів і матеріалів. Друге видання... С.132.
42. Худіш П. Міжнародна реакція на приєднання Закарпаття до СРСР (1944-1945 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького нац. ун-ту. 2016. №45. Т.1. С.271-276.
43. 1945 р., червня 29. – Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну // Возз'єднання. Друге видання... С.200.
44. 1945 р., червня 30. – Із статті газети «Закарпатська Україна», присвяченої возз'єднанню Закарпатської України з Радянською Україною // Возз'єднання... С.211.

45. Маркус В. Довга дорога до себе // Альманах Українського Союзу. Річник 94-ий. Парсипані, Нью-Джерсі: Видавництво «Свобода», 2004. С.109-110.
46. Пушкаш А. Цивилізація или варварство: Закарпаття 1918-1945. Москва: Європа, 2006. 564 с.
47. Марьяна В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939-1945 гг. Москва: Новый хронограф, 2003. 304 с.
48. 1944 р., травня 8. – Угода про взаємовідносини між радянським Головнокомандуючим і чехословацькою адміністрацією після вступу радянських військ на територію Чехословаччини // Возз'єднання... С.26-28.
49. Оголошення урядового делегата Чехословацької Республіки Немец Франтішека в м. Хусті про тимчасове керування на визволеній території Чехословацької Республіки (28.10.1944-16.11.1944) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 4. 2 арк.
50. 1944 р., жовтня 28. – Із інструкції військовим комендантам на визволеній від німецьких окупантів території Чехословаччини // Возз'єднання... С.34-36.
51. Розпорядження Чехословацького урядового делегата Немец Франтішека, Рахівського чехословацького військового коменданта і Рахівського ОНК про проведення мобілізації у чехословацьку армію, про забезпечення чехословацьких військових частин продуктами та про створення комісії при сільських Народних комітетах по перевірці благонадійності службовців і громадян під час угорської окупації (29.10.1944-26.12.1944) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 5. 10 арк.
52. Довганич О. Вступ закарпатських добровольців до Червоної Армії та Чехословацького корпусу // Нариси історії Закарпаття. Т. II. Ужгород, 1995. С.611-614.
53. 1944 р., листопада 4. – Із інформації уповноваженого по вербуванню добровольців у Червону армію в с.Бобовище Мукачівського району // Возз'єднання... С.37-38.
54. 17 грудня 1944 р. – Звернення НРЗУ до трудящих ЗУ вступати добровольцями до лав Радянської Армії // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.124.

55. 14. listopad (Depeše č.1 – pro pana předsedu vlády Jana Šrámka) // Marek J. Radiostanice VLADISLAV v marném boji o Podkarpatskou Rus // Historie a vojenství. Časopis vojenského historického ústavu. 4/2011. Ročník LX. S.55-70.
56. Лист членів НРЗУ президенту Чехословацької Республіки Едварду Бенешу в м. Лондон з пропозицією відкликати із Закарпатської України Чехословацьку урядову делегацію у зв'язку з прийняттям делегатами I зїзду Народних комітетів Маніфесту про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і виходом Закарпатської України зі складу Чехословацької Республіки (05.12.1944) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 13. 2 арк.
57. Гранчак І., Приходько В. Закарпатська Україна в радянсько-чехословацьких відносинах кінця 1944 – червень 1945 рр. // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ. Ужгород, 1995. С.606-611.
58. Письмо Э.Бенешу 23 января 1945 года // Сталин И. Полное собрание сочинений. Т.18. С.183. URL: <http://www.razumei.ru/lastlib/otherbooks/801>. (дата звернення: 30.07.2018)
59. Барановська Н., Макаруч О. Карпато-українське питання в радянсько-чехословацьких відносинах періоду Другої світової війни (1939-1945 рр.) // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка». 2009. №652. С.159.
60. Гранчак І., Поп І. Закарпаття в чехословацько-радянських відносинах періоду Другої світової війни // Carpatica-Карпатика. Вип. 2. Ужгород, 1993. С.235.
61. Советский фактор в Восточной Европе. 1944-1953 гг. Т.І. Москва, 1999. С.206.
62. Федака С. Радянсько-чехословацький договір 1945 р. про Закарпатську Україну URL: <http://novezakarpattya.com/uk/post/8752/> (дата звернення 17.11.2015).
63. 1945 р., червня 29. – Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну // Возз'єднання... С.200-201.

64. Інформація о проведенні митингов в районах Львовської області по случаю воссоединения Закарпатской Украины Украинской ССР//Докладная записка о пребывании делегации Закарпатской Украины в Киеве (23.05.1945-06.12.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1611. 26 арк.
65. Спецсообщения, информации о реагировании населения Закарпатской Украины в связи с воссоединением с Советской Украиной (30.06.1945-20.07.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1625. 14 арк.
66. Спецсообщение о реагировании населения Закарпатской Украины в связи с ратификацией Временным Национальным Собранием Чехословакии Советско-Чехословацкого договора о Закарпатской Украине (30.11.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1627. 5 арк.
67. 22 січня 1946 р. – Указ Президії Верховної Ради СРСР про утворення Закарпатської області в складі Української РСР // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.389-390.
68. 24 січня 1946 р. – Указ Президії Верховної Ради УРСР про введення на території Закарпатської області законодавства Української Радянської Соціалістичної Республіки // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.390.
69. Декрет чис 5. про зміну числення часу // Вісник Народної Ради Закарпатської України (Далі – НРЗУ). 1944. 30 листопада. С.4.
70. Розпорядження чис. 5. Про переведення в життя Декрету чис 5. про зміну числення часу // Вісник НРЗУ. 1944. 30 листопада. С.8.
71. Циркуляри і листування з сільськими комітетами, про зміну середньо-європейського часу на московський час (06.02.1945-12.03.1945) // ДАЗО. Ф.Р-211: Рахівський окружний народний комітет. Оп.1. Спр. 4. 21 арк.
72. Декрети НРЗУ про затвердження державного прапора Закарпатської України, про прийняття державного гімну Закарпатської України та про громадянство Закарпатської України (04.01.1945-28.04.1945) // ДАЗО. – Ф.Р-14: Президія Народної Ради Закарпатської України. Оп.1. Спр. 54. 17 арк.
73. Декрет чис 27. про народний Гімн Закарпатської України // Вісник НРЗУ. 1945. 15 січня. С.1.

74. Декрет чис 28. про державний прапор Закарпатської України // Вісник НРЗУ. 1945. 15 січня. С.2.
75. Закарпатська правда. 1945. 14 січня. С.1.
76. Декрет чис 29. про присягу членів Народної Ради, Окружних місцевих народних комітетів, державних службовців, та службовців державних підприємств // Вісник НРЗУ. 1945. 15 січня. С.2.
77. Декрет чис 4. про усунення мадярських і німецьких надписів зі всіх публічних місць // Вісник НРЗУ. 1944. 30 листопада. С.4.
78. 5-6 грудня 1944 р. – Протокол засідання Рахівського окружного Народного комітету про схвалення Маніфесту 1-го зїзду Народних комітетів Закарпатської України // Шляхом Жовтня. Ужгород, 1965. Т.VI. С.97-111.
79. Инструкции, письма директивного характера, телеграммы ЦК КПЗУ, отдела пропаганды и агитации об организации и работе агитколлективов, подготовке к празднованию юбилейных дат, революционных праздников и др. вопросам (26.02.1945 – август 1945) // ДАЗО. Ф.П-4: Центральный комитет коммунистической партии Закарпатской Украины (ЦК КПЗУ). Оп.1. Спр. 187. 24 арк.
80. Постанова НРЗУ про поіменування вулиць ім'ям Народних Мучеників та Народних Героїв // Вісник НРЗУ. 1945. 15 березня. С. 55.
81. Справки, отчеты, докладные записки, памятки отдела, уполномоченных ЦК КПЗУ о состоянии агитационно-пропагандистской работы, подготовке и проведении политических, хозяйственных кампаний (17.03.1945- 29.12.1945) // ДАЗО. Ф.П-4. Оп.1. Спр. 190. 55 арк.
82. Постанови і циркуляри НРЗУ про встановлення і проведення державних свят (12.04.1945-03.12.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 258. 30 арк.
83. Постанова НРЗУ про проголошення народним святом дня 1. травня // Вісник НРЗУ. 1945. 1 травня. С.121.
84. Циркуляр НРЗУ про проведення параду привітання Червоної Армії-визволительниці (19.07.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 242. 2 арк.

85. Циркуляри НРЗУ про святкування першої річниці визволення Закарпатської України героїчною Червоною Армією від німецько-угорських загарбників (01.10.1945-27.10.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 245. 9 арк.
86. Документи про проведення банкету, присвяченого річниці визволення Закарпатської України від німецько-угорських загарбників (відомості, рахунки, листування) (26.10.1945-02.11.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 248. 26 арк.
87. Проект декрету НРЗУ про затвердження числа штатних одиниць та фондів заробітної плати відділів та управлінь Народної Ради (01.10.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 63. 7 арк.
88. Привітальні телеграми мешканців с. Великої Копані до Й.В. Сталіна, М.С. Хрущова і І.І. Туряниці з нагоди 28-ої річниці Великої Жовтневої Соціалістичної революції (07.11.1945-09.11.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 255. 6 арк.
89. Листування з Уповноваженими НРЗУ, Рахунковим відділом НРЗУ і Народним Банком про проведення розрахунків за виготовлення портретів, лозунгів, за відпущені квитки в театр та за покриття видатків, пов'язаних з агітаційно-масовою роботою (12.06.1945-15.12.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 283. 25 арк.
90. Закарпатська Україна. 1944. 31 грудня. С.1.
91. Постанова НРЗУ про організацію новорічних ялинок та про роздачу дітям подарунків (14.12.1945-19.12.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 257. 4 арк.
92. Привітальний лист командира корпусу генерал-лейтенанта Гагена з Новим Роком трудящих Закарпатської України (31.12.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 256. 1 арк.
93. Циркуляри НРЗУ про встановлення вихідних днів під час свят (05.01.1945- 30.12.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 259. 9 арк.
94. Леньо П. Специфіка побутування державних і церковних свят у житті українців Закарпаття в Радянський період // Матеріали до української етнології.

Щорічник: 36. наук. пр. [Голов. ред. Г.А.Скрипник]. К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2015. Вип. 14(17). С. 122-129.

95. Декрет чис. 23. Про організацію Народних Дружин // Вісник НРЗУ. 1944. 30 грудня. С.16.

96. Стенограма засідання голів округових Народних комітетів і секретарів райкомів партії про організацію Народної дружини, про роботу округових Народних комітетів, про роздачу землі селянам, про видачу посівного зерна селянам та про виконання декретів НРЗУ (30.12.1944-31.12.1944) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 22. 25 арк.

97. Звернення начальника Центрального штабу Народної дружини Закарпатської України Героя Радянського Союзу Тканка А.В. про затвердження командуючого складу Народної дружини, форми обмундирування та тексту урочистої клятви дружинника Закарпатської України (04.01.1945- 21.03.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 143. 3 арк.

98. Звернення штабу Народної дружини, міліції та ЦК КПЗУ про забезпечення службовців одягом та продуктами харчування (18.12.1944-28.12.1944) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 28. 3 арк.

99. Декрет чис. 22. про утворення Спеціального Суду при Народній Раді Закарпатської України // Вісник НРЗУ. 1944. 30 грудня. С.15-16.

100. Декрет чис. 34. про утворення органів прокуратури Закарпатської України // Вісник НРЗУ. 1945. 15 січня. С.5.

101. Письма Н.С. Хрущеву по вопросу оказания помощи в экономическом и культурном развитии Закарпатской Украины. Справки об административно-территориальном делении Холмской губернии, Западной Галиции, Закарпатской Украины и Южной Буковины (05.03.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1624. 15 арк.

102. Декрет чис. 33 про організацію судових органів Закарпатської України // Вісник НРЗУ. 1945. 15 січня. С.4-5.

103. Декрет чис. 35. про організацію роботи народної адвокатури // Вісник НРЗУ. 1945. 15 січня. С.6-7.

104. Пеца Д. Встановлення радянського державного режиму в Закарпатті в 1944-1950 рр.: історико-правове дослідження: автореф. дис ... канд. юрид. наук. Львів: Б.В., 2011. 20 с.
105. Постанова НРЗУ про створення Управління внутрішніх справ і Центрального Штабу Народної дружини Закарпатської України (26.03.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 141. 4 арк.
106. Болдижар С. Правове становище Закарпатської України (1944-1946 роки): автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
107. Декрет чис. 39. про організацію державно-адміністративного управління // Вісник НРЗУ. 1945. 15 лютого. С.23-27.
108. Декрет НРЗУ про організацію державного адміністративного управління Закарпатської України (18.01.1945-09.02.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 55. 55 арк.
109. Зан М. Визволення Закарпаття та рух українців Мараморощини за возз'єднання з Україною (контroversії вітчизняних та румунських дослідників) // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської конференції, присвяченої 65-ій річниці возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною (Ужгород , 24 червня 2010 року). Ужгород, 2010. С. 88-100.
110. Міщанин В. Возз'єднавчі процеси українців Мараморощини у контексті возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР 1944-1945 років // Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Сату-Маре, 2016. С.173-188.
111. Постанова НРЗУ про затвердження штатів Президії, всіх відділів та управлінь Народної Ради (10.05.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 56. 88 арк.
112. Декрет НРЗУ про затвердження структури і штатів відділів та управлінь Народної Ради (червень 1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 62. 130 арк.
113. Решения ЦК КП(б)У об организации партийных кабинетов в Закарпатской Украине, переписка с высшей школой парт. Организаторов при ЦК ВКП(б) по

вопросу выставок о борьбе украинского народа против немецких захватчиков (22.03.1945-10.06.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр. 298. 13 арк.

114. Справки об укомплектировании руководящими работниками областных, городских и районных, партийных, советских и хозяйственных организаций Закарпатской области, Украинской Советской Социалистической Республики (19.03.1945-18.12.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1428. 17 арк.

115. Грудень 1945 р. – Постанова обласної Надзвичайної комісії по обліку шкоди, розслідуванню і встановленню злочинів, заподіяних німецько-мадярськими загарбниками за час окупації Закарпатської України // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.388.

116. Міщанин В. Діяльність крайової «Надзвичайної комісії для розслідування та встановлення злочинів і збитків, спричинених угорсько-німецькими фашистськими загарбниками на території Закарпатської України» (1944-1946 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 2(33). С. 55-60.

117. Закарпатська правда. 1944. 21 листопада. С. 1-2.

118. 5 грудня 1944 р. Декрет Народної Ради Закарпатської України про перехід прав власності на державне майно Чехословацької республіки та Угорського королівства до Закарпатської України // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.91-92.

119. Декрет чис. 11. про націоналізацію спиртних заводів, палінчарень і всіх підприємств по виробництву алкогольних напоїв // Вісник НРЗУ. 1944. 15 грудня. С. 9-10.

120. Декрет чис. 12. про націоналізацію пивоварного заводу графа Шенборн-Бухгейма, акційної спілки в Підгорянах // Вісник НРЗУ. 1944. 15 грудня. С.10.

121. Декрет чис. 21. про націоналізацію публічних електростанцій на території Закарпатської України // Вісник НРЗУ. 1944. 15 грудня. С.13.

122. Декрет чис. 25. про націоналізацію всіх акційних банків та філій та заложення «Народного Банку Закарпатської України // Вісник НРЗУ. 1944. 15 грудня. С. 17.
123. Декрет чис. 31. про націоналізацію лісопромислової фірми «Латориця», акційної спілки в Мукачеві // Вісник НРЗУ. 1945. 15 січня. С.3.
124. Постанова НРЗУ про конфіскацію хемічних заводів в Перечині, Сваляві і Великім Бичкові // Вісник НРЗУ. 1945. 31 січня. С.20.
125. Постанова НРЗУ про конфіскацію заводу південно-карпатської, нафто-очисної і торговельної акційної спілки в Мукачеві // Вісник НРЗУ. 1945. 31 січня. С.31.
126. Протоколи № 81-85 засіданий бюро обкома КП(б)У с приложениями (12.08.1946-26.08.1946) // ДАЗО. Ф.П-1: Закарпатський обком Компартії України. Оп.1. Спр. 51. 131 арк.
127. Шершун І., Мельник В. До питання про соціально-економічні перетворення в Закарпатті (листопад 1944 – грудень 1945 рр.) // Закарпатська Україна. Осінь 1944 року. Ужгород, 1995. С.63-68.
128. Квартальні плани і звіти по промисловості Закарпатської України за 1945 р. кількість підприємств, потужність підприємств, виробництво продукції по окремим галузях промисловості (1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 310. 134 арк.
129. Краткая политико-экономическая характеристика Закарпатской Украины (10.11.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1902. 114 арк.
130. Повідомлення РНК УРСР про надання допомоги НРЗУ у виконанні постановок на експорт солі і лісоматеріалів про виділення технічних оснащення спецодягу продуктів харчування для лісозаготівельних підприємств і солекопалень (01.10.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 402. 2 арк.
131. Протокол №11 заседания бюро обкома КП(б)Украины (1-й экз. русский) (09.04.1949) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 849. 81 арк.

132. Наказ народного комісаріату харчової промисловості УРСР про утворення Закарпатського спирттресту у м. Мукачеві підпорядкувавши його головному управлінню спиртової промисловості західних областей УРСР, є список спиртзаводів підпорядкованих Закарпатському спирттресту (14.11.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 361. 2 арк.
133. Інформація Управляючого Закарпатським спиртотрестом про стан спиртзаводів Закарпатської України: місячна продуктивність, технологічна оснащеність та наявність транспорту (20.11.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 364. 3 арк.
134. Постанова НРЗУ про переслідування виробництва спиртних напоїв бездозволу (14.03.1945-01.08.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 362. 5 арк.
135. Листування з підприємцем Угорщини про можливості побудови дріжджевого заводу в м. Мукачеві (08.10.1945-30.11.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 367. 6 арк.
136. Шершун І. Розквіт Закарпаття за роки радянської влади // УІЖ. 1980. № 6. С.47-54.
137. Справка о наличии материалов, собранных представителями наркоматов и центральных учреждений Закарпатской Украины (1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1431. 10 арк.
138. Постанова НРЗУ про побудову цукрового заводу в м. Мукачеві та заключення бригади Народного Комісаріату Харчової Промисловості УСРС про техніко-економічне обґрунтування можливості будівництва цукрового заводу на Закарпатській Україні (08.09.1945-18.10.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 366. 8 арк.
139. З постанови Центрального комітету КП(б)У та Ради Міністрів УРСР «Про заходи по розвитку народного господарства Закарпатської області на 1946 р.» // Радянське Закарпаття 1946-1958 рр. Документи і матеріали. Ужгород: Карпати, 1985 С.36-56.
140. Справка о Закарпатской Украине историко-географическая (07.07.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1906. 34 арк.

141. Постанови НРЗУ про заходи по видобуванню вугілля з надр Закарпатської України, список вугільних шахт та плани капіталовкладень по будівництву шахт та під'їзних шляхів, план будівництва високовольтних ліній та ін. (06.08.1945-14.09.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 316. 53 арк.
142. Розпорядження Уповноваженого НРЗУ в справах промислу і торгівлі про забезпечення умов роботи бригади геологів, які прибули із СРСР (21.05.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 314. 1 арк.
143. Постанова НРЗУ про побудову цементного заводу в селі Задн'є, звіт геологічної групи бригади РНК УРСР та акт бригади НК ПБМ СРСР про результати геологорозвідувальних робіт по визначенню місця побудови заводу та про мінеральну-сировинну базу заводу (07.07.1945-28.07.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 320. 20 арк.
144. Відношення та свідоцтва НРЗУ про відправлення в Угорщину та Чехословаччину груп геологів для придбання матеріалів і спеціальної літератури про корисні копалини в надрах Закарпатської України (25.09.1945-22.10.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 315. 11 арк.
145. Постанова НРЗУ про організацію контори нафтозбуту в м. Ужгороді (22.06.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 317. 2 арк.
146. Постанови, накази Ради Народних Комісарів СРСР і УРСР, надіслані для ознайомлення і використання (07.04.1940-29.12.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 84. 108 арк.
147. Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У про обслуговування Закарпатської області заступниками наркомів і заступниками начальників управлінь, які займаються питаннями роботи західних областей УРСР (27.11.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 87. 4 арк.
148. Постанова НРЗУ про скасування раніше виданих постанов НРЗУ про державне мито виданих Президіями Верховних Рад СРСР та УРСР (22.11.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 306. 1 арк.

149. Рекомендація головного інженера Головнафтозбуту при Раді Народних Комісарів СРСР, про поліпшення стану нафтогазового господарства Закарпатської України (21.09.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 319. 6 арк.
150. Постанова РНК УРСР про розподіл між наркоматами промислових підприємств на території Закарпатської України (04.11.1945-24.11.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 331. 3 арк.
151. Повідомлення Народного Комісаріату харчової промисловості УРСР про відрядження представника наркому для організації роботи в Управлінні харчової промисловості НРЗУ (03.08.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 376. 1 арк.
152. Специальные сообщения о политических настроениях населения Украинской Советской Социалистической Украиной в связи с выборами в Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик (29.11.1945- 22.12.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1424. 22 арк.
153. Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. Том 2. 1949-1953 гг. / Отв. ред. Г.П. Мурашко. М.-Новосибирск: Сибирский хронограф, 1998. 973 с.
154. Діброва О. Закарпатська область (Географічний нарис). К.: Радянська школа, 1957. 103 с.
155. Міщенко С., Шеневідько А. Розвиток сільського господарства Закарпаття за роки Радянської влади // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття... С.346-367.
156. Міщанин В. Аграрна політика на Закарпатті (1944-1950 рр.) Ужгород, 2000. 138 с.
157. Закарпатська правда. 1945. 14 березня. С. 2.
158. Закарпатська правда. 1944. 14 грудня. С. 4.
159. Куценко К. Економічна допомога Радянського народу трудящим Закарпатської України (жовтень 1944 – червень 1945 рр.) // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років Радянської влади... С.12-29.

160. Яремчук В. Встановлення народної влади на Закарпатті і створення передумов для соціалістичного перетворення сільського господарства (жовтень 1944 – червень 1945 рр.) // Наукові записки УжДУ. Ужгород, 1959. Т. XXXIX. С.18-38.
161. Ілько В., Ілько І. Колективізація сільського господарства на Закарпатті: її передумови, суть і особливості // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. Випуск третій. Ужгород, 1998. С.66-93.
162. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939-1979. Збірник документів і матеріалів. К.: Наукова думка, 1980. 541 с.
163. Информации, справки, докладные записки отдела сельского хозяйства в ЦК КП(б)У и Совет Министров УССР о состоянии крестьянского хозяйства области, об организации и деятельности колхозов, заготовительных организаций и МТС (10.01.1946-26.12.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 143. 98 арк.
164. 19 листопада 1944 р. Резолюція 1-ї конференції КПЗУ про чергові завдання партійних організацій // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.62-66.
165. Справки Министерства земледелия УССР в ЦК КП(б)У о земельных отношениях на территории Закарпатской области до воссоединения с Украиной (7 сентября 1946 г.) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр. 157. 5 арк.
166. 26 листопада 1944 р. Постанова 1-го з'їзду Народних комітетів Закарпатської України про конфіскацію поміщицьких земель та наділення нею трудящих селян // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.81-82.
167. Козловська Л. Розвиток народного господарства Закарпатської області за роки Радянської влади. Львів: Вид-во Львівського ун-ту 1959. 167 с.
168. Івасюта М. Закономірності та особливості колгоспної системи господарства західних областей УРСР // УІЖ. 1984. №9. С. 49-58.
169. Куценко К. Использование исторического опыта КПСС партийной организацией Закарпатья в борьбе за выполнение идеи Ленинского кооперативного плана // Тридцать лет по социалистическому пути. Тезисы докл. и сообщ. Всесоюз. науч. конф., посвященной проблемам

коллективизации сельского хозяйства Прибалтики, западных областей Украины, Белорусии й Молдавии. ч.1: Предпосылки и процесс коллективизации. Вильнюс, 1979. С.97-101.

170. Бойко М. Освобождение Закарпатья Советской армией и деятельность Народной Рады Закарпатской Украины // Ученые записки Харьковского гос. ун-та. Т.88. Труды кафедры истории КПСС. Харьков: ХГУ, 1957. С. 367-392.

171. 19 березня 1945 р. – Декрет Народної Ради Закарпатської України про обмеження землекористування та забезпечення землею безземельних та малоземельних // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.199-200.

172. 25 березня 1945 р. – Доповідь секретаря ЦК КПЗУ І.І. Туряниці на II Пленумі ЦК КПЗУ «Про підсумки проведеної роботи та чергові завдання партійних організацій Закарпатської України» // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.206-219.

173. 15 грудня 1945 р. – Декрет НРЗУ про націоналізацію землі на Закарпатській Україні // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.378-379.

174. Штатний розклад відділу освіти НРЗУ та округових відділів народної освіти Закарпатської України (29.01.1945-23.03.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 599. 6 арк.

175. Проект постанови НРЗУ про призначення вчителів тільки зі згодою Уповноваженого НРЗУ в справах освіти (02.01.1945-02.01.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп. 1. Спр. 619. 2 арк.

176. Гомоннай В. Народна освіта Радянського Закарпаття. Київ-Ужгород, 1988. 168 с.

177. Закарпатська правда. 1944. 2 грудня. С.2.

178. Химинець В., Стрічак В., Качур Б., Талапканич М. Освіта Закарпаття. Ужгород: Карпати, 2009. 462 с.

179. Циркуляр Уповноваженого НРЗУ в справах освіти про невтручання педагогічних колективів у справи затриманих вчителів військовими та цивільними органами влади (20.04.1945-20.04.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 608. 1 арк.

180. Довганич О., Корсун О. Про педагогічні репресії в Закарпатті в кінці 1944 р. – 1945 р. // Новини Закарпаття. 1989. 12 листопада. С.4.
181. Повідомлення Уповноваженого НРЗУ в справах культів про антинародну поведінку вчителів в селах Білки, Давидкове і Салдобош (11.09.1945-11.09.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 609. 1 арк.
182. Кляп М. Питання освіти та в діяльності народних комітетів Закарпатської України //Науковий вісник УжНУ. Серія історія. 2002. №6. С.162-171.
183. Циркуляр Уповноваженого НРЗУ в справах освіти про обмеження педагогів від буржуазної націоналістичної ідеології, розповсюджуваної фашистськими окупантами в минулому (19.04.1945-19.04.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 607. 1 арк.
184. Кучер Т. Діяльність Народної Ради Закарпатської України у галузі освіти //Науковий вісник УжНУ. Серія історія. 2002. №7. С.75-78.
185. Постанови НРЗУ про покращення матеріальних умов вчителів верховинських районів та сіл, віддалених від комунікаційних центрів ЗУ (01.10.1945- 24.12.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 621. 8 арк.
186. Постанова НРЗУ про забезпечення вчителів, які прибувають з УРСР (21.08.1945-24.08.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 622. 3 арк.
187. Информации, справки, отчеты и докладные записки отдела о ликвидации неграмотности и малограмотности среди взрослого населения, о работе школ рабочей молодежи и др.(19.02.1946-18.05.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.142. 68 арк.
188. Спецдонесення Управління Державної Безпеки ЗУ про скарги вчителів, які прибули з Радянської України, про відсутність підручників у школах, про погане постачання продуктами харчування та промтоварами (19.09.1945-19.09.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 624. 1 арк.
189. Макара М. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). Ужгород: Патент, 1995. 108 с.
190. Закарпатська правда. 1944. 27 грудня. С.1.

191. Информация о проведении митингов в районах Львовской области по случаю воссоединения Закарпатской Украины Украинской ССР//Докладная записка о пребывании делегации Закарпатской Украины в Киеве (23.05.1945-06.12.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1611. 26 арк.
192. Закарпатська правда. 1945. 19 січня. С.3.
193. Молодь Закарпаття. 1945. 11 листопада. С.3.
194. Декрет НРЗУ про передачу всіх шкіл державі та Постанова про загальнообов'язкове відвідування дітьми шкіл (30.03.1945-24.07.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 598. 12 арк.
195. Постанова НРЗУ про організацію системи освіти, розробку тематики занять, внутрішній розпорядок шкіл та посилення шкільної та позашкільної праці вчителів (03.03.1945-15.12.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 600. 24 арк.
196. Постанова НРЗУ «Про створення в м. Ужгороді Центрального методичного кабінету та в округах – окружних методичних кабінетів для поліпшення методичної роботи вчителів та про утворення Центрального методичного кабінету в справах дошкільного виховання» (25.05.1945-13.06.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 601. 6 арк.
197. Закарпатська правда. 1945. 5 січня. С.2.
198. Закарпатська правда. 1945. 25 травня. С.2.
199. Закарпатська правда. 1945. 27 травня. С.3.
200. Закарпатська правда. 1945. 27 липня. С.1.
201. Отчет отдела о работе школ области за 1945-1946 учебный год (09.1945-06.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 139. 86 арк.
202. Постанова НРЗУ про встановлення заробітної плати вчителям та працівникам шкіл (01.09.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 620. 9 арк.
203. Молодь Закарпаття. 1945. 8 липня. С.3.
204. 12 листопада 1944 р. – Протокол першого засідання Мукачівського міського Народного комітету // Шляхом Жовтня. Т. VI. С.50-51.

205. 15 листопада 1944 р. – Резолюція зборів будівельних робітників м. Ужгорода про возз'єднання з Радянською Україною // Шляхом Жовтня. Т.VI. С. 53.
206. 15 листопада 1944 р. – Резолюція Хустського окружного Народного комітету про прагнення населення возз'єднатися з Радянською Україною // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.53.
207. 13 листопада 1944 р. – Повідомлення кореспондента газети «Закарпатська правда» про мітинг селян Великих Лучок // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.51-52.
208. 15 листопада 1944 р. – Резолюція загальних зборів селян Підгорода про возз'єднання з Радянською Україною // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.54.
209. Аржевітін С. Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови, утворення, доба незалежності, спогади і документи. Вінниця: Тезис, 2013. 868 с.
210. Офіцинський Р. Етнічні чистки // Закарпаття 1919-2009 років... С.284-286.
211. Павленко Г. Нове про депортацію німців Закарпаття в 1944-1946 рр. // Державне регулювання міжетнічних відносини в Закарпатті: матеріали наук.-практ. конф. Ужгород, 1997. С. 160-164.
212. 1944 р., листопада 22. – Лист Народної Ради Закарпатської України всім окружним і місцевим комітетам про часткову мобілізацію німецького населення (від 22 грудня 1944 року) // Возз'єднання: Збірник архівних документів та матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) / Упор., передмова та покажчики О.Д. Довганича, А.М. Шекети, М.В. Делегана; ред.колегія В.І. Балога, І.В. Іванчо, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. Друге видання. Ужгород: Закарпаття, 2000. С.58-59.
213. 6 січня 1945 р. – Доповідна записка керівництва 88 Прикордонного Карпатського ордена Червоної Зірки полку військ НКВС про результати проведених заходів по реєстрації і збору місцевих німців, які підлягали інтернуванню та мобілізації на примусові роботи в тиллові райони СРСР // Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. /Упоряд. О.М. Корсун. Ужгород: Карпати, 2012. С.191-193.

214. 6 січня 1945 р. – План проведення облав по вилученню німецького населення, яке переховується, і що підлягає інтернуванню // Закарпатські угорці і німці... С.193-194.
215. Корсун О. Від упорядника // Закарпатські угорці і німці... С.7-25.
216. Офіцинський Р. Закарпаття у міграційних процесах (1944-1955) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. 2006. Вип.17. С.48-53.
217. Малець О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. XX ст.: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.05 /НАН України. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. Ін-т народознав. Л., 2003. 20 с.
218. Шторк Т. Примусові роботи // Закарпаття 1919-2009 років... С. 286-290.
219. Віднянський С. Доля угорців та німців Закарпаття під час «радянзації» краю у 1944-1945 рр. URL: <http://www.forumn.kiev.ua/6-37-2005/37-9.htm> (дата звернення: 30.07.2018).
220. Постанова НРЗУ про вільну зміну релігії // Вісник НРЗУ. 1945. 15 квітня. С.90.
221. Циркуляри управління в справах культу і рішення Рахівського окружного народного комітету і листування з ними про облік церковного майна, служителів культу, зміну релігії та інші питання культу (15.06.1945-02.11.1945) // ДАЗО. Ф.Р-211. Оп.1. Спр. 28. 9 арк.
222. Декрет чис. 47. про родину та одруження // Вісник НРЗУ. 1945. 31 березня. С.59.
223. Постанова НРЗУ про похорони та користування кладовищами // Вісник НРЗУ. 1945. 1 травня. С.120.
224. Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті у першій половині XX ст. Ужгород, 2009. 375 с.
225. 1945 р., липня 10. – Із доповіді начальника політуправління 4-го Українського фронту генерал-лейтенанта М.М. Проніна начальнику Головного політуправління Червоної армії // Возз'єднання... С.212-253.

226. Дмитрук В. Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті (друга половина 1940-х рр.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти (зб. ст.). К., 2010. № 36. С. 283-293.
227. Пушкеш Л., о. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть. Львів: Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. 244 с.
228. Пащенко В. Ліквідація греко-католицької церкви в Закарпатті мовою фактів // Філософські обрії. 2002. № 7. С. 223-244.
229. Протоколи засідань Мукачівського окружного народного комітету за 1944-1945 рр. // ДАЗО. Ф.Р-377: Мукачівський окружний народний комітет м. Мукачеве. Оп.1. Спр. 4. 93 арк.
230. Протоколи православного патріархального уряду про вступ до греко-православної церкви (14.11.1944-29.12.1944) // ДАЗО. Ф.Р-108: Хустський окружний народний комітет, м. Хуст. Оп.1. Спр. 16. 10 арк.
231. Доповідні записки Уповноваженого НРЗУ в справах культів про небезпечність зростання католицької агітації, про роль греко-католицького священництва під час угорської окупації, про історію церковної унії та про антинародну поведінку представників греко-католицьких парафій у селах Старе Давидково, Білки, Салбадош (26.09.1945-16.10.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 662. 11 арк.
232. Докладные записки Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР по Закарпатской области о положении православной церкви по Закарпатской области (25.02.1946-30.05.1946) // ДАЗО. Ф.Р-544: Уполномоченный Совета по делам русской православной церкви. Оп.2: (1946-1956). Спр. 1. 9 арк.
233. Постановление бюро Закарпатского обкома КП(б)У о состоянии партийного образования, массово-политической работы, о проведении собрания партийного актива в Закарпатской области (31.05.1946-15.10.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 2706. 36 арк.
234. Прохання Мукачівсько-Пряшівської єпархії Карпаторуської православної єпархії м. Мукачеве про виділення державної дотації для видачі

платні священикам і на утримання єпархії та лист по цьому питанню (18.01.1945-11.10.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 665. 22 арк.

235. Данилець Ю., Міщанин В. Становище православної церкви в період Закарпатської України (листопад 1944 – січень 1946 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 27. С. 180-189.

236. Указания Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по отчетности Уполномоченного Совета по Закарпатской области (16.01.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр. 2. 3 арк.

237. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР и Уполномоченного Совета по делам религиозных культов по Украинской ССР с исполкомами окружных и городских Советов депутатов трудящихся о работе религиозных культов. Квартальные статистические и информационные отчеты по этому вопросу (03.01.1949-19.12.1949) // ДАЗО. Р-195. Оп.4. Спр. 29. 191 арк.

238. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / переклад з англійської Н. Кочан, за редакцією О. Турія. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 268 с.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ 1946-1950 рр.

3.1. Адміністративні та ідеологічні заходи

22 січня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР затверджено подання Президії Верховної Ради Української РСР про утворення Закарпатської області з центром у м. Ужгород. До складу Закарпатської області включено 2 міста – Ужгород і Мукачево, 13 округів – Берегівський з центром в м. Берегово, Великоберезнянський – с. Великий Березний, Воловецький – с. Воловець, Воловський – с. Волове (нині Міжгір'я), Іршавський – с. Іршава, Мукачівський – м. Мукачево, Перечинський – с. Перечин, Рахівський – с. Рахів, Свалявський – с. Свалява, Севлюський – м. Севлюш (нині Виноградів), Тячівський – с. Тячів, Ужгородський – м. Ужгород, Хустський – м. Хуст [1, с. 273]. Отож, збережено поділ на 13 адміністративних округів, запроваджений Народною Радою Закарпатської України в лютому 1945 року. Специфічний поділ на округи проіснував до 1953 року. В УРСР такими одиницями були райони. Довоєнний адміністративний устрій змінено. Підкарпатська Русь поділялася на чотири жупи: Березьку, Марамороську, Угочанську, Ужгородську, кожна з яких складалася з округів. Київ і Москва проігнорували пропозиції облвиконкому (І. Туряниця) та обкому партії (І. Компанець) про об'єднання сіл Тячівського і Рахівського округів, населених етнічними румунами, в окремий округ [2, с. 37].

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 24 січня 1946 р. з наступного дня у Закарпатській області вводилося законодавство Української Радянської Соціалістичної Республіки [3, с. 273-274]. Проте ще в грудні 1945 р., за офіційного існування Закарпатської України, політбюро ЦК КП(б)У затвердило склад виконкому обласної ради: І. Туряниця, Г. Пінчук, С. Вайс, Д. Бондаренко, І. Керча, І. Керечанин, М. Куц, М. Попович, Д. Тарахонич.

Спочатку уніфікували назви органів влади за радянським взірцем.

9 березня 1946 р. облвиконком перейменував сільські народні комітети у сільські і селищні ради депутатів трудящих. За погодженням з окружками партії окружні народні комітети затверджували склад сільських і селищних рад, у т.ч. голів, їх заступників, секретарів. 17 травня 1946 р. ухвалено постанову «Про перейменування окружних і міських народних комітетів в окружні та міські ради». За погодженням з обкомом КП(б)У затверджено склад виконавчих комітетів цих рад.

У березні-травні 1946 р. в Закарпатській області створені місцеві органи влади – виконавчі комітети, їх відділи і управління. Місцеві ради депутатів трудящих діяли незаконно, бо не обиралися аж до 21 грудня 1947 р., коли відбулися вибори до місцевих рад.

У червні 1946 р. уточнили топонімічні назви. Указом Президії Верховної Ради Української РСР перейменовано села Андрашівці на Андріївку, Ряпідь на Бистрицю, Велику Чингаву на Боржавське, Німецьку Мокру на Комсомольськ, Берлебаш на Костилівку, Ляховець на Лісковець, Брустури на Лопухів, Угочанську Розтоку на Малу Розтоку, Середню Апшу на Середнє Водяне, Нижню Апшу на Діброву, Требушани на Ділове, Серенчівці на Щасливе тощо [4, с. 63-67].

Перейменування зачепило майже півсотню населених пунктів краю. Але комуністи на тому не хотіли зупинитися. У 1949 р. вони пропонували Мукачево перейменувати в Октябрськ, Хуст – на Красногорськ, Іршаву – на Синяву, Рахів – на Комсомологорськ, Тячів – на Шевченкове, Воловець – на Перевал і відповідно Воловецький район на Перевальський район [5]. На щастя, це не було втілено в життя.

Наступним актом радянзації Закарпатської області стало введення 11 квітня 1946 р. радянської паспортної системи. Населення краю протягом 10 днів мали зробити прописку. Під особливим контролем опинилися мешканці населених пунктів прикордонної «заборонної зони» [6].

Після війни на Закарпатті розквартирували велику кількість військових частин. За рахунок військових збільшилася кількість населення краю. Якщо

на початку 1946 р. в області проживало 761 146 осіб, то через три місяці – на 13 970 більше. Ця тенденція зросла після постанови ЦК КП(б)У та РНК УРСР від 16 січня 1947 р. «Про працевлаштування і матеріально-побутове забезпечення демобілізованих воїнів». На Закарпатті масово осіли демобілізовані. На початку 1947 р. в найбільших містах області – Ужгороді та Мукачеві оселилися 3 Герої Радянського Союзу, 5 генералів, 6 полковників, 6 844 офіцери нижчих звань. Їм першочергово виділяли квартири, особняки, із яких часто виселяли попередніх власників [7, с. 67].

Під військові об'єкти переобладнали адміністративні будинки, господарські, культурно-освітні споруди тощо. Так, в Ужгороді обласний військкомат розташувався в приміщенні Сільськогосподарської комори з її науковими лабораторіями, бібліотекою, іншим технічним і науковим обладнанням, житловими приміщеннями для співробітників. Під гарнізонний будинок офіцерів забрали дім «Просвіти». У Мукачеві військові забрали приміщення Мукачівської торговельної академії, а у Берегові на казарму перетворили будинок колишнього жупанату.

Одночасно погіршилася криміногенна ситуація. Злочини військових набули резонансу: вбивства, розбої, пограбування [8]. Так, у 1946 р. заступник управляючого Закарпатським вин трестом Константинов писав командувачу Львівського військового округу і голові Закарпатського облвиконкому: «Військовослужбовці, що дислокуються в районах радгоспів одиночками і групами до 10 чоловік самовільно направляються у сади і не тільки знищують урожай, але і портьють дерева... Сторожі радгоспів із місцевого населення настільки тероризовані, що зразу втікають при наближенні груп військовослужбовців» [9, арк. 35]. У Берегові лейтенант Айрапетов самовільно зайняв два радгоспні будинки, 1 і 2 липня 1946 р. вигнав бригаду робітників із виноградників, вигнав робітників із гуртожитку, побив бригадира радгоспу і т.д. Бійці Айрапетова побили сторожа саду. Перед представниками окрвиконкому, секретарем окрпарткому і винтресту Айрапетов повадився виключно зухвало.

Так само поводитися демобілізовані. Вони, особливо відставні офіцери, самочинно захоплювали помешкання і майно заляканих громадян, зневажливо ставилися до місцевих органів влади, тероризували сусідів, безпробудно пиячили тощо. 8 квітня 1946 р. представник Мукачівського МК КП(б)У Т. Жеребак вказував, що «в річці Латориця, військові глушать рибу гранатами, знищуючи цим дрібну рибу» [10, арк. 3]. Досить скоро громадська думка на Закарпатті щодо всього радянського різко змінилася.

У 1946 р. у Закарпатській області встановили прикордонну смуга від 50 м до 1,5 км. Закарпатський облвиконком протягом місяця відселив жителів 19 сіл, які ця смуга зачепила [11, арк. 84-85]. У 1947 р. облвиконком відселив від кордону ще 60 господарств [12, арк. 53], зокрема 21 в Ужгородському окрузі [13, арк. 25].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 липня 1946 р. Закарпатську область оголошено режимною територією, тобто забороненою зоною першої категорії. Сюди прибували потяги з репатрійованими – колишніми громадянами СРСР із Франції, Німеччини, Чехословаччини та ін. У 1946 р. на Закарпаття прибув 1601 репатріант, у наступні роки – ще 6 тис [7, с. 68].

Напруженість у стосунках місцевого населення з військовиками виникла через землю, примусові заготівлі сільськогосподарської продукції, сіна для коней [14, с. 70-73]. Значні земельні ділянки забрали для будівництва таборів і стрільбищ 3-го гірсько-стрілецького Карпатського корпусу в Мукачівському окрузі. Закарпатський облвиконком 28 лютого 1947 р. надав корпусу землі м. Мукачево: 62 га сінокосів; 204 га пасовищ; 34 га садів; 64 га орної землі; 1674 га лісів, а також землі Мукачівського округу: 34 га орної землі, 108 га сінокосів, 224 га пасовищ, які належали селянам 4-х сіл, зокрема с. Ромачевиця повністю залишилося без пасовищ і сінокосів [13, арк. 8].

Під будівництво авіаполігону Міністерство сільського господарства УРСР віддало 416 га земель с. Жнятино Мукачівського округу і 311,6 га держлісфонду Мукачівського лісгоспу. Місцеве населення не сприйняло такі

переділи. Голова сільської ради с. Жнятино просив компенсувати втрачені пасовища за рахунок сіл Мале Гутово, Нове Село, Рафайлово. Обласне керівництво зменшило кількість земель с. Жнятино під авіаполігон із 416 до 111,9 га. У 1947 р. в Жнятині зареєстрували в спільному користуванні 784 га пасовищ, 422 двори землекористувачів і 845 голів худоби. При вилученні 111,9 га в спільному користуванні 672 га, або 0,71 га на одну голову худоби. Лише 18 березня 1949 р. Міністерство сільського господарства відмовило військовим, «враховуючи що кордони запланованої до відводу ділянки проходять на відстані 0,4-1,5 км від населених пунктів Гать, Жнятино і шосейної дороги Мукачево-Берегово, що не забезпечує безпеки проживаючого в цих пунктах населення» [15, арк. 48, 50, 58, 67].

В Ужгородський окружком звернувся із заявою голова колгоспу ім. Суворова с. Доманинці про те, що військова частина самовільно захопила земельну ділянку площею 40 га, влаштувала стрільбище [15, арк. 46]. Подібне мало місце у колгоспі ім. Жданова м. Ужгород. Голова колгоспу «Радянська Верховина» с. Стрипа Ужгородського округу писав: «Військова частина 11326, яка стоїть табором на кордоні колгоспного поля, кожного дня завдає великої шкоди колгоспним ланам. Коні вриваються в посіви і сінокоси. Заняття кожного дня проводяться по колгоспному саду» [16, арк. 7, 43].

Для розваг генералітету виділяли землі під мисливське господарство. На вимогу командування Прикарпатського військового округу місцева влада надала великі ділянки в межах Мукачівського, Берегівського, Севлюського й Ужгородського округів під мисливське господарство [7, с. 68].

Мешканцям, які опинилися у 800-метровій смузі державного кордону, довелося переселитися. Позначений державний кордон різав по живому усталені роками етнічні, родинні, господарські, транспортні, культурні, духовні зв'язки між сусідніми населеними пунктами, родинами, окремими людьми. У ряді випадків лінія кордону перетнула села Великий Бичків, Тячів, Павлово та ін. Утворилися радянсько-румунські, радянсько-угорські, радянсько-чехословацькі населені пункти, в яких теоретично можна

поговорити з сусідом через колючий дріт.

6 вересня 1946 р. Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) підвищили ціни. У новоприєднаній області комуністи з цього приводу розгорнули ідеологічну кампанію. Відбулись збори окружних і міських партійних активів з участю відповідальних обласних працівників. Всього на зборах було 1207 осіб, з яких 120 виступило: «Комуністи присутні на партактивах із задоволенням зустріли і схвалили заходи партії і уряду, спрямовані на врегулювання державних цін, на оздоровлення товарообороту, укріплення курсу рубля та зміцнення реальної зарплати» [17, арк. 29]. 13 вересня 1946 р. у всіх первинних парторганізаціях відбулися закриті збори для роз'яснення цих дій.

Активно працювали комуністи серед інтелігенції. 1-22 червня 1946 р. в Закарпатській області працювали 7 осіб від управління пропаганди і агітації ЦК КП(б) У. Вони провели 14 три-п'ятиденних семінарів для інтелігенції округів і міст краю, прочитали 98 лекцій, які прослухало 1563 присутніх. Керівник групи відзначив: «Більшість місцевої інтелігенції Закарпаття налаштовано цілком релігійно, про це свідчать наступні факти: Сільські вчителі, викликані на семінар, навіть в громадській їдальні перед прийняттям їди, хрестяться (Хустський округ). Більшість жінок, присутніх на семінарах, на шеї поверх плаття мали хрестики. Багато питань, які задавала інтелігенція, носили пряме відстоювання релігії» [18, арк. 1, 3, 12].

У листопаді 1946 р. пропагандистська група ЦК КП(б)У на Закарпатті виявила серйозні недоліки в організаційній масово-політичній роботі. Як приклад наводився той факт, що у Воловецькому окрузі у липні-листопаді 1946 р. прочитано 63 лекції і доповіді: 58 – про п'ятирічний план СРСР та УРСР, 2 – про міжнародне становище, 2 – про «українсько-німецьких окупантів», 1 – про матеріально-культурне життя трудящих. У списках агітаторів Хустського округу «рахуються торгівці Смук Герман, Бергер Мартор, Фаркаш Герман, куркулі Ерней Йосип, Сурмо Карпо» [19, арк. 33-34].

Такі закиди викликали невдоволення місцевих партійних функціонерів.

«Я багато років працюю на партійній роботі і не пам'ятаю такого випадку, щоб мені хтось із секретарів обкому дзвонив і питав, чому у тебе погано з пропагандою, з агітацією, а завжди питають, як у тебе з хлібопоставками, із заготовкою і вивозом лісу і т.д.» [19, арк. 48], – заявив секретар Волівського окружкому КП(б)У М.Ільченко.

Зауваження стосувалися й агітаційно-пропагандистської роботи серед національних меншин. У Берегівському окрузі, де переважно проживали угорці, керівництво не володіло угорською, а всі штатні пропагандисти окружкому (угорці) не володіли українською та російською. Кінокартини демонстрували на російській та українській, радіотрансляції на угорській не організовано [19, арк. 62].

У Воловецькому окрузі були дві кінопересувні установки: одна в с. Нижні Ворота, інша обслуговувала окружний центр і села біля нього, а населення віддалених сіл (Нижня Розтока, Верхня Розтока, Перехресне, Кичерне, Пашковець, Щербовець) жодного разу не бачило радянської кінокартини [19, арк. 63]. Подібну ситуацію зафіксували у селах Перечинського округу: Мокра, Липовець, Новоселиця, Свалявка, Лікіцари.

Чергова пропагандистська група ЦК КП(б)У працювала в Закарпатській області 9 січня – 13 лютого 1947 року. Головним напрямком її роботи була підготовка до виборів у Верховну Раду УРСР. Члени групи прочитали 34 лекції і 4 доповіді в Свалявському, Іршавському, Тячівському, Волівському, Берегівському округах, м. Ужгород. Вони перевірили роботу 58 виборчих дільниць та агітпунктів, а також редакцій окружних газет «За нове життя» (Іршава), «Червона трибуна» (Тячів), «Червона зоря» (Волове), обласної газети «Закарпатська правда», обласне відділення «Союздруку» [19, арк. 67].

Окремим видом агітації і пропаганди радянського ладу стали екскурсії. Із плану проведення однієї із таких екскурсій довідуємось, що кількість екскурсантів складала 30 осіб, тривала вона 18 днів – з 13 травня до 1 червня 1946 р. Маршрут цієї екскурсії – Київ-Харків-Сталіно-Київ. У Харкові

протягом 5 днів передбачили відвідини тракторного, велосипедного і турбогенераторного заводів, музеїв, театрів, парку культури, університету, зустріч із науковцями. У Сталіно планували зустріч із «стахановцями-шахтарями», у Запоріжжі – з «робочими колективами» [19, арк. 11].

Ідеологічна машина запрацювала в Закарпатській області на повну потужність. Із звіту Мукачівської лекційної групи за I квартал 1950 р. довідуємось, що над поставленими завданнями працювало 29 лекторів, з яких 23 були комуністами [20, арк. 6]. У 1950 р. вже відзначалось, що Закарпатська партійна організація виконуючи постанови ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У з ідеологічних питань «дещо поліпшила ситуацію з ідеологічною, масово-політичною та культурно-просвітницькою роботою серед трудящих» [21, арк. 58].

Важливу роль в ідеологічному контролі грала цензура. Якщо робота партійного агітатора всіляко рекламувалася, то робота цензора залишалася в тіні. У Державному архіві Закарпатської області нами виявлено значну кількість матеріалів, які стосуються діяльності цензорів. Це директивні листи Головного управління в справах літератури і видавництв, доповідні записки, листи працівників поліграфії, різні інформації, текстові зведені дані викреслень попередньої цензури тощо [22-27]. Цензори провели перевірку шкільних підручників, конфіскованих у 1944-1945 рр. приватних бібліотек і бібліотеки Мукачівського монастиря, контролювали букіністичні книгарні та періодику. Ще 5 грудня 1944 р. НРЗУ видала декрет «Про введення попередньої цензури на періодичні і неперіодичні видання» [28]. При уповноваженому НРЗУ у справах освіти створили «уряд цензури». Кожна друкарня йому надсилала перші три відтиски видання і розмножувала тільки дозволені цензурою видання. Невиконання цих вимог каралося штрафом до 10 тис. пенге, або ув'язненням до 6 місяців.

У народних, середніх і фахових школах про вели ревізію шкільних бібліотек і вилучили з них книжки на чужих мовах, географічні карти, ілюстрації, портрети з часів угорської окупації [29]. Дирекції шкіл подали

звіт про пророблену роботу і списки конфіскованої літератури.

У доповідній записці завідувача відділу шкіл Закарпатського обкому КП(б)У А. Гончаренка від 19 лютого 1946 р. «Про стан шкіл в Закарпатській області» для завідувача відділу шкіл ЦК ВКП(б) Н. Яковлева читаємо: «Вже на початку 1945 р. програми і підручники введені в школах Закарпатської України під час німецько-мадярського окупаційного режиму були вилучені із вжитку. В основу навчальної роботи шкіл були покладені програми радянської школи» [30, арк. 1].

Наступним кроком стало ухвалення декрету від 20 квітня 1945 р. «Про утворення Цензурного Відділу при Народній Раді Закарпатської України» [31]. При окружних і міських народних комітетах утворювалися посади літконтролерів. Як і в попередньому декреті про цензуру, кожна друкарня мала представити цензурному відділу перші три відтиски видання. Недотримання вимог передбачало штрафи від 10 тис. до 100 тис. пенге, або позбавлення волі від 6 місяців до 3 років.

Із утворенням Закарпатської області при виконавчому комітеті Закарпатської обласної ради депутатів трудящих утворили управління у справах літератури і видавництв (облліт).

Ще у серпні 1945 р. за направленням ЦК КП(б)У для організації цензури на Закарпатті прибув М. Омеляненко. Він укомплектував апарат як в Ужгороді, так і в округах. На травень 1947 р. в обласному центрі працювало 8 цензорів. У всіх 13 округах підібрали уповноважених облліту: 4 осіб працювали на звільнених посадах, 9 – за сумісництвом. У 1946 р. проведена обласна нарада уповноважених з очистки бібліотек від «ворожої» літератури. Начальник облліта та його заступник виїжджали в округи, виявляли недоліки і давали вказівки [32, арк. 18, 20]. У 1946 р. таких виїздів було 17, за перший квартал 1947 р. – 6.

Щотижня цензори проводили заняття з підвищення кваліфікації та вивчення «Переліку даних, які складають державну таємницю». М. Омеляненко відзвітував: «Всі газети, книги і інша друкована продукція

охоплені попереднім цензорським контролем. Перед друком він читає продукцію і коли він знаходить державні, військові тайни, або політично неправильні речення він викреслює їх із газет. За час існування Закарпатського обліту попереджено в газетах і інших видах друкованої продукції 127 фактів розголошень військових, державних тайн, політико-ідеологічних викривлень» [32, арк. 18]. За його словами, декілька разів повністю знімали статті і вірші з газет, як політично шкідливі. Крім того, було 10 конфіскацій друкарської продукції з грубими помилками і спотвореними портретами.

Починаючи із 1946 р., обласні газети виходили трьома мовами: українською («Закарпатська правда», 13 окружних газет), російською («Закарпатская Украина» – згодом «Советское Закарпатье») й угорською («Карпат Ігоз Со»). Угорською дублювали обласну газету «Молодь Закарпаття» і дві окружні – ужгородську і берегівську. Всього в області видавали 16 газет загальним тиражем 67,5 тис. прим. [33, с. 43]. Тож радянські цензори мали роботу.

У назвах 13 окружних газет – органах окружкомів партії відбито дух часу: «За нове життя» (Іршава), «Колгоспне життя» (Ужгород), «Соціалістична праця» (потім «Ленінська правда», Рахів), «Ленінський шлях» (Свалява), «Перемога» (Перечин), «Прапор перемоги» (Мукачево), «Радянська Верховина» (Воловець), «Сталінський прапор» (Севлюш), «Сталінське слово» (Хуст), «Сталінським шляхом» (Великий Березний), «Тячівська правда» (потім «Червона трибуна», Тячів), «Зоря» (потім «Червона зоря», «Радянська Верховина», Волове).

Наведемо кілька прикладів роботи цензора. Спочатку у статті «Дошка пошани» газети «Молодь Закарпаття» були такі слова: «В Хусті при окружкомі союзу молоді знаходиться дошка пошани, на якій повішені (підкреслення цензора – авт.) кращі комсомольці». Після підпису редактором номеру до друку цензор виявив ще дві «грубі політичні помилки». У передовиці мовилося: «Працюємо на себе, на свій народ, не те що раніш на

проклятих мадяр гнули спину від ранку до вечора». Редактора звинуватили, оскільки серед мадяр були трудящі та експлуататори. У цій же передовиці йшлося: «Немає ніякого сумніву, що новий Сталінський п'ятирічний план не буде виконаний і перевиконаний». Тут цензор побачив «контрреволюційний зміст, так як газета заявляла, що Сталінський п'ятирічний план не буде виконаний» [32, арк. 18].

Робота цензора не припинялася навіть після виходу періодики. Наступного дня надруковані газети ще раз перевіряли цензори. Про розголошення військових і державних таємниць, помилки політичного характеру письмово повідомляли уповноваженого, який читав газету перед друком. Періодично складали інформаційні листи із вказівкою на конкретні помилки в газетах. Їх розсилали всім уповноваженим для запобігання подібних помилок у майбутньому.

Робота цензорів набула особливого значення з ухваленням постанови Ради Міністрів СРСР від 18 червня 1947 р. про «Перелік даних, які складають державну таємницю» та Указу Президії Верховної Ради СРСР від 9 липня 1947 року про відповідальність за розголошення державної таємниці. Під критику начальника Закарпатського облліта за друк матеріалів, які не підлягають відкритій публікації, потрапили газети «Закарпатська правда» та «Советское Закарпатье». За 7 місяців 1947 р. облліт припинив 41 випадок розголошення державних і військових таємниць, із них 90% припало на редакції газет «Закарпатська правда» та «Советское Закарпатье» [22, арк. 4]. «Закарпатська правда» кілька разів засилала матеріали в набір про дислокацію військових частин, собівартість продукції, державні заготівельні ціни, технічні швидкості потягів тощо. «Советское Закарпатье» хотіло розкрити плани і їх виконання з видобутку вугілля на Закарпатті, роботу геологорозвідувальної групи, назвати кількість населення в Ужгороді, антирадянські контрреволюційні групи.

Під критику потрапила Мукачівська окружна газета «Прапор перемоги» за публікацію даних, що стосувалися місячного плану

нафтопeregінного заводу в абсолютних цифрах. Цензору винесено догану. Іршавська окружна газета «За нове життя» (редактор – Гуша, цензор – Дворник) опублікувала виконання плану в абсолютних цифрах по шахті і «показала собівартість промислової продукції» [22, арк. 5]. І цензор, і редактор були попереджені.

Начальник Закарпатського обласного управління в справах літератури та видавництва М. Омеляненко надіслав доповідну записку від 5 травня 1948 року секретарю Закарпатського обкому КП(б)У Бойку і начальнику Головліту УРСР Полонніку. Він вважав, що працівники «Закарпатської правди» іноді «несерйозно і непродумано підходять до висвітлення класової боротьби, яка відбувається на селі в Закарпатті, в результаті чого на сторінки газети потрапляє матеріал політично шкідливий» [22, арк. 17]. Мова йшла про матеріал, який мав бути опублікований в газеті 28 серпня 1947 р. під назвою «Порушена справедливість». Наведемо уривок: «...у бідняків землю, якою вони користувалися 20 років, в 1946 році вже при радянській владі відібрали. Бідняки 54 рази звертались до радянських органів окружного земельного відділу обласного управління сільського господарства, окружного суду з скаргою, але безрезультатно». Головний цензор області зауважив: «Виходить, що ніби в Закарпатській області не існує радянської влади або коли вона існує, то не для трудящих і автори статті апелюють через обласну газету до маси з скаргою на радянську владу». Цензор вночі зняв статтю з номера.

Найбільше критики викликала стаття, яка мала бути надрукована в «Закарпатській правді» 25 квітня 1948 р. під назвою «До чого приводить політична короткозорість. Все для куркулів в Бедевлі». Вирізка із сигнального примірника з помітками цензора підшита в архівній справі. У тексті йшлося: «Взаємодопомога в Бедевлі організована погано. В селі є 150 пар тягла, але то в куркулів. І 550 господарств без тягла. Тому і посіяла біднота дуже мало». Цензор в цих рядках знайшов політичну помилку: «Газета всі господарства в селі, які мають тягло, називає куркульськими. Газета розділила село на дві групи, куркулі і бідняки, а середняків, з якими

треба вести виховну роботу, для газети зовсім не існує. Таке огульне обвинувачення і зараховування всіх середняцьких господарств до куркульських крім шкоди нічого не принесе» [22, арк. 18].

15 лютого 1948 р. із друку в «Закарпатській правді» знято вірш, який, на думку автора, мав прославити працю в нових умовах, а вийшло навпаки. Перепало заступнику редактора «Закарпатської правди» Сафонову, що заперечував проти зняття вірша з друку. Подамо вірш із підкресленнями цензора:

*Колись давно мій дід ковалював,
Стареньку кузню мав обліплена землею,
Зтомившись молот на ковадло клав,
 Брав люльку, з жадністю смоктав, –
 І так весь вік не розлучався з нею.
 Любили люди діда коваля,
 В усяку пору кузню навіщали.
 В труді нікому дід не відмовляв,
 У кузні вічно вогники блищали.
 Тяжке було у діда ремесло.
 Та нас до нього змалку приучили,
 Підняти ж молот я не мав ще сили:
 Мені восьми тоді ще не було.
 Та ось тепер, коли в моїх руках
Все те, чим дід в житті своїм гордився,
 Я відчуваю: праця нелегка,
 Але йому я б тричі поклонився
 За те, що нас любити труд навчив,
 За руки ті, що усталі не знали,
 За те, що навчив кувать мечі,
 Щоб ми цей молот з рук не випускали.*

Цензор вважав: «Автор вірша оспівує тяжку працю одноосібника як в

минулому так і тепер, минуле показано дідом, а сучасне внуком. Тяжка праця діда так виглядає «стареньку кузню мав обліплена землею, зтомившись молот на ковадло клав». «Тяжке було у діда ремесло». Автор описує тяжку і безрадісну працю діда коваля. «Та ось тепер, коли в моїх руках все те, чим дід в житті своїм гордився. Я відчуваю: праця нелегка» – виходить, що ніби і у внука тепер все те, що було в діда, треба розуміти старенька кузня і ті ж тяжкі одноосібні умови праці. Автор виспівує тяжку працю одноосібника діда коваля в минулому і механічно переносить все це на сучасне, не бачить тих соціалістичних змін в праці, які відбулися за роки радянської влади» [22, арк. 19-20].

Працівники облліту перевіряли конфісковані приватні та церковні бібліотеки, а також книгарні на наявність забороненої літератури. До травня 1947 р. було вилучено з обласної, міських, окружних і сільських бібліотек, а також з церковних і монастирських бібліотек – 120 081 екземпляр «шкідливої літератури», із них 9 881 екземпляр із церковних і монастирських бібліотек [32, арк. 20].

У букіністичній книгарні Ужгорода 11-14 червня 1947 р. Знайшли «шкідливу» літературу «українсько-німецьких націоналістів», «Просвіти», «Вісника», товариства ім. О. Духновича й угро-руські видання. Значну частину вилученої літератури склали підручники, календарі, журнали, художні твори. Як писав цензор: «В усіх цих виданнях є брудна лайка проти Радянського Союзу, фашистська пропаганда, вихваляння націоналістів. Велика кількість також видань греко-католицької церкви «Душпастир» і «Благовісник», в яких поруч з релігійними проповідями й різними порадами є злісні наклепи на Радянський Союз, на більшовиків» [34, с. 170-171].

Отже, радянізація Закарпаття передбачала проведення різних агітаційно-пропагандистських заходів, спрямованих показати переваги радянського ладу. При цьому особливу увагу приділили цензурі, яка мала не допустити витік і поширення «неправильної» чи «політично шкідливої» інформації. Це стосувалося періодичної преси, книгарень і бібліотек.

3.2. Виборчі кампанії 1946 і 1947 рр.

Після ліквідації угорського окупаційного режиму восени 1944 р. Закарпаття поступово радянізується. Спочатку в умовах напівдержавного утворення Закарпатська Україна (1944-1945) діяли народні комітети, як органи місцевого самоврядування, що виконували накази і розпорядження командування збройних сил СРСР. З управлінських посад витісняли старих службовців. Після підписання Договору про входження Закарпаття до складу Української РСР контроль силових структур над органами Закарпатської України посилювався. Нова влада перекреслила сподівання на повернення «чеського плюралізму» з розгалуженою багатопартійною системою. Натомість формувалась однопартійна модель державного управління.

19 жовтня 1944 р. на установчій конференції в м. Мукачево утворено Комуністичну партію Закарпатської України (КПЗУ), що стала правонаступницею Закарпатського крайового комітету Комуністичної партії Чехословаччини 1921-1938 років. Тоді ж обрали Центральний комітет КПЗУ та засновано друкований орган – газету «Закарпатська правда». Комуністи бачили головним своїм завданням очолити рух за возз'єднання краю в єдиній українській державі [35, с. 27]. Після цього 15 грудня 1945 р. КПЗУ «вливається» в склад ВКП(б). А 22 січня 1946 р. Президія Верховної Ради СРСР затвердила подання Президії Верховної Ради Української РСР про утворення Закарпатської області. Загальнодержавна радянська політична система стає домінуючою.

Вибори до Верховної Ради СРСР (лютий 1946 р.), Верховної Ради УРСР (лютий 1947 р.) і місцевих Рад депутатів трудящих (грудень 1947 р.), стали перевіркою проведеної роботи Комуністичною партією, місцевими органами влади, командуванням Червоної армії та співробітниками державної безпеки. Це засвідчує величезна кількість архівних матеріалів, які зберігаються в центральних [36; 37] і місцевих [38-42] державних архівах.

До перших радянських виборів на Закарпатті влада підійшла з великою відповідальністю. До складу 663 виборчих комісій було включено 4 865 осіб,

у т. ч. 1 351 комуніст, або 28%. Агітатори і пропагандисти, склад яких добирався первинними організаціями ВКП(б), розгорнули масово-роз'яснювальну роботу з питань радянської виборчої системи та її переваг над «буржуазною», а також на нейтралізацію будь-яких опонентів, на викриття «ворожих буржуазних українських і угорських націоналістів» тощо. З метою підготовки виборів в Закарпаття з Москви і Києва прибуло понад 100 працівників [2, с. 39]. Ця підготовка розпочалася ще 1945 року. Так, з інформації від 22 листопада 1945 р. довідуємося, що вже «підібрані і обговорені на зборах члени окружних виборчих комісій», а «висування кандидатур в склад виборчих комісій проходить на високому ідейно-політичному рівні» [39, арк. 1].

Виборчі комісії сформували за радянським зразком. Переваги надавалися соціальному походженню, попереднім заслугам перед СРСР або Червоною армією чи Комуністичною партією [43, с. 53]. Наприклад, до Ужгородської окружної комісії збори обласного осередку Спілки письменників СРСР обрали А. Патруса-Карпатського. Також рекомендовано жителя с. Дубрівка Ужгородського округу Ю. Цуга, який «проводив активну боротьбу проти німецько-угорських загарбників, і довгий час перебував у в'язниці» [39, арк. 2]. У м. Хуст до комісії «бійці та офіцери висунули гвардії полковника М. Гаврилова», а у Свалявському окрузі – 17 «селян, робітників та інтелігенції». До комісії делегували жителя с. Лисичево Іршавського округу П. Мелеша, позаяк це «член партії з 1924 р., який приймав активну участь у боротьбі з німецько-угорськими загарбниками, був учасником підпільної боротьби, за що неодноразово переслідувався». Угорець за національністю К. Бігорій став членом комісії з приміткою: «будучи в 1918 р. в полоні, в Росії, вступив в ряди Червоної гвардії, був учасником громадянської війни, відстоював завоювання Жовтневої революції» [39, арк. 8]. Водночас бачимо, що до підготовки і проведення виборів залучалися представники національних меншин.

Відділ пропаганди і агітації ЦК КПЗУ видав спеціальну брошуру

«Положення про вибори у Верховну раду СРСР» доступним тиражем: 10 тис. прим. українською мовою, 7 тис. прим. угорською. Було надруковано «Конституцію СРСР» тиражем 10 тис. українською мовою і 4 тис. угорською. Йшла підготовка до видання «Блокнота агітатора», який мав виходити 4 рази на місяць тиражем 4 тис. прим. українською мовою, 1 тис. – угорською [39 арк. 2-3].

У всіх округах разом із виборчими комісіями утворювали агітпункти. Лише у м. Мукачево їх було 11, а в с. Великий Раковець Іршавського округу «роботу проводять 47 агітаторів, які керують гуртками, де навчається 700 виборців» [39, арк. 3]. За останні два передвиборчі місяці агітатори провели 37 семінарів на теми: «Радянська держава – найдемократичніша держава в світі», «Про Сталінську конституцію», «Права та обов'язки громадян СРСР», «Про техніку голосування» і т. п., а також 72 800 бесід (70 434 у селах, 2 366 у містах) з участю 923 623 селян і 48 907 міщан [39, арк. 114]. Загалом же у списки виборців станом на 1 січня 1946 р. було включено 422 947 чол. Таким чином, кожен із виборців мав бути присутнім на подібних заходах як мінімум двічі.

Комуністична влада навіть не розмежовувала поняття «член виборчої комісії» та «агітатор», вважаючи, що кожен член комісії обов'язково мав працювати й агітатором. Навіть офіційні зведені таблиці називалися «Зведення про кількість дільничних виборчих комісій і склад агітаторів в Закарпатській області» [39, арк. 5-6]. З інформації завідувача оргінструкторським відділом ЦК КП(б)У О. Шаповала від 1 лютого 1946 р. довідуємося, що Положення про вибори у Верховну Раду СРСР та Конституцію СРСР роз'яснював у Закарпатті 9 161 агітатор, а у всі округи відрядили з ЦК КПЗУ доповідачів і лекторів, зокрема багатьох офіцерів із військових частин [39, арк. 8]. Гуртками з вивчення «сталінського» виборчого законодавства охопили 300 тис. осіб. До складання списків виборців залучалися працівники народних комітетів, робітники, студенти.

Із 1 до 10 грудня 1945 р. в окружках і міськкомках були проведені

партійні збори, де розглянули два питання: 1. Про стан організаційно-партійної роботи. 2. Про хід підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР [39, арк. 9]. Використовувала влада і вже перевірені на Східній Україні метод «соціалістичного змагання». Так, під час висунення кандидатур у члени дільничних виборчих комісій на млині №1 м. Ужгород робітники зобов'язалися виконати норму на 125%, фактично виконали – на 146% [39, арк. 10].

Організатори виборів зустріли певний спротив населення краю через те, що «ворожі елементи» вели «ворожу роботу». У Хустському окрузі поширилися слухи, що всіх, хто потрапить у списки виборців, виселять у Сибір. Дехто відмовлявся називати своє прізвище, а складання списків у такому випадку відбувалося зі слів сусідів.

Із довідки від 5 січня 1946 р. «Про стан підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР по Закарпатській області» (Закарпатська область де-юре створена 22 січня 1946 р.), що тривалий час містила гриф «совершенно секретно», дізнаємося: у краї діяли 662 виборчі комісії, куди входило 5 446 осіб, в т.ч. 983 жінки (18%). Серед них – 446 членів ВКП(б), 1 276 членів КПЗУ, 495 членів ВЛКСМ і СМЗУ (Спілки молоді Закарпатської України), 3 229 безпартійних (59%). За соціальним станом – 869 робітників, 2 729 селян, 1 848 службовців.

До 1 січня 1946 р. Обладнали 373 приміщення виборчих дільниць і 326 приміщень агітпунктів. Виготовлено 1 тис. виборчих урн встановленого зразка. У краї працювало 11 983 агітатори, з них 4 800 представників інтелігенції та 250 офіцерів Червоної армії. У середньому на одного агітатора припадало 28 виборців [39, арк. 12]. Отож, «агітаційна машина» працювала на повну потужність.

3 січня 1946 р. розпочалося «висунення» кандидатів у депутати союзної Верховної Ради – двопалатного парламенту, що складався з Ради Союзу і Ради Національностей. Депутати обирались шляхом прямих виборів за мажоритарною системою на чотири роки (1946, 1950, 1954, 1958, 1962,

1966,1970 pp.), згодом на п'ять років (1974, 1979, 1984, 1989 pp.) [44, с. 114].

У Раду Національностей висунули І.І. Туряницю (Ужгородський виборчий округ №30), у Раду Союзу – І.М. Ваша (Ужгородський ВО №510), В.П. Русина (Мукачівський ВО №511), А.І. Петрище (Хустський ВО №512). Комуністичним ритуалом було висунення на місцевих зборах кандидатами в депутати Верховної Ради СРСР членів Політбюро ЦК ВКП(б) Й.В. Сталіна, М.С. Хрущова, А.І. Мікояна, К.Є. Ворошилова, Л.П. Берія, Л.М. Кагановича, М.А. Вознесенського, В.М. Молотова та ін.

Кандидатуру І. Туряниці висунули на трьох підприємствах (Мукачівському нафтоперегінному заводі, залізничному вузлі Чоп, електростанції м. Ужгород) і у чотирьох селах (Середнє Ужгородського округу, Великі Лучки Мукачівського округу, Репинне Волівського округу, Люта Великоберезнянського округу) [39, арк. 13]. Як бачимо, організатори виборів ретельно продумали тогочасні політтехнології виборчого процесу – І. Туряницю висували як робітники різних галузей – нафтовики, енергетики, залізничники, так і селяни низинних (Ужгородський і Мукачівський) та гірських (Великоберезнянський та Волівський) округів. Це мало показати виборцю всебічність підтримки цієї кандидатури.

Далі переходили до обговорення кандидатур. На збори з висунення І. Ваша з'явилося 2 901 особа, усі проголосували одноголосно «за». Лише на Свалявському хімічному заводі на зборах зафіксували 800 робітників, службовців, домогосподарок, на Чинадіївському лісопильному заводі – 310 осіб, у с. Тур'я-Ремета – 476. В обговореннях виступили 56 осіб [39, арк. 15]. Промовці дотримуватися певної схеми: дякували «товаришу Сталіну», радянському народу, хвалили радянське виборче законодавство і конституцію. Ось виступ вчителя Ужгородської школи В. Левдара: «Велике право, щасливу долю одержали ми з рук Червоної армії. 39 років віддав я справі виховання молодого покоління і лише тепер мрії і прагнення народні здійснились. За сталінською Конституцією ми будемо мати право приймати участь у виборах до Верховної Ради. Тепер всім нам надається право обирати

і бути обраними до найвищого органу державної влади. Спасибі велике батькові Сталіну за щасливу долю для народу, за те, що він дав нам право громадян країни сонця і радості народної громадян могутнього Радянського Союзу» [39, арк. 23-24]. І це типові тексти. На подібних зборах змагалися у красномовності. Виступаючи заздалегідь визначалися організаторами, їм підказували головні акценти майбутньої промови. Проте траплялися винятки. У с. Дравці Ужгородського округу деякі селяни заявили, що «нам все рівно, яка буде влада, аби можна було б де купити одяг та взуття». Житель с. Комарівці того ж округу І. Дзямко заявив: «Краще жити без радянської влади, бо з нею з голоду помреш» [39, арк. 25].

Місцеве керівництво чітко фіксувало найменші прояви незадоволення населення радянською владою. У таємній «Інформаційній записці» від 10 січня 1946 р. уповноваженого обкому КП(б)У по Рахівському округу А. Гіневського вказувалося на «діяльність ворожої пропаганди» [39, арк. 33]. Адже голова сільського народного комітету с. Богдан Кудрич «перед зборами заявив, що люди не будуть виступати, бо незадоволені: два місяці лісоруби не дістають тут зарплату та продуктів». У румунськомовному с. Середня Апша спілкування з виборцями відбувалося через перекладача. Проте це не завадило зафіксувати репліку з місця: «А чому нам на дозволяють ходити в ліс по дрова, а потрібно платити по 20 рублів за кубометр». Відзначено, що «не дивлячись на святковий час і бажання деяких священиків, затримати свою паству в церкві селяни швидко наповнили зал зборів», «в с. В. Апша помітну протидію проводить місцевий священик Ференчик», «в самому Рахові... священик Уйгель скликає в себе на дому дітей... створивши щось на зразок школи на дому» [39, арк. 34]. Найбільшим проявом «ворожої агітації» в Рахівському районі стала листівка у с. Розтока із закликом голосувати «За Бенеша», або взагалі викреслити у бюлетені прізвище кандидата.

У Севлюському окрузі виявили переважно технічні помилки, зокрема у селах Великі Ком'яти й Онок знайшли 4 виборців, народжених після 10 лютого 1928 р., які ще не мали право голосу. Станом на 14 січня 1946 р. не

вивісили списки виборців у м. Севлюш (виборча дільниця міськради), селах Великі Ком'яти, Вишній Шард та ін. Тому 15 січня 1946 р. пройшли окружні передвиборчі збори довірених осіб, завідувачів агітпунктами й агітколективами, агітаторів, голів і секретарів сільрад і виборчих дільниць. «Для ліквідації недоліків підібрано актив з товаришів, що прибули з Радянського Союзу, які обізнані зі справою» [39, арк. 36], – йшлося в інформації уповноваженого по Севлюському округу А.Костенка.

Враховуючи типові передвиборчі помилки, оргінструкторський відділ Закарпатського обкому КП(б)У 17 січня 1946 р. направив таємного листа секретарям окружкомів і міськкомів, які протягом тижня, до 24 січня, повинні були надіслати до обкому інформацію із відповідями на 10 питань щодо технічних аспектів виборів. Одночасно керівникам Закарпатського обкому КП(б)У І. Туряниці та Г. Пінчуку надійшла «Доповідна записка про настрої населення в прикордонній полосі Закарпатського прикордонного округу в зв'язку з кампанією по виборах у Верховну Раду Союзу РСР» [39, арк. 44-49] за підписом начальника управління прикордонних військ генерал-майора Іллі Дьомшіна. Вона датована 19 січня 1946 р. під грифом «Совершенно секретно.Серия "К"»(конфіденційно).

У першому абзаці цього документа відзначається, що населення прикордонної смуги Закарпатської України «до підготовки до виборів ставиться позитивно, значна кількість населення особисто залучилася до участі у передвиборчій кампанії». Далі вказано на різноманітні недоліки, насамперед – слабка агітаційно-пропагандистська робота. «Населення неправильно розуміє майбутні вибори у Верховну Раду Союзу РСР, йдеться в доповідній записці, – і на основі цього стверджує, що майбутні вибори у Верховну Раду – проведення серед населення плебісциту для голосування про приєднання Закарпатської України до Чехословаччини чи Угорщини» [39, арк. 44].

Відзначено низький рівень ідейно-політичної підготовки агітаторів «із місцевого населення», їх довільних тлумачень Положення про вибори у

Верховну Раду СРСР та інших «політичних питань». Наводиться уривок виступу 13 грудня 1945 р. агітатора с. Вишково Хустського округу вчителя Мандрика: «Скоро будуть створені колгоспи і в Закарпатській Україні і все майно населення і худоба: коні, корови, свині, вівці, будуть усупільнені» [39, арк. 45]. Наступного дня 12 господарів приступили до забою худоби.

Увагу акцентовано на «ворожих висловах і ворожій діяльності антирадянських елементів». Наприклад, в селах Нижня Апша і Біла Церква Рахівського округу близько 2 тис. членів євангельської громади заявили, що не візьмуть участі у виборах, бо свої голоси вже віддали Ісусу Христу. Мешканка краю Феодора Тегза 16 грудня 1945 р. сказала: «Прийшли більшовики і принесли нам життя, світла не побачиш – гірше всякого фашистського режиму. А тепер ще й пропонують голосувати за радянську владу. Я голосувати не буду» [39, арк. 46].

Незадоволення владою напередодні виборів зростало через дефіцит промислових товарів і продуктів харчування. Житель с. Гудя Севлюського округу Василь Чухран 18 грудня 1945 р. відзначив: «Такої влади як зараз закарпатський народ в своєму життю не бачив і її не потрібно, ніде нічого не купиш, навколо одні військові. Після цього комуністи хочуть щоб ми за них голосували» [39, арк. 47].

Деякі жителі Берегівського округу, угорці за національністю, які мали родичів у радянських таборах військовополонених, мали намір голосувати проти кандидатів у Верховну Раду СРСР. Подібні заяви вважалися «контрреволюційними», спрямованими на зрив виборів. Таке ж визначення отримав і наступний факт. 27 грудня 1945 р. в частині будинку підприємця Коцура с. Дубриничі Перечинського округу облаштували агітпункт. Наступного дня підприємець зняв табличку «Агітпункт» і замінив вивіскою «Корчма Коцура». Його заставили знову вивісити табличку «Агітпункт». Ще один «контрреволюційний злочин» прикордонники виявили в с. Богдан Рахівського округу, коли на вулиці знайшли 5 антивиборчих листівок [39, арк. 49].

У союзній столиці м. Москва ретельно стежили за передвиборчою ситуацією в Закарпатті. 8 січня 1946 р. ЦК КПЗУ одержала від Центрвиборчкому телеграму, що зобов'язала до 10 січня провести реєстрацію кандидатів, до 15 січня опублікувати інформацію про кандидата в пресі та надіслати всі відомості про кожного кандидата фельдзв'язком до Москви [43, с. 56].

Згідно зі ст. 78 «Положення про вибори до Верховної Ради СРСР», голосування відбувалося на підставі документа, що засвідчує особу – паспорта, колгоспної книжки, профспілкового квитка тощо. У зв'язку з тим, що закарпатські виборці не мали цих документів (ще не створена область, відсутні колгоспи), НРЗУ наказала виготовити посвідчення. Їх бланки розіслали в округи і СНК. Посвідчення нумерувалося в залежності від номера виборця у «Списку виборців», вказували прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, місце проживання. Виборці мали отримати ці посвідчення не пізніше, ніж за 15 днів до виборів [43, с.56-57].

Готувалися до виборів і репресивно-каральні відомства. Про це йдеться у документі «План оперативно військового забезпечення виборчих дільниць» [39, арк. 31-32], що завізований секретарем обкому КП(б)У Іваном Туряницею і погоджений із командиром 3-го гірського стрілецького Карпатського корпусу Миколою Гагеном, начальником управління внутрішніх справ в Закарпатській області Петром Сопруненком, начальником управління прикордонних військ Іллею Дьомшіним, в.о. начальника управління держбезпеки полковником Степаном Бойком.

Відповідні заходи проводили в два етапи. До 5 лютого 1946 р. у кожен із округів направили «відповідальних працівників» за посадою не нижче заступника начальника відділу (7 службовців НКВС, 6 співробітників НКДБ). На великі або «бунтівні» села виділили військові групи. У Рахівському окрузі по 15 прикордонників направили в села Лазещина і Кваси. У Тячівському окрузі прикордонники «забезпечували порядок» у селах Брустури (20 осіб), Усть Чорна (15), Угля (20). У Волівський, Нижньоверечанський та

Свалявський округи відправили по 20 бійців 3-го гірського стрілецького Карпатського корпусу – у села Колочава-Лази, Синевир, Волове, Пилипець, Верб'яж, Щербовиця, Извор-Гута, Поляна, Березники. 30 військових прибули у с. Порошкове Перечинського округу. Крім того, з бійців Карпатського корпусу і прикордонного управління створили резервно-маневрені групи по 40-60 осіб і спрямували в округи.

Загалом для проведення виборів виділили близько 810 вояків корпусу і 400 прикордонників. Вони підпорядковувалися начальникам окружних відділів внутрішніх справ. У той же час органи держбезпеки повинні були «найбільш активний антирадянський елемент вилучити» [39, арк. 32].

Другий етап підготовки до виборів передбачав посилення військової присутності в селах, які прилягали до межі із Львівською і Станіславською (Івано-Франківською) областями [43, с. 57]. Комуністи боялися «візитів» ОУН-УПА звідти. Так, у с. Ясіня Рахівського округу направили 60 прикордонників, у села Бистрик і Німецька Мокра Тячівського округу – по 30 прикордонників, а в с. Дубове – 30 бійців стрілецького корпусу. Карпатський корпус забезпечував проведення виборів й у селах Волівського і Нижньоверечанського округу: Синевирська Поляна (40 бійців), Торунь (40), Верхнє Студене (30), Латірка (40), Мала Розтока (30), Воловець (60). У с. Люта Великоберезнянського округу розмістилися 30 прикордонників. У кожен такий пересувний загін входив 1 офіцер, за званням не нижче старшого лейтенанта, 1 політпрацівник, 1 оперативний працівник контррозвідки «СМЕРШ». Продумали й систему маскування під виглядом розвідки, навчання чи господарських робіт [39, арк. 31]. Для посилення роботи з агентурою до дня виборів органи НКВС та НКДБ в кожен округ додатково надіслали по 2 працівники.

Не обійшлося без ексцесів. Як повідомив начальник Воловецького окружного відділу НКВС, 21 січня 1946 р. в с. Буковець проходили збори з приводу виборів. Головував представник ЦК КП(б)У курсант парт курсів Міхаїл Пупишев, якого «обеззброїли та забрали з собою бандерівці»

[39, арк. 61].

7 лютого 1946 р. начальник гарнізону м. Ужгород генерал-лейтенант М.Гаген видав наказ №5 «Для підтримки порядку в Ужгородському гарнізоні в період виборів у Верховну Раду СРСР». Командиру 128 гвардійської гірської стрілецької дивізії доручено створити дві оперативні групи з числа курсантів по 16 осіб на чолі з офіцером. Їх мали забезпечити боєприпасами, 2 вантажівками з повною заправкою паливом і тримати в бойовій готовності з 8 до 12 лютого 1946 року [39, арк. 74]. 26 бійців направлялися для підтримки правопорядку в Ужгороді. Під посилену охорону взяли обком КП(б)У, облвиконком, електростанцію, радіостанцію, виборчі дільниці, водопровід, нафтобазу, мости через р. Уж, банк, міськом КП(б)У, міськвиконком.

Обласне управління зв'язку встановило телефонні апарати безпосередньо на виборчих дільницях, використавши при цьому і телефонні апарати військових частин, лісоуправлінь і залізничних станцій. Таким чином телефонізували 397 із 664 виборчих дільниць. Крім цього, встановили 10 телеграфних пунктів, задіяли 31 рацію і 3 радіостанції [39, арк. 71].

Станом на 9 лютого 1946 р. в Закарпатській області діяло 666 виборчих дільниць, у списки виборців внесли 433 064 особи, налічувалося 11 397 агітаторів. Від 3 січня до 10 лютого 1946 р. проведено 314 зборів і мітингів з участю 37 074 особи, а з доповідями виступили 270 комуністів, чиновників, агітаторів [39, арк. 76-77].

Нерідко військові та репресивно-каральні органи вели «роз'яснювальну роботу» за власним сценарієм. Так, 7 лютого 1946 р. прикордонники на чолі з майором Сімбіркіним провели бесіду з 6 жителями с. Вари Берегівського округу, які трьома днями раніше, 4 лютого, відмовилися взяти посвідчення на голосування, оскільки «голосувати за більшовиків не будуть» [39, арк. 74]. Про цей факт відразу ж поінформовано секретаря Закарпатського обкому КП(б)У Г.Пінчука.

Списки виборців склалися зі зволіканнями і помилками. До 1 лютого

1946 р. виявлено пропущених, або внесених до списків по декілька разів 8 202 виборців. Найбільше – у м. Мукачево – 2 339 осіб [39, арк. 78]. За це уповноважений обкому КП(б)У Кухта отримав партійне стягнення.

Напередодні виборів зафіксовано багато фактів незадоволення населення. Про це йдеться в «Інформації про стан підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР» від 8 лютого 1946 р., котру підготував завідувач сектора інформації оргінструкторського відділу обкому КП(б)У Нечипорук для секретаря обкому Пінчука. Зокрема, у с. Плоске Свалявського округу знайшли повішену собаку з надписом: «Ця собака померла від того, що не отримувала хліба». 8 лютого 1946 р. у с. Великі Лучки Мукачівського округу виявили листівку наступного змісту: «Не голосуйте за кандидатів (Туряницю, Русина), тому що вас обманюють. А це висуває Радянський Союз. Всіх кандидатів у бюлетенях викреслити і висувайте своїх». На машинописному відтворенні листівки Нечипорук власноручно дописав: «Винуватця виявлено». Не сприймали тоталітарний виборчий фарс і середовищі військових. Прибувши з Угорщини на залізничну станцію м. Мукачево, капітан Г. Міняїл зайшов на 69 дільницю і зірвав вивішені виборчі списки і плакати. При цьому сказав: «Капут –ленінізму».

Не випадково на день виборів залучили велику кількість військових, а дільниці взяли під гласну і негласну охорону по лінії НКВС. Уповноважені ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, обкому, окружкомів і міськкомів КП(б)У отримали посвідчення на право присутності у виборчих комісіях 10 лютого 1946 р. при підрахунку голосів.

Сам день голосування відображено вельми детально в оперативних звітах з округів для обласного партійного керівництва, що узагальнені під назвами «Інформація про політичні настрої населення у зв'язку з виборами у Верховну раду СРСР по Закарпатській області на 10 лютого 1946 року» [39, арк. 82-85], «Про політичні настрої населення в Закарпатській області у зв'язку з виборами до Верховної Ради СРСР станом на 9 годину» [39, арк. 86-87], «Інформація про політичні настрої населення у зв'язку з виборами у

Верховну раду СРСР по Закарпатській області на 10 лютого 1946 року на 14 годину» [39, арк. 93-95], «Інформація про політичні настрої населення і про хід голосування у Верховну раду СРСР по Закарпатській області на 10.ІІ.-46 року на 20 годину» [39, арк. 96-98].

У звітах відзначено «хороший настрій населення», голосування розпочалося вчасно «в 6 годин по московському часу». Вказували на електоральну активність місцевого населення. Наприклад, на виборчу дільницю 233 Воловецького округу 75-річний М. Містер прийшов ще опівночі, щоб проголосувати першим. У с. Латірка (в документі – Лопідка) цього ж округу 81-річний житель М. Зарібчак привів із собою на дільницю свою родину в кількості 20 осіб – синів, дочок, онуків і заявив: «Разом з усією сім'єю ми будемо голосувати за товариша Туряницю і Ваша» [39, арк. 89].

У Севлюському окрузі на виборчу дільницю №116 о 5 год. 30 хв. з'явилося близько 300 виборців, а в селах Верхній Коропець і Грабово Мукачівського округу на 10 год. повністю завершили голосування. Загалом по Закарпатській області на 10 год. проголосувало 123 378 осіб, або близько 30% виборців [39, арк. 82-84]. Це результат величезного агітаційно-пропагандистського пресингу і суворого контролю з боку комуністичної влади.

До надзвичайних пригод віднесли складні погодні умови, які завдали матеріальних збитків населенню Великоберезнянського, Перечинського, Рахівського і Хустського округів. Так, на Великоберезнянщині в с. Жорнава паводком знесло міст на центральній дорозі, а в с. Ставне були підтоплені 47 будинків. У с. Зарічево на Перечинщині вода зруйнувала міст, туди терміново вислали членів комісії з урною для голосування [39, арк. 85].

На 15 год. проголосував 348 271 виборець, або 80,3% внесених до списку. На цей час в угорськомовному с. Добронь Ужгородського округу знайшли листівку українською мовою: «Брати мадяри рвіть бюлетені і не голосуйте, бо недалеко той час, що для вас засяє сонце» [39, арк. 95]. У

с. Малий Раковець Іршавського округу місцева жителька О. Тавко отримала два бюлетені та порвала їх у кабінці для голосування [39, арк. 98].

Відомо багато фактів про голосування проти безальтернативних кандидатів. У с. Вишково Хустського округу на 250 бюлетенях було написано українською мовою «Хай живе Бенеш», а 102 «сектанти» цього села відмовилися від участі у виборах, навіть «член Хустської окружної виборчої комісії в бюлетенях повикреслював Туряницю і Петрище» [39, арк. 101].

Загалом партійні та державні чиновники, військові, співробітники органів внутрішніх справ і державної безпеки забезпечили необхідний результат. У оперативних зведеннях в день голосування зафіксовано, що із 441 952 виборців, які отримали бюлетені до Ради Союзу, проголосувало 440 621 (99,95%). У голосуванні до Ради Національностей взяв участь 440 421 виборець (98,2%). Результати голосування такі: до Ради Національностей обраний І. Туряниця – 396 652 голоси (92,1%), до Ради Союзу – І. Ваш – 129 753 голоси (85,82%), В. Русин – 132 743 (92,4%), Г. Петрище – 129 156 (88,1%) [39, арк. 149].

Вибори до Верховної Ради СРСР на Закарпатті 1946 р. розглядалися як серйозне випробування для радянської влади. Вони відбувалися під жорстким контролем комуністів і репресивно-каральних органів, під пресингом агітаційно-пропагандистської машини, адже до передвиборної кампанії залучили майже 12 тис. активістів. У підсумку оголошено, що вибори до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р. «пройшли організовано і на високому політичному рівні». Комуністи зафіксували високу явку виборців (99,95%), з яких близько 90% проголосувало за безальтернативних кандидатів. У цьому організатори виборів побачили «небачену політичну активність, якої в нашому краї ніколи не було, та й не могло бути при буржуазно-капіталістичному ладі». Однак подібне в історії Закарпаття мало місце сімомароками раніше. 12 лютого 1939 р. на виборах до Сойму Карпатської України взяло участь 92,5% виборців, а кандидати Українського

національного об'єднання отримали 92,4% голосів.

Наразі депутатами Верховної Ради СРСР обрані провідні діячі Закарпатської України – голова Народної Ради І. Туряниця, начальник державної безпеки І. Ваш, голова Вищого суду В. Русин, жінорган Волівського окружкому партії Г. Петрище, колишня наймичка.

18 лютого 1947 р. у м. Ужгород збори партійного активу Закарпатської області обговорили лише одне питання «Підсумки виборів до Верховної Ради УРСР і завдання парторганізацій». Головний доповідач – секретар обкому КП(б)У Г. Пінчук. На зборах були присутні керівники міських і окружних комітетів КП(б)У, редактори окружних газет, начальники окружних відділів МВС і МДБ, директори і секретарі парторганізацій великих підприємств, директори МТС, секретарі парторганізацій окремих сіл [45, арк. 1]. Регламент зборів передбачав 1,5 год. на виступ доповідача, 10 хв. на обговорення, з перервою через дві години на 15 хв. В обговоренні виступило 23 учасники зборів [46, арк. 1-2]. У резолюції зборів зазначили, що «блок комуністів і безпартійних 9-го лютого, в день виборів одержав нову, блискучу перемогу. 99,97% всіх виборців прийняло участь у виборах депутатів Верховної Ради УРСР, з них 98,58% віддали свої голоси кандидатам сталінського блоку комуністів і безпартійних» [45, арк. 3]. Отож, радянська влада має безмежну народну підтримку, а Радянський Союз міцний як ніколи.

Наступні вибори – до Верховної Ради УРСР 9 лютого 1947 р. висвітлювалися науковцями переважно в контексті радянзації Закарпаття. Про це писали дослідники у радянський час і пізніше [44; 47; 48; 49]. Верховна Рада УРСР була однопалатним парламентом. Вона обиралась шляхом загальних прямих виборів при таємному голосуванні (1 депутат від 100 тис. виборців) терміном на чотири роки. Серед її депутатів переважали члени Компартії (62-69% від загальної кількості). Інші вважалися безпартійними. Верховна Рада Української РСР обирала підзвітну їй Президію, утворювала уряд – Раду Міністрів, обирала Верховний Суд. Народними депутатами ставали голови облвиконкомів і частково їхні

заступники, перші чи другі секретарі обкомів, вищий командний склад розташованих на території України військових округів. Сесії Верховної Ради скликалися Президією двічі на рік.

Вибори до Верховної Ради УРСР пройшли на Закарпатті за сценарієм перших радянських виборів 1946 року. Виборці вже розуміли, що потрібний результат комуністи однаково отримають, тому слід прийти на вибори, щоби не мати неприємностей [49].

У виборчій кампанії 1947 р. членами виборчих комісій, агітаторами і довіреними особами працювало 18 688 осіб, зокрема 4 624 комуністи і 3 685 комсомольців [46, арк. 4]. Активно залучалися профспілки, жінки, вчителі. Висвітлювали виборчий процес обласні газети «Закарпатська правда», «Закарпатська Україна» й окружні газети, які «провели значну роботу по пропаганді радянського ладу, у висвітленні прав і обов'язків громадян, в агітації за кандидатів блоку комуністів і безпартійних». Зауважимо, що ця агітація відбувалася під безпосереднім контролем окружних і міських комітетів КП(б)У, які «конкретно допомагали в роботі агітаторів, керівників агітколективів і зав. агітпунктами». Передусім – через підвищення відсотків явки виборців і голосів «за» у порівнянні з попередніми виборами.

Виборча кампанія розпочалася, по суті, після схвалення рішення Політбюро ЦК КП(б)У від 28 листопада 1946 р. «Про організаційну та агітаційно-пропагандистську роботу партійних організацій у зв'язку з виборами до Верховної Ради УРСР». Вийшли друком спеціальні інструкції-довідники із видом робіт, графіками їх виконання, призначенням відповідальних осіб, цитуванням норм виборчого законодавства тощо. До 10 грудня 1946 р. створили окружні, а до 20 грудня – дільничні виборчі комісії. До 1 січня 1947 р. завершили складання списків виборців [50, арк. 1].

Згідно з графіком, висунення кандидатів у депутати Верховної Ради УРСР з публікацією у пресі відбулося не пізніше 4 січня 1947 р., а їх реєстрація – до 9 січня. Не пізніше 14 січня публікували відомості про кожного за реєстрованого кандидата. До 25 грудня 1946 р. при кожній

виборчій дільниці створили агітаційний пункт, а до 20 грудня – провели окружні і кушові тритижневі семінари керівників агітколективів і п'ятиденні семінари пропагандистів. Належало не рідше двічі на місяць проводити кушові та дільничні семінари, наради агітаторів з обміну досвідом [50, арк. 2]. Врахувавши національну специфіку Закарпаття, комуністи віддрукували по 5 тис. прим. «Положення про вибори у Верховну Раду УРСР» і Конституції УРСР на угорській мові. ЦК ВКП(б) тримало на контролі перебіг виборчої кампанії в Закарпатській області: створення виборчих округів і дільниць, окружних і дільничних виборчих комісій, висунення кандидатів в депутати, проведення окружних передвиборчих зборів, хід агітації, підсумки виборів [50, арк. 12].

Як же висували кандидатів у депутати Верховної Ради УРСР? Чи міг пересічний робітник чи селянин балотуватися до радянського парламенту? Про це дізнаємося з інструкції ЦК ВКП(б) від 29 листопада 1946 р.: «Необхідно наперед визначити, які заводи, заклади, колгоспи і громадські організації будуть висувати кандидатів в депутати по тому чи іншому виборчому окрузі і визначити день зборів» [50, арк. 9]. Як бачимо, вже на первинному рівні виключалися наперед неузгоджені варіанти. Єдиний кандидат був задовго до виборів визначений у кабінетах високих партійних функціонерів.

Як насправді висували кандидатів, довідуємося з «Політінформації про проведених виборах по висуненню і підтримці кандидатів в депутати Верховної Ради УРСР по Рахівській окрузі». 31 грудня 1946 р. рішенням бюро окружному КП(б)У розроблено план заходів з проведення зборів, затверджені відповідальні особи з числа партійно-радянського активу. Так, збори у с. Ясіня провели секретар окружному КП(б)У Мащенко, секретар окрвиконкому Бабійчук, начальник окружного відділу МВС Мішін, другий секретар окружному ЛКСМУ Червінський у присутності уповноваженого обкому КП(б)У Бондаренка і працівника окружної газети [51, арк. 37].

Як усе відбулося? 2-3 січня 1947 р. відповідальні особи відбули в Ясіня

для підготовки зборів. Збори розпочалися 4 січня о 12 год. в сільському клубі, де зібралося 413 виборців. Спочатку обрали президію з 9 осіб. Потім селянин Ю. Біланюк запропонував обрати почесну президію в складі всього Політбюро ЦК ВКП(б) і Політбюро ЦК КП(б)У, а її головою – Й. Сталіна.

Після програмної промови уповноваженого обкому КП(б)У Д. Бондаренка слово взяв директор Ясінянського ліспромгоспу, член ВЛКСМ Василь Кучерук: «Вношу пропозицію першим нашим кандидатом в депутати у Верховну Раду УРСР висунути Секретаря ВКП(б), Голову Ради Міністрів СРСР, Генераліссімуса товариша Сталіна Йосипа Віссаріоновича і просити товариша Сталіна дати згоду балотуватися по нашому Рахівському виборчому округові №403» [51, арк. 39]. Зрозуміло, збори одноголосно підтримали цю ініціативу. Далі секретар первинної партійної організації с. Ясіня Василь Копанчук запропонував висунути кандидатом у депутати Верховної Ради УРСР «близького соратника великого Сталіна», секретаря ЦК КП(б)У, голову Ради Міністрів УРСР Микиту Хрущова. За це теж проголосували одностайно. Відтак висунули реальних кандидатів. Лікар Ясінянської поліклініки С. Ратовський назвав кандидата в депутати – Білоуса Андрія Михайловича, голову Ясінянської сільської ради. В обговоренні виступили 6 осіб. Як відзвітував секретар Рахівського комітету КП(б)У І. Мащенко, «збори селян села Ясіня, робітників та інтелігенції Ясінянського ліспромгоспу і лісгоспу пройшли на високому ідейно-політичному рівні, організовано і з великою активністю населення» [51, арк. 40].

Після того включили агітаційно-пропагандистську машину – мітинги, збори, доповіді, бесіди, лекції, агітація через пресу, кіно, радіо тощо. На окружних зборах, де затверджувався кандидат у депутати, йому обирали й довірених осіб із розрахунку 1-2 на виборчу дільницю. Для довірених осіб підбирали досвідчених агітаторів для роботи серед населення. Міськкоми і окружками Компартії на спеціальних зборах інструктували довірених осіб і агітаторів. Завідувач агітпунктом призначався і затверджувався окружкомом

або міськкомом партії. В його функціональні обов'язки входило допомагати довірній особі, інструктувати агітаторів, які працюють на цій ділянці. У день виборів на допомогу дільничним комісіям виділяли «актив для зв'язку з виборцями і ліпшого обслуговування» [50, арк. 12].

Так, Мукачівський міський комітет КП(б)У для керівників агітколективів і завідувачів агітпунктами щоп'ятниці проводив три-чотиригодинні семінари. Розглянули наступні теми: «Радянська демократія – демократія найвищого типу» (лектор Руденко), «Про організацію агітаційно-масової роботи» (лектор Костенко), «Положення про вибори до Верховної Ради УРСР» (лектор Стриленко), «Про хід підготовки до Виборів у Верховну Раду УРСР, досвід роботи на агітпунктах» (лектор Костенко), «Державний і суспільний устрій СРСР» (лектор Руденко), «Сталінська п'ятирічка і пропаганда її серед виборців» (лектор Стриленко), «23 роки без Леніна під керівництвом Сталіна, вперед до нових перемог» (лектор Стриленко), «Обмін досвідом роботи на 10-ти хатках по місцю проживання виборців» (лектор Афанасьєва), «Про підсумки виконання першого року Сталінської п'ятирічки (повідомлення Держплану)» (лектор Стриленко), «Розвиток міста Мукачево в Сталінській п'ятирічці» (лектор Морєв), «Обмін досвідом в справі агітації за кандидатів у депутати тов. Поповича» (лектор Афанасьєва), «Переваги радянського соціалістичного устрою над капіталістичним (лектор Руденко), «Чергові завдання агітаційної роботи на завершальному етапі» (лектор Морєв) [51, арк. 47].

Потім агітатори повинні отримані знання передати виборцям. «Агітаторами проведено на 10-ти хатках більше 10 000, на агітпунктах понад 200 бесід, культурно-освітніх установах понад 4 000. Всього було охоплено виборців більше 50 000», – дізнаємося із звіту завідувача відділом агітації і пропаганди Мукачівського обкому КП(б)У Д.Костенка.

Комуністи активно долучали до виборчої кампанії молодь. Наприклад, 20 грудня 1946 р. у м. Мукачево відбулося зібрання комсомольського активу міста (205 осіб), де розглянули питання «Про завдання комсомольських

організацій у підготовці до виборів до Верховної Ради УРСР». Виступило 15 присутніх. У підсумку 37 комсомольських організацій закріпили за дільницями, до агітаційної роботи залучили 280 комсомольців, задіяли 10 гуртків художньої самодіяльності для «обслуговування виборців» [52, арк. 5].

Особливу місію виконувала обласна й окружна періодика. «Наша обласна преса дала 38 пропагандистських сторінок про минуле й сьогодення Закарпаття... . – зазначено в звітному документі. – Ми виконали вимогу Бюро обкому КП(б)У, щоби в пресі під час виборів широко показувати турботу партії і уряду про Закарпаття» [46, арк. 71]. Тільки в газеті «Закарпатська Україна» виступило 700 виборців.

Нововведенням 1947 р. став показ документальних фільмів з одночасним веденням агітації. У доповідній записці начальника обласного управління кінофікації Сидоренка від 12 лютого 1947 р. читаємо: «Працювало 24 кінопередвижки і 17 кінотеатрів. Діючою мережею обстежено 31 100 глядачів, дано 2 133 сеансів, обслужено 292 зборів виборців і 499 сільських рад» [53, арк. 391]. Показували такі фільми: «Ленін і Сталін – вожді Великої Жовтневої Революції», «Роль партії більшовиків у завоюваннях Жовтня», «Соціалістичне будівництво», «Соціалістичне сільське господарство», «Партія більшовиків у Великій Вітчизняній війні», «Звірства німецьких фашистів». Ще одним нововведенням стала організація спортивних змагань, приурочених до виборів.

В Ужгород постійно надходила інформація з міст і округів Закарпатської області щодо підготовки виборів. В обласному центрі її узагальнювали, систематизували, аналізували та у вигляді звітів направляли до республіканських партійних органів. Так, відділ агітації і пропаганди ЦК КП(б)У був проінформований, що 6-7 грудня 1946 р. в Ужгороді проведено короткотерміновий семінар «Про вибори до Верховної Ради УРСР і завдання працівників культурно-освітніх закладів» для завідувачів профільними окружними і міськими відділами. У всіх округах області пройшли такі ж семінари завідувачів клубів і хат-читалень, де взяло участь 592 особи

[50, арк. 18].

7-12 грудня 1946 р. на пленумах окружкомів і міськкомів з участю представників обкому партії обговорили постанову ЦК КП(б)У «Про організаційну і агітаційно-пропагандистську роботу партійних організацій у зв'язку з виборами до Верховної Ради УРСР». На цей час в області створили 615 агітколективів, які об'єднали 10735 агітаторів, серед них понад 5 тис. вчителів і лікарів. Агітатори працювали на дільницях й агітпунктах. Використовувався метод 10 хаток. На підприємствах і навчальних закладах комсомольці відкрили 465 гуртків із вивчення Конституції та Положення про вибори. Описано їх роботу: «На Ужгородському залізничному вузлі агітатор тов. Богданов систематично проводить з робітниками бесіди, присвячені початку виборчої кампанії. Він ознайомив робітників з Указом Президії Верховної Ради УРСР про визначення дня виборів, прочитав з ними передову газети «Правда» «Сталінська Конституція – найдемократичніша Конституція в світі»» [50, арк. 19, 21]. Нібито після цього майстри цеху Горват і Пастеляк зобов'язалися виконувати півтори виробничі норми, а їх почин підтримали десятки робітників.

Утім, у деяких селах зафіксували підривні дії «з боку куркульських елементів», зокрема «ворожу агітацію» задля зриву виборів. У селах Канора і Нижні Ворота Воловецького округу говорили про те, що минулі вибори до Верховної Ради СРСР (10 лютого 1946 р.) не визнали Великобританія та США, оскільки вони мали пройти під їх контролем [50, арк. 43]. Це відзначено у довідці завідувача оргінструкторського відділу Закарпатського обкому КП(б)У А. Шаповала від 23 грудня 1946 року. Також поширилися чутки про те, що з 15 грудня радянська влада буде відбирати свиней, тому їх селяни масово вирізували. Окремо зауважено: «Люди бояться, щоби після виборів не з'явилися колгоспи, бо в колгоспі жити буде тяжко, все перейде на пайок і землі своєї не буде» [2, с. 41]. Ще у серпні 1946 р. восьма сесія Верховної Ради Української РСР першого скликання схвалила Закон «Про доповнення ст. 18 Конституції Української РСР» у зв'язку із створенням

Херсонської та Закарпатської областей. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 26 листопада 1946 р. в Закарпатській області утворено 9 виборчих округів в український парламент. 14 грудня 1946 р. виконком облради затвердив склад окружних виборчих комісій у кількості 99 осіб [50, арк. 49]. Серед них було 83 українці, 9 росіян, 7 представників інших національностей. За соціальною ознакою – 20 робітників, 17 колгоспників і селян, 47 службовців, 15 представників інтелігенції. Домінували члени ВКП(б) – 55, комсомольців налічувалося 6, а безпартійних – 38. В окружні комісії потрапило 37 жінок. Отже, середньостатистичний член окружної комісії – службовець-комуніст українського походження.

Всього створили 694 виборчі дільниці, у т.ч. 69 військових, або 10%. Кількість дільниць у порівнянні з попередніми виборами збільшилася на 28. Траплялися недогляди, наприклад, при створенні дільниць у Воловецькому окрузі випустили поселення Полице, що за 3 км від с. Грабівниця. Дільниці розмістили у школах (333), сільрадах (131), клубах (54), хатах-читальнях (44), інших приміщеннях (63), зокрема військових частинах.

17-25 грудня 1946 р. сформували дільничні виборчі комісії [50, арк. 50]. В їх склад увійшло 5 126 осіб, із них 1 746 жінок. Переважали безпартійні (3 558), членів ВКП(б) нарахували 951, членів ВЛКСМ – 617. Найбільше до складу цих комісій увійшло українців – 4 164, угорців було 577, росіян – 193, євреїв – 56, словаків – 29, представників інших національностей – 107. За соціальною ознакою: робітників – 552, селян і колгоспників – 2 863, службовців – 1 711. Вищу і незакінчену вищу освіту мали 189 осіб, середню і незакінчену середню освіту – 140, початкову – 3 529.

В Ужгороді пильно стежили за формуванням складу дільничних комісій. Обком КП(б)У буквально виловлював неблагонадійних. Так, Мукачівський міськком КП(б)У затвердив головою виборчої дільниці Івана Головея, котрий подав документи на оптацію. У с. Мала Бийгань Берегівського округу до комісії потрапив реформатський дяк Імре Комарі, а в с. Бовтрадь того ж округу – член церковної ради Юлій Боюс [50, арк. 51]. Це

вважалося грубими політичними промахами, які потрібно було негайно виправляти.

Агітатори звітували про факти «ворожих виступів». Згідно з їх свідченнями, у с. Костьова Пастіль Великоберезнянського округу проти радянського виборчого законодавства висловилися місцеві мешканці Штибель, Керецман, Фетько. У с. Стричава того ж округу селянин Михайло Гайданка висловив категоричний протест: «Я писатися не буду в список, і голосувати не піду» [51, арк. 6].

Формально закарпатці на виборах до парламенту республіки продемонстрували підтримку нової влади. Певна частина населення області повірила в ідеї соціальної рівності та швидке наближення комуністичного благоденства. Партфункціонери фіксували прояви «великої любові» до комуністичних вождів: «Селянка села Тячево Поланка Ганна при вході до виборчої дільниці низько вклонилась портрету товариша Сталіна і сказала: «Я хочу віддати свій голос за тих, хто врятував наш народ і мою родину від загибелі»». «Животворна ідея виборчого блоку комуністів і безпартійних, яка себе блискуче виправдала на всіх попередніх виборах, дістала повну перемогу і на цих виборах», – написав далі партійний працівник [46, арк. 10].

У цілому комуністи добилися бажаного відсотка. Усього проголосувало 473 433 виборці (99,97%). Із них 466 723 (98,58%) віддали свої голоси за кандидатів єдиної політичної сили – блоку комуністів і безпартійних [45, арк. 11, 13]. В 11 округах на дільниці з'явилися 100% виборців. На багатьох дільницях 100% виборців проголосували за пропонованих кандидатів. У с. Великі Лучки Мукачівського округу, наприклад, таке трапилося на всіх чотирьох дільницях. Рік тому у виборах до Верховної Ради СРСР взяло участь 98,6% виборців, а за пропонованих кандидатів голосували в середньому 89,53%. Порівнюючи з першими комуністичними виборами на Закарпатті, бачимо суттєве зростання показників (див. Додаток А) [46, арк. 14].

У той же час багато виборців опонували комуністичній владі. У

Хустському виборчому окрузі проти проголосувало 818 осіб, а 530 виборців забрали з собою бюлетені або понищили їх. У Рахівському виборчому окрузі проти проголосувало 939 осіб, а 125 порвали бюлетені. У Перечинському – відповідно 517 і 111 виборців. Зафіксовано низку «антирадянських вилазок». У с. Порошково Перечинського округу порвали 100 виборчих бюлетенів, причому багато з них демонстративно. У цьому ж селі в день виборів вивісили портрет Міклоша Горті, розкидали антирадянські листівки і листи із закликом не голосувати за комуністів, бо скоро прийдуть англійці та американці.

У с. Павлово Свалявського округу в урні виявили 9 бюлетенів з вирваними прізвищами і 30 чистих аркушів паперу замість бюлетенів [46, арк. 23]. На 100 виборчих бюлетенях у Мукачівському окрузі невідомі написали «Голосую за Бенеша», «Хай живе Бенеш», «Голосую за угорців» [54, арк. 7]. У Великобerezнянському окрузі на бюлетенях написали: «Хай живе Чехословацька республіка», «Хай живе Чехословаччина і Англія» [55, арк. 81]. Навіть комсомольці нищили бюлетені. Зокрема, у с. Нанково Хустського округу комсомолец Ковач прийшов на виборчу дільницю з родиною (3 особи) і демонстративно порвав одержані бюлетені. У подібному підозрювали також і члена дільниці с. Тячів комуніста Кушніра, який з переносною урною ходив до виборців додому – хворих та інвалідів. В урні виявили 45 бюлетенів з вирізаними ножицями прізвищами депутата. У партфункціонерів закрився сумнів, чи не сам Кушнір вирізав прізвища або спонукав до цього виборців [46, арк. 24].

Відомо і про ряд нетипових ситуацій, пов'язаних з поведінкою виборців. У с. Кам'яниця Ужгородського округу Ганна Фукста привселюдно відмовилася від голосування. Михайло Пастеляк заявив односельцям: «Цигани грати не можуть – вони сидять без хліба». Подібно сказав Іван Фукста: «Мені треба хліб, а не голосувати» [56, арк. 114]. Про це відразу повідомили органам держбезпеки, й у Кам'яницю терміново виїхали куштовий уповноважений з виборів і працівник МДБ.

Водночас у Великому Березному Галина Павликова, жінка окружного

уповноваженого МДБ, на виборчій дільниці в присутності виборців влаштувала скандал. Вона звернула увагу, що порушується норма про таємне голосування, оскільки «відкриті кабінки, окружком партії порушує Конституцію» [55, арк. 81]. Знявши занавіски, вона закрила кабінку для голосування.

Ці факти партійні діячі розглядали як вияв невдоволення радянською владою, тому зробили висновок: «Треба піднести пильність партійних, радянських органів. Ми повинні пам'ятати вказівки товариша Сталіна про те, що чим більші будуть наші успіхи на фронті соціалістичного будівництва, тим більше буде загострюватись класова боротьба. Без боротьби вороги своїх позицій не здають, вони будуть чинити опір. І цей опір ми зломимо лише за умови піднесення класової пильності» [46, арк. 26].

Отже, перші вибори до українського радянського парламенту в Закарпатській області відбулися 9 лютого 1947 року. Обиралася Верховна Рада УРСР другого скликання. Маючи досвід проведення у 1946 р. виборів до Верховної Ради СРСР, місцеві комуністи покращили свої електоральні здобутки: явка – 99,97% виборців, «за» – 98,58%. На безальтернативній основі депутатами республіканського парламенту стали А.М. Білусяк, І.І. Демшин, С.М. Микуланинець, І.Д. Петрушак, Г.П. Пінчук, Д.П. Попович, А.А. Селянчина, І.І. Туряниця, В.І. Черничко.

Упродовж березня-травня 1946 р. в Закарпатті з'явилися місцеві органи державної влади – виконавчі комітети, їх відділи й управління. Проте виборів до місцевих рад не проводили. Натомість у лютому 1946 р. та лютому 1947 р. пройшли вибори до союзного і республіканського парламентів. Для повної легітимізації радянської влади залишалося провести місцеві вибори [57; 58]. Їм комуністи приділили не меншу увагу, ніж попереднім виборам [59; 60; 61; 62; 63; 64].

Підготовка до перших виборів у місцеві органи влади в радянському Закарпатті теж розпочалася заздалегідь. 28 серпня 1947 р. секретар Закарпатського обкому КП(б)У І. Туряниця в листі до секретаря ЦК КП(б)У

Л. Мельникова просив дозволу провести окружні і міські партійні конференції. Партійне керівництво в Закарпатській області здійснювало тоді оргбюро, затверджене 5 січня 1946 р. ЦК ВКП(б). Обласної партконференції у 1946 р. не проводили. У липні 1946 р. провели тільки окружні і міські конференції. Оскільки термін повноважень міськкомів і окружкомів закінчився, то Закарпатський обком КП(б)У просив ЦК КП(б)У дозволити провести конференції для звітів і виборів окружкомів і міськкомів КП(б)У ще до місцевих виборів [45, арк. 20]. Термін проведення таких конференцій встановлювався із 20 вересня до 10 жовтня 1947 року. На 18-19 жовтня запланували обласну партконференцію.

Офіційним стартом виборчої кампанії до місцевих рад в області стали постанови ЦК КП(б)У від 12 вересня 1947 р. та Закарпатського обкому КП(б)У від 20 вересня 1947 р. «Про організаційну і агітаційно-пропагандистську роботу в зв'язку з майбутніми виборами в місцеві ради депутатів трудящих Української РСР». Окружні бюро КП(б)У розробили свої постанови і відповідні заходи. Так, 29 вересня 1947 р. пройшла інструктивна нарада партійно-радянського активу районного центру Рахів за участі 43 осіб. Головний доповідач – секретар окружкому КП(б)У І. Мащенко [62, арк. 2]. Рішенням бюро цього окружкому 32 членів активу закріпили за конкретними сільрадами. 30 вересня і 1 жовтня 1947 р. відбулися кушові наради секретарів партійних і комсомольських організацій, голів і секретарів сільрад, керівників установ і підприємств. Відтак парторганізації і сільради разом із уповноваженими до 10 жовтня сформували територіальну комісію, утворили виборчі округи для обрання депутатів обласної, окружної та сільських рад. Зокрема, на затвердження в обком КП(б)У подали 6 окружних комісій з виборів до обласної ради. 4 жовтня в Рахові провели окружну нараду директорів і завідувачів шкіл, керівників учительських агітколективів (47 присутніх), де доповів завідувач відділом пропаганди та агітації окружкому КП(б)У Мамутов [62, арк. 3]. Подібні заходи відбулися у всіх округах Закарпатської області.

1-4 жовтня 1947 р. партійно-радянський актив підібрав кандидатури до виборчих комісій – окружних, територіальних, дільничних, сільських. Так, у Воловецькому окрузі створили дві комісії з виборів в обласну раду в складі 14 осіб – по 7 у кожній (Нижньоворітській та Воловецькій). Крім того – територіальну комісію (7 осіб), 25 комісій з виборів в окружну раду (по 7 членів у кожній), 25 дільничних комісій (усього 276 осіб), 322 сільські комісії (966 членів). Ще створено одну спец комісію [62, арк. 6], де мали проголосувати відповідальні за вдаль проведення виборів працівники органів державної безпеки і військові. Загалом у склад усіх комісій на Воловеччині увійшло 1791 особа: 121 комуніст, 329 комсомольців, 1341 безпартійний. Серед них 805 жінок, або 45% [62, арк. 7].

Штат агітаторів теж пройшов сувору перевірку. Їх число значно збільшили, але відсіювали пасивних. Саме тому звільнили керівника агітколективу с. Красна Тячівського округу Павлову, замінивши її членом ВКП(б) Шабановим. У цій окрузі діяли 32 агітпункти, у ряд сіл відрядили уповноважених окружному КП(б)У. Кращі агітколективи відразу відзначили. Наприклад, у с. Дулово керував агітколективом член ВКП(б) І. Ілько, який вів щотижневі семінари агітаторів, де вивчали, зокрема «Положення про вибори у місцеві Ради депутатів трудящих». Акцент робився на індивідуальні бесіди з виборцями. До заслуг агітколективу с. Дулово секретар Тячівського окружного КП(б)У Грабін відніс те, що тут першими в окрузі почали здавати молоко і заздалегідь виконали всі держпоставки 1947 р. – ще до 9 жовтня [62, арк. 22].

У Великобerezнянському окрузі працювало 39 агітпунктів, яких розмістили в клубах, хатах-читальнях і прикрасили наочною агітацією, лозунгами, плакатами. В окрузі підібрали 580 агітаторів «з лучших людей села» – учителів, медиків, комуністів і комсомольців [62, арк. 24]. В Іршавському окрузі станом на 30 жовтня 1947 р. агітатори прочитали 317 доповідей і повідомлень для 12 849 осіб, провели 3 700 бесід, охопивши до 40 тис. місцевих мешканців [62, арк. 40].

Керівництво Волівського округу направило в Закарпатський обком КП(б)У «цілком таємну» інформацію про підготовку виборів. До 5 листопада 1947 р. Волівський округом утілював сім напрямків заходів, провівши: 1) нараду уповноважених ОК КП(б)У (26 осіб); 2) куштові семінари вчителів (211 присутніх); 3) нараду голів місцевих профспілок (16 осіб); 4) нараду завідувачів клубів, хат-читалень, бібліотек (48 осіб); 5) 39 виступів з передвиборчої тематики для 4100 осіб; 6) 38 семінарів для агітаторів; 7) створення 36 агітколективів [62, арк. 60].

Організатори місцевих виборів у Закарпатській області вирішили виправити недоліки попередніх виборчих кампаній, зокрема, щодо низького відсотку явки виборців і результатів волевиявлення на ділянках, де компактно голосували угорці. Так, в Ужгороді 10-11 жовтня 1947 р. відбувся дводенний семінар секретарів первинних організацій та керівників агітколективів з угорських сіл (72 слухачі) [51, арк. 166]. Серед 922 агітаторів Ужгородщини було 168 угорців [62, арк. 170].

В округах часто практикували різного роду семінари. Так, 28 жовтня 1947 р. в Перечині провели семінар з керівниками агітколективів і керівниками стінгазет. Розглянули 6 питань, зокрема «Місцеві органи радянської влади», «Положення про вибори в місцеві Ради депутатів трудящих» [63, арк. 23]. Окремо йшлося про забезпечення агітпунктів округи пересувними бібліотеками. До агітації підключили й кінематограф. У довідці інструктора сектора агітації обкому КП(б)У Голобородька читаємо: «Кіноустановки енергійно готуються для успішного обслуговування кінокартинами виборців в час підготовки і проведення виборів в місцеві Ради депутатів трудящих. На цей час буде працювати 89 кінозакладів, з них: кінотеатрів – 47, кінопересувок 37, профспілкових кінотеатрів – 5. Цими кіноустановками буде дано 4454 кіносеансів, якими буде охоплено глядачів 665тис.» [63, арк. 33]. Спеціально на час проведення виборів в округах задіяли пересувні агіткультбригади на автомобілях. Активно виступала також обласна агіткультбригада.

Хід підготовки виборчої кампанії в місцеві ради висвітлювався на сторінках обласних й окружних газет. Так, у Воловецькій окружній газеті одночасно опублікували Указ Президії Верховної Ради УРСР про призначення виборів і статтю на допомогу пропагандистові «Кому належить влада в нашій країні» [62, арк. 73]. Майже у кожному номері «Закарпатської правди» друкувалися матеріали виборчої тематики: звіти з округів, матеріали агітаційного характеру, інформація виборчих комісій тощо. Назвемо кілька таких матеріалів за листопад 1947 р.: «Наш клуб у виборчій кампанії» [65], «Зв'язківці готуються до виборів» [66], «Семінар жінок-агітаторів» [67], «Виборча дільниця центр передвиборчої агітації» [68], «Окружні передвиборні наради представників трудящих Закарпаття одностайно підтримують виставлених депутатів» [69], «Реєстрація кандидатів в депутати Закарпатської обласної Ради окружними виборчими комісіями» [70].

Значна увага приділялася наочній агітації. Як прозвітував тимчасово виконуючий обов'язки заввідділу агітації і пропаганди окружному КП(б)У Кісіль, у с. Воловець та селах округи виготовили транспаранти про п'ятирічний план, написали лозунги [51, арк. 180].

Висували кандидатів у місцеві ради в стислі терміни за наперед складеним сценарієм. У м. Ужгород висунення кандидатів у депутати обласної ради провели 12 листопада 1947 р. протягом однієї години: розпочали о 9.00, а завершили до 10-ої на всіх 8-ми дільницях міста. Ось як проходили збори колективу університету за участі 485 осіб, у т.ч. секретарів обкому КП(б)У Карпенка і міськкому Єфименка. За комуністичною традицією спочатку висунули символічних кандидатів у депутати облради – «великого вождя народів СССР товарища Сталина и его верных соратников Молотова, Кагановича, Хрущева», а також реального – від 6-го округу – проректора з наукової роботи, доктора медичних наук Василя Кушка [62, арк. 81]. На це націлив проректор із навчальної роботи Рогаль.

Під час висунення кандидатів у місцеві ради громадяни висловлювали невдоволення виборчим законодавством і процедурою голосування. Так, у

с. Бабичі на Мукачівщині «куркулі» В. Чорі та П. Маринець заявили, що голосувати за висунені кандидатури не будуть. У с. Пістрялово того ж округу кандидати в депутати сільради М. Горваті В. Горват виступили проти висунення кандидатами жінок. Вони покинули збори разом із понад сотнею виборців. У с. Пацканьо що на Ужгородщині уповноважений окружному КП(б)У Кольчев виявив «наличие кулацкого элемента» із 5 осіб – Василя Дякуна, Івана Скучки, Василя Ковача, Івана Січки, Юрія Галасника, які нібито ночами влаштовували таємні зібрання [62, арк. 118].

Тим не менше, у Мукачівському окрузі 21 грудня на дільниці з'явилися 100% виборців. За кандидатів в обласну раду проголосувало 99,93%, в окружну раду – 99,92%, у сільські ради – 99,07% виборців. Цей результат пояснили високою довірою виборців до Компартії та «великого вождя народів товариша Сталіна». До недоліків виборчої кампанії на Мукачівщині віднесли недостатність агітаційно-масової роботи в селах через безвідповідальність уповноважених окружному КП(б)У Рожевкіна, Деркача, Приймачука. Адже у селах Завидово 60 виборців проголосували проти, Чопівці – 16, Грибівці – 8. Всього в окрузі проголосувала 191 особа проти кандидатур в облраду (33 виборці), окружну раду (35), сільські ради (123) [62, арк. 125].

Для «обслуговування» виборців на дільницях у день голосування розгорнули буфети, виступали гуртки художньої самодіяльності (села Великі Лучки, Ракошино, Страбичово Мукачівського округу), комуністи і комсомольці ходили з урнами для голосування до хворих і людей похилого віку додому. Підприємства за радянською традицією гучно звітували про виробничі успіхи. Так, робітники Мукачівського заводу ім. Кірова виконали місячний план на 104%, а ливарники Йосип Рабатін – на 200%, Степан Гарані – на 244%, токарі Карл Гопко – на 164%, Юлій Гедеон – на 200% [62, арк. 123]. На лісозавод у с. Волове (нині смт. Міжгір'я) з нагоди виборів завезли 2 тис. кубометрів ділової деревини (річний план 5 тис. кубометрів), – інформував секретар Волівського окружного КП(б)У М. Ільченко [71, арк. 2].

Ужгородщина відзвітувала про виконання планів здачі зерна на 101%, сіна на 129%, вовни на 129%, м'яса на 104% [51, арк. 168]. Все це лягло важким тягарем на закарпатське селянство. Тому багато селян голосувати проти або нищили бюлетені.

У день голосування пильнували за «ворожими проявами». Наприклад, у с. Прикордонне Ужгородського округу виборець Іван Галушко на ділянці сказав: «Я голосую проти». Він перекреслив бюлетені і кинув в урну. Цей факт зафіксував капітан прикордонних військ Сучков [62, арк. 140]. Відмовився голосувати житель с. Кам'яниця Михайло Пастеляк: «Чого мені крутять голову, коли я не хочу за них голосувати» [62, арк. 144]. У с. Кібляри уповноважений Ужгородського окружкому КП(б)У Семеній побачив, що деякі виборці викреслюють прізвища кандидатів і замазують бюлетені дьогтем. Про це він повідомив своє керівництво, і у село прибув член оргбюро КП(б)У Поштенко [62, арк. 140].

У деяких селах Хустщини, особливо в Золотарево, «классовый враг предпринимал попутки сорвать выборы» шляхом неявки на голосування і поширення антивиборчих листівок. Однак агітатори й активісти зупинили «провокативне вилазки классового врага» і забезпечили стовідсоткову явку виборців [51, арк. 182], – таку пафосну реляцію відправили в Ужгород секретар Хустського окружкому КП(б)У Гаджега і заввідділом пропаганди Котляр.

26 грудня 1947 р. оприлюднили явку виборців: в окружні ради – 99,99%, міські ради обласного підпорядкування – 99,97%, міські ради окружного підпорядкування – 99,95%, сільські та селищні ради – по 99,98%. У 7 607 виборчих округах за кандидатів блоку комуністів і безпартійних проголосували: до окружних рад – 99,83%, міських рад обласного та окружного підпорядкування – по 99,87%, сільських рад – 99,68%, селищних – 99,64% виборців [72]. Таким чином, усіх 7 607 кандидатів обрали депутатами відповідних рівнів, зокрема 2 323 жінок.

Отже, в радянському Закарпатті протягом 1946-1947 рр. провели три

виборчі кампанії: до Верховної Ради СРСР, до Верховної Ради УРСР та в місцеві ради. Усім цим виборчим кампаніях органи державної та партійної влади надали пріоритетного значення. Адже вони стали остаточним кроком у справі утвердження в суспільних настроях легітимності радянської влади в краї. Тому головний акцент робився на майже стовідсотковій явці виборців і на одноголосному обранні представників «блоку комуністів і безпартійних» у ради різних рівнів. Жоден інший варіант не підходив тоталітарному режиму.

3.3. Регіональна кадрова політика

Комуністична партія була «керівною і спрямовуючою» силою радянської політичної системи. Саме вона визначала діяльність державних (радянських), громадських і профспілкових, молодіжних, творчих та ін. організацій. З листопада 1944 р. по грудень 1945 р. КПЗУ взяла на себе провідну роль у питанні возз'єднання Закарпаття з УРСР, відновленні зруйнованого господарства, проведенні земельної реформи тощо. Але в умовах входження Закарпатської області склад СРСР, де політичну монополію мала виключно ВКП(б), стало зрозуміло, що в такому варіанті КПЗУ існувати не буде.

Повоєнна радянська Західної України вимагала відповідної кількості досвідчених виконавців. На партійну номенклатуру «покладалося завдання «вмонтувати» західноукраїнський регіон у загальносоюзну конструкцію більшовицько-радянської політичної системи, принципово важливе значення надавалося її якісним характеристикам, найголовнішими з яких можна вважати політичну благонадійність і беззастережну відданість сталінському режиму» [73, с. 141].

Комуністична партія з особливою ретельністю поставилася до кадрової політики в новоствореній Закарпатській області. Вона вдало використала досвід радянської західноукраїнських земель 1939-1941 рр. та Прибалтики республік 1940-1941 рр. Новий режим насамперед спирався на приїжджі кадри, які в східних областях України чи інших республік Союзу РСР

«пройшли школу» партійного, радянського, господарського і культурного будівництва. Ставлення до місцевих, навіть комуністів, у більшовиків було стримане. Погоджуємось з Ю. Сайфуліною, яка пише про радянізацію північної Буковини: «Не підлягає сумніву, що встановлення ефективного радянського контролю над регіоном вимагало певного часу, а також використання людського контингенту, більш-менш знайомого з місцевою специфікою» [74, с. 60].

15 грудня 1939 р. Політбюро ЦК КП(б)У затверджувався склад партійно-радянської номенклатури в новостворених областях УРСР у кількості 120 осіб, а рішенням від 20 грудня 1939 р. в Західну Україну з інших областей УРСР додатково направлялося для роботи на керівних партійних посадах із числа обкомів, райкомів, начальників політвідділів радгоспів ще 495 осіб [75, с. 147]. Рішеннями ЦК КП(б)У на керівні посади у партійні, комсомольські, профспілкові та державні органи направлено в 1939 р. – 3 074 та протягом 1940 р. – 3 845 осіб, а органи НКВС комплектувалися переважно вихідцями з Росії, звідки у листопаді 1939 р. у регіон прибуло 400 осіб начальницького складу [76]. За підрахунками сучасних дослідників Східної Галичини та Волині з Радянського Союзу сюди відрядили «86 тисяч радянських, партійних, профспілкових, комсомольських функціонерів, вчителів, медиків, агрономів. Підбір посланців зі Сходу здійснювався, перш за все, за ідеологічним принципом – відданості ідеям комунізму, хоча їх освітній і загальнокультурний рівень бажав кращого» [75, с.147].

Подібною була і ситуація на приєднаних землях Буковини. Радянська військова акція розпочалася 28 червня 1940 р. о 14 год. 1 липня 1940 р. новий кордон був повністю контрольований військами Червоної армії. За рішенням політбюро ЦК ВКП(б) 1 липня 1940 р. в десяти повітах Бессарабії і північної частини Буковини створювалися партійні та виконавчі комітети. Склад цих органів доручалося сформувати ЦК КП(б)У, а інформацію про них опублікувати в місцевих газетах. 3 липня 1940 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило склад повітових виконавчих комітетів. Уже 7 липня 1940 р.

відбулося перше засідання Чернівецького повітового комітету КП(б)У. В липні 1940 р. Політбюро ЦК КП(б)У зобов'язало обкоми компартії східних областей України відібрати і направити на постійну роботу в Бессарабію і Північну Буковину 4970 партійних, радянських, господарських і технічних працівників [77]. До речі, це було до юридичного оформлення входження нових земель до складу СРСР, яке відбулося в серпні 1940 року. 2 серпня 1940 р. Верховна Рада СРСР постановила включити Північну Буковину, а також Хотинський, Акерманський (з 1944 р. Білгород-Дністровський) та Ізмаїльський повіти Бессарабії до складу Української РСР. 7 серпня 1940 р. Північну Буковину і Хотинський повіт Бессарабії, де переважало українське населення, було об'єднано у Чернівецьку область у складі УРСР.

Сучасні дослідники вказують на певні особливості радянського підбору кадрів у Північній Буковині та Бессарабії. Вони здійснювалися через Комінтерн, очолюваний Г. Димитровим. Так, серед комуністів Бессарабського обкому КП Румунії, які на літо 1940 р. перебували в Румунії та СРСР майже всі брали участь в громадянській війні 1936-1939 рр. в Іспанії, за національністю – переважали євреї, а також кілька росіян та українців. Місцевих комуністів було зовсім небагато, та й не всі вони вважалися політично благонадійними. Вигідно відрізнялися кадри зі східних і центральних областей УРСР. Проте репресії 1937-1939 рр. суттєво зменшили число професіоналів, а значну кількість людей уже направили на землі, інкорпоровані у 1939-1940 рр. Відтак доводилося задовольнятися «другим ешелonom резерву» [74, с. 60]. Всі керівні органи складалися з приїжджих партійних і радянських працівників. До них потрапили і місцеві, але першими особами завжди призначалися вихідці зі Сходу України та Росії [78, с. 254].

Постановами ЦК ВКП(б) від 4 грудня 1945 р. і ЦК КП(б)У від 16 грудня 1945 р. утворено в ЦК КП(б)У відділ по західних (Львівська, Тернопільська, Станіславська, Дрогобицька), Ізмаїльській та Закарпатській областях. Завідувачем відділу був призначений заступник секретаря ЦК з

питань західних областей УРСР О.А. Стоянцев. Відділ проіснував близько двох років і відповідав за масово-політичну роботу серед населення, розв'язання проблем розвитку промисловості, сільського господарства, будівництва, закладів культури і медичного обслуговування, кінофікації та радіофікації. Окремий напрямок становила робота серед жіноцтва і молоді, контроль за діяльністю комсомольських організацій, радянизацією Закарпатської України [79].

Перед цим відділом звітували за вказаними напрямками не тільки обкоми партії західних областей, а й народні комісаріати України, згодом і міністерства. Відділ перевіряв виконання рішень ЦК органами МДБ, діяльність судів, прокуратури, винищувальних батальйонів. Сюди ж надходила різноманітна документація про стан справ у регіоні з усіх ланок влади, у т.ч. плани, накази. Відділ спільно з МДБ опрацьовував питання «про стан роботи по очистці від ворожих елементів промислових підприємств, установ і учбових закладів» [79].

Після здобуття Закарпаття керівництво ВКП(б)-КП(б)У подбало про поширення у краї комуністичних ідей та настроїв. Відразу ж були сформовані керівні органи крайової комуністичної організації: ЦК КПЗУ, 2 міськкоми і 13 окружкомів. Також сформувалися органи «народної влади» – Народна Рада Закарпатської України, 5 міських і 13 окружних народних комітетів.

Мало чим змінилася ситуація після війни. Рішенням ЦК ВКП(б) від 15 грудня 1945 р. КПЗУ влилась до складу ВКП(б), створювався Закарпатський обком КП(б)У, 2 міськкоми і 13 окружкомів [80, арк. 1]. Рішенням ЦК ВКП(б) від 5 січня 1946 р. затверджувався склад бюро Закарпатського обкому КП(б)У, указом Президії Верховної Ради від 29 січня 1946 р. – склад Закарпатського обласного виконавчого комітету.

У Закарпатську Україну (Закарпатську область) направлялись перевірені радянською владою партійці. Була видана спеціальна постанова ЦК КП(б)У від 17 грудня 1945 р. про відрядження такої групи працівників. Тільки Київський обком КП(б)У на Закарпаття із 25 грудня 1945 р. терміном

на два місяці направив 6 осіб – завсекторами, інструктори оргвідділів, кадровики [81, арк. 17].

5 січня 1946 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило бюро Закарпатського обкому партії. До нього увійшли І. Ваш, П. Варга, Д. Тарахонич, Я. Карпенко, Г.Пінчук, І.Петрущак, М.Повзик, П.Супруненко. Серед членів бюро й обкому половину направив ЦК КП(б)У. Приблизно така ж пропорція зберігалася при формуванні лютому-березні 1946 р. міських й окружних комітетів партії [33, с. 44].

Вважалося, що попередні керівні органи КПЗУ і «народної влади» комплектувалися «за відсутності відповідного досвіду в місцевих товаришів, які займалися доббором кадрів і допустили велику засміченість цих органів людьми не внушаючими політичної довіри» [80, арк. 2, 5]. Тому були проведені кадрові чистки. Підбірнових кадрів міських і окружних виконавчих комітетів завершено в липні 1946 року.

Паралельно проходив процес переведення членів КПЗУ в члени ВКП(б). Підбір і затвердження складу міськкомів і окружкомів КП(б)У завершено у квітні 1946 року. Обмін квитків членів КПЗУ на квитки левів ВКП(б) в основному завершився у вересні 1946 р. У підсумку 2464 члени КПЗУ отримали квитки члена ВКП(б), 177 стали кандидатами партії, а 1 607 відмовлено [80, арк. 3]. Головні причини відмови – служба в угорській армії та участь в боях на Східному фронті – 681 особа; «вихідці із фашистських та інших ворожих партій» – 297; нетрудовий елемент (торговці, підприємці, куркулі, духовенство) – 91; зв'язок з окупаційною владою – 203; «пасивні у громадському житті та вступили в КПЗУ з корисливих мотивів» – 207; з інших причин – 128 осіб. Так, не пройшли таку перевірку 29 працівників міськкомів і окружкомів, у т.ч. 2 секретарі окружкомів КПЗУ. Не отримали квитки членів ВКП(б) і 23 керівні працівники органів виконавчої влади. Серед них 7 голів окружних виконавчих комітетів [80, арк. 4].

Першими квитки членів ВКП(б) отримали керівники КПЗУ. Про це представник ЦК КП(б)У А. Зленко телефоном інформував М. Хрущова:

«27 грудня 1945 р. ... мною були вручені партійні білети членів ВКП(б) групі керівництва Закарпатської області тт. Туряниці, Ваш, Петрущак, Тарахонич, Гарагонич, Варга, Борканюк» [82, арк. 1]. Разом з тим він зауважив, що під час проведення виборчої кампанії до Верховної Ради СРСР видачу партквитків членам КПЗУ не слід форсувати. Нові квитки видали спочатку лише секретарям окружкомів, міськкомів і членам бюро. А. Зленко інформував, що в Закарпатську область з Англії повернулась група емігрантів – 15 членів Комуністичної партії Чехословаччини. Серед них – член КПЧ з 1918 р., крайовий секретар КПЧ (1924-1929), редактор угорськомовної газети «Мункаш-Уйшаг» Герман Феєр. Він із своєю дружиною тимчасово поселився на квартирі І. Туряниці. 27 грудня 1945 р. І. Туряниця на обласних зборах партактиву включив його в президію. А. Зленко вважав: «Місцеві керівні партійні працівники, в тому числі т. Туряниця, не дивлячись на те, що ці люди пробули 6-7 років в еміграції, думають, що на них механічно поширюється рішення ЦК ВКП(б)... Мені здається, що на емігрантів – членів компартії не слід механічно поширювати рішення ЦК про прийом КПЗУ в склад ВКП(б), а слід було б розібратися в кожній людині окремо, застосувавши до них уставне правило, як до членів будь-якої братської компартії, що прибули в Радянський Союз, і питання партійності яких вирішується в кожному окремому випадку через ЦК ВКП(б)» [82, арк. 2-3].

Відповідальний організатор управління кадрів ЦК КП(б)У Габузь у «Довідці про недоліки в роботі з кадрами в Закарпатському обкомі КП(б)У» відзначав: «При комплектуванні органів КПЗУ і органів Народної Ради не були дотримані основні принципи підбору кадрів – за діловими і політичними якостями... Обком КП(б)У, міськкоми і окружкоми КП(б)У слабо займаються вивченням керівних кадрів у практичній роботі. Тому більша частина працівників номенклатури обкому КП(б)У довгий час не затверджується на займаних посадах. На 1 липня 1946 р. обкомом КП(б)У затверджено 33,8%» [19, арк. 15]. Партійним органам пропонувалося

посилити роботу з підвищення «ідейно-політичного рівня» місцевого активу.

26 листопада 1946 р. в Ужгороді відбулося засідання партійного активу на якому були присутні перші та другі секретарі, завідувачі оргінструкторськими відділами, заввідділами пропаганди і агітації окружкомів і міськкомів КП(б)У, секретарі первинних партійних організацій промислових підприємств, транспорту, МТС та інші керівники області, загалом 192 особи. На зборах заслухали доповідь І. Туряниці «Про постанову ЦК ВКП(б) від 26 липня 1946 р. «Про зростання партії і заходи з посиленню партійно-організаційної роботи з тими, хто вступив до лав партії»» [17, арк. 44]. Головний комуніст області відрепортував, що «обласна партійна організація очистила свої ряди від «ворожих елементів». Серед тих, кому відмовлено у видачі партійних документів членів ВКП(б) 29 працівників окружкомів і міськкомів партії, 28 працівників окрвиконкомів, 44 голови сільрад, 97 секретарів парторганізацій і 28 керівників підприємств і організацій [17, арк. 45].

Вказувалися недоліки процесу переведення в члени ВКП(б): «Встановлено, що Панкулич (бувний голова сільради) і Мага (бувний секретар парторганізації) села Тур'я Пасіка є членами банди УПА. Прикриваючись партійним білетом і використовуючи своє службове становище, Панкулич і Мага проводили ворожу роботу, спрямовану на зрив заходів партії і уряду на селі. Зараз ці вороги народу виключені із членів партії і заарештовані» [17, арк. 46]. Секретаря первинної партійної організації с. Королево Виноградівського округу Б.М. Талабарчука звинуватили в тому, що колись був «членом профашистської партії Фенцика», а тепер «завалив» роботу парторганізації. Берегівський окружком КП(б)У видав квиток члена ВКП(б) Б.А. Товту, обком підтвердив це рішення. «Пізніше вияснилось, що Товт із 1932 р. був угорським агентом, член і керівник партії Нілош в селі Гетен, за активну роботу на користь бувшої фашистської Угорщини Товт нагороджений грамотою і хрестом від імені Хорті» [17, арк. 47].

Такі викриття стали результатом роботи органів державної безпеки вже після затвердження кандидатів на певні посади. В інформаційному бюлетені

№16 від 1 квітня 1946 р. про стан справ у Закарпатській області читаємо: «Після рішення бюро обкому КП(б)У, прийнятого 14 березня ц.р. про видачу партдокументів голові Перечинського окружного народного комітету Козубу Д.З. і першому секретарю Перечинського окружкому партії Леган І.Н., на них поступили із обласного управління НКВС компрометуючі матеріали, які вказують на те, що Козуб був активним членом українсько-націоналістичного об'єднання «УНО» і був затвердженим провідником «УНО» в м. Хуст, а Леган був активним членом партії «Бродія» (Автономний землеробський союз)»; причому Леган активно виступав за створення «самостійної України», при підписанні маніфесту про «самостійність України»» [82, арк. 8].

Деякі члени КПЗУ відмовилися вступати до ВКП(б). У Перечинському ОК КП(б)У член КПЗУ Михайло Свищ заявив: «Я не хочу бути в партії більшовиків». Від нового квитка відмовився колишній інструктор відділу пропаганди Мукачівського ОК Віктор Георгов, який поштою відіслав партквиток і заяву, де писав: «Я в партії не хочу бути, тому що ця партія переводиться в партію більшовиків» [83, арк. 3].

Відзначалося, що після такої «чистки» обласна партійна організація «організаційно» зміцнилася. Наступним завданням постало питання кількісного зростання обласної парторганізації. На переконання Т. Протько, яка досліджувала питання становлення радянської влади в Білорусі, «місце «вичищених швидко займали нові члени – ріст партійних рядів повинен був свідчити про популярність партії і її підтримку «масами» [84, с. 53]. Але тут закарпатським партійним кадровикам похвалитися особливо не було чим. У інформації до ЦК КП(б)У завідувач інструкторським відділом Закарпатського обкому КП(б)У А. Шаповал викреслив речення ~~«Все більше і більше передових людей Закарпатської області вступають в ряди більшовицької партії»~~. Натомість сухо констатував: «У 1946 р. в області прийнято кандидатами в члени ВКП(б) 31 чол., в члени ВКП(б) – 32» [17, арк. 46].

Робота з очищення партійних кадрів тривала і надалі. Це відзначив

заввідділенням партійної інформації управління з перевірки парторганів ЦК ВКП(б) І. Поздняк. Він у листі до свого московського керівництва від 17 травня 1947 р. вказував, що Закарпатський обком КП(б)України за останній час на кожному бюро переглядає свої постанови про обмін партійних документів членам КПЗУ. На засіданні бюро 4 березня 1947 р. було відмінено рішення про видачу партійних документів 5 особам, 4 квітня – 10, 14 квітня – 4, 24 квітня – 10. В документі було відзначено, що доцільно направити в Закарпатську область парторга управління «для ознайомлення з роботою по обміну партквитків на місці та надання допомоги обкому в цій справі» [85, арк. 5].

У такій обстановці голова Закарпатського обкому КП(б)У І. Туряниця у листі 31 травня 1947 р. звернув увагу секретаря ЦК ВКП(б) А. Жданова і секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича на наступне: «В період діяльності на Закарпатті КПЗУ значна частина бувших членів компартії Чехословаччини не встигла організаційно сформувати свою партійну приналежність. Частина знаходилась в рядах Радянської Армії, частина – в складі Чехословацької армії (корпус генерала Свободи). Решта ж подавала заяви про прийом в ряди КПЗУ, але вони не були перереєстровані» [85, арк. 1]. Загалом по області не перереєстрованих членів КПЧ було 507. За словами І. Туряниці, це «корінні мешканці Закарпаття, по національності українці, робітники, селяни, службовці установ і підприємств. В їх складі багато активних учасників Вітчизняної війни, службовців Радянської Армії, які боролися з німецько-угорськими окупантами в партизанських загонах. Значна група перебувала в народних комітетах, активно проводила роботу із возз'єднання Закарпаття з Радянським Союзом» [85, арк. 2].

Труднощі в перереєстрації через вимоги статуту ВКП(б) про те, що вихідці з інших партій приймаються у виключних випадках і за рекомендаціями трьох членів ВКП(б) з десятирічним стажем. Інструкція ЦК ВКП(б) «Про порядок обліку и видачі партійних квитків і кандидатських карточок» за 1936 р. поширювала такий порядок на осіб з іноземних

компартій. «Враховуючи майже цілковиту неможливість бувшим членам Комуністичної партії Чехословаччини забезпечити себе рекомендаціями, необхідними для вступу у ВКП(б) (при розгляді їх, як вихідців із інших партій), а також те, що значна їх частина є найбільш активною, передовою частиною трудящих і особливо в селах області, Закарпатський обком КП(б)У просить ЦК ВКП(б) дозволити прийом у ВКП(б) бувших членів комуністичної партії Чехословаччини» [85, арк. 3].

10 липня 1947 р. завідувач оргінструкторським відділом ЦК КП(б)У А. Зленко з цього приводу інформував секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка: «Оргінструкторський відділ ЦК КП(б)У роз'яснив Закарпатському обкому, що прийом в лави ВКП(б) вихідців із іноземних партій до отримання постанови або відповідної вказівки ЦК ВКП(б), має відбуватися у суворому дотриманні Статуту ВКП(б), з наступним затвердженням в ЦК ВКП(б)» [85, арк. 3].

Протягом 1944-1946 рр. на Закарпаття прибуло 3 125 спеціалістів, серед них понад 500 комуністів [86, с. 150]. У 1946 р. на керівні посади в партійні, радянські, господарські органи направлено 821 особу: «За командировками ЦК КП(б)У та Міністерств за прямим призначенням прибуло 231 чол. і висунуто на місці 590, в тому числі із місцевого населення 283 чол. або 47,9 %» [80, арк. 10]. Виходить, що решта 307 немісцевих (52,1%) працювали вже у період Закарпатської України. Як зауважили сучасні вчені, ці «фахівці, які приживалися в області, зробили багато корисного і заслужили повагу місцевих жителів, зріднилися з ними і є справді своїми. Однак були й такі, котрі залишили за собою кривавий слід у репресіях, у колективізації тощо. Були й нездари, яких позбавлялися в східних областях через їх освітню, культурну і людську обмеженість, професійну й моральну нікчемність» [48, с. 74].

Станом на кінець листопада 1946 р. в Закарпатській області було створено 526 первинних партійних організацій, 6 кандидатських і 17 партійно-комсомольських груп. На постійному обліку перебувало 4 072

члени ВКП(б), 526 кандидатів у члени ВКП(б). На тимчасовому обліку, а це компартійні керівники відряджені сюди з метою радянзації області, перебувало 977 членів ВКП(б) і 321 кандидат у члени ВКП(б).

На цей час у 255 селах були утворені первинні осередки із понад 2 тис. комуністів. У різноманітних закладах створена 101 парторганізація із 1 600 членами. 7 партійних організацій було створено в МТС, до яких увійшло 32 комуністів. На залізничному транспорті було 35 парторганізацій (326 комуністів), в легкій промисловості – 13 (126 комуністів), в гірничорудній промисловості – 4 (16 комуністів) [17, арк. 47].

На 1 січня 1947 р. обласна організація налічувала 546 первинних, 11 кандидатських, 15 партійно-комсомольських груп [86, с. 151]. Усього – 5 821 комуніст, з яких 2 655 – місцеві. 556 з них працювало в партійних і комсомольських органах; 623 – у радянських, планово-фінансових і торгових органах, 971 – в органах культури, освіти, охорони здоров'я, 1 503 – в сільському господарстві та заготівельних органах; 616 – в органах суду, прокуратури, МВС і МДБ; 1 545 – у промисловості, транспорті і зв'язку [80, арк. 6].

У другій половині 1946 р. обласна парторганізація зростала головним чином за рахунок новоприбулих членів і кандидатів у члени ВКП(б). Потік приїжджих комуністів суттєво змінив національний склад обласної організації.

Як бачимо, у другому півріччі 1946 р. кількість комуністів зросла більш ніж удвічі (див. Додаток Б) [33, с. 45]. Ріст відбувся в основному за рахунок прибулих українців та росіян. Часто прибулі спеціалісти не знаходили спільної мови (в прямому розумінні слова) з колегами і населенням.

Відповідно до рішення обкому КП(б)У від 27 серпня 1946 р. із 3 до 7 вересня відбулись пленуми міськкомів та окружкомів КП(б)У за підсумками XIII Пленуму ЦК КП(б)У про підготовку, підбір і розподіл керівних кадрів. Вказувалось на недоліки, зокрема «підбір і висунення кадрів проводиться наспіх, без достатньої перевірки їх ділових і політичних

якостей» [17, арк. 35]. Для прикладу навели заміну за 7 місяців 1946 р. 18 голів сільрад у Великобerezнянському окрузі, як «чужих, невнушаючих політичної довіри людей. Так, головою сільради с. Мирча працював Грицько, бувший січовик, с. Ростока-Пастель – Юрцега – церковний куратор, с. М. Березний, куркуль Берзанич та ін.» [17, арк. 35-36].

З утворенням Закарпатської області створено органи управління за радянськими стандартами. Ця робота завершена в квітні, а на початку травня 1946 р. бюро обкому КП(б)У затвердило т. зв. номенклатуру. До неї включено 1341 посаду керівників облвиконкому, їх заступників, секретарів, заввідділами, голів планових комісій міських і окружних рад, штатних працівників. На 1 червня 1946 р. на 1341 посаді працювало 1185 працівників (89,1%), із них затверджено 267 (22%). На 1 січня 1947 р. на посадах номенклатури обкому працювало 1263 (94,1%), у т. ч. 507 місцевих (40,1%). Відсоток затверджених на посадах склав 83,2% (1051 осіб) [80, арк. 7]. На 1 січня 1948 р. відсоток затверджених на посадах становив уже 96,3% [87, арк. 27]. Фактично на кінець 1946 р. комплектація партійних кадрів обласного рівня в Закарпатській області була завершена.

Головним кадровим критерієм слугувало «політичне довір'я». Так, протягом 1946 р. змінилось 461 особа (34,3%), у т. ч. 265 місцевих, або 19,7%. Із них перейшли на підвищення 71, переміщено для більш правильного використання – 55, направлено на навчання – 12, не справились з роботою – 99, порушення директив – 1, скомпрометували себе – 129, за хворобою та сімейними обставинами – 47, за різними причинами – 47 [80, арк. 9]. Значну кількість скомпрометованих пояснювали «засміченістю кадрів». Типовий приклад: «Начальником обласного відділу будівельних матеріалів працював Товт, який був звільнений від роботи за політичними мотивами, пізніше репресований нашими органами. На цю посаду присланий Міністерством інженер-будівельник тов. Бородін» [80, арк. 17].

Помітними були періодичні кадрові чистки радянських органів (замінено 11 окружних і міських виконавчих комітетів), судів і прокуратури

(із 15 окружних прокурорів замінено 9, із 20 народних суддів – 8). На думку партійних функціонерів, це наслідок легковажності відділу кадрів обкому партії та «слабої виховної роботи з молодими працівниками, особливо із місцевого населення».

У 1947 р. змінилось 383 працівники, з них 63 не справилися з роботою, а 77 скомпрометували себе. Вважали це «невдалим підбором кадрів» [87, арк. 11]. Тут найбільше постаралися органи МДБ, які викривали різних «ворогів народу». У документі читаємо: «Товт – прокурор міста Ужгорода, бувший офіцер угорської армії, брав участь у боях проти Радянської Армії, що втаїв при оформленні на роботу. Чорний – управляючий обласною конторою держбанку, бувший білогвардієць. Івашко – завідуючий обласним фінансовим відділом, не справився з роботою і тісно зв'язаний з церковниками. Криворучко перший секретар Воловецького окружкому КП(б)У з корисливих мотивів здійснив розтрату партійних грошей. Кирлик – перший секретар Тячівського окружкому КП(б)У, грубо порушив Радянське законодавство. Федоренко другий секретар Перечинського окружкому зловживав службовим становищем в ущерб партійним інтересам» [88, арк. 12].

Номенклатура міськкомів і окружкомів партії налічувала 4 023 посади. На 1 січня 1947 р. їх заповнили на 99% (3 984 особи). Місцеві становили 76,7% (3 056 осіб). Затверджених на посадах було 77,2% (3 078 осіб) [80, арк. 11]. Найменший відсоток місцевих партійних функціонерів становив в Ужгородському (46,7%) і Мукачівському (53,4%) міськкомах, Берегівському (70%) та Хустському (63,7%) райкомах КП(б)У. Комуністам конче було укріпитися, тому туди засилялись перевірені кадри. Адже треба було опанувати ситуацію у Берегівському (угорськомовному) окрузі та Хустському окрузі, що славився високою релігійністю.

Хоча відсоток керівників із місцевого населення у міськкомах і окружкомах був високий – 76,7%, партійні кадровики залишалися незадоволені ними, бо «в керівництві радянськими господарськими та

іншими органами, особливо на низовій керівній роботі, залишились люди, призначені ще в період Народної влади, із яких значну частину необхідно було замінити із-за політичних та ділових мотивів» [80, арк. 14]. У 1947 р. номенклатуру міськкомів і окружкомів ЦК КП(б)У скоротив «за рахунок другорядних посад» до 3 743 осіб. Станом на 1 січня 1947 р. підбрано 3 660 осіб, або 97,7%. Службовців із місцевих працювало 2 567 осіб (70,1%) [88, арк. 14]. Як бачимо, «другорядні посади» займали в першу чергу місцеві, їх відсоток скоротився з попереднім роком на 6,6%.

На середину 1946 р. список приїжджих в обласному керівництві виглядав так: заступник голови облвиконкому – Куц, зав сектором кадрів – Савицький, начальник управління державної безпеки – Чернецький, начальник управління міліції – Мирний, начальник карного розшуку – Коваленко, начальник облплану – Бондаренко, начальник секретної частини – Пашков, начальник облстатуправління – Германович, начальник облконтори сільгосппостачу – Ковальов, начальник управління зв'язку – Михайленко, начальник архівного відділу – Неклеса, начальник «Союздруку» – Єрьоменко, начальник лекційного бюро – Назаренко, уповноважений у справах релігійних культів – Лямін-Агафонов, уповноважений у справах Руської православної церкви – Ромер, голова облспоживспілки – Шило, завідувач облфінвідділом – Івашко, директор облфілармонії – Тарумов, директор культосвітнього технікуму – Медведенко, директор єдиної державної конюшні (колишнього конезаводу с. Тур'ї-Ремети) – Рябін [33, с. 54] (детальніше див.: Додаток В).

Часто масове завезення «надійних кадрів» доводили до абсурду. Так, завідувач облземлевідділом Ільїн 27 березня 1946 р. просив київське керівництво прислати «хоча б по одному спеціалісту» з таких напрямків, як конярство, тваринництво, виноградарство, полонинське господарство. Проте саме ці галузі сільського господарства для Закарпаття традиційні та своїх фахівців вистачало [33, с. 56].

Багатьох надісланих невдовзі повертали назад. Так, на посаду

начальника Ужгородського міськжитлоуправління у вересні 1945 р. ЦК КП(б)У відрядило Т. Костюченка. Але він не упорався з поставленими завданнями. Секретар Закарпатського обкому КП(б)У М. Повзик написав у Київ: «На цій роботі себе не виправдав, не дивлячись на не однократні попередження, до порученої справи відносився безвідповідально, не намагався навести належного порядку в житловому фонді міста. Морально розклався, систематично організовував п'янки, чим скомпрометував себе перед населенням. В зв'язку з цим Костюченко звільнений з роботи й із-за неможливості в подальшому його використання на роботі в Закарпатській області відкомандирований назад в Київ за попереднім місцем роботи» [89, арк. 15].

Питання «очищення» кадрів безпосередньо контролювалося вищими партійними органами Москви і Києва. У рішеннях ЦК ВКП(б) та XIII пленуму ЦК КП(б)У «Про підготовку і розподіл кадрів в Українській партійній організації» поставили перед Закарпатським обкомом КП(б)У завдання «з усунення» виявлених недоліків.

Реагуючи на це, у серпні 1946 р. бюро Закарпатського обкому КП(б) У заслухало доповіді секретаря Мукачівського міськкому КП(б)У «Про підготовку, підбір і розподіл керівних кадрів у Мукачівській міській партійній організації», секретаря Мукачівського окружкому КП(б)У «Про кадри голів секретарів сільських рад в Мукачівському окрузі», секретарів Берегівського і Ужгородського окружкомів КП(б)У «Про виконання рішень XIII пленуму ЦК КП(б)У», начальника обласного управління юстиції «Про підбір і виховання кадрів судових органів» [80, арк. 15]. Окрім того, відділ кадрів обкому заслухав доповіді секретарів по кадрах Берегівського, Рахівського, Іршавського і Перечинського окружкомів КП(б)У. Також у 1946 р. за кадровий підбір звітували облвно, облспоживспілка, облземвідділ, облтоптрест.

Нова чистка партії відбулася після проведеного в жовтні 1946 р. політбюро ЦК КП(б)У, на якому слухався звіт Закарпатського обкому

КП(б)У «Про керівництво партійними організаціями роботою місцевих рад Закарпатської області». У постанові вказувалося, що внаслідок «притуплення політичної пильності» з боку окремих партійних комітетів до керівних органів місцевих рад пробралися люди, рівень організаторської роботи яких не забезпечував виконання покладених завдань. Тому до кінця 1946 р. замінено 11 голів виконкомів міських і окружних рад, 8 заступників, 7 секретарів. Усього – 26 керівників, у т. ч. з політичних мотивів звільнено 18. Загалом протягом 1946 р. замінено із 486 голів сільських рад 281 (57,8%), а також 230 секретарів селищних та сільських рад (47,3%) [80, арк. 14]. У Тячівському, Берегівському, Великобerezнянському, Іршавському округах керівний склад сільрад замінили майже наполовину. Зміни сталися і в облвиконкомі, де замінено 32 керівників різних рівнів, 8 з них із політичних мотивів. На кінець 1946 р. всі голови місцевих рад були комуністами [48, с. 73].

Членство в партії було вирішальним при формуванні апарату місцевих рад, без огляду на освітній рівень. Так, серед 18 голів виконкомів міських та окружних рад лише 2 мали вищу освіту, 3 – середню, 5 – незакінчену середню, 8 – початкову. Ще гіршою була картина у селищних і сільських радах. Освічена частина місцевого населення для нової влади виявилася ненадійною з політичних міркувань. Якщо у новоспеченого керівника не вистачало освітнього рівня, то його намагалися виставити в очах місцевого населення хоча б героєм. У таємному документі йшлося: «Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 6-го червня 1946 р. про нагородження медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.» Облвиконком просить дати списки на осіб прибулих у Закарпатську область із Східних областей для заказу на виготовлення медалей на осіб, що працюють у вашому закладі» [89, арк. 2].

З того часу керівні кадри і все населення області почали поділяти на «приїжджих» і «місцевих». Протягом 1946 р. в обкомі, міськкомках і окружкомках партії, в облвиконкомі, міськвиконкомках й окружвиконкомках з

місцевих керівників про людське око залишали перших осіб, а другі секретарі, заступники, усі ті, хто практично реалізовував політику центру, були замінені немісцевими [33, с. 53]. У звіті відділу кадрів відзначалось, що «партійна організація Закарпатської України була сильно засмічена» [80, арк. 4], а тому «відділ кадрів обкому, відділи кадрів міськкомів і окружкомів КП(б)У почали по справжньому комплектувати партійні, радянські і господарські кадри» [80, арк. 6].

Чистки торкнулися і працівників виконавчої влади. У 1946 р. в облвиконкомі змінилося 323 працівників, 8 із них звільнено за те, що «невнушали політичного довір'я». Не дуже довіряли колишнім працівникам НРЗУ. Якщо на початку 1946 р. в апараті облвиконкому із них працювало 84 особи (80 місцевих), то наприкінці року залишилося 59, а на «відповідальних посадах» (заввідділами, секторами) – 5. За вісім місяців 1946 р. серед керівного складу 13 окружних і 5 міських виконкомів замінено 22 осіб, зокрема 10 голів, 6 заступників, 6 секретарів [33, с. 53]. Місцеві службовці виявилися «нездатними» очолювати такі підрозділи облвиконкому, як загальний відділ, протокольна частина, спецчастина, сектор кадрів, група скарг.

«При підборі і розстановці кадрів, головним чином береться до уваги:

- а). Політична характеристика, а саме, діяльність у минулому, відношення до угорських властей, приналежність до партій та відношення до компартії;
- б). Політична і суспільна активність при радянській владі, яким авторитетом користується серед населення;
- в). Ділові якості, загальноосвітня і спеціальна підготовка, показники в роботі», – йшлося в інформації про підбір кадрів в Іршавському окрузі у 1949 р. [90, арк. 32].

Ретельно фіксувалися випадки «неправильних» дій партійних керівників окружного рівня. Так, 17 листопада 1946 р. у виступі перед працівниками Хустської взуттєвої фабрики секретар Хустського ОК КП(б)У Гаджега припустився «восхваляння капіталістичного життя і порядків». Він заявив: «Я, товариші, об'їздив половину світу, побував у великих державах,

завжди мені жилось ліпше, ніж тепер, забезпечений був всім, а тепер живу не ліпше ніж ви,робітники» [91, арк. 2].

Наприкінці 1947 р. ЦК КП(б)У перед закарпатськими комуністами поставив нові завдання: зміцнення й активізація органів радянської влади, встановлення «твердих радянських порядків» і дотримання соціалістичної законності, поліпшення повсякденного керівництва господарським і культурним життям, подальше згуртування навколо партії і радянської влади робітників, селян-бідняків, середняків, інтелігенції та мобілізація їх на здійснення п'ятирічки за чотири роки, на комуністичному вихованні трудящих, піднесення «політичної свідомості» мас [86, с. 153-154].

У відповідь запланували комплекс заходів: перебудувати роботу відділу кадрів, позбавлялись керівних осіб «не внушаючих політичної довіри», зміцнити низову ланку (секретарів первинних парторганізацій, голів і секретарів сільрад, голів колгоспів, голів земельних товариств), поліпшити роботу з вивчення і висунення кадрів (у т. ч. з місцевого населення), утворити при обкомі КП(б)У резерв кадрів у кількості 80-100 осіб, забезпечити кадрами сільське і лісове господарства, вести підготовку і перепідготовку кадрів «масових» професій, разом з відділом пропаганди і агітації обкому КП(б)У поліпшити ідейно-політичне виховання кадрів [92, арк. 5-6].

На початку 1948 р. відбулися кадрові зміни в керівництві обласної партійної організації. 26-27 січня 1948 р. на зборах обласного партійного активу, за рекомендацією ЦК КП(б)У, першим секретарем обкому партії обрано І. Компанця. І. Туряниця, який доти поєднував посади першого секретаря обкому партії і голови облвиконкому, залишився лише на останній.

24-26 лютого 1948 р. на першій партійній конференції проаналізували стан партійної та політичної роботи в області, підбили підсумок соціалістичних перетворень і діяльності органів радянської влади, громадських організацій. Разом із питаннями «ідейного виховання трудящих» постало питання піднесення політичного та ідейного рівня

партійних, радянських, господарських кадрів з місцевого населення.

У 1950 р. в області було вже 9 012 комуністів. Місцевих в облорганізації ВКП(б) на січень 1951 р. «налічувалось вже 4000 чол., тобто майже половина членів обласної партійної організації» [47, с. 396]. Готували надійні кадри двома шляхами: у радянських освітніх закладах (школи, середні спеціальні заклади, університет) і закладах з «марксистсько-ленінського» виховання, гуртках системи партійної освіти, які діяли при всіх виконкомках міських і окружних, селищних рад і деяких селах. Окрім того, відкрили політичні школи при міськкомках і окружкомках партії. У 1946 р. у 15 таких вечірніх школах навчалося 387 партійних і радянських працівників [48, с. 74].

Великі надії покладали комуністи на створений Ужгородський державний університет. «В Ужгороді працює університет з кількістю студентів 355 чол., із них місцевих 228, працює 11 спеціальних середніх закладів, з кількістю учнів 2095 чол., із них із місцевих 1958 чол.», – йдеться в документі [80, арк. 18].

На базі партійних курсів, які існували при КПЗУ, в 1946 р. створено обласну однорічну партійну школу. В ній навчалося 95 осіб (92 місцевих), у вечірньому університеті марксизму-ленінізму – ще 335 осіб (62 місцевих) [80, арк. 18]. У 1947 р. в облпартшколі навчалося вже 150 слухачів [93, арк. 9].

У дворічній партійній школі навчалося 3 секретарі і 2 голови окрвиконкомів. 6-місячні курси пройшли 7 секретарів окружкомів і 3 голови окрвиконкомів. На обласних постійно діючих курсах підготовлено 530 голів і секретарів сільських рад. За період з грудня 1945 р. до 1948 р. у партшколах при ЦК КП(б)У, обласній партшколі та на курсах навчалися 994 партійних, радянських і господарських працівників [48, с. 74].

Підвищили свій «політико-ідеологічний» рівень й обласні керівники: «У 1947 р. закінчили 9-ти місячні курси при вищій партійній школі ЦК ВКП(б): тов. Ваш – секретар обкому КП(б)У, тов. Шаповал – зав. оргінструкторським відділом обкому КП(б)У, тов. Нямецук – заступник

завідуючого відділом пропаганди і агітації обкому КП(б)У, тов. Тарахонич – заступник голови облвиконкому» [88, арк. 43-44].

На початку 1948 р. працювали обласна радянсько-партійна школа, 15 вечірніх партшкіл, 109 політшкіл при первинних організаціях, 272 гуртки з вивчення «Короткого курсу ВКП(б)». При Ужгородському міськкомі партії діяв вечірній університет марксизму-ленінізму, де навчалося 280 комуністів. Розпочав роботу постійно діючий семінар обласного партійного активу з вивчення праць класиків марксизму-ленінізму. У деяких округах були створені лекторії для інтелігенції та інші форми політичного навчання [33, с. 47]. Система політосвіти у 1950/1951 навчальному році охоплювала понад 20 тис. комуністів, комсомольців і безпартійних [47, с. 397].

Масово-політичну роботу проводили майже 18,5 тис. агітаторів, а під час виборчих кампаній їх кількість зростала до 60 тис. Для громадсько-політичної роботи використовували сільські збори, земельні громади, жіночі ради, виробничі наради на підприємствах [7, с. 60]. Значну увагу приділяли самоосвіті. Так, на 1 січня 1947 р. 1292 особи самостійно вивчали марксистсько-ленінську теорію, 1172 з них опановували «Короткий курс історії ВКП(б)», 120 – працювали з першоджерелами.

Для допомоги в самоосвіті з історії та теорії більшовицької партії виділили 37 кваліфікованих консультантів, які починаючи з вересня 1946 р. в парткабінетах провели 53 групові і 137 індивідуальних консультацій і 27 теоретичних бесід. В області діяли 16 вечірніх партійних шкіл, де навчалося 523 комуністи. При первинних організаціях створили 156 політшкіл для 2206 комуністів і 760 комсомольців [80, арк. 20]. Політшколами керували штатні пропагандисти окружкомів і міськкомів КП(б)У і позаштатні пропагандисти з окружного і міського партактиву. У 1946 р. затвердили 200 пропагандистів: 49 з вищою освітою, 45 з неповною вищою, 106 з середньою освітою. У містах і округах області організували 45 гуртків з вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)» (522 слухачі).

3 грудня 1946 р. бюро обкому КП(б)У організував триденний семінар для

секретарів міськкомів, окружкомів КП(б)У і голів окрвиконкомів, а для заввідділами пропаганди і агітації, завпарткабінетами, штатних пропагандистів окружкомів і міськкомів КП(б)У, редакторів окружних газет – п'ятиденний [80, арк. 21].

Тоді вважали, що конче бракує пропагандистів і газетних працівників, які мали бути ідейно підкованими. Головна надія покладалася на приїжджі кадри. Рішенням ЦК КП(б)У в жовтні 1946 р. в Закарпатську область прислали 7 пропагандистів і 17 газетярів [79, арк. 18]. І це притому, що у краї в дорадянські часи виходили десятки газет та інших видань, тільки в м. Мукачево виходило у світ 38 видань. У 1946 р. в «Закарпатській правді» із 14 творчих працівників лише 4 були місцевими, в облуправлінні РАТАУ з 9 працівників – 1, а серед 8 працівників російськомовної «Закарпатской Украины» – жодного [33, арк. 56]. На 1 січня 1948 р. не заповненими залишалися посади завідувачів відділів агітації і пропаганди обласних газет «Закарпатська правда» і «Закарпатська Україна», 5 посад обласної угорськомовної газети «Карпати Ігаз Сов» [88, арк. 37].

Не дослідженим є питання кадрової політики у силових органах, дослідники обмежуються загальними формулюваннями: «Але при цьому незаперечно, що породженням сталінського бюрократизму на Закарпатті став всесильний апарат каральних органів, який проник у всі державні ланки: політичну, економічну, культурну, ідеологічну. Він створив важку і задушливу атмосферу страху й підозри серед населення області, і ця атмосфера у свідомості представників старшого покоління не розвіялася остаточно й понині» [48, с. 75].

У номенклатурі обкому КП(б)У було 70 посад у судах і прокуратурі. Станом на 1 січня 1947 р. на них працювало 63 особи (90%), із них 53 місцеві, що складало 84,1%. Змінність кадрів тут була чи не найвищою: «Органи суду і прокуратури були засмічені людьми не внушаючими політичного довір'я. Це спричинило велику змінність кадрів. За звітній період в органах суду і прокуратури змінилося 34 чол. або 48%» [80, арк. 31].

Замінили 3 обласних працівників юстиції, 12 народних суддів, 3 обласних працівників прокуратури, 8 окружних прокурорів, 8 інших працівників. При цьому 5 з них запропонували вищу посаду, 21 звільнили як скомпрометованих і з політичних мотивів, 8 звільнили з інших причин [80, арк. 31-32].

Для суддів у 1947 р. створили атестаційну комісію. До неї ввійшли голова обласного суду Русин (голова), начальник облуправління юстиції Кампов, заступник заввідділу кадрів обкому КП(б)У Белан, секретар облвиконкому Попович, ревізор по кадрах облуправління Барановська. 7 суддів не пройшли атестацію. Ось деякі характеристики: «Народний суддя 1-ої ділянки м. Ужгорода Попович М.І. безпартійний, має вищу юридичну освіту, виходець із куркулів, про що раніше не повідомляв, до судової роботи відноситься недобросовісно допускає викривлення радянських законів, над підвищенням ідейно-теоретичного рівня не працює. Народний суддя м. Виноградів Сич А.І., безпартійний, юридичної підготовки не має, над підвищенням ідейно-теоретичного рівня та ділової кваліфікації не працює, до роботи відноситься халатно, має господарство і використовує найману робочу силу» [93, арк. 8].

Невисоким був їх освітній рівень. Із 39 народних суддів і окружних прокурорів 32 не мали спеціальної юридичної підготовки. У 1947 р. 35 працівників суду і прокуратури були зараховані на заочне навчання: 12 із них навчалося на юридичному факультеті Львівського державного університету; 23 – в середній юридичній школі. У 1947 р. 28 осіб підвищувало кваліфікацію на короткотермінових юридичних курсах і стажуванні в обласному суді та прокуратурі [88, арк. 41].

Ще менше інформації у звіті кадровика про органи МВД і МДБ. Номенклатурою обкому на них виділяли 88 посад, на які підібрано і працювало 78 осіб (88,6%). Затверджено обкомом 76 осіб (97,4%). Змінилося всього 6 осіб як скомпрометовані. Тут взагалі відсутня графа «із місцевого населення». У 1946 р. все керівництво МВС, МДБ, НКО було немісцеве.

Наведемо декілька прикладів: начальник обласного управління МВС П.К. Сопруненко прибув на Закарпаття у 1945 р. з посади начальника облуправління МВС Кам'янець-Подільської області, начальник відділу кримінального розшуку облуправління МВС П.Л. Коваленко прибув у липні 1945 р. з посади начальника кримінального розшуку УМНКВС м. Чернігів, начальник обласного управління МДБ Б.М. Чернецький прибув у лютому 1946 р. з посади начальника управління МДБ м. Полтава, його заступник С.А. Бойко прибув ще в часи Закарпатської України у січні 1945 р. з посади помічника наркома держбезпеки м. Алма-Ата, заступник по кадрах С.І. Артюх прибув у квітні 1946 р. з посади заступника начальника управління УМДБ м. Сухумі [94, арк. 18-20 зворот]. Начальник 2-го відділу обласного управління МДБ В.Г. Дейченко прибув ще в Закарпатську Україну в серпні 1945 р. із Головного управління контррозвідки «СМЕРШ» I, IV Українських фронтів, тоді ж з'явився начальник 5-го відділу облуправління МДБ М.П. Агеєнко – колишній уповноважений відділу контррозвідки «СМЕРШ» 18 армії IV Українського фронту [94, арк. 19 зв.].

Про «важкі» будні управління контррозвідки СМЕРШ довідуємося з книги Н. Синевирського [95]. Справжнє ім'я автора – Михайло Дмитрович Мондич, 1923 р.н., уродженець с. Нанково Хустського району. У 1945 р. прийнятий на роботу в управління «Смерш» 4-го Українського фронту в якості перекладача з угорської та чеської мов. У липні 1945 р. після відвідин родичів на Закарпатті втік у Чехословаччину. У 1947 р. прибув у м. Франкфурт-на-Майні. У Німеччині вийшла його книга, де описана структура управління контррозвідки, яке складається із п'яти відділів, головним завданням яких було слідкувати за політичним станом. [95, с. 46-48]. Розпорядок дня в управлінні: в 8 год. – сніданок, із 8-ми до 12-ти – робочий час, із 12-ти до 3-х – обід й «основний час відпочинку», з 3-х до 10 вечора – робочий час, о 10-й – вечеря. Після вечері – до 1 год. ночі – знову робочий час [95, с. 41].

У 1947 р. серед 85 посадпрацівників МДБ тільки 1 був вихідцем із

Закарпаття. Із 148 працівників МВС, МДБ, суду і прокуратури 112 були кандидатами, або членами КП(б)У, 36 безпартійними (із них 10 комсомольців) [88, арк. 40]. Тут практикували командирське навчання за програмами своїх міністерств. Рядовий і молодший склад проходив підготовку в Чернівецькій школі МВС [80, арк. 32-33]. Чистки відбувалися і в міліції. У відповідності до рішення обкому КП(б) У від 24 травня 1947 р. «Про підбір, розстановку і виховання кадрів в органах МВС» Іршавський окружком КП(б) провів перевірку і відзначив недоліки в роботі з кадрами в окружному відділі МВС. Секретар обкому КП(б)У по кадрах Повзик доповідною запискою від 13 жовтня 1947 р. інформував управління кадрів ЦК КП(б)У: «Зметою очищення органів МВС і міліції від непридатних працівників, відділом кадрів управління МВС разом з начальником окружного відділу закінчена спецперевірка всього особового складу відділу, в результаті якої звільнено із органів 8 людей» [93, арк. 11]. Головними причинами називались: слабка виховна робота (зриви політичних занять), відсутність дисципліни, порушення соціалістичної законності, пияцтво. У всьому звинуватили начальника окружного відділу МВС Коваленка, що «безвольний, має слабкий рівень політичної і загальної підготовки, над підвищенням кваліфікації та ідейно-політичного рівня не працює, втратив авторитет серед особового складу та партійно-радянського активу округу» [93, арк. 12].

На 4 жовтня 1947 р. перевірили 2213 працівників МВС. 258 з них (11,7%) визнали такими, що не підходять до роботи в органах. Це особи, які побували на Східному фронті в угорській армії, мали зв'язки із закордоном, скомпрометували себе [93, арк. 14-15].

У радянзації Закарпаття важлива роль відводилася профспілкам. Це видно вже з матеріалів першої профспілкової конференції, колективних листів до Сталіна на підтримку возз'єднання Закарпаття з Україною, які заздалегідь розроблялися в Москві, а в Києві перекладалися на українську мову й озвучувалися на місцях [96, с. 70].

У 1930-х рр. на Закарпатті існували чотири профспілкові центри. Окрім Червоних профспілок, декілька тисяч робітників і службовців краю перебували у профспілковому об'єднанні, які знаходилися під впливом соціал-демократичної партії. Трохи менше закарпатців було у профспілковій організації Чехословацькій робітничій громаді, яка також розгорнула свою діяльність у краї. Профспілкова організація аграрної партії «Одборова єднота» нараховувала близько 8 тис. членів [97, с. 14].

Наприкінці 1944 р., під контролем комуністів, було відновлено і створено 14 первинних профспілкових організацій із 809 членами. 21 січня 1945 р. в Мукачеві відбувся перший з'їзд професійних спілок. В його роботі взяли участь 592 делегати і 78 запрошених. На з'їзді розглядалося три питання: «Про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною» (доповідач – голова НРЗУ у 1933-1938 рр., секретар Червоних профспілок І. Туряниця), «Про завдання профспілок Закарпатської України (доповідач – І. Петрушак)», вибори Центральної Ради профспілок і ревізійної комісії [97, с. 21-22]. Делегати одностайно підтримали Маніфест про возз'єднання, надіслали привітальну телеграму до Москви із вдячністю за «визволення» краю.

У нових умовах головні завдання профспілок полягали в тому, щоб активно включитися в роботу з відбудови народного господарства, налагодження виробництва. У практичній діяльності це проявлялося в участі у створенні органів управління і підборі господарських кадрів, виконанні виробничих планів. Контролювали профспілки власників приватних підприємств, «щоб підприємці не приховували запаси палива і сировини, не заморожували виробництво та постачали б Червону Армію і населення необхідними товарами» [98, с. 164].

У постанові 1-го з'їзду професійних спілок Закарпатської України вказувалося на політичні завдання: «турбуватися про політичну освіту своїх членів, якнайширше залучати нових членів у профспілки і організувати їх навколо Маніфесту» [98, с. 165], ліквідація неписьменності, створення

вечірніх загальноосвітніх шкіл і курсів, мережі клубів і бібліотек тощо.

На з'їзді обрана Центральна рада профспілок Закарпатської України у складі 42 осіб. Її очолив І. Петрушак, а також ревізійна комісія у складі 11 осіб (голова – С. Борканюк). 28 січня 1945 р. в Ужгороді відбулося перше засідання Ради профспілок. У складі ради сформували 11 секцій (секретаріатів), які керували галузевими організаціями: робітників лісової, деревообробної і хімічної промисловості, будівельників і металообробників, робітників електростанцій, транспорту і зв'язку, державних і приватних службовців, вчителів, харчовиків і сільськогосподарських робітників, кустарних робітників, типографів, художників [97, с. 24].

Перший з'їзд уповноважив Центральну раду профспілок звернутися до Всесоюзної центральної ради професійних спілок (ВЦРПС) з проханням про прийняття профспілок Закарпатської України до складу профспілок Радянського Союзу.

14 липня 1945 р., майже відразу ж після підписання радянсько-чехословацького договору про Закарпаття, відбувся І пленум профспілок краю. В його роботі взяли участь 376 делегатів, які представляли 198 профорганізацій, де перебувало на обліку 14 671 особа. Поставили такі завдання: мобілізувати трудящих на відбудову усіх фабрик і заводів, допомога селянам у зборі врожаю за рахунок шефської допомоги у вихідні дні, поліпшення культурно-виховної роботи. «На кожному заводі та підприємстві маємо заложити робітничі клуби, червоні кутки. В них організувати читання газет, лекцій, дебати, вечірки. Принаймні раз на тиждень треба зробити доклади, відчити на політичну чи економічно-господарську теми» [99, с. 326], – йшлося у резолюції пленуму. Якщо в січні 1945 р. профклубів і червоних кутків майже не було, то в 1950 р. вже нараховувалося 30 клубів, 420 червоних кутків і 136 бібліотек. Діяло 1 388 гуртків, в роботі яких брало участь 29 400 активістів [47, с. 401].

6 грудня 1945 р. професійні організації Закарпатської України ввійшли до

складу ВЦРПС. Їх уніфікували за радянським зразком. Протягом 1946 р. в Закарпатській області створено 10 галузевих обкомів профспілок та окремо райком профспілки залізничників, відтак сформовано обласну раду профспілок.

Одержавлення профспілок призвело до зміни їх традиційної діяльності. Під подвійним наглядом партійних і державних органів профспілки перетворилися на знаряддя тоталітарного контролю [100; 101]. Вони виконували функцію, подібну до соцзабезу: розподіляли санаторно-курортні путівки, безкоштовні квартири тощо [102]. Радянські профспілки були профспілками лише за назвою. Покликання справжньої профспілки – за будь-яких обставин захищати своїх членів перед працедавцями. А радянські профспілки об'єднували і директорів, і робітників [103].

Якщо на час проведення I з'їзду профспілок на Закарпатті було 14 первинних профорганізацій з 809 членами, то в 1950 р. загальна кількість первинних профспілкових організацій становила 1764 з кількістю членів до 80 тис., або 90,3% працюючих [47, с. 400-401]. Навколо профспілкових організацій сформувався актив, що нараховував 32 440 членів фабрично-заводських комітетів, різних комісій, громадських контролерів [33, с. 48].

Одним із завдань радянських профспілок стало залучення до активної участі робітників і службовців до управління виробництвом. Це досягалось, зокрема, скликанням загальних зборів робітників та інженерно-технічного персоналу підприємств, організацією виробничих нарад по цехах, змінах, бригадах з обговоренням різних питань господарської та виховної роботи, матеріального становища трудівників. Лише протягом 4-го кварталу 1950 р. в Закарпатській області було проведено близько 4 тис. таких нарад [47, с. 402].

Профспілки займалися «поширенням передового досвіду» і «впровадженням у виробництво найновіших технічних досягнень». Особливого значення профспілки надавали організації соціалістичного змагання. У 1950 р. соцзмаганням охопили понад 85% робітників і службовців області [47, с. 401]. Наприкінці 1950 р. в Закарпатській області були проведені звітно-виборчі профспілкові збори. В їх роботі взяло участь

94,4% членів профспілок. В дебатах виступило 19 тис. осіб (26,5% присутніх на зборах).

Комуністи взяли під цілковитий контроль молодіжний рух. Спочатку Спілка молоді Закарпатської України (СМЗУ) була строкатою в політичному, національному і релігійному плані. СМЗУ виникла як широка і відкрита молодіжна організація, що виступала за возз'єднання з Україною. Були тут колишні члени Спілки працюючої молоді, близькі до компартії, українські пластуни, русофільські скаути, навіть члени греко-католицької християнської організації [33, с. 48].

14 січня 1946 р. СМЗУ влили в структуру ВЛКСМ. На цей час в рядах СМЗУ налічувалося близько 10 тис. членів, об'єднаних у 461 первинну організацію. Першим секретарем Закарпатської обласної комсомольської організації став завідувач оргвідділом ЦК ЛКСМУ О. Ляковський (псевдонім Левко). При обміні квитків, члени СМЗУ пройшли ретельну перевірку на благонадійність, як при обміні партквитків членів КПЗУ на ВКП(б). В обміні квитків відмовили тисячам юнаків і дівчат, які самі чи їх батьки були причетні до не комуністичних організацій [33, с. 49].

На час проведення першої обласної комсомольської конференції (5-6 жовтня 1946 р.) обмін квитків завершили. На 1 січня 1947 р. в області налічили 8 781 комсомольця, діяла 701 первинна організація [86, с. 153]. До 1950 р. кількість членів ВЛКСМ зроста майже в чотири рази – до 32 393. Провідну роль у закарпатському комсомолі також відігравали працівники, направлені з-за меж краю. Протягом 1946-1952 рр. сюди направили 276 осіб, які працювали на керівних посадах в обласному, міських і районних комітетах комсомолу, редакціях газет, Будинках піонерів тощо. Поступово навколо них почав формуватися і місцевий комсомольський актив [33, с. 49].

Партія активно залучала молодь до «соціалістичного будівництва». Тисячі закарпатських юнаків і дівчат обкомом ЛКСМУ направлялися на відбудову шахт Донбасу, промислових підприємств, мостів і залізниць, на важку роботу кадровими лісорубами, у колгоспи. У 1949 р. 52 комсомольці

працювали головами колгоспів, 81 – бригадирами і 260 – ланковими [47, с. 404].

Набуло поширення молодіжне будівництво культосвітніх закладів. Наприклад, у с. Порошково Перечинського округу комсомольці власними силами відремонтували зруйнований будинок під клуб, а в с. Іванівці Берегівського округу на виручені від художньої самодіяльності драмгуртка гроші збудували новий клуб [47, с. 403].

Із метою «налагодження систематичної масово-політичної роботи серед жінок Закарпаття, згуртування їх навколо Радянської влади та залучення до активної участі в роботі державних, громадських і культурно-побутових установ» у вересні 1945 р. ЦК КПЗУ створив відділ по роботі серед жінок. В окружних комітетах партії ввели посаду жіноргів. У 1945-1946 рр. ЦК КП(б)У неодноразово ухвалював рішення щодо політичного виховання жінок [104, с. 437]. Часто проводили т. зв. делегатські збори, якими керували жінради. Справа в тому, що на підприємствах, в установах, селах створювалися жінради, в обов'язки яких входило розв'язання питань культурно-побутового, оздоровчого, шкільного життя. На селі жінради залучалися до роботи в земельних, кооперативно-торговельних та інших організаціях. Наприклад, жінки с. Великий Раковець взялися за осушення боліт у межах населеного пункту, що мало збільшити територію села на 80 га. Відтак завідувач оргінструкторським відділом Закарпатського обкому КП(б)У О. Шаповал 5 квітня 1946 р. прозвітував: «Після проведення партійних активів в області, значно покращилася робота серед жінок. Проведено 7 делегатських зборів в селах і на підприємствах з кількістю делегатів 245. Залучено нового активу 745» [105, арк. 13]. Під різку критику «за невиконання рішень обласного партактиву в роботі серед жінок» потрапили Рахівський і Севлюський окружки.

Якщо в квітні 1946 р. в Закарпатській області діяло 169 делегатських зборів, 180 жінрад (3425 жінок-делегаток), то влітку 1949 р. вже працювало 596 делегатських зборів, 630 жінрад (15 281 жінок-делегаток). Тільки в

сільській місцевості створено 505 делегатських зборів, 513 жінорад (10 987 жінок-делегаток). Серед напрямів діяльності жінорад стала ліквідація неписьменності. У 1945-1949 рр. ліквідували неписьменність 17 647 жінок, а малописьменність – 22 376 жінок. Водночас жінок призначали уповноваженими по хлібозаготівлях, на допомогу органам влади у «боротьбі за додержання радянських законів», «викривання куркулів та інших ворожих елементів», проведення колективізації. З їхньої ініціативи створено 75 колгоспів [104, с. 437, 440].

Жінок обирали до місцевих органів влади. У 1947 р. до сільських, міських, окружних та обласної рад обрано 2342 жінки, або 30,51% депутатів. Ганну Петрище у 1946 р. обрано до Верховної Ради СРСР. У 1948 р. головами сільських і селищних Рад обрали 3 жінок. На кінець 1950 р. їх нараховувалося 46 [86, с. 170]. До листопада 1950 р. на обліку в обласній партійній організації було 281 місцевих жінок-комуністок [104, с. 443].

З'явилося ряд громадських організацій – ДТСАРМ (Добровільне товариство сприяння армії), ДТСААФ (Добровільне товариство сприяння армії, авіації і флоту), ТСОАВІАХІМ (Товариства сприяння обороні, авіації і хімії), різні творчі спілки, спортивні товариства тощо. Усі вони «полегшували зв'язок партії з масами, сприяли вихованню їх у дусі соціалістичної свідомості» [47, с. 403].

Отже, важливу роль у радянізації Закарпаття було відведено кадровій політиці. Першочерговим завданням ВКП(б)-КП(б)У стала чистка КПЗУ. В результаті проведеного обміну квитків із 4 248 членів КПЗУ 1607 (37,8%) потрапили під партійну чистку. На кінець 1946 р. комуністи майже цілком сформували структуру партії, було створено 526 первинних партійних організацій, 6 кандидатських і 17 партійно-комсомольських груп. У 1950 р. в області було 9012 комуністів, з них місцевих – близько 4 тис. На початку травня 1946 р. завершено формування номенклатури обкому партії. На 1 січня 1947 р. на посадах перебувало 1263 працівників, з них місцевих – 507 (40%). У 1950-1951 рр. комуністичним навчанням охоплено понад 20 тис.

комуністів, комсомольців і безпартійних.

Наприкінці 1945 р. професійні організації Закарпатської України були прийняті до складу радянських профспілок. У Закарпатській області створено 10 галузових обкомів профспілок, райком профспілки залізничників, обласну раду профспілок. У 1950 р. налічувалось 1764 первинні профспілкові організації майже 80 тис. членів (90,3% всіх працюючих). 14 січня 1946 р. СМЗУ влили в структуру ВЛКСМ, а до 1950 р. кількість членів ВЛКСМ у краї зросла майже в чотири рази – з 8771 до 32393. Невід’ємною складовою радянської краю стала політизація та одержавлення не тільки молодіжного, але й жіночого руху.

3.4. Спротив радянзації

Від 1944 р. командування УПА-Захід все більше приділяє уваги Закарпаттю. Закарпаття на відміну від західноукраїнських земель ще не знало більшовицького режиму, тому очікуваним було сприйняття СРСР як визволителя. Прогнозувалося, що з часом прорадянські настрої в краї зміняться на протилежні. Спочатку відділам УПА, що знаходились на Закарпатті, не рекомендувалось проводити політико-роз’яснювальної роботи. Активізувалися підпільники після жовтня 1944 р. і підписання договору між ЧСР і СРСР 29 червня 1945 р., після перших хвиль арештів, переслідувань, репресій.

У відповідності до структурного розподілу на Закарпатті повинен діяти Закарпатський край ОУН. Він не мав чіткого адміністративного поділу і складався з мережі нечисельного підпілля. Це зумовлювалось тим, що в 1942-1943 рр. угорська адміністрація заарештувала майже увесь керівний і значний склад ОУН. У листопаді 1944 р. Дмитро Бандусяк – «Лопата», після того, як угорська адміністрація випустила з ув’язнення частину націоналістів, відновив Закарпатський крайовий провід ОУН.

Весною 1945 р. був створений провід ОУН «Захід-Карпати», до складу якого входили п’ять окружних проводів: Стрийський, Калуський,

Станіславський, Коломийський, Закарпатський. Весною 1945 р. Закарпатський край ОУН був реорганізований у Закарпатський окружний. Він діяв на території Берегівського, Іршавського, Севлюського, Хустського округів і підпорядковувався Карпатському краю ОУН.

У червні 1945 р. органи держбезпеки Закарпатської України почали ліквідацію мережі ОУН в краї. В результаті арештів у липні-грудні 1945 р. крайова організація перестала існувати. Деяким патріотам вдалося емігрувати. Після розгрому ОУН на Закарпатті крайовий провід ОУН «Захід-Карпати» вирішив утворити підпілля в краї заново.

ОУН обережно поводитися на Закарпатті. Керівники проводу «Захід-Карпати» не відмовились від терору проти радянсько-партійного активу, але вважали головним завданням ведення антирадянської пропаганди з метою підняття національної самосвідомості місцевого населення. Влітку 1946 р. провід випустив у великій кількості антирадянські листівки, які передбачалось спеціально розповсюджувати на Закарпатті. В одній з них говорилося: «Українці Закарпатті! 1944 рік вписується в історію закарпатської землі, як ще одна чорна дата. Замість згаданої волі цей рік приніс тільки зміну окупантів – на місце угорських прийшли московсько-більшовицькі пригноблювачі, які своєю окупаційною практикою залишили далеко позаду своїх попередників. Захопленням Закарпаття Червона Москва завершила, в основному, насильницьке об'єднання всіх українських земель, надівши ярмо на шию всьому українському народу» [106, с. 44].

Відновлений Закарпатський окружний провід ОУН влітку 1946 р. сформував крайовий провідник «Роберт» виключно з галичан. Керівником призначений Семен Гут («Тиміш»), який до цього діяв на Самбірщині. СБ (службу безпеки) очолив Антон Літус («Летун»). 5 серпня 1946 р. загін «Тиміша» у с. Верхні Ворота вбив секретаря партосередку Олексія Григу та його дружину, члена ВКП(б), організатора колгоспів Федора Комара. Після цього «Тиміш» з невеликим загonom у складі 11 бійців знову з'явився на Закарпатті. Групу «Тиміша» зафіксували у Волівському, Свалявському та

Іршавському округу. 26 жовтня 1946 р. у с. Смоголовиця вони вбили працівника Іршавського окружного відділу МДБ Федорова і директора маслозаводу Селецького, роззброїли і повели з собою двох працівників міліції, але згодом їх відпустили. В лютому 1948 р. «Тиміш» загинув поблизу с. Кульчиці Дрогобицької області, в нерівному бою з опергрупою МДБ [107, с. 97].

У липні 1946 р. у ряді сіл верховинських районів Закарпаття, зокрема Колочава-Горб, Негровець, Лази, Нижні Верецьки та ін., відзначено ряд випадків появи загонів УПА, котрі проводили агітаційно-просвітницьку роботу серед населення, експропріювали майно радянських торгових закладів і господарств [108, с. 4].

Радянська історіографія прививала думку, що надіслані з метою пропаганди загони «Зміюки», «Довбуша», «Грозного» ніяких результатів не дали, бо населення Закарпаття відносилося до ОУН вороже. Це твердження спростовують документи. Наприклад, після мітингу в с. Німецька Мокра до командира відділу УПА підійшов місцевий житель і сказав: «В моєму селі нас 40 чоловік, що прийшли з чеського легіону. Всі маємо зброю. Начувані про вашу боротьбу, ми хочемо разом з вами воювати, бо далі не можемо жити у більшовицькій неволі» [109, с. 340]. Після мітингу в с. Колочава-Лази до командира прийшов юнак і попросив зброю, щоб убити голову сільради – «явного енкаведистського агента». Останній був вбитий у 1948 році [86, с. 167].

24 липня 1946 р. на бюро Закарпатського обкому КП(б)У було затверджено заходи з посилення боротьби з «бандерівцями». До них залучались МДБ, МВС, військові та партійно-радянські органи. Проти повстанців провели 50 операцій та 15 облав, у результаті яких 15 осіб вбито, 10 поранено, 9 полонено. Було створено 11 винищувальних батальйонів із загальною кількістю 1 176 осіб [106, с. 45].

19 жовтня 1946 р. заступник завідувача оргінструкторським відділом Закарпатського обкому КП(б)У Н. Сімонов направив завідувачу

оргінструкторським відділом ЦК КП(б)У А. Зленку розлогу «цілком таємну» інформацію «Про хід виконання постанови ЦК КП(б)У від 4 жовтня 1946 р. «Про стан боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів в Західних областях УРСР»» [110, арк. 61-69]. Це питання обговорювалося на засіданні бюро обкому КП(б)У 14 жовтня 1947 р. і нарадах перших секретарів окружних комітетів КП(б)У Великоберезнянського, Волівського, Мукачівського, Хустського, Тячівського і Рахівського округів, де націоналістичний рух набув поширення. На зібраннях були присутні «відповідальні працівники» облуправління МВС, МДБ, обласний прокурор, командири військових з'єднань, працівники обласного суду, спеціалізованих прокуратур і військового трибуналу.

У постанові бюро обкому КП(б)У відзначалось, що в Закарпатській області у 1946 р. зафіксовано 63 «бандитські прояви». На думку партійного керівництва: «Відбулося це тому, що окружками і міськкоми КП(б)У, органи МДБ, МВС не виконали повністю постанови бюро обкому КП(б)У від 24 липня ц.р. «Про факти бандпроявів у Воловецькому і Волівському округах», в якому вказувалося на активізацію бандитів, терор проти партійно-радянського активу і населення області» [110, арк. 62]. Вже тоді в низці округів пропонувалося створити винищувальні батальйони.

У Воловецькому, Тячівському і Волівському округах до створення таких батальйонів підійшли формально. Подібні підрозділи у Воловецькому окрузі створили у 7 селах і то в неповному складі, у решті 25 селах, «заражених бандитизмом», не було взагалі. У Нижніх Воротах із 20 членів таких підрозділів несло службу тільки 4-5, бо їм не видавали пайки. Як відзначив інструктор обкому, ці підрозділи «засмічені чужо ворожими елементами». Так, боець с. Біласовиця Мендак Ю.Н. служив в угорській армії, вважався куркулем, використовував найману робочу силу. Халус теж воював на східному фронті, їздив у с. Кривка Дрогобицької області на засідання бандерівців. Федір і Михайло Ковачі були активними січовиками. Із 9 бійців виявили 3 січовиків і 6 куркулів [110, арк. 62].

Подібний факт зафіксований у с. Присліп Волівського округу. Член підрозділу «активний «січовик» Головка» за завданням ОУН організував із жителів навколишніх сіл групу, яка мала на меті здобувати зброю і боєприпаси. Група пограбувала кооператив, забрала із собою секретаря парторганізації, вбила уповноваженого МВС. У Тячівському окрузі із 120 членів таких формувань 21 мали «зв'язок з бандитами» [110, арк. 63].

«Проникнення у винищувальні батальйони ворожих елементів сталося із-за злочинного відношення начальників окривділів МВС до підбору і підготовки бійців. Окружками КП(б)У не прийняли в цій справі участі і не забезпечили підрозділи потрібним партійним і комсомольським прошарком... Тячівський, Волівський, Воловецький окружками КП(б)У не проводять серед бійців політико-виховної роботи, не організували військової підготовки, не прийняли необхідних дій до забезпечення їх зброєю та боєприпасами» [110, арк. 64], – інформував обласний партфункціонер Н. Сімонов. У Воловецькому окрузі найчастіше фіксували напади озброєних націоналістів. У серпні-вересні 1946 р. Тут пограбували кооперативи на загальну суму понад 50 тис. рублів. 14 липня 1945 р. у кооперативі с. Лази повстанці забрали товарів на суму 22658 рублів, частково роздали селянам, співали з ними гімн «Ще не вмерла Україна» [110, арк. 32, 63]. 21 серпня 1946 р. в с. Широкий Луг Тячівського округу повстанці провели збори в сільраді. У присутності 20 селян спалили портрети керівників СРСР і документи сільради, забрали все необхідне з магазину [110, арк. 63].

14 вересня 1946 р. в с. Річка Волівського округу 14 озброєних людей зайшли в адмінбудинок, де проходили комсомольські збори, провели з комсомольцями виховні бесіди, роздали антирадянські листівки, забрали комсомольські квитки [110, арк. 64].

Н. Сімонов відзначав: «Українські націоналісти проводили антирадянську агітацію серед населення округів: Мукачівського, Перечинського, Тячівського та ін., намагаючись охопити своїм впливом окремі прошарки населення, особливо молодь. За допомогою терору, погроз,

розгнужданої антирадянської агітації, вони намагаються залякати населення нашої області, зірвати заходи, намічені радянською владою» [110, арк. 65]. Як приклад наводилося вбивство трьох комуністів с. Нижні Ворота: секретаря парторганізації, його дружини, організатора колгоспу.

План заходів з «ліквідації банд» передбачав: координацію дій органів МВС і МДБ, створення спільних оперативних груп, залучення в них найбільш досвідчених чекістів; створення пересувних груп, із залученням в них бійців, які знають місцеві звичаї і традиції; встановлення суворої звітності перед облуправліннями; покарання винних у зриві операцій; перегляд агентурної мережі, формування її з людей «внушаючих довір'я»; мак симальне використання військ МВС, звільнивши їх від іншої роботи «не пов'язаних з бандами ОУН, УПА» [111, с. 201]. Категорично заборонялось передавати по телефону відкритим текстом інформацію про боротьбу проти українських націоналістів.

Серед агітаційно-пропагандистських заходів слід відзначити проведення систематичних лекцій, доповідей в селах про переваги соціалістичного ладу над капіталістичним, про завдання перед «радянським народом» у п'ятиріччі, міжнародну ситуацію. Для цього використовували політичну агітацію «по десятихатках».

Окремо дали інструкції редакторам обласних й окружних газет. Вони мали друкувати статті «з питань пропаганди п'ятирічного плану, про українсько-німецьких націоналістів, нещадно викриваючи їх, як злісних ворогів українського народу, невпинно виховувати все населення в дусі відданості Радянській Батьківщині, комуністичній партії, товаришу Сталіну» [110, арк. 69]. Для цього мали розширити мережі робкорів, сількорів, особливо з місцевого населення, організувати регулярну доставку в села газет і журналів.

Однак члени УПА та ОУН продовжували свою діяльність. Так, у жовтні 1946 р. вони провели 9 антибільшовицьких мітингів у селах Іршавського і Свалявського округів [109, с. 427]. Із зареєстрованих

63 випадків появи і діяльності відділів УПА протягом 1946 р. розкрили тільки 19 [108, с. 5].

У травні 1947 р. репресивно-каральні органи фактично ліквідували Закарпатську округу ОУН («Срібна»). Територію Закарпатської округи керівництво Карпатського краю розподілило між прилеглими округами: Дрогобицького (Закарпатський район), Калуського (Хустський надрайон) та Коломийського (Рахівський надрайон) [112, с. 81-82]. У серпні 1947 р. сформовано новий склад Закарпатського окружного проводу ОУН. Керівником став колишній провідник Вигодського районного проводу «Булевар». Його заступником і референтом з пропаганди призначили «Кумпановича» [113, с. 25]. Останній неодноразово бував на Закарпатті, здійснюючи рейди в Тячівському, Волівському і Рахівському округах. «Булевар» провів на Закарпатті значну розвідувальну роботу. В с. Колочава-Лазі він встановив зв'язок з батьком і сином Сюгаями, колишнім комендантом Карпатської Січі в селі М. Шимонею, заручився підтримкою греко-католицького священика Бобика. Через них розповсюджувалися антирадянські листівки і періодичні видання [114, с. 79-80].

Тоді ж діяльність УПА зафіксована в Іршавському окрузі [115, арк. 14-18]. Так, 27 червня 1947 р. повстанці відділу «Журавлі» знищили в с. Лисичево телефонний пункт і роззброїли двох його працівників. У липні цього ж року на Іршавщині з'явилася боївка ОУН, яка прибула з Дрогобицької області. Очолював її уродженець Сумської області Сергій Кривопишин. Органи держбезпеки заарештували 5 членів боївки і 9 їх прихильників – місцевих жителів. Тоді ж на Іршавщині було заарештовано 60 осіб. 17 липня 1947 р. в с. Ясіня повстанці наскочили на місцеву сільраду і ліквідували її голову Копашука – комуніста й агента МДБ. У Волівському окрузі в 1947 р. діяли загони «Буревія» та «Вишні», котрі тримали в страху місцеву владу. В результаті каральних акцій проти цих загонів заарештували 49 повстанців та їх прихильників.

На Хустщині відлунювала героїчна слава захисників Карпатської

України. В с. Копашново діяла група Василя Пригари, яка здійснила 5 антирадянських акцій. 21 квітня 1947 р. жителі сіл Лоза і Горінчево Хустського округу камінням прогнали зі своїх полів трактористів і представників радянської влади, які намагалися орати поля, призначені проти волі селян під колгоспне господарство.

Загалом на Закарпатті 1947 р. місцевими націоналістичними формуваннями, загонами повстанців сусідніх областей було здійснено 49 антирадянських виступів, у т. ч. 6 атентатів (вбито 6 радянських активістів, зокрема двох голів сільрад), один напад на сільраду, три напади на винищувальні батальйони. Органи МДБ прозвітували про знешкодження 7 формувань ОУН та УПА. За три роки своєї роботи (1945-1947 рр.) оперативними працівниками відділу боротьби з бандитизмом було виявлено «31 антирадянську націоналістичну організацію», ліквідовано – 22, заарештовано 300 осіб, з яких десятки патріотів розстріляно. Працівниками органів НКДБ (МДБ) на теренах Закарпаття фіксувались і піддавались переслідуванню факти проявів УПА, які здійснювали набіги з територій Станіславської та Дрогобицької областей: 1945 р. – 30 рейдів; 1946 р. – 57; 1947 р. – 31; – 1949 р. – 16 [116].

У березні-травні 1948 р. було зафіксовано 6 випадків діяльності підпілля. У 1947-1949 рр. значного розмаху набрав рух ОУН-УПА на Міжгірщині. Тут діяли загони «Бойко», «Гайдамаки» та ін. [108, с. 8-9] Виступи проти колективізації відзначені у Воловецькому окрузі. Так, у 1949 р. поблизу с. Гукливе боївкою ОУН вчинено замах на одного з керівників Воловецького округу Терелю. Останній разом з охороною повертався з Гукливого, де напередодні організовано колгосп.

У боротьбі з національно-визвольним рухом широко використовували групи спеціального призначення НКВС-МДБ, що діяли під виглядом формувань УПА, боївок СБ ОУН упродовж 1944-1953 рр. Метою цих провокативно-розвідувальних груп було виявлення провідників ОУН, командування УПА, їх фізичне знищення, вбивства мирного населення для

компрометації національно-визвольної боротьби та ідеї самостійної України, протиставлення Західної та Східної України.

Активно використовували «метод ловлі на живця». У села, де ймовірно перебували повстанці, практикувати виїзди районних працівників з ночівлею під прикриттям працівників державної безпеки. Подібні «приманки» організовували при сільських кооперативах шляхом завозу різноманітних товарів першої необхідності – зимового одягу, взуття тощо.

На початку 1947 р. бюро Закарпатського обкому КП(б)У звернулося до завідувача військовим відділом обкому Філенкова з проханням дозволити облуправлінню МДБ отримати якісні гвинтівки зі складів Прикарпатського військового округу чи МВС. 31 жовтня 1947 р. Філенков повідомив заввійськвідділу ЦК КП(б)У Дегтярьову: «У військовий відділ обкому КП(б)У звернувся з проханням начальник штабу по винищувальним батальйонам Закарпатського управління МДБ тов. Машков про отримання 400 гвинтівок і 5600 патронів до них від військових частин» [115, арк. 12]. Вказувалося на необхідність швидкого переозброєння особового складу винищувальних батальйонів зброєю іноземних армій, бо наявне озброєння неякісне і потребує ремонту.

У секретному повідомленні секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову від 28 грудня 1945 р. начальник політичного управління Прикарпатського округу Л. Брежнєв інформував: «Наказами командування перед пересувними загонами і групами поставлене бойове завдання – в найближчий час ліквідувати банди в Станіславській, Тернопільській, Чернівецькій областях, а також в низці районів Закарпатської України. Складено оперативні плани дій пересувних загонів. Заходи з виявлення і ліквідації банд проводяться військами округу разом з військами НКВС, органами КР «СМЕРШ», НКВС і НКДБ. Керують роботою пересувних загонів командири і штаби з'єднань» [110, арк. 17]. Такі загони комплектувалися з особового складу стрілецьких і спеціальних технічних частин. Вони пересувалися на автомобілях, були озброєні автоматами, кулеметами, мінометами.

Провокативні групи НКВС-МДБ функціонували у всіх областях Західної України, завдаючи шкоди визвольному рухові. Провокативна діяльність МДБ надзвичайно ускладнювала криміногенну ситуацію: важко було встановити, хто ж насправді вбиває і грабує населення. Так, група агентів-бойовиків Хустського окружного відділу МДБ в складі М. Антоня, П. Антоня, П. Лемка, В. Тегзи під керівництвом Кармелюка в 1948 р. під маскою ОУН здійснила 13 збройних пограбувань [106, с. 46].

У другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. на Закарпатті за антирадянську агітацію, український буржуазний націоналізм, поширення антирадянських листівок, плакатів, гасел, створення підпільних антирадянських молодіжних організацій було засуджено сотні учнів середніх шкіл, педагогічних училищ і технікумів, студентів Ужгородського державного університету та ін. Відомо про понад 30 таких організацій і груп: «Смерть» в Ужгороді, «Безробітну партію» і «Волю» у с. Великі Лучки Мукачівського району, «Зорю Підкарпаття» у Виноградові, «Спілку визволення Закарпаття» і «Нескорена юність» у Мукачеві та селах району, групи в Хустському педучилищі та середній школі №1, «Смевор» в с. Невицьке Ужгородського району, «Молода гвардія» в Берегові, «Шольом» («Сокіл») у Берегові та районі тощо [117, с. 26].

Архівні справи засуджених зберігаються в архіві управління Служби безпеки України в Закарпатській області (м. Ужгород) [118, с. 75-83]. Більшість з них – це багатотомні сторінки допитів заарештованих, необґрунтованих звинувачень, фальсифікацій з боку радянських слідчих і безпідставних вироків. У деяких справах вказується, що радянські органи через своїх агентів провокували необізнану молодь у створенні антирадянських організацій [119-124]. Зустрічаються на сторінках архівних справ провокатори «Гендеровський» та «Славко».

Однією з наймасовіших була підпільна організація «ЗУП» (Закарпато-українські повстанці). Виникла у квітні 1946 р. Її ініціаторами стали М. Фленько, Ю. Вакула, М. Заяць, В. Касинець, М. Король. Вони прагнули

відірвати Закарпаття від СРСР, але слідчі не могли встановити до кого прагнули приєднати. Вони пограбували 6 магазинів, убили радянських активістів Скубенича, Легезу, Бушеліча, родину Шварца з трьох осіб, побили голів сільрад сіл Пузняківці і Пацканьово, секретаря парторганізації с. Пузняківці [125, с. 115]. За діяльність у «ЗУП» заарештували 47 осіб у с. Тур'я-Пасіка, м. Ужгород, с. Середнє. Кримінальні справи були об'єднані в групи. Із групи М. Фленька засуджений 21 учасник, С. Щербака (Ужгород) – 7, Ю. Цигика (Ужгородське педучилище) – 10, М. Похана (с. Середнє Ужгородського району) – 5, К. Писанки – 4. Нині всі вони реабілітовані.

Одними з перших органи державної безпеки «викрили» діяльність студентів Хустського педагогічного училища. Студентів звинуватили в тому, що нібито вони влітку 1946 р. створили таємну організацію. Вказували на керівників – І. Бігуна та І. Кляпа. І. Бігун під час допитів стверджував, що ні в якій організації українських націоналістів не був [126, арк. 19, 22]. Під час допитів у Хусті слідчі МДБ часто били підсудного Андрія Бонку, домагалися зізнання в членстві в ОУН. Інформаторами держбезпеки були однокурсники, які періодично доносили на своїх товаришів: про настрої, наявність «ідейно-шкідливої» літератури. За А. Бонкою був закріплений однокурсник Федір Драб. В А. Бонки знайшли твори українських письменників У. Самчука, Б. Лепкого, «Історію України» М. Аркаса, «Історія України-Руси» М. Грушевського та ін. До «націоналістичної літератури» віднесли і твори, що вивчалися в школі за програмою української літератури, зокрема повість Івана Нечуя-Левицького «Микола Джеря». Водночас викладачі училища свідчили, що ніколи не спостерігали ворожості підсудних, зокрема до росіян.

9 жовтня 1946 р. Закарпатський обласний суд засудив І. Бігуна, І. Кляпа, Г. Неймета на 8 років кожного, І. Костя, А. Бонку – на 6, П. Бабурника і Г. Калинича – на 4 роки позбавлення волі з обмеженням прав на 5 років. Пізніше І. Бігун згадував: «Я добре усе це пам'ятаю... На лаві підсудних сиділо 8 чоловік. Свідків, адвоката не було... Прокурор встав: «Перед вами, – звернувся до залу, – люди, які хотіли повалити радянську владу на

Закарпатті... Невдовзі прокурор оголосив вирок: вісім років колонії суворого режиму» [127, с. 231-232].

У 1947 р. за участь в молодіжній організації ОУН засуджено студентів Мукачівського кооперативного технікуму. Студента Любомира Штеня звинуватили у створенні організації. Наказ про її створення він отримав від С. Глухого і Г. Гендеровського [128, арк.16,17, 19-21, 25, 34;]. В організацію входили В. Меденці, І. Бубряк, П. Коцак, В. Білак, Г. Бубряк. Їх звинуватили у читанні й обговоренні «Декалогу» (цілі та задачі ОУН), збиранні зброї та медикаментів для ОУН. Сам «Декалог» виявлено при обшуку І. Бубряка. Його спеціально розробили для населення Закарпаття і починався він словами «Українці Закарпаття!».

У цій справі затримали двох працівників Мукачівської міської поліклініки М. Петричка та І. Реші, яких звинуватили в наданні медикаментів ОУН [119, арк. 64, 69, 72, 75, 91, 92, 96-98, 145, 146.]. Радянські слідчі детально вивчили біографії підозрюваних і пригадали попередні «гріхи» – обоє підсудних в 1938-1939 рр. були в організації «Карпатська Січ», носили націоналістичний знак «Тризуб», виїжджали в Німеччину, де стали членами УНО. Від В. Білака і В. Шкоби слідчі в прямому значенні цього слова вибивали свідчення [120, арк. 116].

Військовим трибуналом прикордонних військ МВС Закарпатського округу на закритому судовому засіданні 4-6 жовтня 1947 р. Л. Штеня було засуджено на 25 років, В. Шкобу, В. Білака, П. Коцака, І. Бубряка, В. Меденці, Г. Бубряка і М. Петричка – на 10 років, а І. Реші – на 6 років виправно-трудова таборів. 21 листопада 1947 р. вирок Л. Штеню зменшили до 10 років. Усіх реабілітовано 1955 року.

Слід звернути увагу на Георгія Гендеровського (псевдонім «Демон»). Це агент УМГБ в Закарпатській області, що за наказом підполковника Макарова підбурював населення Закарпаття до антирадянської пропаганди, створення антирадянських організацій [120, арк. 136].

Каральні органи «виявили» молодіжну організацію у Виноградівському

політехнікумі. Її нібито створив влітку 1947 р. Ю. Микулинець. До організації були залучені І. Ковбаска, В. Зеленьяк, А. Худа, Ю. Мадей, В. Лукач. Хоча її учасники заперечували участь в ОУН, проведенні нелегальних нарад, підготовці антирадянських листівок, військовий трибунал 28 червня 1948 р. засудив Ю. Микульця, І. Ковбаску, В. Зеленьяка, А. Худу, Ю. Мадея на 25 років, а В. Лукача – на 8 років таборів [129, арк. 313-315].

У 1948 р. на Закарпатті за допомогою таємних агентів стали масово «викривати» молодіжні організації. Було засуджено уродженця Львівської області І. Кульчицького, який у вересні 1947 р. переїхав у м. Хуст, де за наказом командира УПА на псевдо «Славко» створив молодіжну групу на засадах ОУН. Членів групи І. Кульчицький підбирав серед однокласників вечірньої школи. До неї ввійшли М. Штець, Д. Король, Д. Пригара, В. Шобей. Вони бачили своїм завданням збір інформації про прихильників радянського режиму [124, арк. 10, 20, 21, 130, 135, 138, 139.]. 10 квітня 1948 р. військовим трибуналом прикордонних військ МВС Закарпатського округу засуджено І. Кульчицького, Д. Пригару, Д. Короля, М. Штеця і В. Шобея на 25 років виправно-трудових таборів. Про перебування у таборах Д. Пригара пізніше казав: «27 березня 1949 року з Джекказганського табору вели нас етапом близько 700 в'язнів у пересильний табір, що був на станції Карабас... Перед тим, як ми наближалися до цього пересильного табору, нам дали по 650 грамів хліба і по одній соленій рибі (це на добу). Води не було... йдемо в Спаський табір пішки, а це 40 кілометрів... В цій дорозі замерзло близько 60 чоловік, 200 поморожених, до яких належав і я» [130, с. 108-109].

У 1954 р. справу повторно переглянули. Як виявилось, «Славко», за чийм наказом створена організація в Хусті, був співробітником органів МВС і через його провокацію засуджено молодих людей [124, арк. 344-345]. 13 січня 1954 р. було видано постанову про звільнення всіх засуджених, крім В. Шобея, який в січні 1949 р. помер в таборі. У 1956 р. всіх реабілітували.

У с. Невицьке Ужгородського району діяла організація ОУН «Смевор» («Смерть ворогам України»). Її очолив В. Цапулич, заступником був

О. Росул, секретарем – М. Угрин. Організація мала представників у Перечинському, Великобerezнянському й Ужгородському районах (всього 10 осіб). Мета організації – боротьба за незалежність України. Усі члени склали присягу, підписалися під її текстом і статутом ОУН, керівники мали псевдоніми. 20 серпня 1948 р. В. Цапулича і О. Росула викликали у Львів, нібито для переговорів з проводом ОУН. 22 серпня 1948 р. по дорозі до Рави Руської у поїзді їх заарештували і направили до слідчої тюрми НКВС Львівської залізниці [131, арк. 3]. О. Росул пригадував, що саме в цей день від його імені М. Угрину («Хмарі») у Невицьке надійшла телеграма з вказівкою узяти документи, копію статуту і з М. Данком («Бориславом») приїхати у Львів. Там їх теж заарештували [132, с. 24]. Допити тривали майже цілий місяць, особливо вночі.

Після арешту членів організації «Смевор» масові обшуки проводилися в усьому с. Невицьке [133, с. 201-202]. В. Цапулич, М. Данко, І. Карбованець, М. Керецман, М. Керецман, О. Росул, М. Угрин, В. Форкош, І. Цапулич були заочно засуджені особливою нарадою при МДБ в Москві на 25 років виправно-трудоих таборів, жінка М. Цапич – на 10 років [134, с. 252-253].

У 1948 р. були заарештовані за поширення антирадянських листівок сини греко-католицьких священиків Олександр і Данило Васьки та їх двоюрідний брат Андрій Васько. Д. Васько потім писав: «Мене заарештувала служба безпеки 3 березня 1948 року під час уроку в Мукачівській середній школі №2, де я навчався у 8-му класі... За день до того були ув'язнені і мій старший брат Олександр та двоюрідний брат Андрій, старші за мене на два роки, учні середніх шкіл» [135, с. 300]. Організував групу О. Васько. На літніх канікулах в 1946 р. у с. Лохово він прочитав книгу, з якої зробив висновок, що радянська влада веде боротьбу проти релігії, зокрема проти греко-католиків. Боротися вирішили з допомогою антирадянських листівок. Загалом виготовили 15 листівок, які розповсюджували в селах Лохово, Клячаново, Черейвці Мукачівського округу. О. Ваську та А. Ваську приписали встановлення зв'язків з оунівцями під час поїздки в гості до своєї тітки у

серпні 1946 р. в с. Березники Свалявського округу [136, с. 19-27, 36, 44, 45, 113.]. 9 квітня 1948 р. військовий трибунал прикордонних військ МВС Закарпатського округу засудив О. Васька на 25 років, а Д. Васька та А. Васька – на 10 років ВТТ.

Антирадянська організація «Безробітна партія» у Великих Лучках виникла 5 квітня 1948 р. за пропозицією учня 9-го класу С. Гриня під час перерви між уроками [137, арк. 85 зворот]. Її назва, за свідченням В. Семедія, виникла через те, що учасники її ніде не працювали, а навчалися. Головою організації став Ю. Тричинець, а секретарем – В. Семедій. Члени організації виготовили посвідчення членів «Безробітної партії», носили угорський значок у вигляді тризуба з написом «О гозаирт» («За Батьківщину»). Кожен член «Безробітної партії» повинен був вербувати нових членів і проводити агітацію. На початку травня 1948 р. члени організації вивісили антирадянське гасло на сільраді Великих Лучок «Смерть комуністам і колгоспникам», а в ніч з 18 на 19 травня 1948 р. на огорожі колгоспного двору вивісили антирадянські листівки. Не реалізованими залишилися задуми Ю. Шелька та Ю. Варги підпалити урожай колгоспу ім. Леніна.

Учасники організації були заарештовані 25 червня 1948 року. Цікавий факт: серед 8-и засуджених 6 були комсомольцями, а 5 із 8 у травні 1947 р. – лютому 1948 р. були бійцями винищувальної групи МДБ. 9 вересня 1948 р. військовий трибунал засудив на 25 років учнів Ю. Тричинця, В. Семедія, Ю. Шелька, Ю. Варгу, В. Глаголу, І. Лукеча, С. Гриня, Ф. Рубіша. При перегляді справи у січні 1955 р. засуджені розповіли, що «обмовляли себе під фізичним впливом слідчих». І. Лукеча 4 січня 1955 р. заявив: «Всі слідчі, за винятком Васютинського, били мене, по декілька годин примушували стояти під стіною на ногах. Крім того, іноді позбавляли харчів і відпочинку» [138, с. 532]. 3 березня 1955 р. слідчий відділ КДБ по Закарпатській області припинив кримінальне переслідування вказаних осіб.

Через півтора року після «Безробітної партії» у с. Великі Лучки викрили нову молодіжну організацію під назвою «Воля». До неї входили 15 учнів

9 класу середньої школи: Ю. Хома – голова, Г. Козар – секретар, О. Матола – касир [139, арк.20-21 зв., 45]. У ніч на 11 грудня 1949 р. члени «Волі» вивісили 10 листівок-плакатів у с. Страбичово. 21 грудня 1949 р. учениця О. Цуфілка зізналася директору школи про організацію, а 30 грудня 1949 р. її допитали працівники МДБ [140, с. 132]. Дівчат виправдали за співпрацю, інших 27-28 березня 1950 р. засудили до тривалих термінів ув'язнення «за боротьбу проти радянської влади, за створення самостійної України»: Ю. Хому, Ю. Рубіша, Ю. Варгу, П. Матолу, В. Лелика – на 25 років, В. Стеблака – 10 років [141, арк. 230-232 зв.].

Організація «Молода гвардія» виникла у листопаді 1948 р. і складалася з трьох угорськомовних школярів м. Берегово. Її керівник Й. Бартошек, учень 9 класу середньої школи, слухав радіо «Бі-бі-сі» та «Голос Америки» [142, арк. 29, 34-35, 38, 66, 73-75]. Назвати так свою організацію, за словами Й. Гевді, вирішили після перегляду радянського фільму «Молода гвардія», що став лідером радянського кінопрокату 1948 року. Парадоксально, молодь виступила проти радянської системи, будучи одночасно під її ідеологічними впливами. 11 серпня 1949 р. А. Ердеї та Й. Геді засудили до 10 років, а Й. Бартошека – до 5 років виправно-трудових таборів. Під час повторного розгляду справи в 1955 р. А. Ердеї повідомив, що під час слідства до нього застосували незаконні методи, не давали їсти і спати протягом трьох діб [142, арк. 10, 336-337]. 29 травня 1956 р. Верховним судом УРСР їх було реабілітовано.

В 1950 р. викрита «Спілка визволення Закарпаття», яка діяла в Мукачівському районі. Створена в серпні 1949 р. Очолював її М. Куруц («Каштановський»), а її секретарем був М. Плеша («Дубров») [143, арк. 35]. В їхніх батьків у с. Макарьово Мукачівського округу землю відібрали для колгоспу. Батька М. Плеші спочатку прийняли, а потім виключили з колгоспу як куркуля. Діяльність «Спілка» розгорнула на Мукачівщині та Іршавщині. 10 вересня 1949 р. у с. Макарьово М. Куруц і М. Плеша поширили антирадянську листівку, 1 жовтня 1949 р. – на дверях церкви

с. Великі Лучки В. Андрусь і М. Плеша вивісили дві «терористичні» листівки. 29 жовтня 1949 р. плакат антирадянського змісту І. Геревич і М. Плеша вивісили на дзвіниці в с. Пістрялово. 4 листопада 1949 р. в Мукачеві в будинку міськради члени групи порізали портрет Й. Сталіна, а 5 листопада в Мукачівському міському парку – зіпсували портрети героїв соціалістичної праці.

18 серпня 1950 р. їх засудили: М. Куруца і М. Плешу – до розстрілу, а В. Андруся, В. Куруца, І. Геревича, М. Горвата, М. Меденці – до 25 років. 25 жовтня 1950 р. Президія Верховної Ради СРСР помилувала Михайла Куруца і Михайла Плешу, замінивши розстріл на 20 років каторжних робіт з обмеженням у правах ще на 5 років [144, арк. 222].

У вересні-грудні 1949 р. в Ужгороді діяла антирадянська група учнів середньої школи №1. Її спочатку очолював О. Чургович, а з жовтня – О. Кийович. Вона обрала собі назву на угорській мові «Голал», що в перекладі означало «Смерть». Л. Довгович запевняв, що організація була названа «Вир-Голал» («Кров і смерть»), у розумінні учасників це означало – «смерть радянській владі і комунізму» [145, арк. 217]. Члени групи зірвали пломбу на дитячій залізниці і закидали камінням двір і вікна мешканців по вул. Кремлівській, 2, у приміщенні вечірньої школи і міському парку вийняли електрозапобіжники і електролампочки. 22 травня 1950 р. військовий трибунал засудив О. Кийовича, О. Чурговича на 25 років виправно-трудових таборів, а Л. Довговича – на 10 років.

Подібні молодіжні організації виникли в селах Бедевля [146], Солотвино Тячівського району, Ясіня Рахівського району, Березово Хустського району, у Воловому (Міжгір'ї), Перечині, Ужгородському педучилищі, Хустській середній школі №1 та ін.

Так, із комсомольців виникла молодіжна організація «Зоря Підкарпаття» в с. Великі Ком'яти у квітні 1949 року. З 9 її членів 8 були членами ВЛКСМ. Це були хлопці з Великих Ком'ят та Оноку, а також Виноградова. Її організатором став В. Мадяр, заступником – І. Буганич. Спочатку хлопці з

Великих Ком'ят збиралися на репетиції драматичного гуртка, розучували дві вистави за п'єсами «Фронт» О. Корнійчука і «Хазяїн» І. Карпенка-Карого [147, арк. 27]. Усі були учнями 8 та 9 класів. У липні 1950 р. В. Мадяр, М. Томей та І. Боршош зірвали 10 радянських плакатів у Великих Ком'ятах. 27 липня 1950 р. В. Мадяр і М. Томей виготовили і поширили листівки антирадянського характеру, які були підписані двома буквами – «ЗП». Це розшифровувалося як «Зоря Підкарпаття», мовляв, уже сходить зоря визволення Закарпаття від більшовиків. Загалом поширили 7 антирадянських листівок і зірвали 10 радянських гасел.

22-23 листопада 1950 р. трибунал засудив І. Боршоша на 10 років, В. Свища – на 5 років з обмеженням прав на 3 роки, а В. Мадяра, І. Буганича, В. Потокія, І. Левка, Ю. Бровдія, М. Томея і І. Кобаля на 25 років з обмеженням прав на 5 років. Засуджений був і М. Тоній, який служив у Радянській Армії [148, с. 101].

Отже, на Закарпатті масово поширювали антирадянські гасла і листівки, слухали заборонене радіо тощо. Діяльність підпільних організацій (їх було понад 30) швидко «викривалася» співробітниками державної безпеки. Використовувались усілякі методи, зазвичай провокатори навмисно підбурювали населення і спонукали створювати антирадянські організації. Покарання було суворим – від 10 або 25 років виправно-трудових таборів. Проблемою для становлення і утвердження радянської влади на Закарпатті стала діяльність УПА. Проте завершивши «возз'єднання», провівши в краї «найдемократичніші» вибори, здійснивши колективізацію, владі, все ж таки, наприкінці 1940-х років вдалося придушити організований національно-визвольний рух. Хоча окремі підрозділи УПА діяли на Закарпатті ще на поч. 1950-х рр., особливо в гірських районах через сприятливі природно-географічні умови, віддаленість від шляхів сполучень, високий рівень національної свідомості верховинців.

Починаючи з листопада 1944 р., на Закарпатті за радянськими взірцями швидкими темпами проходять зміни в суспільно-політичній, соціально-

економічній, національній, релігійній сферах. Ці зміни досить швидко торкнулися кожного мешканця краю. Якщо період Народної Ради Закарпатської України 1944-1945 рр. можемо назвати «превентивною радянізацією» [149], то з утворенням Закарпатської області тут починають діяти радянські закони, спрямовані на цілковите влиття населення Закарпаття в «братню сім'ю народів СРСР».

Вступивши на Закарпаття, СМЕРШ проводив арешти активістів Українського Національного Об'єднання, товариств «Просвіта», «Пласт», «Карпатська Січ», вбачаючи в них «антирадянський контрреволюційний елемент». Такі списки склали на середину 1945 р., оскільки в руках контррозвідників Червоної армії потрапив архів канцелярії Карпатської України, списки агентурної мережі та оперативного обліку неблагонадійних елементів на Закарпатті чехословацької та угорської контррозвідки [150, с. 512]. Вони були репресовані незважаючи на те, що Закарпаття входило до Чехословаччини, а під час Другої світової війни було захоплено Угорщиною, тобто не мало жодного відношення до СРСР.

Наприкінці 1944 р. заарештований журналіст Йосиф Бойчук. Його звинуватили в тому, що в період угорської окупації надрукував у газеті «Уй Мараморош» статтю «Східна небезпека відбита», в якій містилася критика СРСР та країн антигітлерівської коаліції [151, с. 9]. 14 вересня 1945 р. спеціальний суд Закарпатської України засудив Й. Бойчука на 8 років виправно-трудоих таборів. Подальша доля його невідома.

Військове керівництво і комуністи прискіпливо цікавилися настроями населення Закарпаття щодо Червоної армії, НРЗУ, комуністів, вагомих політичних подій [152-156]. Це відбито у спецповідомленні народного комісара державної безпеки УРСР С. Савченка під грифом «цілком таємно» до ЦК КП(б)У від 30 листопада 1945 р. про реакцію населення Закарпатської України в зв'язку з відміною сільгосппостачання державі. Жителі краю вважали, що звільнення від поставок державі було викликано важким становищем селянства Закарпатської України. Нарком відзначав:

«Антирадянські елементи у своїй ворожій роботі спотворюють значення опублікованого декрету й стверджують, що це є результатом тиску Америки і Англії на політику Радянської держави по відношенню до Закарпатської України» [53, арк. 11]. Підставою для такої заяви комісара стали слова, зібрані агентами НКДБ. Зокрема, житель с. Середнє О. Білокович заявив: «Англія і Америка наказали Радянському Союзу відмінити всі податки з населення Закарпатської України, що він і зробив» [36, арк. 12]. Службовець пошти м. Мукачево Хіто в розмові із колегами висловився, що у відміні податку прихована хитра політика СРСР, спрямована на те, щоб схилити населення Закарпатської України до возз'єднання.

Подібне спецповідомлення С. Савченко відправив 30 листопада 1945 р. (нагадаємо, Закарпатська область була створена 22 січня 1946 р.) у ЦК КП(б)У з приводу введення радянських грошей. Це у переважної більшості «викликало загальне схвалення», проте були незадоволені. Лісовий охоронець с. Дравці Ужгородського округу І. Томчанов (Томчаній) висловився: «Селяни в селах не хочуть обмінювати пенге (грошова одиниця Угорщини) на радянські рублі (грошова одиниця СРСР), так як рублі не кращі від пенгів, причому пенге знову будуть у вжитку. Всі продукти селяни продають тільки за крони (грошова одиниця Чехословаччини), надіюсь на те, що вони завжди будуть у використанні» [36, арк. 16].

Особливий контроль за мешканцями краю посилювався після утворення Закарпатської області. Серед тих, хто був засуджений за антирадянську агітацію, опинилися навіть 27 делегатів першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України, які віддали голоси за Маніфест про возз'єднання. Їх засудили на різні строки таборів особливі наради при МДБ СРСР, військові трибунали, спеціальний суд і обласний суд Закарпатської області [157, с. 64].

Одним із найважливіших випробувань, на думку комуністів, були вибори до Верховної Ради СРСР (лютий 1946 р.), вибори до Верховної Ради УРСР (лютий 1947 р.) і вибори до місцевих рад депутатів трудящих (грудень 1947 р.). Перші радянські вибори 10 лютого 1946 р. зафіксували необхідний

для комуністів відсоток (понад 90%): взяли участь 99,95% виборців, за кандидатів до Ради Союзу Верховної Ради СРСР свої голоси віддали 95,8% виборців, а до Ради Національностей – 92,1%. Проте агенти НКДБ, партійні чиновники зафіксували чисельні невдоволення політикою комуністів, тим, як відбувався виборчий процес. Так, у згаданому с. Дравці деякі селяни заявили, що «нам все рівно, яка буде влада, аби можна було б де купити одяг та взуття». На тій же Ужгородщині житель с. Комарівці І. Дзанько (Дзямко) заявив: «Краще жити без радянської влади, бо з нею з голоду помреш» [39, с. 25].

Чітко фіксувалася навіть найменші прояви незадоволення населення радянською владою. У таємній «Інформаційній записці» від 10 січня 1946 р. уповноважений обкому КП(б)У по Рахівському округу А. Гіневський вказував на «діяльність ворожої пропаганди». Голова сільського народного комітету с. Богдан Кудрич «перед зборами заявив, що люди не будуть виступати, бо незадоволені: два місяці лісоруби не дістають тут зарплату та продуктів». Ще більший прояв «ворожої агітації» в Рахівському районі був зафіксований в с. Розтока – листівка із закликом голосувати «За Бенеша» або взагалі викреслити у бюлетені прізвище кандидата.

На виборах до Верховної Ради УРСР 99,96% виборців взяло участь, 99,47 % віддали свої голоси за «кандидатів блоку комуністів і безпартійних» [46, арк. 10]. Проте саме на цих виборах спостерігаємо пасивний опір населення радянській владі. Так, в Хустському виборчому округу проти проголосувало 818 виборців, крім того 530 виборців забрали з собою бюлетені. У Рахівському окрузі проти голосувало 939 осіб, а 125 виборців порвали, або забрали з собою бюлетені. У Перечинському окрузі ця цифра складала відповідно 517 і в с. Порошково Перечинського округу бюлетені виборці розривали демонстративно [46, арк. 23]. В цьому ж селі в 300 бюлетенях було викреслено прізвище кандидата, а в 56 випадках на бюлетенях зроблені антирадянські надписи: «Хай живе Черчіль», «Геть комуністів».

В угорськомовному с. Велика Добронь Ужгородського округу в бюлетені на адресу секретаря партійної організації Гиді написали: «Ти зрадив нашу націю, бережись ми тебе вб'ємо» [46, арк. 26]. У с. Нанково Хустського округу зафіксований факт, коли комсомолец Ковач, який прийшов голосувати зі своєю родиною демонстративно розірвав бюлетені [46, арк. 24].

Майже стовідсоткову явку бачимо на місцевих виборах 21 грудня 1947 року. Із 473962 внесених до списку проголосувало 473 939 виборців. Це майже 100%. Влада врахувала попередні прорахунки і на цих виборах майже не зустрічаються на бюлетенях надписи антирадянського змісту. Винятком хіба що можемо назвати с. Порошково, де на одному із бюлетенів було написано: «Комуністів нам не треба, бо вони нас з'їли. Нам треба чехів» [50, арк. 148]. Натомість зустрічаємо надписи із висловлюваннями певних сподівань на місцеву владу. Наприклад, на виборчій дільниці №68, де балотувався секретар обкому КП(б)У І. Туряниця, на двох бюлетенях були написи: «Бажаю успіхів т. Туряниці у поліпшенні роботи дитсадків, дитяслей і торгівлі» та «Надіюсь виправдаєте довіру». Красномовним є надпис на виборчому бюлетені в одному з сіл Іршавського округу: «Радянська влада дала мені землю – 2 гектара землі, пенсію, громадянські права. Голосую за Радянську владу» [50, арк. 147]. Проте не довгою виявилася радість того, хто писав ці слова. Здійснюючи аграрні перетворення на Закарпатті, комуністи поступали за раніше апробованим алгоритмом: спочатку роздавали землю, щоб населення з прихильністю, або хоча б лояльно ставилося до радянської влади, а згодом її відбирали.

Впродовж незначного за тривалістю історичного періоду закарпатське село пережило два радикальні перевороти. Спочатку – земельну реформу 1944-1945 рр., яка тимчасово створила масу середніх і дрібних приватних власників – хазяїв землі. І відразу ж потім – колективізацію 1946-1950 рр., яка ліквідувала такого хазяїна. Партійне керівництво взяло курс на створення колгоспів, розкуркулення заможного населення, переселення значної кількості сімей колгоспників й одноосібників у колгоспи і радгоспи

південних областей Української РСР.

Проведення колективізації на Закарпатті зустріло значний опір у селян. Одним з перших був опір натуральним поставкам державі. Наступним кроком були «бабські бунти». Офіційно перший колгосп на Закарпатті створений 13 березня 1946 р. с. Есень Ужгородського округу й отримав назву ім. Хрущова. На початку березня 1946 р. у селі відбулися загальні збори селян, на яких виступив односельчанин Василь Мешко. До того він побував у складі делегації закарпатських селян у Київській області, де ознайомився з роботою колгоспів. Він і став головою колгоспу [158, арк. 3]. Невдовзі зареєстровано ще один колгосп у передмісті м. Мукачево (ім. Дімітрова). На кінець 1947 р. в області нараховувалося 13 колгоспів.

У січні 1947 р. оргбюро ЦК КП(б)У обговорило роботу сільської первинної партійної організації Великих Лучок Мукачівського округу, «де було нагромаджено значний досвід масово-політичної роботи» [159, с. 260]. У постанові ЦК КП(б)У вказувалось, що парторганізація правильно почала перебудову життя села на новий соціалістичний лад, систематично проводила політико-виховну і агітаційно-масову роботу серед населення, створила міцний безпартійний актив, сміливо залучала селян до суспільно-політичного життя, організовувала бідняцько-середняцькі маси на боротьбу проти куркульства.

Проте при організації п'ятого в області колгоспу – в с. Великі Лучки – селяни відмовлялися вступати до нього. Місцевим комуністам 16 березня 1947 р. все ж вдалося організувати колгосп, до якого загнали 16 селянських господарств. Протягом десяти днів зібрали ще 17 заяв. Таким чином до 28 березня цей колгосп охопив 33 селянські господарства.

Уже на перших зборах з організації колгоспу жінки М. Цифра, М. Рубіш і М. Макусей заявили, що не вступають до колгоспу, тому що там будуть голодувати, як в Росії. Наступні збори відбулися 23 березня 1947 року. Заступнику голови Мукачівського окрвиконкому не давали говорити. Спочатку жінки підняли галас і часто вигукували: «Не треба нам колгоспу».

Жінок підтримали Іван Попович, Іван Балога, Дмитро Левдар. У постанові на арешт Івана Поповича відзначалося, що він разом з іншими куркулями с. Великі Лучки 23 березня 1947 р. у момент проведення зборів з питань організації колгоспу виголошував антирадянські гасла. Ці чоловіки були заарештовані. Слідчі їм інкримінували також причетність до Аграрної партії у часи Чехословаччини, що вела активну боротьбу проти місцевих комуністів [160, арк.66, 67, 71, 72, 86, 97, 98].

У залі суду 16 травня 1947 р. І. Попович заявив, що визнав свою вину частково і підписав протокол допиту, бо йому слідчі погрожували розправою [59, арк. 123 зворот]. І. Балога повністю визнав свою вину [160, арк. 35, 66, 67], що, мабуть, вплинуло на пом'якшення вироку. Закарпатський обласний суд 16 травня 1947 р. засудив Івана Поповича на 7 років та Івана Балогу на 4 роки таборів [160 арк. 131-132]. Цього ж дня відбувся і суд над Д. Левдарем, якого засудили на 5 років [159, арк. 96].

Відзначимо, що створення колгоспу у Великих Лучках ударило по близько 400 одноосібниках. Місцеві органи влади для створення колгоспу виділили 150 га найкращих земель, що раніше належали одноосібникам. Останні були компенсовані іншими наділами землі, в т. ч. окремі з них – на відстані 18 км від села [162, арк. 79-80].

У спеціальному донесенні про вилазки куркульських елементів с. Великі Лучки, надісланому прокурором Закарпатської області І. Андрашком на ім'я Генерального прокурора СРСР К. Горшеніна, вказувалось, що «партійні і радянські органи не приділили достатньо уваги масово-пояснювальній роботі в період підготовки і організації колгоспу, не залучили на свій бік бідняків, не зуміли нейтралізувати середняків. Це призвело до активізації куркульських елементів, яким вдалося повернути на свій бік значну частину бідняків і середняків, земля яких була відведена колгоспу» [163]. У ніч з 27 на 28 березня 1947 р. невідомими був підпалений двір заступника голови колгоспу І. Луца. Вогонь перекинувся на сусідній двір колгоспника М. Фенчака. Підозрювані в цьому В. Фельдй і В. Газій були

заарештовані.

1 квітня 1947 р. трактори вийшли на колгоспне поле для здійснення сівби. В цей час з'явилося близько 800 селян, які почали переорювати землю і чинити опір колгоспникам і працівникам МТС. Організатори цього виступу – П. Лемко, М. Рубіш і М. Козар. Їх затримали. «Вжитими заходами куркульський опір був зламаний без застосування насильства», – зазначається в документі. В ніч з 1 на 2 квітня був підпалений двір секретаря парторганізації с. Нові Лучки Смочка [162, с. 79-80].

1948-й став першим роком суцільної колективізації. Розширюється її географія. Якщо перші колгоспи створювалися переважно в низинних і передгірних районах (Ужгородському, Мукачівському, Берегівському, Хустському, Тячівському), то тепер і в гірській зоні. Наприкінці 1948 р. на Закарпатті нараховували 371 колгосп, де об'єдналися 54 тис. бідняцьких і середняцьких господарств, або 41,4%. Колективні господарства були створені в 312 селах, з яких 176 стали селами суцільної колективізації [107, с. 62].

До квітня 1950 р. вже діяло 546 колгоспів, у яких об'єдналися 94,2% селянських дворів, усупільнено 94,4% орної землі. Відтак почався новий процес – укрупнення колгоспів. На кінець 1950 р. в результаті укрупнення в області залишилось 294 колгоспи [164, с. 28].

Принцип «добровільності» при вступі до колгоспу яскраво ілюструє скарга на ім'я секретаря обкому КП(б)У І. Компанця від жителя с. Ворочево Перечинського району Михайла Петричка. 20 березня 1949 р. його жінці Марії надійшов виклик з сільради терміново з'явитися на збори. Там жінку примусили писати заяву про вступ до колгоспу. Після відмови її закрили в приміщенні. Благання Марії про те, що вдома на неї чекає піврічна дитина, яку вона годує, не вплинуло на керівництво колгоспу. Лише коли прийшов чоловік Михайло, жінку відпустили [165, арк. 8-10].

27-28 січня 1948 р. у Великому Бичкові Рахівського округу стався антиколгоспний виступ. «27 січня 1948 року вранці на колгоспне поле

вийшло до 100 чоловік одноосібників, які розділили колгоспне поле колами і межами на ділянки, що їм належали раніше» [157, с. 70], – інформував голову облвиконкому І. Туряницю, начальник облуправління держбезпеки полковник Б. Чернецький. Селяни не вірили, що земля їм більше не належить і намагалися її повернути. За ці дії десятки селян заарештували. Подібні протести відбулися у с. Ірлява Ужгородського округу. Заворушення у Великій Доброні цього ж району придушив прикордонний загін.

Ми вже згадували про події у с. Угля 9, 10 і 15 жовтня 1948 року. Жінки забороняли робітникам МТС розорювати свої колишні ділянки, що відійшли до колгоспу, лягали в борозни, вимагали прибрати з поля трактор, кидали землею і камінням у трактористів і радянсько-партійний актив, переслідували трактор за межі с. Угля за 5 км у бік с. Вільхівці. По кримінальній справі проходило 13 людей: 10 жінок і 3 чоловіків. Всі підсудні відкидали звинувачення в антирадянській і антиколгоспній агітації [166, арк. 18, 39, 51, 210, 217-219]. Зі справи не можна визначити точної кількості учасників акції спротиву. Називалися різні цифри – 150, 300, 500, 700 і навіть тисяча. У підсумку 2 чоловіків засудили на 25 років, 5 жінок – на 10 років, 1 жінку – на 8 років, 3 жінок – на 5 років, 2 – на 2 роки ув'язнення [167, арк. 542-545].

В антиколгоспній агітації звинувачено мешканця Сваляви Івана Лявинця. У червні 1948 р. він казав членам колгоспу не підписувати статут сільськогосподарської артїлі, надіючись на те, що колгосп таким чином розпадеться [168, арк.26, 29, 31, 42, 49, 60, 61]. У грудні 1947 р. І. Лявинець відкрито виступав проти передачі приміщення і майна греко-католицької церкви православним. Саме в цей час на Закарпатті тривав процес ліквідації греко-католицької церкви. За антирадянську та антиколгоспну агітацію Закарпатський обласний суд 13 грудня 1948 р. засудив І. Лявинця до 10 років таборів.

Інколи подібні ексцеси закінчувалися трагічно для організаторів колгоспу. Так, 4 серпня 1948 р. в с. Діброва Тячівського округу о 10 год.

ранку натовп убив голову новоствореного колгоспу І. Черничка. До бунтівного села прибули співробітники держбезпеки, які заарештували 12 чоловік. Це викликало неабиякий резонанс серед партійного чиновництва як області, так і республіки. Питання перебувало на контролі керівництва республіки. З цього приводу навіть підготували проект постанови ЦК КП(б)У [169, арк. 4].

Кримінальним переслідуванням завершилася антиколгоспна непокора для 3-х жителів с. Вари Берегівського округу [170, с. 241-242]. У с. Заобуч Перечинського району 5 грудня 1948 р. Василь Кречко виступив із заявою про неможливість створення колгоспу, бо в результаті цього люди будуть голодувати [171, арк. 49, 61, 72, 75]. 13 травня 1949 р. обласний суд засудив В. Кречка до 10 років таборів. Цікавий факт: слідчі спочатку в документах записували його до середняків, а під кінець віднесли до куркулів. За подібні дії були репресовані з багатьох сіл.

За вирубку молодого колгоспного саду «Радянське Закарпаття» в ніч з 28 на 29 квітня 1949 р. у кількості 146 дерев затримали жителя с. Завадка на Виноградівщині Михайла Левдара. Поля, засаджені садом, раніше належали М. Левдару [172, арк.27, 50-53, 55-58, 60-61, 64-67]. Вирок – 10 років ув'язнення – був винесений 8 вересня 1949 року.

Часто незадоволення селяни висловлювали на колгоспних зборах. Михайло Жичко з с. Брестово Мукачівського округу на зборах колгоспу «Ленінська іскра» 23 березня 1949 р. висловився проти колгоспного ладу [173, арк. 102]. Слідчі дописали йому і злочин проти радянських партизанів у часи угорської окупації. 26 грудня 1950 р. М. Жичко був засуджений на 25 років. При такій системі навіть необережний вислів трактувався як антирадянська агітація.

Деякі противники колективізації діяли інакше. Іван Боднар з с. Ключарки на Мукачівщині писав погрозливі листи представникам парторганізації колгоспу. Будучи учнем 10 класу Мукачівської вечірньої середньої школи, він написав п'ять таких листів, у т.ч. два – на адресу

секретаря парторганізації колгоспу «Закарпатська правда» Івана Геревича. Останньому І. Боднар писав, що його, як і всіх комуністів, чекає смерть і страшні муки [174, арк. 23]. 31 липня 1953 р. обласний суд засудив І. Боднара до 10 років таборів.

Не всі сільські голови були прибічниками колгоспного ладу. До голови облвиконкому І. Туряниці надійшла скарга на голову сільради с. Дзвінкове Берегівського округу Йосифа Баторі, що нібито він на сільських зборах висловлювався проти колгоспу, його примусово заставили вступити в нього, а в колгоспі доведеться помирати. 20 вересня 1948 р. Й. Баторі на зборах говорив: правильно роблять люди, що не ходять на роботу в колгосп, бо так він швидше розпадеться [175, арк. 151-152]. На Перечинщині подібний донос поступив проти голови сільради Тур'я-Бистрої Василя Діянича. Його звинувачено в організації на своїй квартирі антирадянських і антиколгоспних зборів. На цих зборах складено лист до Сталіна, де просили вождя не створювати колгосп у селі [176, арк. 15].

Часто радянські каральні органи засуджували людей за те, що вони не хотіли давати неправдиві свідчення проти інших. Так, 1 червня 1948 р. заарештовано жителя сел. Великий Березний Василя Рогача. Слідчий вимагав від нього неправдивих свідчень проти братів Олачів, які, працюючи на маслозаводі, нібито переправляли масло українським повстанцям. В. Рогач відмовився, проте його було засуджено на 10 років, як і братів Олачів: молодшого Дмитра – на 10 років, старшого Андрія – на 25 років [177].

Тоталітарний режим карав людей навіть за розповіді анекдотів. Були такі випадки з М. Ревта з Ужгорода, О. Бейла із с. Велика Бігань, Л. Ернест із Берегово, Й. Павлюк із Великого Бичкова, Т. Годор з с. Яворове на Ужгородщині [178]. Таких справ було більше, вони дають повну уяву про побутування політичних анекдотів серед населення краю і про боротьбу репресивних органів із цим явищем народної сміхової культури. Кілька кримінальних справ стосуються антирадянської пропаганди в стані алкогольного сп'яніння.

Серед засуджених за антирадянську агітацію опинився і колишній греко-католицький священник с. Худльово Микола Желтвай. Звинувачення проти нього базувалися на свідченні його колишніх прихожан [179, арк. 76].

За неприязнь до комуністичного режиму, Й. Сталіна, російської мови були засуджені 4 жителі: 2 із с. Солотвино Рахівського району, 1 із с. Кострино Великоберезнянського району, 1 з Ужгорода. Так, ужгородець Б. Ракоці після смерті Сталіна сказав друзям, що вважає носіння траурних стрічок радянським народом повною нісенітницею [180, арк. 50, 78 зв., 115]. 12 травня 1953 р. його засудили за антирадянську агітацію на 10 років.

Серед поширених форм протесту слід віднести написання антирадянських листівок. Наприклад, у вересні 1951 р. Аладар Гаджега та Володимир Маргітич на ст. Хмільник на вагонах приклеїли дві листівки. Зміст цих листівок говорить сам за себе: «Хай живе мудра політика Трумена! Смерть комунізму» та «Скоро загориться вогонь! Боріться, боріться за політику батька нашого Трумена» [181, арк. 182-183]. 5 листопада 1951 р. В. Маргітич та А. Гаджега виготовили 5 листівок під назвою «До братів-каторжників». У них закликали на боротьбу з колгоспним ладом.

А. Гаджега писав листівки антикомуністичного спрямування і в наступні роки. У листопаді 1957 р. одну листівку направив в американське посольство у Москву, де її перехопили. В ній написано, що розтоптаний «комуністичними катами і людоджерами» закарпатський народ вже не в силах нести на своїх плечах іржаве комуністичне ярмо і просить американський уряд стати на захист скривдженого радянськими порядками народу [180, арк. 143]. За написання листівок обласний суд 8 квітня 1958 р. засудив А. Гаджегу до 10 років, а В. Маргітича до 8 років таборів.

Радянська влада намагалася репресивними методами цілковито контролювати політичні настрої населення Закарпаття. Під особливим контролем відбувалися перші радянські вибори в Закарпатській області – до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР і місцевих рад депутатів трудящих. Вони засвідчили, що на Закарпатті було багато незадоволених

радянською владою. Це незадоволення значно посилювалося під час проведення суцільної колективізації. Масовий супротив проявився насамперед у «бабських бунтах», антиколгоспних виступах і заворушеннях, акціях пасивного протесту написаннях агітаційних листівок, усних висловлюваннях проти колгоспів, місцевих партійних і радянських керівників.

Висновки до розділу 3

22 січня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було затверджено подання Президії Верховної Ради Української РСР про утворення Закарпатської області як складової УРСР. З 25 січня 1946 р. у всій повноті вводилося республіканське законодавство. Швидкими темпами, навіть в авральному порядку формуються нові структури влади шляхом переформатування існуючих. Ще в грудні 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило склад виконкому обласної ради, що було порушенням чинних юридичних норм. Утім, царювання політичної доцільності, котра підміняла собою право є кардинальною ознакою недемократичних політичних режимів. На місцях відбулася уніфікація назв органів влади за радянським взірцем. Облвиконком перейменував сільські народні комітети у сільські і селищні ради депутатів трудящих, окружні і міські народні комітети стали окружними та міськими радами. За погодженням з окружками партії затверджується склад виконавчих комітетів цих рад. Ці органи влади були сформовані, таким чином, евентуально, бо не обиралися аж до 21 грудня 1947 р., коли відбулися вибори до місцевих рад. І в цьому випадку мало місце порушення конституційних норм, бо вибори підмінялись рішеннями виконавчих та партійних органів, котрі узагалі не мали законодавчо закріплених повноважень такого характеру. Сприяти радянзації мало і уточнення топонімічних назв, введення радянської паспортної системи, оголошення області режимною територією із посиленням прикордонним контролем тощо.

Важливу роль у реформування владних інститутів за радянським взірцем було відведено кадровій політиці. Першочерговим завданням ВКП(б)-КП(б)У стала чистка лав КПЗУ. Це було здійснено вже апробованим способом обміну партійних квитків. В результаті із 4248 членів КПЗУ 1 607 (37,8%) потрапили під партійну чистку. На кінець 1946 р. комуністи майже цілком сформували місцеві структури партії: 526 первинних партійних організацій, 6 кандидатських і 17 партійно-комсомольських груп. У 1950 р. в області було 9 012 комуністів, з них місцевих – близько 4 тис., що складало менше половини їхньої загальної чисельності. На початку травня 1946 р. було завершено формування номенклатури обкому партії. На 1 січня 1947 р. на посадах перебувало 1263 працівників, з них місцевих – 507 (40%). У 1950-1951 рр. комуністичним навчанням охоплено понад 20 тис. комуністів, комсомольців і безпартійних.

Опорою нового режиму мала стати військова присутність, адже ще далеко було до цілковитого придушення збройного опору підпільних національних формувань. У Закарпатській області починають масово розквартируватися військові частини. На їхні потреби влада виділяє адміністративні та житлові будинки, господарські, культурно-освітні споруди. Зафіксовані нерідкі випадки зухвалого поводження військових по відношенню до місцевого населення, загострюється криміногенна ситуація.

Надзвичайно активно впроваджувались системні заходи по «промиванню мізків» з одночасним налагодженням пропагандистсько-ідеологічної роботи. В цей час Закарпаття частенько відвідують групи ЦК КП(б)У для організації «масово-політичної» та «агітаційно-пропагандистської роботи». Для переймання радянського досвіду практикувались екскурсії краян на крупні підприємства, в колгоспи УРСР. Масово запрацювали лекційні групи. Чимале значення комуністичною владою приділялося й цензурі, яка мала суворо слідкувати за доступом до інформації. Цензори провели перевірку шкільних підручників, фонди конфіскованих у 1944-1945 рр. приватних бібліотек і бібліотеки

Мукачівського монастиря, контролювали букіністичні книгарні та періодику. Частина літератури знищувалась, частина передавалась у спецфонди з обмеженим доступом. Усі ці заходи спрямовувались на досягнення генеральної мети – формування того, що в літературі іменується *homo sovieticus*.

Паралельно відбувалось одержавлення громадських організацій, котрі вже й раніше зазнали перебудови за радянськими лекалами. Наприкінці 1945 р. професійні організації Закарпатської України були прийняті до складу радянських профспілок. У Закарпатській області створюються 10 галузевих обкомів профспілок, райком профспілки залізничників, обласна рада профспілок. У 1950 р. налічувалось 1 764 первинні профспілкові організації з майже 80 тис. членів (90,3% всіх працюючих). 14 січня 1946 р. Союз молоді Закарпатської України влили до структури ВЛКСМ, а до 1950 р. кількість членів ВЛКСМ у краї зросла майже в чотири рази – з 8 771 до 32 393. Невід’ємною складовою радянзації краю стала політизація та одержавлення не тільки молодіжного, але й жіночого руху.

Для легітимізації радянської влади у краї комуністам слід було провести вибори. Виборчі кампанії в області проходили узгіднено до процедур виборів до Верховної Ради СРСР (лютий 1946 р.), Верховної Ради УРСР (лютий 1947 р.) і місцевих Рад депутатів трудящих (грудень 1947 р.). Вони стали своєрідною перевіркою попередньої роботи парторганізацій, місцевих органів влади, командування розквартированих в області формувань Червоної армії та співробітників місцевих підрозділів державної безпеки. Їхнє проведення носило не стільки організаційний, скільки політичний характер. За радянським взірцем формуються виборчі комісії, перевага надається соціальному походженню, заслугам перед компартією чи СРСР. Створюються агітпункти, при яких працюють тисячі лекторів та агітаторів. Всі факти незадоволення виборчим законодавством чи радянською владою чітко фіксувалися працівниками державної безпеки.

Пророблена робота таки дала свої результати. На безальтернативних виборах до палат Верховної Ради СРСР був обраний І. Туряниця (до Ради

Національностей) – 396 652 голоси (92,1%), до Ради Союзу – І. Ваш – 129 753 голоси (85,82%), В. Русин – 132 743 (92,4%), Г. Петрище – 129 156 (88,1%). Маючи вже певний досвід проведення виборів у наймолодшій області УРСР, результати виборів до республіканського парламенту для місцевих комуністів стали ще кращим: явка – 99,97% виборців, «за» – 98,58%. На безальтернативній основі депутатами республіканського парламенту стали А.М. Білусяк, І.І. Демшин, С.М. Микуланинець, І.Д. Петрушак, Г.П. Пінчук, Д.П. Попович, А.А. Селянчина, І.І. Турияниця, В.І. Черничко. Майже 100 відсотків становила явка на місцевих виборах: в окружні ради – 99,99%, міські ради обласного підпорядкування – 99,97%, міські ради окружного підпорядкування – 99,95%, сільські та селищні ради – по 99,98%. Таким чином у 7 607 виборчих округах за кандидатів «блоку комуністів і безпартійних» проголосували: до окружних рад – 99,83%, міських рад обласного та окружного підпорядкування – по 99,87%, сільських рад – 99,68%, селищних – 99,64% виборців. Ці показники явки виборців на кілька десятиліть стали типовим явищем політичного життя. Спробуй не прийти! Особливо на перші повоєнні вибори за часів піку сталінізму!

Можемо стверджувати, що радянізація Закарпаття викликала невдоволення значної частини населення краю. Діяльність ОУН-УПА краю вже з кінця 1944 р. – першій половині 1945 р. зводилася до політико-роз'яснювальної роботи, налагодження своєї структури тощо. Весною 1945 р. був створений провід ОУН «Захід-Карпати». Закарпатський провід став одним із його п'яти окружних провідів. Його діяльність відбувалася на території усього краю, в тому числі низинних Берегівському, Севлюському округам. Утім, найактивнішою вона була переважно в гірських (Волівському, Воловецькому, Тячівському, Рахівському) та передгірських (Хустському, Іршавському) округах. Проте органам державної безпеки Закарпатської України вже у другій половині 1945 р. вдалося ліквідувати мережу ОУН у краї. Згодом її прийшлося заново відновляти.

Після створення Закарпатської області на початку 1946 р., посилення хвилі радянських репресій у краї, ОУН вдається до більш жорстких дій – експропріації майна радянських торгових закладів, залякування, погроз і вбивств комуністичних активістів. Архівні документи зафіксували у цьому сенсі діяльність загонів «Тиміша», «Зміюки», «Довбуша», «Грозного» та ін. На Волівщині (Міжгірщині) у 1947-1949 роках зафіксовано діяльність загонів «Бойко», «Гайдамаки» та ін. Вбачаючи у національно-визвольному русі серйозну проблему, влада докладає максимум зусиль до його придушення. У заходах з посилення боротьби з «бандерівцями» брали участь службовці та підрозділи МДБ, МВС, військові та партійно-радянські органи. У 1946 р. проти повстанців провели 50 операцій та 15 облав, у результаті яких 15 осіб вбито, 10 поранено, 9 полонено. Було створено 11 винищувальних батальйонів із загальною кількістю 1 176 осіб.

У травні 1947 р. репресивно-каральні органи фактично ліквідували Закарпатську округу ОУН («Срібна»), а у серпні 1947 р. сформовано новий склад Закарпатського окружного проводу ОУН. Його керівником став «Булевар». Та все ж задіявши значні ресурси радянській владі наприкінці 1940-х рр. вдалося зламати організований спротив ОУН-УПА у краї.

Ще у 1944-1945 рр. СМЕРШ здійснив арешти активістів УНО, товариств «Просвіта», «Пласт», «Карпатська Січ», вбачаючи в них «антирадянський контрреволюційний елемент». Всі вони були репресовані радянськими каральними органами, хоча до війни Закарпаття входило до складу Чехословаччини, а під час Другої світової війни було захоплено Угорщиною, і не мало жодного стосунку до СРСР. У другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. на Закарпатті за «антирадянську агітацію» (дуже поширена і вельми розпливчата кримінальна кваліфікація), український буржуазний націоналізм, поширення антирадянських листівок, плакатів, гасел, створення підпільних антирадянських молодіжних організацій було засуджено сотні учнів середніх шкіл, педагогічних училищ і технікумів, студентів Ужгородського державного університету та ін. Органами НКВС,

НКДБ було «викрито» діяльність понад 30 молодіжних антирадянських груп і організацій, а їх лідерів та учасників засуджено на тривалі терміни ув'язнення: «Смерть» в Ужгороді, «Безробітна партія» і «Воля» у с. Великі Лучки Мукачівського району, «Зоря Підкарпаття» у Виноградіві, «Спілку визволення Закарпаття» і «Нескорена юність» у Мукачеві та селах району, групи в Хустському педучилищі та середній школі №1, «Смевор» в с. Невицьке Ужгородського району, «Молода гвардія» в Берегові, «Шольом» («Сокіл») у Берегові та районі тощо.

Нерідко каральні органи самі провокували молодь на створення подібних організацій, щоб виявити активну антирадянську молодь. Органи МДБ швидко створили мережу інформантів, які прискіпливо слідкували і вчасно доповідали про висловлювання, настрої, наявність «ідейно-шкідливої» літератури. За виявлені «Історію України» М. Аркаса, «Історію України-Руси» М. Грушевського чи навіть літературного твору, що вивчався в школі «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького можна було отримати звинувачення у зберіганні «націоналістичної літератури». Звинувачення можна було отримати і за дорадянську діяльність – участь у «Карпатській Січі», носіння «Тризуба», участі в УНО. На тривалі терміни ув'язнення засуджували за необережний вислів, поширення листівок, навіть розповіді анекдотів. Більшість отримувала 10 та 25 років виправно-трудових таборів.

Таким чином, активні заходи по формуванню нової владної структури із забезпеченням беззастережно домінуючої ролі комуністів супроводжувалися карально-репресивними заходами, розгортанням системи суцільного і постійного контролю за настроями, переслідуванням навіть потенційної за кваліфікацією репресивних структур опозиції, не кажучи вже про учасників збройних формувань ОУН-УПА.

Список використаних джерел до розділу 3

1. 1946 р., січня 22. – Указ Президії Верховної Ради СРСР про утворення Закарпатської області в складі Української РСР // Возз'єднання: Збірник

архівних документів та матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) / Упор., передмова та покажчики О.Д. Довганича, А.М. Шекети, М.В. Делегана; ред.колегія В.І. Балога, І.В. Іванчо, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. Друге видання. Ужгород: Закарпаття, 2000. С.273.

2. Макара М. Формування органів влади на місцях. Вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР // Нариси історії Закарпаття. – Т. III. (1946-1991). Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003 С.35-43.

3. 1946 р., січня 24. – Указ Президії Верховної Ради УРСР про введення на території Закарпатської області законодавства Української Радянської Соціалістичної республіки // Возз'єднання: Збірник архівних документів та матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) / Упор., передмова та покажчики О.Д. Довганича, А.М. Шекети, М.В. Делегана; ред.колегія В.І. Балога, І.В. Іванчо, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. Друге видання. Ужгород: Закарпаття, 2000. С.273-274.

4. Закарпатська область: довід. адм.-терит. поділу на 1 черв. 1996 р. / відп. за вип. В. Буркало; [уклад.]: І. Різак; П. Федисяк [та ін.]. Вид. 3-є. Ужгород: Закарпаття, 1996. 116 с.

5. Сергійчук В. Не пожили херсонці в Сталінодніпровську, а жителі Рахова – в Комсомологірську // Молодь України. 1994. 3 листопада. С. 3.

6. Макара М. Сільрада не заперечує... // Закарпатська правда. 1988. 26 січня. С.4.

7. Макара М. Ідеологічні та адміністративні заходи. Проблеми міжнаціональних відносин // Нариси історії Закарпаття. Том III (1946-1991)...С.58-72.

8. Макара М. Як Закарпаття мілітаризувалося // Новини Закарпаття. 1993. 8 квітня. С.6.

9. Переписка с вышестоящими органами Украинской ССР, с учреждениями, предприятиями области по организационно-хозяйственной и культурно-

массовой работе (08.06.1946-26.12.1946) // ДАЗО. Ф.Р.195: Виконком Закарпатської обласної ради депутатів трудящих. Оп.1. Спр. 20. 124 арк.

10. Информации, справки отдела, инструкторов о состоянии партийно-организационной в городских, окружных комитетах партии и комсомола (28.03.1946-13.12.1946) // ДАЗО. Ф.П-1: Закарпатський обком Компартії України. Оп.1. Спр. 103. 136 арк.

11. Постановления, решения исполкомов окружных Советов депутатов трудящихся (присланных до ознакомления) (23.01.1947-12.12.1947) // ДАЗО. Ф.Р.195. Оп.1. Спр. 31. 129 арк.

12. Переписка с Президиумом Верховного Совета, с Советом Министров Украинской Советской Социалистической Республики по организационным и хозяйственным вопросам (17.01.1948-24.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р.195. Оп.1. Спр. 89. 189 арк.

13. Постановления, распоряжения высших правительственных органов Украинской Социалистической Республики по вопросам деятельности учреждений, организаций и предприятий области. Т.1. (03.01.1947-31.05.1947) // ДАЗО. Ф.Р.195. Оп.1. Спр. 36. 46 арк.

14. Міщанин В. Взаємовідносини окружних народних комітетів Закарпаття з військовими частинами Червоної армії в 1944-1950 рр. (на прикладі Волівського округу) // *Carpathica-Karpatika*. Випуск 22. Проблеми історії політології, етнології та літературознавства. Ужгород, 2003. С.69-76.

15. Переписка с Советом Министров Украинской Советской Социалистической республики с Министерством сельского хозяйства и лесного хозяйства, с окружными городскими Советами депутатов трудящихся и войсковыми частями по отводу земельных участков под специальные строительства (07.01.1949-24.12.1949) // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.4: 1949 р. Спр.28. 128 арк.

16. Переписка с войсковыми частями Вооруженных сил СССР, Министерством внутренних дел СССР по хозяйственно-организационным вопросам (07.01.1949-27.12.1949) // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.4. Спр.34. 123 арк.

17. Информации, справки о проведении пленумов обкомов КП(б)У, активов, районных партийных собраний и о состоянии работы партийных организаций Закарпатской, Измаильской и Черниговской областей (23.11.1946- 06.12.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 2667. 123 арк.
18. Справки пропгруппы ЦК КП(б)У о проведении в Закарпатской области городских и окружных семинаров интеллигенции по темам марксистско-ленинской философии (1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр. 938. 13 арк.
19. Докладные записки, справки о состоянии партийной учебы, пропагандистской и организационно-массовой работы в Закарпатской области (апрель 1946 – 26.02.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр. 455. 82 арк.
20. Отчеты, справки и другие материалы комитета по делам культурно-просветительских учреждений УССР в ЦК КП(б)У о работе в западных и Закарпатской областях (13.01.1950-01.04.1950) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр. 1974. 49 арк.
21. Отчет секретаря обкома партии тов. И.Д. Компанца на заседании политбюро ЦК КП(б)У о состоянии массово-политической работы в области, информации работников отдела о состоянии агитационно-политической работы в окружках партии, о работе творческих союзов (10.01.1950-14.09.1950) // ДАЗО. П-1. Оп.1. Спр. 1362. 81 арк.
22. Информации, письма работников издательств, редакций газет, корреспондентов и селькоров о работе газет, случаях зажима критики (06.02.1948- 06.11.1948) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 716. 64 арк.
23. Информации, справки работников отдела по вопросам печати (09.06.1948-22.09.1948) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 717. 40 арк.
24. Текстовые сводки вычерков предварительной цензуры за 1948 г. (04.02.1948-30.12.1948) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 718. 34 арк.
25. Директивные письма Главного управления по вопросам литературы и издательств, вычерки текстов предварительной цензуры (02.02.1949-02.11.1949) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 1032. 25 арк.

26. Докладные записки, письма работников печати и полиграфии по вопросам работы редакций газет и издательства «Карпаты» (31.12.1948-07.11.1949) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 1034. 104 арк.
27. Текстовые сводки вычерков предварительной цензуры (04.01.1950-02.12.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 1384. 46 арк.
28. Декрет чис. 19. про введення попередньої цензури на періодичні і неперіодичні видання // Вісник НРЗУ. 1944. 15 грудня. С.12.
29. Розпорядження чис. 7. про конфіскацію та вилучення всіх чужих видань // Вісник НРЗУ. 1944. 15 грудня. С.14.
30. Информации, справки отчеты и докладные записки отдела о ликвидации неграмотности и малограмотности среди взрослого населения, о работе школ рабочей молодежи и др. (19.02.1946-18.05.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.142. 68 арк.
31. Декрет чис. 56. про утворення Цензурного Відділу при Народній Раді Закарпатської України // Вісник НРЗУ. 1945. 1 травня. С.114.
32. Информации, справки, отчеты, докладные записки учебных заведений, учреждений средств массовой информации об их работе, работа с интеллигенцией (01.04. 1947-06.01.1948) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 390. 146 арк.
33. Макара М. Макара М. Утвердження радянського ладу. Кадрова політика // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІІ (1946-1991). – С. 43-57.
34. Міщанин В. Втручання цензури в діяльність редакцій газет, бібліотек та книготоргівлі на Закарпатті в 1944-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 27. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла» 2012. С.166-172.
35. Макара М. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). Ужгород: Патент, 1995. 108 с.
36. Специальные сообщения о политических настроениях населения Украинской Советской Социалистической Украиной в связи с выборами в

Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик (29.11.1945- 22.12.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1424. 22 арк.

37. Докладные записки, информации о ходе подготовки к выборам в Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик, по областям Украины (01.12.1945-31.12.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1425. 445 арк.

38. Информации обкома партии в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о ходе подготовки к выборам в Верховный Совет СССР (12.1945-10.02.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 98. 61 арк.

39. Информации, отчеты, справки отдела и инструкторов, переписка с партийными и советскими органами, воинскими частями о подготовке и проведении выборов в Верховный Совет СССР и политическом настроении в области (22.12.1945-18.03.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 104. 153 арк.

40. Информации, справки горкомов, окружкомов КП(б)У о подготовке и проведению выборов в Верховный Совет СССР (03.01.1946-05.04.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 108. 157 арк.

41. Протоколы общих собраний рабочих и служащих по выдвижению кандидатов в депутаты Верховного Совета СССР, списки уполномоченных по выборам, биографические листовки депутатов (19.12.1945-10.01.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 117. 42 арк.

42. Информации, справки обкома ЛКСМУ о выдаче комсомольских билетов членам СМЗУ, конференции и отчетно-выборных собраний, областного комсомольского актива, об участии комсомола и молодежи в выборах в Верховный Совет СССР (26.03.1946-12.01.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 119. 113 арк.

43. Жулканич Н., Міщанин В. Перші «радянські» вибори на Закарпатті (вибори до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р.) // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 6. Історичні науки: зб. наукових праць. Випуск 13. К., 2015. С.52-60.

44. Остапець Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів. Ужгород: Карпати, 2009. 336 с.
45. Информации, отчёты, письма обкома партии ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о состоянии партийно-организационной работы в ходе хозяйственно-политических кампаний в области (05.03.1947-15.12.47) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 280. 29 арк.
46. Стенограма зборів обласного партійного активу «Про підсумки Виборів до Верховної Ради УРСР і завдання обласної парторганізації надалі (18.02.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 238. 146 арк.
47. Кірсанова О. До питання про суспільно-політичне життя на Закарпатті в роки соціалістичних перетворень (1946-1950 рр.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття. Ужгород, 1970. С.395-405.
48. Шершун І., Делеган В. До питання про перехід влади на Закарпатті від Народних комітетів до місцевих рад народних депутатів // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип.2. Ужгород, 1998. С.70-76.
49. Міщанин В. Перші радянські вибори на Закарпатті в республіканський парламент (9 лютого 1947 р.): аналіз, хід та результати // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць / за ред. М.М. Шитюка. №2 (40), листопад 2015. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. С.54-62.
50. Информации, справки обкома партии ЦК КП(б)У о ходе подготовки и проведении выборов в Верховный Совет Украинской ССР (28.11.1946-03.03.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 278. 222 арк.
51. Информации, справки, отчеты горкомов, окружкомов КП(б)У об агитационно-пропагандистской работе в период и проведения выборов в Верховный Совет СССР и местные советы депутатов трудящихся (03.01.1947- 24.12.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 382. 185 арк.
52. Информации, справки, отчеты, планы работы Мукачевского, Ужгородского горкомов партии, обкома КП(б)У по подготовке и проведении

выборов в Верховный Совет СССР (04.12.1946-18.02.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 288. 117 арк.

53. Справки, отчеты, докладные записки культурно-просветительных учреждений об их работе (21.01.1947-03.11.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 391. 96 арк.

54. Сводки о ходе голосования по выборам в Верховный Совет СССР по округам (09.02.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 287. 73 арк.

55. Информации, справки, отчеты, планы работы Береговского, Великоберезнянского, Воловецкого, Воловского, Иршавского, Мукачевского, Перечинского окружкомов партии обкому КП(б)У по подготовке и проведении выборов в Верховный Совет СССР (30.12.1946-09.03.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 289. 213 арк.

56. Информации, справки, отчеты, планы работы Раховского, Севлюшского, Свалявского, Тячевского, Ужгородского, Хустского окружкомов партии обкому КП(б)У по подготовке и проведении выборов в Верховный Совет СССР (28.12.1946-17.03.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 290. 163 арк.

56. Міщанин В. Вибори до місцевих Рад в Закарпатській області УРСР 21 грудня 1947 р. – остаточна легітимізація радянської влади // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 1. С.73-78.

58. Офіцинський Р. Фіктивні вибори // Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко. Ужгород: Ліра, 2010. С.254-255.

59. Биографии кандидатов в депутаты Закарпатского областного совета депутатов трудящихся (1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 291. 63 арк.

60. Справки отдела, инструкторов и др. материалы о подготовке и проведении выборов в местные советы депутатов трудящихся (01.10.1947-28.12.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 292. 154 арк.

61. Сводки о ходе голосования по выборам в местные советы депутатов трудящихся (21.12.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 293. 60 арк.
62. Информации, справки горкомов, окружкомов партии о ходе подготовки, проведении и итогах выборов местные советы депутатов трудящихся (29.09.1947-29.12.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 294. 161 арк.
63. Информации, справки отдела, инструкторов о ходе подготовки и проведении выборов в Верховный Совет СССР и местные советы депутатов трудящихся (31.01.1947-15.11.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 379. 40 арк.
64. Информации, справки, отчеты горкомов, окружкомов КП(б)У об агитационно-пропагандистской работе в период и проведения выборов в Верховный Совет СССР и местные советы депутатов трудящихся (03.01.1947- 24.12.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 382. 185 арк.
65. Закарпатська правда. 1947. 1 листопада. С.2.
66. Закарпатська правда. 1947. 2 листопада. С.2.
67. Закарпатська правда. 1947. 2 листопада. С.2.
68. Закарпатська правда. 1947. 15 листопада. С.1.
69. Закарпатська правда. 1947. 16 листопада. С.3.
70. Закарпатська правда. 1947. 18 листопада. С.3.
71. Информации, справки, отчёты Воловского окружкома КП(б)У о состоянии партийно-политической, партийно-организационной работы, руководстве народным хозяйством (28.01.47-19.12.47) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 313. 80 арк.
72. Закарпатська правда. 1947. 26 грудня. С.1.
73. Стародубець Г. Джерела рекрутування партійно-радянської номенклатури західних областей УРСР в 1944-1946 роках // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2014. Вип. 40. С.141-145.
74. Сайфуліна Ю. Радянізація Північної Буковини у 1940-1941 рр.: адміністративно-правовий аспект // Університетські наукові записки. 2008. №4. С.58-64.

75. Шайкан В. Ідеологічний аспект радянзації західноукраїнських земель 1939-1940 // Вісник академії праці та соціальних відносин і туризму. Київ, 2010. №4. С.147-152.
76. Мельник І. Утворення радянських областей у Західній Україні URL:<http://zbruc.eu/node/30118>(дата звернення: 20.12.2015).
77. Терлюк І. Історія держави і права України URL:http://pidruchniki.com/1773081745628/pravo/priyednannya_skladu_srsr-ursr_radyanizatsiya_pivnichnoyi_bukovini_bessarabiyi (дата звернення: 26.12.2015).
78. Буковина: Історичний нарис. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. 416 с.
79. Павленко І. Відділ ЦК КП(б)У по західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях: документи ЦДАГО. URL: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/2001-4-5-6.php#Pavlenko> (дата звернення: 30.07.2018).
80. Отчет о работе отдела кадров Закарпатского обкома КП(б)У за 1946 год // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 128. 64 арк.
81. Справки об укомплектировании руководящими работниками областных, городских и районных, партийных, советских и хозяйственных организаций Закарпатской области, Украинской Советской Социалистической Республики (19.03.1945-18.12.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1428. 17 арк.
82. Информационные бюллетени о ходе рассмотрения дел по выдаче партийных документов, фактах притупления политической бдительности в сохранении партийных документов и некоторых моментах из практики работы местных партийных организаций в Закарпатской области (03.01.1946-25.07.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 2695. 29 арк.
83. Информации в ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б) Украины о ходе выдачи партийных билетов ВКП(б), бывшим членам КПЗУ, о состоянии Закарпатской областной партийной организации (13.05.1946-05.09.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 99. 104 арк.
84. Протьюко Т. Становление советской тоталитарной системы в Беларуси (1917-1941 гг.). Минск: Тессей, 2002. 688 с.

85. Докладные записки Управления по проверке партийных органов ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У, секретаря обкома КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У, т. Кагановичу Л.М., «О некоторых недостатках в работе Закарпатского обкома КП(б)У по обмену партийных документов бывшим членам компартии Закарпатской области (05.06.1947-01.07.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 4079. 13 арк.
86. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації / Авт. В.І. Белоусов, І.М. Гранчак, О.Д. Довганич та інші; Редкол. Ю.В. Ільницький (голова) та інші. Ужгород: Карпати, 1980. 320 с.
87. Инструктивные письма ЦК КП(б)У управлений кадрами ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о введении учета и составлении статистической ответственности, справок по вопросам кадров (29.01.1947-08.12.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 344. 34 арк.
88. Отчет о работе отдела за 1947 год // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 347. 53 арк.
89. Инструктивные указания ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о порядке составления и представления отчетности и подборе, расстановке и перемещении кадров (13.03.1946-10.12.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 127. 68 арк.
90. Информации горкомов, окружкомов партии о подборе, расстановке и воспитании кадров (25.02.1949-13.04.1949) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 1006. 84 арк.
91. Справки, докладные записки на руководящих работников партийных, советских, комсомольских органов, организаций, учреждений области, направленные в ЦК КП(б)У по вопросам расстановки, выдвижения, сменяемости кадров (09.01.1947-20.12.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 346. 60 арк.
92. Планы работы отдела кадров (1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.343. 9 арк.
93. Справки, докладные записки обкома партии, отдела ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о работе по подбору, расстановке и воспитании кадров (01.03.1947-13.10.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 345. 16 арк.

94. Контрольные списки работников номенклатуры ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У по Закарпатской области (1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 132. 51 арк.
95. Синевирский Н. СМЕРШ (Год в стане врага). Limburg/Lahn, 1948. 134 с.
96. Поп І. Режисери і статисти. «Возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною в дзеркалі московських документів 1944-1948 рр. // Карпатський край. 1995. № 1-4. С.68-72.
97. Король І., Мельник В., Баранчиков С. Профспілки Закарпаття. Ужгород, 2000. 88 с.
98. 21 січня 1945 р. – Постанова 1-го з'їзду професійних спілок Закарпатської України про чергові завдання профспілок // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.164-166.
99. 14 липня 1945 р. – Резолюція І пленуму Ради профспілок Закарпатської України про чергові завдання профспілок // Шляхом Жовтня. Т.VI. С.321-326.
100. Гапонов С. Роль профспілок в тоталітарних політичних системах (на прикладі СРСР) // Вісник Дніпропетровського університету. 2012. Т. 3, № 22. С.250-254.
101. Тупиця О. Способи взаємодії профспілок та політичних режимів у межах функціонування системи соціального представництва // Вісник Сев НТУ: зб. наук. пр. Вип. 123/2011. Серія: Політологія. Севастополь, 2011. С.145-149.
102. Данюк І. Українські профспілки: суцільна капітуляція перед роботодавцем. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2007/3/6/55420.htm> (дата звернення: 30.07.2018)
103. Грабовський С. Профспілки: борці за права трудящих чи маріонетки в чужій грі? URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/05/22/4399824/> (дата звернення: 30.07.2018).
104. Бахматова Л. Діяльність Закарпатської партійної організації по політичному вихованню жінок-селянок (1945-1950 рр.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття: Матеріали наук. сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соц. революції, 29 черв. – 2 липня 1967 р. Ужгород: Карпати. 1970. С. 434-445.

105. Справки отдела, инструкторов о выполнении решений высших партийных органов, партконференций, активов, бюро партийными органами и организациями области (05.04.1946-15.12.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 102. 118 арк.
106. Міщанин В. Боротьба ОУН-УПА на Закарпатті проти політики колективізації в другій половині 1940-х років // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Випуск 21. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла» 2008. С.43-46.
107. Міщанин В. Аграрна політика на Закарпатті (1944-1950 рр.). Ужгород: Закарпаття, 2000. 138 с.
108. Ситник О. Українська Повстанська Армія на Закарпатті. К., 1997. 14 с.
109. Літопис УПА. Т.9. Кн. 2. Торонто, 1982. 637 с.
110. Информации, справки, переписка о ходе борьбы с украинско-немецкими националистами в Закарпатской области УССР (04.01.1946-18.11.1946) // ЦДАГО України. Ф.1: Центральний Комітет Комуністичної партії України. Оп.23. Спр. 2958. 128 арк.
111. Міщанин В. До питання про діяльність УПА на Закарпатті // Актуальні проблеми політичної науки. Випуск третій. Ужгород, 2018. С. 198-204.
112. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945-1954) : монографія / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка. Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
113. Ільницький В. Провід ОУН Карпатського краю. Літопис Української Повстанської Армії. Серія «Події і люди». Книга 21 Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2012. С.25.
114. Вегеш М. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929-1950-ті рр.) // Carpatica-Karpatika. 2000. Вип. 7. С.79-80.
115. Переписка обкома КП(б)У с отделениями ЦК КП(б)У о ходе борьбы с остатками банд украинско-немецких националистов и о получении нового

- оружия для истребительных батальонов Закарпатской области (04.05.1947-02.12.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 4971. 180 арк.
116. Аржевітін С. ОУН і КДБ на Закарпатті // Нова Колочава. 2009. № 13. серпень. С.1.
117. Довганич О. Антирадянські молодіжні організації // Наш край. 1998. №3. С.26-28.
118. Гордійчук С., Міщанин В. Діяльність антирадянських молодіжних організацій на Закарпатті (1946-1956 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 1. Ч. 1. С.75-83.
119. Арх. кримін. спр. № 1289-С (Штень Л., Меденці В. та ін. – всього 9 чол.) в 3-х томах. Т. 2 // Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області (далі АУСБУ ЗО). Ф.7. Оп.1. 353 арк.
120. Арх. кримін. спр. № 1289-С (Штень Л., Меденці В. та ін. – всього 9 чол.) в 3-х томах. Т. 3 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 180 арк.
121. Арх. кримін. спр. № 1881-С (Публик О., Гладко Й. та ін. – всього 6 чол.) в 3-х томах. Т. 1 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 296 арк.
122. Арх. кримін. спр. № 1881-С (Публик О., Гладко Й. та ін. – всього 6 чол.) в 3-х томах. Т. 2 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 266 арк.
123. Арх. кримін. спр. № 1881-С (Публик О., Гладко Й. та ін. – всього 6 чол.) в 3-х томах. Т. 3 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 364 арк.
124. Арх. кримін. спр. № 5816-С (Кульчицький І., Штець М. та ін. – всього 5 чол.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 432 арк.
125. Довганич О. До історії антирадянської організації (Закарпато-українські повстанці) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2002. Вип. 6. С. 113-118.
126. Арх. кримін. спр. № 5603-С (Бігун І., Кляп І., Бонка А. та ін. – всього 7 чол.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 476 арк.

127. 1992. – Спогад І.І. Бігуна про засудження за антирадянську діяльність та перебування в таборах ГУЛАГу. В'язень № И-999 // Реабілітовані історією. Закарпатська область: У 2-х кн. Кн. 2. Ужгород: Закарпаття, 2004. С. 231-233.
128. Архівно-кримінальна справа № 1289-С (Штень Л., Меденці В. та ін. – всього 9 чол.) в 3-х томах. Т. 1 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 196 арк.
129. Арх. кримін. спр. № 1307-С (Ковбаска І., Микулець Ю. та ін. – всього 6 чол.) в 3-х томах. Т. 3 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 216 арк.
130. Пригара Д. Дорога... куди? // Крізь пекло ГУЛАГів. Документи, спогади, нариси / Упор. О. Довганича, Ю. Чорі. Ужгород, 1996. С. 108-110.
131. Арх. кримін. спр. № 5631-С (Цапулич В., Росул О. та ін. – всього 10 чол.) в 3-х томах. Т.1 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 285 арк.
132. Тюремно-табірна хроніка політв'язня Омеляна Росула // Карпатський край. 1997. С. 23-34.
133. 1989 – Спогад О.І. Росула про засудження за участь у діяльності антирадянської організації «Смевор – України» та про перебування в таборах ГУЛАГу. Під табірним номером С-531 // Реабілітовані історією. Закарпатська область. Кн. друга. С.201-203.
134. 1997 – Спогад М.Ю.Угриня про засудження за участь у діяльності антирадянської організації «Смевор – України» та про перебування в таборах ГУЛАГу. Мої табірні муки // Реабілітовані історією. Закарпатська область. Кн. друга. С.252-256.
135. 2002 – Спогад політв'язня Д.П. Васька про засудження за антирадянську діяльність та про перебування в таборах ГУЛАГу. Десять років таборів – за поширення антирадянських листівок // Реабілітовані історією. Закарпатська область. Кн. друга. С.300-301.
136. Арх. кримін. спр. № 2185-С (Васько О., Васько Д., Васько А.) // АУСБУ ЗО. – Ф.7. – Оп.1. – 180 арк.
137. Арх. кримін. спр. № 5180-С (Тричинець Ю., Семедій В. та ін. – всього 8 чол.) в 4-х томах. Т.1 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 296 арк.

138. Довганич О. Голос із-за колючого дроту. Рубіш Федір Федорович // Реабілітовані історією. Закарпатська область. Кн. друга. С.530-533.
139. Арх. кримін. спр. № 5811-С (Хома Ю., Лелик В. та ін. – всього 7 чол.) в 4-х томах. Т. 1 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 204 арк.
140. Антирадянські молодіжні та націоналістичні організації і групи 40–50-х років // Реабілітовані історією. Закарпатська область. Кн. перша. С.122-140.
141. Арх. кримін. спр. № 5811-С (Хома Ю., Лелик В. та ін. – всього 7 чол.) в 4-х томах. Т. 4 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 407 арк.
142. Арх. кримін. спр. № 1949-С (Бартошек Й., Геді Й., Ердеї Й.) // АУСБУ ЗО. Ф. 7. Оп.1. 360 арк.
143. Арх. кримін. спр. № 5905-С (Куруц М., Плеша М. та ін. – всього 8 чол.) в 5-ти томах. Т. 1 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 313 арк.
144. Арх. кримін. спр. № 5905-С (Куруц М., Плеша М. та ін. – всього 8 чол.) в 5-ти томах. Т. 5 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 407 арк.
145. Арх. кримін. спр. № 5690-С (Кийович О., Чургович О., Довгович Л.) в 3-х томах. Т. 1 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп. 311 арк.
146. Тиводар М. Бедевлянська сільська ОУН «Перемога» 1946-1947 років // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 27. С.189-202.
147. Арх. кримін. спр. № 5657-С (Мадяр В., Буганич І. та ін. – всього 9 чол.) в 3-х томах. Т. 1 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 304 арк.
148. Довганич О. «Зоря Підкарпаття». Із історії антирадянської молодіжної організації // Календар «Просвіти» на 1998 рік. Ужгород: Просвіта, 1998. С. 99-101.
149. Офіцинський Р. Превентивна радянська Закарпатської України (осінь 1944 р. – 1946 р.) // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку: Матер. всеукр. конф. Ужгород, 2010. С.107-115.
150. Аржевітін С. Карпатська Україна: епоха в добі. Вінниця, 2013. 868 с.
151. Довганич О. У сутінках забуття: Репресовані делегати першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України. Ужгород: В. Падяка, 2000. 36 с.

152. Докладные записки, справки о состоянии освобожденных районов, политическом настроении и реагировании населения западных областей на обращение Украинского правительства и ЦК КП(б)У (19.01.1944-29.12.1944) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 889. 99 арк.
153. Спецсообщения, информации о реагировании населения Закарпатской Украины в связи с воссоединением с Советской Украиной (30.06.1945-20.07.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1625. 14 арк.
154. Информации, спецсообщения, о реагировании населения Украины на подписание договора СССР с Чехословацкой республикой о Закарпатской Украине (10.03.1945-14.08.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 1626. 12 арк.
155. Спецсообщение о реагировании населения Закарпатской Украины в связи с ратификацией Временным Национальным Собранием Чехословакии Советско-Чехословацкого договора о Закарпатской Украине (30.11.1945) // ЦДАГО України. Ф.1, Оп.23. Спр. 1627. 5 арк.
156. Гордійчук С., Міщанин В. Антирадянські настрої населення Закарпаття в часи «сталінщини» 1944-1953 рр. // Інтелігенція і влада. Серія: історія. Вип. 32. Одеса: Астропринт, 2015. С. 142-174.
157. Довганич О. Так ламалися долі репресованих закарпатців. Сторінками обласного тому «Реабілітовані історією». Ужгород: Гражда, 2008. 292 с.
158. Информации, справки отдела о состоянии сельского хозяйства области, организации колхозов, устранении нарушений устава сельскохозяйственной артели, развитии рыбного хозяйства (13.03.1946-23.12.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 144. 189 арк.
159. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР. Т.ІІ (1938-1970). Соціалістичні перетворення в сільському господарстві західних областей. К.: Вид-во Київського ун-ту, 1968. 695 с.
160. Арх. кримін. спр. № 5680-С (Попович І., Балог І.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 145 арк.
161. Арх. кримін. спр. № 5764-С (Левдар Д.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 157 арк.

162. Ілько В., Ілько І. Колективізація сільського господарства на Закарпатті // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. Випуск третій. Ужгород, 1998. С.66-93.
163. Лемак В. Колективізація на Закарпатті: як це було? // Новини Закарпаття. 1993. 6 травня. С.5.
164. Народне господарство Закарпатської області. Статистичний збірник. Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1957. 168 с.
165. Справки работников отдела по рассмотрению жалоб и предложений колхозников, касающихся организационно-хозяйственного укрепления колхозов (19.01.1949-25.12.1949) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 1095. 99 арк.
166. Арх. кримін. спр. № 2306-С. (Волос П., Волос Г. та ін. – всього 13 чол.) в 3-х томах. Т. 1 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 297 арк.
167. Арх. кримін. спр. № 2306-С (Волос П., Волос Г. та ін. – всього 13 чол.) в 3-х томах. Т. 3 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 684 арк.
168. Арх. кримін. спр. № 2055-С (Лявинець І.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 204 арк.
169. Проект постановления ЦК КП(б)Украины по вопросу об убийстве председателя Дибровского сельсовета, Тячевского округа Закарпатской области г. Черничко И.И. (10.09.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.4983. 4 арк.
170. Вирок по кримінальній справі на Гержені О.М., Сабова К.К. і Фозекоша С.М. мешканців села Вари Берегівського округу, обвинувачених в антирадянській й антиколгоспній агітації (27. листопада 1948 р.) // Колективізація на Закарпатті: політичні та адміністративні заходи примусового впливу на селян. 1944-1955. Збірник архівних документів і матеріалів / упоряд. О.М. Корсун. Ужгород: Карпати, 2014. С.241-242.
171. Арх. кримін. спр. № 5863-С (Кречко В.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 162 арк.
172. Арх. кримін. спр. № 2908-С (Левдар М.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 244 арк.
173. Арх. кримін. спр. № 3457-С (Жичко М.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 223 арк.
174. Арх. кримін. спр. № 5305-С (Боднар І.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 160 арк.

175. Переписка с управлениями Министерства Внутренних Дел, государственной безопасности Закарпатской области по организационным и хозяйственным вопросам (02.01.1948-30.12.1948) // ДАЗО. Ф. Р-195. Оп. 1. Спр. 97. 168 арк.
176. Переписка с исполкомами городских и окружных Советов депутатов трудящихся по хозяйственно-организационным вопросам (03.01.1947-31.12.1947) // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.4. Спр. 36. 104 арк.
177. Панькович В. Атестат на зрілість в інтер'єрі полярної ночі // Новини Закарпаття. 2000. 15 червня. С.5.
178. Сенько І. Репресовані анекдоти // Новини Закарпаття. 1998. 24 жовтня. С.12.
179. Арх. кримін. спр. № 5930-С (Желтвай М.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 188 арк.
180. Арх. кримін. спр. № С-2203 (Ракоці Б.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 182 арк.
181. Арх. кримін. спр. № 5923-С (Гаджега А., Маргітич В.) в 2-х томах. Т. 2. // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 330 арк.

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ НА ЗАКАРПАТТІ (1946-1950)

4.1. Соціалістична індустріалізація

Відразу після вступу радянських військ восени 1944 р. на Закарпаття поширили загальносоюзну економічну політику. У першому післявоєнному п'ятирічному плані відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 рр. йшлося про «якнайшвидшу відбудову і розвиток усіх галузей народного господарства Закарпатської області України» [1, с. 27-28]. Пріоритетними були деревообробна, лісохімічна і харчова промисловості, сільське господарство. Найперше взяли за розробку бурого вугілля, зведення нових підприємств легкої промисловості, забезпечення сільськогосподарськими машинами, добривами. Вже за перше півріччя 1946 р. промисловість Закарпатської області випустила продукції на 31 млн. крб. [2, арк. 100].

Порівняно зі східними областями УРСР на Закарпатті бракувало кваліфікованих господарських та інженерно-технічних кадрів. За роки четвертої п'ятирічки (1946-1950) щодо Закарпаття схвалено чотири постанови ЦК ВКП(б) і дев'ятнадцять – ЦК КП(б)У [3]. Промислове будівництво області потребувало кваліфікованих спеціалістів. У 1946 р. за рішенням ЦК КП(б) У і Ради Міністрів УРСР на Закарпаття прибуло понад сто фахівців різних галузей промисловості [4, с. 133]. Це був великий загін спеціалістів: партійних, радянських, профспілкових, комсомольських, а також лікарів, інженерів, вчителів, архітекторів, залізничників, зв'язківців. У цілому протягом першої післявоєнної п'ятирічки сюди їх прибуло близько 3 тис. осіб [5, с. 16]. Всього інженерно-технічного персоналу в Закарпатській області 1946 р. було 1,4 тис. осіб [6]. Область цілковито розвивалася як невід'ємна частина СРСР. Плани промислового розвитку області опиралися на індустріальну могутність Радянського Союзу [7]. Прискорені темпи розвитку народного господарства Закарпаття залежали від збільшення капіталовкладень. Промовистою є динаміка державних асигнувань у

економіку краю. За першу післявоєнну п'ятирічку (1946-1950) такі капітальні вкладення склали 60 млн. крб., а за другу – 105 млн. крб. [8, с. 28].

У результаті проведення Народною Радою Закарпатської України націоналізації промисловості та банків попередня система господарювання (з приватною власністю на засоби виробництва) була підірвана. Зосередивши в руках держави головні економічні важелі, тоталітарна влада створила необхідні умови для проведення т. зв. соціалістичної індустріалізації. Значно зросла кількість підприємств. У 1946-1950 рр. на Закарпатті стали до ладу 118 старих промислових підприємств в і побудовано 198 нових, в основному деревообробної та харчової промисловості. У цілому кількість діючих підприємств зросла у 7 разів, а валова продукція промисловості області – у 3,6 рази [9, с. 45].

У загальній структурі промисловості Закарпаття найбільшу питому вагу становили лісова і деревообробна галузі – 52,2% у 1946 році. Це пояснювалося наявністю сировинних ресурсів – ліси займали 47% площі області, або 562,2 тис. га. Бук займав 58% лісового покриву, смерека – 29%, дуб – 7%, пихта – 4%, решта листяних – 2% [10, с. 20]. П'ятирічний план передбачав великі капіталовкладення у виробництво лісоматеріалів. Планували на кінець п'ятирічки збільшити вивіз ділової деревини проти довоєнного рівня на 39%, а виробництво пиломатеріалів – на 14%. Як поліпшити заготівлю, вивіз і використання лісоматеріалів говорили на нараді обласного партійного активу з участю секретаря обкому КП(б)У і голови облвиконкому І. Туряниці [1, с. 28-29]. Задля концентрації та спеціалізації виробництва підприємства лісопереробної промисловості об'єднали в трест «Закарпатліс», а лісозаготівельні – в трест «Закарпатліспром». Поступово змінювалася внутрішня структура лісопильної та деревообробної промисловості. Було здійснено механізацію лісозаготівель. Замість ручних знарядь сокири і пили широко впроваджували електропили, трелювальні лебідки, трактори, лісовози, автокрани, інші машини і механізми [11, с. 182].

Згідно з постановою ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР про заходи з

розвитку народного господарства Закарпатської області на 1946 р., міністерство лісової промисловості УРСР зобов'язалося завести 70 автомашин-лісовозів і 15 автомашин для господарського обслуговування, ввести в дію 5 лісопильних заводів, 18,5 км вузькоколіїних шляхів, 13 лісопильних рам і т.д. [12, с. 46-47]. Протягом 1949-1950 рр. підприємства тресту «Закарпатліс» одержали 25 вузькоколіїних паровозів, 98 трелювальних тракторів, 348 електропил, 52 пересувні електростанції, 58 трелювальних електролебідок, 137 лісовозних машин, 153 автопричепи, автонавантажувачі, автокрани [11, с. 183].

У 1946 р. вирубка лісу в області була механізована на 2%, його підвозка до верхніх складів – на 2,5%, а вивозка – на 40%. Об'єм вивозу лісу в 1949 р. порівняно з 1946 р. збільшився більш як удвічі [13, с. 180]. Механізація зумовила якісні зміни в самому характері лісозаготівель. Якщо до середини 1949 р. вони мали сезонний характер, то вже наприкінці 1950 р. сезонні робітники становили лише 15% [11, с. 183].

Змінилася структура деревообробної промисловості, де раніше провідне місце займало лісопиляння, що у 1946р. дало понад 40% валової продукції. Поступово його питома вага скоротилася, оскільки були реконструйовані деревообробні і меблеві фабрики. Меблеве виробництво зайняло провідне місце. Майстерні з переваженням ручної праці перетворилися у великі механізовані цехи і комбінати [14, с. 126]. На технічне оснащення лісового господарства області протягом 1946-1950 рр. використано понад 300 млн. крб. При багатьох лісозаводах були допоміжні цехи: меблевий при Пасічному заводі, паркетний при Свалявському. Ужгородський та Чинадіївський лісозаводи виробляли меблі та паркет. На Ужгородському, Свалявському, Тересвянському, Берегівському комбінатах працювали автоматизовані цехи деревостружкових плит з випуском на рік 25 тис. куб. м плит кожний [11, с. 186].

Якщо у 1945 р. на Закарпатті працювало 14 лісопильних і деревообробних заводів, то у наступному – їх число зросло втричі

(46 заводів) [15, с. 47-48]. Розвивалися меблеві підприємства, продукція яких користується популярністю в Москві, Києві, інших містах Радянського Союзу. У 1946 р. вони випустили меблів на суму 174 тис. крб. За перше півріччя 1948 р. трест «Закарпатмеблі» виконав план на 121,9%, а приріст продукції проти 1947 р. збільшився вдвічі. У 1950 р. трест «Закарпатмеблі» теж перевиконав план [16, арк. 31].

Лісова індустрія також забезпечувала край паливом. Для населення, шкіл, лікарень, підприємств, культосвітніх закладів Закарпатський облвиконком виділив у 1946 р. 250 тис. складометрів дров [12, с. 42].

У 1946-1947 рр. у провідних галузях промисловості області (лісовій та деревообробній) впровадили соціалістичне змагання, яким охопили до 80% робітників і надали міжрегіонального характеру. Це засвідчує звернення у березні 1947 р. шахтарів Донбасу до сваявських лісорубів. У свою чергу робітники тресту «Закарпатліспром» звернулись до лісових робітників республіки про виконання річного плану лісоздачі до 30-ї річниці Жовтня. Вони зобов'язалися до кінця 1947 р. заготовити понад план 200 тис. куб. м деревини, підняти продуктивність праці кожного робітника на 8%, знизити собівартість кубометра лісу на 3,2% [13, с. 183]. Водночас економічний ефект від впровадження раціоналізаторських пропозицій склав 14,6 млн. крб.

У 1947 р. за перевиконання планів перша премія треста «Закарпатліспром» (15 тис. крб.) дісталася підприємствам Хустського і Волівського округів у нерівних частках: хустини отримали 40%, а 60% – волівчани. Другу премію в сумі 10 тис. крб. дали рахівчанам [17, арк. 127-128].

У 1948 р. соцзмагання в Закарпатській області вже охопило 82% працюючих. До загону передовиків виробництва партійні ідеологи зараховували 11 тис. стаханівців і понад 10 тис. ударників. Повідомлялося, що сотні з них достроково виконали свої особові п'ятирічки. Лісоруби Кушницького ліспромгоспу І. Кузан, брати М. і Г. Федиковичі, вантажник П. Лопа, трелювальники І. Куруц і Ю. Штефко виконали свої п'ятирічні

плани за 2 роки і 10 місяців [13, с. 183]. За виконання плану й успіхи у соцзмаганні 1947 р. 49 працівників тресту «Закарпатліспром» (Хустський, Волівський, Рахівський округи) преміювали у розмірі від 350 до 1000 крб. [17, арк. 139-141].

Для популяризації та поширення досвіду стаханівцівна провідних підприємствах області до 1 серпня 1947 р. запровадили «Книгу пошани», до якої записували прізвища кращих робітників та інженерів. Протягом 1946-1947 рр. у провідних галузях промисловості соціалістичними змаганнями охопили 70-77 % робітників [18, арк. 131]. Майже всі підприємства і трудові колективи змагалися між собою за дострокове виконання річного плану. 36 підприємств виконали річний план достроково до 31-ої річниці Жовтневої революції. «Закарпатліспром» був флагманом лісопереробної галузі. До складу тресту входило 28 підприємств з різними профілями виробництва, з яких 12 лісозаготівельних, 10 лісопильних і деревообробних. Тресту належало 16 вузькоколіїних доріг протяжністю 748 км, 388 км шляхів первинного лісотранспорту, лісопуски, водяні човни, система гідротехнічних сплавних споруд. Річний обсяг лісозаготівель перевищував 1,6 млн. куб. (1949 р.), в т. ч. 1 млн. куб. м цінної букової деревини. Працювало 29 лісорам і 155 деревообробних станків. Виготовляли спеціальні асортименти для авіабудування, сільгоспмашинобудування, авто- і вагонобудування, паркет, меблеві деталі, тару тощо. Підприємствами «Закарпатліспрому» в 1947 р. випущено продукції на 39,47 млн. крб. в незмінних цінах 1926-1927 рр. [19, арк. 46]. Проте незадовільною була реалізація готової продукції, внаслідок чого на складах у 1946 р. її накопичилося на 5 млн. крб. [20, арк. 134].

До того ж не виконали державного плану 1949 р. з вивозки лісу 5 лісопромгоспів, зокрема Хустський справився на 68,4%, Мукачівський – на 69,6%, Жорнавський – на 81,6%, Буштинський – на 85% і Свалявський – на 92%. Причиною зриву плану лісозаготівель назвали недостатнє використання платної гужової повинності (візників з кіньми). Станом на 5 січня 1950 р. в

лісопромгоспах тресту «Закарпатліспром» працювало 1 443 залучені візники (підвод), хоча запланували 4 450, а піших працівників – 2 531 (план 4 500) [21, арк. 54-55]. На середину лютого 1946 р. в тресті до підвозки і вивозки лісу залучили 816 візників (за планом потрібно було 4 770) і 3 143 піші (план 6 730) [20, арк. 135]. Але однаково обсяг виробництва в лісовій промисловості Закарпатської області зріс в 4,1 разу [13, арк. 184].

Націоналізовані 1945 р. лісохімічні заводи «Бантлін» у Перечині, «Сольва» в Сваляві, «Клотільда» у Великому Бичкові до війни займалися лише переробкою деревини. Після реконструкції вони значно збільшили валовий випуск продукції та у 1947 р. її випустили на суму 12 млн. крб. [19, арк. 46]. Лісохіміки області давали етиловий і метиловий спирти, етилацетат, карбаміднісмали, ацетат калію, дерев'яне вугілля, розчинники, оцтову кислоту і есенцію, ацетон, смолу, винну кислоту, етил, метил, нетон, метагон.

Гордістю лісохіміків Закарпаття стала побудована в Перечині (друга в країні) безперервно діюча реторта. Три нові цехи ввели до ладу на Свалявському, два – на Великобичківському лісохімкомбінатах. З нових видів продукції перспективними вважали сечовинноформальдегідні смоли. Впровадження їх у виробництво дозволило меблевикам області повністю відмовитись від казеїнового клею, що заощаджувало протягом року 300 т умовного казеїну або 800 т сиру [22, с. 286].

Одночасно з'являється нова галузь деревообробної промисловості – паперова. Ще напередодні возз'єднання на клопотання Народної Ради на Закарпаття прибула бригада спеціалістів для вивчення можливостей створення целюлозно-паперового комбінату. Радянські спеціалісти прийшли до висновку, що в районі Рахова є усі умови для організації такого виробництва. Тому, згідно з постановою Народної Ради Закарпатської України від 26 вересня 1945 р., виділили і закріпили для будівництва комбінату ділянку площею 4-5 га, а також 11 житлових і 15 службових будинків колишнього угорського військового містечка в м. Рахів [23, арк. 1].

У 1946 р. утворено будівельно-монтажне управління «Рахівпапірбуд», яке розпочало спорудження картонної фабрики. На будмайданчик надходило механічне устаткування, проводилася заготівля місцевих будматеріалів, прибувала арматура, цемент, інші матеріали. Загалом у 1946 р. будівельники одержали 260 вагонів обладнання і матеріалів, а освоїли понад 3 млн. крб. при плані асигнувань 1,8 млн. крб. Загалом на будівництво целюлозно-паперового комбінату витратили майже 21 млн. крб. [24, арк. 44]. Виросло одне з великих підприємств України – Рахівська картонна фабрика. У березні 1952 р. в експлуатацію ввели першу її лінію. Повністю фабрика стала до ладу в грудні 1955 року [5, с. 17].

На шахтах Закарпаття усі процеси від забою до навантаження вугілля у залізничні вагони проводилися вручну. Про це в 1946 р. закарпатські шахтарі написали в листі до гірників Донбасу: «Шахти наші примітивні. Немає ні машин, ні електроустаткування, ні лебідок, вугілля добуваємо простими кирками, насосів у нас немає» [11, с. 181-183]. Шахтарі Донбасу взяли над ними шефство. Із Донбасу приїхали спеціалісти і кваліфіковані робітники, допомогли технікою. До області з Донбасу надійшли 10 електросвердл, 4 лебідки, 8 вентиляторів, 12 насосів, 3 електромотори, 18 трансформаторів, 22 тонни кабелів, 120 тонн рейок вузької колії тощо. За роки п'ятирічки всі закарпатські шахти були забезпечені спеціальними машинами і механізмами. Із м. Копейськ прибули бурові машини, з м. Конотоп – електросвердла, з м. Барвінкове – насоси, з інших міст – потужні транспортери, електролебідки, шахтні вентиляційні установки, електровози, електронасоси, інше обладнання.

Технічне переоснащення шахт забезпечило зростання вуглевидобутку в області. 1945 р. у шахтах Ільниця №1 і Кремена №3 добули 2,4 тис. т вугілля, а план видобутку 1946 р. вже склав 15 тис. т [25, арк. 16]. Їх специфіка – дворівневий характер залягання вугільних пластів (перший сягав 2 м, нижче на 3,5 м ішов другий – близько 1 м) [26, арк. 10]. Мукачівське шахтоуправління зобов'язалося здати до кінця 1947 р. в експлуатацію шахти

№3 і 5 в Ільниці з річним видобутком вугілля 150 тис. т, а також шахту у с. Березинка – 30 тис. т вугілля на рік [27]. Затоварювання вугілля проводили вручну. На складах шахт станом на 20 грудня 1948 р. зберігалось 40 тис. т вугілля [28, арк. 34].

У цілому видобуток бурого вугілля на Закарпатті 1945 р. досяг 5 тис. т, а у 1946 р. – 26 тис. т. Станом на 1 січня 1948 р. повністю експлуатували 3 вугільні шахти, де видобували 70 тис. т вугілля в рік. Через півтора року, станом на 1 вересня 1950 р., вже діяли 8 шахт із річним видобутком вугілля у 259 тис. т. Як бачимо, видобуток вугілля в області протягом 1945-1950 рр. зріс у 52 рази [28; 29].

Видобуток кам'яної солі – одна із найдавніших промислових галузей Закарпаття. У Солотвинському соляному родовищі, що залягає великим прямокутником, поклади кам'яної солі складали 1670 млн. т. Як відомо, кам'яна сіль служить сировиною для виробництва хлору, соди, соляної кислоти, металевого натрію, інших хімічних продуктів. Добували закарпатську сіль глибоко під землею – понад 100 м від поверхні. Як і на вугільних, так і на Солотвинських соляних копальнях у 1946 р. видобуток, навантаження, переміщення вагонеток (1,5 т) до виробітку і на поверхню проводили вручну. Одну з найбільших Солотвинських копалень тоді назвали в честь Сталіна. Її глибина – 194 м. Щодоби ця шахта давала 300 т солі, а перед виборами – 585 т [30; 31].

Колектив Солотвинського солерудника включили в соціалістичне змагання за дострокове виконання п'ятирічки за 4 роки, дострокове виконання плану 1948 р. до дня Сталінської конституції (5 грудня). 748 робітників, або 50%, стали стаханівцями. Вони виконували завдання на 150-200% за зміну. У 1948 р. тут ввели в експлуатацію 7 врубових машин, 50 електросвердл тощо [32, арк. 12-13].

Соціалістична індустріалізація Закарпаття передбачила прискорений розвиток електроенергетики. До возз'єднання з Радянською Україною потужність усіх електростанцій Закарпаття становила 16,6 тис. квт., у т. ч.

Ужгородської – 11 тис. квт. [33, с. 112]. Цього не вистачало, щоб забезпечити постійно зростаючі потреби промисловості. Тому в долинах річок Теремлі і Ріки в Хустському районі у 1948 р. вирішили спорудити Теремле-Ріцьку ГЕС – тоді найбільшу на Закарпатті і третю в республіці за потужністю після Дніпрогесу і Каховської ГЕС. Теремле-Ріцьку станцію зводило будівельно-монтажне управління «Закарпатгесбуд». Тут працювали спеціалісти, які будували Дніпрогес. Усього трудилася 1 671 особа, з яких 559 прибули з інших областей України і союзних республік. На спорудження греблі електростанції використали близько 200 тис. куб. м бетону. Через гірський хребет між Теремлею і Рікою проклали тунель завдовжки 3 635 м. У 1956 р. Теремле-Ріцька ГЕС стала до ладу [34, с. 187].

Соціалістичні перетворення в народному господарстві краю символізувала електрифікація, розрекламована партійними ідеологами. Проте не було належного плану електрифікації сільської місцевості. Вона мала суто бюрократичний характер, далі відписок і складання технічних умов не просуvalася. У 1947 р. звели тільки 40 км низьковольтної лінії, електрифікували 10 сіл, а саме: Клячаново, Нове Давидково, Кайданово, Руські Комарівці, Ільниця та інші [35, арк. 210].

План 1949 р. із введення в дію сільських електростанцій виконали на 55,5%, з електрифікації колгоспів – на 73,9%, із встановлення електромоторів – на 69,6% [36, арк. 48]. Станом на 10 липня 1950 р. в області електрифікували тільки 3 колгоспи, а планували 10. Побудовано лише 3 км лінії високої напруги, хоча заплановано 11 км. Станом на 1 липня 1950 р. довгострокові державні кредити на сільську електрифікацію використали лише на 9,8%. Волівський, Воловецький, Великоберезнянський та Мукачівський округи ці кредити навіть не освоювали [37, арк. 84].

У 1949 р. в області встановили 7 радіовузлів, 80 км радіоліній, 1 323 радіоточки, радіофікували 21 населений пункт, де діяли 23 колгоспи. Всього наприкінці 1949 р. на Закарпатті налічили 17 700 радіоприймальних установок. Радіофікованими вважалися 67 населених пунктів, у т.ч.

50 сільських, або 10% від загального числа сільських поселень [21, арк. 40]. У 1950 р. радіофікували 22 села із 91, або 24,1% від плану [38, арк. 54]. Станом на 25 вересня 1950 р. встановили 2549 радіоточок. У 39 селах області велися тільки підготовчі роботи з радіофікації. Державні кредити для колгоспів на радіофікацію в багатьох округах не освоювалися. Із 250 тис. крб. таких кредитів використано тільки чверть 64 250 крб. Багато радіовузлів області працювали тільки на 30-40% своєї потужності [39, арк. 11].

Значну питому вагу в народному господарстві області займала металообробна промисловість. Функціонували 4 металообробні заводи: верстатобудівний завод «Перемога» у м. Ужгород, ливарно-механічний завод «Інтернаціонал» у с. Кобилецька Поляна Рахівського округу, ковальний завод «Сила» у с. Лисичево Іршавського округу, ливарно-механічний завод ім. С. Кірова у с. Фрідешово Мукачівського округу. Вони виготовляли сітки на ліжка й огорожі, лопати, мотики, печі, посуд, сільськогосподарський реманент, соломорізки, преси, лемеші для плугів, прутове, листове і шинне залізо [40, арк. 2].

Транспортна галузь поступово перетворювалася на самостійну господарську сферу. Спочатку, у 1946 р., в області було лише 10 автобусів і 4 легкові автомобілі загального користування. Протяжність автобусних маршрутів становила 684 км. Проте план 1948 р. з перевозки вантажів силами «Облавтотреста» виконано на 128,5% [41, арк. 2]. На початку 1947 р. розпочали будувати авторемонтний завод в Ужгороді потужністю до 50 капітальних ремонтів автомашин і моторів щороку. Цей завод підпорядковувався «Облавтотресту» [20, арк. 108].

У крайовій індустрії харчова промисловість займала перше місце у виробництві валової продукції. Виникли її нові галузі: виробництво безалкогольних напоїв і розлив мінеральних вод, якими Закарпаття дуже багате. Великим попитом користувалися в СРСР закарпатські мінеральні води «Лужанська», «Поляна квасова», «Шаянська» та інші. Завод мінеральних вод «Маргіт» знаходився на балансі Свалявського хімзаводу, а

завод мінеральних вод «Свалява» – ливарно-механічного ім. С. Кірова [42, арк. 42].

У перші роки радянської влади з'явилися великі виноробні підприємства. У 1946 р. в області працювали лише 3 виноробні заводи, що мали 28 робітників [11, с. 195]. У тому ж році в Берегівському окрузі утворили опорний пункт Науково-дослідного інституту виноградарства і виноробства ім. В. Таїрова (сmt. Таїрове Одеської обл.). Він мав вивчати і розробляти практичні навички щодо поліпшення виноробства в області. У 1949 р. «Винтрест» в Закарпатській області виробив 172 тис. декалітрів вина, а 1950 р. – 300 тис. декалітрів [43, арк. 40-41].

Динамічно нарощувала свої потужності харчова промисловість. У післявоєнну п'ятирічку ввели в дію м'ясокомбінатів, 13 маслозаводів, макаронну фабрику. У 1946 р. в Закарпатті нарахували 30 підприємств харчової промисловості республіканського підпорядкування і 96 підприємств обласного підпорядкування. Лише виробництво м'яса того року склало 2,7 тис. т [9, с. 49]. Як повідомляла «Закарпатська правда», робітники м'ясомолочної промисловості Закарпаття взяли соціалістичне зобов'язання довести виробництво м'яса в 1948 р. до 3 тис. т, а у 1949-му – до 3,7 тис. т. Зобов'язалися також збільшити виробництво ковбас із 330 т у 1948 р. до 770 т у 1949 році. За цей же час (1948-1949) планували побудувати і ввести в дію чотири паромеханізовані масло- і сироробні заводи [44].

У постанові ЦК КП(б)У від 16 липня 1946 р. зазначено, що Ужгородський і Мукачівський маслоробні заводи на добу повинні випускати 400 кг морозива. У Севлюші збудували механізовану пекарню потужністю 6 т хлібних виробів на добу. Одним із найбільших на той час підприємств вважали тютюнову фабрику ім. Сталіна в м. Мукачево. Її сигарети «Верховина» були добре відомі та користувались широким попитом у СРСР [15, с. 48].

Комуністична влада спрямувала весь ресурсний потенціал області на збільшення випуску валової продукції. Такі плани нерідко перевищувалися,

понад 30% у порівнянні з минулими роками. Так, за 6 місяців 1948 р. Мукачівська тютюнова фабрика виконала план на 136,9%, енергокомбінат – на 129,7%, Солотвинські солерудники – 105,4%. Перевиконували план інші підприємства, наприклад, «Спирттрест» й «Обллегпром» [45, арк. 43]. У цілому за 1948 р. план випуску валової продукції підприємства області виконали на 104,3%, а рівень промислового виробництва збільшився порівняно з 1947 р. на 22,8%. Промисловість області виконала встановлений для неї на 1949 р. виробничий план на 108,6%. Понад 120 підприємств виконали його достроково [21, арк. 30]. У 1950 р. на Закарпатті всього вже діяло 336 підприємств [46, арк. 40].

Отже, розбудова і реконструкція існуючих до возз'єднання промислових підприємств й введення в дію нових мали показати переваги соціалізму в Закарпатті. У післявоєнну п'ятирічку відбулася прискорена індустріалізація раніше переважно аграрного краю. У 1950 р. тут уже діяло 336 промислових підприємств (у 1944 р. – лише 58), де багато процесів виробництва було механізовано. У розвиток промисловості області вкладалися значні кошти. Індустрія Закарпатської області розвивалася за єдиним радянським стандартом: директивне управління, п'ятирічні плани, соціалістичне змагання тощо.

4.2. Суцільна колективізація

Радянізація закарпатського села проводилася в два етапи. Спочатку Народна Рада Закарпатської України провела земельну реформу (1944-1945), потім поступово ліквідовано приватну власність в аграрному секторі регіону шляхом колективізації. Власне, державна адміністративно-командна економіка була стрижнем радянського тоталітаризму. Позбавлений приватної власності, громадянин перебував у повній залежності від тоталітарної держави. Саме тому радянізація Закарпаття немислима без колективізації сільського господарства 1946-1950 рр. Комуністична пропаганда вважала колективізацію переходом до вищих форм аграрно-виробничих відносин за

народною ініціативою – на принципі повної добровільності. Насправді – внаслідок примусу і репресій.

Найпростішою формою виробничого кооперування у сільському господарстві Закарпаття у повоєнні роки були земельні громади. Вони нагадували товариства спільної обробки землі 1920-1930-х рр. у східних областях України [47, с. 86]. Однак під тиском «зверху» Закарпаття поринуло у вир суцільної колективізації. Зразу масово створити колгоспи на Закарпатті не вдалося через: по-перше, сильні приватні традиції; по-друге, гірську специфіку краю; по-третє, нестачу виконавців на місцях. У 1946 р. з великими труднощами організували тільки два колгоспи – ім. Димитрова у м. Мукачево та ім. Хрущова у с. Есень (Яворове) Ужгородського округу.

Артіль (колгосп) ім. Димитрова започаткована в листопаді 1945 р. як «городнє дружество» (городнє товариство) місцевої болгарської меншини. Про власне колгосп ім. Димитрова йдеться, починаючи з квітня 1946 року [48, с. 55-56]. З'явився важливий для комуністичної пропаганди перший колгосп у передмісті Мукачева – тоді с. Росвигово. У с. Есень на початку березня 1946 р. відбулися загальні збори, на яких виступив селянин Василь Мешко. До того він побував у складі закарпатської делегації у Київській області, де ознайомився з роботою колгоспів. 13 березня 1946 р. в Есені організували колгосп, який очолив згаданий В. Мешко [49, арк. 3]. Цю дату радянська історіографія вважала початком колективізації Закарпаття.

Промовистими є економічні характеристики перших колгоспів на 1 січня 1947 року. Колгосп ім. Хрущова мав 130 га землі, 10 коней, 6 корів, 2 свиноматки. До нього входило 17 сімей, або 32 працездатні особи. На трудовень колгоспникам видано 1946 р. 4 кг хліба, 1 кг картоплі, 2 кг овочів, 6 крб. грішми. Колгосп ім. Димитрова володів 158 га землі, мав 13 коней. До нього входило 28 сімей, або 54 працездатні особи. На трудовень колгоспникам видано 1946 р. 198 кг зерна, 16 кг картоплі й овочів, 250 крб. грішми. Бачимо великий контраст. Становище колгоспу ім. Хрущова було критичним. Його правління ледве розрахувалось з колгоспниками за

трудодні, отримавши дотацію від облвиконкому – 85 ц пшениці та 85 ц жита. Крім того, колгосп ім. Димитрова в порядку допомоги перерахував улітку 1946 р. колгоспу ім. Хрущова 0,5 млн. крб.[48, с. 58].

Така відчутна різниця пояснюється неоднаковими стартовими умовами, ставленням до праці, виробничою спеціалізацією. Адже селяни Есені не бажали працювати колективно. На колгоспних зборах у вересні 1946 р. вказувалось на слабку трудову дисципліну. До речі, у с. Есень тоді проживало 6 комуністів, які відверто заявляли, що не підуть до колгоспу. Створення колгоспів часто розглядалося як спосіб набуття матеріальних благ за рахунок інших. Так, бідняки с. Вишково Хустського округу писали в редакцію обласної газети, що в їх селі є всі умови для створення колгоспу – 100 га церковної землі, з них 42 га садів, землі «куркулів» [49, арк. 33]. 17 січня 1947 р. тут виник колгосп ім. Сталіна, де об'єднались 12 бідняцьких господарств. Усуспільнили всього 6,33 га землі, а додатково отримали 171 га церковної землі та 61 га поміщицької. Новоутворений колгосп теж існував за рахунок дотацій, його обслуговувала бригада з трьох тракторів Хустської МТС. 15 березня 1947 р. створено колгосп ім. Леніна в с. Береги Березівського округу. Із 119 господарств 100 були бідняцькими, 14 середняцькими, 5 куркульських. П'ятий в області колгосп з'явився 16 березня 1947 р. у с. Великі Лучки Мукачівського округу на базі 16-ти господарств. Колгоспу виділили 150 га найкращих земель, що належали одноосібникам. Останнім відібране компенсували наділами, зокрема на відстані 18 км від села.

Перерозподіл землі порушив інтереси близько 400 одноосібників. У донесенні про заворушення в с. Великі Лучки, котре надіслав прокурор Закарпатської області І. Андрашко генеральному прокурору СРСР К. Гершеніну, вказувалось, що партійні та радянські органи не змогли залучити на свій бік бідняків і нейтралізувати середняків. Тому «куркульські елементи» збурили селян, землю яких забрав колгосп. У ніч з 27 на 28 березня невідомі підпалили хату заступника голови колгоспу І. Дуца,

вогонь перекинувся на сусідній двір колгоспника М. Фенчака. Підозрюваних І. Фельдія та В. Газія заарештували. Трьох односельців (І. Балога, І. Поповича, Д. Левдера) звинуватили в «контрреволюційній агітації». 1 квітня трактори для сівби вийшли на колгоспне поле, де їх заблокувало близько 800 селян. Організаторів виступу П. Лемка, М. Рубіша, М. Козара затримали працівники МДБ. Однак у ніч з 1 на 2 квітня сплахнуло дворогосподарство Смочка, секретаря парторганізації с. Нові Лучки [50, с. 79-80].

Наприкінці 1947 р. в області нараховувалося 13 колгоспів. Спеціалізувалися вони в основному на вирощуванні зернових культур.

1948-й став першим роком суцільної колективізації. Це відзначено в звіті представника Ради у справах колгоспів при уряді СРСР по Закарпатській області. Тоді практикувалася організація кількох колгоспів у одному селі. 15 серпня 1948 р. створено другий колгоспу с. Есень. На початок грудня 1948 р. в Ужгородському окрузі нараховувалось 45 колгоспів – у 20 селах і 3 присілках. 14 грудня 1948 р. в окрузі вже був 71 колгосп – у 48-ми із 64-х сіл. У цілому в Закарпатській області наприкінці грудня того ж року в 312 селах діяв 371 колгосп, що об'єднав 54 тис. дворів, або 41,4%. Рівень колективізації округів тоді мав такий вигляд: Мукачівський – 78,6%, Іршавський – 41,5%, Тячівський – 33%, Хустський – 22,3%, Воловецький – 14%. Станом на 15 березня 1949 р. в області діяло 497 колгоспів [51, арк. 2, 32].

У гірських і передгірських районах Закарпаття ефективно діючі колективні господарства були неможливими. З цього приводу голова облвиконкому І. Туряниця і секретар обкому І. Компанець направили секретарю ЦК КП(б)У Л.Мельникову доповідну записку «Про стан і дальший розвиток сільського господарства в гірських селах Закарпатської області» від 4 лютого 1950 року. У ній обґрунтовується недоцільність колективізації гірської зони, зайнятої переважно лісами, сінокосами, пасовищами. Тут були умови для розвитку тваринництва, а вкрай малоземельні горяни традиційно шукали заробітки на сезонних роботах за межами краю. Наприклад, у

с. Негровець Волівського округу при колективізації всіх 376 наявних господарств належало виділити для присадибних ділянок 89 га. Вся площа земельних угідь села складала 101 га. Отже, на колективне господарювання залишалось тільки 12 га.

Керівники області вважали за необхідне організувати у гірській місцевості колгоспно-кооперативні промисли, а тваринництво перетворити у провідну галузь. З метою забезпечення гірського населення хлібом колгоспам низинних районів дозволили обмінювати зерно на продукцію тваринництва.

Завершальна стадія суцільної колективізації Закарпаття припала на 1949 і 1950 роки. До квітня 1950 р. 546 колгоспів об'єднали 94,2% селянських дворів і 94,4% орної землі. Відтак почався новий процес – їх укрупнення. Точка відліку – постанова ЦК ВКП(б) «Про укрупнення дрібних колгоспів і завдання партійних організацій у цій справі» від 30 травня 1950 року. Якщо раніше звітували про динаміку створення колгоспів, то тепер – про їх укрупнення. Завідувач сільськогосподарським відділом обкому КП(б)У П. Бугайко інформував про об'єднання до 28 серпня 1950 р. понад 209 дрібних колгоспів у 82 укрупнених [52, арк. 319, 382]. Наприклад, у с. Великі Лучки з п'яти колгоспів утворили один. На кінець 1950 р. в результаті укрупнення в області залишилось 294 колгоспи [53, с. 28], на кожен з яких в середньому припадало по 773 га орної землі, а в низинних округах – Берегівському, Мукачівському, Хустському, Виноградівському – по 1 200-2 000 га.

Пришвидшені темпи колективізації можемо пояснити кількома чинниками: масована агітація і пропаганда; податковий тиск на заможного селянина; карально-репресивні заходи. При цьому на місцевих комуністів керівництво КП(б) У великих надій не покладало. 15 грудня 1945 р. Комуністична партія Закарпатської України влилася до складу ВКП(б). Це відбулось до перетворення Закарпатської України в Закарпатську область – 22 січня 1946 року. На 1 липня 1945 р. в КПЗУ нараховувалось 403 первинні осередки і 4 590 комуністів, зокрема 1 994 переведені із членів Компартії

Чехословаччини і 2 596 прийнятих у 1944-1945 рр. Квитки ВКП(б) одержали 2634 колишні члени КПЗУ, 57% [34, с. 149]. Після завершення чистки партійних рядів у другій половині 1946 р. в Закарпаття стали прибувати «справжні комуністи» із східних областей України і Росії. На кінець 1947 р. в Закарпатській обласній партійній організації налічувалось близько 8 тис. комуністів. Як правило, вони не мали достатньої освіти, фахової підготовки, погано або майже не володіли українською мовою.

Протягом 1946-1947 рр. в Закарпатті замінено 844 працівники номенклатури обкому КП(б)У. В 1946 р. в облвиконкомі змінилося 32 працівники, проте його керівництво і далі скаржилось, що «апарат облвиконкому та його відділи ще не повністю очищені від ворожих елементів» [48, с. 68-69]. Як звітував сектор кадрів облвиконкому, протягом першої половини 1946 р. сільські ради активно очищалися від ворожих елементів: із 488 голів сільрад звільнили 165. У с. Буштино Тячівського округу за цей період 5 осіб побували на посаді голови сільради. За три місяці 1947 р. в області замінили 57 голів і секретарів сільрад, протягом 1948-го – 87 голів і 93 секретарі сільських і селищних рад. У Великоберезнянському окрузі з числа приїжджих призначений: заступник голови і секретар виконкому, начальник держбезпеки, начальник відділу міліції, воєнком, начальник відділу зв'язку, заввідділом соцзабезпечення, заввідділом культури, голова споживчого товариства, санітарний інспектор, голова планової комісії, головний агроном окружного відділу сільського господарства, директор Жорнавського лісгоспу, директор маслозаводу, директор контори «Заготскот», голова промислової артілі.

Партійне керівництво залучило комсомольців до колективізації. За три роки (1947-1949) кількість комсомольських організацій в Закарпатті зросла до 531, а їх членів – до 7 262 осіб. Із наявних на 1 січня 1949 р. 411 колгоспів близько чверті вважали створеними з комсомольської ініціативи. 47 членів ВЛКСМ були головами колгоспів, а 81 – бригадирами. У грудні 1948 р. в с. Данилово Хустського округу колгосп у честь організаторів назвали

«Комсомолец» [54, с. 149].

Колективізацією переймалися і профспілки. На 25 березня 1949 р. в Закарпатті членами наявних 13 обкомів профспілок було 66,6 тис. осіб, або 84,1% робітників і службовців. Весною 1949 р. на засіданнях президій і пленумах профспілок розглянули питання про підготовку до весняної сівби, поліпшення шефської роботи над колгоспами, надання допомоги в організації соціалістичного змагання [55, с. 183-185].

Задіяли також жіночий рух. У 1946 р. в Закарпатській області створили 550 жіночих рад. Їхня діяльність зводилася переважно до лікнепу. У 1948 р. головами сільських і селищних рад обрано три жінки, а до кінця 1950 р. – 46. До листопада 1950 р. членами ВКП(б) була 281 місцева жінка. Вони виступали агітаторами колгоспного ладу, з їх ініціативи утворено 75 колгоспів [56, с. 440].

Вагомим чинником колективізації стали агітація і пропаганда. Широко практикувалися пересувні засоби ідейно-виховної роботи – агітвагони, агітмашини, театри, бібліотеки, концертні бригади та ін. У найбільш віддалені населені пункти відправляли агітаційні машини, в штат яких входили лектор, група художньої самодіяльності. Машини були укомплектовані кіноапаратом, радіоустановкою, матеріалами наочної агітації, пропагандистською літературою, музичними інструментами.

На завершальному етапі колективізації налічили 597 агіткомітетів, що об'єднували близько 14 тис. агітаторів, які вели «бесіди і читки газет серед колгоспників» [57, с. 6]. У серпні-жовтні 1946 р. газета «Закарпатська Україна» помістила 20 статей на допомогу пропагандистам і агітаторам. Одночасно видавали брошури і книжки про передові колгоспи, бригади, ланки. У 1946 і 1947 рр. бачили необхідність видати цілу серію популярних брошур для західних, Ізмаїльської і Закарпатської областей про агротехніку високих урожаїв цукрового буряку, картоплі, проса, помідорів тощо [58, арк. 34, 38].

З початком суцільної колективізації посилено цензуру. Постановою

Ради міністрів СРСР від 1 березня 1948 р. №535-204сс («совершенно секретно») затверджений «Перелік найголовніших відомостей, які складають державну таємницю». Зокрема, заборонялось розголошувати реальні оцінки стану посівів, врожайність, валовий збір зернових і технічних культур, захворювання худоби тощо [59, арк. 37-38]. Тому не доводиться говорити про об'єктивність тогочасної преси. Розпорядженням Закарпатського облвиконкому від 28 квітня 1949 р. засекретили топографічні карти. Вони знаходились в облуправлінні сільського господарства в службовому користуванні, відтак їх передали у спецчастину [48, с. 73].

Партійні функціонери організували листи від жителів області до родичів і знайомих у Канаді, США, Аргентині, Франції із друком їх в «українській прогресивній пресі». Переваги надавались колективним листам. У них колгоспники розповідали про свою працю, кращих людей, одержані прибутки, сільськогосподарську техніку, студентів із села, місцеву інтелігенцію, сільську медицину і т.д. Влада настійливо рекомендувала писати і про тих, кого начебто вбили бандерівці. У закарпатській же пресі публікувалися статті про «загниваючий капіталізм».

Партійні і радянські органи намагалися якомога раніше завершити радіофікацію населених пунктів. Через радіо зазвичай пояснювали слухачам переваги колективного господарства [60]. Зросла мережа культурних установ. Наприкінці колективізації в селах області було 530 клубів і хат-читалень, 524 бібліотеки з книжковим фондом 1,2 млн. прим., 103 стаціонарні кінозали і 97 кінопересувок, 32 радіовузли з мережею радіоточок [57, с. 6].

Активно практикували ідеологічний туризм – поїздки закарпатців «за досвідом» у колгоспи східних областей України. Так, у листопаді 1948 р., закарпатська делегація у складі 50 осіб відвідала 12 колгоспів Запорізької області. Екскурсанти побували на «Дніпрогесі», «Запоріжсталі», філії Всесоюзного інституту електрифікації сільського господарства. П'ятиденна подорож одного екскурсанта коштувала державі 810 крб.[61, с. 89]. Потім

цих селян возили по Закарпатській області, де вони з пафосом розповідали про побачене. 20-30 червня 1950 р. 110 закарпатських селян відвідали колгоспи Вінницької області. Мали місце екскурсії в межах області. Так, з 25 липня до 25 серпня 1948 р. 96 краян відвідали сільськогосподарську дослідну станцію у с. Велика Бакта на Берегівщині та колгосп ім. Димитрова у м. Мукачево [62, арк. 42].

Широко застосовувався метод морального стимулювання. Вчорашніх наймитів за працю на колгоспній ниві преса віднесла до «кращих людей» бригади, колгоспу, округу, області. Селянам нав'язували нову морально-психологічну установку – «вибитися в люди» можна тільки через колгосп. Характерним є такий факт. В облуправління сільського господарства звернувся бригадир садово-городньої бригади колгоспу «Комсомолец» Іршавського округу і просив пояснити, як прославитися: «Я би любив стати Героєм Соціалістичної Праці в Іршавській окрузі, як стався мій любий друг Пенчо Пенчев у колгоспі ім. Димитрова у Мукачеві, з яким я колись вмісті працював» [63, арк. 14].

Влада щедро виділила державні нагороди. За врожаї 1947-1950 рр. 507 колгоспників отримали ордени і медалі Радянського Союзу, а 23-м з них присвоєно звання Героя соціалістичної праці [57, с. 6]. Нагороди надавались планово. Закарпатський облвиконком повідомив нагородний відділ Ради міністрів УРСР 24 грудня 1948 р., що не одержав бланки представлень до урядових нагород за високі врожаї та просив надіслати «по зернових і соняшнику – 150 комплектів; по картоплі – 100 комплектів; по винограду – 100 комплектів; на тих, що відзначились – 600 екземплярів» [64, арк. 189]. Загалом – 950 бланків.

На таку кількість нагород необхідно було шукати людей з досягненнями у галузі сільського господарства, котрих явно бракувало. Навіть дійшло до спеціальної постанови про перевірку «успіхів і досягнень» від 28 лютого 1950 року. Облвиконком і бюро обкому КП(б)У виявили помилки при складанні матеріалів для нагородження, які зумовлені

неправильним заповненням даних про врожайність, закріплення культур за ланками, облік урожаю [65, арк. 38].

Одним із засобів морального заохочення стала наочна пропаганда. Так, 3-4 січня 1950 р. на зборах голів колгоспів західних областей провели виставку стендів [66, арк. 1-2]. Закарпаття представляв колгосп ім. Леніна Мукачівського округу. Його стенд складався з кількох програм і діаграм, а саме: ріст урожайності, ріст поголів'я худоби, вироблення трудоднів на одного працездатного колгоспника й оплата трудодня, ріст доходів колгоспу, передові колгоспники. Названий колгосп обрали не випадково. Адже він був одним з найбільших в області, а тому його показники вражали.

Постановою облвиконкому та бюро обкому КП(б)У від 15 липня 1950 р. створено обласну Дошку пошани у газетах «Радянське Закарпаття» і «Закарпатська правда», де поміщали відомості про колгоспи, радгоспи, МТС, округи, які виконали «свою першу заповідь перед державою – план хлібоздачі і натуроплати МТС» [67, арк. 38].

З початком суцільної колективізації розгортається соціалістичне змагання. За класичною радянською схемою ініціатива вийшла з «низів». Таку місію довірено с. Руське Мукачівського округу. Отож депутати місцевої сільради звернулись з листом до активу сільських і селищних рад Закарпатської області про виконання і перевиконання планів. Облвиконком і бюро обкому КП(б)У схвалили ініціативу 29 вересня 1948 р. і затвердили умови соцзмагання [68, арк. 6]. Для переможців встановили три перехідні червоні прапори. Підсумки соцзмагання у 1949 р. окрвиконками й окружками КП(б)У мали провести тричі – 15 січня, 15 травня, 15 вересня, а редактори місцевих газет – систематично висвітлювати.

Соціалістичне змагання торкалося всіх сфер села. Змагались в організаційно-масовій роботі; рільництві; садівництві, виноградарстві та городництві; тваринництві; державних поставках; шляховому будівництві та благоустрої; народній освіті та культурно-освітній роботі; охороні здоров'я; торгівлі та громадському харчуванню; фінансово-бюджетній галузі;

соціальному забезпеченні. Змагання проходили на різних рівнях: сільському, селищному, окружному, обласному. Так, переможцем у Волівському окрузі вийшла Новосільська сільська рада, що перевиконала річний план поставок і ліквідувала борги за 1947 і 1948 роки. Договори про соціалістичне змагання укладалися між Виноградівським і Берегівським, Волівським і Воловецьким округами тощо, між колгоспами.

На міжрегіональному рівні Закарпаття змагалось із Станіславською (нині Івано-Франківська), Дрогобицькою (нині входить до Львівської) областями з урожайності, поставок картоплі, м'яса, молока, плану тракторних робіт, розширення площ озимих і т.д. Виконання договору контролювали обидві сторони [69, арк. 19]. Договори про соцзмагання у галузі сільського господарства були укладені зі Сталінською (нині Донецька) та Ізмаїльською (нині частина Одеської) областями [70].

У рамках сталінської політики «злиття націй» колгоспникам Закарпаття запропонували зміцнити дружбу з російським народом. Це питання постійно розглядалась на партійних і колгоспних зборах. Так, колгосп ім. Леніна Мукачівського округу співробітничав з колгоспом «Труд» Загорського району Московської області [71, с. 10]. Господарства обмінювались делегаціями.

Найбільш вагомим чинником, що вплинув на прискорення колективізації, була податкова політика, спрямована проти заможного селянина. Терміну «куркуль» у Закарпатті раніше не знали, але він прижився з радянською і колективізацією краю.

Одним із головних критеріїв визначення куркульського господарства була наявність землі. У липні 1946 р. обласне керівництво віднесло до куркульських господарств тих, які мали понад 10 га землі. Їх тоді нараховували 2 134. Наприкінці того ж року ці норми переглянули: для низинних округів – до 6 га, для гірських – до 8 га [72, с. 227].

На початку 1947 р. виявили 36,3 тис. га прихованої від влади землі. Начальник облуправління сільського господарства І. Здоровець на партактиві

4 липня 1947 р. відзначив, що багато сільрад при потуранні окрвиконкомів дозволили заможним селянам розділити свою землю між дітьми (села Верхнє Водяне, Вишково, Олешник та ін.). Після цього, як твердив заввідділом обкому А.Костенко, у деяких округах не стало куркулів: «Це неправильно. Куркулі у нас є, але вони роздали свою землю синкам і донькам, навіть таким, які ще в пелюшках. Якщо він має землі 15-20 га, то на себе записує 5-6 га з тим, щоб менше сплачувати податку» [73, с. 7, 24].

3 червня 1947 р. Рада міністрів СРСР ухвалила постанову про економічне обмеження куркульських господарств шляхом посиленого оподаткування. Спочатку ця постанова не поширювалася на Закарпаття, де 1947 р. від оподаткування звільнили 48,3% селянських господарств. Однак 17 травня 1948 р. керівництво області просило секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова збільшити норми поставок для заможних господарств. Їх (з площею понад 10 га кожне) налічувалось 1 920, або 1,53% селянських дворів. Так, А.І. Герев с. Липове на Берегівщині володів 21 га землі (зерновими зайнято 14,7 га, тютюном – 1,2 га, виноградниками – 0,4 га), мав пару коней і волів, 2 корови, 3 свині. Із зібраного в 1947 р. хліба (238 ц) державі здав 41,8 ц. Відмінувавши збіжжя на господарські потреби і харчування сім'ї, господар продав 126 ц за 5045 крб. Крім того, у його бюджет поступило 80 тис. крб. від реалізації інших продуктів, зокрема тваринництва.

Так само рентабельним було господарство селянина с. Затишшя Севлюського округу Ю.І. Шостака, котрий мав 23,5 га земельних угідь, зокрема 13 га під посівами зернових, 2 воли, 3 корови і 2 свині. У 1947 р. він зібрав 304 ц зерна, з яких 46 ц здав державі. На продаж ішло 188 ц й оцінювались у 63,2 тис. крб. Інші прибутки складали близько 30 тис. крб. [50, с. 75-76]. У 1947 р. селянин Гересплатив 15805 крб. сільськогосподарського податку, а Шостак – 11 030 крб. Це складало 12% чистого прибутку господарств. Отже, до місцевого бюджету поступали чималі суми. Проте влада вдалася до виснаження заможних селян через їх індивідуальне оподаткування.

У листі заступника голови уряду УРСР Л. Корнійця до закарпатського керівництва від 14 липня 1948 р. йшлося: «Рада Міністрів УРСР вважає, що економічне обмеження куркульства Вашої області можна посилити на основі діючих законів, шляхом збільшення нарахувань куркульським господарствам обов'язкових здач зерна, картоплі і сіна державі на 30%, а також можна посилити обкладання податками неземлеробських прибутків у куркульських господарствах шляхом більш чіткого виявлення власників млинів, молотарок і т.ін., що збільшить суму прибутків, а звідси і прогресивне нарахування сільськогосподарського податку» [64, арк. 117]. У 1948 р. від обов'язкових хлібопоставок звільнили колгоспи Закарпаття, натомість одноосібники мали здати 484 тис. пудів зерна і 25 тис. пудів заборгованості попередніх років [74, арк. 73].

1949 р. став переломним для закарпатського селянства: колективізація та розкуркулення набрали форсованих темпів. Станом на 1 листопада 1949 р. в області вже було 5 округів суцільної колективізації (понад 80% від загальної кількості селянських господарств): Берегівський, Ужгородський, Севлюський, Мукачівський, Воловецький. Сім округів були колективізовані на 25-50%, а Рахівщина – на 25%. На той час тільки 37 сіл області не мали колгоспу.

«Ліквідація куркульства» передбачала конфіскацію майна, арешт, виселення. Їх визначали за двома критеріями: кількість землі та застосування найманої праці. Куркулем визнали навіть голову колгоспу с. Горонда на Мукачівщині В. Лінтура через те, що раніше він мав магазин і наймав робочу силу [75, арк. 30, 32]. Для малоземельних, які виступали проти колгоспів, придумали назви «підкуркульник» або «агент куркулів». Саме тому число куркульських господарств у області від 1946 р. до 1950 р. не зменшилося суттєво – із 2134 до 1978, хоч їх безперервно викорінювали [76-80].

Комуністична влада у боротьбі з куркулями вдалася до політики національної дискримінації. Понад половини сімей куркулів були угорськими. У цілому станом на серпень 1950 р. із куркульських господарств

було: 815 українських (41,2%), 1029 угорських (52,0%), 85 румунських (4,3%), 20 німецьких (1,0%), 18 єврейських (0,9%), 11 інших (0,6%)» [81, арк. 31]. Найбільше куркулів облікували у Берегівському і Севлюському округах.

Тоді ж планували новий адміністративно-територіальний поділ Закарпатської області. Пропонувалось утворити ще 7 округів – Білецький, Великобичківський, Вузьківський, Дубівський, Підгорянський, Середнянський, Чорнотисівський [82, арк. 28, 30]. Згідно з проектом, це б усунуло великі диспропорції між округами щодо кількості сільрад, полегшило організаційну й політично-масову роботу серед національних меншин (як-от: усе румунське населення планували зосередити в одному Великобичківському окрузі замість двох Рахівського і Тячівського), підкреслило виробничу спеціалізацію, покращило зв'язок населення з органами управління (деякі сільради знаходилися на відстані 60-70 км від окружних центрів). Однак цей проект не було затверджено.

У списки куркулів часто вносили господарів, які ніколи не мали наймитів. Прокурор області І. Андрашко доповідав секретарю обкому партії І. Вашу: «Враховуючи, що деякі окривиконками до питання про виявлення куркульських господарств підійшли поверхово і склали списки, які не відповідають реальному становищу, необхідно ці списки ретельно перевірити. Можна не сумніватись, що будуть встановлені випадки віднесення до категорії куркульських господарств селян-середняків і навіть бідняків, з одного боку, і не включення у списки осіб, які дійсно мали куркульські господарства – з другого» [51, арк. 73].

У 1950-1952 рр. із списків куркулів виключили 543 осіб. Станом на 1 січня 1953 р. їх залишилось 954, найбільше у п'яти округах: Берегівському – 237, Севлюському – 207, Ужгородському – 145, Мукачівському – 83, Хустському – 75. Кримінальне покарання з них понесли 176 осіб, у т.ч. 53 за несплату податків. Станом на 1 січня 1953 р. на 341 куркульське господарство припало понад 6,5 млн. крб. податкових недоїмок. На кінець

1955 р. у списках куркульських господарств ще перебувало 765 дворів [48, с. 86].

Акції протесту проти колективізації в Закарпатті найперше проявилися через опір натуральним поставкам державі, проти яких виступали навіть окремі комуністи. Тоді включалися органи державної безпеки, прокуратура, суди. Так, голова сільради с. Антонівка Василь Повханич не хотів брати зобов'язання зі здачі молока. Перечинський окружком констатував, що навіть бідняки і середняки зайняли до колгоспів очікувальну тактику. У с. Копашново на Хустщині антиколгоспну агітацію проводили місцеві комуністи. У березні 1946 р. Гангур на селянських зборах заявив: «Організовувати колгоспи не потрібно тому, що нас, комуністів, будуть звинувачувати в знущанні над народом» [47, с. 87-88]. Його виступ підтримали інші комуністи села.

Ми вже відзначили, що процес колективізації призводив до масових заворушень, зокрема у с. Великі Лучки. Подібне мало місце в інших селах. Нерідко ексцеси закінчувалися трагічно. Так, 4 серпня 1947 р. у с. Діброва Тячівського округу о 10 год. ранку натовп (близько 300 осіб) убив голову новоствореного колгоспу І.І. Черничка. У бунтівному селі співробітники держбезпеки заарештували 12 осіб. При організації колгоспу у с. Діброва, де проживали румуни, замість індивідуальних заяв підтасували колективну на 25 селян. Як з'ясувалося, вступити до колгоспу виявили бажання лише 13 господарств [48, с. 90].

Місцева преса періодично описувала соціальні конфлікти, штучно нагнітаючи конфронтаційну атмосферу в умовах «загострення класової боротьби». «Організація колгоспів зустрічає й зустрічатиме шалений опір куркульства», – йшлося у передовиці «Закарпатської правди» [83].

У 1948 р. своє невдоволення висловили ряд сільських партосередків. Комуністи сіл Тросник Севлюського округу, Великих Лучок на Мукачівщині та ін. вирішили не створювати колгоспів. У с. Червеньово Ужгородського округу проти створення колгоспу активно виступила комуністка Курта

[72, с. 227]. Таких прикладів чимало.

Реакцією на примусовий характер створення колгоспів стали заворушення, зокрема у с. Великий Бичків Рахівського округу. Начальник облуправління держбезпеки полковник Черницький повідомив: «27 січня 1948 р. вранці на колгоспне поле вийшло до 100 чоловік-одноосібників, які розділили колгоспне поле колами і межами на ділянки, що їм належали раніше». У зв'язку з цим органи держбезпеки заарештували десяткох найактивніших селян. Й. Бароні, голова сільради в с. Дзвінкове на Берегівщині, сказав односельчанам у вересні 1948 р.: «Мене самого загнали в колгосп, зараз все в мене забрали, не знаю, як буду жити, видно, прийдеться помирати з голоду». Секретар партосередку с. Руська Мокра Тячівського округу Ключкович на зборах висловився теж відверто: «Я вчився у партійній школі в Ужгороді. Мене вчили, і думають, що я буду обманювати народ. Ні, цього не було і не буде...» [84].

Про масштабний спротив можна довідатися з матеріалів кримінальної справи у 3-х томах (1 300 стор.). 9, 10 і 15 жовтня 1948 р. с. Угля на Тячівщині сколихнула масова непокора. Колгосп тут організували 11 серпня 1948 року. Із Хустської МТС 8 жовтня приїхав трактор орати колгоспну землю, до якої приєднали наділи одноосібників. Жителі не дали розорювати свої ділянки. Жінки лягали в борозну і під колеса. У неділю, 10 жовтня, трактор знову невдало вийшов орати. 11-14 жовтня жінки чергували з ранку до ночі біля трактора. 15 жовтня трактор знову вийшов у поле, де зібралося 60-70 жінок. Тоді заарештували 9 жінок. Усього активними учасниками заворушення було до 170 осіб. До цієї справи залучили 45 свідків. Усі підсудні відкинули звинувачення в антиколгоспній та антирадянській агітації. Закарпатський обласний суд засідав 29 листопада – 3 грудня 1948 р., 25-26 травня 1949 р. Дві особи отримали 25 років таборів, п'ять – 10 років, одна – 8 років, три – 5, дві – 2 роки ув'язнення.

У листопаді 1992 р. пленум Верховного суду України реабілітував усіх 13 засуджених. У рішенні записано: «Аналіз наведених доказів свідчить, що

діяння засуджених за своїм змістом не утворюють складу злочинів, за які їх засуджено. Критичні висловлювання про стан справ у колгоспах та про погане забезпечення колгоспників помилково розцінені як проведення антирадянської агітації, бовони не містили закликів до повалення, підбивучи послаблення радянської влади. Як встановлено по справі, заворушення серед жителів села Угля мали місце не в результаті дій засуджених, а у зв'язку з незаконними діями представників місцевої влади, які намагалися насильно організувати колгосп, забрали належну селянам землю та хотіли її зорати не дивлячись на те, що урожай селянами повністю ще не був зібраний. Крім того, заворушення селян не супроводжувались погрозами, руйнуванням, підпалами та іншими подібними діяннями. Трактор не був пошкоджений, тракторист не постраждав, люди, серед яких знаходилися і засуджені, лягали в борозни, заважаючи орати поле. Тому діяння засуджених не утворюють складу злочину, передбаченого ст. 56-16 п.п. «А», «Б» Карного кодексу УРСР [85].

У 1948 р. в облуправління сільського господарства поступило 83, а до червня 1949 р. – 34 скарги від одноосібників про ущемлення їх інтересів при виділенні земель для колгоспів. Так, в одноосібників сіл Тур'я Пасіка і Завбуч Перечинського округу забрали всю землю без компенсації, відрізали її до самих хат і заборонили випасати худобу на громадських пасовищах. Аналогічні скарги поступили від жителів десятків сіл [86, арк. 1-41].

У ході колективізації влада вдавалася до відвертого насильства. Так, уповноважений Севлюського окружкому КП(б)У Кривуляк у с. Пушкіново в серпні 1948 р. викликав до сільради громадянку О. Поличинець. Після відмови вступити у колгосп силоміць вклав у її руку олівець і заставив підписати підготовлену заяву. У вересні 1948 р. в тому ж селі після відмови громадянки В. Юрик вступити до колгоспу, Кривуляк розклав біля її будинку вогнище й погрожував кинути господиню у вогонь. У січні 1949 р. у с. Великі Ком'яти за це він побив селян, постраждали І. Боршош, Ю. Гайдук, М. Пруниця, Ю. Урич та ін [87, арк. 23].

У січні 1949 р. в с. Лохово Мукачівського округу заарештували голову земельної громади Махлинця за те, що роздав селянам зібране зерно, котре мав передати у створений колгосп. Голова сільради с. Тур'я Бистра Перечинського округу В. Діянич написав листа Сталіну з проханням не організовувати колгосп в їхньому селі.

У травні 1949 р. до редакції газети «Правда України» (м. Київ) поступив анонімний лист про порушення принципів добровільності при організації колгоспу в с. Сокирниця Хустського округу. Адже з Хуста прийшли «якісь агенти, і давай людей мучити, опівночі порушували їм відпочинок, як розбійників гнали на сільраду, по три дні тримали закритими у підвалах, голодних і замерзлих, та скільки людей відвели до Хуста в тюрму тому, що не дали заяву в колгосп» [50, с. 86].

У 1949-1950 рр. антиколгоспні виступи тривали. Мали місце підпали колгоспних споруд, будинків активістів, розправи над головами колгоспів, сільрад (Угля, Ясіня, Чорний Потік, Ключарки та ін.). 29 липня 1949 р. повстали мешканці с. Ірлява Ужгородського округу, потім четверо з них отримали по 8-10 років таборів. У с. Добронь того ж округу масовий безлад супроводжувався погромом і охопив понад 500 осіб. Його припинив прикордонний загін. У 1949 р. «за крадіжки і розтрата колгоспного майна» судили 114 осіб, у т. ч. 5 голів колгоспів, а у 1950 р. – 112, зокрема 7 голів колгоспів.

Як бачимо, під час колективізації мешканці Закарпаття вперше в історії краю зіштовхнулися з могутньою тоталітарною системою. Раніше аграрний рух у регіоні ніколи не виходив за межі вимог справедливого врегулювання земельного питання. Тоталітарна влада мала досвід придушення селянського опору в різних частинах СРСР 1920-1930-х рр. Отож, поетапно за кілька років, у 1946-1950 рр., незважаючи на опір селян, було колективізовано й Закарпаття. Проте перманентна боротьба з «дрібнобуржуазними» і «приватновласницькими» пережитками на селі залишалася і надалі в арсеналі державної аграрної та соціальної політики в радянському Закарпатті.

4.3. Соціально-демографічні зміни

З підписанням 29 червня 1945 р. радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну було відкрито шлях до всеохоплюючого поширення в краї соціалістичних порядків [88, с. 200-201; с. 267-268]. Вони стали основними чинниками впливу населення за межі регіону. «Соціалістична перебудова» регулювалась низкою постанов ЦК КП(б)У та Закарпатського обкому КП(б)У, що вплинули на життя всіх етнічних і соціальних груп краю. Так, згаданим договором передбачався вільний вибір (оптація) громадянства. У 1945-1947 рр. між Чехословаччиною і Радянським Союзом відбувся взаємний обмін населенням на принципі оптації.

Оптація у міжнародно-правовому трактуванні – це добровільний вибір жителями територій, які переходять від одної країни до іншої, громадянства цих держав. Зазвичай оптація завершується переселенням у країну, громадянство якої людина обрала. У радянсько-чехословацьких відносинах оптація розглядалася у ширшому плані. Особи чеської та словацької національностей, які мешкали в окремих регіонах СРСР, точніше – України (Закарпаття і Волинь), отримали право добровільно обрати чехословацькі громадянство і переселитися в Чехословаччину. Відповідно, українці, росіяни і білоруси Чехословаччини могли набути радянське громадянство і виїхати до СРСР. Окрім того, право на чехословацьке громадянство мали українці та росіяни, які воювали в складі чехословацьких військових формувань Другої світової війни. Так само чехи і словаки, які воювали в радянській армії, мали можливість обрати громадянство СРСР. Одночасно чехословацька влада прагнула повернути на батьківщину етнічну групу «волинських чехів», які переселилися в Україну в XIX ст.

10 липня 1946 р. в Москві була підписана «Угода між Урядом СРСР і Урядом ЧСР про право оптації та переселення відповідно громадян чеської і словацької національності, які мешкають в СРСР на території колишньої Волинської губернії, і чехословацьких громадян української, російської і білоруської національності, які мешкають на території Чехословаччини» [89,

с. 265-271]. На її базі розгорнулася «волинська акція» 1946-1947 рр. з повернення майже 33 тис. волинських чехів до країни і зустрічний потік чехословацьких переселенців – понад 8,5 тис. осіб, в основному українців Східної Словаччини, – на Волинь.

У пояснювальній записці міністерства закордонних справ ЧСР (3 серпня 1946 р.) до радянсько-чехословацької угоди від 10 липня 1946 р. стверджується, що із загальної чисельності 35-40 тис. осіб чеської національності з Волині, у ході Другої світової війни 12 тис. чол. вступило до лав чехословацьких військових частин у СРСР. У боях загинули 4 тис. волинських чехів, а 1 тис. після важких поранень стали інвалідами. Ще в роки війни переважна частина волинських чехів виявила бажання переселитися в Чехословаччину. Уряд СРСР погодився на це в обмін на переїзд осіб української, російської та білоруської національностей, які оберуть (оптують) радянське громадянство. Радянсько-чехословацька угода закріпила детальні положення про порядок і механізм здійснення взаємообміну населенням між СРСР і ЧСР.

Оптація на Закарпатті розпочалася дещо раніше – з середини 1945 р. і була чисельно меншою, ніж «волинська акція». У цій оптації чимало нез'ясованого. Зокрема, чітко не визначена кількість оптантів, причини вибору чехословацького громадянства чільними представниками закарпатської інтелігенції тощо. Оптаційні процеси на Закарпатті стали першим етапом обміну населенням між Чехословаччиною та СРСР. На Закарпатті (до 1945 р. де-юре складовій частині ЧСР) чехословацьке чи радянське громадянства обирали донедавна громадяни ЧСР. З оптацією переплелися процеси репатріації, іміграції чи еміграції, нелегальні втечі закордон жителів Закарпаття, а вибір громадянства не був жорстко регламентований національною приналежністю [90, с. 377]. Це підтверджує значна кількість матеріалів у ДАЗО, що майже не опрацьовані дослідниками [91-95].

Право на оптацію було закріплено ст. 2 протоколу до Договору між

СРСР і ЧСР про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 року. Особи словацької та чеської національностей, які постійно проживали на території Закарпатської України, мали право оптації громадянства ЧСР до 1 січня 1946 р. Аналогічно, українці та росіяни Словаччини могли до цієї ж дати обрати радянське громадянство. Такі особи повинні були переселитися у відповідну країну протягом 12 місяців [96]. На практиці оптація громадянства ЧСР була дозволена не тільки чехам і словакам, але і чехословацьким військовим української і російської національностей та членам їх родин, які мешкали на Закарпатті.

Офіційно про можливість оптації для жителів Закарпаття повідомлено лише у листопаді 1945 р., прийом заяв продовжили на перший квартал 1946 р. Загалом на 1946 р. припав пік оптаційних процесів. МВС ЧСР 26 серпня 1946 р., ще до розгортання оптації «волинським чехів», отримало майже 19 тис. оптаційних заяв від громадян СРСР, в основному – жителів Закарпаття. Особи, що подали прохання про оптацію в чехословацькі органи у Празі чи Братиславі так і не змогли отримати легальне право на переселення [97, с. 64]. Розглянуто 2,5 тис. заяв і 1,8 тис. заявникам відмовлено в оптації. Жоден з кандидатів в оптанти не повернувся в СРСР, всі залишилися будь-яким чином на території Чехословаччини.

У 1946 р. до Чехословаччини прийшли перші ешелони-транспорти із закарпатськими оптантами. Масовий виїзд оптантів із Закарпаття завершився у 1947 році. Всього із Закарпаття офіційно виїхало до ЧСР від Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) до 1 листопада 1944 р. 5 078 сімей, або понад 15 тис. осіб. Багато з них оптували чехословацьке громадянство, подаючи заяви в чехословацьке МВС, а безпосередньо в ході оптації 1945-1947 рр. – 1583 сім'ї (понад 5 тис. осіб) подавали заяви про вибір чехословацького громадянства спеціальним представникам МВС ЧСР на Закарпатті (радянські дані) [90, с. 383]. Сучасні дослідники опираючись на матеріали чеських архівів відзначають, що протягом року (від 1 квітня 1946 – закінчення прийому заяв, до 26 березня 1947 – перший транспорт з оптантами) активне

переселення так і не розпочалося. Натомість переселено в трьох «неофіційних» транспортах влітку 1946 р. 329 осіб. Незважаючи на численні перешкоди, чехословацьке громадянство отримало 5 377 осіб [98, с. 12]. Також поза рамками офіційної оптації із Закарпаття виїхало чи втекло у 1945-1946 рр. ще декілька тисяч осіб.

Як бачимо, оптаційні процеси на Закарпатті були дещо меншими за «волинську акцію» й охопили мінімально 15-20 тис. осіб. Проте ця цифра досить відносна. За даними Комісії для оптантів із Закарпатської України за 1947 р. (м. Кошице) від 1945 р. до 31 грудня 1947 р. в ЧСР прибули 27 транспортів з оптантами із Закарпаття у складі 1 583 сімей, або 5 026 осіб [90, с. 383]. Із них – 520 селянських сімей. Більшість складали вчителі, лікарі, службовці, студенти, ремісники і дрібні підприємці. Можемо зробити висновки, що в ЧСР масово переселялись кваліфіковані спеціалісти і соціально активні люди, яким не сприймали сталінсько-радянського режиму на Закарпатті.

У зворотному напрямку фактично поверталися на батьківщину закарпатці, які вимушено виїхали після окупації Карпатської України Угорщиною у березні 1939 року. Однак радянською системою обліку їх віднесено до «репатріантів». Це утруднює підрахунок українців-оптантів з ЧСР. Відповідно до звіту обласного відділу у справах репатріацій виконкому Закарпатської обласної ради на 1 січня 1948 р. з Чехословаччини в Закарпаття прибули 1 973 репатріанти. За іншими даними їхня кількість складала 3 845 осіб [90, с. 387]. Деякі вчені вважають, що близько 10 тис. українців із Чехословаччини стали громадянами ССРСР, а близько 10 тис. українців з України (Закарпаття) стали чехословацькими громадянами [99, с. 74-75].

Ряд закарпатських українців, які оптували громадянство ЧСР, змушені були декларувати себе чехами або словаками. Переселившись до Чехословаччини, такі оптанти зазвичай ідентифікували себе в подальшому з державотворчими націями цієї країни, що в свою чергу призводило до втрати ними української національної ідентичності.

Прискорена радянська інтеграція означала невідворотну інтеграцію Закарпаття в тоталітарну соціально-політичну систему. Водночас відбувалася консолідація населення в складі української нації. Проте асиміляційні процеси в руслі злиття всіх етносів СРСР в «єдиний радянський народ» (на базі російської державної та культурної традиції) призвели до істотних соціальних і національних змін.

Як не парадоксально, 1945-1950 рр. умовно називають часом інтенсивної радянської «українізації» Закарпаття. Її провели на тлі утвердження кардинальних соціально-політичних змін, коли реалізовувалася широка програма розвитку освіти і культури. Це значною мірою привело до поширення літературної мови, кращих зразків народної та професійної культури.

Проте у радянському Закарпатті російськомовні мігранти зайняли майже всі значимі та керівні господарські, державні та партійні посади. Цілеспрямованими і систематичними переміщеннями у Закарпаття чисельних груп трудових мігрантів із різних кінців Радянського Союзу не лише привносилися чужі культурні традиції, але й посилювалась етнічна строкатість населення. Штучно створювалася російська національна меншина, що, незважаючи на свою малочисельність, відіграла провідну політичну і соціальну роль. За стратегічним задумом, вона мала б служити ефективною противагою навіть гіпотетичним відцентровим порухам у національних окраїнах. На Закарпатті, найзахіднішому форпості СРСР, невибагливими адміністративно-політичними засобами наполегливо і без зайвих сентиментів проводили русифікацію. Йшлося про «уподібнення» корінного населення з російськомовними маргіналами під маніпулятивним гаслом формування «єдиного радянського народу», котрому належало здійснити виняткову, месіанську місію у всесвітньому масштабі [100, с. 293].

Із середини 1945 р. почалася масова демобілізація фронтовиків. До кінця серпня 1945 р. до Прикарпатського військового округу демобілізовано 39 тис. військовослужбовців. Значна їх кількість була працевлаштована на

керівні посади на Закарпатті. Це викликало невдоволення серед населення, страх за своє майбутнє в умовах Радянського Союзу. Оскільки в державі кордони ще не були огорожені колючим дротом, то чимало закарпатців тікало в сусідні країни. Протягом вересня-жовтня 1945 р. при спробі нелегального переходу кордону затримали 60 осіб. Серед утікачів були інтелігенти, промисловці, бідняки, «куркулі», навіть місцеві комуністи.

Закарпатській області у Москві надали важливого геополітичного значення як військовому опорному пунктові Радянського Союзу. Звідси легко контролювати Центральну Європу – нерідко бунтівливі країни «соціалістичого табору». Трагічні події 1956 р. в Угорщині та 1968 р. в Чехословаччині довели правоту цієї тези [100, с. 294]. Уже з середини серпня 1945 р. тут поселили і працевлаштували велику кількість демобілізованих російськомовних військовослужбовців. Серед них було чимало таких, які відверто претендували на керівні посади. Один із тамбовських росіян у листі до керівників Закарпаття писав: «Кроме бухгалтера могу и другую руководящую работу выполнять», інший російськомовний претендував на посаду начальника планового відділу чи плановика-економіста, третій писав, що може працювати завідуючим будь-якої «мельницы на любой руководящей работе» [101, с. 95].

У другій половині 1940-х рр. в управлінській практиці Закарпаття утвердився негласний поділ на приїжджих і місцевих. Так, у 1946 р. із 194 керівних кадрів міста Мукачево було: 94 росіяни, 88 українців, 11 євреїв, 2 угорці, 2 чехи. Якщо врахувати і той факт, що половина українців належала до приїжджих, то у цьому місті загальне число приїжджих російськомовних керівників усіх рівнів досягло 83% [101, с. 95].

У всьому Закарпатті за спеціальною «точковою» рознарядкою оселялися російськомовні фахівці. Зокрема, у селах осіли більше тисячі агрономів, механіків, ветеринарів. Серед присланих тоді до краю домінували інженери, медики, вчителі та, зрозуміло, партійні функціонери, співробітники каральних структур. У 1945-1947 рр. сюди, приміром, приїхали 2 383 учителі

зі Східної України. Так само спостерігався приріст медичних кадрів. На 1 липня 1947 р. в Закарпаття прибуло 1 139 лікарів і 3 998 осіб медперсоналу. Можна погодитися з Р.Офіцинським, що «вони не створювали соціального напруження, не витісняли доволі малочисельну місцеву інтелігенцію, а заповнювали вакантні робочі місця, створені у рамках грандіозних соціальних і культурних програм» [100, с. 294-295]. Серед новоприбулих було чимало справжніх спеціалістів, які прижились в області, стали корисними, поріднилися з місцевими українцями.

Масштабні господарсько-культурні перетворення вимагали значної кількості нових спеціалістів. У ході виконання п'ятирічки у необхідності постійно направлялись інженери, техніки, механіки і робітники, а в колгоспне село було направлено понад 1 000 агрономів, механізаторів, ветеранів та ін. Політика індустріалізації створила велику потребу в міських робітниках, а колективізація на Закарпатті відзначалась також активною переселенською політикою. Вона, на думку радянських і компартійних функціонерів мала вирішити дві головні «вічні» проблеми Закарпаття – безробіття і малоземелля.

1948-1949 рр. стали переломними у проведенні колективізації Закарпаття. З'являється багато незадоволених примусовою колективізацією та реквізиціями майна. Влада знімала напругу репресивними заходами: молодь направляла в школи ФЗН на Донбас, а селянам пропонувала переселення у південні та східні райони УРСР [102, с. 155-156].

Мало вивченою сторінкою історії Закарпаття є доля молоді, яка відбиралася від батьків і відправлялася в школи ФЗН східних областей. Дітей, які втікали назад до батьків, арештовували, піддавали різним покаранням. Ті, котрі залишилися, закінчивши короткочасне навчання, працювали шахтарями, металургами. Поодинокі поверталися в рідний край, але невідомо, скільки тих, які у цьому «виховному процесі» зникли безслідно.

Школи фабрично-заводського навчання – нижчий професійно-технічний заклад. Були створені на виробничій базі підприємств з метою

підготовки робітників для вугільної, гірничорудної, металургійної, нафтової, будівельної та інших галузей. Термін навчання становив 6 місяців. У школи залучались юнаки 16-18 років з будь-якою загальноосвітньою підготовкою. Учні знаходились на державному забезпеченні. У 1949 р. школи ФЗН вугільної та гірничорудної промисловості реорганізували в гірничопромислові школи з 10-місячним терміном навчання, в 1955 р. школи ФЗН будівельної промисловості – в 10-місячні будівельні училища.

Спочатку місцева молодь направлялась на навчання у новостворені фабрично-заводські училища в м. Севлюш (Виноградів), Берегово та Мукачево. Закарпатська область останньою в західноукраїнському регіоні стала відправляла молодь до шкіл ФЗН у Східні і Південні області УРСР. Радянський режим у краї зайняв очікувальну позицію – спочатку вирішили населення радянлізувати і колективізувати. Перший набір молоді відбувся у березні 1948 року. Із документа, знайденого у архіві, бачимо, що в січні-березні 1948 р. такого набору на Закарпатті не було [103, с. 125]. Згідно з постановою Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У, протягом цього ж року із Закарпатської області планувалось призвати (саме такий використовували термін) у школи ФЗН 7 тис. юнаків, в т. ч. 1 тис. – по лінії Закарпатського облвійськкомату. Незабаром заступник голови виконавчого комітету Закарпатської обласної ради депутатів трудящих Ю. Ляшенко відрепортував у Київ: «Здано в школи ФЗН всього 7 037, в т. ч. через облвійськкомат 1 007 чоловік» [104, арк. 1].

Вже перші набори показали, що місцеве керівництво не готове до такої «відповідальної місії». В окремих випадках комісії з призову в школи ФЗН формально підходили до визначення стану здоров'я молоді. Мали місце випадки, коли зарахованих і відправлених юнаків з різними хворобами на місці не прийняли і повертали додому.

Іншою проблемою стало неправильне оформлення документів. Також призовники навмисно приховували документи. На це обласному керівництву вказував заступник секретаря Ради міністрів УРСР з оборонних справ

П. Забельников. Він писав, що «прибуло за останній час в школи ФЗН Сталінської області призовників не знятих з військового обліку... із Закарпатської області» [105, арк. 135]. Частина відправлених у школи ФЗН по дорозі у пункти призначення втікала. Пояснювали це «недостатністю масово-роз'яснювальної роботи» і «недостачею уповноважених, котрі закріплялись до кожного ешелону» [104, арк. 2]. Батьки і деякі місцеві керівники намагались не відпускати дітей у названі школи. «Окремі виконкоми сільських, селищних, міських і окружних рад депутатів трудящих піднімали необґрунтовані питання про звільнення з роботи в шахтах», – йдеться в одному з документів [104, арк. 4]. Також своєчасному виконанню плану призову молоді заважали керівники деяких організацій і підприємств союзного і республіканського підпорядкування (залізниці, лісопереробних та ін.), які в період набору в школи ФЗН брали на роботу молодь, яку мали забрати на фабрично-заводське навчання.

Відзначимо, що набір до шкіл ФЗН проходив під прямим керівництвом республіканських і союзних органів. Згідно з постановою союзного уряду від 4 серпня 1948 р., до 1 лютого 1949 р. із Закарпатської області мали призвати і підготувати 500 робітників будівельних спеціальностей. Їх відправляли у Ворошиловоградську область.

Чисельні ваки свідчать про небажання молоді йти на таке «навчання». Із плану призову 1 000 осіб у Сталінську область на 15 липня 1948 р. призвано і відправлено 1 306 осіб; прибуло на місце – 845; зараховано – 693. На кінець місяця з приходом нових ешелонів зараховано 919 осіб, або 91,9% від плану. Це був досить високий відсоток. По Україні із 46 952 осіб зараховано в школи ФЗН 18 094 особи – 25% від плану [103, с. 126]. Щоби відправити молодь у школи ФЗН місцеве керівництво використовувало різні методи. Наприклад, у Виноградівському окрузі уповноважений окружному КП(б)У по призову в школи ФЗН Дідковський затримав батьків 12-ти призовників, які ухилялись від призову і «направив їх у відділення МВС у якості заручників». У Перечинському окрузі уповноважений по призову,

заступник голови окрвиконкому Сіаницький «дав розпорядження накладати арешт на майно сімей призовників, які ухиляються від призову в школи ФЗН» [105, арк. 57].

30 жовтня 1949 р. Рада міністрів УРСР ухвалила нову постанову «Про черговий призов (мобілізацію) молоді в школи фабрично-заводського навчання Міністерства трудових ресурсів». Відповідно до неї із Закарпаття з 10 листопада по 15 грудня повинні направити 1 000 юнаків у Сталінську область. Область план перевиконала. На 5 грудня 1948 р. відправили 1 024 юнаків.

Документи засвідчують незадовільні умови навчання та праці закарпатських юнаків призваних до шкіл ФЗН: «На підприємствах комбінатів «Сталінвугілля» і «Артемвугілля» приходиться на одного учня житлової площі 2,8 кв. метри, замість встановленої норми 4 кв. метри на чоловіка. На шахті ім. Рум'янцева учні школи № 63 живуть в коридорі гуртожитку» [106, с. 112].

Закарпатську молодь інтенсивно направляли у східні і південні області УРСР, хоча у Західній Україні були свої школи фабрично-заводського навчання. На 1 січня 1946 р. їх було 23, а на 1 грудня цього ж року – 35. Зокрема, із них 7 – у Дрогобицькій області; 13 – у Львівській; 6 – у Рівненській; 9 – у Чернівецькій. Та радянський уряд вважав інакше: чим далі відправити місцеву молодь, тим менше проблем стане у самому краї. Із 1 березня до 10 квітня 1949 р. на Закарпатті запланували призвати ще 3 тис. юнаків 1929-1931 років народження. Тепер план призову виконали лиш на 71% (2 131 особа).

У школи ФЗН направлялось в основному сільське населення. Вказувалось і на причини недобору. Серед них: призовна комісія не була підготовлена до прийому молоді. Так, 3 березня 1949 р. в Мукачівському окрузі на збірний пункт з'явилося близько 70 осіб, але на збірному пункті нікого з керівництва окрвиконкому не було і призовна комісія була відсутня, тому всі призовники розійшлись по домівках і більше на збірний пункт не

приходили; неправильне оформлення документів. Так, з Берегівського округу на збірний пункт 4 березня 1949 р. відправлено команду 163 осіб без документів. 7 березня з Хустського округу прибули 84 особи, 53 з яких – без паспортів; незадовільна робота медичних комісій. Не проводились санітарні обробки. Так, близько 50% відправлених мали «педикульоз»; недотримання вікових норм. Серед призваних було багато народжених у 1932-1933 рр., фізично не готових до роботи у вугільній промисловості [107, арк. 50].

У 1950 р. планувалось відправити у школи ФЗН Сталінської області 645 осіб, зокрема 165 – 16-річних; 480 – 17-річних. Призови у школи ФЗН велись по всій Закарпатській області. Точної кількості відправлених на навчання до шкіл ФЗН поки не встановлено. За попередніми підрахунками дослідників їхня кількість становить щонайменше 12 тисяч [108, с. 38].

Дозволимо собі вступити в полеміку з дослідником системи трудових резервів Західної України В. Королем. Погоджуємось із його тезою, що «призови молоді в школи ФЗН Донбаса відбувались по всій Україні». Частково згідні й з тим, що «ряд областей, які знаходилися під радянською владою вже третє десятиріччя, надали для Східної України набагато більше призовників, ніж Закарпаття, в якому відбувався активний процес радянзації» [109, с. 127]. Але дослідник не враховує чинник радянзації з тисячними оптаційними процесами [110], депортаціями та інтернуваннями німецького та угорського населення краю в 1944-1946 рр. [111]. Тим більше сам В. Король визнає, що в 1947 р. Закарпатська область серед 8-ми західних областей України відправила на Донбас найбільше призовників – майже 5 тис. чол. Для порівняння він наводить приклад Київщини, яка в цей рік відправила 12,5 тис. чол. [109, с. 127]. Також треба враховувати чисельність населення Київщини (з м. Києвом) і Закарпаття. Згідно даних першого повоєнного перепису населення (1959 р.) у Київській області проживало 1 723 872 чол., а також в м. Києві 1 104 334 осіб. Разом – 2 828 206. В той час у Закарпатській області – 920 173 чоловік [112].

Не оминула населення Закарпатської області ще одна загальносоюзна переселенська політика – переселення колгоспників і одноосібників у південні та східні області УРСР. Відповідно до постанови Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 12 серпня 1949 р. із Закарпатської області в 1950 р. мали переселити 3600 колгоспників й одноосібних селян у колгоспи і радгоспи південних областей УРСР [113, арк. 2]. Про це свідчить Додаток Г.[114, арк. 95].

Відносно незначну кількість переселенців у лютому 1950 р. можна пояснити тим, що перші відправлення починались з середини місяця. Перший етап переселення відбувся 1949 року. 8 жовтня 1949 р. заступник завідувача сільськогосподарського відділу ЦК КП(б)У Мальцев доповідав, що «дуже погано організована робота по переселенню в таких областях, як Закарпатська, де відправлено всього 71 сім'ю (7,1%)» [106, с. 102].

Мешканці Закарпаття не хотіли покидати свої місця, незважаючи на пільги, які обіцяли переселенцям: звільнення від податків на 2 роки; списання заборгованості; безкоштовний проїзд; з прибуттям на місце – грошова допомога – 700 крб. на голову сім'ї, по 250 – на її членів; кредит сільськогосподарського банку в сумі 5000 крб. на сім'ю на 10 років з початком погашення з третього року. До того ж переселенці повертаються додому. У листі начальника управління при Раді міністрів УРСР у справах евакуації Русецького до начальника переселенського відділу Закарпатського облвиконкому Газія від 2 лютого 1950 р. вимагалось «до 10 лютого 1950 року повідомити управління і подати списки переселенців, які повернулися у Вашу область із колгоспів і радгоспів південних областей УРСР» [113, арк. 3]. У цих списках, крім прізвища, ім'я, по батькові, складу сім'ї, вказувалось: коли і звідки саме повернулася особа; причини повернення; які заходи вживаються щодо переселенців, що повернулися.

Зафіксовано, що на травень 1950 р. в Закарпатську область повернулось 57 сімей (147 осіб) [113, арк. 28-31]. Причинами повернення стали: не влаштовані справи вдома; вкрай погані умови на новому місці

проживання; неякісна вода, яку неможливо вживати тощо.

Переселенці з Воловецького округу пояснювали, «що вони прибули тимчасово, для влаштування своїх справ: продаж будинків, купівля дров і будматеріалів». О. Мумряк і М. Біган заявили, «що в селі Тарутино Ізмаїльської області їх не забезпечили квартирою. Живуть декілька сімей разом на чемоданах в одній кімнаті дитсадка. Позику на ремонт і будівництво їм не надали. Квартири обіцяють дати тільки весною» [113, арк. 9]. Драматично склалось життя на нових землях і в переселенки з Перечинського округу Ганни Стегури. З п'ятьма дітьми вона переїхала в Ізмаїльську область у колгосп «Новая жизнь». Через погану воду почали хворіти діти. Одна дитина померла [113, арк. 14].

Переселення призводило до сімейних проблем переселенців. Так, житель с. Сокирниця Хустського округу Василь Гичка, маючи сім'ю з дев'яти осіб, четверо з яких були працездатними, 11 листопада 1949 р. виїхав з восьмирічним сином в Ізмаїльську область. Дружину з шістьма дітьми залишив удома. Пробувши на новому місці 17 днів, чоловік повернувся за дружиною, але остання категорично відмовилась переїжджати. Справа дійшла до розлучення. Врешті-решт, здоровий глузд переміг і Василь Гичка повернув переселенський квиток, відповідну суму грошей, яку йому видали для переселення [113, арк. 24].

Про незадовільні умови проживання, зокрема забезпечення житлом переселенців в Ізмаїльській області, доповів М. Хрущову завідувач сільськогосподарським відділом ЦК КП(б)У Козирєв: «В Ізмаїльську область прибуло 572 сім'ї, котрі були розміщені по квартирах, жодного будинку для переселенців не було підготовлено» [115, с. 83].

Слід відзначити, що місцева влада Закарпаття була не готова до зворотного потоку переселенців. В Іршавському окрузі з 8 переселенцями, що «дезертирували з колгоспу, була проведена масово-роз'яснювальна робота», щоб вони повернулися на місце переселення. Їх попередили: у випадку, якщо вони не повернуться в Ізмаїльську область, то будуть

притягнуті до судової відповідальності. Подібне зафіксовано у Волівському окрузі, де 5 переселенців дали підписку в окружний відділ міліції про негайне повернення в Ізмаїльську область [113, арк. 25]. Не знаючи, що робити з переселенцями, що повернулися, голова Перечинської окружної ради вдався до політики нейтралітету, оскільки: «1. Паспорти громадян, які переселились в Ізмаїльську область, на облік в районному відділенні не взяті і не прописані... 2. Дано запит прокурором Велико-Березнянської районної прокуратури в Київ, які міри вживати у випадку їх неповернення по місцю їх переселення і роботи» [113, арк. 15].

Із республіканської столиці надішли вказівки. І. Русецький, начальник управління при Раді міністрів УРСР у справах евакуації, інструктував обласне керівництво: «В зв'язку з тим, що зазначені переселенці ведуть розкольницьку роботу і гальмують подальше переселення, прошу Вас вжити рішучих заходів щодо повернення їх назад в Ізмаїльську область, або стягнути з них вартість витрат, що понесла держава на їх переселення, а також продовольчу позику, яку вони одержали в колгоспах Ізмаїльської області» [113, арк. 33]. Лист датований 28 березня 1950 р.

У квітні 1950 р. відбулося засідання обкому КП(б)У за участю керівництва органів МДБ й обласної прокуратури. На ньому ухвалено досить просте рішення – повернути всіх переселенців. Хоча 8 квітня 1950 р. прокурор Закарпатської області І. Андрашко на підставі листа від прокурора УРСР Р. Руденка дав роз'яснення голові облвиконкому І. Туряниці: «1. Законних підстав для притягнення до кримінальної відповідальності немає. 2. Питання про повернення цих осіб в Ізмаїльську область повинні вирішуватись суспільними заходами. 3. Органи міліції в кожному конкретному випадку у відповідності з положенням про дотримання паспортного режиму, вирішують питання про прописку чи відмову в прописці цих осіб. 4. Про стягнення отриманих від держави переселенцями сум на розтрата, пов'язані з переселенням, необхідно вирішувати через суд в цивільному порядку» [113, арк. 25].

З цього бачимо, що певна можливість залишитись вдома переселенцям була. Водночас обласне керівництво виконувало й далі плани переселень. На 1951 р. Київ пропонував переселити 500 сімей із Закарпаття, однак уже в інші області України: Полтавську – 100 сімей, Запорізьку – 400. Керівництво області, враховуючи негативний досвід в цій справі, просило зменшити кількість переселенців відповідно до 100 і 200 осіб [109, арк. 41-42]. Однак республіканське керівництво не поступилося. Від місцевих органів влади вимагалось направляти на нові землі тільки здорових людей. Про це йшлося в листі заступника начальника згаданого управління до завідувача переселенським відділом Закарпатської обласної ради депутатів трудящих Н. Котляра [113, арк. 43].

Відзначимо, що деякі з переселенців повертались із законними, як вони вважали, документами. Це були довідки, видані колгоспами, радгоспами, сільрадами про згоду повернення на попередні місця проживання. Виконком Закарпатської обласної ради (знову ж таки після вказівки «згори») вирішив: «відібрати у переселенців, які повернулися, довідки про дозвіл виїзду із областей поселення (Ізмаїльської, Сталінської, Миколаївської)» [113, арк. 40].

Процес переселення тривав і в наступні роки. Тепер він набув більш організованого характеру. При цьому встановлено постійний контроль, переселенцям надавались пільги при прибутті на нові місця та й сам процес переселення проходив під наглядом лікарів. Відомо, що в 1954 р. із Закарпатської області планувалось переселити 1400 сімей у Крим [115, с. 81]. Планом 1955 р. передбачалось переселити 7600 закарпатців. Тільки за 7 місяців набрали 6446 чоловік. Детальніших відомостей з цього приводу, на жаль, не маємо.

Дослідники сходяться на думці, що «після вимушених оптацій та масштабних репресій у вигляді арештів, інтернування і депортацій другої половини 1940-х рр. надійшла порівняно лагідна хвиля державних переселенських програм, заснованих на добровільності та матеріальних

стимулах» [116, с.52]. За повоєнне десятиліття ці міграції торкнулися близько 70 тисяч краян, тобто майже кожного десятого жителя області.

Отже, процес переселення мешканців Закарпатської області в інші області УРСР мав як економічні, так і політичні цілі. З одного боку, переселення мало полегшити дві постійні проблеми закарпатського селянина – малоземелля і безробіття. З іншого боку, до переселення в південні та східні області УРСР, відправки на навчання в школи ФЗН включили переважно молодь – активний прошарок суспільства. Цим комуністичний режим позбувався потенційним противників нової влади в щойно створеній області. Поки що в історіографії не встановлена точна кількість переселенців. Проблема і надалі залишається актуальною.

Висновки до розділу 4

Із створенням Закарпатської області у краї остаточно утверджуються засади загальносоюзної економічної політики і в аспекті відносин власності, і у відношенні господарського регулювання. Область включається до виконання першого післявоєнного п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 рр. Пріоритетними були визначені деревообробна, лісохімічна і харчова галузі промисловості. Проте виконання планів п'ятирічки вимагало значної кількості кваліфікованих господарських та інженерно-технічних працівників. Протягом першої післявоєнної п'ятирічки в Закарпатську область прибуло близько 3 тис. спеціалістів. Плани промислового розвитку області в першу чергу опиралися на індустріальну міць Радянського Союзу, а прискорені темпи розвитку народного господарства Закарпаття напряду залежали від збільшення капіталовкладень. За першу післявоєнну п'ятирічку (1946-1950) державні асигнування в економіку краю склали 60 млн. крб. У 1946-1950 рр. на Закарпатті були відновлені 118 старих промислових підприємств і стали до ладу 198 нових. На підприємствах з'являються нові машини й механізми. Така ситуація мала продемонструвати населенню краю турботу

комуністичної партії і радянського уряду про своїх громадян.

Разом з тим на підприємствах насаджуються радянські методи господарювання. Вже у 1946-1947 рр. у провідних галузях промисловості області (лісовій та деревообробній) впровадили соціалістичне змагання, яким охопили до 80% робітників і надали йому міжрегіонального характеру. Часто такі змагання приурочувались до якихось комуністичних свят – річниці революції, 1 Травня, дострокове виконання річних та п'ятирічного планів тощо. З'являються стахановці та ударники, «Дошки пошани». Тобто, суто за радянським взірцем економічне стимулювання підмінювалося галасливими агітаційними кампаніями.

Не оминула Закарпаття й колективізація. Здійснена ще Народною Радою Закарпатської України у 1944-1945 рр. земельна реформа мала непогану перспективу. Безземельне і малоземельне селянство вперше отримало землю. Проте декрет НРЗУ від 15 грудня 1945 р. «Про націоналізацію землі» поклав край усім сподіванням селянства. Потім поступово було ліквідовано приватну власність в аграрному секторі регіону шляхом колективізації. Комуністична влада прагнула репрезентувати колективізацію як народну ініціативу добровільного переходу до вищих форм аграрно-виробничих відносин. Насправді це сталося внаслідок примусу та репресій.

Колективізація відбувалась болісно і вельми повільно. У 1946 р. з великими труднощами організували тільки два колгоспи, на кінець 1947 р. – 13. «Великий перелом» для закарпатського селянства настав у 1948 р. Створюється по кілька колгоспів на селі, спеціальними виїздами обласного та окружного партійного й радянського керівництва організовуються колгоспи у окремих округах у т.ч. й гірських та передгірських. Не бралися до уваги жодні економічні розрахунки ефективності новостворених артільей. І хоча керівник облвиконкому (І. Туряниця) і секретар обкому (І. Компанець) 4 лютого 1950 року спробували продемонструвати перед республіканським керівництвом слабкі економічні характеристики гірських колгоспів, а також спробувати перепрофілювати їх діяльність – було вже пізно. До квітня 1950 р.

546 колгоспів об'єднали 94,2% селянських дворів і 94,4% орної землі. Відтак почався новий процес – їх укрупнення. Тверезий економічний розрахунок, як це завсе було в економічній політиці в СРСР підмінявся політичною доцільністю.

Організація колгоспів стала можливою через масовану агресивну агітацію, податковий тиск на заможного селянина-одноосібника, карально-репресивні заходи та всілякі обмеження. Факти масового невдоволення колгоспним ладом зафіксовані у с. В. Лучки, В. Бичків, Добронь, Ірлява, Угля, Діброва та ін. Всі вони були придушені, а учасники отримали великі терміни ув'язнення.

Під час колективізації мешканці Закарпаття вперше в історії краю зіштовхнулися з могутньою тоталітарною системою. Раніше аграрний рух у регіоні ніколи не виходив за межі вимог справедливого врегулювання земельного питання. Тоталітарна влада мала досвід придушення селянського опору в різних частинах СРСР 1920-1930-х рр. Отож, поетапно за кілька років, у 1946-1950 рр., незважаючи на опір селян, було колективізовано й Закарпаття. Проте перманентна боротьба з «дрібнобуржуазними» і «приватновласницькими» пережитками на селі залишалася і надалі в арсеналі державної аграрної та соціальної політики в радянському Закарпатті.

З підписанням 29 червня 1945 р. радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну та угоди від 10 липня 1945 р. додаткової угоди про оптацію передбачався вільний вибір (оптація) громадянства. Особи чеської та словацької національностей, які мешкали в окремих регіонах СРСР, точніше – України (Закарпаття і Волинь), отримали право добровільно обрати чехословацькі громадянство і переселитися в Чехословаччину. А українці, росіяни і білоруси Чехословаччини могли набути радянське громадянство і виїхати до СРСР. Це стосувалося й українців та росіян, які воювали у складі чехословацьких військових формувань Другої світової війни. Відповідно чехи й словаки, які воювали в радянській армії, мали можливість отримати громадянство СРСР.

У ході т.зв. «волинської акції» 1946-1947 рр. планувалось повернення майже 33 тис. волинських чехів до Чехословаччини і навзаєм – понад 8,5 тис. осіб, в основному українців Східної Словаччини, – на Волинь.

Оптація на Закарпатті мала свої особливості. Розпочалася вона раніше за «волинську акцію», майже відразу ж після підписання Договору. У 1945-1947 рр. між Чехословаччиною і Радянським Союзом відбувся взаємний обмін населенням на добровільних принципах оптації. Офіційно про цю можливість мешканцям Закарпаття було оголошено наприкінці листопада 1945 р., а прийом заяв продовжили і в першому кварталі 1946 р. Загалом на 1946 р. припав пік оптаційних процесів. Встановлення точної кількості оптантів має певні труднощі: відсутність чітких даних про оптацію, які б збігалися у обох сторін цього процесу, різне трактування ними понять «оптація» та «репатріація», наявність неофіційних переходів кордону, особливо втечі закарпатців до ЧСР. За попередніми даними близько 10 тис. українців із Чехословаччини стали громадянами СРСР, і стільки ж українців Закарпаття стали чехословацькими громадянами.

З утворенням Закарпатської області посилюються асиміляційні процеси у краї. Національна політика відбувається в руслі злиття всіх націй СРСР в «єдиний радянський народ». У невеличкій області це призвело до суттєвих соціальних і національних змін. Разом з радянською «українізацією» Закарпаття, яка в відбувалась в культурі, починається й русифікація. Переважно російськомовні мігранти у радянському Закарпатті зайняли дуже й дуже немало значимих господарських, державних та партійних посад. Російська національна меншина, незважаючи на свою малочисельність, відіграла провідну політичну і соціальну роль. Демобілізоване керівництво розквартированих на Закарпатті військових частин Червоної армії осідало в краї.

Натомість влада направляє (призиває) закарпатську молодь на навчання до шкіл ФЗН на Донбас, а селянам пропонує переселення у південні та східні райони УРСР. У досліджуваний період близько 12 тис. юнаків та дівчат

змушені були полишити свої домівки. Велика кількість з них додому вже ніколи не повернулася. Із 12 серпня 1949 р. із Закарпатської області розпочинається переселення одноосібних селян і колгоспників у колгоспи і радгоспи південних областей УРСР. Тільки у 1950 р. план переселення зафіксував 3 600 осіб.

Отже, соціально-економічні наслідки соцмодернізації краю за піку сталінізму мали переломний, кардинальний характер, змінивши за короткий час соціо-демографічну та національну структуру населення. Позитивні наслідки відновлення промисловості та сільського господарства нівелюються методами їхнього проведення, поставленими цілями впровадження одержавленої командної моделі господарювання та господарського управління.

Список використаних джерел до розділу 4

1. З доповіді секретаря обкому КП(б)У та голови облвиконкому І.І. Туряниці на нараді обласного партійного активу про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 рр. і завдання обласної парторганізації // Радянське Закарпаття 1946-1958 рр. Документи і матеріали. Ужгород: Карпати, 1985. С.26-31.
2. Протоколи № 81-85 засідань бюро обкома КП(б)У з приложениями (12.08.1946-26.08.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 51. 131 арк.
3. Чверть віку в сім'ї вольній новій. Доповідь Ю.В. Ільницького // Закарпатська правда. 1970. 30 червня. С. 1.
4. Супрун Д. Споконвічна мрія збулася: (Комуністи Закарпаття на чолі боротьби трудящих за возз'єднання з Рад. Україною та здійснення соц. перетворень в обл.). К., 1969. 176 с.
5. Гранчак І. Закарпаття всім'ї народів СРСР. До 40-річчя возз'єднання Закарпаття з УРСР. К.: Знання, 1985. 47с.
6. З джерел братерства. Цифри і факти // Закарпатська правда. 1985. 29 червня.

7. Міщанин В. Промисловий розвиток Закарпаття 1944-1950 рр.: перехід на соціалістичну економіку // Русин. Международный исторический журнал. Кишинев. 2012. № 4 (30). С.109-130.
8. Ільницький Ю. 20 радянських років. Ужгород: Карпати, 1965. 91 с.
9. Розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів. Львів: Вища школа, 1985. 147 с.
10. Полянський О. Дари лісу. Ужгород: Карпати, 1967. 68 с.
11. Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття. Ужгород: Карпати, 1973. 288 с.
12. З постанови Центрального Комітету КП(б)У та Ради Міністрів УРСР «Про заходи по розвитку народного господарства Закарпатської області на 1946 р.» // Радянське Закарпаття 1946-1958 рр. ... С.36-56.
13. Украинские Карпаты. История. К.: Наукова думка, 1989. 264 с.
14. Арсентьев М., Зілгалов В., Галда П. Розвиток промисловості Радянського Закарпаття // Закарпаття: минуле і сучасне. Ужгород, 1986. С.124-136.
15. Закарпатська область: Короткий довідник. Ужгород, 1947. С.47-49.
16. Протокол №63 засідання бюро обкома КП(б)України. 2-й екз (19.05.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.1183. 52 арк.
17. Протоколи №168-171 засідань бюро обкома КП(б)У (2 екз) (05.01.1948-21.01.1948) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.496. 143 арк.
18. Протоколи №139-142 засідань бюро обкома КП(б)України с приложениями (2 екз. укр) (07.07.1947-17.07.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.204. 136 арк.
19. Протокол №5 засідання бюро обкома КП(б)У (2 екз. русск.) (19.04.1948) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.508. 73 арк.
20. Протоколи №1-4, 6-9 засідань бюро обкома КП(б)У с приложениями (10.01.1946-19.02.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.2. 169 арк.
21. Протокол №47 засідання бюро обкома КП(б)У (2-й екз.) (09.01.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.1153. 64 арк.
22. Куценко К. Братня допомога народів СРСР у відбудові і розвитку промисловості Закарпатської області // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття. Ужгород, 1970. С.283-293.

23. Постанова НРЗУ про виділення земельної ділянки і будинків для будівництва целюлозно-паперового комбінату у м. Рахові (26.09.1946-23.11.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр.350. 3 арк.
24. Протоколи №128-130 засіданий бюро обкома КП(б)України с приложениями (2 экз. укр.) (24.04.1947-12.05.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.196. 196 арк.
25. Інформації про стан промисловості на Закарпатській Україні за 1945 р. та задачі на 1946 р. (30.05.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр.328. Арк.16.
26. Постанова НРЗУ про побудову цементного заводу в с. Задне, звіт геологічної групи бригади РНК УРСР та акт бригади НК ПБМ СРСР про результати геологорозвідувальних робіт по вивченню місця побудови заводу та про мінерально-сировинну базу заводу (07.06.1945-28.06.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр.320. 20 арк.
27. Закарпатська правда. 1947. 19 вересня. С. 3.
28. Протокол №32 засідання бюро обкома КП(б)У (2 экз. русск.) (29.12.1948) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.550. 46 арк.
28. Закарпатська правда. 1946. 5 жовтня. С. 1.
29. Закарпатська правда. 1948. 2 січня. С. 3.
30. Закарпатська правда. 1945. 21 листопада. С. 3.
31. Закарпатська правда. 1945. 22 грудня. С. 1.
32. Протокол №13 засідання бюро обкома КП(б)У (2 экз. русск.) (29.06.1948) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.520. 62 арк.
33. Здобутки братерства. Ужгород: Карпати, 1967. 231 с.
34. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації / Редкол. Ю.В. Ільницький (голова) та інші. Ужгород: Карпати, 1980. 320 с.
35. Протоколи №150-152 засіданий бюро обкома КП(б)України (2 экз. укр.) (04.09.1947-20.09.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.216. 213 арк.
36. Протокол №60 засіданий бюро обкома КП(б)У (2 экз.) (19.09.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.1176. 61 арк.

37. Протоколи №70, 71 засіданий бюро обкома КП(б)України (2 экз.) (10.07.1950-19.07.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.1195. 93 арк.
38. Протокол №91 засідання бюро обкома КП(б)України (2 экз.) (12.12.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.1228. 61 арк.
39. Протокол №79, 80 засідання бюро обкома КП(б)України (2 экз.) (25.09.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.1209. 119 арк.
40. Список націоналізованих підприємств, переданих відділові місцевої промисловості НРЗУ при Наркоматі місцевої промисловості УРСР (24.11.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр.334. 2 арк.
41. Протоколи №128-130 засіданий бюро обкома КП(б)України с приложениями (2 экз.укр.) (24.04.1947-12.05.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.196. 196 арк.
42. Протоколи №32-34 засіданий бюро обкома КП(б)України с приложениями (2 экз. укр.) (14.05.1946-22.05.1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.17. 156 арк.
43. Протокол №8 засідання бюро обкома КП(б)України (1 экз. русский) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.845. 68 арк.
44. Закарпатська правда. 1948. 3 січня. С. 1.
45. Протокол №16 засідання бюро обкома КП(б)У (2 экз. русск.) (29.07.1948) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.526. 51 арк.
46. Протокол №60 засідання бюро обкома КП(б)У (2 экз.) (19.04.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр.1177. 43 арк.
47. Ілько В., Ілько І. Колективізація сільського господарства на Закарпатті: нове бачення // Матеріали Всеукраїнського симпозіуму з проблем аграрної історії. У 2-х ч. Ч.П-К.,1997. С. 84-90.
48. Міщанин В. Аграрна політика на Закарпатті (1944-1950 рр.). Ужгород: Закарпаття, 2000. 138 с.
49. Информации, справки отдела о состоянии сельского хозяйства области, организации колхозов, устранении нарушений устава сельскохозяйственной

артели, розвитку рыбного хозяйства(13.03.1946-23.12.46)//ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 144. 189 арк.

50. Ілько В., Ілько І. Колективізація сільського господарства на Закарпатті: її передумови, суть і особливості// Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. Випуск третій. Ужгород, 1998. С.66-93.

51. Информации, справки работников отдела о ходе коллективизации и организационно-хозяйственном укреплении вновь созданных колхозов (04.01.1949-31.12.1949) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 1093. 109 арк.

52. Информации и справки обкомов КП(б)У и Министерства сельского хозяйства УССР по вопросу организационно-хозяйственного укрепления колхозов и ликвидации нарушений Устава сельхозартели (27.05.1950-20.08.1950) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.80. Спр. 875. 409 арк.

53. Народне господарство Закарпатської області. Статистичний збірник. Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1957. 168 с.

54. Сегеда Т. Роль комсомола в коллективизации сельского хозяйства // Тридцать лет по социалистическому пути: Тезисы докл. и сообщ. Всесоюз. науч. конф., посвященной проблемам коллективизации сельского хозяйства Прибалтики, западных областей Украины, Белорусии и Молдавии. ч.1: Предпосылки и процесс коллективизации. Вильнюс, 1979. С.146-150.

55. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939-1979. Збірник документів і матеріалів. К.: Наукова думка, 1980. 541 с.

56. Бахматова Л. Діяльність Закарпатської партійної організації по політичному вихованню жінок-селянок (1945-1950 рр.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття: Матеріали наук. сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соц. революції, 29 черв. – 2 липня 1967 р. Ужгород: Карпати. 1970. С.434-445.

57. Колгоспне Закарпаття. Збірник статей і нарисів. Ужгород, 1952. 217 с.

58. Справки инструкторов ЦК КП(б)У об организационно-хозяйственном состоянии колхозов, о земельных обществах и организации машинно-

тракторных станций в западных областях УССР (январь-май 1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.75. Спр. 100. 150 арк.

59. Постановления, распоряжения высших правительственных органов Союза Советских Социалистических республик по вопросам деятельности учреждений, организаций и предприятий области. Том. 1. (03.01.1948-31.05.1948) // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.1. Спр. 69. 109 арк.

60. Міщанин В. Роль радіо і преси у пропаганді радянської влади на Закарпатті у 1944-1950 рр. // Україна: культурно-ціннісні виклики. Матеріали круглого столу 13 червня 2012р. Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. С.33-39.

61. Докладные записки об организации и проведении экскурсий колхозников и крестьян-единоличников западных, Измаильской и Закарпатской областей в колхозы, совхозы и промышленные предприятия восточных областей УССР(ноябрь1948) // ЦДАВО України. Ф.27. Оп.17. Спр.6613. 153 арк.

62. Інформації про хід колективізації по Закарпатській області за 1948 рік (01.01.1949) // ЦДАВО України. Ф.27. Оп.17. Спр. 6633. 68 арк.

63. Справки работников отдела по рассмотрению жалоб и предложений колхозников, касающихся организационно-хозяйственного укрепления колхозов (19.01.1949-25.12.1949) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 1095. 99 арк.

64. Переписка с Президиумом Верховного Совета, с Советом Министров Украинской Советской Социалистической Республики по организационным и хозяйственным вопросам(17.01.1948-24.12.1948) //ДАЗО. Ф.Р.195. Оп.1. Спр. 89. 189 арк.

65. Декадные сведения Министерства заготовок по заготовке сельскохозяйственных продуктов (07.01.1950-25.12.1950) // ДАЗО. Р-195. Оп.5. Спр. 10. 179 арк.

66. Материалы о выполнении передовиками сельского хозяйства социалистических обязательств (07.03.1950-02.08.1950) // ЦДАВО України. Ф.27. Оп.17. Спр. 12397. 140 арк.

67. Документы (сведения, справки, ведомости и др.) о производственных показателях колхозов, предприятий и передовиков сельского хозяйства, подлежащих премированию за выполнение планов производства и животноводства по области за 1950 год // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр. 648. 122 арк.
68. Информации, отчеты и справки отдела о проведении выборов парторганов обкома КП(б)У, ЦК КП(б)У и ЦК ВКП(б) по руководству органами Советской власти на местах по организации и хозяйственному укреплению колхозов округа и др.(24.01.1948-24.12.1948)//ДАЗО. Ф.П-9. Оп.1. Спр.43. 114 арк.
69. Акты по проверке итогов выполнения социалистических договоров между Дрогобычской, Станиславской и Закарпатской областями за 1950 год (03.06.1950-10.06.1950) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр. 638. 19 арк.
70. Информации, справки отдела, инструкторов по вопросам сельского хозяйства. Договора о социалистическом соревновании между Закарпатской и Измаильской, Сталинской областями (29.01.1947-08.12.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 449. 132 арк.
71. Єременко Л., Серкіз Я. Діяльність партійних організацій по зміцненню братерських зв'язків колгоспного селянства західних областей УРСР з трудящими союзних республік (1945-1958рр.) // Вісник Львівського ун-ту. Серія суспільна. Вип.27. Львів: Вища школа, 1989. С.10-15.
72. Міщанин В. Закарпатський «куркуль» (Документальний епізод із 1950 р.) // Історична школа професора Володимира Задорожного. Вип. І. Ужгород: Патент, 1999. С.226-237.
73. Информации, справки, докладные записки окружкомов партии, политдонесения Ракошинской МТС о проводимой политико-массовой работе, землепользовании, о наличии кулацких хозяйств (06.05.1947-04.10.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 450. 24 арк.
74. Постановления, распоряжения высших правительственных органов Украинской Советской Социалистической Республики по вопросам

деятельности учреждений и предприятий области. Том III (22.05.1948-14.07.1948) // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.1. Спр. 73. 106 арк.

75. Справки работников отдела по рассмотрению жалоб и предложений колхозников, касающихся организационно-хозяйственного укрепления колхозов (19.01.1949-25.12.1949) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 1095. 99 арк.

76. Списки кулацких хозяйств Иршавского, Свалявского, Раховского, Перечинского, Воловецкого, В. Березнянского и Межгорского округов за 1949-1951 годы // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.4:1949 р. Спр. 13а. 267 арк.

77. Перечень земледельцев г. Мукачево, Мукачевского, Перечинского, В. Березнянского районов внесенных в списки кулаков // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.4. Спр. 13б. 298 арк.

78. Списки кулацких хозяйств Ужгородского, Мукачевского, Береговского округов г. Ужгорода и Мукачева за 1950 г. // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.5. Спр. 20а. 251 арк.

79. Списки кулацких хозяйств по Береговскому, В. Березнянскому, Виноградовскому, Иршавскому, Воловецкому, Мукачевскому, Тячевскому, Ужгородскому, Хустскому округам за 1950 г. // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.5. Спр. 20б. 307 арк.

80. Списки кулацких хозяйств Виноградовского, Тячевского, Хустского округов за 1950 г. // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.5. Спр. 20в. 289 арк.

81. Переписка с военными округами, областным, и окружными комиссариатами и войсковыми частями о выделении строительных материалов, фуража, овощей, о разминировании отдельных площадей области от засоренности предметами взрывоопасной техники и по другим вопросам // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.5. Спр. 31. 88 арк.

82. Адміністративно-територіальний поділ Закарпатської області та зміни назв населених пунктів за 1948 рік // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп. 24. Спр. 27. 35 арк.

83. Закарпатська правда. 1948. 6 лютого. С.1.

84. Лемак В. Колективізація на Закарпатті: як це було? // Новини Закарпаття. 1993. 6 травня. С.5.

85. Довганич О. Любов до землі чи масове заворушення? Що відбулося в селі Угля у жовтні 1948 року // Новини Закарпаття. 1995. 28 листопада. С. 6.
86. Приказы Министерств сельского хозяйства СССР УССР о рассмотрении жалоб и заявлений трудящихся за 1950 год (03.03.1950-12.04.1950) // ДАЗО. Ф.Р-179. Оп.1. Спр. 563. 41 арк.
87. Постановления, распоряжения высших правительственных органов Украинской Социалистической Республики по вопросам деятельности учреждений, организаций и предприятий области. Т.1. (03.01.1947-31.05.1947) // ДАЗО. Ф.Р.195. Оп.1. Спр. 36. 46 арк.
88. Возз'єднання. Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною / Упоряд. О. Довганич та ін. Ужгород: Закарпаття, 2000. 344 с.
89. Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений. Май 1945 г. – февраль 1948 г. / Подг. Ч. Аморт и др. Москва: Наука, 1988. Т. 5. 481 с.
90. Вовканич І., Сюсько І., Марина В. Населення Закарпаття і Східної Словаччини у «великому переселенні народів» після Другої світової війни: оптація 1945-1947 рр. // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. Сату-Маре, 1999. С.375-408.
91. Постанова НРЗУ про порядок реєстрації прибулих та вибулих іноземних підданих, про порядок видачі пропусків громадянам, які виїжджають закордон (28.06.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14: Президія Народної Ради Закарпатської України. Оп.1. Спр. 163. 3 арк.
92. Уповноваження надане головою НРЗУ Петрушаку І.Д. на ведення переговорів з органами Чехословацької Республіки про репатріацію цивільних громадян Закарпатської України і військовослужбовців, що знаходяться в Чехословацькій армії та про перенесення Українського університету та інших учбових та мистецьких закладів до Закарпатської України (09.08.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 165. 1 арк.

93. Лист Міністра Внутрішніх справ Чехословаччини про перебування на території Чехословаччини громадян Закарпатської України та про видачу їх на вимогу органів НРЗУ (05.10.1945-09.01.1946) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 167. 1 арк.
94. Прохання осіб про надання дозволу на виїзд на постійне мешкання в Угорщину і Чехословаччину (31.05.1945-21.12.1945) // ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 170. 54 арк.
95. Прохання громадян Закарпатської України про надання дозволу на тимчасовий виїзд за кордон до родичів (18.05.1945-09.11.1945) // ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 171. 4 арк.
96. Закарпатська Україна. 1945. 30 червня. С.1.
97. Худіш П. Перший етап оптаційних процесів між Закарпатською Україною та Чехословацькою республікою: червень 1945 – квітень 1946 рр. (За матеріалами чеських архівів) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород, 2014. Вип.2 (33). С.61-72.
98. Худіш П.М. Закарпаття в контексті чехословацько-радянських відносин (1944-1948) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України». Ужгород, 2016. 20 с.
99. Маркус В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944-1945 / Пер. з франц. К.: Інтел, 1993. 111 с.
100. Офіцинський Р. Русифікація // Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Ліра, 2010. С. 293-296.
101. Малець О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. ХХ ст. Ужгород, 2004. С.95.
102. Міщанин В. Закарпатська молодь у школах ФЗН: навчання чи змушена міграція? // Інтелігенція і влада. 2009. Вип. 15. С.155-161.
103. Міщанин В. Закарпатська молодь в школах ФЗН: навчання чи змушена міграція? // Русин. 2008. № 3-4. С.124-128.

104. Довідки про хід виконання постанов і рішень партійних і радянських органів за 1948 рік // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.24: За 1946-1969, 1970-1980 роки. Оргінструкторський відділ. Спр. 13. 22 арк.
105. Переписка с Президиумом Верховного Совета, с Советом Министров Украинской Советской Социалистической Республики по организационным и хозяйственным вопросам (17.01.1948-24.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р.195: Виконком Закарпатської обласної ради депутатів трудящих Оп.1: 1946-1948 рр. Спр. 89. 189 арк.
106. Міщанин В. Вплив колективізації на міграційні процеси в Закарпатті (1948-1954 рр.) // *Carpatica-Karpatika*. Вип. 7. Ужгород, 2000. С.101-116.
107. Декадные сведения Министерства заготовок по заготовке сельскохозяйственных продуктов (07.01.1950-25.12.1950) // ДАЗО. Р-195. Оп.5: 1950 р. Спр. 10. 179 арк.
- 108 .Офіцинський Р., Петрецький В. Трудова мобілізація закарпатських юнаків на Донбас (1947-1949 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск XII-XIII. Івано-Франківськ, 2007. С. 36-39.
109. Король В. Деятельность системы трудовых резервов на Западной Украине в период восстановления экономики (1944-1950 гг.) // Русин. 2015. №2 (40). С. 118-132.
110. Худіш П. Перший етап оптаційних процесів між Закарпатською Україною та Чехословацькою республікою: червень 1945 – квітень 1946 рр. (За матеріалами чеських архівів) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород, 2014. Вип.2 (33). С.61-72.
111. Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. /Упоряд. О.М. Корсун. Ужгород: Карпати, 2012. 780 с.
112. Всесоюзная перепись населения 1959 г. Численность наличного населения городов и других поселений, районов, районных центров и крупных сельских населенных мест на 15 января 1959 года по регионам союзных республик (кроме РСФСР) URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr59_reg1.php.

113. Переписка с Управлением по делам эвакуации и расселения при Совете Министров Украинской Советской Социалистической Республики, с исполкомами окружных Советов депутатов трудящихся по вопросам о переселении колхозников Закарпатской области в другие Восточные области Украинской Республики (05.01.1950-14.12.1950) // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.5. Спр. 36. 46 арк.

114. Постановления, распоряжения и директивные письма Совета Министров Украинской Советской Социалистической Республики по вопросам деятельности учреждений, организаций и предприятий Украинской Советской Социалистической Республики (02.01.1950-23.03.1950) // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.5. Спр. 3. 203 арк.

115. Мищанин В. Миграционные процессы в советском Закарпатье во второй половине 1940-х гг. // История и археология восточноевропейской деревни. Выпуск 2: материалы II Международной научной конференции «Проблемы аграрной истории и археологии Восточной Европы». Брянск: Издательство Брянской ГСХА, 2013. С.81-88.

116. Офіцинський Р., Петрецький В. Закарпаття у міграційних процесах (1944-1955) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Випуск 17. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 48-53.

РОЗДІЛ 5. «КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ» ТА ВСТАНОВЛЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ІДЕОЛОГІЧНОГО ДИКТАТУ НА ЗАКАРПАТТІ (1946-1950)

5.1. Овітня реформа

22 січня 1946 р. утворена Закарпатська область у складі УРСР. Навчальні заклади почали повний перехід на нові навчальні плани і програми. Відбуваються зміни в апараті обласного відділу освіти, зокрема структури і штату. Створюються сектори: шкіл, дитячих будинків, дошкільних установ, кадрів, спеціальний, плановий, адміністративно-господарський [1, арк. 6-7].

Помітною подією в історії переходу на нову радянську систему навчання стала обласна нарада працівників народної освіти краю, що відбулася в січні 1946 р. в м. Ужгород. Найбільшим успіхом було нарощування мережі шкіл. У 1945/1946 н. р. вдалося відкрити 17 середніх, 182 семирічні, 559 початкових шкіл. Українською мовою навчали у 644 школах: 468 початкових, 163 семирічні, 13 середніх. Російськомовних було 7 шкіл: 1 початкова, 2 семирічні, 4 середні. Угорську мову навчання практикували у 99 школах (83 початкові, 16 семирічних), румунську – у 7 початкових, словацьку – в 1 початковій [2, с. 158]. У 1950/1951 н. р. вже діяло 475 початкових, 318 семирічних, 54 середні школи. З них 681 з українською, 19 з російською, 100 з угорською, 12 з румунською мовами навчання. За підрахунками обласного відділу народної освіти динаміка чисельності учнів у краї виглядала наступним чином (див.: Додаток Д) [3, с. 48].

Зросла кількість вечірніх шкіл робітничої та сільської молоді. У 1946/1947 н. р. в області працювали 17 шкіл робітничої та 14 шкіл і 48 окремих класів сільської молоді [2, с. 161]. Не спішили відкривати школи для інших національних меншин. Тільки одна школа із словацькою мовою навчання діяла в с. Сторожниця Ужгородської округи. Не було відновлено

зовсім навчання рідною мовою євреїв і німців. У 20-30-х рр. ХХ ст. на Закарпатті функціонували 14 німецьких, 4 єврейські школи, 1 ромська [4, с. 20]. Запрацювали в Закарпатській області 3 спеціальні школи: Ужгородська школа-інтернат глухонімих (73 учні), Мукачівська школа для сліпих (32 учні), Виноградівська школа для розумово відсталих дітей (120 учнів) [2, с. 161].

На обласний Інститут удосконалення кваліфікації вчителів, відкритий у 1946 р., поклали завдання забезпечити підвищення рівня кваліфікації керівних і педагогічних кадрів освіти, їх ідейно-політичне та науково-методичне зростання.

Реорганізація системи освіти, запровадження обов'язкового семирічного навчання, поширення середньої освіти вимагали від освітянських керівників забезпечення усіх шкіл кваліфікованими кадрами. Це здійснювалося за рахунок приїжджих. До початку нового 1945/1946 н.р. сюди прибуло 805 спеціалістів. Тільки в серпні 1946 р. на Закарпаття прибуло ще 526 педагогічних працівників. Загалом у 1946-1950 р. в крайову освіту спрямовано 2700 вчителів [2, с. 158]. Переважна більшість мала закінчену середню і вищу педагогічну освіту. Із педагогічними кадрами проводилась робота з їх «ідейно-теоретичного росту і підвищення ділової кваліфікації». Учителі та вихователі дитячих садків відвідували гуртки з вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б). У 1950 р. на заочному навчанні в університетах, інститутах, училищах навчався 1 731 учитель Закарпаття, у т.ч. 1 450 місцевих [5, арк. 37].

Освітні республіканські керівники констатували, що більшість учителів шкіл з неросійською і неукраїнською мовою навчання слабо володіє російською, що негативно відбивається на знаннях учнів. 23 травня 1949 р. наказ міністерства освіти УРСР «Про стан навчально-виховної роботи в школах УРСР з неросійською і неукраїнською мовами навчання» вказував на необхідність забезпечити школи нацменшин кваліфікованими вчителями, які б володіли російською [6, арк. 36 зв.].

Обов'язковими ставали первинні партійні осередки в школах. Цей процес у 1947 р. лише розгортався. Тоді в області діяло 6 шкільних парторганізацій. Як звітували, «первинна парторганізація при Свалявській середній школі (секретар тов. Глущенко), яка складається з трьох комуністів, домоглась того, що школа вийшла в число передових шкіл області» [7, арк. 27-28].

Відзначимо радянські нововведення – вивчення російської мови вже в 2 класі, а російської літератури в 5 класі. У 1-2 класах вводилася військово-фізична підготовка по 1 год. на тиждень, у наступних класах кількість годин збільшувалася до двох. Вводився предмет «Конституція СРСР і УРСР», відповідно до тоталітарних засад викладалися історія, географія та й решта. Цікавим є розподіл іноземних мов у школах області в 1948/49 н. р.: німецьку вивчали в 626 класах, англійську – в 150, французьку – 124 [6, арк. 82-84]. Невелика кількість годин на вивчення, відсутність технічних засобів навчання, неможливість мовної практики стали причинами низького рівня знань учнів з іноземних мов більшості шкіл.

Гостро постало питання методичної допомоги школам з угорською та румунською мовами навчання. На основі загальнодержавного навчального плану методисти інституту підвищення кваліфікації вчителів розробили навчальні плани для шкіл з угорською та румунськими мовами, що відображали інтереси радянської держави. Відчутною була перевантаженість уроками російської мови, а українська практично не викладалася, невелика кількість годин відводилася на вивчення рідної мови та історії свого народу [8, с. 348].

10 грудня 1946 р. обласним відділом освіти видано наказ «Про вивчення нового українського правопису в навчальних закладах області», затвердженого РНК УРСР 5 травня 1945 року. На пленарних засіданнях та секційних заняттях січневих конференцій (1947 р.) учителів шкіл області це питання займало провідне місце [9, с. 117].

Перед вчителями української та російської літератури ставилися

завдання дати учням сталі знання з основ теорії літератури (стилеві напрямки, художній метод соціалістичного реалізму тощо). Учні повинні уміти розкривати політико-класову суть художніх творів. Учителів націлили «нещадно боротися проти залишків і рецидивів буржуазно-націоналістичних теорій» і т. д. Подібні завдання ставилися перед учителями предмету «Історія СРСР». Зауважимо, що історія України, не вивчалася як окремий предмет. Натомість історія СРСР вивчалася з 3-го до 10 класу (4 год. на тиждень). Вивчення історії мало допомогти учням «бачити велич свого народу, своєї соціалістичної Батьківщини». Вчитель математики мусів сприяти «вихованню матеріалістичного світогляду учнів», а природознавства – «озброїти школярів ученням Тімірязєва, Мічуріна, Лисенка».

Перед всім учительством поставлено завдання «приділяти в процесі викладання увагу розкриттю заслуг російських, радянських учених у розвитку світової науки, показу їх пріоритету в багатьох відкриттях і винаходах, нещадно боротися проти фактів низькопоклонства перед буржуазною культурою Заходу і Америки» [6, арк. 109-109 зв.].

Втім, закон про загальне обов'язкове навчання дітей шкільного віку на Закарпатті, насамперед у гірських округах – Рахівському, Тячівському, Волівському, Хустському, Іршавському і Свалявському, виконувався незадовільно. Виконками місцевих рад не вели точного обліку дітей шкільного віку, не контролювали відвідування учнями шкіл. Одночасно не всі школи своєчасно були підготовлені до навчального року. В одній з постанов облвиконкому йшлося: «Зобов'язати облВНО (тов. Керчу), голів виконкомів окружних, міських, селищних та сільських Рад депутатів трудящих: а) до 15 червня 1948 року провести по всіх населених пунктах області облік дітей і підлітків віком 6-15 років; б) організувати матеріальну допомогу учням, батьки яких загинули у боротьбі з німецькими окупантами, дітям інвалідів Вітчизняної війни та іншим дітям, які потребують допомогу; в) організувати з 1 вересня 1948 р. підвіз до шкіл учнів, які живуть далеко від школи, або відкрити для них шкільні інтернати; г) встановити суворий

контроль за здійсненням закону про загальне обов'язкове навчання, не допускаючи пропусків занять учнями та відсіву їх зі школи» [6, арк. 43].

Важливим було подолання неписьменності. Станом на 1 вересня 1946 р. 26 264 дорослих закарпатців були неписьменними. У 1946/1947 навчальному році в області працювало 339 шкіл грамоти, 285 груп грамоти, індивідуально проходили навчання 725 осіб. Проте в багатьох селах навчання неграмотних і малограмотних не проводилося.

За спеціальною тематикою організовуються і проводяться науково-методичні наради, конференції, семінари для керівників шкіл і педагогічних працівників усіх рівнів. У кінці березня 1948 р. організована перша науково-педагогічна конференція вчителів навчальних закладів області з проблем поліпшення й удосконалення роботи освітніх установ, а якій працювали секції для всіх категорій учителів, керівників шкіл, класних керівників, працівників дошкільних закладів. 20 листопада 1948 р. на базі середньої школи №1 м. Мукачево пройшов обласний семінар керівників шкіл з питань популяризації передового педагогічного досвіду [10, с. 35].

На січневих 1950 р. нарадах вчителів Закарпатської області у містах і округах були присутні кращі вчителі Полтавської області. Гості поділилися досвідом у роботі, дали цінні методичні поради, а в обговореннях доповідей взяло участь 486 учителів. Як відзначалось в інформації: «Виступи вчителів були справжніми виступами більшовицької критики і самокритики. Вони були націлені на докорінне поліпшення навчально-виховної роботи шкіл та комсомольських і піонерських організацій, на викорінення формалізму у викладанні» [3, арк. 3].

Окремо відзначимо залучення дітей до різного виду змагань і конкурсів. У другій половині червня 1947 р. пройшла обласна виставка дитячого малюнка. 15 учнів були нагороджені грошовими преміями. Проводилися районні, міські, обласна спартакіади учнів з різних видів спорту. Переможці взяли участь у республіканській спартакіаді. У червні 1949 р. переможці обласних змагань стали учасниками республіканського

зльоту юних художників та юних туристів-краєзнавців (35 учнів). У червні 1950 р. організовано перший обласний огляд художньої самодіяльності школярів. Кращі колективи виступили на республіканському огляді художньої самодіяльності, отримали грамоти і грошові премії. Відмінники навчання у червні-липні 1950 р. були нагороджені екскурсійними путівками у Київ (77 учнів), Москву (16 учнів), Дніпропетровськ (39 учнів), Одесу (25 учнів). У липні 1948 р. 30 кращих учителів області одержали путівки на екскурсію визначними місцями України [2, с. 167, 169].

Щороку на засіданнях ради обласного відділу освіти і методичної ради інституту підвищення кваліфікації вчителів заслуховувалася інформація про діяльність 3-5 окружних та міських відділів освіти і методичних кабінетів. У інституті обов'язковими стали щоквартальні наради-семінари завідувачів методичних кабінетів і голів методичних об'єднань.

Із 1948 р. поширеною практикою стало проходження курсів підвищення кваліфікації республіканського і всесоюзного рівнів. Так, у червні 1950 р. 37 учителів української мови і літератури Закарпатської області пройшли курси підвищення кваліфікації при Інституті української мови і літератури АН УРСР у Києві. У листопаді 1950 р. для вивчення передового досвіду роботи шкіл м. Ленінград відряджено 7 вчителів шкіл області [2, с. 169].

Для пропагування комуністичних ідей використовувалося професійне свято – День вчителя. Так, 5 березня 1950 р. в приміщенні Закарпатської державної обласної філармонії Ужгородський окружком КП(б)У та окружний відділ народної освіти провели черговий День вчителя за участі 232 педагогів. Для присутніх прочитали лекції «Вчення Леніна та Сталіна про соціалістичну державу», «Матеріалістичне вчення про походження та розвиток мови», інструктивні доповіді «Про завдання вчителів у підготовці до випробувань та до нового навчального року», «Про масово-політичну роботу в період проведення виборів до Верховної Ради СРСР та весняної сівби» [11, арк. 92]. Після ідеологічної обробки дали концерт.

Середні спеціальні заклади Закарпаття розвивалися на основі установ, які діяли у 1920-1930-х роках. Це учительські семінарії, торговельна академія, промислові та сільськогосподарські школи. У перші радянські роки запрацювали Ужгородський технікум радянської державної торгівлі, Мукачівський кооперативний технікум і Виноградівський політехнічний технікум (1945 р.), Ужгородське училище прикладного мистецтва, Ужгородське музичне училище і Мукачівський сільськогосподарський технікум (1946 р.), Хустське училище культури і Хустський лісотехнічний технікум (1947 р.).

Окремі середні спеціальні заклади проіснували нетривалий час. Хустське педучилище створене в 1945 р., а в 1950 р. включено до складу Мукачівського педучилища (1945 р.). На базі Ужгородського педучилища у 1950 р. створено дворічний учительський інститут, який через чотири роки приєднано до УжДУ.

Працівників середньої ланки готували два медичні училища. Спочатку в 1946 р. в Хусті та Берегові відкрили курси медичних сестер, які згодом реорганізували в медучилища.

23 березня 1950 р. провели нараду працівників технікумів і училищ Закарпатської області. Секретар обкому КП(б)У М. Бойко доповів «Про стан і завдання ідейно-політичної і виховної роботи в технікумах і училищах області». В обговоренні доповіді виступило 12 осіб. Дехто «в порядку самокритики» висловився про те, що керівники і викладачі не відвідують гуртожитки, тому мало знають потреби студентів, хтось винуватив міськкоми і окружками КП(б)У і ЛКСМУ, що вони «слабо вивчають» ідейно-виховну роботу технікумів й училищ. Найбільший резонанс викликало повідомлення про те, що міністерством комунального господарства УРСР у Виноградівський технікум направлено людей, «не розуміючих викладацької роботи та політично чужих». Начебто викладач електротехніки Бочковський «в своїх лекціях принижував досягнення Радянської техніки і схвально відгукувався про американську та німецьку техніку», а також «обурювався

радянськими порядками і вів антирадянські розмови серед викладачів та студентів» [12, арк. 7].

Відкриття першого на Закарпатті університету викликало великий резонанс серед краян. Питання про утворення вищого навчального закладу на Закарпатті постало після підписання договору про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 року. 19 липня 1945 р. спільною постановою секретаріату Центрального комітету Комуністичної партії Закарпатської України та Народної Ради Закарпатської України створювався Закарпато-Український Університет. Для організаційної роботи створено комісію з 11 осіб, яку очолив уповноважений у НРЗУ справах освіти І. Керча. Спочатку «технічним організатором університету» працював М. Небесник, а у відповідності до наказу НРЗУ від 27 вересня 1945 р. роботу з організації «Державного Закарпато-Українського університету» очолив С. Добош.

Не могло бути й мови про створення вишу без офіційної згоди партійного і радянського союзного і республіканського керівництва. За словами Р. Офіцинського: «Хоча Закарпатська Україна до 24 січня 1946 року перебувала поза юрисдикцією Радянської України і Радянського Союзу, проте у Києві 18 жовтня 1945 року з'явилася постанова Ради народних комісарів УРСР і Центрального комітету КП(б)У «Про відкриття державного університету в м. Ужгороді» [13, с. 206]. Підписали його голова РНК УРСР М. Хрущов та секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко.

Наказом управління вищої школи при РНК УРСР від 29 жовтня 1945 р. встановлювався контингент студентів у кількості по 30 студентів для історичного і біологічного факультетів, по 60 студентів для філологічного і медичного. Управління вищих шкіл НКО УРСР, управління в справах вищої школи при РНК УРСР, управління навчальних закладів народного комісаріату здоров'я УРСР мали забезпечити університет професорсько-викладацьким складом [14, арк.6-6 зв.]. Наказом народного комісаріату освіти УРСР від 5 листопада 1945 р. призначено ректора «Закарпатського державного університету» А. Курішка, який приступив до виконання

обов'язків 27 листопада 1945 року [13, арк. 203]. Спочатку запрацювали підготовчі курси, а з 1 лютого 1946 р. за парти сіли перші студенти: 168 юнаків і дівчат з різних міст і сіл України розпочали студентське життя. Навчальний процес почався на чотирьох факультетах – історичному, філологічному, біологічному та медичному.

Три з 8 пунктів спільної постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У про відкриття університету, разом з організаційними моментами (відкриття, встановлення контингенту студентів, кадрове і матеріальне забезпечення) стосувалися наповнення бібліотеки університету. Зокрема, комітет у справах політосвітніх установ при Раднаркомі УРСР мав надіслати 10 тис. прим. «навчальної, наукової, політичної та художньої літератури» [15, арк. 123]. Ще 20 тис. прим. мав передати Укркнигокультторг і 10 тис. АН УРСР.

Університету передали 5 будинків у центрі Ужгорода для навчальних занять і квартир професорсько-викладацького складу. На організацію вишу виділили 5 млн. пенге, або 2 млн. крб. [16, арк. 1-2].

Вступні випробування до університету проводилися із 1 по 20 вересня, а зарахування студентів із 20 по 25 вересня 1945 року. Крім того, 12-14 жовтня 1945 р. були проведені додаткові іспити, а з 15 жовтня запрацювали підготовчі курси. Заняття у новоствореному університеті розпочалося 1 лютого 1946 року.

У серпні 1946 р. відбувся другий набір студентів у кількості 180 осіб. На початку 1946/1947 н. р. у відповідності до наказу міністерства вищої освіти СРСР утворено хімічний факультет, відкриті постійно діючі підготовчі курси на 150 осіб, а в січні 1947 р. – заочне навчання на історичному і філологічному факультетах [17, с. 21]. Протягом навчального року в університет прибули 23 викладачі, тут працювали й уродженці Закарпаття [18, арк. 3-4].

На 1 липня 1946 р. було вже 15 кафедр, на яких працювало 42 викладачі. Серед них: 1 професор, 9 доцентів, 14 старших викладачів, 11 викладачів, 8 асистентів. У цьому ж році Рада міністрів СРСР віднесла

Ужгородський державний університет до першої категорії вузів і передала його міністерству вищої освіти Радянського Союзу.

Викладачі і студенти університету знаходилися під прискіпливою увагою партійного керівництва. У доповідній записці ректора А. Курішка «Про стан Ужгородського державного університету» зазначалося: «Університет не забезпечений висококваліфікованим професорським персоналом. Із дев'яти професорських одиниць, передбачених штатним розписом, всі залишилися вакантними... Із 17 доцентських одиниць штатного розпису тільки 11 мають вчене звання». Із місцевих кадрів, які мали відповідну освіту, в штаті перебувало лише 5 (із 50 штатних одиниць), 3 викладачі працювали погодинно, 2 перебували на посадах штатних наукових співробітників ботанічного саду [19, арк. 12]. 30% всіх викладачів були членами Комуністичної партії. Позапартійні викладачі перебували під посиленням ідеологічним контролем.

У січні 1947 р. у зв'язку із постановою ЦК КП(б)У про стан роботи парторганізації в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка відбулися партійні збори і в Ужгородському державному університеті. На зборах були присутні секретар Ужгородського міськкому КП(б)У М. Єфименко і представники обкому КП(б)У. Секретар парторганізації університету Майданик доповів про недоліки щодо «індивідуального виховання студентства і професорсько-викладацького складу». Всі 9 мовців відзначили низьке ідейно-політичне виховання студентів і викладачів, серед студентів виявлені «елементи чужої ідеології», а серед викладачів – «елементи аполітичності, ... кастової замкненості» [20, арк. 6]. Конкретних осіб не називали.

Показовою є березнева 1947 р. постанова обкому КП(б)У «Про викладання суспільних наук в Ужгородському університеті». Керівництво університету мусіло «серйозно перебудувати роботу кафедр як науково-педагогічного колективу, що формує ідеологію студентства і робить ідейно-політичний вплив на інші кафедри» і зобов'язувалося «забезпечити у

викладанні більш глибоке і політично загострене висвітлення боротьби нашої партії, Леніна і Сталіна з ворожими буржуазно-націоналістичним ухилами і концепціями. Ґрунтовно підняти ідейно-політичний рівень лекцій і семінарів». Вважалося, що в університеті «переважають студенти із місцевого населення, які виховувалися в умовах буржуазної школи, в душі ворожої нам ідеології» [20, арк. 18-19].

Не випадково кафедра основ марксизму-ленінізму в 1946-1947 рр. вже складалася із 6 осіб, які мали серйозний партійний стаж та освіту (Академія комуністичного виховання ім. Н.К. Крупської тощо). Курс основ марксизму-ленінізму читався на всіх факультетах. При кабінеті марксизму-ленінізму викладачі відповідної кафедри змушені були проводити тематичні консультації. Проводилися виставки найкращих студентських конспектів із цього предмету. При кафедрі працював студентський гурток із вивчення творів. На думку секретаря Закарпатського обкому з пропаганди О. Карпенка, результати зимової і літньої сесій в університеті показали задовільні знання студентами предмету. Проте на екзаменах і заліках у деяких студентів виявили слабкі знання. Названо студента історичного факультету Гроловича, який не розумів різниці між поняттями «партія» і «клас», не відповів на питання про організаційні основи марксистської партії, не орієнтувався у питаннях міжнародного становища; студента філологічного факультету Туряницю, який не знав, хто такі народники, не відповів на питання про походження класів і класової боротьби; студентку медичного факультету Шпаковську, яка нічого не знала про події в Індонезії, не могла показати її на карті; студента біологічного факультету Кревсяк, який стверджував, що в Угорщині в результаті останніх подій влада перейшла в руки комуністів; студента цього ж факультету Сойкова як такого, що не знає хто такі українсько-німецькі націоналісти.

Практикувалося для наочності в лекціях використання краєзнавчого матеріалу. «Приводили приклади із життя Закарпатської області, де з'явилися паростки нового у всіх сферах життя (колгоспи, стахановці і т.д.) і де новому

приходиться вести боротьбу зі старим, за яке хватається класовий ворог. У темі «Класи і класова боротьба» використано місцевий матеріал, який характеризує загострення класової боротьби в західних областях України і в Закарпатській області на сучасному етапі», – йдеться в документі [20, арк. 31].

Члени кафедри основ марксизму-ленінізму у 1946/ 1947 н. р. провели 2 конференції (по одній на семестр) «Новий п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства УРСР» та «Шляхи завершення побудови соціалізму і поступовий перехід від соціалізму до комунізму» [20, арк. 32]. Погляньмо на «План культосвітньої та політико-виховної роботи Ужгородського державного університету на 1-й семестр 1946/1947 н.р.». У вересні-місяці пропонувались ідеологічні заходи на загальних зборах працівників університету і засіданнях кафедри «Світове значення російської літератури», «Ідеологічна робота в сучасних умовах», «Великий російський вчений-дарвініст Северцев», «Буржуазно-націоналістичні перекручення в літературі», «Буржуазно-націоналістичні перекручення в історії України» [21, арк. 1]. Члени кафедри читали лекції поза межами університету. Так, за два місяці, у грудні 1946 та січні 1947 р., було прочитано 166 лекцій, зокрема про:

Державний устрій СРСР.

Вчення Леніна-Сталіна про державу. Дружба народів СРСР.

Керівна роль більшовицької партії в системі Радянської держави.

Радянська демократія – найпослідовніша демократія в світі.

Сталінська конституція – найдемократичніша Конституція в світі.

Буржуазна Конституція і виборчий закон.

Про журнали «Ленінград» і «Звезда».

Возз'єднання українських земель в єдину Українську Радянську державу.

Про радянську демократію – демократію вищого типу.

Про комуністичне виховання дітей в школі.

Сім'я і школа.

Про значення ідеологічної роботи і т.д. [20, арк. 1-2].

Під пильною увагою знаходилися інші «ідеологічні» кафедри – української літератури, російської і західноєвропейської літератури, всесвітньої історії, історії СРСР. «З боку низки викладачів як наприклад викладач історії народів СРСР – кандидат історичних наук Сміян, мали місце прояви буржуазно-націоналістичної ідеології..., а викладач всесвітньої історії Лелекач і зав. кафедрою російської літератури кандидат філологічних наук Воскресенський, викладач історії народів СРСР ще у недостатній мірі володіють марксистською методологією, внаслідок чого скочуються на шлях вульгаризації», – зазначав головний ідеолог області Я. Карпенко [20, арк. 41]. У висновках він відзначив: «Одним із найбільших недоліків у викладанні суспільних наук є те, що низка викладачів, при роз'ясненні питань теорії, недостатньо використовує факти сучасності із внутрішньої і зовнішньої політики нашої партії. Окремі викладачі (Сміян, Потушняк) у своїх лекціях не дають різкої більшовицької критики буржуазного світогляду і, більше того, припускалися помилок в трактуванні питань теорії. Так, наприклад, кандидат історичних наук, доцент, викладач історії СРСР Сміян, в своїй статті, опублікованій в місцевій газеті, припустився низки грубих помилок» [20, арк. 42-43]. Критикували викладачку кафедри історії СРСР Є. Кондор, викладача кафедри всесвітньої історії М. Лелекача.

В інформації О. Карпенка до секретаря ЦК КП(б)У в липні 1947 р. «Про деякі факти прояву ворожої ідеології в Закарпатській області» окремо відзначено кандидата історичних наук, завідувача кафедри історії СРСР, декана історичного факультету П.К. Сміяна. Його критикували за статтю «Українські націоналісти – вороги українського народу», опубліковану в газеті «Молодь Закарпаття». Комуністичні цензори звинуватили автора в тому, що він «підспівує українсько-німецьким націоналістам», викривляє правду, що в 1918 р. українські націоналісти були фактичними господарями України. П. Сміяну закинули помилкові твердження про те, що «в жовтні 1917 р. український народ повів боротьбу проти царизму за встановлення пролетарської влади» та «український народ вигнав в 1918 р. німців з

України». Як йшлося в інформації: «В останньому випадку тов. Сміян припускається подвійної помилки – стає на позиції школи Грушевського про безбуржуазність українського народу й ігнорує вирішальну роль братської допомоги великого російського народу і роль В.І. Леніна та Й.В. Сталіна у визволенні України від німецьких окупантів у 1918 р.» [20, арк. 14].

Закарпатський обком КП(б)У звернувся до ЦК КП(б)У з проханням відмінити постанову про призначення завкафедрою П. Сміяна. Щоб уникнути переслідувань, П. Сміян перевівся на посаду завідувача кафедри історії Львівського педінституту (1947-1949 рр.). У 1949-1950 рр. працював доцентом кафедри історії Красноярського педінституту. У 1950 р. був репресований за зберігання «націоналістичної» літератури, засуджений на 10 років позбавлення волі. У 1955 р. повністю реабілітований з поверненням усіх прав і стажу роботи. До 2001 р. він працював у Луцькому педінституті (Волинському національному університеті ім. Лесі Українки) [22; 23, с. 46-47].

«Розробляючи плани лекцій кафедра (історії СРСР – авт.) особливу увагу приділяла питанням викриття буржуазно-націоналістичної концепції «школи» Грушевського про походження слов'ян, Київської держави, визвольної боротьби українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького, возз'єднання України з Росією», – йшлося у звіті секретаря обкому партії з пропаганди в управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У «Про роботу кафедр суспільних наук Ужгородського державного університету станом на 1-е квітня 1948 р.» [24, арк. 10]. Це ж стосувалося і кафедри загальної історії у контексті викладання історії Польщі (період XVII ст.), де показували гетьманів Виговського, Дорошенка, Мазепи, Орлика як зрадників українського народу, які намагалися відірвати український народ від російського народу і передати Україну в колонію іноземних загарбників [24, арк. 13].

При обговоренні статті П. Сміяна на спільному засіданні кафедр суспільних наук і на «літературних середах» редакції газети «Закарпатська

Україна» викрили «прояви ворожої ідеології з боку викладача кафедри археології та етнографії Ужгородського університету – члена НСПУ Ф.Потушняка» [25, арк. 32]. У 1947 р. Ф. Потушняк пройшов курси підвищення кваліфікації на кафедрах археології й етнографії Московського університету, провів відкриті лекції з навчальних предметів, що отримали високу оцінку московських педагогів. 5 червня 1947 р. йому надали вчене звання доцента.

1 серпня 1947 р. на зборах інтелігенції Ужгорода секретар обкому КП(б)У Г. Пінчук виголосив доповідь «За подальше піднесення ідеологічної роботи в Закарпатті». В обговоренні виступило 12 осіб. Завкафедри української літератури УжДУ Ясько заявив: «Письменник Потушняк ще не крокує разом з народом, його творчість не служить справі укріплення соціалістичного устрою, тому, що він до цього часу знаходиться в полоні буржуазної ідеології, не звільнився від вантажу старих грубих помилок націоналістичного змісту» [20, арк. 50].

2 серпня 1947 р. відбулися закриті університетські партійні збори із обговорення закритого листа ЦК ВКП(б) про справу Ключової і Роскіна. Із присутніх 23 комуністів (це були літні канікули) виступили 8. Виконувач обов'язків проректора університету В. Теряєв закликав посилити боротьбу з ворожою ідеологією. Завідувач кафедри основ марксизму-ленінізму М. Редько звинуватив викладача латинської мови Сулінчака, що той хвалив вищі Чехословаччини та інших державах, «плазував перед буржуазною наукою і культурою» [20, арк. 55]. Доцент цієї ж кафедри В. Аркадов відзначив: «Викладачі Лелекач (викладач всесвітньої історії) і Симулик, а також бувший викладач етнографії і археології Потушняк, виховувались в університетах буржуазних держав, їм притаманна буржуазна ідеологія. Твори Потушняка, як в минулому, так і тепер, які були подані ним до друку, проникнуті ворожою ідеологією. У своїй практичній роботі вони допускають помилки, не виправляють ці помилки і не видно, щоб вони намагались їх виправити» [20, арк. 56]. Сам же промовець закінчив Комуністичний

університет і навчався 4 роки в аспірантурі, правда дисертацію не захистив [20, арк. 19]. На зборах ухвалили резолюцію щодо поліпшення ідеологічної роботи в університеті.

У резолюції вказувалися факти легальної та нелегальної еміграції студентів із Радянського Союзу: «...в результаті слабо поставленої внутрішньосоюзної виховної роботи були випадки оптації в Чехословаччину з боку студентів-комсомольців (Лісович), а також спроби втечі за кордон (студент Данко)» [20, арк. 64].

Тоді ж обком КП(б) в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Виноградові, Хусті провів міські збори інтелігенції «За подальший підйом ідеологічної роботи на Закарпатті». З доповідями виступили секретарі обкому Туряниця, Пінчук, Карпенко, обласний прокурор Андрашко. В інших окружних центрах лектори обкому прочитали лекції про радянський патріотизм. В області тоді працювало 150 гуртків для інтелігенції з вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)», де займалося 2400 слухачів [20, арк. 57].

На вимогу ЦК КП(б)У відділ обкому з пропаганди і агітації 12 серпня 1947 р. надіслав до Києва на перевірку статті Ф. Потушняка, П. Лінтура, П. Сміяна. Упродовж 1947 р. Ф. Потушняка звинуватили у тому, що плазує перед західноєвропейською культурою, захищає реакційну філософію, виступає проти партійності в літературі тощо [25, с. 35]. Ф. Потушняка критикували переважно як письменника і в наступні роки.

Про те, як писати історію Закарпаття можемо судити з лекцій першого секретаря обкому партії І.Д. Компанця [26, арк. 1-133]. На 133 сторінках машинопису подано дороговказ історикам і письменникам краю.

Закарпаття не обминула лисенківщина – специфічний період у сільськогосподарській і біологічній науці та практиці, пов'язаний із проявом культу особи президента ВАСГНІЛ, академіка Т. Лисенка, у результаті чого припинено перспективні наукові дослідження. Почалася «лисенківщина» в серпні 1948 р., коли сесія Всесоюзної академії сільськогосподарських наук у Москві закріпила «перемогу соціалізму» в біології. Це відлунило на

біологічному факультеті УжДУ. Так, завідувач відділу пропаганди і агітації Закарпатського обкому КП(б)У Дзюба у грудні 1948 р. надіслав у Москву в ЦК ВКП(б) «Інформацію про викладання біологічних наук в Ужгородському університеті». Перевірка встановила, що «викладання біологічних наук в університеті ... проводилося на надзвичайно низькому ідейно-теоретичному рівні. Студенти не виховувалися в дусі передової мічурінської матеріалістичної біології. Викладання біологічних наук велось за програмами і підручниками, які були просякнуті вейсманізмом... Більше того низка викладачів беззастережно проповідували в своїх лекціях менделізм і морганізм» [24, арк. 25-29]. За лекції з генетики під критику потрапила доцент Панафутіна, з гістології – доцент Краснопольська. За курс загальної біології критикували завкафедри, кандидата біологічних наук Рogaля, його лекції «прочитані на низькому ідейно-теоретичному і науковому рівні, внаслідок цього в слухачів не виробилося правильного погляду на мічурінську агробіологічну науку».

Також Рogaля розкритикували за статтю «Уродливість домашніх тварин і їх спадковість» у першому номері наукових записок держуніверситету 1947 року. Партійним ідеологам не сподобалися його слова: «Спадковість цих виродливостей пов'язується в останній час зі змінами в хромосомному апараті ядра клітини, що і передає їх по спадковості. Таким чином, можна думати, носіями спадковостей і різних аномалій є хромосомний апарат». Рogaля звинуватили у «вейсманістській» позиції.

Працівники Ботанічного саду УжДУ потрапили під підозру за відсутність зв'язку з «практикою соціалістичного господарства, показ досягнень Мічуріна-Лисенка». Зауваження отримала і кафедра основ марксизму-ленінізму, бо «не своєчасно замітила помилок у викладанні біології, слабо допомагала біологам в оволодінні теорії марксизму-ленінізму» [24, арк. 27].

Учені намагалися відстояти свої погляди. На засіданні вченої ради Ужгородського державного університету 24 вересня 1948 р. виступив

кандидат біологічних наук, доцент Мершиков, який казав, що у біології нема боротьби двох напрямків. Доцент Рогаль заявив, що замість боротьби з менделізмом треба боротися з механічними установками, які переносяться на живі організми. Проте їх звинуватили у «слабій теоретичній підготовці і незнанні вчення Мічуріна-Лисенка». А 19 листопада 1948 р. на бюро обкому заслухали питання про викладання на біологічному факультеті УжДУ і визначили «практичні заходи з усунення наявних недоліків» [24, арк. 28-29].

На 1 січня 1950 р. в університеті навчалось вже 820 студентів стаціонарного і 590 студентів заочного відділень. Для масових заходів використовували клуб площею 250 м² (колишня церква), фізкультурний зал 210 м². Працювали драматичний (15 осіб), хоровий (89 осіб), музичний (27 осіб), духовий (18 осіб), танцювальний (16 осіб), літературний (12 осіб) гуртки [27, арк. 2].

Отже, відкриття університету мало велике значення для «виховання радянської інтелігенції». Місцева інтелігенція піддалася наймасованішому пресингу з боку держави в умовах «жданівщини», «лисенківщини» тощо. У цілому головним у сфері освіти в Закарпатській області 1946-1950 рр. стало утвердження радянської системи навчання і виховання. Обласна влада дбала про поліпшення матеріального стану шкіл, навчально-виховного процесу за радянськими навчальними планами, забезпечення школи кадрами, ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення. На Закарпаття прибули сотні вчителів з інших областей Української РСР, створено умови для підготовки місцевих вчителів. Для вирішення поставлених завдань використовувалися адміністративно-командні методи, а діяльність середніх спеціальних закладів й Ужгородського університету перебувала під пильним контролем партійних органів та органів державної безпеки.

5.2. Становлення мережі «соціалістичної культури»

Зміни у духовному житті суспільства на Закарпатті 1944-1950 рр. відповідали формулі радянзації 1920-1930-х рр.: партійно-державна монополія на розвиток освіти і культури [28, с. 50; 29]. У березні 1945 р. постановою Народної Ради Закарпатської України утворено відділ культурно-просвітницької роботи. До створення 22 січня 1946 р. Закарпатської області, відділ підпорядковувався НРЗУ, а коли Закарпатська область стала адміністративною одиницею УРСР, відділ підпорядковували Комітету в справах культурно-просвітницьких закладів при Раді Міністрів УРСР [30, арк. 2].

Працівникам відділу культурно-просвітницької роботи Закарпатського облвиконкому у 1947 р. встановлена така заробітна плата (разом з доплатами): завідувач відділу – 1 400 крб.; заступник завідувача старший інспектор – 1 190 крб.; два старші інспектори – по 880 крб.; начальник сектора бібліотек – 880 крб.; старший інспектор по бібліотеках – 790 крб.; інспектор по кадрах 600 крб.; старший бухгалтер – 690 крб.; статист-секретар – 500 крб.; кур'єр-прибиральниця – 260 крб. [31, арк. 1]

У відповідності до наказу Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді міністрів УРСР від 11 липня 1946 р. серед премійованих грошовими преміями у розмірі 500 крб. було п'ятеро закарпатців: В.Г. Звонар – директор окружного будинку культури м. Іршава; Є.М. Шерегій директор Хустського окружного будинку культури; І.В. Лендел – заввідділом Іршавської округи; М.І. Штимац – інспектор Воловської округи; М.С. Луцав – старший інспектор Мукачівського відділу.

Одним із пріоритетних завдань відділу культурно-освітньої роботи було створення закладів для підготовки профільних фахівців. Комітет у справах культурно-освітніх установ при Раді міністрів УРСР від 9 серпня 1946 р. заснував у Мукачеві технікум політосвіти в складі трьох відділів: бібліотечного, клубного і художньої самодіяльності [32, арк. 3]. Встановлювався контингент набору на 1946/1947 н. р. у кількості 120 осіб.

Завідувач обласним відділом культосвітньої роботи Зозуляк і директор Мукачівського технікуму політосвіти Васильєв до 20 серпня 1946 р. мали підібрати придатні приміщення для навчального корпусу і гуртожитків.

Із невідомих причин технікум перенесли у Хуст (пізніше в Ужгород). Новостворений навчальний заклад мав украй убогі умови для навчання і проживання студентів. Через відсутність приміщень розпочали навчання аж навесні 1947 року. За планом прийому передбачалося 120 студентів, а приступила до навчання лише одна група бібліотекарів у складі 36 осіб [33].

Наказ Закарпатського обласного відділу культосвітньої роботи від 9 липня 1947 р. «Про заходи по набору студентів до Хустського технікуму підготовки культосвітніх працівників» [34, арк. 7] спрямований на врегулювання проблемної ситуації. Технікум готував завідувачів окружних будинків культури і бібліотек, керівників художньої самодіяльності, але з жодного іншого округу, крім Хустського, заяв з приводу вступу не надійшло. Це поставило під загрозу виконання плану набору.

У 1947 р. в Закарпатській області за штатним розписом мало бути 1 216 працівників культурно-просвітницької сфери, а працювало 1 199, із них 1 029 місцевих. Завідувач обласним відділом культурно-просвітницької роботи М. Фрідманський відзначав, що «якісний склад працівників к/п закладів дуже низький» [35, арк.3, 5, 9.]. Тому було скликано 342 окружні дводенні семінари працівників окружних і сільських культпросвітніх закладів, а також 10 обласних семінарів завідувачів та інспекторів окружних відділів, завідувачів окружних бібліотек, бібліотекарів, художніх керівників гуртків.

У 1947 р. Комітет у справах культосвітніх закладів УРСР направив у Закарпатську область 44 випускників. На місце прибуло тільки 6, із них 2 закінчили Львівський технікум, 1 – Дніпропетровський університет, 1 – Чернівецький технікум, 1 – Кам'янець-Подільський технікум, 1 – Київський технікум. Працівникам, які прибули на роботу, не створили матеріально-побутових умов. Не маючи змоги отримати квартиру, вони поверталися додому.

У 1949 р. серед 1234 працівників культурної сфери було: 1 031 українець, 75 росіян, 11 євреїв, 117 представників інших національностей. За партійністю: членів і кандидатів у члени ВКП(б) – 206, комсомольців – 516. За освітою: вища – 25 (8 зі спеціальною); середня – 528 (96 зі спеціальною); початкова – 681. За статтю: 773 чоловіки і 461 жінка. Із місцевого населення у сфері культури працювало 1 042 працівники [36, арк. 40].

Закарпатці активно залучаються до культурних процесів, що відбувалися в усій Українській РСР. Закарпаття було широко представлено на IV Республіканській виставці самодіяльного образотворчого мистецтва в Києві на початку січня 1946 року (622 експонати) [32, с. 1].

На відділ культурно-просвітньої роботи покладалися обов'язки з підготовки і проведення комуністичних свят. Це видно з наказу Закарпатського обласного виконавчого комітету від 29 квітня 1946 р. за підписом І. Туряниці «Про проведення 1 травневих свят по відділах облвиконкому». 1 і 2 травня були вихідними. 1 травня проходила демонстрація в Ужгороді, в якій брали участь всі працівники відділів [30, арк. 2].

Завідувачі відділів облвиконкому забезпечували явку підлеглих о 9 год. ранку за московським часом біля будинку облвиконкому. Тут формувались колони по вісім осіб. У колоні чітко прописувалися місця відділів облвиконкому, хто і за ким мав іти. За дисципліну в колоні відповідав заввідділу та його заступник. Визначені службовці несли прапори, портрети вождів, транспаранти. Колона рухалася затвердженим маршрутом: пл. Корятовича, вул. Мала Мостова, вул. Суворова, Сталінградська наб., Червона пл., вул. Собранецька, пл. Корятовича, де відбувався мітинг. 1 травня о 16 год. проходили масові гуляння на площах Корятовича і Сталіна, у парку.

Цей парк культури і відпочинку відкрили за вказівкою з Києва спеціально до «першотравневих свят». Для оформлення міста першотравневими гаслами, портретами і плакатами витратили 102 150 крб.

Було закуплено портрети різних розмірів членів політбюро ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, керівників УРСР, маршалів СРСР, героїв СРСР, героїв Соціалістичної праці, партизанів і «передових людей Закарпаття» [37, арк. 1, 3].

Збереглися матеріали про підготовку й проведення першотравневих свят, Дня друку, Дня перемоги в 1950 р. [38, арк.20-21] 1 травня проводились окружні збори завідувачів клубів, бібліотек, керівників художньої самодіяльності. До цього в рамках місячника ремонту культосвітніх закладів у клубах і бібліотеках робили внутрішню і зовнішню побілку, прибирали прилеглу територію. Культурно-освітні заклади оформляли портретами керівників комуністичної партії і радянського уряду. У колгоспах, бригадах, радгоспах, МТС, клубах і бібліотеках читали лекції за тематикою обласного лекційного бюро, проводили бесіди за матеріалами газет і журналів до Дня 1 травня, Дня друку, Дня перемоги, випускали стінгазети і «бойові листки». У клубах і бібліотеках організовували літературні вечори, конференції читачів, колективне прослуховування радіо, патефонних пластинок із записами В. Леніна та Й. Сталіна. Кульмінацією були масові гуляння – виступи хорових колективів, концертних груп, спортивно-фізкультурні змагання, народні танці тощо.

Аналогічно проходили відзначення десятиріччя «возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі» та навіть господарські кампанії (підготовка і проведення весняної сівби 1950 р.) [38, арк. 22-31].

На працівників культури покладалися важливі ідеологічні завдання. Навесні «першого року Сталінської п'ятирічки» склали плани культурно-побутового обслуговування населення. Ішлося про проведення п'ятиденних окружних і кущових нарад культурно-освітніх працівників щодо підготовки виборів до Верховної Ради СРСР і весняної сівби. Організували проведення політінформацій в полі під час обідньої перерви і культосвітніх установах у вільний від роботи час, випуск стінних і польових газет, в яких мали «показувати кращих людей та викривати ледарів, що відхиляються від чесної

праці» [30, арк. 6]. Задіяли також пересувні агіткультбригади і бібліотеки, «агітаторів десятихаток», сільську інтелігенцію, учнів старших класів, студентів технікумів, службовців радянських установ.

Під час підготовки виборів до Верховної Ради УРСР завідувачі міських і окружних відділів культосвітньої роботи та керівники культурно-освітніх установ мали «врахувати необхідність диференційованої організації агітаційно-масової та культурно-освітньої роботи з кожною групою населення і зокрема на виборчій дільниці» [30, арк. 27]. Завідувачі міських і окружних відділів культурно-освітньої роботи 1, 5, 10, 15, 25 числа кожного місяця прозвітували за виконану роботу.

Культпросвітні установи мали організувати «глибоке вивчення трудящими конституції СРСР та УРСР, Положення про вибори до Верховної Ради УРСР, роз'яснюючи трудящим переваги радянської виборчої системи над виборчою системою капіталістичних країн, показуючи різницю між правами, якими користуються громадяни Радянського Союзу і капіталістичних країн, пояснюючи силу Сталінської дружби народів СРСР і насамперед допомогу братнього російського народу народові Радянської України і, зокрема, Закарпатської області, в дні Великої Вітчизняної війни та в мирний період» [39, арк. 2].

Завдання, які ставилися перед культурно-освітніми закладами області, впливали з політичних кроків радянської влади. 1948-й став для Закарпаття роком початку суцільної колективізації. 3 із 9 головних завдань обласного відділу у справах культурно-освітніх установ у цей рік стосувалися аграрної тематики [40, арк. 2-3]. Зокрема, проводилися кущові семінари з працівниками окружних і сільських установ, де вивчалися постанови Пленумів ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У «Про піднесення сільського господарства у післявоєнний період» та постанову Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 5 січня 1948 р. «Про заходи до піднесення і проведення весняної сівби та інших сільськогосподарських робіт, дальшого піднесення громадського тваринництва в 1948 році». Підбирали культорганізаторів, бесідників і читців

для всіх колгоспних і тракторних бригад, ланок, земельних громад для бесід, голосних читок газет і літератури. З метою популяризації кращих масових пісень радянських поетів і композиторів провели у всіх округах короткотермінові семінари сільських і колгоспних заспівувачів.

Діяло обласне лекційне Бюро (85 лекторів), окружні та міські лекторські групи (652 лектори), сільські лекторії (1725 лекторів). У 1948 р. прочитано 21 611 лекцій за участі 1 736 690 осіб [40, арк. 28].

Агітація і пропаганда здійснювалася з використанням існуючих технічних засобів, зокрема магнітофонних апаратів. Проте окружні будинки культури і сільські клуби їх майже не використовували [41, арк. 18]. Лише в Мукачівській окрузі магнітофони частково задіяли в пропаганді агротехнічних знань, а більшість культурно-освітніх закладів області обмежилися переважно записами на магнітофонні плівки виступів гуртків художньої самодіяльності. Перевіряли використання магнітофонних апаратів працівники облвідділу і обласних культурних установ. Щомісячно окружні та міські відділи звітували облвиконкому про слухання лекцій, доповідей, концертів із магнітофонів.

Культосвітніх працівників залучали до відзначення щорічних комуністичних свят і річниць – Першого Травня, Перемоги над Німеччиною, ВЛКСМ, Великої Жовтневої соціалістичної революції, зустрічі Нового року. Традиційні для Закарпаття християнські свята комуністи намагалися викоринити антирелігійною пропагандою і поширенням атеїзму [42].

На початок 1950 р. мережа клубних закладів радянського зразка в області була сформована. Діяли обласний будинок народної творчості, 13 окружних і міський будинок культури, 420 сільських клубів, 110 сільських хат-читалень, колгоспний клуб, клуби товариств «УТОС», «УТОГ», 54 профспілкові клуби, 94 червоні кутки [36, арк. 3]. На місці колишніх осередків «Просвіти», товариства ім. Духновича, закритих церков була створена масштабна мережа сільських клубів, що об'єднували під одним дахом бібліотеку і кінотеатральний зал для «комуністичного виховання

людей», особливо молоді [43, с. 377]. Те ж відбувалося і в спорті. Протягом 1945-1950 рр. на Закарпатті створювалися добровільні спортивні товариства (ДСТ). Їхні назви відображали дух епохи: «Червона зірка» (об'єднувала спортсменів лісової промисловості); «Більшовик» (згодом «Іскра», «Буревісник», «Авангард» об'єднувала спортсменів виробничих колективів); «Спартак» (промислові артілі, навчальні заклади); «Урожай» (МТС); «Динамо» (правоохоронні органи). Керівники ДСТ не мали відповідної фізкультурної освіти, але на «семінарах та нарадах набирались досвіду організаторської роботи» [44, с. 315].

Трагічно склалася доля першого голови обласного комітету фізкультури і спорту В. Федака, якого безпідставно, з політичних мотивів звільнили з посади і засудили на 25 років ВТТ. Широкого поширення набуло соціалістичне змагання серед працівників культури. Уже 21 червня 1946 р. клуб с. Невицьке викликав на змагання клуб с. Кам'яниця. Змагання відбувалося за багатьма показниками – ремонт клубу, забезпечення обладнанням, створення драматичного, танцювального і фізкультурного гуртків, ліквідація неписьменності, облагородження території [45, арк. 1-2]. Змагалися культурно-освітні працівники Хустської округи із своїми колегами з м. Виноградів і с. Волове. Своїм завданням культурно-освітні працівники Хустщини бачили мобілізацію селян на виконання п'ятирічки, на дострокове виконання плану здачі хліба, сіна, м'яса державі, боротися проти куркулів і фашистської агітації. У 1947 р. в Ужгородській окрузі змагалися клуби сіл Минай та Струмківка, в Хустській – клуби сіл Сокирниця та Олександрівка, відділи культосвітніх установ Іршавської та Хустської округ [46, арк. 2-6].

Періодично відбувалося підведення підсумків змагань спеціальними комісіями. Це бачимо на прикладі інформації про соціалістичне змагання культурно-освітніх закладів Волівської округи. Відповідно до протоколу перевірки соціалістичного змагання між клубами сіл Майдан і Верхній Бистрий від 10 червня 1949 р. переможцем визнано клуб Майдана [47, арк. 13]. В цій окрузі змагалися бібліотеки сіл Подобовець і Пилипець,

Присліп і Торунь, клуби Нижнього Студеного і Розтоки, Річки і Тюшки, Подобівця і Пилипця, Синевирської Поляни і Синевира, Ізок і Пилипця, Келечина і Репинного, Торуня і Прислопа [47, арк. 15-28].

Організація радянських бібліотек на Закарпатті передбачала сувору цензуру наявних книгозбірень [48, с. 166-172]. З довідки «Про стан бібліотечної роботи Закарпатської області» від 20 листопада 1946 р. дізнаємось про намір «прискорити перевірку, зокрема мадярською та чеською мовами з тим, щоб в найближчий час населення, яке володіє цими мовами, змогло користуватися бібліотеками», а також про облік фондів бібліотек монастирів і музеїв, ізолювання сумнівної та вилученої літератури [37, арк. 33]. Дозволялося читати лише літературу, перевірену комуністичними цензорами.

Перевірки зазнала література, що надійшла в Закарпатську область у вигляді репатріації. З Угорщини і Чехословаччини прибували книги, рукописи, музейні цінності. Ними переймалася спеціальна комісія, куди увійшло партійне і радянське керівництво області та культосвітніх установ – секретар обкому КП(б)У Пінчук (голова), керівник відділу культурно-освітніх установ Зозуляк (заступник голови), зав. відділу агітації та пропаганди обкому КП(б)У Карпенко, директор обласного історико-краєзнавчого музею Коломієць, директор обласної бібліотеки Гаврилко, ректор університету Курішко, заступник начальника відділу культурно-освітніх установ Харченко, голова облліту Омеляненко. Отримане розподілялося між університетом і музеєм.

У першому півріччі 1946 р. в Закарпатській області створено 2 обласні бібліотеки, 1 міську, 13 окружних бібліотек, 526 бібліотек при клубах і хатах-читальнях [37, арк. 13]. При створенні бібліотечної мережі комуністи використали безкоштовну робочу силу. Така «ініціатива» поступила від мешканців с. Страбичово Мукачівського округу. Відтак, «силами трудящих мас по прикладу селян Страбичова відремонтовано й новозбудовано 211 сільських клубів та хат-читалень». В область прибуло 185 тис. прим.

книжок, які одержано переважно з Москви і Києва, – політична, науково-популярна, сільськогосподарська і художня література.

У 1947 р. відділ культурно-освітньої роботи Закарпатського облвиконкому долучився до ініціативи культосвітніх установ Одеської області в справі організації збору літератури серед жителів міст, яка «спрямована на піднесення політико-виховної роботи серед колгоспників, робітників МТС, радгоспників, селян» [34, арк. 6]. Водночас відзначалося, що всю зібрану літературу ретельно перевірили, а при комплектуванні кожен сільську бібліотеку забезпечили творами класиків марксизму-ленінізму, масово-політичною, науково-популярною й сільськогосподарською літературою.

Роботу кращих клубів і бібліотек у 1947 р. відзначили преміями і грамотами Комітету в справах культурно-просвітніх закладів УРСР. Серед нагороджених були клуб с. Копашново (завідувач Клуцько) і бібліотека с. Данилово Хустського округу (завідувач Густей), завідувачі клубами с. Чинадієво Романець, с. Великий Раковець Іршавського округу Зелень, с. Іванівка Берегівського округу Горват [35, арк. 11]. На окружному семінарі завідувачів сільських бібліотек у Мукачеві 14 березня 1948 р. чільної уваги надали проблемі «Виховання радянського патріотизму і радянської гордості – важливіше завдання ідеологічної роботи» [49, арк. 2].

На 1 січня 1950 р. в області працювало 555 культосвітніх закладів: 524 сільські бібліотеки, 13 окружних бібліотек для дорослих, 6 окружних бібліотек для дітей, по 5 міських бібліотек для дорослих та дітей, обласна масова бібліотека й обласна бібліотека для дітей. Якщо на 1 січня 1949 р. у всіх бібліотеках області нарахували 730 166 прим. книг, то на 1 січня 1950 р. – 1 228 682 прим. «Упродовж року книжковий фонд декілька разів очищувався від застарілої та забороненої літератури» [36, арк. 30], – читаємо у документі.

На 1 січня 1950 р. в цих бібліотеках налічили 106544 читачі. Якщо у 1948 р. читачами бібліотек була переважно молодь, то у 1949 р. близько 45-

50% читачів складали колгоспники і колгоспниці, особливо актив. Саме проводилася суцільна колективізація, в області створили до півтисячі колгоспів. Поширеною формою масової роботи бібліотек були книжкові виставки, що приурочувались до якихось подій чи дат. З особливою помпезністю організовано книжкові виставки до 70-річчя від дня народження Й. Сталіна.

У міській бібліотеці Мукачєва ця виставка називалася «Товариш Сталін наш вождь, вчитель, полководець і друг». Вона мала 5 окремих тематичних розділів: «Йосип Віссаріонович Сталін – соратник Володимира Ілліча Леніна в боротьбі за створення більшовицької партії і Радянської держави», «Йосип Віссаріонович Сталін – великий продовжувач безсмертної справи Леніна, натхненник і організатор перемоги соціалізму в СРСР», «Товариш Сталін – натхненник і організатор перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні», «Йосип Віссаріонович Сталін – натхненник і організатор будівництва комунізму в СРСР», «Народи світу про Сталіна» [36, арк. 33-34].

Також проводили книжкові виставки про всілякі «вади» капіталізму. Прикладом може служити виставка згаданої бібліотеки «Англо-американський імперіалізм – ворог світу і людяності». Близько 300 карикатур і малюнків згрупували у тематичні блоки: «Радянський Союз, як твердиня миру і безпеки», «Ось така вона Америка», «Англія – бувша володарка морів», «План Маршала», «Північно-Атлантичний пакт», «Їх "культура"», «"Бенілюкс" та інші», «Зрадники соціалізму».

На 1950 р. в Закарпатській області діяла мережа пересувних бібліотек, книгонош, міжбібліотечного абонементу, що охопили всі прошарки населення. Всіх книгонош у 1949 р. в області було 285. Вони обслуговували 2 758 читачів. Часто ці функції виконували учні: «Книгонош Іванов, учень середньої школи – комсомолець обслуговує зав. тваринницькою фермою колгоспу ім. Ворошилова, який цікавиться літературою про високі надії молока, продуктивності тваринництва» [36, арк. 36].

Особлива увага зверталася на діяльність дитячих бібліотек, що

«виховували юних читачів в дусі радянського патріотизму, пов'язували їх читання з навчанням, з життям нашої країни, із завданнями соціалістичного будівництва» [36, арк. 37]. Доходило до парадоксів – дітям роз'яснювали роль, місце і значення п'ятирічного плану загалом і показники по окремих галузях промисловості зокрема. На базі дитячих бібліотек часто проводилися семінари, читацькі конференції. Наприклад, в обласній бібліотеці для дітей у 1949 р. проведено 4 читацькі конференції: «Великі перетворення природи», ««Малишек» по книзі Лікстанова», «Російські мандрівники», «Праця радянської молоді в художній літературі» [36, арк. 38].

У лютому 1950 р. запровадили систему навчання бібліотечних кадрів через «учнівство». Ця система передбачала стажування «учнів» на базі бібліотек з отриманням ними виплат по 250 крб. за місяць. По 50 крб. доплачували бібліотечним працівникам, які керували стажерами. У 1950 р. таке стажування відбулося на базі Закарпатської обласної бібліотеки для дітей та юнацтва, Хустської та Іршавської окружних бібліотек [41, арк. 9].

У роботі музеїв ідеологічна складова теж була на першому місці. На 1950 р. в області діяло два музеї – Ужгородський історико-краєзнавчий та Мукачівський історико-краєзнавчий. Ужгородський мав три відділи: природи, історії дорадянського періоду, історії радянського періоду. Протягом 1949 р. музей відвідали 11403 чоловік. Була відкрита виставка до 70-річчя «великого вождя» Й. Сталіна [36, арк. 39]. У 1949 р. значно поповнилися фонди музею. Проведено 104 експедиції, виготовлено 25 нових чучел, зібрано понад 500 археологічних старожитностей, 600 отримано від Мукачівського музею, зібрано близько 300 мінералів і комах. Було оброблено підйомний археологічний матеріал з околиць Ужгородського замку і Радванки. Приступили до розкопок всередині укріплень замку, здійснені археологічні розвідки на околицях Мукачева і Сваляви. Співробітники брали участь і в розкопках Інституту археології України в с. Білки.

Мукачівський історико-краєзнавчий музей у 1949 р. також поповнив свої фонди багатьма експозиціями, а також «пам'ятками з історії боротьби

закарпатського народу за своє звільнення від німецько-угорських загарбників та за возз'єднання в єдину сім'ю з російським та українським народами» [36, арк. 39]. Співробітники музею спільно з Львівською групою Інституту археології Академії наук УРСР під керівництвом доктора історичних наук, професора М.Ю. Смішка взяли участь у розкопках поблизу с. Білки Іршавського округу. Тут були підібрані колекції речових пам'яток. У Мукачівському музеї відкрили «Відділ боротьби закарпатського народу за своє звільнення» з матеріалами про комуністичне підпілля і партизанський рух на Закарпатті. Музей долучився до організації виставки на честь дня народження Й. Сталіна у міському парткабінеті [36, арк. 40].

Важливим кроком стало створення обласного архіву. У період перебування краю у складі Чехословаччини в будинку крайового управління, збудованого 1936 р. в Ужгороді (нині будинок облдержадміністрації), під архів відвели спеціально обладнані приміщення. У 1945 р. спробували створити Центральний державний історичний архів Закарпатської України. 23 січня 1945 р. уповноважений у комунальних справах П. Сова вніс на розгляд НРЗУ проект декрету про створення архіву. На Закарпатті за радянськими взірцями виникла мережа районних і міських архівів (як архівні відділи НКВС) [50, с. 10-11].

Ухвалою ЦК КПЗУ від 25 серпня 1945 р. і постановою НРЗУ від 6 листопада 1945 р. засновано Центральний державний історичний архів Закарпатської України. У 1946 р. в зв'язку з утворенням Закарпатської області він реорганізований в Закарпатський обласний державний архів. Його керівником у 1945-1950 рр. був Г.П. Неклеса. До 1961 р. архів підпорядковувався обласному УВС, у 1961-1988 рр. – архівному відділу Закарпатського облвиконкому. З 1980 рр. – Державний архів Закарпатської області, що з 1989 р. входить до системи Головархіву України.

У 1945-1950 рр. дирекція і архівосховище знаходились в Ужгороді в одному з приміщень адмінбудинку ЦК КПЗУ і НРЗУ. У зв'язку з відсутністю спеціальних сховищ, документи в цей час зберігалися у непристосованих

приміщеннях: в кімнатах колишньої губернської будівлі, відділі внутрішніх справ, редакціях газет тощо. Багато фондів було знищено, зокрема у Берегові 1946 р. спалено 15 автомобілів архівних матеріалів і документів. Велика кількість документів залишалася неупорядкованою. У доповідній записці начальника архівного відділу УМВС по Закарпатській області Г. Неклеси на ім'я голови Закарпатського облвиконкому І. Туряниці від 19 лютого 1946 р. зазначалося, що в Ужгороді збереглося близько 60 вагонів документів, які слід негайно впорядкувати [51, с. 142-147].

15 березня 1946 р. постановою облвиконкому обласному архіву передавались усі документи угорського і чехословацького періодів [50, с. 12]. Збір матеріалу здійснювався під контролем співробітників внутрішніх органів, внаслідок чого значна частина церковних громад залишилася без архівних документів. По-варварськи обійшлися з надбанням євреїв у Берегові, де майже всі їх документи спалено.

Була розпорошена колекція Мукачівської греко-католицької єпархії після її ліквідації у 1949 році. Документи і бібліотеку після ретельної перевірки цензорами поділили між обласним архівом, бібліотекою Ужгородського університету і Закарпатським краєзнавчим музеєм, а частину знищили. Натомість до архіву долучали необхідні радянській владі матеріали про звершення соціалістичних перетворень. Із території повоєнної Чехословаччини сюди ж перевезли документи Експозитури гірських районів міністерства сільського господарства Угорського королівства, яке містило значну інформацію про потенційні можливості гірських районів [52, с. 12].

Першими радянськими документами стали матеріали про роботу сільрад, а також про перші вибори до Верховної Ради СРСР, що відбулися 10 лютого 1946 р. на Закарпатті [52, с. 12-13]. Вже у 1948 р. в архіві сконцентрувалось майже 1,3 млн. одиниць збереження [52, с. 11]. Матеріали зберігалися в Ужгороді та Мукачеві, де у 1946-1982 рр. обласний архів мав свій філіал. У 1953 р. архів перевезли до Берегова в приміщення недобудованої австрійським урядом в'язниці. Таким чином систематизацію

документів було уповільнено і пройшло багато часу, поки необхідні документи стали доступними для досліджень.

У 1949 р. організовано обласний партійний архів, що функціонував незалежно від обласного держархіву. Тут сконцентрувались документи Закарпатської обласної організації Комуністичної партії Чехословаччини, а також документи партійних і комсомольських організацій обласного, районного і первинного рівнів. Якщо документи дорадянського періоду тримали у непристосованих для зберігання документів приміщеннях держархіву, то для документів партійного архіву в 1986 р. звели спеціальне приміщення. Із розпадом Радянського Союзу у 1991 р. це приміщення передали облархіву.

Художня самодіяльність грала помітну роль у пропаганді радянського ладу і знаходилася у віданні обласного Будинку народної творчості. Уже у першій половині 1946 р. Будинок народної творчості мав на обліку 902 гуртки художньої творчості, у яких брало участь 10 432 особи. Серед них: 426 драмгуртків (2 560 учасників); 170 співочих (4 075 учасників); 68 музичних (625 учасників); 106 танцювальних (1 050 учасників); 21 художньої вишиванки (250 учасників); 93 фізкультурні (1 860 учасників). Крім того, на облік узяли 55 сольних виконавців, 11 самодіяльних художників, 20 фольклористів [37, арк. 15-16]. Репертуар гуртків свідчить про ідейну спрямованість. Найчастіше співали пісні радянських композиторів «На рейді», «Пісня про Сталіна», «Земляки», «Моя любимая», «Три танкиста» тощо, а також українські народні пісні [37, арк. 15].

У першій половині 1946 р. гуртки художньої самодіяльності в області показали 332 вистави (33 885 глядачів) і дали 718 концертів (88 136 глядачів). Під час виборів до Верховної Ради СРСР, сівби, жнив із членів художньої самодіяльності створили 18 агіткультбригад (161 учасник), які виступили у 971 поселенні (селах і присілках) [37, арк. 16].

Відділ культосвітніх установ неодноразово надсилав в округи «списки забороненої літератури та дозволеного репертуару для керівництва

художньою самодіяльністю» [40, арк. 28].

26 лютого 1948 р. нараду працівників мистецтв і культурно-освітніх закладів Мукачева присвятили «Обговоренню постанови ВКП(б) про оперу Мураделі «Велика дружба»». Згадали і репертуар колективів художньої самодіяльності та музичних колективів міста. Завміськвідділу культурно-освітньої роботи Сильцер заявив: «Коли взяти, наприклад, наш репертуар художньої самодіяльності, то побачимо, що в нього проникли безідейні, вульгарні, непотрібні нам твори. Теж саме, якщо взяти репертуар мукачівських музикантів, які грають по чайних та ресторанах, то побачимо, що вони грають музику вульгарну, безідейну, яка не може задовольнити радянську людину. Причина цьому в тому, що репертуари чайних та ресторанів ні разу не перевірялися, а в Будинку культури є до 500 радянських, народних і класичних творів» [49, арк. 4].

Систематичними стали огляди художньої самодіяльності. Попередньо відбувався відбір, лише перевірені колективи брали участь у окружному конкурсі. Відповідно переможці окружного конкурсу виступали на обласному. Для визначення переможців створювали спеціальні комісії. У протоколі засідання комісії з проведення окружного огляду художньої самодіяльності Ужгородської округи від 27 червня 1948 р. йдеться: «Під час проведення весняної кампанії в окрузі працювали 6 агіткульбригад художньої самодіяльності, які за останній період дали 32 концерти всім трудящим округи. Після попереднього перегляду на місцях, з загальної кількості культбригад на окружний конкурс було представлено 7 культбригад, в яких приймали участь 150 учасників художньої самодіяльності» [49, арк. 8].

Комісія відзначила, що конкурс пройшов на достатньому політичному і художньому рівні. «Поруч з цим є необхідність відмітити, що програма більшості культбригад по своїй тематиці не достатньо була пройнята матеріалом, що відобразив теми посівної кампанії, – йдеться у протоколі. – Культбригади не використовували в своїй роботі матеріалу із повсякденного життя села, колгоспу, факти виробничих досягнень, проявів великої

соціалістичної свідомості трудящих в час виборів, реалізації державної позики, окремих фактів недоліків, що гальмують успішне виконання наших завдань, факти бюрократизму і др.» [49, арк. 9].

Траплялися випадки, коли на окружний конкурс допустили колективи із не зовсім «ідейно вірним» репертуаром. В одному з документів читаємо: «Внаслідок безпринципності та безвідповідальності зав. Мукачівського окр. відділу к/о роботи тов. Сідуна, на окружній олімпіаді в. м. Мукачеві були показані наклепницькі, похабні номери («Годинка», «У фотографа»), яким не може бути місце на радянській сцені. З цих фактів видно, що не дивлячись на історичне рішення ЦК ВКП(б) по питанню ідеологічної роботи та постанови ЦК КП(б)У про репертуар гуртків художньої самодіяльності деякі зав. окр. відділами к/о роботи пустили справу художньої самодіяльності на самоплив» [34, арк. 10]. Згаданий заввідділу отримав догану з попередженням, хоча могло бути значно гірше.

У таких умовах жила творча інтелігенція [53-55]. Місцеві літератори могли вільно творити у 20-30-их рр. ХХ ст. в умовах чехословацької демократії. Від 1945 р. їхню творчість починають заганяти у певні «стандарти», згадувати «огріхи» минулого. До списків «ворогів українського народу» потрапили важливі постаті крайової літератури В. Гренджа-Донський, Зореслав (С. Сабол), В. Пачовський, В. Бірчак, А. Ворон, П. Міговк, Д. Попович, Ю. Станинець, О. Сливка, І. Колос, І. Ірлявський та ін. Чимало з їх творчого доробку перебувало на особливому режимі зберігання.

У серпні 1945 р. в Ужгороді створили обласне книжково-журнальне видавництво. У травні 1946 р. виникла Закарпатська обласна організація Спілки письменників України. Її першими членами стали поет А. Патрус-Карпатський, прозаїк і поет Ф. Потушняк, літературознавець П. Лінтур. Названа трійця дала могутній творчий імпульс новоствореній організації.

Нав'язувані постулати соцреалізму не сприймалися місцевими письменниками. Однією з перших жертв сталінського режиму в 1947 р. став

перший голова обласної спілки письменників А. Патрус-Карпатський. Йому інкриміновано «співробітництво з фашистсько-націоналістичною пресою» в часи угорської окупації краю і засуджено на 25 років. За прояви «буржуазного космополітизму» жорстко критикували Ф. Потушняка, музикознавця П. Милославського, художника А. Ерделі та ін.

Те саме відбувалося у театральному мистецтві. Від березня 1945 р. веде відлік Закарпатський обласний державний український музично-драматичний театр (спочатку як Народний театр Закарпатської України). Художнім керівником, режисером і хормейстером були відомі митці В. Магар, В. Авраменко та ін. На сцені театру відбулися вистави «Під каштанами Праги» і «Російське питання» Є. Сімонова, «Платон Кречет» і «Загибель ескадри» О. Корнійчука, «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого, «Добрі люди» Г. Поханікова та ін. У вересні 1949 р. Закарпатський обласний театр здійснив перші гастролі в столиці України м. Київ. Це фактично був творчий звіт закарпатських театралів. На відкритті гастролей закарпатців тепло привітав народний артист України Гнат Юра. У Києві театр показав чотири вистави: «Дві сім'ї» М. Кропивницького, «Шлях на Україну» О. Левади, «Змова приречених» М. Вірти і «Васса Желєзнова» М. Горького [56, с. 369-370].

Після Другої світової війни розвиток музичної культури опирався на фундамент музичного життя Закарпаття довоєнних десятиліть. У 1946 р. створено обласну філармонію. При ній діяв ансамбль пісні й танцю (Закарпатський народний хор). Ансамбль мав хорову, танцювальну та інструментальну групи. До керівництва ансамблем були залучені талановиті диригенти П. Милославський і М. Кречко. Уже через рік ансамблю аплодували у великих містах України – Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Одесі. Тоді ж відбулась творча співпраця хорового колективу зі славетним тенором І. Козловським. Він разом із закарпатськими митцями виконав пісні «Рече та стогне Дніпр широкий», «Їхав козак на війноньку» та ін.

Закарпатська школа живопису перших чотирьох десятиліть ХХ ст.

знайшла своє утвердження й після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. До старшого покоління художників А. Ерделі, Й. Бокшая та ін. приєдналися молоді майстри пензля. Їх не оминула доля писати у жанрі «соціалістичного реалізму». Старше покоління митців виховане на кращих традиціях європейських художніх шкіл, болісно переносило уроки радянської дійсності.

Таким чином, безперечними позитивами «культурної революції» у повоєнному Закарпатті стало створення значної кількості установ: бібліотек, музеїв, архівів, театрів, хорів, колективів художньої самодіяльності. Але в культурі повсюдно запановував жорсткий тоталітаризм. Закарпаття вилучалося з європейського культурного простору. Населення краю сподівалося, що після «визволення» настане вільне «нове життя» з творенням власної культури. Проте радянський режим перетворив заклади культури на інструмент ідеологічного контролю та виховання. Влаштовувались помпезні олімпіади, спартакіади, огляди з обов'язковими ритуалами на честь «мудрої» політики комуністичної партії та її вождів.

5.3. Ідеологічний контроль за інтелігенцією

Після Другої світової війни в СРСР значно посилювався ідеологічний контроль за суспільством. Цей курс отримав свою назву за прізвищем секретаря ЦК ВКП(б) А. Жданова. Під «ждановщиною» розуміють кампанію 1946-1949 рр. у галузі науки, літератури, мистецтві, в ході якої піддано нищівній критиці діяльність інституцій та окремих діячів. У 1946 р. розгромною постановою ЦК ВКП(б) «Про журнали "Звезда" і "Ленинград"» затаврували поетесу А. Ахматову й прозаїка М. Зощенка. ЦК ВКП(б) у липні 1946 р. звинуватив українських комуністів у тому, що вони «не приділяють належної уваги підбору кадрів та їхній політико-ідеологічній підготовці в галузі науки, літератури, мистецтва, де існує ворожа буржуазно-націоналістична ідеологія» і «мають місце українські націоналістичні концепції». У відповідь ЦК КП(б)У ухвалив ряд постанов: «Про

перекручення й помилки у висвітленні української літератури в «Нарисі історії української літератури», «Про журнали «Перець», «Вітчизна» та ін. У березні 1947 р. з подачі Й. Сталіна першим секретарем ЦК КП(б)У став Л. Каганович. Ухвалена за його участі постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» (серпень 1947 р.) стала маніфестом наступу на діячів української інтелігенції, яку сталінський посланець патологічно ненавидів [53, с. 105-110].

Не минули ці процеси і Закарпаття. Не слід забувати, що у 1945-1946 рр. тут пройшли партійні «чистки». Мова йде про переведення членів КПЗУ в члени ВКП(б), коли понад 60% членів КПЗУ не отримали нових квитків [57, с. 86]. Запропоновано єдиний творчий метод – «соцреалізм». Зазвичай героями творів були «праведні комуністи» і «відважні комсомольці». Особливого розмаху набрала боротьба проти т.зв. «українського буржуазного націоналізму».

Науково-педагогічна інтелігенція не була однорідною: одна частина пристосувалася до обставин, друга – вислужувалася, третя – маскувалася [58, с. 72]. Методи перевиховання інтелігенції були різними: від навернення на свій бік до ідеологічних переслідувань і системного залякування. Постанова ЦК КП(б)У від 15 вересня 1947 р. «Про покращення викладання і політико-виховної роботи у вищих навчальних закладах» спонукала «встановити суворий контроль і нагляд за виступами та викладацькою діяльністю осіб, які не бажають переозброїтись, і викритих у протягуванні ворожих теорій та концепцій, позбавляти можливості вести викладацьку роботу, виступати з лекціями і статтями в пресі».

В таких умовах працювали викладачі недавно створеного Ужгородського державного університету. У січні 1947 р. секретар обкому КП(б)У О.Я. Карпенко в управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У надіслав довідку. В ній вказувалося, що у зв'язку з постановою ЦК КП(б)У про стан роботи парторганізації в Київському державному університеті ім.

Т. Шевченка відбулися партійні збори в Ужгородському держуніверситеті. У своїй доповіді секретар парторганізації університету Майданик вказав на недоліки «індивідуального виховання студентства і професорсько-викладацького складу» [20, арк. 6]. Вказувалося на слабку політико-виховну роботу серед викладачів.

В інформації О. Карпенка до секретаря ЦК КП(б)У в червні 1947 р. «Про деякі факти прояву ворожої ідеології в Закарпатській області» названо кандидата історичних наук, завідувача кафедри історії СРСР, декана історичного факультету П.К. Сміяна. Його критикували за статтю в газеті «Молодь Закарпаття» під назвою «Українські націоналісти – вороги українського народу». Як ішлося в інформації: «тов. Сміян припускається подвійної помилки – стає на позиції школи Грушевського про безбуржуазність українського народу й ігнорує вирішальну роль братської допомоги великого російського народу і роль В.І. Леніна та Й.В. Сталіна у визволенні України від німецьких окупантів у 1918 р.» [20, арк. 14]. Закарпатський обком КП(б)У домогся звільнення П. Сміяна.

Тоді ж зазнав утисків викладач археології та етнографії Ужгородського університету Ф. Потушняк. У 1947 р. він пройшов курси підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у Московському університеті. Ф. Потушняк провів відкриті лекції, що дістали високу оцінку московських педагогів. Проте 21 травня 1947 р. на сторінках «Закарпатської України» російськомовний письменник М. Тевельов звинуватив Ф. Потушняка в ігноруванні радянської дійсності. Критикувалися твори Ф. Потушняка «Свої люди» і «Вовки». Перший твір нібито «проповідує звіриний антисемітизм, набріхує на закарпатоукраїнський народ, персоніфікуючи його в образі «дурнуватого» Юри». У новелі «Вовки» Ф. Потушняк начебто «зображує український народ безвольним, сліпо підкоряючийся своїй долі і проповідує буржуазну ідею всепрощення зла, яке вчиняють пануючі класи» [20, арк. 15].

У відповідь на звинувачення Ф.Потушняк заявив: «Те, що тут, в радянських умовах признають непридатним, я впевнений, що на Заході,

скажімо в Празі чи Будапешті, обов'язково опублікують. Більше того, кожен твір написаний мною, влюбій країні Європи безумовно надрукують». Цей вислів призвів до звинувачень у «низькопоклонстві перед західноєвропейською культурою». Виступаючи на захист П. Сміяна при обговоренні його статті, Ф. Потушняк заявив, що «в Європі уряд вчених не критикує і не вмішується у їх справи» [20, арк. 16]. Звинуватили Ф. Потушняка і за окремі тези у його «Короткому нарисі філософії Подкарпаття» 1943 року.

На захист Ф. Потушняка виступив П. Лінтур – у той час завідувач відділу культури облвиконкому. Він заявив, що «письменник діє підсвідомо, без якоїсь ідеології», що у Потушняка «немає нічого ні марксистського, ні антимарксистського» і що він «ідеаліст в найкращому розумінні цього слова». За це сам П. Лінтур потрапив під шквал критики. «Подібно Потушняку, який відстоює «самостійність підкарпатської філософії», Лінтур відстоює самостійність закарпатської літератури, безбуржуазність закарпатоукраїнського народу та ін. І Ф. Потушняк, і П. Лінтур цілком залишаються в полоні своїх старих поглядів, в полоні буржуазних реакційних ідей», – читаємо в документі [20, арк. 16-17].

16 липня 1947 р. на сторінках «Закарпатської України» з'явилася редакційна стаття «Рішуче боротися з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології». Зазначалося: «Якщо проаналізувати нариси і статті членів Спілки радянських письменників П. Лінтура і Ф. Потушняка про так званих «будителів Закарпаття», то неважко в них виявити немарксистський, псевдоісторичний підхід... Чи не ясно після цього, що П. Лінтуру, П. Сові, Ф. Потушняку та іншим час, давно час відмовитися від помилкових поглядів на роль емігрантів із Закарпаття в Росії, давно час зрозуміти, що ці люди, працюючи в добу декабристів, не зарекомендували себе демократичними устремліннями» [59].

22 липня 1947 р. секретар обкому КП(б)У з пропаганди О. Карпенко звинуватив Ф. Потушняка за переконання, що «партія не повинна

вмішуватись і направляти розвиток літератури», за те, що «оспіває зоологічний антисемітизм, робить наклеп на весь український народ, отруює свідомість молоді» [25, с. 34]. 1 серпня 1947 р. відбулися збори інтелігенції Ужгорода, на яких заслухали доповідь секретаря обкому КП(б)У Г. Пінчука «За подальше піднесення ідеологічної роботи в Закарпатті» [20, арк. 49]. В обговоренні виступило 12 осіб. Завідувач кафедри української літератури УжДУ Ясько сказав: «Письменник Потушняк ще не крокує разом з народом, його творчість не служить справі укріплення соціалістичного устрою, тому що він до цього часу знаходиться в полоні буржуазної ідеології, не звільнився від вантажу старих грубих помилок націоналістичного змісту». Ось кілька інших цитат із виступів: «В літературних творах Лінтура відсутня марксистсько-ленінська методологія. Його твори не звільнені від буржуазно-націоналістичних помилок»; «письменник Потушняк продовжує займати явно ворожу позицію у відношенні радянської ідеології, він знаходиться у полоні містики, буржуазно-реакційної філософії і мракобісся»; «тов. Лінтур не викриває ворожої ідеології Потушняка, більше того Лінтур перекликається з Потушняком»; «тов. Лінтур і Потушняк не зробили для себе відповідних висновків, навпаки, продовжують залишатися в полоні буржуазних ідей»; «тов. Лінтур не зробив для себе ніяких висновків... Більше того намагався обійти всі гострі кути і поставити себе в ролі «пострадавшего» і «незрозумілого»» [20, арк. 50-51]. На зібранні різкій критиці піддали А. Патруса-Карпатського за твір «Бабка Петріха» (як безідейний) та Л. Бездомного за твір «Рассвет» (неправильно і фальшиво трактується образ тракториста – «нової позитивної фігури в перебудові закарпатського села»).

У всіх вищих навчальних закладах України тоді функціонувала «система страху», що базувалася на постійних «проробках» і «чистках». Упродовж 40-50-х років ХХ ст. будь-яка вільна думка, яка йшла врозріз із офіційною ідеологією, оцінювалася як «буржуазна» і «контрреволюційна». На університетських і факультетських партійних зборах, засіданнях кафедр і рад факультетів, зборах викладацького складу, різноманітних засіданнях

засуджувались «носії ворожої ідеології» серед професорсько-викладацького складу [28, с. 72].

2 серпня 1947 р. відбулися закриті університетські партійні збори з обговорення закритого листа ЦК ВКП(б) про справу Ключової і Роскіна. Мова йде про професорів-медиків, які судячи із «Резолюції партійних зборів Ужгородського державного університету по закритому листу ЦК ВКП(б) по справі професорів Ключової і Роскіна», «здійснили антипатріотичний і антидержавний поступок, передавши в руки іноземної держави новий винахід і цим самим поставили під загрозу пріоритет радянської держави у цьому напрямку» [20, арк. 63].

На подібних зборах часто промовці засуджували твори своїх колег. Так, М. Рішко розкритикував творчість П. Лінтура, Ф. Потушняка і самого себе: «Історичні постанови ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про ідеологічну роботу стали для мене програмою в літературній роботі. Я засуджую свої помилки, які були в моїх творах, внаслідок чого мої твори були на низькому ідейному рівні. Патріотична праця лісорубів і солекопів, стахановські методи праці шахтарів Ільниці, боротьба за високий врожай наших перших колгоспів – ось благодатна тема для тих товаришів, які в своїх творах мріють показати нове життя трудящих Закарпаття» [20, арк. 59]. Заставили привселюдно лінчувати себе й молодого письменника Л. Бездомного: «У нас є прекрасні і благородні теми для нової соціалістичної творчості, але біда в тім, що ми мало працюємо над собою, не помічаємо великих, правдивих, хвилюючих тем, а головне нових людей нашого Закарпаття, ... внаслідок чого пишемо безідейні твори. Хто не озброюється теорією марксизму-ленінізму, той не зможе стати радянським письменником». Та найбільше дісталось П. Лінтуру і Ф. Потушняку. Майже кожен із 33 виступаючих засудив їх за те, що «не звільнилися від впливу буржуазної ідеології» [20, арк. 60].

На вимогу ЦК КП(б)У відділ обкому КП(б)У з пропаганди і агітації 12 серпня 1947 р. навіть надіслав на перевірку статті Ф. Потушняка, П. Лінтура, П. Сміяна [20, арк. 48]. Тиск влади змусив П. Лінтура 28 серпня

1947 р. опублікувати розлогу статтю «Боротьба з плазуванням перед заходом – найважливіша ділянка ідеологічної роботи в Закарпатті» [25, с. 35]. Проте він ще неодноразово критикувався: у 1948 р. за статтю «Нова Горонда» в газеті «Радянське Закарпаття» [60, арк.27-31.], у 1959 р. за «грубі методологічні помилки в питаннях оцінки літературної спадщини Закарпаття», за що отримав догану [61, с. 343-344].

15 серпня 1947 р. секретар обкому КП(б)У відкрито звинуватив Ф.Потушняка в тому, що той в минулому був «заражений буржуазно-націоналістичним чадом, блудив у полоні національної обмеженості» [25, с. 34]. Упродовж 1947 р. Ф. Потушняка звинуватили у багатьох гріхах: знаходиться у полоні селянської обмеженості; оспівує «аристократизм» селянської темноти; захоплюється всякою «чортівщиною»; проповідує зоологічний індивідуалізм і антисемітизм, залишається на позиціях української буржуазно-націоналістичної ідеології, плазує перед західноєвропейською культурою, оспівує буржуазні свободи, захищає реакційну філософію, служить реакційним силам, виступає проти партійності в літературі тощо [25, с. 35].

На виконання урядової постанови від 27 липня 1948 р. «Про стан і заходи з поліпшення науково-дослідницької роботи у вузах УРСР» в Ужгородському університеті пропонувалось «розгорнути на кафедрах і Вчених радах ділову критику наукових робіт, звернути увагу на зміст досліджень, їх ідейно-політичний характер, боротьбу з низькопоклонством перед іноземщиною, безідейністю и аполітичністю» [28, с. 63].

Своєрідним підсумком «ждановщини» на Закарпатті можемо вважати тексти лекцій першого секретаря обкому КП(б)У І.Д. Компанця «Партія завжди організовувала літературну справу і формувала її результати» [20, арк. 51]. У них він проаналізував «успіхи» і «невдачі» у роботі Закарпатської організації Спілки письменників за два роки ждановської кампанії. Похвалу отримали Ю. Гойда за цикл віршів, П. Лінтур за нарис «Про саме дороге в житті», К. Дрок за цикл віршів «Солдати п'ятирічки», С. Панько і В. Хоменко

за нарис «По слідах Митрака», М. Тевельов за нарис «Про Івана Богатиря», Ю. Боршош-Кум'ятський та В. Боржавин за «успішні вірші». За роботу в обласних газетах – статті «про боротьбу з буржуазним націоналізмом і низькопоклонством перед сучасною буржуазною західною культурою» відзначено П. Лінтура, М. Шаповала, Ю. Гойду, М. Тевельова [26, арк. 28]. До позитиву секретар обкому партії відніс притік у літературу молоді, але хибним вважав, що вона йде переважно у поезію, слабше у прозу і майже оминає драматургію.

Головним недоліком І. Компанець вважав відсутність принципової критики і самокритики, творчих дискусій, приятельські відносини і взаємне вихваляння письменниками один одного. Вагомим недоліком названо те, що письменницький осередок «не використав правильної оцінки, яку дав пленум обкому партії з питань історії і літературного надбання Закарпаття для критичного розбору творів письменників Закарпаття, виданих до встановлення Радянської влади, членами спілки письменників» [26, арк. 30]. Письменники мали відповісти за свої твори, написані десятиліттями раніше, в умовах іншої держави.

Першим під критику потрапив А. Патрус-Карпатський за книгу віршів «Плетью по совести» 1937 р. Наведемо дві строфи:

*Полюбил я родные Карпаты,
Свой рабочий забытый народ,
Полюбил его бедные хаты,
Где нужда ныне песни поет!
Я стою на пути, закаленный,
А за мною плечи к плечам
Угнетенный многомиллионный
Класс трудящихся по всем сторонам.*

На перший погляд подібні вірші повністю відповідали тоталітарній ідеології – «робочий народ», «клас трудящих». Але пильні цензори угледіли небезпеку для радянської влади: «Хвалячи трудящий народ, проклинаючи

багатіїв і голодне життя ... Патрус підводить все до того, щоб у свій час, у своїх безпомічних куплетиках віддати данину тим імперіалістичним силам, які хотіли створити на Закарпатті плацдарм для боротьби з Радянським Союзом» [26, арк. 31]. Коментарі зайві. Найбільше дісталось А. Патрусу-Карпатському за його діяльність у період «Волошинської України» за гімн «Карпатській Січі»:

*Гартуйте ви свідомість мас
по селах, в робітничій хаті
бо всім треба знати
та не треба забувати:
що наша є доля,
народний наш стяг
добробут і воля
у наших руках.*

«Якщо так, – відзначив головний комуніст області, – що все «в наших руках», тобто в руках карпатських січовиків, то Патрус кидає бандитський клич, показуючи рукою на схід, на землі Радянського Союзу:

*Ростіть, підіймайтеся в гору
і зором своїм за Карпати
погляньте в бурхливу пору
на клич Батьківщини до бою
з чужого і злого»*[26, арк. 32-33].

Навіть за «радянський» вірш «Веде на Львів Будьонний радянську кінноту» А. Патруса-Карпатського звинуватили, що «восхваляє петлюрівсько-хустську раду», «прикриваючись загальними радянськими гаслами ... проводить думку про «самостійну Україну»» [26, арк. 33]. Перепало редактору Борисову, який пропустив ці вірші до друку.

Не зміг перший секретар обкому І. Компанець оминати постать Ф.Потушняка. Із архівного документа добре видно, як попрацював редактор. У тексті, що стосувався творчості Ф. Потушняка, переважає червоний колір

ручки редактора, який підбирав «найбільш влучні» вирази. Цього разу критикували вірш «Кристали». Що стосується перекладу вірша з української на російську мову, на якій надрукований весь документ, то тут вправності явно бракувало. Прочитуємо уривок, зберігаючи мову оригіналу:

*«Маленькі дикі черне невидиме
 Жжирає ночь их жорнами очима...
 ...Мов корень в 'яне невідоме словє
 И дум моих роздмухуєсь полова
 ...Назад, назад у праце парус танє
 И чорна кров из серця в студене канє».*

Далі – звичні звинувачення. Найбільше дратувало партфункціонера, що «Потушняк до цих пір не покався». Одночасно П. Лінтур, хоча «ще і сам не переглянув своїх творів», проте «за останній час серйозні кроки вперед» [26, арк. 35-36]. Під шквал критики потрапив поет В. Боржавин. У його творчості угледіли «відголосок націоналістичної уяви про сільський устрій, в якому ігноруються класові протиріччя куркулів і бідноти». Критика торкнулася і творчості С. Панька, Л. Бездомного (Мансветова), Ю. Гойди, К. Дрока. Ю. Боршош-Кум'ятському рекомендували «сильно попрацювати над зростанням свого ідейно-політичного рівня». Далекими від соціалістичної дійсності названо нарис про лісорубів «Свалява» Ярославцева і книгу «Карпати» Гіневського. Про останню сказано: «Нарис про художників – шкідливий нарис, автор змішав художників формалістів – Манайло і Ерделі з реалістами – Бокшаєм і Розенбергом» [26, арк. 36-39].

У висновку І. Компанець відзначив: «Письменники Закарпаття ще знаходяться в полоні натуралізму, фотографують зовнішні явища життя, не розкриваючи внутрішньої суті людей і явищ. Це відбувається тому, що вони не вникають у глибину життя, не охоплюють те нове, народжене соціалістичним ладом» [26, арк. 40]. На окремому клаптику паперу, який підшитий до архівної справи, один із редакторів власноручно дописав: «Складно і цілісно повинен відчувати свою батьківщину і її велику працю,

щоб горизонти наших книг були широкими горизонтами. А тому потрібно знати, разом з народом відчувати, тему великого поступу до комунізму» [26, арк. 41]. Далі на майже десяти сторінках машинопису на прикладах творчості письменників Закарпаття (Гіневського, Шаповала, Бездомного) керівник області вказує на те, про що потрібно писати: «Не піднімалась тема лісорубів, шахтарів «Ільниці», колгоспної перебудови села. Не написано жодного нарису, повісті чи вірша про таких людей, як Пенчо Пенчев, Василь Попович – відомий лісоруб, про радянського лікаря, або вчителя який прибув у Верховинське село» [26, арк. 48].

Жорстко критикували художників, які не хотіли працювати у стилі соцреалізму, зокрема А. Ерделі одного із засновників всесвітньо відомої закарпатської школи живопису. У 1945 р. газета «Закарпатська правда» за підписом Ерделі-Гриць опублікувала статтю «До творчої праці, товариші художники», де мовилося про необхідність відкриття в Ужгороді художнього навчального закладу [62]. Цього ж року художники А. Ерделі, Й. Бокшай, А. Коцка, Ф. Манайло та ін. мали трижневу поїздку мальовничими місцями області. Сприяло посиленню їх зв'язків із провідними художниками України відкриття наприкінці 1945 р. виставки закарпатського мистецтва в Києві.

15 січня 1946 р. А. Ерделі та Й. Бокшай розпочали заняття з невеликою групою молоді в новоствореному Ужгородському художньому училищі, ще не маючи на руках необхідної документації. Ерделі власноручно прибав виготовлену табличку «Академія мистецтва» [63]. 1 березня 1946 р. – офіційний день початку діяльності Ужгородського державного художньо-промислового училища. Першим директором став А. Ерделі. Проте він не поспішав малювати заводські димарі. Це викликало роздратування, художник стає «мішенню у декларативних виступах» партійних діячів Климпонюка, Мацканюка, Компанця, Щелокова, Смульсона, Гіневського, Гільбуха [64]. У 1947 р. його усунули від керівництва навчальним закладом. Місце голови обласної організації Спілки художників УРСР А. Ерделі теж змушений покинути. Училище виселили із зручного приміщення колишньої

жіночої вчительської семінарії, де розмістили партійну школу.

В одній із статей «Закарпатської правди» А. Ерделі назвали «формалістом і буржуазним естетом в образотворчому мистецтві, що продовжував спотворювати портрети радянських людей». Вважали, що він знаходиться під впливом загниваючого Заходу. У 1948 р. опубліковано статтю Ю. Гойди (якого і самого критикували) «Про деякі питання ідеологічної роботи серед інтелігенції», де живописця пов'язано з абстракціонізмом і космополітизмом [65].

Отже, у повоєнний період на Закарпатті відбулися грандіозні зміни у всіх сферах суспільного життя, у т.ч. в освіті, науці та культурі. З одного боку, відкрито велику кількість початкових і середніх шкіл, перший в історії краю університет, художньо-промислове училище, інші освітні та культурні заклади. З іншого – науковці, літератори, художники, загалом інтелігенція не могли працювати, постійно перебували під ідеологічним контролем і періодично піддавалися цькуванню у місцевій комуністичній пресі, на партійних зборах тощо.

5.4. Державно-церковні відносини

У СРСР контроль за діяльністю релігійних організацій здійснювали дві структури: Рада у справах Руської православної церкви (створена постановою РНК СРСР від 14 вересня 1943 р.) і Рада у справах релігійних культів (створена постановою РНК СРСР від 19 травня 1944 р.). НРЗУ 20 квітня 1945 р. утворила управління в справах культів. До його компетенції належали «всі справи церковні та релігійні, включно упорядкування справ про майно церковних (релігійних) общин та вирішення майнових спорів між ними на території Закарпатської України» [66, с. 114-115]. Уповноваженим у справах культів призначили Петра Лінтура.

З утворенням Закарпатської області відбулася уніфікація органів влади. Уповноваженим ради у справах РПЦ в області став П. Лінтур, а 26 березня 1947 р. – Іван Ромер [67, арк. 11], відтак рівно через рік – Григорій Панченко.

Із липня 1948 р. до 1960 р. уповноваженим працював Антон Шерстюк. Це був досвідчений чиновник, що в 1945-1948 рр. керував радою у справах РПЦ в Дрогобицькій області. Радою у справах релігійних культів при Закарпатському облвиконкомі в 1946-1947 рр. керував Сергій Лямін-Агафонов, а в 1948-1959 рр. – Михайло Распутько.

У 1946 р. апарат уповноваженого у справах РПЦ в Закарпатській області складався з двох одиниць: уповноваженого з окладом 1200 крб. та секретаря-машиніста з окладом 410 крб. [68, арк. 1-2] У відділі культів працювали 4 штатні одиниці [69, арк. 4]. У Києві діяв апарат уповноваженого ради у справах РПЦ при Раді міністрів СРСР по УРСР, що сформував мережу своїх уповноважених при облвиконкомах. Уповноважений безпосередньо підпорядковувався голові облвиконкому та його заступнику. Апарат утримувався за рахунок місцевого бюджету, посада уповноваженого прирівнювалася до завідувача відділу.

Від 24 жовтня 1945 р. Мукачівсько-Ужгородську православну єпархію очолював єпископ Нестор (Георгій Мартинович Сидорук). Він у 1937-1940 рр. відбув ув'язнення в Ухтинсько-Печорському виправно-трудовому таборі. 3 червня 1948 р. – переведений на Курську кафедру. Помер 1 жовтня 1951 року [70, с. 50-51]. Першими жертвами серед православних священиків стали брати Феофан і Петро Сабови. 15 червня 1946 р. в с. Затишне (Тошнадь) Берегівського округу вони загинули від куль радянських солдатів. Вбивство списали на розбійний напад солдатів, що «з'явилися на квартиру до священиків з вимогою дати вина. Коли Сабови сказали, що вина немає, Пушкарь чергою із автомата вбив їх» [71, арк. 23].

Радянська влада завдає «точкові удари» по греко-католицьких навчальних закладах і монастирях. Влітку 1945 р. приміщення греко-католицької духовної семінарії передали військовій частині. 29 листопада 1946 р. Закарпатський облвиконком вирішив закрити греко-католицьку семінарію.

Православним громадам віддали монастирі греко-католиків у Мукачеві

та Ужгороді, у селах Бороняво Хустського, Імстичево Іршавського і Малий Березний Великоберезнянського районів. Символічним була передача православним Мукачівського монастиря, який був центром греко-католицьких вірників у боротьбі за своє збереження. У 1945 р. на Свято-Успенський відпуст на Чернечій горі зібралось понад 50 тис. вірників. Тут владика Т. Ромжа закликав мирян: «Держіться своєї віри й своєї церкви. Наша Церква буде існувати тільки до того часу, доки ми покажемося сильними» [72, с. 164].

Рішенням Закарпатського облвиконкому від 2 грудня 1946 р. Мукачівський монастир передали православній церкві. Передача відбулася 24 березня 1947 року. Греко-католицьких ченців вивезли до Імстичева, один із них перейшов до православних [67, арк. 7]. Спочатку до монастиря переведено ченців з кількох православних скитів. Але потім монастир перетворено на жіночий. Із Липчанського монастиря на Хустщині до Мукачева переселили 33 черниць, а в 1947 р. – ще 17 послушниць з різних скитів Закарпаття [73, арк. 52].

У серпні 1947 р. урочистості в монастирі на Чернечій горі на відпуст Успіння Богородиці справляли вже православні. До Мукачева прибули єпископ Львівський і Тернопільський Макарій (Оксіюк), Станіславський Антоній (Пельвецький), Одеський Сергій (Ларін), Луцький Варлаам (Борисевич), протопресвітер Г. Костельник та ін. На свято з усієї області прибуло від 20 до 30 тис. вірників [74, с. 48].

У другій половині 1946 р. з метою схилити єпископа Т. Ромжу до переходу в православ'я, проти деяких греко-католицьких священиків зібрали «звинувачувальну документацію», заарештовано і засуджено до різних термінів ув'язнення 8 священиків. Протягом 1947 р. ще 8 греко-католицьких священиків були засуджені [75, с. 301].

Показовим є факт засудження греко-католицького священика с. Пацканьово Ужгородського округу І. Миня, якого, за доносом місцевих комуністів, звинуватили у співпраці з окупаційними угорськими властями і

засудили аж 3 рази: 18 жовтня 1946 р. – на 8 років, 14 червня 1947 р. – на 4 роки, 22 лютого 1950 р. – на 25 років виправно-трудоxв таборів [76, арк. 27-29, 31, 38]. Йому інкримінували те, що нібито у 1944 р. він закликав селян виступати проти радянських партизан і доповідати жандармерії про їх місце перебування, а також під час церковних проповідей виголошував, що із вступом Червоної армії на Закарпаття розпочнеться переслідування церкви.

Наприкінці 1946 р. влада розробила заходи з популяризації православ'я. Вони відбиті в інформаційному звіті уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР П. Вільхового за IV квартал 1946 р.:

1. Тиск на греко-католицьких священиків. При вирішенні спірних питань пропонувалось всіляку підтримку надавати православним.

2. Створення видимості добровільного процесу переходу до православ'я. Націлили поліпшити матеріально-побутові умови православних священиків.

3. Здійснення низки агітаційно-пропагандистських заходів і заходів цензури. Зокрема, пропонувалось популяризувати рішення Львівського собору (з демонстрацією фільму), заборонити греко-католикам видавничу діяльність [77, с. 204-212].

Окрім того, П. Вільховий дав вказівку уповноваженому С. Ляміну-Агафонову: «Рекомендуємо так спланувати свою роботу, щоб в першу чергу Вам особисто побувати в таких селах як Іза, Бехеров, Великі Лучки – де ще в 1903 р. почався рух серед уніатів за перехід в руську православну церкву.

Якщо у Великих Лучках самі віруючі уніати перейшли в православ'я, то добре було б вивчити цей досвід боротьби... Врахуйте, що цей досвід «народної боротьби» багато в чому допоможе нам і в подальшому при вирішенні питання про уніатську церкву на Закарпатті» [78, арк. 1].

У інформаційному звіті уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді міністрів СРСР по Українській РСР П. Ходченка за I квартал 1947 р. довідуємося, що ліквідація «унії» мала завершитися до кінця 1947 року. Для

цього, зокрема, посилили податковий тиск на греко-католицьке духовенство [77, с. 212-213].

Проте масового переходу у православ'я не відбулось. Якщо на 1 січня 1945 р. було 150 православних церков (приходів), то на 1 січня 1947 р. їх кількість збільшилася до 200 [77, с. 214]. У 1947 р. в Москві голови Ради у справах РПЦ Г. Карпов і Ради у справах релігійних культів І. Полянський підготували ряд документів: «Доповідна записка про уніатську і православну церкву Закарпатської області Української РСР», «Заходи по зміцненню православної церкви і возз'єднання уніатської церкви з православною в Закарпатській області УРСР», «План заходів по возз'єднанню греко-католицької (уніатської) церкви Закарпатської області УРСР з руською православною церквою».

У довідці уповноваженого П. Вільхового «Про Греко-католицьку церкву і план заходів по сприянню возз'єднання греко-католицької уніатської церкви в Закарпатській області УРСР з російською православною церквою» від 6 серпня 1947 р. вказувалося, що слід:

а) створити при Мукачівському єпархіальному управлінні РПЦ постійно діюче «Закарпатське братство з повернення греко-католиків в лоно Руської православної церкви»;

б) передати греко-католицький собор і резиденцію греко-католицького єпископа в Ужгороді Ужгородсько-Мукачівській єпархії РПЦ, закрити монастирі в селах Малий Березний та Бороняво, греко-католицьку семінарію в Ужгороді тощо.

Для цього в Закарпатську область у тривале відрядження відправили групу відповідальних працівників [79, с. 674-675].

30 вересня 1947 р. на рецензію в АН СРСР направили понад 100-сторінкову працю доцента університету І. Коломійця «З історії церковної унії в Закарпатті», яка викривала її «реакційну» роль [80]. «Не можна також ідеалізувати боротьбу трудящих закарпатських українців за православ'я. Православ'я не являлося самоціллю, в цій боротьбі виявлялась рішучість

відстояти своє національне існування, свої класові інтереси» [80, с. 4], – вказав авторові рецензент А. Шерстюк.

Проте агітація і пропаганда проти греко-католицької церкви не дала потрібного владі результату. Головними причинами повільних темпів «ліквідації унії» на Закарпатті вказувались перебування в краї греко-католицького єпископа Т. Ромжі та його «правої руки», «особливого уповноваженого Ватикану», «єзуїта» О. Хіри. Це ж відзначено і в «Доповідній записці про уніатську і православну церкву Закарпатської області Української РСР» за 1947 р. вказувалось, що значна кількість греко-католицького духовенства не проти перейти до православ'я, але бояться єпископа Т. Ромжі [81, с. 88-91].

У доповідній записці обкому партії від 1 жовтня 1947 р. уповноваженого у справах РПЦ І. Ромера вказується: «Єпископ Ромжа та його заступник Хіра повинні бути негайно в тій чи іншій формі позбавлені можливості продовжити тягнути майже півмільйона радянських людей Закарпаття до Рима, їх необхідно негайно позбавити можливості продовжувати творити антирадянську, антипатріотичну справу» [82, с. 433].

Влада наважилася на вбивство єпископа. За офіційною радянською версією вважалося, що Т. Ромжа помер 1 листопада 1947 р. від важких травм, отриманих 27 жовтня в результаті наїзду вантажного автомобіля на підводу, в якій їхав владика. Але у 1966 р. звертаючись до XXIII з'їзду КПРС з проханням про помилування генерал-лейтенант підрозділу «ДР» (диверсія і терор) МДБ СРСР П. Судоплатов вперше розповів, що він за планом розробленим МДБ УРСР і схваленим М. Хрущовим здійснив ліквідацію Т. Ромжі, «який чинив опір приєднанню греко-католиків до православ'я» [82, с. 433].

Єпископ без спеціального дозволу не мав права виїхати за межі Ужгорода. Без якихось проблем він отримав дозвіл уповноваженого у справах культів С. Ляміна-Агафонова освятити оновлений храм у с. Лавки Мукачівського округу. 26 жовтня 1947 р. відправивши службу в селах Лавки

і Лохово, єпископ заночував на фарі у Лохові, щоб вирушити в дорогу наступного дня [83, с. 335].

27 жовтня 1947 р. поблизу с. Іванівці на бричку, в якій їхали єпископ Т. Ромжа, священики Даниїл Бачинський та Андрій Березнай, семінаристи М. Маслей, М. Бігура і візник, здійснила наїзд військова вантажівка. Із машини якісь люди кинулися добивати потерпілих, але в цей момент з боку с. Іванівці їхав поштовий автомобіль, а з с. Лавки бігли вірники. Нападники втекли.

Поранених відвезли до Мукачівської міської лікарні. 1 листопада 1947 р. П. Судоплатов вирішує довести розпочату справу до кінця: «Хрущов віддав наказ про здійснення акції. Майрановський передав ампулу з ядом кураре агенту місцевих органів безпеки – це була медсестра в лікарні, де лежав Ромжа. Вона й зробила смертельний укол» [84, с. 273]. Офіційний висновок експертів констатував смерть в результаті набряку мозку після дорожньо-транспортної пригоди. Як не дивно, інформацію про ДТП за участі Т. Ромжі навіть не зафіксували у «Добових оперативних зведеннях Міністерства Внутрішніх справ Закарпатської області» [85].

По смерті єпископа Ромжі капітулярним вікарієм єпархіального управління греко-католицької церкви став Микола Мурані. Наступ влади на греко-католицьку церкву в цей час значно посилювався. Протягом 1944-1948 рр. за «антирадянську» діяльність арештували 35 греко-католицьких священиків [86, с. 136].

Після вбивства єпископа Теодора Ромжі православні єпископи Західної України Антоній (Пельвецький), Михаїл (Мельник), Нестор (Сидорук) звернулися в січні 1948 р. з листом протесту до М. Хрущова:

«Дорогий і вельмишановний тов. секретар ЦК КП(б)У Микита Сергійович! Ми, православні єпископи Західної України і Закарпатської області, вирішили звернутися до Вас із слідуючим листом.

Ми, відповідаючи перед великим Патріархом всієї Русі за розвій молодії православної церкви на західних землях України і Закарпаття, занепокоєні фактом, що дуже зашкодив православ'ю.

А саме. Всім уже відомий упланований органами МДБ по Закарпатській області напад на тамошнього єпископа католицької Церкви Теодора Ромжу восени 1947 року. Коли від побоїв чотирьох синьошапошників єпископ не помер, то ті самі придумали наступне. Повідомили міську лікарню, що, мовляв, автомашина наїхала на підводу, де їхав єпископ і ще шість священників. Хворих привезли до лікарні, до єпископові стало легше, він, як заявили свідки, попросив вина і викурив папіросу. Побоюючись компрометації, органи МДБ наказали уколом отруїти єпископа Теодора. Одна медсестра зі східних областей це зробила, не допускаючи нікого з місцевої медичної обслуги. Після уколу єпископ з криком помер.

Ми бачимо, що це нашкодило православ'ю і обуренням наповнило всіх, навіть православне населення Закарпаття і Західної України.

Просимо дуже Вас, дорогий Микито Сергійовичу, щоб для доброго цілого СРСР, для слави нашого уряду, для позитивної пропаганди комунізму, що є захисником миру і демократії, припинити подальший натиск органів МДБ на рештки католицької церкви, тому що маємо надію злучитись з ними незабаром.

Вдячні вам за дотеперішню опіку і допомогу. Бажаємо Вам в цей ювілей 30-х роковин Української РСР многих літ» [87, с. 198-199].

Можливо, підписання листа єпископом Нестором стало причиною його переводу 3 червня 1948 р. до Курська [88, арк. 14]. Особливо негативну характеристику подає владиці уповноважений П. Лінтур. Уповноважений мав неприязні особисті стосунки з керівником Мукачівської єпархії [89, с. 98]. На початку 1948 р. республіканський уповноважений П. Ходченко вніс пропозицію про переведення єпископа Нестора на іншу кафедру [90, с. 411].

Всю першу половину жовтня 1948 р. на Закарпатті пробув республіканський уповноважений П. Вільховий. Він вважав, що ліквідувати унію необхідно протягом одного-двох років. Для цього поставив завдання: всі чоловічі греко-католицькі монастирі зселити в один; провести підготовчі роботи стосовно передачі православним греко-католицьких церков у Мукачеві та Ужгороді; «для посилення керівництва православним духовенством та організації місіонерської праці серед греко-католицького духовенства і віруючих» на Закарпаття передбачалося перевести архієпископа Макарія.

3 червня 1948 р. на Мукачівську кафедру, з титулом «архієпископа Львівського і Тернопільського та Мукачівсько-Ужгородського» призначено Макарія (Михайла Федоровича Оксіюка). Разом з ним прийшли священики, які брали активну участь у Львівському церковному соборі. Для ідеологічної підтримки «антикатолицького пропагандистського наступу» сюди прибув Я. Галан [91, с.196].

Процес ліквідації греко-католицької церкви здійснювався під контролем союзного та республіканського центрів. У володіння РПЦ було передано всі храми. Із січня 1949 р. на Закарпатті розпочалися масові арешти греко-католицького духовенства. Першою жертвою став капелан кафедрального собору в Ужгороді о. Ласло Пушкаш, якого 21 січня 1949 р. затримали працівники МДБ за відмову перейти до православ'я, 26 січня 1949 р. така ж доля спіткала о. Євмена Дулішковича, який відмовився передати Мукачівський собор православним [92]. У лютому 1949 р. арештовано керівництво греко-католицької церкви Закарпаття О. Хіра (1 лютого) і М. Мурані (16 лютого) [93-94]. Обидва отримали по 25 років ув'язнення.

За підрахунками дослідників, із загальної кількості 315 священиків, які були в єпархії перед початком репресій 140 перейшли до православ'я, 175 священиків було репресовано. Більшість із священиків отримала по 25 років

ув'язнення. 93 загинули в радянських тюрмах і концтаборах, 19 залишилося на засланні [91, с. 199-200].

5 квітня 1949 р. під тиском органів МДБ більшість деканів благочинних округів ухвалили «Звернення до всечаснішого духовенства і всіх набожних вірних Греко-Католицької Церкви на Закарпатті». Це звернення про возз'єднання з православною церквою затверджене 8 квітня 1949 р. на нараді священників-активістів (14 підписів), що складалася з колишніх греко-католицьких архідияконів, деканів, настоятелів головних парафій і соборів єпархії [95]. 28 серпня 1949 р. в Мукачівському монастирі о. Іриней (Кондратович) заявив, що «на Закарпатській Україні перестала існувати церковна унія закарпатського духовенства з Римом».

З цього часу православна конфесія стала домінуючою в краї. На кінець 1948 р. у Мукачівсько-Ужгородській православній єпархії нараховувалося 132 православні приходи, які обслуговувало 126 священників. У звітах згадуються ще 22 неприходські священники. Загальна кількість культових споруд (храмів, молитовних домів) складала 234 одиниці. Єпархія поділялася на 18 благочиній. В області діяли 7 монастирів та 11 скитів. В 1949 р. в єпархії налічувалося 589 храмів і молитовних домів. 303 приходи обслуговувало 268 священників. Число благочиній зросло до 27 [74, с. 50]. На чолі кількох благочинній стояли представники «возз'єданого» духовенства.

Після ліквідації греко-католицької церкви, влада вдалася до фінансового тиску на православне духовенство. У 1948 р. до уповноваженого надійшло 40 скарг з приводу оподаткування, у 1949 р. – ще 29 скарг. Наприклад, 18 травня 1948 р. буштинський благочинний скаржився, що підпорядковане йому духовенство обкладено високими податками (о. М. Мачко – 8 000 крб., о. В. Діус – 2 000 крб., о. В. Поп – 2 000 крб., о. М. Орос – 1 600 крб.) [96, арк. 12]. Священик с. Ірлява Ужгородського округу в 1949 р. мав сплатити податок 1488 крб., при його річному прибутку в 2 990 крб. [97, арк. 89].

Протягом 1948-1949 р. уповноважений отримав 77 скарг на дії місцевих органів влади і 127 скарг з інших питань. Крім проблем з оподаткуванням, духовенство стикалося переважно з трьома проблемами: відмова в наділенні землі або її конфіскація, виселення або не надання житла, неприязне відношення з боку окремих партійних і радянських керівників.

Відповідно до рішення Закарпатського облвиконкому від 5 квітня 1949 р. всі православні священики могли отримати земельну власність у розмірі 0,2 га присадибної ділянки і до 1 га орної землі [96, арк. 10]. Однак дуже часто це рішення саботували місцеві органи влади. У краї проходила суцільна колективізація. Через земельні питання почастішали конфлікти православного духовенства з керівництвом колгоспів і сільрад. Так, 10 травня 1949 р. православний священик с. Червеньово Мукачівського округу повідомляв, що керівництво колгоспу відібрало від нього всю земля, якою він раніше користувався [96, арк. 9]. У тому ж році сільська рада Ясіня Рахівського округу відібрала від православного священика ділянку, якою він користувався з 1946 р. [96, арк. 19].

Настоятель православного приходу в с. Олешник ієромонах Веніамін (Роман) 13 листопада 1948 р. повідомив уповноваженого П. Ходченка, що місцева влада вимагає від нього звільнити кімнати в православному церковному будинку [96, арк. 87]. Священик С. Гриньо з Нових Лучок на Мукачівщині 2 січня 1949 р. писав, що його змушують віддати будинок для потреб колгоспу [97, арк. 1]. Священик І. Бігарі з Дубрівки 8 березня 1949 р. скаржився, що місцева влада вимагає від нього передати будинок для потреб школи. Наголошувалося, що церковна фара православної церкви вже зайнята під дитячий садок. 29 липня 1948 р. православна громада с. Кушниця скаржилася на дії сільської ради до секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова. У листі повідомлялося, що у власність місцевого колгоспу передано церковний будинок і вся земельна власність громади (3,75 га) [97, арк. 4, 29]. Виселяли священиків також у селах Тросник, Голубине, Чумальово, Нові Лучки [97, арк. 54-55, 100, 140].

У с. Кошелево в липні 1950 р. сільська рада вирішила відібрати від вірників другий дерев'яний храм і передати його колгоспу під зерносховище. Уповноважений у листі до голови Хустського окружкому вказував, що «церковне приміщення може бути відібрано від церковної громади тільки за рішенням Ради Міністрів Союзу РСР» [98, арк. 13].

Порушення прав духовенства і вірників відбувалися часто. Наприклад, 18 травня 1949 р. відмовили у прописці в с. Лохово православному священику Ю. Коворданію [97, арк. 83], влітку 1948 р. сільський голова Руського на Мукачівщині Вовк розібрав кам'яну огорожу церкви, самовільно зайняв частину церковної землі, на якій розпочав будівництво власного будинку [96, арк. 23]. У с. Угля Тячівського округу колгосп ім. Жданова конфіскував у 1949 р. від православного священика М. Мачки 20 ц сіна [97, арк. 85].

Збереглося кілька скарг з приводу руйнування хрестів у с. Негровець і Лоза восени 1950 року. Уповноважений А. Шерстюк у листі до голови Закарпатського обкому партії І. Компанцю зауважив, що відповідальні особи вчинили аполітично, грубо образивши почуття вірників [98, арк. 23].

26 січня 1949 р. А. Шерстюк отримав інструктивного листа від уповноваженого Ради у справах РПЦ по УРСР. Вказувалося, що згідно з постановою РНК СРСР від 3 березня 1936 р. «Про трудову участь сільського населення в будівництві і ремонті шосейних і ґрунтових доріг», служителі релігійних культів залучалися до виконання трудової повинності в тому ж порядку як колгоспники й одноосібники. Проте рекомендувалося враховувати їх зайнятість під час різдвяних і пасхальних свят. Залучати священиків до лісозаготівель не бажано, оскільки припинення богослужінь в церкві на тривалий час викличе нарікання вірників [99, арк. 1-2].

17 березня 1950 р. тимчасовим керуючим Мукачівсько-Ужгородською єпархією, а з 22 липня 1950 р. – єпископом Мукачівсько-Ужгородським став Іларіон (Василь Михайлович Кочергін). Він керував єпархією до 1956 р. Саме в цей час радянська держава приступає до антирелігійної пропаганди й агітації, пропонуючи атеїзм. 1 листопада 1950 р. єпископ направив голові Ради у

справах РПЦ при Раді міністрів СРСР Г. Карпову рапорт, у якому звернув увагу на порушення місцевими органами законодавства щодо православної церкви. Місцева влада відбирала від священників квартири, а від церкви – приміщення, збудовані після 1945 року. Це мало місце в селах Стеблівка Хустського, Кваси Рахівського, Розтока Іршавського, Тересва Тячівського округів [100, арк. 2]. Після передачі Ужгородському університету приміщення капітули, взамін не виділено будинку для священників та єпископа в разі його періодичних приїздів до Ужгорода. Місцева влада в деяких випадках не наділила православних священників земельними ділянками, які складали основну частину для їх існування. Мукачівський жіночий монастир з початку року обклали різного роду поставками як підсобне господарство, а потім прирівняли до одноосібників і зобов'язали розраховуватися за новими ставками [100, арк. 3].

На межі 1950-х рр. влада береться за ліквідацію православних монастирів. У 1951 р. не стало чоловічого монастиря при архієрейському домі в Мукачеві. Це був перший крок [101, арк. 6]. У 1950-1951 рр. закрили скити у Колочаві-Горб (Волівщина) і Свобода-Бадов (Берегівщина) [102, арк. 1].

У досліджуваний період засуджено за різними, часто надуманими звинуваченнями, 10 представників православного духовенства [103]. За антирадянську, антикомуністичну діяльність, вороже ставлення до радянської влади отримали від 10 до 25 років виправно-трудова робота у ГУЛАГу колишній адміністратор Мукачівсько-Пряшівської єпархії протопресвітер М. Попов [104], священники Г. Бедзір, І. Ілечко, І. Карбованець, ієромонах Юстин (Сідак). За співпрацю з «антинародними бандами» на початку 1950 рр. засуджені ієромонахи Вікентій (Орос), Даміан (Бонь), Йов (Гашпар), послушник Ю. Фарковець, монахиня Магдалина (Шелемба). У 1955 р. названі особи (крім Даміана, що помер) були звільнені, відбувши в таборах від 3 до 8 років, а процес їх реабілітації завершився лише на початку 1990-х рр. [74, с. 53].

Можна погодитися зі словами ігумена Гавриїла (Кризина): «Слід сказати, що з встановленням радянської влади в Закарпатській області абсолютно всі конфесії втратили підтримку держави... Пропонуючи греко-католицьким священикам прийняти Православ'я чи зовсім залишити культове служіння, представники радянської влади менше за все думали про православну віру. Їх метою було паралізувати Греко-католицьку Церкву і, по можливості, внести розлад в Православну Церкву, за допомогою перейшовшого в неї греко-католицького духовенства. А потім зовсім придушити і православ'я в СРСР» [105, с. 88-89].

Утисків зазнали також інші конфесії. «Протестантські громади Закарпаття посіли чільне місце у державних планах «упорядкування релігійної мережі» у фарватері мегаоб'єднань: євангельські християни баптисти – вільні християни – реформатори – п'ятидесятники; адвентисти сьомого дня – адвентисти реформісти» [106, с. 341-342], – зазначив учений-історик Р. Офіцинський.

31 грудня 1946 р. уповноважений С. Лямін-Агафонов звітував, що римо-католицька церква на Закарпатті нараховувала 57 костьолів, 32 священиків, понад 40 тис. вірників (переважно угорці за національністю), мала 4 архідияконати: Ужгородський, Виноградівський, Берегівський, Хустський. На чолі стояв єпископський вікарій Ф. Пастор. Йому пропонували написати листа до Ради у справах релігійних культів при РМ УРСР із висловленням свого ставлення до радянської влади [107, с. 286-287].

У звіті за IV квартал 1946 р. П. Вільховий відзначив: «У відношенні до римо-католиків безумовно бажано мати листа від їхнього керівництва на ім'я Ради, але щоб потім воно не з'явилося після «адміністративного» тиску. Якщо «єпископський вікарій» сам внесе таку пропозицію – не стримуйте. Якщо ж йому слід підказати – не потрібно. Тримайте цю церкву так би мовити «в тіні», не пропагуйте її і не втрачайте із виду» [78, арк. 2].

Загалом до кінця сталінської доби 17 римо-католицьких священиків Закарпаття було репресовано. Станом на 1944 р. у краї нараховувалося 48

священнослужителів РКЦ. Після виїзду частини з них закордон залишилося 35. Отже, репресований кожний другий священник [107, арк. 292].

Спочатку щодо до реформатів влада діяла за принципом «вивчати – накопичувати матеріал» [108, арк. 1]. На початку 1945 р. реформатська церква на Закарпатті мала 40-60 тис. вірників, 91 церкву, 76 пасторів. Реформати компактно проживали в Ужгородському, Берегівському, Севлюському (Виноградівському), Мукачівському округах і були переважно угорцями за національністю. У дорадянський час ці громади належали до Генеральної ради Угорської реформатської церкви. Управляв ними старший декан Юлій Барі. Із встановленням радянської влади на Закарпатті реформатська церква краю втратила зв'язки з одновірцями в Угорщині. Всі декани, крім Юлія Барі, залишилися закордоном.

Радянські органи намагалися використати реформатів як традиційного опонента римо-католицизму. Але на Закарпатті цього їм не вдалося, адже і реформати, і римо-католики в краї були угорцями за національністю. У серпні 1945 р. представники правління реформатської церкви на прийомі у голови НРЗУ заявили про готовність співпраці з новою владою [107, с. 185-186].

Однак існувало й радикальне крило, яке очолювали пастори С. Дерке, Ж. Шімон, Б. Горкої. Вони входили у клуб «Східних братів», що підпорядковувався єпископу м. Дебрецен Імре Рейві. 11 червня 1947 р. уповноважений у справах релігійних культів по Закарпатській області поінформував керівництво клубу про їх розпуск. Але діяльність клубу продовжувалась у формі шкіл і гуртків із вивчення релігії. Згодом цих священників заарештували, ймовірно через їхній лист Й. Сталіну в березні 1947 р. з проханням дозволити релігійне виховання народу.

Стосовно реформатів пропонувалось: «Висунути конкретні пропозиції кого вибрати і як краще провести вибори виконуючого обов'язки єпископа. Підберіть кандидатуру, узгодьте із сусідами і направляйте про нього характеристику і ваш висновок. Після санкції Ради можна буде дозволити

керівникам окремих церков для виборів старшого керівника церкви реформатів» [78, арк. 2]. Реформатські пастори Юлій Барі та Шандор Лайош всіляко доводили свою політичну лояльність до нової влади, засуджуючи при цьому діяльність розпущеного клубу.

Проте 12 лютого 1947 р. на конференції пасторів більшістю голосів єпископом реформатської церкви обрано Стефана Дерке. 21 лютого 1947 р. протокол зібрання надійшов на затвердження до уповноваженого С. Ляміна-Агафонова. Саме в цей день до нього потрапив і лист органів держбезпеки, в якому давалася негативна характеристика пастору С.Дерке. Наприкінці лютого 1947 р. після тривалих розмов із працівниками державної безпеки С. Дерке «добровільно» зрікся єпископства. У 1949 р. його було засуджено. Відбував ув'язнення до 1956 року.

Члени об'єднання «Східні брати» Б. Горкаї, Ж. Шимон, Й. Зимані 29 березня 1947 р. написали листа Й. Сталіну про «безбожні» дії нової влади. Така «антирадянщина» не залишилася без відповіді. Невдовзі всі три автори були засуджені. 5 квітня 1947 р. влада поінформувала Юлія Барі, що він залишається «старшим реформатської церкви». 20 травня 1947 р. голова РСРК при РМ СРСР І. Полянський у листах до П. Вільхового і С. Ляміна-Агафонова вказав на необхідність розпуску «Клубу східних братів» [107, с. 187-193].

У травні 1947 р. Ю. Барі на вимогу С. Ляміна-Агафонова звернувся до вірників, пасторів і пресвітерів з обґрунтуванням своєї згоди тимчасово обійняти посаду «обласного Уповноваженого реформатської церкви». Невдовзі Ю. Барі добровільно відмовився від цієї посади. У 1948 р. на посаду обласного декана претендували Іштван Іллеш – березький та Адальберт Генчі – ужанський декани, але Шандор Лайош проголосив себе старшим деканом. Ця кандидатура не влаштувала Київ. Нарешті у грудні 1949 р. обрано обласним деканом Адальберта Генчі. Він обіймав цю посаду аж до 1978 року.

Одночасно чиновники клопотали про збільшення «централізованої грошової нагороди за їх «наполегливу» роботу із злиттям баптистів та «вільних християн»» [78, арк. 2]. Християни-баптисти мали серйозну базу для об'єднання протестантів. У 1946 р. на Закарпатті існувало 56 громад і груп баптистів (1,6 тис. вірників) і 25 громад вільних християн (700 членів) [109, с. 107].

22 лютого 1946 р. на конференції в Мукачеві представники вільних християн, на якій був присутній генеральний секретар Всесоюзної ради євангельських християн-баптистів (ВРЄХБ) Олександр Карєв й уповноважений ВРЄХБ по УРСР Олексій Андрєєв, вільні християни краю приєдналися до Союзу євангельських християн-баптистів СРСР [73, арк. 5]. Союз діяв з 1944 р. спочатку як Союз євангельських християн та баптистів, згодом – Союз євангельських християн-баптистів. Із 1945 р. в Союзі точиться боротьба двох світоглядних ідеологій – євангелістської і баптистської – і, до речі, більшість високих посад у Союзі і Раді обіймали євангелісти, а не баптисти. Треба мати на увазі, що на Закарпатті діяли баптистські громади. Приєднання до союзу дало можливість церковним общинам зареєструвати свої громади «відповідно до діючих з цього приводу законів СРСР» [110, с. 272]. 27 лютого 1946 р. було підписано «Акт про приєднання всіх громад вільних християн Закарпаття до Союзу ЄХБ» і «об'єднання з баптистськими громадами краю в одне братство» та «спільну реєстрацію згідно із законами СРСР».

Така політика штучного об'єднання на початковому етапі зустріла опір вільних християн, але невдовзі стало зрозуміло, що інакше їх чекає «заборона самостійної реєстрації» [111, с. 10]. У другій половині 1940-х рр. на Закарпатті також об'єднали п'ятдесятницькі громади з євангельськими християнами-баптистами.

Але влада виступила категорично проти об'єднання християн-баптистів з реформатською церквою. Зауважимо, що з 2 червня до 17 липня 1947 р. на Закарпатті з метою вивчення ситуації про об'єднання церков перебував член

ВРЄХБ Ілля Іванов. Проте 20 квітня 1948 р. голова РСРК при РМ СРСР І. Полянський вказав на недоцільність об'єднання реформатів з баптистами і дозволив реєстрацію 76 реформатських громад у Закарпатській області. Решті 15 громадам це дозволялося «за наявності політичної доцільності, або великої практичної потреби». Офіційного ж об'єднання реформатської церкви з ВХРЄБ не відбулося. В умовах боротьби за виживання церков їхнє керівництво підтримувало дружні відносини [107, с. 196-197]. Адже у 1946-1951 рр. репресій зазнали 19 пасторів реформатської церкви Закарпаття.

Питання про іудейське віросповідання у 1946 р. теж розглядалося. Невдовзі радянська влада конфіскувала культові споруди євреїв. У с. Ківяждь Іршавського округу сільрада молитовний будинок передала комсомольській організації. Щоб його повернути, євреї мали сплатити 28 тис. рублів, затрачених на його ремонт [112, арк. 20]. Аргументом зазвичай слугувало те, що культові приміщення не використовуються, потребують ремонту тощо. Євреї втратили більшість молитовень. 10 травня 1948 р. в Раду у справах релігійних культів надійшов лист від єврейської громади Ужгорода за підписами голови громади Готтліба і секретаря Бергіда з проханням не забирати синагогу. На цей час синагогу відвідувало 387 сімей (близько 900-1000 осіб) із 433 єврейських сімей Ужгорода [113, арк. 2]. Вони посилались на «Сталінську Конституцію», висловлювали протест на рішення міської влади забрати синагогу: «Ми і наші сім'ї з радістю працюємо і беремо участь у відбудові і розвитку нашої країни. Це можна підтвердити і тими обставинами, що ми не перечили проти того, щоб здати державі 23 будинки і 20 га землі в м. Ужгороді. Але намагання відібрати від нас єдину церкву, в якій проповідуємо любов до нашої радянської Батьківщини та закликаємо до братського співіснування всіх громадян... залишити без протесту не можемо». Єврейська громада міста сподівалася, що «спроба відібрати від нас церкву: це не інтерес і розпорядження Уряду, це тільки справа когось.

Тому наполегливо просимо дати раз і назавжди вказівку Ужгородському міськкому і міськраді, що залишену нам єдину церкву

насилено відібрати не можна» [113, арк. 1]. Але синагогу однаково конфіскували.

Більшість протестантських громад не погоджувалися з лінією керівництва держави, у якій свобода совісті залишилася декларованою (свідки Єгови, ЄХБ, п'ятдесятники, адвентисти-реформісти). Їх діяльність оголосили протизаконною. Протестантські конфесії, які продемонстрували гнучкість щодо нового політичного режиму, були зареєстровані (реформати, лютерани, євангельські християни-баптисти під керівництвом ВРЄХБ, адвентисти сьомого дня) [111, с. 11].

Таким чином, православна церква на Закарпатті 1946-1950 рр. опинилася у складних умовах. Змінивши юрисдикцію із сербської церкви на московську, православні пристосувалися до умов існування в комуністичній атеїстичній державі. Їх діяльність перебувала під цілковитим контролем держави посередництвом уповноваженого у справах РПЦ. Закриваються монастирі, зазнає вибіркового репресій духовенство. Радянський режим намагався втягнути православних у боротьбу проти греко-католиків, відводить їм «місіонерську» роль у справі приєднання греко-католиків.

Керівництво СРСР не хотіло допустити існування чисельної греко-католицької церкви, центр якої перебував закордоном. Тому греко-католицьку церкву на західноукраїнських землях було поетапно ліквідовано у 1946-1949 роках. Оскільки на Закарпатті активно протистояв цьому єпископ Теодор Ромжа, тому в 1947 р. радянське керівництво організувало його вбивство. Погрозами і шантажем окремих греко-католицьких священиків, адміністративним тиском, заборонаю реєструвати греко-католицькі громади радянській владі 1949 р. вдалося знищити цю церкву. Одночасно протестантські громади опинилися під суворим контролем держави.

Висновки до розділу 5

У повоєнний період на Закарпатті відбулися грандіозні зміни у всіх сферах суспільного життя, позначившись, зрозуміло, і на сферах культури та

духовного життя. Після створення Закарпатської області відбуваються зміни в апараті обласного відділу освіти, зокрема структури і штату. Створюються сектори: шкіл, дитячих будинків, дошкільних установ, кадрів, спеціальний, плановий, адміністративно-господарський. Головним його завданнями стало відновлення мережі навчальних закладів. Якщо у 1945/1946 н.р. вдалося відкрити 17 середніх, 182 семирічні, 559 початкових шкіл, то в 1950/1951 н.р. вже діяло 475 початкових, 318 семирічних, 54 середні школи. Створюються властиві для радянських реалій й вечірні школи робітничої та сільської молоді, котрі мали за мету ліквідацію неписьменності та підвищення рівня освіти для працюючих осіб. Іншим завданням освітян стала орієнтація на радянські освітні стандарти. Про це наголошувалося на обласній нараді працівників народної освіти краю, що відбулася в січні 1946 р. в м. Ужгород.

На обласний Інститут удосконалення кваліфікації вчителів, відкритий у 1946 р., покладались функції забезпечити підвищення рівня кваліфікації керівних і педагогічних кадрів освіти, їхнє ідейно-політичне та науково-методичне зростання. Зрозуміло, що перше було головнішим від другого. Проте місцевих кадрів продовжувало не вистачати. Реорганізація системи освіти, запровадження обов'язкового семирічного навчання, вимагали від освітянських керівників забезпечення усіх шкіл кваліфікованими вчительськими кадрами. Це здійснювалося за рахунок приїжджих. До початку нового 1945/1946 н.р. до області прибуло 805 спеціалістів-педагогів. В серпні 1946 р. – ще 526 педагогічних працівників. Загалом у 1946-1950 р. до крайової системи освіти було спрямовано 2700 підготовлених учителів. Гостро постало питання із забезпеченням шкіл нацменшин кваліфікованими вчителями, які б володіли методиками викладання російської мови в іншомовному середовищі. Вона стає обов'язковою вже у 2 класі, а предмет російської літератури в 5 класі. Вводився предмет «Конституція СРСР і УРСР», відповідно до тоталітарних засад викладалися історія, географія та й інші дисципліни. «Історія СРСР» вивчалася з 3-го до 10 класу (4 год. на тиждень).

Було відкрито цілу мережу середніх спеціальних закладів,

Ужгородський університет. Щоправда викладачі й студенти перебували під прискіпливою увагою комуністичних ідеологів та працівників органів державної безпеки. Викладачі Ф. Потушняк, П. Сміян, М. Лелекач, Є. Кондор неодноразово критикувалися на зборах різних рівнів за неналежне розуміння основ марксизму-ленінізму, генеральної лінії партії. Насправді ж їхня фахова ерудиція та особиста позиція просто не вписувалися у вузькі рамки комуністичної догматики.

Налагоджував свою роботу і відділ культурно-освітньої роботи. Затверджено його структуру і штати. Так, у 1947 р. в Закарпатській області за штатним розписом мало бути 1216 працівників культурно-просвітницької сфери. Фактично працювало 1199, із них 1029 місцевих. У цьому ж році в Закарпатську область прибуло 44 випускників культосвітніх закладів УРСР. Для забезпечення Закарпатської області місцевими кадрами комітетом у справах культурно-освітніх установ при Раді міністрів УРСР 9 серпня 1946 р. засновано у Мукачеві (згодом перенесли в Хуст, пізніше – в Ужгород) технікум політосвіти як специфічний аналог закладу по підготовці працівників культури у складі трьох відділів: бібліотечного, клубного і художньої самодіяльності.

Закарпатська область активно включається у всеукраїнські культурні процеси. Вже на початку січня 1946 р. край було представлено на IV Республіканській виставці самодіяльного образотворчого мистецтва в Києві.

На відділ культурно-просвітньої роботи покладалися обов'язки з підготовки і проведення чисельних комуністичних свят згідно новій геортологічній системі координат. У клубах і бібліотеках проводилися літературні вечори, конференції читачів, колективне прослуховування радіо, патефонних пластинок із записами В. Леніна та Й. Сталіна тощо. Складались об'ємні плани з культурно-побутового обслуговування населення. Культурно-освітні працівники долучались до політичних (вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР, місцевих рад) та господарських (підготовка і проведення весняної сівби) акцій. На початок 1950 р. мережа клубних закладів радянського зразка в

області нараховувала: 1 обласний будинок народної творчості, 13 окружних і міських будинків культури, 420 сільських клубів, 110 сільських хат-читалень, колгоспні клуби, клуби товариств «УТОС», «УТОГ», 54 профспілкові клуби, 94 червоні кутки на підприємствах і в колгоспах.

Це ж стосується налагодження роботи бібліотек, книжковий фонд яких включав лише перевірену цензорами літературу. Вже за перше півріччя 1946 р. в Закарпатській області було створено 2 обласні бібліотеки, 1 міську, 13 окружних бібліотек, 526 бібліотек при клубах і хатах-читальнях. На 1 січня 1950 р. в області бібліотечні установи налічували 1 228 682 примірників книг. Ще одним напрямком у роботі бібліотек була організація виставок, присвячених радянським вождям, демонстрації переваг соціалізму над капіталізмом. Дитячі бібліотеки не були винятком і повинні були також пояснювати юним читачам «завдання соціалістичного будівництва».

Ідеологічна складова в роботі музеїв теж була на першому місці. На 1950 р. в області діяло два музеї – Ужгородський історико-краєзнавчий та Мукачівський історико-краєзнавчий. Ужгородський мав три відділи: природи, історії дорадянського періоду, історії радянського періоду. Співробітники брали участь і в розкопках Інституту археології України в с. Білки. У Мукачівському музеї відкрили «Відділ боротьби закарпатського народу за своє звільнення» з матеріалами про комуністичне підпілля і партизанський рух на Закарпатті.

Ще від 25 серпня 1945 р. ухвалою ЦК КПЗУ і постановою НРЗУ від 6 листопада 1945 р. засновано Центральний державний історичний архів Закарпатської України. У 1946 р. в зв'язку з утворенням Закарпатської області він був реорганізований в Закарпатський обласний державний архів. Маємо відзначити, що саме в цей період значна кількість документів із-за недбалого зберігання була назавжди втрачена. У 1949 р. створюється обласний партійний архів. Тут зберігалися документи Закарпатської обласної організації Комуністичної партії Чехословаччини, та документи партійних і комсомольських організацій обласного, районного і первинного рівнів.

В організації радянського культурного життя немала роль відводилася й гурткам художньої самодіяльності. Вже у першій половині 1946 р. Будинок народної творчості налічував 902 гуртки художньої творчості, у яких приймали участь 10432 особи. Репертуар цих гуртків також піддавався цензурі. Так само як і репертуар професійного театру. У вересні 1949 р. виставу Закарпатського обласного театру глядачі вперше побачили в столиці України м. Києві. Свої гастролі по Україні динамічно розпочав і створений у 1946 р. при обласній філармонії ансамбль пісні й танцю (Закарпатський народний хор). У 1947 р. йому аплодували у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Одесі.

В умовах «ждановщини» значно посилюється тиск комуністичних партфункціонерів на творчу інтелігенцію краю. В області остаточно утверджується пануючий в СРСР та країнах ЦСЄ метод соцреалізму. Письменника Ф. Потушняка було звинувачено в «ігноруванні радянської дійсності», «низькопоклонстві перед західноєвропейською культурою», а П. Лінтура, який виступив на його захист у відстоюванні «самостійності закарпатської літератури, безбуржуазності закарпатоукраїнського народу». Під критику потрапили й твори А. Патруса-Карпатського «Бабка Петріха» (безідейний) та Л. Бездомного «Рассвет» (викривлено подається образ тракториста – «нової позитивної фігури в перебудові закарпатського села». У стилі соцреалізму мали писати й засновники закарпатської школи живопису, котрі мали європейську славу. Натомість «комуністичні культуртрегери» пояснювали живим класикам як і що тим потрібно було малювати.

Зміни в культурі й освіті Закарпаття перших радянських років викликають неоднозначні враження. З одного боку – відкрито велику кількість початкових і середніх шкіл, перший в історії краю університет, художньо-промислове училище, інші освітні та культурні заклади. З іншого – науковці, літератори, художники, загалом інтелігенція не могли вільно працювати і творити, постійно перебували під ідеологічним контролем і періодично піддавалися цькуванню у місцевій комуністичній пресі, на партійних зборах тощо.

Втручається радянська держава і у діяльність церкви, котра складала для неї серйозну конкуренцію у впливі на настрої населення. Взагалі релігія і церква являли собою чужорідний для комуністичної влади суспільний інститут, з котрим вона вимушено мирилася, особливо після повороту в релігійній політиці в роки Другої світової війни. Православна церква на Закарпатті 1946-1950 рр. опинилася у складних умовах. Тим не менше, вийшовши з-під юрисдикції Сербської церкви і узявши зверхність РПЦ, православні пристосувалися до умов існування в комуністичній атеїстичній державі. Їх діяльність перебувала під цілковитим контролем держави посередництвом Уповноваженого у справах РПЦ. Закриваються монастирі, зазнає вибіркових репресій духовенство. Радянський режим намагався втягнути православних у боротьбу проти греко-католиків, відводить їм «місіонерську» роль у справі їхнього повернення у лоно православ'я. Самостійного існування чисельної і впливової греко-католицької церкви, центр якої перебував за кордоном у Римі керівництво СРСР не хотіло допустити. Тому греко-католицьку церкву на західноукраїнських землях було поетапно ліквідовано у 1946-1949 роках. Оскільки на Закарпатті цьому активно протистояв єпископ Теодор Ромжа, в 1947 р. радянські спецслужби організували його вбивство в лікарні. Погрозами і шантажем окремих греко-католицьких священиків, адміністративним тиском, заборобою реєструвати греко-католицькі громади радянській владі до 1949 р. вдалося знищити цю церковну організацію.

У рамках системної політики радянзації Закарпаття за рецептами так званої культурної революції встановлюється комуністичний ідеологічний диктат, обмежується вплив церкви та релігійної проповіді на умонастрої людей із спробами замінити їх на квазірелігійні форми комуністичної ідеології, культ вождів та подвижників-революціонерів. І знову ж таки, мусимо констатувати амбівалентність трактувань зрушень тих часів, конкурентність тенденцій та їхніх оцінок у системі освіти, організації культурної та просвітницької роботи тощо. Утім, у будь-якому випадку політика держави зводилася до укріплення

існуючого порядку речей, не припускаючи не тільки відхилення, але й навіть помислів про можливе відхилення від його зверху унормованого розуміння.

Список використаних джерел до розділу 5

1. Циркуляри Уповноваженого НРЗУ в справах освіти про облік вчителів, складання присяги службовцями та директорами шкіл, порядок переміщення вчителів, нагородження вчителів та притягнення до відповідальності службовців освіти (13.01.1945-16.12.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 625. 71 арк.
2. Химинець В., Стрічак П., Качур Б., Талапканич М. Освіта Закарпаття. Ужгород: Карпати, 2009. 462 с.
3. Информации, справки, докладные записки органов народного образования о состоянии народного образования в области (15.01.1950-23.12.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 1380. 106 арк.
4. Куля Ф. Німецькі школи на Закарпатті. Ужгород: Патент, 1998. 62 с.
5. Информации, справки работников сектора по вопросам работы школ (17.02.1950-17.11.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 1379. 40 арк.
6. Приказы министерства образования УССР, письмо о компрометирующих данных на Пилип Степана (05.02.1949-20.12.1949) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 940. 140 арк.
7. Информации отдела ЦК КП(б)У о состоянии учебно-воспитательной работы в школах области в 1946-1947, ходе подготовки к новому 1946-1947 учебному году (25.01.1947-10.07.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 395. 38 арк.
8. Кляп М. Загальноосвітня школа // Нариси історії Закарпаття. Том III (1946-1991)...С. 341-354.
9. Грищенко М. Народна освіта в західних областях Української РСР. – Київ: Радянська школа, 1960. 158 с.
10. Гомоннай В. Народна освіта Радянського Закарпаття. Київ-Ужгород, 1988. 168 с.

11. Информации, справки горкомов, окружкомов партии о выполнении постановлений бюро обкома КП(б) Украины, работе школ и средних специальных учебных заведений (10.01.1950-20.12.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Спр. 1381. 145 арк.
12. Информации обкома партии ЦК КП(б)У о работе школ, средних специальных учебных заведений и госуниверситета (05.04.1950-20.10.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 1270. 85 арк.
13. Офіцинський Р. Сталеві нерви тореадора. Україна. 2009-2014. Ужгород: Гражда, 2015. 244 с.
14. Постанова Ради Народних комісарів і ЦК КП(б)У накази Міністерства Вищої освіти СРСР, управління в справах школи при РНК УРСР про відкриття університету (18.10.1945-29.10.1945) // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр. 2. 7 арк.
15. Постанови Політбюро ЦК КП(б)У про командировання делегації молоді України на міжнародну конференцію молоді в Лондоні; плани заготівлі олійних культур із врожаю 1945 р.; використання обладнання, завезеного з Румунії та Німеччини на підприємства Наркомхарчопрому УРСР; розміщення прикордонних військ НКВС Українського округу; плани здачі, використання, поставок картоплі та овочів урожаю 1945 р. до Червоної армії, НКО СРСР, НКВМФ та НКВС СРСР; затвердження пільг на зернопоставки, наданих колгоспам УРСР, що прийняли переселенців із Польщі; направлення у закордонне відрядження працівників Наркомату закордонних справ УРСР; відкриття державного університету в м. Ужгороді; додаткові засоби боротьби з українськими націоналістами в західних областях та матеріали до них. «Окрема папка» (18.09.1945-25.11.1945) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.16. Спр. 59. 131+1 арк.
16. Постанова ЦК КПЗУ та НРЗУ про утворення Закарпато-Українського Університету в м. Ужгороді та про постачання харчовими продуктами викладачів і студентів (20.07.1945-29.10.1945) // ДАЗО. Ф.Р-14. Оп.1. Спр. 610. 8 арк.

17. Сторінки історії Ужгородського національного університету / Укл. Н. Жулканич. Ужгород: Вид-во О.Гаркуші, 2005. 219 с.
18. Звіт про роботу університету за 1945-1946 н.р. (04.03.1946) // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр. 8. 22 арк.
19. Отчет, докладные записки Ужгородского госуниверситета о научной и педагогической работе кафедр основ марксизма-ленинизма, истории и литературы за 1946-1947 учебный год и работе университета // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 398. 48 арк.
20. Информации, справки, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе с интеллигенцией, деятельности кафедр Ужгородского госуниверситета за 1946-1947 уч. год, фактах проявления враждебной буржуазной идеологии в области (25.01. 1947-15.09.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 377. 86 арк.
21. Звіт про роботу університету за 1946-1947 навчальний рік // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр.32. 90 арк.
22. Мандрик І., Олашин М. Дев'ять років заслання Петро Сміян отримав за свої переконання // Новини Закарпаття. 2008. 15 січня. С.6;
23. Олашин М. Історичний факультет Ужгородського національного університету. Ужгород: Гражда, 2010. 440 с.
24. Информации, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе кафедр общественных наук Ужгородского госуниверситета, преподавании биологических наук в университете и пеучилище (19.04.1948-06.12.1948) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 625. 29 арк.
25. Тиводар М. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2005. 284 с.
26. Тексты лекций первого секретаря обкома партии И.Д. Компанца «Партия всегда организовывала литературное дело и формировала его результаты», «О стиле и методах работы в партийных органах» // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 715. 133 арк.

27. Документы о политико-воспитательной и культурно-массовой работе (планы, отчеты и другая переписка) за 1949-1950 учебный год (22.11.1949-01.11.1950) // ДАЗО. Ф.Р-545. Оп.1. Спр. 152. 144 арк.
28. Капітан Л. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянзації краю, 1944-1964 рр. Київ: Варта, 2013. 582 с.
29. Міщанин В. Творення «радянської» культури на Закарпатті в 1946-1950 рр. // Історія України: сучасні виклики: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – С.105-123. URL: http://academia.in.ua/sites/default/files/document/2015/konferenc_istor_ukr_2015.pdf (дата звернення: 30.07.2018).
30. Приказы по отделу по основной деятельности (17.04.1946-26.12.1946) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1: 1946-1990 рр. Спр. 2. 27 арк.
31. Штатные расписания культурно-просветительных учреждений области (17.03.1947) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1. Спр. 18. 6 арк.
32. Приказы по комитету в делах культурно-просветительных учреждений про СНК УССР (06.02.1946-28.12.1946) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1 Спр. 1. 15 арк.
33. Ужгородський коледж культури і мистецтв. Історія URL: <http://www.college-kulturi.uz.ua/pro-koledzh/istoriia> (дата звернення: 30.07.2018).
34. Приказы по отделу по основной деятельности (31.01.1947-31.12.1947) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1. Спр. 10. 38 арк.
35. Отчет о работе с кадрами за 1947 год (1947) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1. Спр.16. 15 арк.
36. Годовой отчет областного отдела культурно-просветительной работы за 1949 год (15.01.1950-20.01.1950) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1. Спр. 38. 45 арк.
37. Справки, информации, докладные записки о работе культурно-просветительных учреждений области (18.03.1946-21.12.1946) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1. Спр. 4. 43 арк.
38. Планы работы областного отдела на 1950 год (12.01.1949-28.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1. Спр. 43. 31 арк.

39. Отчеты отдела о работе культурно-просветительных учреждений области за 1947 год (1947) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1. Спр. 15. 117 арк.
40. Годовой отчет областного отдела культурно-просветительной работы за 1948 год (05.01.1949-07.01.1949) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1. Спр. 28. 86 арк.
41. Приказы отдела по основной деятельности на 1949 год (12.01.1949-28.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1. Спр. 32. 105 арк.
42. Міщанин В. «Всенародні» свята Народної Ради Закарпатської України (1944-1945 рр.) як елемент радянзації Закарпаття // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Історичні науки. Всесвітня історія. Історія України. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. №8 (297) грудень 2015. С.122-129.
43. Габорець В. Передумови культурного відродження // Нариси історії Закарпаття. Том III (1946-1991)... С. 377-381.
44. Фітас П. Фізична культура, спорт, туризм // Нариси історії Закарпаття. Том III (1946-1991)... С.314-339.¹
45. Условия социалистического соревнования культурно-просветительных учреждений области на 1946 год (22.06.1946) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1. Спр. 9. 2 арк.
46. Документы о социалистическом обязательстве культурно-просветительных учреждений Иршавского округа (17.04.1947-24.04.1947) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1. Спр. 20. 6 арк.
47. Протоколы постоянно действующих семинаров, заведующих сельскими клубами и библиотеками области (25.03.1949-05.09.1949) // ДАЗО. Ф.Р- 842. Оп.1. Спр. 34. 62 арк.
- ⁴⁸. Міщанин В. Втручання цензури в діяльність редакцій газет, бібліотек та книготоргівлі на Закарпатті в 1944-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 27. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. С.166-172.

49. Протоколы совещаний-семинаров, активов сотрудников окружных отделов культурно-просветительной работы (26.02.1948-15.11.1948) // ДАЗО. Ф.Р-842. Оп.1. Спр. 23. 61 арк.
50. Архівні установи Закарпаття: інформаційно-довідкове видання / Державний архів Закарпатської області. Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А.М., 2015. 96 с.
51. Делеган М. До питання про історію архівної справи на Закарпатті // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. – Ч. 1. К., 1997. С.142-147.
52. Анотований перелік описів фондів угорського походження Берегівського підрозділу Державного архіву Закарпатської області до 1918/1919 рр. – та за 1938–1944/1945 рр. / укладачі М. Місюк, О. Куташі. Будапешт, 2014. 353 с.
53. Міщанин В. Ідеологічне втручання комуністичної партії в діяльність творчої інтелігенції Закарпаття (1946-1950 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 25. С.105-110.
54. Міщанин В. «Ждановщина» на Закарпатті // Русин. Кишинев, 2011. № 2 (24). С. 70-86. URL: http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1222&article_id=20699 55. (дата звернення: 29.07.2018).
55. Міщанин В. Функціонування Ужгородського університету в умовах посиленого ідеологічного контролю КППС у перші роки Радянської влади на Закарпатті (1946-1950 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 26. С.47-55.
56. Задорожний В., Кундрат Ю. Курс історії української культури (IX – початок XXI ст.): Навчальний посібник для студентів-україністів. Ужгород: Гражда, 2009. 432 с.
57. Макара М. Початок змін етнополітичної структури населення Закарпаття (кадровий зріз) // Carpatica-Карпатика. Ужгород, 1995. Вип. 3. С.84-92.

58. Капітан Л. Етнонаціональний аспект «радянзації» Закарпаття: влада та інтелігенція // Сумська старовина. 2011. №XXXIII-XXXIV. С. 71-78.
59. Закарпатская Украина. 1947. 16 июля. С.3.
60. Информации, справки работников отдела по вопросам печати (09.06.1948-22.09.1948) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 717. 40 арк.
61. Постанова бюро Ужгородського міськкому КП України про Лінтура П.В. Протокол №13 засідання бюро Ужгородського міськкому КП України від 8 червня 1959 р. // Будівничий культури / Упор. І. Сенько. Ужгород: Карпати, 2010. С. 343-344.
62. Закарпатська правда. 1945. 6 квітня. С.3.
63. Цуга І. Мистецький дух класики // Соціал-демократ. 1999. 13 листопада. С.12.
64. Фединишинець В. Невідомий Ерделі // Новини Закарпаття. 2000. 19 серпня. С.15.
65. Закарпатская Украина. 1948. 24 февраля. С.2.
66. Декрет чис. 57. про утворення Управління в справах культів при Народній Раді Закарпатської України // Вісник НРЗУ. 1945. 1 травня. С.114-115.
67. Доповідна записка про становище православної церкви на Закарпатті, відомості про православні церкви і монастирі за 1947 рік // ДАЗО. Ф.Р-1490: Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Закарпатской области. Оп.4 д.: (1945-1991). Спр. 2. 28 арк.
68. Утвержденное штатное расписание и структура аппарата Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР по Закарпатской области (15.08.1946) // ДАЗО. Ф.Р-544: Уполномоченный Совета по делам русской православной церкви. Оп.2: (1946-1956). Спр. 3. 2 арк.
69. Смета административно-хозяйственных расходов обласного отдела культов (03.10.1946-08.11.1946) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр. 11. 7 арк.

70. Мануил (Лемешевский В.В.), митр. Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 гг. Erlangen, 1979-1989. Т. 5. С.50-51.
71. Информационные бюллетени о ходе рассмотрения дел по выдаче партийных документов, фактах притупления политической бдительности в сохранении партийных документов и некоторых моментах из практики работы местных партийных организаций в Закарпатской области (03.01.1946-25.07.1946) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр. 2695. 29 арк.
72. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т.І.: Єрархічне оформлення. – Рим, 1967. – 241 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2092/file.pdf> (дата звернення: 31.07.2018).
73. Переписка по делам религиозных культов при Совете Министров СССР, местными советскими органами о деятельности религиозных сект (списки религиозных сект) (28.01.1946-16.10.1946) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр. 4. 53 арк.
74. Данилець Ю., Міщанин В. Православна церква на Закарпатті в часи «сталінщини» (1946-1953 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013. Вип. 1 (30). С. 46-56.
75. Бендас С., Бендас Д. Священники-мученики, сповідники вірності. Ужгород: Закарпаття, 1999. 412 с.
76. Арх. кримін. спр. № 1397-С. (Миня І.). в 2-х томах. Т. 1 // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 301 арк.
77. Ліквідація греко-католицької церкви на Закарпатті / Підг. Т. Сергієнко // Carpatica-Carpatika. Вип. 35. Ужгород, 2006. С.203-231.
78. Указания Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по отчетности Уполномоченного Совета по Закарпатской области (16.01.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр. 2. 3 арк.
79. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: У 2-х кн. Кн. 2. С. 674-675.

80. Работа зав. кафедрой общей истории Ужгородского университета Коломиец И.Г. «Из истории церковной унии» (11.10.1947) // ЦДАГО України. Ф.1. Оп.70. Спр. 808. 105 арк.
81. Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з РПЦ, переслідування інших релігійних громад у 40-50-х рр. ХХ ст. . Ужгород: Карпати-Гражда, 1999. 126 с.
82. Закарпаття в етнополітичному вимірі. К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 682 с.
83. Офіцинський Р. Убивство єпископа Теодора Ромжі // Закарпаття 1919-2009 років... С.335-336.
84. Реабілітовані історією. Закарпатська область. У 2-х кн. Книга друга. Ужгород: Закарпаття, 2004. 800 с.
85. Суточные оперативне сводки Министерства Внутренних дел Закарпатской области об уголовных проявлениях и происшествиях в Закарпатской области (11.01.1947-31.12.1947) // ДАЗО. Ф.Р.195. Оп.1. Спр. 39. 187 арк.
86. Кризь пекло ГУЛАГів / Упор. О. Довганич, Ю. Чорі. Ужгород, 1996. 187 с.
87. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Частина перша. Полтава, 1997. 354 с.
88. Переписка Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви по Закарпатской области с председателем Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР и Уполномоченным Совета по Украинской ССР по вопросам относящимся к православной церкви (07.01.1948-02.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-544. Оп.2. Спр. 9. 24 арк.
89. Данилець Ю., Міщанин В. Православна церква на Закарпатті в умовах становлення радянської влади (1944-1950 рр.) // Русин. Международный исторический журнал. Кишинев. 2013. № 4 (34). С.88-112.
90. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.

91. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / переклад з англійської Н. Кочан, за редакцією О. Турія. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 268 с.
92. Бендас Д. Греко-католицькі священики під час репресій церкви радянською владою на Закарпатті // Благовісник. 1997. № 10 (вересень). С.3.
93. Арх. кримін. спр. № 2284-С (Хіра О.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 165 арк.
94. Арх. кримін. спр. № 2253-С (Мураній М.) // АУСБУ ЗО. Ф.7. Оп.1. 230 арк.
95. Пагіря О. Ліквідація Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у 1945-1949 рр. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=338> (дата звернення: 31.07.2018).
96. Жалобы и заявления верующих относящихся к русской православной церкви и переписка по ним (02.01.1948-18.12.1948) // ДАЗО. Ф.Р-544. Оп.2. Спр. 10. 103 арк.
97. Жалобы и заявления верующих относящихся к русской православной церкви и переписка по ним (02.01.1949-25.12.1949) // ДАЗО. Ф.Р-544. Оп.2. Спр. 18. 194 арк.
98. Жалобы и заявления верующих и служителей культа по вопросу наделения земельных участков, налогообложению, квартирному вопросу и др. и переписка об их рассмотрении (02.01.1950-06.12.1950) // ДАЗО. Ф.Р-544. Оп.2. Спр. 23. 37 арк.
99. Инструктивные письма Совета по делам русской православной церкви при Совете Министров СССР и при Совете Министров СССР по Украинской ССР Уполномоченным Совета на местах (26.01.1949-12.10.1949) // ДАЗО. Ф.Р-544. Оп.2. Спр. 13. 14 арк.
100. Рапорт Мукачево-Ужгородского епископа Илариона о незаконных действиях местной власти по отношению религиозных общин и священнослужителей (01.11.1950-10.11.1950) // ДАЗО. Ф.Р-544. Оп.2. Спр. 22. 6 арк.
101. Статистичні звіти про фінансово-господарську діяльність православних церков та монастирів за 1951 рік // ДАЗО. Ф.1490. Оп.4д. Спр. 6. 32 арк.

102. Документи про діяльність жіночих та чоловічих скитів в сс. Дубове, м. Хуст (за рікою), Дубрівка, Свобода (звіти, списки, довідки) (1947-1956) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.4. Спр. 14. 118 арк.
103. Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті в умовах радянської влади (1945-1961 pp.) // *Cirkev v okovach totalitneho rezimu*. Presov, 2010. S. 439-449.
104. Хланта О., Офіцинський Р. Про один із закарпатоукраїнських епізодів міжнародно-релігійного контексту (Діяльність Михайла Попова, адміністратора Мукачівської православної єпархії у 1938-1944 роках) // *Україна на міжнародній арені у ХХ ст.* Ужгород, 2000. С.61-84.
105. Гавриил (Кризина), игумен. Православная церковь на Закарпатье (век ХХ). К., 1999. 200 с.
106. Офіцинський Р. Напівдержавне православ'я та ізгої-протестанти // *Закарпаття 1919-2009 років...* С.341-342.
107. Капітан Л. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянізації краю, 1944-1964 pp. Київ: Варта, 2013. 582 с.
108. Указания Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров УССР по отчетности Уполномоченного Совета по Закарпатской области. (05.08.1947) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр. 14. 2 арк.
109. Лешко О. Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946-1949 роках // *Carpatica-Karpatika*. Випуск 20. Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Ужгород, 2002. С. 105-114.
110. Висіцька Т. Християнство на Закарпатті: документальне дослідження становлення та розвитку (XIV-XXI ст.). Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 676 с.
111. Лешко О. Протестантські громади Закарпаття 1945-1991 pp.: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Ужгород, 2008. 22 с.

112. Переписка с местными советскими органами о деятельности иудейских религиозных общин (28.02.1946-31.12.1946) // ДАЗО. Ф.Р-1490. Оп.1. Спр. 5. 24 арк.

113. Переписка с Советом по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по вопросам снятия с регистрации религиозных общин и закрытия молитвенных домов по областям Украинской ССР за 1948 год. Т. I. (03.01.1948-30.06.1948) // ЦДАВО України. Ф.4648: Рада в справах релігії при Міністерстві у справах міграції і національностей України та її попередники (об'єднаний фонд) Оп.2: Уповноважений Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР (1944-1965 рр.). Спр. 43. 193 арк.

ВИСНОВКИ

1. Приступаючи до розробки проблеми радянзації Закарпаття у перше повоєнне п'ятиріччя ми по логіці повинні були спочатку встановити рівень і повноту її розробки, якими вони є на даний момент, а також піддати критичному осмисленню існуючі наукові напрацювання. Не маючи апріорного наміру заперечити і відкинути накопичений попередній досвід, а тим більше обмежитись простою заміною емоційно-оціночних акцентів маємо, тим не менше, достатні підстави констатувати, що кут зору істориків радянської доби передбачав демонстрацію успіхів та обґрунтування переваг комуністичного суспільного ладу усілякими способами. В цьому сенсі радянська Закарпаття розглядалася як історично закономірний і безальтернативний вектор суспільного поступу. Реалії ж початкового етапу соцмодернізації краю, часто сумні, а нерідко й моторошні глорифікувалися, замовчувалися або навіть фальсифікувалися. Звідси ми повинні зробити висновок, що багаж дослідництва проблем радянзації Закарпаття, накопичений упродовж 1940-1980-х рр. може мати в сучасних умовах дуже обмежене використання. Натомість, студії з регіональної історії першого повоєнного періоду, котрі провадилися у 1990-х рр. та на початку XXI ст., з певними винятками, позначені публіцистичністю, відсутністю бажаної глибини й обґрунтованості суджень та висновків. Більше того, науковий інтерес до цього історичного моменту помітно був згас.
2. Нами проведено об'ємну евристичну роботу по виявленню джерел до вивчення проблеми у місцевих та центральних державних архівах. Багато з документів раніше були недоступні, перебуваючи в режимі спеціального збереження. Відповідно, більшість з них вперше вводиться до наукового обігу. Таким чином, здійснене нами суттєве розширення джерельної бази за рахунок документів з фондів центральних і місцевих архівів, залучення джерел усної історії, а також застосування сучасних епістемологічних

підходів до вивчення проблеми радянізації Закарпаття 1944-1950 рр. створило можливість узагальнити й систематизувати розрізнену і часто протирічиву інформацію, виробити об'єктивний погляд на події цього переломного моменту і багато в чому виявити історичні корені сучасних соціально-економічних проблем. Ми розглянули події на Закарпатті у хронологічному діапазоні 1944-1950 рр. з різних ракурсів. У їхній неупередженій оцінці ми схилиємося до амбівалентних трактувань з врахуванням неоднозначності історичних тенденцій та їхніх наслідків. До речі, така об'єктивна властивість реалій минулого спричинила появу інколи полярних оцінок значення подій радянізації Закарпаття. Дослідження процесу формування політичного курсу на радянізацію Закарпаття, механізму його реалізації, наслідків і результатів, здійснене в дисертації на основі комплексного, порівняльного та системного конкретно-історичного аналізу, дозволило з сучасних наукових позицій ґрунтовно висвітлити цей складний і суперечливий етап регіональної історії.

3. Отже, вступ радянських військ на Закарпаття відбувся в ході Східно-Карпатської стратегічної наступальної операції, яка складалась з двох окремих операцій. Карпатсько-Дуклянська операція (8.9.–28.10.1944) – проводилася з метою допомоги Словацькому національному повстанню, яке розпочалось 29 серпня 1944 року. Карпатсько-Ужгородська операція (9.9.–28.10.1944) передбачала прорив на Середньодунайську рівнину і оточення німецьких військ у Трансільванії. В жовтні-листопаді 1944 р. Закарпаття було очищено від німецьких та угорських військ.
4. Не чекаючи завершення військової операції, посередництвом місцевих комуністів, Радянський Союз ініціює початок «возз'єднання» Закарпаття з УРСР. І нині тривають дискусії навколо трактувань цього доленосного моменту. Такі термінологічні маркери, як «включення», «приєднання», «прилучення», «інкорпорація» тощо несуть специфічні смислові конотації. Проте, на чому варто спеціально акцентувати увагу, слід чітко

розрізняти поняття «возз'єднання» як волевиявлення населення жити в Українській державі, котра на той час мала формат радянської та «возз'єднання» як інструмент встановлення тоталітарного комуністичного ладу. Тобто, сам історичний феномен об'єктивно мав дві подієво-наслідкові сторони і, відповідно, саме так, а не інакше повинен трактуватися.

5. Вже в ході національно-патріотичної кампанії возз'єднання Закарпатської України з УРСР починається превентивна радянізація. За участю представників Червоної армії створювалися органи місцевої влади, діяльність котрих відразу спрямували на забезпечення народної ініціативи щодо зміни державно-правового статусу краю за московським сценарієм. Серед головних завдань народних комітетів була демократизація, неможлива при угорському окупаційному режимі. Формуються масові громадські організації – професійні, молодіжні, жіночі, кооперативні, щоправда, неодмінно лояльні по відношенню до радянської військової адміністрації. Участь широких мас населення в громадсько-політичному житті справді стала помітною. Проводяться найнеобхідніші соціально-економічне перетворення, зокрема – земельна реформа на користь безземельного та малоземельного селянства; встановлення восьмигодинного робочого дня на підприємствах та в установах; починається ліквідація безробіття; скасовуються надзвичайні податки і реквізиції воєнного часу; налагодження системи освіти тощо. Але здійснення усіх цих потрібних народові перетворень пов'язувалось з прилученням Закарпаття до Радянської України, що, за нашим переконанням, автоматично визначало сутнісні характеристики того формату політичної влади, яка утверджувалася. Відбувалось прийняття радянської форми суспільного і державного ладу з усіма наслідками, що випливали з невідворотного факту експорту тоталітаризму з СРСР. Отже, мусимо зазначити, що перші демократичні перетворення, котрі справді мали місце, були обмеженими, не мали ефекту незворотності і являли собою усього лише тактичний крок нового режиму.

6. Подальші події в краї чи не найбільше піддаються критиці з боку багатьох сучасних дослідників, що у значній мірі є справедливим. Нами доведено, що було встановлено фактичний диктат радянського військового командування за декоративності структур НРЗУ, розпочато репресії проти «ворогів народу», організовані контррозвідкою «Смерш», переслідування корінного угорського населення, відправка чоловіків-угорців у робочі табори біля Сваляви, а німців – у Сибір та багато інших злочинів. Ми висловлюємо переконання, що Народна Рада Закарпатської України, разом з радянським військовим командуванням та під кураторством органів державної безпеки стала одним із співучасників цих злочинних дій. На думку дослідників, угорська і німецька меншини пережили дуже складну добу політичного, ідеологічного і національного тиску. Угорці та німці Закарпаття зазнали репресій за етнічною ознакою, що тривали протягом цілого післявоєнного десятиліття, аж до 1955 року. Дискримінаційні заходи з боку офіційних властей значною мірою спричинили серйозне уповільнення приросту угорського і фактично депопуляцію німецького населення в Закарпатті.
7. Суспільно-політичні, соціально-економічні, національно-релігійні та культурно-освітні перетворення на Закарпатті у перші повоєнні роки проводилися під керівництвом і контролем комуністів та за сценаріями, відомими з досвіду соцмодернізації в СРСР. Можемо виділити два періоди радянзації Закарпаття в 1944-1950 рр.:
- Перший – 1944-1945 рр. – превентивна радянська в Закарпатській Україні;
 - Другий – 1946-1950 рр. – завершення радянзації вже за перебування Закарпаття у складі УРСР в адміністративній іпостасі області.
8. Від перших соціально-економічних перетворень НРЗУ дуже швидко перейшла до канонічних заходів «побудови соціалізму» – одержавлення господарства і підриву властивих для капіталістичного устрою ринкових відносин. Ми упевнено стверджуємо, що вже у цьому питанні намічається

виразна політична тенденція – зрощення партійного і державного апарату і підміна першим останнього. Скажімо, націоналізація основних засобів «капіталістичного» індустріального виробництва, а також банківських та інші фінансових установ, створення Народного банку Закарпатської України відбувалися у відповідності з рішеннями і постановами першої конференції Комуністичної партії Закарпатської України від 19 листопада 1944 року.

9. Ми повинні також зробити висновок про те, що розвиток народного господарства Закарпаття у 1944-1945 рр. відбувався у вигляді реалізації двох протилежних політичних курсів. З одного боку, було націоналізовано промисловість, транспорт, торгівлю, банки, а з іншого – в особисту приватну власність передавалася земля. Але подальше поглиблення аграрних перетворень швидко виявили їхні справжні цілі. Спочатку, за вказівкою КПЗУ, Народна Рада Закарпатської України видала декрет про наділення землею безземельних і малоземельних селян, робітників та службовців з фонду земель, конфіскованих у «чеських, німецьких та угорських капіталістів» і тих, хто втік з окупантами, а також акціонерним товариствам, спілкам і фірмам інших держав. Згідно лютневої постанови НРЗУ 1945 року про порядок розподілу земель конфісковані угіддя через народні комітети передавали у власність безземельних і малоземельних селян, робітників і службовців. У першу чергу землею наділялися сім'ї добровольців Червоної армії, партизан із зобов'язанням працювати на ній особисто з категоричною заборорою передавати або здавати в оренду ці землі іншим особам. В березні 1945 р. НРЗУ декретувала обмежувальну максимальну норму землекористування. В Ужгородському, Мукачівському, Берегівському, Виноградівському, Іршавському, Тячівському округах вона становила 40 гольдів на господарство, в інших – 50 гольдів. Після обстеження надлишки конфісковувалися. Паралельно організовувалось переселення бідних селян Верховини з малородючих земель в низинні родючі місцевості.

10. Але нова влада, наділивши землею селян, невдовзі її відібрала. При цьому усупільнювалась не тільки недавно нарізана земля, але й та, що належала селянам раніше. Декретом Народної Ради від 15 грудня 1945 р. всі угіддя на Закарпатті були націоналізовані. Так було ліквідовано приватну земельну власність, що одразу ж звело нанівець результати попередньої реформи, позитивно сприйнятої населенням. Виявилося, що справжній курс місцевої влади полягав не у справедливому вирішенні земельного питання, а в догматичному слідуванні апробованому в СРСР курсу на колективізацію сільського господарства.
11. Із утворенням 22 січня 1946 р. Закарпатської області з центром у м. Ужгород комуністи приступають до остаточної радянзації краю. У 1946-1950 рр. компартійне керівництво області, за вказівками КП(б)У та ВКП(б), починає будівництво «світлого майбутнього». Нами показано, що у політичній сфері головний акцент у цей час робився на таких напрямках роботи: здійснення «правильної» кадрової політики, проведення перших радянських виборів усіх рівнів. Кадрова політика комуністів мало чим відрізнялася від тої, що здійснювалася на всіх без винятку, західноукраїнських землях. Протягом кількох років сюди було направлено тисячі партійних, радянських, господарських, освітянських та медичних працівників. Головним принципом при призначенні на керівні посади різних рівнів було членство ВКП(б) або ідейна відданість комуністичним ідеалам. Утім, питома вага радянських і партійних, управлінських працівників з числа місцевого кадрового резерву був більшим, аніж у сусідніх областях. На це явище, за нашими припущеннями, справили свій вплив такі фактори, як перехідний характер режиму та упевненість у лояльності місцевих керівників.
12. Не менше значення мало і проведення протягом 1946-1947 рр. трьох виборчих кампаній: до Верховної Ради СРСР, до Верховної Ради УРСР та до місцевих органів влади. Ці заходи стали завершальним кроком легітимації радянської влади в краї, адже «одноголосно» обрані

представники «блоку комуністів і безпартійних» з цього часу мали представляти радянську владну систему на місцях. Якщо в інших областях вибори мали прохідний буденний характер, то на Закарпатті подібне проводилось уперше. Здійснювались вони в умовах присутності великої кількості військовиків Червоної армії та під безпосереднім контролем силовиків НКВС та НКДБ.

13. У подальшому, за умов стабілізації режиму всі елементи могутньої партійно-державної машини та її репресивного апарату були задіяні для продовження практичної реалізації політики радянзації 1946-1950 рр. в Закарпатті, старт котрій дали підготовчі заходи НРЗУ. Зрозуміло, що її основні напрями і практичні завдання визначалися не регіональними і місцевими, а центральними і республіканськими компартійними структурами. Партійно-державний апарат в області ретранслював і впроваджував у життя настанови центру. Серед методів політичного забезпечення успішного здійснення радянзації в області можна назвати ідеологічну, організаційну і кадрову роботу. Але бажаного для радянської влади результату виключно політична робота в Закарпатській області не дала. Тому комуністична влада подеколи вдається до залякування населення та прямих репресій.
14. Останнім нами було приділено окрему увагу. Попри принципову хибність характерного для вульгарного марксизму методологічного принципу «історичної приреченості», коли історичні процеси, зокрема – серйозні суспільні зміни пояснюються дією незалежних від волі суб'єктів «закономірностей», мусимо визнати, що в протистоянні політиці радянзації Закарпаття другої половини 1940-х років місцеве населення об'єктивно було приречене на поразку. Тоталітарний режим, що є очевидним, вже мав «багатий» історичний досвід придушення будь-яких проявів опозиційності, явної, чи прихованої, навіть латентної та гіпотетичної. Цей «досвід» був накопичений упродовж 1920-1930-х років у різних за рівнем суспільного розвитку та національного складу населення регіонах СРСР. У багатовіковій

історії Закарпаття його мешканці рідко коли зустрічалися з такою могутньою силою, як повоєнна сталінська держава. Її ефективний знаряддям був розгалужений каральний апарат. Не слід забувати і масову присутність в області радянських військових частин. Опір населення краю процесам радянзації, крім прямих репресій, був послаблений також внаслідок етнічних чисток, депортацій, інтернування, «перевихованням» у так званих «трудових таборах», направленням на навчання і в нові місця проживання в інші регіони країни.

- 15.Основою політичних дій центрального й місцевого партійно-державного керівництва з радянзації повоєнного Закарпаття залишалися ортодоксальні положення марксизму-ленінізму. Вони не виходили за межі догматичного відтворення трьох складових більшовицького плану «будівництва соціалізму»: колективізації, індустріалізації та культурної революції. Хоча на практиці цей план містив пристосовані до місцевих умов модули та алгоритми дій, залишаючи незмінними основні компоненти відповідного політичного курсу в його основі.
- 16.Нами доведено, що економіка краю переводилася на директивно-планову систему господарювання, що базувалася на командно-адміністративному принципі з її інкорпорацією до господарського механізму УРСР та Союзу РСР. Ліквідовувалася приватна власність, особиста ініціатива обмежувалась, виробник відчужувався від землі, інших засобів виробництва і від результатів своєї праці. Все це приводило до підриву основ ринкових відносин, пролетаризації закарпатського села, втрати ним історичних традицій.
- 17.Об'єктивним фактом, котрий ми не можемо заперечити, є загальний прогрес народного господарства Закарпатської області після возз'єднання з Україною. Директивно-командна модель одержавленої економіки містила потенціал розвитку екстенсивним навздогінним шляхом, що було актуально і для Закарпаття, котре у складі Першої Чехословацької республіки являло собою аграрно-сировинну окраїну. Однак, в радянській історіографії

замовчувався той факт, що політика і практика економічного поступу Закарпаття полягала в тому, аби якнайповніше використати ресурси нового регіону України в інтересах відбудови зруйнованого війною господарства. Йшло неконтрольоване суцільне вирубування лісів, посилювався тиск на заможне і середняцьке селянство з метою організації натуральних поставок державі сільськогосподарських продуктів. Хлібозаготівлі на місцях здійснювалися уповноваженими представниками влади – чиновниками, партактивістами, службовцями каральних органів, які часто вдавалися до застосування насильства, свавільного вимагання продовольчого податку не тільки у заможних селян, але й у бідніших верств населення. Тому воно відкрито виявляло незадоволення хлібозаготівельною кампанією, податковою політикою властей тощо.

18. Але найбільш негативно місцеве населення, близько 80% якого складало селянство, сприймало таку складову соцмодернізації, як колективізацію 1946-1950 років. Вона була по суті чужою місцевому селянству, бо колективне господарство в краї не тільки мало історичного підґрунтя, а навіть відповідних цьому природних умов. На Закарпатті взагалі не існувало традицій общинного господарювання, тим більше в його російсько-азійському вигляді. А саме поняття «колгоспу» у формі негативного ментального образу було добре відоме закарпатському селянинові завдяки антирадянській пропаганді 1920-1930-х років представників української і російської еміграції, чехословацької влади і навіть окупаційного угорського режиму 1939-1944 років. Населення краю із публікацій преси знало, зокрема, і про геноцид в Україні 1932-1933 рр., спровокований сталінським режимом та тотальною колективізацією. Про небезпеку створення колгоспів закарпатських селян попереджали в 1947 р. маси голодуючих із східних і центральних регіонів України.
19. Констатуємо, що сукупність усіх цих факторів призвела до того, що створення колгоспів у Закарпатті просувалося поволі і з великими труднощами. Перші колективні господарства були слабкими в

господарському плані, хоча й отримували всіляку державну допомогу. Вони не могли стати прикладом для одноосібних господарств, і тому не спрацьовував принцип добровільності вступу селян до сільгоспартілей. Часто застосовувалися методи примусу без врахування специфічних історичних, етнічних та інших особливостей Закарпаття. Політику тотальної колективізації визначали центральні і республіканські компартійно-радянські органи, а практичну її реалізацію забезпечував партійно-адміністративний апарат на місцях. При цьому радянським режимом застосовувалися вже апробовані методи проведення примусової колективізації 1920-1930-х рр. на території УСРР-УРСР та у 1939-1941 рр. на західноукраїнських землях – репресії, агресивна агітаційна обробка населення і податковий тиск, спрямований насамперед проти заможного селянина. І хоча місцеве керівництво у 1950 р. спробувало обґрунтувати перед республіканськими партійними органами недоцільність здійснення колективізації у гірських районах Закарпатської області, цей демарш виявився безуспішним. Історична альтернатива поступового кооперування сільськогосподарського виробництва на Закарпатті була повністю втрачена. Масований тиск радянської репресивної машинерії забезпечив швидке насадження колгоспної системи в Закарпатській області. У 1946 р. в області були створені лише 2 колгоспи, в 1947 р. – 11 колгоспів. А на 1 січня 1949 р. в Закарпатті нараховувалося уже 411 колективних господарств. Максимуму кількість колективних артілей в області досягла в квітні 1950 р. – 546 колгоспів. На кінець 1950 р. в результаті укрупнення в області залишилися 294 колгоспи. Закарпатське село було повністю переведене на рейки розвитку за рецептами «колгоспного» ладу.

20. Безумовно, сільське господарство, як і вся відстала повоєнна економіка Закарпаття, потребувало докорінної перебудови. Відповідно, і перехід від дрібного і найдрібнішого парцелярного господарювання на селі до вищих організаційно-виробничих форм сільського господарства історично міг би бути прогресивним у разі його поступового органічного втілення. Але

занадто різкий стрибок від дрібнотоварного індивідуального до максимально усуспільненого колективного сільськогосподарського виробництва виявився, як засвідчила подальша історія краю, хибним, якщо не тупиковим варіантом розвитку.

21. Керівництво Радянського Союзу у своєму господарському плануванні на 4-ту п'ятирічку зробило ставку на відновлення промислових підприємств краю та на зростання потенціалу промислового виробництва, що для регіону з аграрним перенаселенням так само могло би мати позитивне значення. І дійсно, за невеликий час вдалося відновити промисловий потенціал довоєнного рівня, побудувати нові підприємства. Це вдалося зробити завдяки цільовим інвестиціям за народногосподарським планом, постачанню обладнання, техніки, технологічного досвіду. Врешті – через підвищення енергоозброєння виробництва та інфраструктури. Але економічні стимули замінювалися позаекономічними, котрі мали поширення в усіх країнах з аналогічною господарською моделлю. Мова йде про соціалістичне змагання, стахановський рух, нагородження передовиків виробництва (ланок, бригад, підприємств) перехідними Червоними прапорами, розміщення на Дошці пошани, вихваляннями у пресі тощо. Наслідки промислової модернізації краю наразі залишаються проблемою дискусійною.
22. Врешті, інтегральною метою соцмодернізації є формування органічної соціальної бази нового ладу через зведення особистості у всій її складності до статусу «гвинтика» системи, *homo sovieticus*. Засобами успішного формування «людини нового типу» мали стати активна агітація та пропаганда переваг радянського способу життя, «правильне» тлумачення всіх політичних та господарських акцій, здійснюваних керівництвом СРСР, УРСР та обласною владою. В області запрацювали тисячі агітаторів та лекційних груп. Не менше уваги приділялося й цензурі, завданням якої стала перевірка на ідейність книгарень, бібліотек, засобів друкованої інформації. З одного боку, протягом невеликого

проміжку часу на Закарпатті була створена значна кількість первинних установ сфери культури та освіти: шкіл, середніх спеціальних закладів та першого університету, бібліотек, музеїв, багатьох колективів художньої самодіяльності, а також державного архіву. Але саме ці роки характерні насильницьким впровадженням одномірного ідеологізованого світобачення, створенням апарату «управління» культурою та суспільним вихованням, освітою та культмасовою роботою тощо. Наївні сподівання краян на те, що після «визволення» настане справжня свобода будівництва «нового життя», творення власної народної освіти, вироблення нових знань, засад культури не справдилися. Більше того, діячі культури, освіти та мистецтва, особливо ті, котрі набували досвіду і слави ще у міжвоєнний період, піддавалися всебічному контролю та ідеологічній опіці на предмет «правильного розуміння» марксизму-ленінізму, засад соціалістичного реалізму в літературі та мистецтві тощо.

23. Але найвпливовішим ідеологічним конкурентом комуністичної влади в Закарпатті була церква, адже ж вплив релігії та її служителів у нашому регіоні, як і в аналогічних умовах окремих країн ЦСЄ був не просто значним, але й винятковим. Відповідно до радянського законодавства церква була відокремлена від держави, а школа – від церкви. Але держава активно втручалася в діяльність церкви. Відразу ж після вигнання окупантів із Закарпаття почалося активне стимулювання зміни юрисдикції місцевих структур православної церкви у цілях переходу під зверхність РПЦ. Офіційно цей процес розпочався у грудні 1944 р., коли представники закарпатського духовенства перебували в Москві, де проводили переговори щодо зміни юрисдикції. Але остаточно розв'язання питання переходу Мукачівсько-Пряшівської єпархії під московську юрисдикцію вирішилося після підписання договору про Закарпатську Україну. Це сталося 22 жовтня 1945 р. на засіданні Священного синоду РПЦ.

24. Негативного ставлення зазнала греко-католицька церква. Вже за часів НРЗУ здійснювалася негласна підтримка православної церкви. Почала

здійснюватися підготовка до ліквідації греко-католицької церкви на Закарпатті, адже в Москві не наважувалися виконати це завдання звичайним наскоком. Але й зі створенням відповідних передумов дуже не зволікали. Із проведенням ліквідаційного Львівського Собору 8-19 березня 1946 р. доля греко-католиків Закарпаття була вирішена. Проте на заваді став єпископ Т. Ромжа, який проявив тверду позицію і відмовився «возз'єднувати» греко-католицьку церкву з православною. 27 жовтня 1947 р. московське керівництво організовує на нього замах, а 1 листопада 1947 р. після ін'єкції йому отрути у лікарні він помирає. Упродовж 1948-1949 рр. органами радянської влади було повністю ліквідовано структуру греко-католицької церкви на Закарпатті: влада заборонила реєструвати греко-католицькі громади, забрала від них церковні споруди, обклала непомірними податками. Із січня 1949 р. почалися масові арешти греко-католицького духовенства. Із 315 священників, які були в єпархії перед початком репресій 140 перейшли до православ'я, 175 священників було репресовано.

25. Але репресії не оминули і православне духовенство. За антирадянську, антикомуністичну діяльність, вороже ставлення до радянської влади на різні строки були засуджено 10 представників православного духовенства. Подібним було ставлення і до протестантських громад. Ті з них, хто не погоджувалися з антирелігійною політикою радянської держави (свідки Єгови, частина лідерів і вірників Євангельських християн-баптистів, п'ятдесятницькі громади й адвентисти-реформісти були оголошені протизаконними. Протестантські конфесії (реформати, лютерани, євангельські християни-баптисти під керівництвом ВРЄХБ, Адвентисти сьомого дня), які зуміли пристосуватися до нового політичного режиму, були офіційно зареєстровані в органах влади і перебували під контролем держави.

26. Нові архівні документи, які стали доступними для дослідників лише після проголошення незалежності України, засвідчують, що опір населення

краю політиці радянзації мав не тільки пасивний або спорадичний характер. Сучасна українська історіографія, в тому числі регіональна, наводить приклади і справжніх масових селянських бунтів в області, з-поміж яких найбільш відомими є виступи жителів сіл Великі Лучки і Угря. Репресовані сталінською каральною системою, їх учасники були реабілітовані лише в 1990-ті роки. Незадоволеними політикою комуністичної влади виявилися й учасники понад 30 молодіжних таємних організацій. Проте їхню діяльність досить швидко викривали співробітники держбезпеки. Молоді люди отримували тривалі терміни ув'язнення. Була спроба керівництва УПА поширити свою діяльність на Закарпаття, особливо в гірських округах. І хоча діяльність збройних загонів УПА приносила чимало неприємностей місцевому партійному й радянському керівництву, цей рух не набув такого масового поширення, як на західноукраїнських землях. А з укріпленням радянської влади на межі 1940-х – 1950-х рр. вже не становив великої загрози.

27. Насамкінець, ми робимо висновок, що радянзація, або ж соцмодернізація Закарпаття типологічно ближча до тої моделі, котра була апробована в республіках Балтії. А наявність перехідного режиму владарювання НРЗУ надає ситуації певної схожості з тою, котра мала місце в окремих країнах ЦСЄ, наприклад в Румунії. Ці особливості стосуються самого процесу радянзації, але не її результатів. Включення Закарпаття до нівелюючої тоталітарної політичної системи СРСР у всій повноті її складових, заснованої на одержавленій економіці та ідеологічному одноманітті попри всі регіональні особливості уніфікувало регіон з іншими теренами радянської України.

ДОДАТКИ ДО ДИСЕРТАЦІЇ

МІЩАНИН ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАКАРПАТТЯ 1944-1950 рр.

07.00.01 – історія України

03 Гуманітарні науки (032 – Історія та археологія)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

В.В.Міщанин

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Ужгород – 2019

**Результати голосування до Верховної Ради СРСР 1946 р. та до Верховної
Ради УРСР 1947 р. у Закарпатській області¹**

№ п/п	Місто / округ (адміністративний)	За (%)	
		1946 р.	1947 р.
1	Берегівський	84,43	99,84
2	Великобerezнянський	83,74	99,39
3	Волівський	84,46	96,06
4	Воловецький	88,45	97,13
5	Іршавський	94,63	98,92
6	Мукачівський	92,03	99,33
7	Перечинський	85,44	95,13
8	Рахівський	94,27	97,31
9	Свалявський	91,20	98,31
10	Севлюський	89,16	98, 14
11	Тячівський	88,04	99,01
12	Ужгородський	77,04	99,14
13	Хустський	86,20	97,72
14	м. Ужгород	91,10	99,33
15	м. Мукачево	96,76	99,32

¹ Стенограма протоколу № 8 обласного партійного активу «Про підсумки виборів до Верховної Ради УРСР і завдання обласної парторганізації надалі (18.02.1947) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 238. Арк. 14.

Додаток Б

**Динаміка національного складу Закарпатської обласної організації
КП(б)У²**

Національність	Серпень 1946	Січень 1947	Приріст
Українці	2 197	3 551	1 354
Угорці	296	296	0
Євреї	71	165	94
Словаки	34	43	9
Росіяни	11	1 579	1 568
Чехи	5	6	1
Румуни	-	8	8
Білоруси	-	77	77
Поляки	-	12	12
Інші	24	79	55
Всього	2 638	5 818	3 180

² Макара М. Макара М. Утвердження радянського ладу. Кадрова політика // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІІ (1946-1991). Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. С. 45.

**Списки працівників номенклатури ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У по
Закарпатській області станом на червень 1946 року³**

№ п/п	Посада із зазначенням установи, організації підприємства, міністерства, відомства	Прізвище, ім'я по батькові	Дата фактичного вступу на посаду	З якої посади перейшов на посаду, яку займає в даний час
1.	2.	3.	4.	5
I. Партійні і комсомольські органи				
1.	Перший секретар Закарпатського обкому КП(б)У	Туряниця Іван Іванович	XII-1945	Секретар Комуністичної партії Закарпатської України (далі КПЗУ)
2.	Другий секретар Закарпатського обкому КП(б)У	Пінчук Григорій Павлович	XII-1945	Другий секретар Львівського обкому КП(б)У
3.	Третій секретар Закарпатського обкому КП(б)У	Ваш Іван Михайлович	XII-1945	Уповноважений Народної Ради Закарпатської України з державної безпеки
4.	Секретар Закарпатського обкому КП(б)У по кадрах	Повзик Марк Власович	25.XII.1945	Управління кадрів ЦК КП(б)У м. Київ
5.	Секретар Закарпатського обкому КП(б)У з пропаганди і агітації	Карпенко Яків Олексійович	XII-1945	Зав. сектором пропаганди ЦК КП(б)У м. Київ
6.	Заступник секретаря Закарпатського обкому КП(б)У з промисловості	Кухта Леонід Фомич	IV-1946	Завідувач відділу промисловості ЦК КПЗУ

³ Складено на основі архівної справи: Контрольные списки работников номенклатуры ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У по Закарпатской области (1946) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 132. Арк. 1-51.

7.	Заступник секретаря Закарпатського обкому КП(б)У з транспорту	Шрамко Ілля Якович	11.XII.1945	Завідувач відділу транспорту ЦК КПЗУ
8.	Заступник секретаря Закарпатського обкому КП(б)У з лісової промисловості	Булига Олексій Іванович	15.XI.1945	Інструктор управління кадрів ЦК КП(б)У м. Київ
9.	Заступник секретаря Закарпатського обкому КП(б)У з будівництва і будівельних матеріалів	Ковалько Гаврило Іванович	2.IV.1946	Зав. відділом легкої і харчової промисловості ЦК КПЗУ
10.	Завідувач оргінструкторського відділу обкому КП(б)У	Шаповал Олексій Павлович	10.XI.1945	Завідувач оргінструкторським відділом Станіславського обкому КП(б)У
11.	Завідувач сільськогосподарського відділу обкому КП(б)У	Костенко Антон Кирилович	VIII-1945	Заступник завідувача сільськогосподарського відділу ЦК КПЗУ
12.	Завідувач військового відділу обкому КП(б)У	Філенков Іван Федорович	12.IV.1946	Заступник командира полку п. пошта 2-ї дивізії 2 Українського фронту
13.	Завідувач відділу шкіл обкому КП(б)У	Гончаренко Андрій Андрійович	XII-1945	Зав. відділу шкіл ЦК КПЗУ
14.	Завідувач відділу з роботи серед жінок обкому КП(б)У	Борканюк Серена Ігнатівна	25.XII.1945	Секретар ЦК КПЗУ з кадрів
15.	Заступник завідувача	Юдін Серафим	19.II.1946	Секретар

	відділу кадрів обкому КП(б)У	Павлович		Ужгородського міському КП(б)У з кадрів
16.	Заступник завідувача відділу кадрів обкому КП(б)У	Вакантна посада		
17.	Заступник завідувача відділу пропаганди і агітації обкому КП(б)У	Сук Ульянов Васильович	10.I.1946	Парторг 348 полку 51 дивізії Білоруського фронту
18.	Заступник завідувача відділу пропаганди і агітації обкому КП(б)У	Нямещук Василь Васильович	1.III.1946	Перший секретар Ужгородського міському КП(б)У
19.	Завідувач особливим сектором обкому КП(б)У	Волков Євдоким Миронович	3.V.1946	Завідувач особливим сектором Кіровоградського обкому КП(б)У
20.	Шифрувальник Закарпатського обкому КП(б)У	Карпович Євгеній Іванович	5.XI.1945	Начальник обозно- речового постачання п.п. 43970
21.	Директор обласної партійної школи при обкомі КП(б)У	Городецький Анатолій Миколайович	IX-1945	Директор партійних курсів при ЦК КПЗУ
Перші секретарі міськкомів і окружкомів КП(б)У				
22.	Ужгородський міськком КП(б)У	Туряниця Іван Іванович	XII-1945	Секретар ЦК КПЗУ
23.	Мукачівський міськком КП(б)У	Ледней Іван Дмитрович	5.IV.1946	Голова Мукачівського окружкому КПЗУ
24.	Ужгородський окружком КП(б)У	Варга Петро Іванович	22.VIII.1945	Перший секретар Ужгородського окружкому КПЗУ

25.	Мукачівський окружком КП(б)У	Гарагонич Іван Георгійович	XII-1945	Перший секретар Мукачівського окружкому КПЗУ
26.	Берегівський окружком КП(б)У	Попович Дмитро Петрович	22.II.1946	Голова Берегівського окрвиконкому
27.	Велико-Березнянський окружком КП(б)У	Попович Петро Птрович	24.XII.1945	Молодший лейтенант Чехословацької армії
28.	Волівський окружком КП(б)У	Ільченко Мойсей Романович	25.III.1946	Відповідальний секретар парт частини Сталінградського артилерійського училища Північнокавказького військового округу
29.	Іршавський окружком КП(б)У	Гудь Амброзій Іванович	5.IV.1946	Зав. сільгоспвідділом Свалявського окружкому КП(б)У
30.	Воловецький окружком КП(б)У	Криворучко Андрій Семенович	23.II.1946	Начальник відділу кадрів автомобільних військ Київського військового округу
31.	Перечинський окружком КП(б)У	Сірко Павло Степанович	18.II.1946	Інструктор Закарпатського обкому КП(б)У
32.	Рахівський окружком КП(б)У	Мащенко Іван Дмитрович	22.II.1946	Другий секретар Веселовського райкому КП(б)У м. Запоріжжя
33.	Севлюшський окружком КП(б)У	Зеленяк Амброзій	XII-1944	Робітник фірми «Егри» Іршавської округи

		Михайлович		
34.	Свалявський окружком КП(б)У	Олейниченко Федір Андрійович	10.IV.1945	Зав. сектором Кіровоградського обкому КП(б)У
35.	Тячівський окружком КП(б)У	Кирлик Василь Олексійович	XII-1945	Робітник залізничної станції Северка Закарпатської області
36.	Хустський окружком КП(б)У	Гаджега Юрій Дмитрович	3.IV.1946	Голова Свалявського окрвиконкому Закарпатської області
Другі секретарі міськкомів і окружкомів КП(б)У				
37.	Ужгородський міськком КП(б)У	Єфименко Михайло Євдокимович	I-1946	Другий секретар Перечинського окружкому КП(б)У Закарпатської області
38.	Мукачівський міськком КП(б)У	Гуїп Степан Йосипович	5.III.1946	Перший секретар Мукачівського міськкому КП(б)У Закарпатської області
39.	Ужгородський окружком КП(б)У	Едельман Давид Адольфович	III-1945	Агітатор політвідділу 18 бригади ; Українського фронту
40.	Мукачівський окружком КП(б)У	Шох Іван Ананьевич	I-1946	Заступник начальника політвідділу фронту Евакопункту №2635
41.	Берегівський окружком КП(б)У	Дуганець Павло Іванович	IV-1945	Інструктор Полтавського обкому КП(б)У
42.	Велико-Березнянський окружком КП(б)У	Поцелуйко Микита	6.III.1946	Відповідальний парторганізатор

		Бенедиктович		Закарпатського обкому КП(б)У
43.	Волівський окружком КП(б)У	Руцак Василь Васильович	IX-1944	Рядовий І Чехословацької бригади Південно-Західного фронту
44.	Іршавський окружком КП(б)У	Ковальов Сергій Григорович	III-1946	Помічник військового коменданта м. Ужгорода Закарпатської області
45.	Воловецький окружком КП(б)У	Ходанич Петро Петрович	V-1945	Голова сільради Перечинської округи
46.	Перечинський окружком КП(б)У	Шевчук Віктор Михайлович	III-1946	Парторганізатор Закарпатського обкому КП(б)У
47.	Рахівський окружком КП(б)У	Газій Іван Васильович	VII-1946	Інструктор Закарпатського обкому КП(б)У
48.	Севлюшський окружком КП(б)У	Скробов Олексій Акимович	VI-1945	Інструктор Ворошиловградського обкому КП(б)У
49.	Свалявський окружком КП(б)У	Гуть Василь Юрійович	IV-1946	Інструктор Закарпатського обкому КП(б)У
50.	Тячівський окружком КП(б)У	Грабин Петро Єфимович	II-1946	Відповідальний парторганізатор Закарпатського обкому КП(б)У
51.	Хустський окружком КП(б)У	Гончаренко Антон	IV-1945	Інструктор Чернігівського обкому

		Олександрович		КП(б)У
52.	Третій секретар Ужгородського міськкому КП(б)У	Лялько Михайло Петрович	15.IV.1946	Заступник начальника облавтотреста м. Ужгород
Секретарі міськкомів і окружкомів КП(б)У по кадрах				
53.	Ужгородський міськком КП(б)У	Харкевич Михайло Мойсейович	5.III.1946	Секретар Мукачівського окружкому КП(б)У по кадрах
54.	Мукачівський міськком КП(б)У	Стремилло Василь Іванович	VIII-1945	Третій секретар Ворошиловградського міськкому КП(б)У Ворошиловградської області
55.	Ужгородський окружком КП(б)У	Терещенко Іван Андрійович	5.III.1946	Відповідальний парторганізатор Закарпатського обкому КП(б)У
56.	Мукачівський окружком КП(б)У	Переяслов Пантелей Григорович	5.III.1946	Відповідальний парторганізатор Закарпатського обкому КП(б)У
57.	Берегівський окружком КП(б)У	Нікітенко Андрій Трофимович	5.IX.1945	Секретар партійного комітету паровозного депо станції Київ- Дарниця
58.	Велико-Березнянський окружком КП(б)У	Рокитянський Сава Пантелійович	VIII-1945	Завідувач військового Опошнянського РК КП(б)У Полтавської області
59.	Волівський окружком	Литвиненко	3.IX.1945	Секретар Петрово-

	КП(б)У	Тетяна Степанівна		Роменського РК КП(б)У по кадрах Полтавської області
60.	Іршавський окружком КП(б)У	Кузнецова Надія Андріївна	3.IX.1945	Секретар Козятинського РК КП(б)У по кадрах Вінницької області
61.	Воловецький окружком КП(б)У	Авраменко Віктор Федорович	VIII-1945	Секретар Городищенського РК КП(б)У Київської області
62.	Перечинський окружком КП(б)У	Волощук Олександр Олександрович	VII-1946	Завідувач оргінструкторським відділом Ужгородського міськкому КП(б)У
63.	Рахівський окружком КП(б)У	Демянишин Йосип Іванович	IX.-1945	Слухач республіканської партійної школи при ЦК КП(б)У м. Київ
64.	Севлюшський окружком КП(б)У	Кривошеев Кузьма Іванович	III-1946	Заступник військового коменданта м. Проскурів
65.	Свалявський окружком КП(б)У	Біжко Василь Омелянович	IX-1945	Завідувач оргінструкторського відділу Кегічевського РК КП(б)У
66.	Хустський окружком КП(б)У	Калесник Іван Трофимович	15.IX.1945	Секретар Красно- Донського РК КП(б)У по кадрах Харківської області
67.	Тячівський окружком КП(б)У	Балабас Андрій Павлович	15.IX.1945	Секретар Кегічевського РК КП(б)У по кадрах

				Харківської області
Завідувачі відділом пропаганди і агітації				
68.	Ужгородського міськкому КП(б)У	Іскра Віктор Максимович	3.II.1946	Завідувач сектором культури Сталінського обкому КП(б)У
70.	Мукачівського міськкому КП(б)У	Костенко Дмитро Семенович	20.II.1946	Лектор Вінницького обкому КП(б)У
71.	Ужгородського окружному КП(б)У	Матвієнко Олександра Марківна	5.X.1945	Завідувачка відділу пропаганди і агітації Ужгородського окружному КПЗУ
72.	Мукачівського окружному КП(б)У	Герасютін Василь Павлович	VIII-1945	Завідувач відділу пропаганди і агітації Мукачівського окружному КПЗУ
73.	Берегівського окружному КП(б)У	Кучер Петро Іванович	VIII-1945	Завідувач відділу пропаганди і агітації Берегівського окружному КПЗУ
74.	Волівського окружному КП(б)У	Дзюбак Мойсей Демянович	VIII-1945	Завідувач відділу пропаганди і агітації Волівського окружному КПЗУ
75.	В.-Березнянського окружному КП(б)У	Жук Йосип Мойсейович	5.V.1946	Завідувач частиною спецдітбудинку м. Охтирка Сумської області
76.	Іршавського окружному КП(б)У	Крючков Іван Федорович	4.IX.1945	Завідувач відділу пропаганди і агітації

				Іршавського окружного КПЗУ
77.	Воловецького окружного КП(б)У	Сивуха Тимофій Федорович	10.IX.1945	Завідувач відділу пропаганди і агітації Воловецького окружного КПЗУ
78.	Перечинського окружного КП(б)У	Грибов Олексій Миколайович	3.VII.1946	Демобілізований із Червоної Армії
79.	Рахівського окружного КП(б)У	Крепкій Степан Васильович	24.IV.1946	Демобілізований із Червоної Армії
80.	Севлюшського окружного КП(б)У	Дубровський Степан Васильович	11.I.1946	Директор НСШ Севлюшської округи Закарпатської області
81.	Свалявського окружного КП(б)У	Ризенко Григорій Федорович	17.IX.1945	Завідувач відділу пропаганди і агітації Свалявського окружного КПЗУ
82.	Тячівського окружного КП(б)У	Можняк Олександр	25.VIII.1945	Завідувач відділу пропаганди і агітації Тячівського окружного КПЗУ
83.	Хустського окружного КП(б)У	Котляр Андрій Федорович	8.X.1945	Завідувач відділу пропаганди і агітації Хустського окружного КПЗУ
Секретарі ЛКСМУ				
84.	Перший секретар Закарпатського обкому ЛКСМУ	Вакантна посада		
85.	Другий секретар	Бабидорич	XII-1945	Інструктор

	Закарпатського обкому ЛКСМУ	Михайло Іванович		Ужгородського міськкому ЛКСМУ
86.	Секретар Закарпатського обкому ЛКСМУ з кадрів	Волощук Федір Прокопович	20.IV.1945	Зав. відділом сільської молоді Пензенського обкому ВЛКСМ
87.	Секретар Закарпатського обкому ЛКСМУ з військово- фізкультурної роботи	Решетар Василь Федорович	11. VI.1946	Референт Закарпатського облвиконкому
88.	Секретар Закарпатського обкому ЛКСМУ з пропаганди	Гавріков Микола Іванович	10.I.1946	Перший секретар міськкому ЛКСМУ м. Чернігів
89.	Секретар Закарпатського обкому ЛКСМУ по школах	Опрендік Марія Афанасівна	XII-1945	Вчителька початкової школи В.-Березнянської округи Закарпатської області
II. Радянсько-адміністративні, планові, фінансові та торгівельні органи				
90.	Голова виконкому Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих	Туряниця Іван Іванович	XII-1944	Секретар КПЗУ Закарпатської України
91.	Заступник голови виконкому Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих	Куц Микита Кирилович	VIII-1945	Заступник голови виконкому Станіславської обласної Ради депутатів трудящих
92.	Заступник голови виконкому Закарпатської обласної Ради депутатів	Вайс Самуїл Леопольдович	I-1945	Уповноважений Народної Ради Закарпатської України в справах торгівлі

	трудящих			
93.	Заступник голови виконкому Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих	Тараконич Дмитро Михайлович	25.II.1945	Уповноважений Народної Ради Закарпатської України по в земельних справах
94.	Заступник голови виконкому Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих	Бондаренко Дмитро Сергійович	IX-1945	Голова облплану м. Рівне
95.	Заступник голови виконкому Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих	Чекан Фома Іванович	1.III.1946	Уповноважений Народної Ради Закарпатської України
96.	Завідувач бюро обліку і розподілу робочої сили виконкому Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих	Довганич Павло Васильович	VIII-1945	Начальник відділу статистики Народної Ради Закарпатської України
97.	Голова виконкому Ужгородської міської Ради депутатів трудящих	Стасєв Сергій Миколайович	15.III.1945	Голова Ужгородського Народного комітету Закарпатської України
98.	Голова виконкому Мукачівської міської Ради депутатів трудящих	Русин Гаврило Іванович	26.I.1946	Член Народної Ради Закарпатської України

99.	Голова виконкому Берегівської міської Ради депутатів трудящих	Данч Юрій Йосипович	XI-1945	Демобілізований із Чехословацької армії
100.	Голова виконкому Севлюшської міської Ради депутатів трудящих	Онуфрій Юрій Михайлович	16.II.1946	Заступник голови Севлюшського міськвиконкому
101.	Голова виконкому Севлюшської міської Ради депутатів трудящих	Бринзій Василь Дмитрович	5.V.1945	Референт Хустського окрвиконкому
102.	Голова виконкому Ужгородської окружної Ради депутатів трудящих	Фігула Йосип Степанович	VI-1946	Зав. промислового відділу Ужгородського міськкому КП(б)У
103.	Голова виконкому Мукачівської окружної Ради депутатів трудящих	Млавець Юрій Федорович	IV-1946	Другий секретар Мукачівського окружкому КП(б)У
104.	Голова виконкому Берегівської окружної Ради депутатів трудящих	Маргентал Степан Йосипович	IV-1946	Заступник голови Берегівського окрвиконкому
105.	Голова виконкому Севлюшської окружної Ради депутатів трудящих	Федорцанич Іван Іванович	VII-1946	Заступник голови Севлюшського окрвиконкому
106.	Голова виконкому Хустської окружної	Тимко Олексій Іванович	20.III.1946	Заступник голови Хустського

	Ради депутатів трудящих			окрвиконкому
107.	Голова виконкому Перечинської окружної Ради депутатів трудящих	Леган Йосип Миколайович	II.1946	Перший секретар Перечинського окружкому КП(б)У
108.	Голова виконкому В.Березнянської окружної Ради депутатів трудящих	Пекар Микола Андрійович	24.III.1946	Завідувач військовим відділом В.Березнянського окружкому КП(б)У
109.	Голова виконкому Свалявської окружної Ради депутатів трудящих	Карабелеш Євген Васильович	18.IV.1946	Завідувач початкових шкіл Свалявської округи
110.	Голова виконкому Воловецької окружної Ради депутатів трудящих	Шімон Іван Йосипович	III-1946	Голова профради Закарпатської України
111.	Голова виконкому Іршавської окружної Ради депутатів трудящих	Фущич Василь Іванович	10.XI.1944	Голова Іршавського окружного народного комітету
112.	Голова виконкому Волівської окружної Ради депутатів трудящих	Щадей Іван Васильович	XI-1945	Уповноважений наркому по Воліському округу Закарпатської України
113.	Голова виконкому Рахівської окружної Ради депутатів трудящих	Дудчук Юрій Якович	1.II1946	Зав. оргінструкторським відділом Рахівського окружкому КП(б)У

114.	Голова виконкому Тячівської окружної Ради депутатів трудящих	Половко Михайло Васильович	6.II.1946	Заступник голови Тячівського окрвиконкому
115.	Начальник обласного управління Міністерства юстиції	Борецький Степан Войцехович	26.XII.1944	Референт Перечинського окружкому Закарпатської України
116.	Заступник начальника обласного управління Міністерства юстиції з судової роботи	Вакантна посада		
117.	Заступник начальника обласного управління Міністерства юстиції по кадрах	Миня Омелян Васильович	IX-1945	Суддя м. Ужгорода Закарпатської України
118.	Голова президії обласної колегії адвокатів	Вальницький Омелян Михайлович	II-1946	Домашнє господарство м. Мукачево
119.	Голова обласного суду	Русин Василь Павлович	II-1946	Голова спеціального народного суду м. Ужгород
120.	Заступник голови обласного суду	Шолош Павло Семенович	VIII-1945	Заступник голови Дніпропетровського обласного суду
106.	Голова виконкому Хустської окружної Ради депутатів трудящих	Тимко Олексій Іванович	20.III.1946	Заступник голови Хустського окрвиконкому
107.	Голова виконкому	Леган Йосип	II.1946	Перший секретар

	Перечинської окружної Ради депутатів трудящих	Миколайович		Перечинського окружкому КП(б)У
108.	Голова виконкому В.Березнянської окружної Ради депутатів трудящих	Пекар Микола Андрійович	24.III.1946	Завідувач військовим відділом В.Березнянського окружкому КП(б)У
109.	Голова виконкому Свалявської окружної Ради депутатів трудящих	Карабелеш Євген Васильович	18.IV.1946	Завідувач початкових шкіл Свалявської округи
110.	Голова виконкому Воловецької окружної Ради депутатів трудящих	Шімон Іван Йосипович	III-1946	Голова профради Закарпатської України
111.	Голова виконкому Іршавської окружної Ради депутатів трудящих	Фушич Василь Іванович	10.XI.1944	Голова Іршавського окружного народного комітету
112.	Голова виконкому Волівської окружної Ради депутатів трудящих	Щадей Іван Васильович	XI-1945	Уповноважений наркому по Воліському округу Закарпатської України
113.	Голова виконкому Рахівської окружної Ради депутатів трудящих	Дудчук Юрій Якович	1.II.1946	Зав. оргінструкторським відділом Рахівського окружкому КП(б)У
114.	Голова виконкому Тячівської окружної Ради депутатів	Половко Михайло Васильович	6.II.1946	Заступник голови Тячівського окрвиконкому

	трудящих			
115.	Начальник обласного управління Міністерства юстиції	Борецький Степан Войцехович	26.XII.1944	Референт Перечинського окружного Закарпатської України
116.	Заступник начальника обласного управління Міністерства юстиції з судової роботи	Вакантна посада		
117.	Заступник начальника обласного управління Міністерства юстиції по кадрах	Миня Омелян Васильович	IX-1945	Суддя м. Ужгорода Закарпатської України
118.	Голова президії обласної колегії адвокатів	Вальницький Омелян Михайлович	II-1946	Домашнє господарство м. Мукачево
119.	Голова обласного суду	Русин Василь Павлович	II-1946	Голова спеціального народного суду м. Ужгород
120.	Заступник голови обласного суду	Шолош Павло Семенович	VIII-1945	Заступник голови Дніпропетровського обласного суду
121.	Заступник голови обласного суду	Калінов		
122.	Прокурор області	Андрашко Іван Васильович	6.II.1945	Начальник промисловості і транспорту НРЗУ
123.	Заступник прокурора області із загальних питань	Минько Олександр Парфирович	VI-1945	Прокурор Немирівського району Вінницької області

124.	Заступник прокурора області зі спеціальних справ	Кондратьєв Петро Павлович	III-1946	Заступник облпрокурора м. Миколаїв
125.	Помічник прокурора області по спец. справах	Нечепуренко Єфим Арсентійович	19.III.1946	Прокурор відділу із нагляду за органами міліції прокуратури УРСР м. Київ
126.	Ужгородський міський прокурор	Товт Іван Іванович	IX.1945	Начальник кримінального відділу Управління народної міліції Закарпатської України
127.	Мукачівський міський прокурор	Касинець Степан Степанович	II-1945	Вчитель м. Мукачево
128.	Ужгородський окружний прокурор	Вакантна посада		
129.	Мукачівський окружний прокурор	Логойда Микола Олексійович	VI-1946	Заступник голови Мукачівського окрвиконкому
130.	Берегівський окружний прокурор	Пантьо Василь Михайлович	19.III.1946	Помічник прокурора м. Берегово
131.	Велико-Березнянський окружний прокурор	Логойда Олексій Олексійович	IV-1945	Службовець держбезпеки м.Ужгород
132.	Воловецький обласний прокурор	Бучина Фелікс Адальбертович	X-1945	Слідчий Іршавської окрпрокуратури
133.	Волівський окружний прокурор	Небола Іван Васильович	XI-1945	Помічник прокурора Перечинської округи
134.	Іршавський окружний	Варга Василь	V-1945	Завідувач судовою

	прокурор	Васильович		секцією при Уповноваженому Народної Ради м. Ужгород
135.	Рахівський окружний прокурор	Ващук Володимир Федорович	VI-1945	Помічник окружного прокурора м. Берегово
136.	Свалявський окружний прокурор	Лізак Степан Васильович	II.1945	Член суддівської комісії Свалявського окружного Народного комітету
137.	Севлюшський окружний прокурор	Шпак Василь Іванович	II-1945	Службовець окружного народного комітету м. Севлюш
138.	Тячівський окружний прокурор	Вакантна посада		
139.	Хустський окружний прокурор	Вакантна посада		
140.	Перечинський окружний прокурор	Кукуч Олександр Іванович	IX-1945	Окружний прокурор м. Перечин Закарпатської України
141.	Голова обласної планової комісії	Бондаренко Дмитро Сергійович	IX-1945	Голова облплану м. Рівне
142.	Завідувач обласного фінансового відділу	Івашко Георгій Іванович	26.X.1944	Уповноважений НРЗУ з фінансових справ
143.	Начальник обласного Управління держстраху	Петров Олександр Захарович	13.XII.1945	Начальник харчоблоку Омського гарнізону
144.	Начальник обласного	Мегеш Микола	1.XII.1945	Фінансовий референт

	Управління держтрудзберкаси	Михайлович		НРЗУ
145.	Начальник обласної контори Державного банку	Чорний Сидір Петрович	15.XI.1945	Управляючий Народного банку м. Ужгород
146.	Управляючий обласної контори комунального банку	Камилін Павло Васильович	XI-1945	Демобілізований із Червоної армії
147.	Завідувач обласним торговельним відділом	Маловичко Григорій Олександрович	10.XII.1945	Заступник завідувача Сталінським облторгвідділом
148.	Голова президії обласної спілки споживчої кооперації	Шило Олексій Трофимович	V-1946	Голова президії Ворошиловградської облспоживспілки
149.	Завідувач обласного відділу Державного забезпечення і побутового облаштування сімей військовослужбовців	Чекан Фома Іванович	1.III.1946	Уповноважений Народної Ради Закарпатської України
150.	Голова обласної планової комісії	Бондаренко Дмитро Сергійович	IX-1945	Голова облплану м. Рівне
151.	Начальник обласного статистичного управління	Германович Микола Никонорович	XI-1945	Демобілізований із Червоної Армії
152.	Державний арбітр по Закарпатській області	Митрофанова Параскева Лаврентіївна	10.III.1946	Старший нотаріус Сумської державної нотаріальної контори
III. МВС, МДБ та НКО				

153.	Начальник Закарпатського обласного управління МВС	Сопруненко Петро Карпович	1945	Начальник облуправління МВС Кам'янець-Подільської області
154.	Заступник начальника Закарпатського обласного управління МВС	Ляшенко Василь Трофимович	VIII-1945	Заступник начальника УНКВС по Херсонській області
155.	Заступник начальника Закарпатського обласного управління МВС	Горбунов Олександр Ігнатович	VIII-1945	
156.	Заступник начальника обласного управління по міліції	Мирний Юрій Леонтійович	V-1945	Заступник начальника УНКВС по Закарпатській області
157.	Начальник 1-го спецвідділу обласного управління МВС	Кустіков Георгій Іванович	VII-1945	Начальник 1-го спецвідділу обласного МВС Кам'янець- Подільської області
158.	Начальник відділу по боротьбі з бандитизмом обласного управління МВС	Глуценко Микола Силович	VII-1945	Начальник відділу державної безпеки УНКВС м. Чернівці
159.	Начальник відділу контррозвідки «СМЕРШ» обласного управління МВС	Конєв Іван Миколайович	VIII-1945	Заступник начальника відділу УМВС Полтавської області
160.	Начальник відділу кримінального розшуку	Коваленко Петро	VI-1945	Начальник кримінального розшуку

	облуправління МВС	Лаврентійович		УМНКВС м. Чернігів
161.	Начальник тюремного відділу облуправління МВС	Нострань Олександр Семенович	XI-1945	Старший уповноважений оперативної групи НКВС м. Бранденбург, Німеччина
162.	Начальник з боротьби із розкраданням соціалістичної власності облуправління міліції	Долганов Василь Степанович	VII-1945	Заступник начальника міськвідділу м.Каднівка Ворошиловградської області
163.	Начальник оперативного відділу обласного управління міліції	Чайка Андрій Павлович	XII-1945	Начальник 2-го відділу м. Харків
164.	Начальник паспортного відділу облуправління міліції	Колосов Павло Іванович	VII-1945	Начальник паспортного відділу Управління МВС м. Ворошиловград
Начальники окружних відділів МВС				
165.	Ужгородська округа	Демянч Василь Трофимович	II-1946	Начальник Скадовського райвідділу НКВС Херсонської області
166.	Берегівська округа	Дмитренко Тимофій Гордійович	VII-1945	Начальник райвідділу НКВС Волочинського району Кам'янець-Подільської області
167.	Велико-Березнянська округа	Османов Андрій Сильвестрович	IX-1945	Начальник Воловецького окрвідділу НКВС

				Закарпатської області
168.	Воловецька округа	Бадрак Павло Степанович	VII-1945	Начальник окружного відділу МВС Велико- Березнянської округи Закарпатської області
169.	Волівська округа	Драннік Єфим Андрійович	VII-1945	Начальник В.- Харжикського райвідділу НКВС Запорізької області
170.	Іршавська округа	Коваленко Арсеній Бенедиктович	I-1946	Начальник оперативної групи Управління НКВС Закарпатської області
171.	Мукачівська округа	Скоробогатько Олексій Прокопович	IV-1946	Начальник Севлюшського окрвідділу МВС Закарпатської області
172.	Перечинська округа	Гайдадьєв Іван Якович	VII-1945	Начальник Оболонського райвідділу НКВС Полтавської області
173.	Рахівська округа	Мішін Константин Іванович	VII-1945	Начальник Роменського райвідділу НКВС Сумської області
174.	Свалявська округа	Ільченко Іван Петрович	VII-1945	Начальник Бобринецького райвідділу НКВС Кіровоградської області
175.	Севлюшська округа	Віник Іван Власович	III-1946	Начальник оперативної групи УМВС Закарпатської області

176.	Хустська округа	Гужва Олексій Васильович	VII-1945	Начальник Павлоргадського міськвідділу НКВС Дніпропетровської області
177.	Тячівська округа	Зозуляк Василь Леонтійович	VIII-1945	Начальник Чорнобильського райвідділу НКВС Київської області
Керівництво органів МДБ				
178.	Начальник Закарпатського обласного Управління Міністерства Держбезпеки	Чернецький Борис Миколайович	II-1946	Начальник Управління МДБ м. Полтава
179.	Заступник начальника обласного Управління МДБ	Бойко Степан Афанасійович	I-1945	Помічник наркома державної безпеки м.Алма-Ата
180.	Заступник начальника обласного Управління МДБ по кадрах	Артюх Степан Іванович	IV-1946	Заступник начальника управління УМДБ м. Сухумі
181.	Начальник 1-го відділу обласного управління МДБ	Макаров Іван Васильович	VIII-1945	Начальник 1 і 4 відділів УМКДБ м. Станіслав
182.	Начальник 2-го відділу обласного управління МДБ	Дейченко Василь Гаврилович	VIII-1945	Головне Управління контррозвідки «СМЕРШ» I, IV фронтів
183.	Начальник 5-го відділу обласного управління МДБ	Агеєнко Микола Прокопович	VIII-1945	Уповноважений відділу контррозвідки «СМЕРШ» 18 армії IV

				Українського фронту
184.	Начальник відділу «А» обласного управління МДБ	Фомічов Василь Калинович	VII-1945	Начальник відділу «А» УНКДБ м. Миколаїв
185.	Начальник відділу «В» обласного управління МДБ	Величко Іван Дмитрович	VII-1945	Заступник начальника відділу «В» НКДБ м. Київ
186.	Начальник слідчого відділу обласного управління МДБ	Аксьонов Іван Якович	VII-1945	Начальник слідчого відділу УНКДБ м. Дрогобич
Начальники окружних відділів МДБ				
187.	Мукачівський міськвідділ	Кравченко Микола Миколайович	VIII-1945	Заступник начальника НКДБ УРСР м. Київ
188.	Берегівська округа	Цибулько Макар Тимофійович	VI-1945	Начальник Запорізького відділу НКДБ
189.	Велико-Березнянська округа	Кушнір Павло Петрович	II-1946	Начальник окрвідділу НКДБ м. Севлюш Закарпатська область
190.	Воловецька округа	Золотоверхий Олександр Митрофанович	V-1946	Заступник начальника Рахівського окрвідділу НКДБ Закарпатської області
191.	Перечинська округа	Гончаренко Демян Федорович	VI-1946	Начальник окрвідділу МДБ м. Ужгорода
192.	Волівська округа	Барілястий Павло Миколайович	VII-1945	Начальник Олександрівського райвідділу НКДБ

				Кіровоградської області
193.	Рахівська округа	Бальченко Михайло Пантелійович	VII-1945	Начальник Ольшанського райвідділу НКДБ Сталінської області
194.	Свалявська округа	Шкурко Іван Іванович	VII-1945	Начальник Новомосковського міськвідділу НКДБ
195.	Севлюшська округа	Чумаченко Василь Пантелійович	XI-1945	Заступник начальника міськвідділу НКДБ м. Нікополь Дніпропетровської області
196.	Тячівська округа	Гончаров Петро Никифорович	X-1945	Начальник Стрийського міськвідділу НКВС Дрогобицької області
197.	Ужгородська округа	Поштенко Іван Григорович	V-1946	Начальник відділу «СМЕРШ» м. Пінськ
198.	Хустська округа	Григоренко Микола Васильович	X-1945	Начальник 2-го відділу УНКДБ м. Чернівці
199.	Іршавська округа	Смірнов Микола Іванович	VII-1945	Начальник райвідділу НКДБ Понарницького району Чернігівської області
120.	Голова обласної Ради ОСОБАВІАХІМа	Безкоровайний Сергій Леонтійович	VII-1945	Голова облради ОСОБАВІАХІМа м. Чернівці
201.	Закарпатський обласний військовий	Руденко Семен Микитович	III-1946	Військовий комісар Таласької області

	комісар			Киргизька РСР
178.	Начальник Закарпатського обласного Управління Міністерства Держбезпеки	Чернецький Борис Миколайович	II-1946	Начальник Управління МДБ м. Полтава
IV. Промисловість, транспорт і зв'язок				
202.	Завідувач обласним відділом комунального господарства	Сова Петро Петрович	XI-1944	Голова міського комітету м. Ужгород
203.	Управляючий треста Закарпатліспром Міністерства лісової промисловості УРСР	Цуперяк Микола Васильович	I-1946	Член НРЗУ з лісової промисловості
204.	Начальник обласного відділу місцевої промисловості	Михайлик Юрій Григорович	1.VII.1945	Службовець планово- економічного бюро НРЗУ
205.	Начальник обласного відділу легкої промисловості	Губський Ілля Піменович	20.V.1945	Головний інженер і заступник начальника Закарпатського обллегпрома
206.	Начальник обласного управління промислових будматеріалів	Товт Федір Федорович	IX-1945	Референт з геології НРЗУ
207.	Начальник обласного відділу Харчової промисловості	Проценко Олександр Олександрович	1.VIII.1945	Референт у справах промисловості і торгівлі Народної Ради м. Ужгород
208.	Управляючий	Литовченко	25.I.1946	Управляючий

	обласним трестом м'ясомолпром	В.Г.		Кіровоградським м'ясомолтрестом
209.	Начальник обласного автотресту	Ковальов Іван Васильович	XI-1945	Начальник відділу експлуатації автотранспорту УРСР м. Київ
210.	Начальник обласного відділу місцевої паливної промисловості	Шмулявцев Микола Іванович	XI-1945	Начальник республіканської гірничої контори при РНК УРСР м. Київ
211.	Начальник обласного управління зв'язку	Михайленко Савва Олексійович	10.XII.1945	Начальник облуправління зв'язку м. Ульяновськ
212.	Заступник начальника обласного управління зв'язку	Лангфельдер Федір Маріусович	13.XII.1945	Начальник управління зв'язку Закарпатської України
213.	Головний інженер обласного управління зв'язку	Кононцев Павло Степанович	1945	
214.	Голова президії обласної Ради промислової кооперації	Барильський Яків Степанович	II-1946	Демобілізований Червоної армії
215.	Голова президії обласної Ради кооперації інвалідів	Бабинець Іван Іванович	15.IX.1945	Завідувач оперативним відділом НРЗУ
216.	Голова президії обласної Співки лісової промисловості	Євтух Феофан Степанович	VII.1945	Голова Оргбюро облліспромспівки м. Ворошиловград
217.	Завідувач обласним	Солдатов Іван	VIII.1945	Демобілізований із

	дорожнім відділом	Андрійович		рядів Червоної армії
V. Сільське господарство і заготовки				
218.	Начальник Закарпатського обласного земельного відділу	Здоровець Іван Петрович	I-1946	Заступник начальника облземвідділу м. Дніпропетровськ
219.	Заступник начальника Закарпатського обласного земельного відділу	Голівець Порфірій Микитович	X-1945	Заступник командира кулеметного батальйону з політчастини
220.	Директор Ужгородської машинно-тракторної станції	Давиденко Федір Петрович	20.V.1946	Командир відділення будівельного батальйону в/ч 11303
221.	Директор Сюртівської МТС	Белецький Петро Петрович	III-1946	Директор МТС Сталінської області
222.	Директор Мукачівської МТС	Бортник Федір Пилипович	IV-1946	Директор Київської МТС Київської області
223.	Директор Ракошинської МТС	Яйкун Іван Васильович	IV-1946	Директор Константинівської МТС Кіровоградської області
224.	Директор Берегівської МТС	Антоненко Філіп Савелійович	V-1946	Директор Осипенківської МТС Кіровоградської області
225.	Директор Бартравської МТС	Дорошенко Микола Миколайович	IV-1946	Помічник командира батальйону з технічної частини 25 армії
226.	Директор Севлюшської МТС	Бабій Семен Демянович	IV-1946	Директор Липовецької МТС Вінницької області
227.	Директор Іршавської	Баранник	III-1946	Директор Веніславської

	МТС	Феодосій Ананьєвич		МТС Полтавської області
228.	Директор Хустської МТС	Кононов Іван Захарович	IV-1946	Директор Київської МТС Київської області
229.	Директор Ужгородського радгоспу	Глуханіч Василь Михайлович	III-1946	Домашнє господарство м. Ужгород
230.	Директор Берегівського радгоспу винтресту	Опачко Іван Юрович	IX-1945	Директор державних виноградників м. Берегово
231.	Директор Севлюшського радгоспу винтресту	Васько Юрій Іванович	VIII-1945	Працював теслярем на шахті. Німеччина
232.	Директор Тячівського радгоспу винтресту	Добряк Євген Андрійович	4.V.1946	
233.	Уповноважений Міністерства заготовок по області	Висич Євген Маркович	VII-1945	Уповноважений заготовок по Дрогобицькій області
Уповноважені Міністерства заготовок по округах				
234.	Хустська округа	Жданович Іван Вікентійович	V-1946	Парторг дивізіону
235.	Велико-Березнянська округа	Планчак Станко Іванович	VIII-1945	Інструктор Велико- Березнянського окружкому ВКП(б)
236.	Іршавська округа	Матіко Михайло Іванович	VIII-1945	Домашнє господарство с. Іршава Закарпатської області
237.	Воловецька округа	Жатько Федір Степанович	II-1946	Райуповнаркомзага Глобинського району Полтавської області

238.	Перечинська округа	Федоренко Семен Петрович	10.I.1946	Заступник райуповнаркомзага Криворіжського району Дніпропетровської області
239.	Свалявська округа	Кошак Федір Васильович	VIII-1945	Зав. сільгоспвідділу Свалявського обкому КП(б)У
240.	Рахівська округа	Локота Іван Іванович	VIII-1945	Голова кооперації с. Бичків Рахівської округи
241.	Тячівська округа	Голубенко Василь Артемович	V-1946	Райуповнаркомзаг Веселовського району Запорізької області
242.	Волівська округа	Сопруненко Дмитро Якович	23.IV.1946	Демобілізований із Червоної Армії
243.	Ужгородська округа	Вирван Іван Гаврилович	VIII-1945	Інструктор окружного народного комітету м. Ужгород
244.	Мукачівська округа	Грунько Аксентій Дорофійович	IX-1945	Райуповнаркомзаг Карловського району Полтавської області
245.	Берегівська округа	Дудич Андрій Андрійович	VIII-1945	Зав. комунального відділу Берегівської округи Закарпатської області
246.	Севлюшська округа	Сверняк Юрій Василович	VIII-1945	Робітник залізної дороги м. Севлюш Закарпатської області
247.	Управляючий	Мазаракі	III-1946	Управляючий Одеською

	обласною конторою «Заготзерно»	Антон Федорович		конторою «Південзаготзерно»
248.	Управляючий обласною конторою «Заготживсырье»	Касьяненко Константин Степанович	VII-1945	Заступник управляючого Чернівецької обласної контори «Заготживсырье»
249.	Управляючий обласної контори «Заготсіно»	Манайло Олексій Михайлович	XI-1945	Заступник управляючого облконтори «Заготсіно» м. Рівне
250.	Начальник територіального управління Головлісохорони СРСР	Прокопенко Павло Максимович	16.VII.1945	Директор Дрогобицького лісгоспу
VI. Органи науки, культури, мистецтва і друку				
251.	Завідувач обласним відділом охорони здоров'я	Керечанин Ілля Юрійович	II-1946	Уповноважений Народної Ради охорони здоров'я Закарпатської України
252.	Заступник завідувача обласним відділом охорони здоров'я	Воробйов Микола Олексійович	II-1945	Доцент Київського медінституту
253.	Головний державний санітарний інспектор	Гайворонський Іван Іванович	II-1946	Старший інспектор лікувально- профілактичного сектору м. Ужгород
254.	Завідувач обласним відділом народної освіти	Керча Іван Юрійович	I-1946	Уповноважений Народної Ради Закарпатської України з

				народної освіти
255.	Завідувач обласним відділом соціального забезпечення	Голічков Юрій Іванович	26.I.1946	Уповноважений у справах соціальної опіки НРЗУ
256.	Завідувач обласним відділом в справах мистецтва	Лінтур Петро Васильович	I-1946	Уповноважений у справах мистецтва НРЗУ
257.	Начальник обласного управління в справах кінофікації	Сидоренко Федір Микитович	X-1945	Демобілізований із Червоної Армії
258.	Голова комітету в справах радіофікації	Домбровський Андрій Іванович	X-1945	Голова Сумського облрадіокомітета
259.	Голова комітету в справах фізкультури і спорту	Федак Василь Васильович	V-1945	Інспектор фізкультури і спортвідділу народної освіти
260.	Начальник облуправління в справах літератури і видавництва	Осауленко Іван Фомич	VIII-1945	Начальник облуправління в справах літератури і видавництва м. Херсон
261.	Начальник Облліту	Омельяненко Микола Микитович	25.VIII.1945	Начальник Київського облліту
262.	Редактор обласної газети «Закарпатська Україна»	Фесенко Василь Васильович	II-1946	Заступник редактора газети «Радянська Україна» м. Київ
263.	Редактор обласної газети «Закарпатська правда»	Климпотюк Микола Васильович	IX.1944	Слухач науково-дослідного інституту м. Москва
264.	Редактор обласної	Хайнас Василь	2.I.1945	Завідувач культмасовим

	газети «Молодь Закарпаття»	Василович		відділом газети «Закарпатська правда»
265.	Редактор обласної газети «Ігаз-со»	Вакантна посада		
266.	Завідувач партійним відділом газети «Закарпатська Україна»	Ханенко Василь Семенович	8.V.1946	Кореспондент окружної газети «Ленінське знамя» КВОкруга
267.	Завідувач партійним відділом газети «Закарпатська правда»	Блезнюк Семен Григорович	10.VIII.1945	Кореспондент республіканської газети «Казахська правда» м. Ленінград
268.	Завідувач партійним відділом обласної газети «Ігаз-со»	Вакантна посада		
269.	Кореспондент центральної газети «Радянська Україна»	Зданевич Борис	III-1946	Кореспондент газети «Радянська Україна» м. Ізмаїл
270.	Кореспондент центральної газети «Правда України»	Савчук Олексій Іванович	9.IV.1946	Демобілізований із Червоної Армії
271.	Кореспондент РАТАУ по Закарпатській області	Старичков Петро Кузьмич	24.III.1946	В.о. редактора «Закарпатська Україна» м. Ужгород
272.	Кореспондент газети «Ізвестія»	Гіневський Олександр Михайлович	I-1946	Заступник редактора газети «Закарпатська правда» м. Ужгород

Переселенська динаміка із Закарпатської області 1950 р.⁴

Відправлення переселенців області по міс.	Назва областей			Всього сімей
	Миколаївська		Сталінська	
	у колгоспи	у радгоспи	у колгоспи	
Лютий	100	—	50	150
Березень	350	—	200	550
Квітень	500	100	200	800
Травень	400	100	200	700
Червень	300	150	140	590
Липень	200	150	110	460
Серпень	150	100	100	350
Усього	2000	600	1000	3600

⁴ Постановления, распоряжения и директивные письма Совета Министров Украинской Советской Социалистической Республики по вопросам деятельности учреждений, организаций и предприятий Украинской Советской Социалистической Республики (02.01.1950-23.03.1950) // ДАЗО. Ф.Р-195. Оп.5. Спр. 3. 203 арк.

Чисельність учнів Закарпаття у 1949/1950 н. р.⁵

За 1949/50 навчальний рік	Кількість учнів			
	1-4 класи	5-7 класи	8-10 класи	1-10 класи
На початку року	100 217	28 534	4 222	132 973
Вступило протягом року, виключаючи перехід з інших шкіл	771	350	39	1 160
На кінець навчального року	98 277	27 746	4 003	130 026
Відсів за навчальний рік	2 711	1 138	258	4 107

⁵ Информации, справки, докладные записки органов народного образования о состоянии народного образования в области (15.01.1950-23.12.1950) // ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 1380. 106 арк.

Додаток Ж

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації***Монографія*

1. Міщанин В.В. Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр.: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 644 с. (51,9 д.а.).

Публікації у фахових виданнях

1. Міщанин В. Взаємовідносини окружних народних комітетів Закарпаття з військовими частинами Червоної армії в 1944-1950 рр. (на прикладі Волівського округу) // Carpatica-Karpatika. Ужгород, 2003. Вип. 22. Проблеми історії політології, етнології та літературознавства. С.69-76.
2. Міщанин В. Колективізація на Закарпатті. Нові документи // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. Вип. 17. С.14-23.
3. Міщанин В. Документи Державного архіву Закарпатської області про аграрну політику на Закарпатті в 1944-1950 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. Вип. 3. С. 337-341.
4. Міщанин В. Особливості економічного розвитку Міжгірщини в 1946-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. Вип. 20. С.58-60.
5. Міщанин В. Боротьба ОУН-УПА на Закарпатті проти політики колективізації в другій половині 1940-х років // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2008. Вип. 21. С. 43-46.
6. Міщанин В. Закарпатська молодь у школах ФЗН: навчання чи змушена міграція? // Інтелігенція і влада. Серія: Історія: громадсько-політ. наук.

збірник. Одеса: Астропринт, 2009. Вип. 15. С. 155-161.

7. Міщанин В. Функціонування Ужгородського університету в умовах посиленого ідеологічного контролю КПРС у перші роки Радянської влади на Закарпатті (1946-1950 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 26. С. 47-55.
8. Міщанин В. Індустріалізація як один із складових факторів радянзації Закарпаття в 1944-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 28. С. 38-50.
9. Міщанин В. Втрачені документи Державного архіву Закарпатської області з питання радянзації Закарпаття 1946-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 29. С. 182-187.
10. Міщанин В. Діяльність крайової «Надзвичайної комісії для розслідування та встановлення злочинів і збитків, спричинених угорсько-німецькими фашистськими загарбниками та території Закарпатської України» (1944-1946 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 2(33). С. 55-60.
11. Міщанин В. Вибори до місцевих Рад в Закарпатській області УРСР 21 грудня 1947 р. – остаточна легітимізація радянської влади // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2015. Вип. 1. (Ч. 1.) С. 73-78.
12. Міщанин В. Перші радянські вибори на Закарпатті в республіканський парламент (9 лютого 1947 р.): аналіз, хід та результати // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць. Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2015. №2 (40), листопад 2015. С. 54-62.
13. Міщанин В. «Всенародні» свята Народної Ради Закарпатської України

- (1944-1945 pp.) як елемент радянзації Закарпаття // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Історичні науки. Всесвітня історія. Історія України. Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. №8 (297) грудень 2015. С. 122-129.
14. Міщанин В. Освітня реформа Закарпатської України (1944-1946 pp.): перехід на радянські стандарти // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2015. Вип. 1(34). С. 52-59.
15. Міщанин В. Військово-політична ситуація на Закарпатті восени 1944 р. // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2016. №1 (41), червень 2016. С. 34-40.
16. Міщанин В. Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України: нові підходи // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2016. №2 (42), листопад 2016. С. 54-60.
17. Міщанин В. Дискусійні проблеми історії Закарпаття 1944-1950 pp. у розрізі усної історії (за матеріалами етнографічної практики студентів історичного факультету УжНУ 2015 р.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 2 (35). С. 89-98.
18. Міщанин В. «Визволення», «возз'єднання» і «радянська» Закарпаття в 1944-1950 pp. // Література та культура Полісся. Вип. 83. Серія «Історичні науки». Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. № 2. С. 66-81.
19. Міщанин В. Радянсько-чехословацький договір про Закарпаття від 29 червня 1945 р. та його вплив на історичну долю краю // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2017. Вип. 1(36). С. 32-38.

20. Міщанин В. Комуністи – (не) більшовики: про переведення членів Комуністичної партії Закарпатської України до складу ВКП(б) // Література і культура Полісся. Збірник наукових праць. Випуск 90. Серія «Історичні науки». № 9. Ніжин, 2018. С. 77-94.
21. Міщанин В. Радянські освітні перетворення в Закарпатській області 1946-1950 рр.: ідеологічний аспект // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2018. Вип. 1 (38). С. 34-42.
22. Гордійчук С., Міщанин В. Антирадянські настрої населення Закарпаття в часи «сталінщини» 1944-1953 рр. // Інтелігенція і влада. Серія: історія. Одеса: Астропринт, 2015. Вип. 32. С. 142-174.
23. Гордійчук С., Міщанин В. Діяльність антирадянських молодіжних організацій на Закарпатті (1946-1956 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 1. (Ч. 1). С. 75-83.
24. Данилець Ю., Міщанин В. Становище православної церкви в період Закарпатської України (листопад 1944 – січень 1946 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 27. С. 180-189.
25. Данилець Ю., Міщанин В. Православна церква на Закарпатті в часи «сталінщини» (1946-1953 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. Вип. 1 (30). С. 46-56.
26. Данилюк Д., Міщанин В. Возз'єднання Закарпаття з Українською РСР в оцінці вітчизняної історіографії (1945-2013) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013. Вип. 2(31). С. 167-176.
27. Данилюк Д., Міщанин В. Джерела про радянізацію Закарпаття (1944-1950 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.

Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014. Вип. 1 (32). С. 157-165.

28. Жулканич Н., Міщанин В. Перші «радянські» вибори на Закарпатті (вибори до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р.) // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки: зб. наукових праць. К., 2015. Випуск 13. С. 52-60.

Публікації у закордонних виданнях

1. Міщанин В. Документи Державного архіву Закарпатської області про аграрну політику на Закарпатті в 1944-1950 роках // Русин. Международный исторический журнал. Кишинев, 2008. № 3-4 (13-14). С. 84-95. URL: http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1231&article_id=20981.
2. Міщанин В. Закарпатська молодь в школах ФЗН: навчання чи змушена міграція? // Русин. Кишинев, 2008. № 3-4 (13-14). С. 124-128. URL: http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1231&article_id=20984.
3. Міщанин В. Нові документи про колективізацію на Закарпатті 1946-1950 рр. // Русин. Кишинев, 2009. № 2 (16). С. 144-154. URL: http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1227&article_id=20887.
4. Міщанин В. Радянська Закарпаття у другій половині 1940-х рр. // Русин. Кишинев, 2010. № 1 (19). С. 32-43. URL: http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1224&article_id=20771.
5. Міщанин В. «Ждановщина» на Закарпатті // Русин. Кишинев, 2011. № 2 (24). С. 70-86. URL: http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1222&article_id=20699 (Scopus).
6. Міщанин В. Втрачені документи Державного архіву Закарпатської області з питання радянської Закарпаття 1946-1950 рр. // Русин. Кишинев, 2011. № 4 (26). С. 85-95. URL: http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1113&article_id=20572 (Scopus).
7. Міщанин В. Промисловий розвиток Закарпаття 1944-1950 рр.: перехід на соціалістичну економіку // Русин. Кишинев, 2012. № 4 (30). С. 109-130. URL:

http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1115&article_id=35640
(Scopus. DOI: 10. 17223/18572685/30/11).

8. Мищанин В. Интернирование и депортации закарпатских венгров в условиях становления советской власти (1944-1945 гг.) // Вестник Томского государственного университета. История. 2017. № 46. С. 47-53. URL: http://journals.tsu.ru/history/&journal_page=archive&id=1564&article_id=34812
(Web of Science. DOI: 10.17223/19988613/46/6)

9. Данилець Ю., Міщанин В. Православна церква на Закарпатті в умовах становлення радянської влади (1944-1950 рр.) // Русин. Кишинев, 2013. № 4 (34). С. 88-112. URL: http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1108&article_id=34128
(Scopus. DOI: 17223/18572685/34/8).

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Міщанин В. Політика Народної ради Закарпатської України у сфері аграрних відносин // Возз'єднання Закарпаття з Україною (матеріали наукової конференції, присвяченої 60-ти річчю возз'єднання Закарпаття з Україною, Ужгород, 29 червня 2005 р.). Ужгород: Говерла, 2006. С.131-145.
2. Міщанин В. Проблеми трудової міграції на Закарпатті у другій половині 1940-х рр. // Матеріали за IV міжнародна научна практична конференція «Научно пространство на Европа – 2008» 15-30 Април 2008 година. Філологічні науки. История. София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2008. Том 17. С.23-26.
3. Міщанин В. Колективізація, як один із головних чинників радянзації Закарпаття в 1944-1950 рр. // Июнь 1940-го. Бессарабия и Северная Буковина в составе СССР: Материалы международной научно-практической конференции. М.: издатель Степаненко, 2010. С. 263-273.
4. Міщанин В. Земельне питання в діяльності Народної Ради Закарпатської України (листопад 1944 р. – січень 1946 р.) // Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз'єднання Закарпатської України з

Радянською Україною (Ужгород, 24 червня 2010 року). Ужгород: Вид-во «TIMPANI», 2010. С. 132-143.

5. Міщанин В. Колективізація сільського господарства в румунських селах Рахівського і Тячівського округів у другій половині 40-х років ХХ ст. / *Colectivizarea in satele romanești din raioanele Teseu și Rahiv in cea de a doua jumătate a anilor '40* // Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність»; 30 червня – 1 липня 2009 р., м. Сату-Маре (Румунія). Ужгород – Сату-Маре, 2011. С. 187-206.

6. Мищанин В. Аграрная политика в Закарпатье в 1944-1950 гг. // История и археология восточноевропейской деревни / Материалы I Международной конференции «Проблемы аграрной истории и археологии Восточной Европы»; 22-23 сентября 2011 г., с. Кокино, Брянская государственная сельскохозяйственная академия (Росія). Брянск, 2011. С.116-122.

7. Міщанин В. Роль радіо і преси у пропаганді радянської влади на Закарпатті у 1944-1950 рр. // Україна: культурно-ціннісні виклики. Матеріали круглого столу 13 червня 2012 р.. Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. С. 33-39.

8. Міщанин В. Становлення вищої та середньої спеціальної освіти на Закарпатті у 1945-1950 рр. / За матеріалами міжнародного науково-практичного семінару «Освіта в умовах формування суспільства знань» 22-27 липня 2013 р., Сімферополь, Крим, Україна // Таврійський економічний журнал, 2013. № 3. С. 75-78.

9. Мищанин В. Миграционные процессы в советском Закарпатье во второй половине 1940-х гг. // История и археология восточноевропейской деревни. Материалы II Международной научной конференции «Проблемы аграрной истории и археологии Восточной Европы»; 26-27 сентября 2013 г. Брянск: Издательство Брянской ГСХА, 2013. Вып. 2. С. 81-88.

10. Міщанин В. Діяльність сільських народних комітетів Закарпатської України 1944-1945 років: на прикладі румунського села Середнє Водяне

Рахівського округу // *Al V-lea simpozion «Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate»*. V симпозиум «Румунсько-українські відносини: Історія та сучасність». Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2015. С. 118-135.

11. Міщанин В. Творення «радянської» культури на Закарпатті в 1946-1950 рр. // *Історія України: сучасні виклики: матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. С. 105-123. URL: http://academia.in.ua/sites/default/files/document/2015/konferenc_istor_ukr_2015.pdf.

12. Міщанин В. Возз'єднавчі процеси українців Мараморощини в контексті возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР 1944-1945 років // *Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність*. Satu Mare, 26-28 februarie. Satu Mare – Cluj Napoca, 2016. С.173-188.

13. Міщанин В. Радянізація і репресії на Закарпатті 1944-1950 рр. // *Биківнянська трагедія в контексті злочинів тоталітарного режиму (до 15-річчя заснування Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»): Збірник статей за матеріалами науково-практичної конференції, м. Київ, 8 грудня 2016 р. К., 2017. С. 149-162.*

14. Міщанин В. Доповідні записки уповноваженого ради в справах релігійних культів Петра Лінтура про релігійну політику на Закарпатті (1945-1946 рр.) // *Pravoslávie a súčasnosť X. Zborník príspevkov z X. vedeckej konferencie študentov, absolventov a mladých vedeckých pracovníkov Prešov, 27. marec 2018. S. 40-48.* URL: http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kocvar8/subor/05_Miscanin.pdf.

15. Міщанин В. Репресії як механізм становлення радянської влади на Закарпатті (1944 – початок 1950-х років) // *Масавыя рэпрэсіі ў СССР у гістарычных даследаваннях і калектыўнай памяці: навуковы зборнік*. Мінск: Зміцер Колас, 2018. С. 243-260.

16. Міщанин В. Атеїстична пропаганда на Закарпатті в 1950-х роках // *“Biblia a współczesność” – teologiczne, kanoniczne, socjalne i społeczne*

przesłanie Biblii dla współczesności – III. rocznik. Krynica, 2018. С.162-188.

17. Міщанин В. Становлення та утвердження комуністичного режиму в Румунії у висвітленні закарпатської періодици // Румунсько-українські відносини: історія та сучасність. Сату-Маре – Бухарест, 2018. С. 191-205.

18. Міщанин В. «Статті и стихи националистического характера»: аналіз кримінальної справи Андрія Патруса-Карпатського // Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року). Ужгород: вид-во ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 300-313.

19. Міщанин В., Місюк М. Трансформація системи освіти в період Закарпатської України 1944-1950 рр. // Розум в ХІХ столітті. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 20 червня 2012 р. Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. С.25-32.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Міщанин В. Ідеологічне втручання комуністичної партії в діяльність творчої інтелігенції Закарпаття (1946-1950 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 25. С. 105-110.

2. Міщанин В. Втручання цензури в діяльність редакцій газет, бібліотек та книготоргівлі на Закарпатті в 1944-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 27. С.166-172.

3. Міщанин В. Документи Державного архіву Закарпатської області про релігійну політику радянської влади (1944-1950 рр.) // Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна). Ужгород: Карпати, 2014. № 3. С. 216-237.

4. Міщанин В. Перші «радянські» закони Народної Ради Закарпатської України (1944-1945 рр.) // Тисячоліття – Millennia : Науковий щорічник. Ужгород: Гражда, 2014. Випуск 1. С. 43-58.

5. Міщанин В. Кордони й адміністративний поділ Закарпатської України (1944-1945) // Тисячоліття – Millennia : Науковий щорічник. 2014 рік. Ужгород: Гражда, 2015. Випуск 2. С. 34-49.
6. Міщанин В. Антирелігійна і атеїстична пропаганда на Закарпатті в постсталінське десятиліття // Наукові записки БІНДЦ ім. архімандрита Василя (Проніна). Ужгород: Карпати, 2015. № 4. С. 339-361.
7. Міщанин В. Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр. в документах центральних державних архівів України // Тисячоліття – Millennia : Науковий щорічник. 2016 рік. Ужгород: Гражда, 2016. Вип. 3. С. 18-33.
8. Міщанин В. Радянізація регіонів і країн: загальне й особливе // Тисячоліття – Millennia : Науковий щорічник. Випуск 4. 2017 рік / Гол. ред. Р. Офіцинський. Ужгород: РІК-У, 2017. С. 97-107.
9. Міщанин В. Ужгород радянський // Екскурсії Ужгородом: навчальний посібник з історичного екскурсознавства. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. С. 74-81.
10. Міщанин В. Становлення радянської культурної мережі в Закарпатській області у повоєнні роки. URL: <http://uamoderna.com/md/mishchanyn-sovietization-of-zakarpattia>.
11. Міщанин В. Висвітлення питань релігії і церкви в комуністичній пресі Закарпаття 1944 – початку 1950-х рр. // Наукові записки БІНДЦ ім. архімандрита Василя (Проніна). Ужгород: Карпати, 2018. №5. С. 177-184.
12. Міщанин В. До питання про діяльність УПА на Закарпатті // Актуальні проблеми політичної науки. Випуск третій. Ужгород, 2018. С. 198-204.
13. Данилець Ю., Міщанин В. Мукачівський Свято-Миколаївський монастир в 1948-1991 рр.: соціально-економічний розвиток // Наукові записки БІНДЦ ім. архімандрита Василя (Проніна). Ужгород: Карпати, 2013. № 2. С. 78-85.